

ISSN 3079-7403

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ХОРУҒ ба номи М. НАЗАРШОЕВ

ПАЁМИ

ДОНИШГОҲИ ХОРУҒ

Бахши илмҳои гуманитарӣ

ВЕСТНИК

ХОРОГСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Серия гуманитарных наук

BULLETIN

OF THE KHOROG UNIVERSITY

Humanities Series

№2 (06) 2026

**ПАЁМИ
ДОНИШГОҲИ ХОРУҒ**

(Бахши илмҳои гуманитарӣ: 5.2. Иқтисодиёт,
6.1. Таърих ва бостоншиносӣ ва 6.2. Филология)

**ВЕСТНИК
ХОРОГСКОГО УНИВЕРСИТЕТА**

(Серия гуманитарных наук: 5.2. Экономические науки,
6.1. История и археология, 6.2. Филология)

**BULLETIN
OF THE KHOROG UNIVERSITY**

(Series of humanities sciences: 5.2. Economic sciences,
6.1. History and archaeology, 6.2. Philology)

№ 2 (06) 2026

ХОРУҒ 2026

ПАЁМИ ДОНИШГОҶИ ХОРУҒ

САРМУҲАРРИР:

Комилбек Амид Ёрбек – ректор, доктори илмҳои сиёсӣ, профессор.

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Қодиروف Дилшод Сайдаллоевич – муовини ректор оид ба илм ва инноватсия, номзади илмҳои филологӣ, дотсент.

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

С. Гоибназарзода – доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент.

Ҳ. Қаландариён – доктори илмҳои филологӣ, профессор.

М. Аламшоев – доктори илмҳои филологӣ, профессор.

О. Бобоев – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор.

Ш. Ҷонмамадов – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор.

М. Мамадасламов – доктори илмҳои филологӣ, профессор.

А. Абдулназарзода – доктори илмҳои филологӣ, профессор.

Э. Ҳоҷибеков – доктори илмҳои таърих, профессор.

Қ. Собирова – доктори илмҳои таърих, профессор.

И. Самандаров – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор.

А. Шоинбеков – номзади илмҳои таърих, дотсент.

Н. Мамадсалим – номзади илмҳои таърих, дотсент.

МУҲАРРИРОН:

Б. Мамадрайёнова – муаллими калони кафедраи филологияи англисӣ,

М. Тойчиев – номзади илмҳои филологӣ.

КОТИБИ МАСЪУЛ:

Н. Офаридаев – доктори илмҳои филологӣ, профессор.

САҲИФАБАНД:

Р. Худоберди – сардори шӯбаи таъбу нашр ва иттилоот.

СУРОҒА:

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ВМКБ. Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи Моёншо Назаршоев 736000, шаҳри Хоруғ, кӯчаи Ш.Шохтемур 109 Тел./Факс (+992-8) 22779

СОМОНА:

– донишгоҳ <https://www.khogu.tj> маҷалла – <https://www.payom.khogu.tj/gumanitari>

Маҷалла 05.07.2024 ба ғуҷаи маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид карда шудааст.

Маҷалла аз тарафи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон (№447/МҚ- 97 аз 22.12.2025) ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла дар Индекси Иқтибосовари Илмии Россия № 297/2023 аз 22.05.2023 сабти ном шудааст.

Масъулият ва дақиқии маводи ҷопшуда ба зимми муаллифони воғузор аст.

Суроғи банқӣ: “Амонатбанк” ВМКБ. ИНН 700000710
С/х 202006810900001566000
КХ 22402972000002
МФО (БИК) 350101626

20402972316264

© Паёми Донишгоҳи Хоруғ, 2026

ВЕСТНИК ХОРОГСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Комилбек Амид Ёрбек – ректор, доктор политических наук, профессор.

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Қодиروف Дилшод Сайдаллоевич – проректор по науке и инновациям, кандидат филологических наук, доцент.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

С. Гоибназарзода – доктор экономических наук, доцент.

Х. Қаландарён – доктор филологических наук, профессор.

М. Аламшоев – доктор филологических наук, профессор.

О. Бобоев – доктор экономических наук, профессор.

Ш. Ҷонмамадов – доктор экономических наук, профессор.

М. Мамадасламов – доктор филологических наук, профессор.

А. Абдулназарзода – доктор филологических наук, профессор.

Э. Ходжибеков – доктор исторических наук, профессор.

Қ. Собирова – доктор исторических наук, профессор.

И. Самандаров – доктор экономических наук, профессор.

А. Шоинбеков – кандидат исторических наук, доцент.

Н. Мамадсалим – кандидат исторических наук, доцент.

РЕДАКТОРЫ:

Б. Мамадрайёнова – старший преподаватель кафедры английской филологии,

М. Тойчиев – кандидат филологических наук.

ОТВЕТСТВЕННЫЙ СЕКРЕТАРЬ:

Н. Офаридаев – доктор филологических наук, профессор.

ДИЗАЙНЕР:

Р. Худоберди – начальник отдела информации и публикаций.

АДРЕС:

Республика Таджикистан, ГБАО. Хорогский государственный университет имени Моёншо Назаршоева, г. Хорог, улица Шахтемур, 109, 736000. Тел./Факс (+992-8) 22779

ВЕБ-САЙТ:

университет – <https://www.khogu.tj> журнал –

<https://www.payom.khogu.tj/gumanitari>

05.07.2024 года журнал включен в список рецензируемых журналов Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан.

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан (№447/МҚ-97 от 22.12.2025).

Журнал зарегистрирован в Индексе научного цитирования России № 297/2023 от 22.05.2023.

Ответственность и достоверность публикуемого материала несут авторы.

Адрес банка: «Амонатбанк» ВМКБ. ИНН 700000710
№ 202006810900001566000
КХ 22402972000002
МФО (БИК) 350101626

20402972316264

© Вестник Хорогского университета, 2026

VESTNIK KHORUG UNIVERSITY

CHIEF EDITOR:

Комилбек Амид Ёрбек – rector, Doctor of political Sciences, Professor.

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Қодиروف Дилшод Сайдаллоевич – Vice-Rector for Science and Innovation, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

EDITORIAL TEAM:

S. M. Goibnazarzoda – Doctor of Economic Sciences, associate professor.

H. Qalandaryan – Doctor of Philological Sciences, Professor.

M. Alamsheev – Doctor of Philological Sciences, Professor.

O. Boboev – Doctor of Economic Sciences, Professor.

Sh. Jonmamadov – Doctor of Economic Sciences, Professor.

M. Mamadaslamov – Doctor of Philological Sciences, Professor.

A. Abdunazarzoda – Doctor of Philological Sciences, Professor.

E. Khodjibekov – Doctor of Historical Sciences, Professor.

K. Sobirova – Doctor of Historical Sciences, Professor.

I. Samandarov – Doctor of Economic Sciences, Professor

A. Shoinbekov – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor.

N. Mamadsalim – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor.

EDITORS:

B. Mamadrayonova – Senior Lecturer at the Department of English Philology,

M. Toychiev – Candidate of Philology.

EXECUTIVE SECRETARY:

N. Ofaridaev - Doctor of Philological Sciences,, Professor.

DESIGNER:

R. Khudoberdi – Head of the Publications and Information Department.

ADDRESS:

Republic of Tajikistan, VMKB. Khorog State University named after Moyonsho Nazarshoev, Khorog city, Shakhtemur street, 109, 736000

Tel./ Fax (+992-8) 22779

WEB SITE:

university – <https://www.khogu.tj> magazine –

<https://www.payom.khogu.tj/gumanitari>

On July 05, 2024, the journal was included in the list of peer-reviewed journals of the Higher

Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan.

The journal is registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan (No. 447/МҚ-97 of 22/12/2025).

The journal is registered in the Science Citation Index of Russia No. 297/2023 of 05/22/2023.

Responsibility and reliability of the published material are borne by the authors.

Bank address: “Amonatbank” VMKB. TIN 700000710
No. 202006810900001566000
KX 22402972000002
MFO (BIC) 350101626

20402972316264

© Bulletin of the Khorog University, 2026

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДИ – ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК: 331.5:004

ЦИФРОВИЗАЦИЯ И ТРАНСФОРМАЦИЯ РЫНКА ТРУДА:
ФОРМИРОВАНИЕ НОВЫХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ТРАЕКТОРИЙ И
КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩЕГО

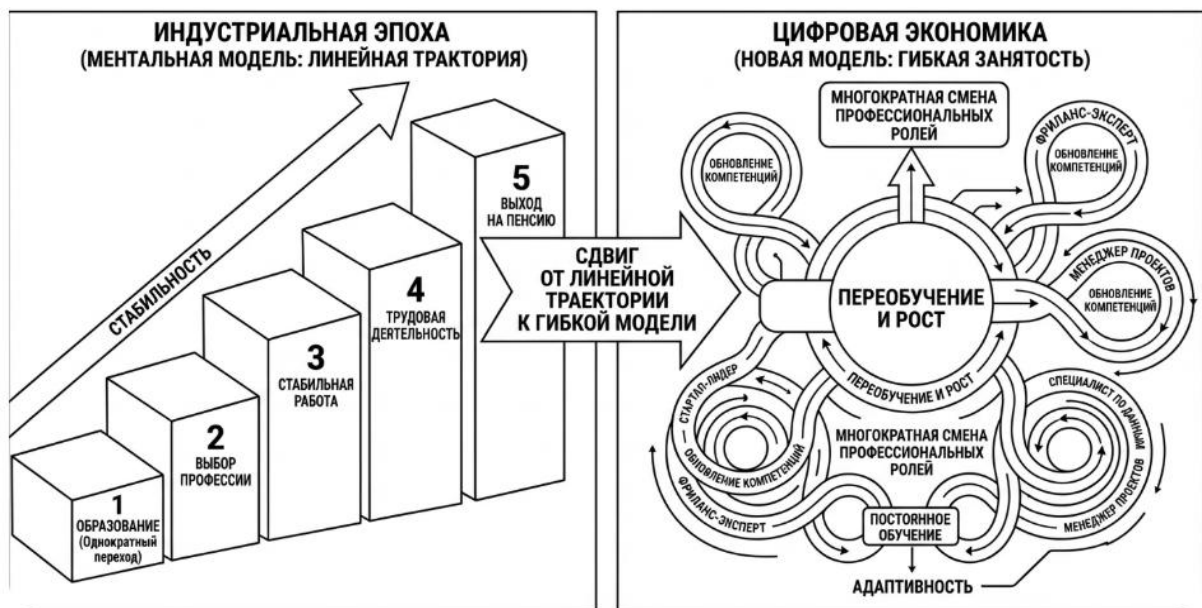
Сайфуллоева О.А.

Института гуманитарных наук имени Б.Искандарова НАНТ

Цифровизация в XXI веке выступает ключевым фактором трансформации социально-экономических систем. Развитие искусственного интеллекта, автоматизации, больших данных и платформенной экономики приводит к структурным изменениям в сфере занятости, изменению профессиональных стандартов и логики построения карьеры.

Если в индустриальную эпоху преобладала модель линейной профессиональной траектории «образование — профессия — трудовая деятельность — выход на пенсию», то в условиях цифровой экономики наблюдается переход к гибкой модели занятости, характеризующейся многократной сменой профессиональных ролей и необходимостью постоянного обновления компетенций. Представленный рисунок наглядно показывает, как на смену линейности и предсказуемости пришла гибкость, многозадачность и необходимость постоянного развития, то есть показывает концептуальный сдвиг в структуре занятости, обусловленный переходом от индустриальной парадигмы к экономике знаний.

Рисунок 1. Трансформация модели карьерного развития

Источник: (составлено автором)

Индустриальная модель отражает концепцию «жесткой» карьеры, характеризующуюся линейной последовательностью этапов. В данной модели профессиональная траектория рассматривается как кумулятивный процесс с предсказуемым финалом (выходом на пенсию). Основными характеристиками здесь выступают стабильность, узкая специализация и высокая степень предсказуемости профессионального пути.

Цифровая модель иллюстрирует сетевую, динамическую модель занятости. В условиях цифровой экономики карьера перестает быть вектором и становится итеративным

процессом. Ключевыми элементами здесь являются обучение в течение жизни, постоянное обновление компетенций и гибкая занятость, показывающая переход от статусной модели «профессия на всю жизнь» к ролевой «портфель компетенций для решения актуальных задач».

По данным Всемирного экономического форума, к 2030 году более 40–50 % ключевых профессиональных навыков претерпят существенные изменения [1]. Данный показатель отражает не просто количественное обновление набора компетенций, а качественную трансформацию профессиональных требований. Наиболее динамично изменяются навыки, связанные с аналитикой данных, цифровыми технологиями, системным мышлением и управлением сложными информационными потоками.

Аналитические материалы Всемирного банка подтверждают данную тенденцию, указывая на устойчивый рост спроса на когнитивные и аналитические компетенции при одновременном сокращении доли рутинного труда [2]. Автоматизация производственных и управленческих процессов ведёт к вытеснению операций, основанных на повторяемости и стандартизации, тогда как функции интерпретации, принятия решений и стратегического анализа сохраняют и усиливают свою значимость. Следовательно, происходит переход от индустриальной модели занятости к экономике знаний, где ключевым ресурсом становится интеллектуальный капитал.

Целью настоящего исследования является анализ трансформации профессиональных траекторий в условиях цифровизации и определение ключевых компетенций, обеспечивающих конкурентоспособность специалиста.

Анализ трансформации рынка труда опирается на три взаимодополняющих теоретических направления.

Во-первых, теория человеческого капитала, разработанная Г. Беккером и Т. Шульцем [6, с. 7], рассматривает образование и профессиональные навыки как форму инвестиционного ресурса, обеспечивающего рост производительности труда и доходов работников. В условиях цифровой экономики данная теория приобретает новое содержание: инвестиции направляются прежде всего на развитие интеллектуальных, цифровых и аналитических компетенций.

Во-вторых, концепция технологически обусловленных изменений спроса на труд (skill-biased technological change) объясняет, что внедрение новых технологий увеличивает спрос на квалифицированную рабочую силу и сокращает потребность в низкоквалифицированных работниках [8, с. 9]. Это приводит к поляризации рынка труда и усилению социально-экономической дифференциации.

В-третьих, институциональные подходы подчёркивают роль образовательной политики, трудового законодательства и государственных стратегий цифрового развития в формировании новой структуры занятости.

Таким образом, трансформация рынка труда носит комплексный характер и определяется взаимодействием технологических, экономических и институциональных факторов.

По данным Организации экономического сотрудничества и развития (OECD), автоматизация в наибольшей степени затрагивает профессии, основанные на алгоритмизируемых и повторяющихся операциях [3, с. 4].

Под наибольшим риском находятся административные функции, часть бухгалтерских операций, производственные процессы средней квалификации и логистические и сервисные операции.

Одновременно усиливается спрос на:

- аналитические компетенции;
- навыки стратегического управления;
- креативное мышление;
- междисциплинарные знания.

Важно отметить, что автоматизация не уничтожает профессию как таковую, а

трансформирует её функциональное содержание. Например, бухгалтер перестаёт выполнять ручные расчёты, но приобретает функции финансового аналитика, то есть речь идет о перераспределении задач внутри профессий, а не об их полном исчезновении.

Анализ трансформации рынка труда позволяет выделить три группы профессий:

1. *Исчезающие профессии* - к данной категории относятся виды деятельности, характеризующиеся высокой степенью рутинности. Развитие автоматизированных систем сокращает потребность в операторах ввода данных, кассирах, архивных работниках и иных профессиях с повторяющимися функциями.

2. *Модифицирующиеся профессии* - наиболее масштабная категория. Традиционные специальности (экономисты, бухгалтеры, юристы, управленцы) сохраняются, однако содержание их труда существенно меняется. Основной акцент переносится на работу с цифровыми базами данных, аналитическими инструментами, программными платформами.

3. *Новые профессии* - развитие цифровой экономики формирует новые направления занятости: специалисты по анализу данных, эксперты по цифровым платформам, специалисты по кибербезопасности и др.

По данным Международной Организации труда, цифровая трансформация сопровождается ростом нестандартных форм занятости [5]. Расширяются удалённая работа, проектная занятость, платформенная экономика (gig economy), краткосрочные контракты. Это ведёт к размыванию традиционной модели «постоянного рабочего места» и формированию гибкой модели множественных профессиональных траекторий. Трудовая биография становится нелинейной, а смена профессии — нормой, а не исключением.

В целях проверки обозначенных теоретических положений и сопоставления глобальных тенденций с региональной практикой было проведено эмпирическое исследование (N = 78), направленное на выявление особенностей трансформации профессиональных траекторий в условиях цифровизации.

Результаты показали, что коэффициент профессиональной мобильности составил 0,667, что означает наличие опыта смены профессии у 66,7 % респондентов. Данный показатель свидетельствует о высокой степени профессиональной мобильности и подтверждает тезис о переходе от линейной модели карьеры к нелинейной, многоэтапной траектории. Важно отметить, что смена профессии перестаёт восприниматься как кризисная ситуация и становится частью нормального профессионального развития.

Необходимо отметить, что рынок труда демонстрирует признаки перехода от стабильной индустриальной модели к гибкой цифровой модели.

Наиболее значимой причиной смены профессиональной деятельности оказался фактор личного интереса и самореализации (47%). Если в традиционной модели доминировали экономические стимулы, то в условиях цифровой экономики усиливается роль ценностных и личностных факторов. Это подтверждает переход от модели «работа как средство выживания» к модели «работа как инструмент самореализации».

Индекс значимости непрерывного обучения, равный 1,0, свидетельствует о том, что все респонденты (100%) признают необходимость постоянного профессионального развития в условиях цифровой трансформации экономики. Это указывает на институционализацию идеи обучения в течение жизни, формирование нового профессионального сознания и высокую адаптационную готовность общества. Фактически можно говорить о ценностной трансформации трудового поведения.

Выявлено, что при смене профессии 26% респондентов проходили самообразование, 46% — частично обучались, и 28% указали, что формального дополнительного образования не требовалось. Данные результаты свидетельствуют о том, что в условиях цифровой трансформации рынка труда значительную роль начинают играть неформальные формы обучения и индивидуальные образовательные траектории, включая онлайн-курсы, профессиональные тренинги и самостоятельное освоение новых компетенций.

Социально-демографическая структура выборки также представляет научный интерес. Из 78 респондентов 34 человека обладают высшим образованием, тогда как

остальные участники исследования имеют среднее профессиональное образование. Это позволяет сделать вывод о том, что процессы профессиональной мобильности затрагивают не только специалистов с высшим образованием, но и значительную часть работников со средним профессиональным уровнем подготовки, что подтверждает универсальный характер трансформации рынка труда.

Отвечая на вопрос о наиболее реалистичной модели занятости в будущем, респонденты распределились следующим образом. Наибольшее число респондентов (48,7 %) считают, что наиболее реалистичной моделью занятости является постоянное обновление профессиональных навыков. Данный показатель свидетельствует о формировании новой профессиональной парадигмы, основанной на принципах непрерывного образования и регулярного обновления компетенций.

Наличие 2–3 профессий в течение жизни, выбрали 25,6%, что подтверждает тенденцию к профессиональной траектории, при которой специалист осваивает несколько сфер деятельности в течение карьеры. Это соответствует современным исследованиям трансформации занятости, указывающим на рост профессиональной мобильности и расширение междисциплинарных компетенций.

Модель традиционной занятости, предполагающая одну профессию на протяжении всей жизни, поддержали 20,5%. Несмотря на снижение популярности данной модели, её наличие в ответах респондентов свидетельствует о сохранении элементов индустриальной модели занятости, особенно среди представителей старших возрастных групп или профессий с высокой институциональной стабильностью.

Данный результат подтверждает тенденцию перехода от традиционной модели образования к концепции обучения в течение всей жизни, которая становится ключевым условием сохранения конкурентоспособности специалиста на современном рынке труда.

Таким образом, эмпирические данные подтверждают трансформацию трудовой идентичности: профессия перестаёт быть фиксированной категорией и превращается в совокупность компетенций, адаптируемых к изменяющимся условиям рынка.

На основе проведённого анализа можно выделить следующие ключевые тенденции:

- ускоренное устаревание навыков;
- рост профессиональной мобильности;
- усиление значения непрерывного образования;
- переход к компетентностной модели занятости.

Цифровизация трансформирует не только рынок труда, но и систему ценностей, формируя новую модель профессиональной идентичности, основанную на гибкости, адаптивности и готовности к изменениям.

Особое внимание в современных исследованиях уделяется сочетанию цифровых и социально-эмоциональных навыков.

Аналитические доклады ОЭСД подтверждают, что наибольшую устойчивость к автоматизации демонстрируют специалисты, обладающие комбинированным набором компетенций [3].

- цифровая грамотность и умение работать с данными (data literacy);
- способность к аналитическому и критическому мышлению;
- адаптивность к технологическим и организационным изменениям;
- развитые коммуникативные навыки;
- эмоциональный интеллект и навыки межличностного взаимодействия.

Важно отметить, что конкурентоспособность специалиста определяется не узкой технологической специализацией, а междисциплинарной интеграцией технических и гуманитарных компетенций.

Для более наглядного анализа взаимосвязи между уровнем цифровизации профессиональной деятельности и значимостью социально-эмоциональных компетенций представляется целесообразным использовать матричную модель распределения профессиональных ролей. Взаимосвязь данных факторов представлена в таблице 1.

Предлагаемая матрица позволяет систематизировать современные профессии по двум ключевым параметрам: степени использования цифровых технологий и уровню значимости социальных и управленческих компетенций. Такой подход позволяет выявить наиболее устойчивые профессиональные позиции в условиях цифровой трансформации экономики.

Таблица 1. Матрица компетенций: взаимосвязь уровня цифровизации, социально-эмоциональных навыков и автономности профессиональных решений

Уровень цифровизации / Социальные компетенции	Низкий уровень социальной компетенции (Hard skills-доминирование)	Высокий уровень социальной компетенции (Интеграция Hard + Soft skills)
Высокий уровень цифровизации	• Специалист по анализу данных • Программист-разработчик • Кибер-аналитик • Финансовый аналитик (работа с Big Data) • Специалист по медицинской информатике • Методист онлайн-курсов	• Лидер цифровой трансформации • Product-менеджер • Архитектор ИТ-систем • Главный экономист-аналитик • Руководитель EdTech-проектов • Главный врач цифровой клиники • Директор по цифровой стратегии университета
Низкий уровень цифровизации	• Оператор ввода данных • Архивный работник • Кассир • Делопроизводитель • Лаборант без цифровых инструментов • Преподаватель, использующий только традиционные методы	• Менеджер по управлению талантами • HR-стратег • Эксперт по корпоративной культуре • Школьный педагог-наставник • Врач общей практики (традиционная модель взаимодействия) • Руководитель образовательного учреждения

Источник: (составлено автором)

Представленная модель демонстрирует, что наибольшую устойчивость в условиях цифровизации демонстрируют профессии, характеризующиеся одновременно высоким уровнем цифровых компетенций и развитых социально-эмоциональных навыков. К данной категории относятся специалисты, выполняющие аналитические, управленческие и стратегические функции.

Напротив, профессии, характеризующиеся низким уровнем цифровизации и низкой степенью автономности решений, оказываются наиболее уязвимыми к автоматизации. К данной группе относятся виды деятельности, основанные на рутинных и алгоритмизируемых операциях.

Таким образом, матричная модель позволяет визуализировать структурные изменения рынка труда и подтвердить вывод о том, что конкурентоспособность специалиста определяется не отдельными навыками, а их комплексной комбинацией.

Для углубления аналитического потенциала предложенной модели взаимосвязь между уровнем цифровизации, социально-эмоциональными компетенциями и автономностью профессиональных решений может быть формализована в виде интегрального индекса устойчивости профессии к технологическим изменениям. Такой подход позволяет перейти от качественного описания трансформации рынка труда к количественной интерпретации устойчивости различных профессиональных ролей.

В целях количественной оценки устойчивости различных профессиональных ролей в условиях цифровой трансформации представляется целесообразным использовать интегральный индекс профессиональной устойчивости.

Данный показатель позволяет учитывать совокупное влияние трёх ключевых факторов: уровня цифровизации профессиональной деятельности, степени развития

социально-эмоциональных компетенций и уровня автономности принимаемых решений.

Интегральная устойчивость профессии к цифровой трансформации может быть представлена в виде следующей функциональной зависимости:

$$I = \alpha D + \beta S + \gamma A,$$

где:

I — интегральный индекс устойчивости профессии;

D — уровень цифровизации профессиональной деятельности;

S — уровень социально-эмоциональных компетенций;

A — степень автономности принятия решений;

α, β, γ — весовые коэффициенты значимости соответствующих факторов.

Каждый показатель оценивается по шкале от 0 до 1, где:

0 — минимальный уровень

1 — максимальный уровень.

Таблица 2

Расчёт индекса профессиональной устойчивости различных профессий

	Профессия	Уровень цифровизации (D)	Социальные компетенции (S)	Автономность решений (A)	Индекс устойчивости (I)
1	Кассир	0.2	0.3	0.2	0.23
2	Оператор ввода данных	0.3	0.2	0.2	0.23
3	Бухгалтер	0.6	0.5	0.6	0.57
4	Экономист-аналитик	0.8	0.7	0.8	0.77
5	Преподаватель	0.6	0.9	0.7	0.73
6	Врач	0.7	0.9	0.9	0.83
7	Аналитик данных	0.9	0.7	0.8	0.80
8	Product-менеджер	0.9	0.9	0.9	0.90

Источник: расчёты автора

Полученные результаты демонстрируют значительную дифференциацию уровня профессиональной устойчивости. Наиболее низкие значения индекса характерны для профессий, основанных на стандартизированных и алгоритмизируемых операциях, что подтверждает их высокую уязвимость к автоматизации.

Средние значения индекса наблюдаются у традиционных интеллектуальных профессий (экономисты, бухгалтеры), которые сохраняют востребованность, однако испытывают существенную трансформацию содержания труда.

Наиболее высокие значения индекса профессиональной устойчивости характерны для профессий, сочетающих высокий уровень цифровых компетенций, развитые коммуникативные навыки и значительную автономность принятия решений. К данной группе относятся специалисты аналитического профиля, управленцы цифровых проектов, а также представители высококвалифицированных социальных профессий, таких как врачи и преподаватели.

Таким образом, результаты проведённого анализа подтверждают гипотезу о том, что устойчивость профессиональной деятельности в условиях цифровой экономики определяется не только уровнем технологической оснащённости труда, но и сочетанием когнитивных, социальных и управленческих компетенций. Профессии, обладающие комплексной структурой навыков, демонстрируют наибольшую адаптивность к технологическим изменениям.

Предполагается, что наиболее устойчивыми к автоматизации являются профессии, для которых значение интегрального индекса стремится к максимальному уровню. Напротив, виды деятельности с низкими значениями показателей цифровизации и

автономности характеризуются повышенной вероятностью технологического вытеснения.

Полученные результаты имеют важные последствия для системы высшего образования. В условиях цифровой трансформации образовательные институты должны ориентироваться на формирование интегральных компетенций, сочетающих технологические знания, аналитическое мышление и развитые коммуникативные навыки.

Если в индустриальной модели подготовки кадров доминировала логика воспроизводства специализированных знаний, соответствующих относительно стабильной структуре производства, то в современной экономике знаний образовательная система должна обеспечивать формирование динамического, адаптивного человеческого капитала.

С позиции теории человеческого капитала инвестиции в образование рассматриваются как вложения в продуктивные способности индивида, обеспечивающие рост его доходности и конкурентоспособности. [6, с. 7]. Однако в условиях цифровой экономики содержание этих инвестиций качественно изменяется: приоритет смещается от накопления узкопрофессиональных знаний к развитию когнитивных, аналитических и цифровых компетенций, способных к постоянной актуализации.

Таким образом, человеческий капитал приобретает не статический, а процессуальный характер, предполагающий непрерывное обновление и расширение компетентностного профиля специалиста.

Одновременно институциональный подход подчёркивает, что трансформация высшего образования обусловлена не только технологическими факторами, но и изменением институциональной среды — норм, правил и ожиданий рынка труда. Современные работодатели ориентируются не на формальное наличие диплома, а на способность специалиста к самостоятельному принятию решений, работе в условиях неопределённости и междисциплинарного взаимодействия.

Следовательно, образовательные институты должны адаптироваться к новым требованиям, формируя гибкие образовательные траектории и механизмы непрерывного обучения.

В рамках концепции экономики знаний ключевым ресурсом развития становится не материальный капитал, а интеллектуальные и инновационные способности общества.

Это предполагает переход высшего образования:

от трансляции готовых знаний к формированию системного и критического мышления;

от узкой профессиональной специализации к междисциплинарной интеграции;

от модели «однократного обучения» к формированию способности к самообновлению и управлению собственной образовательной траекторией.

В результате высшее образование трансформируется из механизма воспроизводства квалификации в стратегический институт формирования адаптивного человеческого капитала, способного к эффективному функционированию в условиях технологической неопределённости и ускоренного обновления знаний.

Таким образом, совокупность теоретических и эмпирических результатов позволяет утверждать, что современный этап развития характеризуется переходом к адаптивной модели социально-экономической организации труда, где ключевым фактором устойчивости выступает способность к непрерывному обновлению компетенций. Тем самым трансформируется не только профессиональная структура общества, но и механизмы формирования человеческого капитала в целом.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Всемирный экономический форум. Отчет о будущем рабочих мест. – Женева, 2023. – С. 296
2. Всемирный банк. Доклад о мировом развитии 2019: Изменяющийся характер работы. – Вашингтон, 2019. – С. 32
3. ОЭСР. Обзор навыков ОЭСР 2019: Процветание в цифровом мире. – Париж, – 2019. С.-31
4. ОЭСР. Обзор цифровой экономики 2021. – Париж, 2021. – С. 28
5. Международная организация труда. Вестник мировой занятости и социальной сферы 2021. – Женева, 2021. - С. 20
6. Беккер Г. Человеческий капитал. Чикаго: Издательство Чикагского университета, 1964. - С. 520
7. Шульц Т. Инвестиции в человеческий капитал // American Economic Review, 1961. С. 1-17
8. Autor D. Why Are There Still So Many Jobs? // Journal of Economic Perspectives, 2015. – С. 109
9. Acemoglu D., Restrepo P. Automation and New Tasks // Journal of Economic Perspectives, 2019. – С. 67
10. Brynjolfsson E., McAfee A. The Second Machine Age, 2014. – С. 86
11. Bessen J. AI and Jobs: The Role of Demand // NBER Working Paper, – 2019. – С. 27
12. Frey C., Osborne M. The Future of Employment // Technological Forecasting and Social Change, 2017. – С. 167

ЦИФРОВИЗАЦИЯ И ТРАНСФОРМАЦИЯ РЫНКА ТРУДА: ФОРМИРОВАНИЕ НОВЫХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ТРАЕКТОРИЙ И КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩЕГО

В статье рассматриваются особенности трансформации рынка труда в условиях цифровизации экономики. Цифровые технологии, включая искусственный интеллект, автоматизацию, большие данные и платформенные решения, оказывают существенное влияние на структуру занятости, содержание профессиональной деятельности и логику построения карьерных траекторий. Показано, что в отличие от индустриальной модели занятости, характеризующейся линейной профессиональной траекторией «образование — профессия — трудовая деятельность», современная цифровая экономика формирует гибкую модель карьеры, предполагающую многократную смену профессиональных ролей и постоянное обновление компетенций.

В работе проанализированы глобальные тенденции изменения структуры занятости на основе аналитических материалов международных организаций, а также рассмотрены теоретические подходы к исследованию трансформации рынка труда, включая теорию человеческого капитала и концепцию технологически обусловленных изменений спроса на труд. На основе эмпирического исследования выявлены особенности профессиональной мобильности и отношение респондентов к непрерывному обучению.

Предложена модель оценки профессиональной устойчивости, основанная на взаимосвязи уровня цифровизации, социально-эмоциональных компетенций и автономности принятия решений. Полученные результаты подтверждают необходимость развития гибких компетенций и непрерывного образования как ключевых факторов адаптации специалистов к условиям цифровой экономики.

Ключевые слова: цифровизация, рынок труда, профессиональная мобильность, человеческий капитал, цифровые компетенции, экономика знаний, трансформация занятости.

Сайфуллоева Ольга Амонилоевна, старший научный сотрудник, Института гуманитарных наук имени Б.Искандарова НАНТ, г. Хорог. e-mail: olga.sayfulloeva@ucentralasia.org

DIGITALIZATION AND THE TRANSFORMATION OF THE LABOR MARKET: THE FORMATION OF NEW PROFESSIONAL TRAJECTORIES AND FUTURE COMPETENCIES

The article examines the transformation of the labor market under the conditions of digitalization of the economy. Digital technologies, including artificial intelligence, automation, big data, and digital platforms, significantly influence the structure of employment, the content of professional activities, and the logic of career development. Unlike the industrial model of employment characterized by a linear professional trajectory ("education – profession – employment"), the digital economy forms a flexible career model that involves multiple changes in professional roles and the continuous renewal of competencies.

The study analyzes global trends in labor market transformation based on analytical reports of international organizations and considers theoretical approaches such as human capital theory and the concept of skill-biased technological change. An empirical study was conducted to identify patterns of professional mobility and attitudes toward lifelong learning.

The article proposes a model for assessing professional sustainability based on the relationship between the level of digitalization, socio-emotional competencies, and the degree of autonomy in decision-making. The results confirm that the development of flexible competencies and lifelong learning becomes a key factor for specialists' adaptation to the challenges of the digital economy.

Keywords: digitalization, labor market, professional mobility, human capital, digital competencies, knowledge economy, employment transformation.

Sayfulloeva Olga Amoniloevna, Senior Researcher Institute of Humanities, named after B. Iskandarov NAST Khorog. e-mail: olga.sayfulloeva@ucentralasia.org

РАҚАМИКУНОӢ ВА ТРАНСФОРМАТСИЯИ БОЗОРИ МЕҲНАТ: ШАКЛИРИИ ТРАЕКТОРИЯҲОИ НАВИ КАСБӢ ВА КОМПЕТЕНТСИЯҲОИ ОЯНДА

Дар мақола хусусиятҳои трансформатсияи бозори меҳнат дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт баррасӣ шудаанд. Технологияҳои рақамӣ, аз ҷумла зеҳни сунъӣ, автоматизатсия, маълумоти калон (Big Data) ва қарорҳои платформавӣ ба сохтори шугли аҳоли, мазмуни фаъолияти касбӣ ва мантиқи сохтани траекторияҳои карьеравӣ таъсири назаррас мерасонанд. Нишон дода шудааст, ки бархилофи модели индустриалии шугл, ки бо траекторияи хаттии касбии «таҳсилот — касб — фаъолияти меҳнатӣ» тавсиф меёбад, иқтисодиёти рақамии муосир модели чандири карьераро шакл медиҳад, ки тағирёбии чандинкاراتаи нақшҳои касбӣ ва навсозии мудовими компетентсияҳоро пешбинӣ мекунад.

Дар қор тамоюлҳои ҷаҳонии тағйирёбии сохтори шугли аҳоли дар асоси маводҳои таҳлилии ташилотҳои байналмилалӣ таҳлил карда шуда, инчунин равишҳои назариявӣ ба тадқиқи трансформатсияи бозори меҳнат, аз ҷумла назарияи сармояи инсонӣ ва консепсияи тағйироти аз ҷиҳати технологӣ асосёфтаи тақозо ба меҳнат баррасӣ шудаанд. Дар асоси тадқиқоти эмпирикӣ хусусиятҳои мобилнокии касбӣ ва муносибати респондентҳо ба таҳсилоти доимӣ муайян карда шудаанд.

Модели арзёбии устувории касбӣ пешниҳод шудааст, ки он ба робитаи мутақобилаи сатҳи рақамикунонӣ, компетентсияҳои иҷтимоӣ эҳсосӣ ва мустақилияти қабули қарорҳо асос ёфтааст. Натиҷаҳои бадастомада зарурати рушди компетентсияҳои чандир ва таҳсилоти мудовимро ҳамчун омилҳои калидии мутақабилшавии мутахассисон ба шароити иқтисодиёти рақамӣ тасдиқ мекунад.

Калидвожаҳо: рақамикунонӣ, бозори меҳнат, мобилнокии касбӣ, сармояи инсонӣ, компетентсияҳои рақамӣ, иқтисодиёти дониш, трансформатсияи шугл.

Сайфуллоева Ольга Амонилоевна, ходими калони илмӣ Институти илмҳои гуманитарии ба номи Б. Искандарови АМИТ, ш. Хоруғ. e-mail: olga.sayfulloeva@ucentralasia.org

УДК: 91:330.341 (735.3)

**ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫЙ ТУРИЗМ КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ
ГОРНЫХ ТЕРРИТОРИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

Симоилбек А.М.

Хорогский государственный университет имени М.Назаршоев

Стратегической целью любого государства и региона является ускоренное развитие отраслей его экономики, что повышает уровень социально-экономического развития. В годы независимости нашей страны, благодаря Основателю мира и национального единства – Лидеру нации, Президенту Республики Таджикистан уважаемому Эмомали Рахмону, развитию туристической сферы уделяется первостепенное внимание, так как она обладает высоким экономическим потенциалом, связана с удовлетворением материальных и духовных потребностей населения, улучшением благосостояния общества и является одним из важнейших направлений экономики государства [1]. Именно это обстоятельство делает стремительно возрастающим значение туристической отрасли и её отдельных сегментов как на национальном, так и на региональном уровнях. Историко-культурный туризм следует рассматривать не только как один из видов туризма, но и как экспортную стратегию развития культурной сферы страны и региона в тесной связи с развитием его территории [2, с. 12]. Деятельность в области историко-культурного туризма тесно связана с уровнем развития местного общества, культурного благосостояния и образа жизни местного населения. Развитие данного вида туризма требует не только наличия богатого историко-культурного наследия, но и активного участия местных жителей в культурной жизни региона. Именно это способствует повышению удовлетворенности качеством жизни как жителей, так и туристов [3, с. 55]. С учётом вышеуказанных условий развитие историко-культурного туризма на каждой территории должно рассматриваться как стратегия повышения уровня жизни населения и формирования региона как историко-культурного центра. Для её реализации необходимо привлечение местного населения не только в качестве потребителей культурных услуг, но и как производителей, посредников и экспертов [4, с. 312–326]. Например, вовлечение населения в культурные мероприятия – такие как фестивали искусства, музыки, национальные игры, а также в реализацию местных культурных проектов – может принести доход организаторам и одновременно стать важным направлением культурной политики региона и страны, придавая этой деятельности устойчивый и долговременный характер [5, с. 131]. Многие исследователи (Мамадризохонов А.А., Мухаббатов Х.М., Диловаров Р., Карамхудоев Х.Е., Гордин В.Э., Хорева Л.В., Сиротюк Н.П. и др.) в своих работах подчеркивают важность менеджмента для успешного развития сферы культуры и туризма. Выбор конкретной стратегии культурно-туристического развития является сложным процессом, который порой приводит к конфликту интересов различных участников экономических отношений. Поэтому даже в крупных историко-культурных центрах туристическая деятельность организована недостаточно эффективно. Ключевой проблемой устойчивого развития культурного туризма во всем мире является поиск баланса интересов участников рынка. Успех зависит от институциональной среды и возможностей взаимодействия. Опыт показывает, что наиболее успешны те регионы, где налажено государственно-частное партнерство в различных формах [6, с. 8; 170, с. 315]. При стратегическом планировании важным элементом является точная информация о соответствии материально-технической базы масштабу туристических ресурсов и спросу на этот туристический продукт [7, с. 16]. Например, памятник древности, имеющий определённое значение на локальном уровне, может оказаться не столь привлекательным для международных туристов по сравнению с другими архитектурными объектами, и потому крупные инвестиции туда будут неэффективны. Началом разработки стратегии историко-культурного туризма является этап оценки возможностей использования объектов наследия для развития туризма и получения экономической выгоды [8, с. 46]. Решение этой задачи открывает путь к дальнейшему

совершенствованию системы управления и маркетинга региона с более широкими целями возрождения [9, с. 115]. Следующим шагом в разработке стратегии является модернизация историко-культурной отрасли, требующая необходимых реформ и инвестиций для превращения региона в международный центр туризма [10, с. 154]. Однако существуют факторы, неподконтрольные долгосрочному управлению: рост и изменения города, района или страны, обусловленные колебаниями на рынке недвижимости и приходом новых партнёров, включая иностранных инвесторов. Всё это напрямую влияет на уровень туристического сервиса [11, с. 31; 12, с. 25]. Для устойчивого развития необходим интегральный (межотраслевой) подход, так как историко-культурный туризм затрагивает интересы широкого круга участников. Важным элементом управления является постоянный мониторинг рынка туристических услуг и изучение поведения потребителей, что позволяет выявлять новые туристические зоны, маршруты и повышать качество услуг [13, с. 92]. Главным фактором устойчивого развития является вовлечение местного населения в реализацию туристических программ. Поскольку приход туристов всегда влечет изменения в местных сообществах и окружающей среде, устойчивость определяется тем, насколько эти изменения соответствуют интересам местных жителей. Примером служит город Белевиль (Франция), где местные жители активно участвуют в создании туристического продукта, выступают гидами и проводниками, а также участвуют в специальных экскурсионных программах [14, с. 81].

Итак, поиск согласия между интересами местных жителей и туристов, организация эффективного управления, а также повышение культурного участия населения представляют собой важнейшую стратегическую задачу в обеспечении устойчивого развития историко-культурного туризма.

Развитие историко-культурного туризма в горных регионах Республики Таджикистан сопряжено с рядом проблем, ограничивающих его устойчивость и конкурентоспособность:

1. Несбалансированность интересов участников рынка. Взаимодействие государства, бизнеса, местного населения и туристов зачастую сопровождается противоречиями, что препятствует выработке согласованных стратегий и снижает эффективность реализуемых инициатив.
2. Слабая инфраструктурная база. Ограниченный уровень транспортной доступности, недостаток гостиничной сети, информационных центров и современных сервисов препятствуют формированию комплексного туристического продукта.
3. Фрагментарность управления и недостаточная координация. Отсутствие интегрированной модели управления туризмом приводит к дублированию функций между различными структурами и снижает результативность мероприятий.
4. Низкая вовлеченность местных сообществ. Местное население нередко выступает лишь в роли потребителей культурных услуг, не будучи активно вовлечённым в процесс создания и продвижения туристического продукта.
5. Высокая зависимость от внешних факторов. Колебания на рынке недвижимости, уход или приток иностранных инвесторов, изменения в глобальной туристической конъюнктуре оказывают прямое влияние на стабильность отрасли.
6. Недостаток маркетинга и продвижения. Значительная часть объектов культурного наследия недостаточно представлена на международных туристических рынках, что снижает их туристическую привлекательность.

Для преодоления указанных проблем и обеспечения устойчивого развития отрасли необходим комплекс мер, основанных на современных научных подходах:

- Развитие государственно-частного партнёрства. Совместная реализация инфраструктурных и культурных проектов позволит объединить ресурсы государства и бизнеса, обеспечив долгосрочную устойчивость туризма.

- Интегральное (межотраслевое) управление. Формирование единой стратегии, учитывающей интересы всех участников, позволит устранить фрагментарность и повысить эффективность управления.
- Активное вовлечение местных сообществ. Жители региона должны быть не только потребителями, но и производителями туристических услуг, выступая в роли гидов, организаторов культурных мероприятий, ремесленников и экспертов.
- Инвестиции в инфраструктуру. Создание современной транспортной сети, гостиничной базы и центров туристической информации является необходимым условием для повышения конкурентоспособности региона.
- Цифровой и международный маркетинг. Применение инструментов цифрового продвижения, участие в международных ярмарках и форумах создают позитивный имидж регионов и способствуют увеличению туристического потока.
- Системный мониторинг и научные исследования. Постоянный анализ поведения туристов, качества предоставляемых услуг и мировых тенденций позволит своевременно адаптировать стратегии к изменяющимся условиям.

С учётом выявленных особенностей развития историко-культурного туризма в горных регионах нами подготовлена академически оформленная таблица «Проблемы – Пути решения», которая наглядно обобщает содержание данного раздела (табл. 1).

С учётом выявленных особенностей развития историко-культурного туризма в горных регионах нами подготовлена академически оформленная таблица «Проблемы – Пути решения», которая наглядно обобщает содержание данного раздела (табл. 1). Представленная систематизация позволяет сопоставить ключевые ограничения отрасли с конкретными

Таблица 1. Основные проблемы и пути их решения в развитии историко-культурного туризма горных регионов:

Проблемы	Пути решения:
Несбалансированность интересов государства, бизнеса, местного населения и туристов;	Формирование интегральной стратегии управления, развитие механизмов государственно-частного партнёрства;
Слабое развитие инфраструктуры (транспорт, гостиницы, сервисы, информационные центры);	Инвестиции в транспортную и гостиничную сеть, создание туристических информационных центров и объектов сервиса;
Фрагментарное управление и недостаточная координация между институтами;	Создание единой системы управления на основе межотраслевого подхода, устранение дублирования функций;
Низкая вовлечённость местных сообществ в туристическую деятельность;	Привлечение населения в качестве гидов, организаторов культурных мероприятий, ремесленников, экспертов и посредников;
Высокая зависимость от внешних факторов (рынок недвижимости, инвесторы, глобальные колебания);	Диверсификация источников финансирования, развитие внутреннего туризма, создание устойчивых локальных бизнес-моделей;
Недостаток маркетинга и международного продвижения объектов наследия	Использование цифрового маркетинга, участие в международных туристических ярмарках, формирование позитивного имиджа регионов;
Ограниченные исследования и слабый мониторинг рынка.	Внедрение системы постоянного мониторинга туристических потоков, проведение научных исследований и социологических опросов.

Подготовка автора

Направлениями их преодоления. Такой подход отвечает современным требованиям стратегического планирования, так как обеспечивает комплексное видение процессов развития и способствует формированию эффективной политики в сфере туризма.

Во-первых, таблица демонстрирует необходимость интеграции интересов различных

участников рынка и показывает, что только через государственно-частное партнёрство возможно создание устойчивой модели управления. Во-вторых, внимание уделено инфраструктурным проблемам, без решения которых невозможно повысить конкурентоспособность региона. В-третьих, подчеркнута важность вовлечения местных сообществ, что согласуется с принципами устойчивого туризма, при котором население не только получает экономические выгоды, но и становится активным субъектом культурного развития.

Кроме того, в таблице обосновано значение международного маркетинга, диверсификации источников финансирования и внедрения системного мониторинга, которые позволяют адаптироваться к глобальным вызовам и обеспечить долгосрочную устойчивость отрасли.

Заключение

Таким образом, развитие историко-культурного туризма как стратегии экономического роста горных регионов Таджикистана требует комплексного подхода, включающего институциональное укрепление, инфраструктурные инвестиции, активное вовлечение местных сообществ и эффективное продвижение на международном уровне. В условиях глобальной конкуренции только сочетание этих факторов позволит превратить туризм в устойчивый драйвер социально-экономического развития и средство сохранения уникального культурного наследия страны.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сайёҳии дохилӣ» аз 18 июли соли 2017, №1450 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон
2. Шилина, О.А. Характеристика ресурсов культурно-познавательного туризма в Центральной России [Текст] / О.А. Шилина // Материалы международной научно-практической конференции (РГУФКСМиТ). – М., 2019. – С. 360-364.
3. Olufsen, O. Through the unknown Pamirs (Vakhan and Garan) The Second Danish Pamir Expedition, 1898-1899 [Text] / O. Olufsen. – London: William Heinemann, 1904. – 238 p.
4. Porter, B.A. An empirical study of the audit expectation-performance gap [Text] / B.A. Porter // Accounting and Business Research. – 1993. – №24 (93). – P.49-68.
5. Фомина, Е.Д. Историко-культурный туризм [Текст] / Е.Д. Фомина // Инновационная наука. – 2016. – №11/1. – С.238-241.
6. Цуцулян, С.В. Дилижанский национальный парк как объект охраны природы, рекреации, туризма и занятости населения [Текст] / С.В. Цуцулян // Образование. Наука. Культура, 2019. – С. 111-116.
7. Шилина, О.А. Подходы к реализации проектной компетенции при обучении бакалавров направления подготовки «туризм» [Текст] / О.А. Шилина // Ученые записки Орловского государственного университета. – 2020. – №4 (89). – С.281-283.
8. Трифонова, З.А., Ростовцева, М.М. Территориальный анализ рекреационных историко-культурных ресурсов Чувашской Республики [Текст] / З.А. Трифонова, М.М. Ростовцева // Вестник Чувашского университета. – 2014. – №1. – С.237-244.
9. Донцов, А.И., Стефаненко, Т.Г., Уталиева, Ж.Т. Язык как фактор этнической идентичности [Текст] / А.И. Донцов, Т.Г. Стефаненко, Ж.Т. Уталиева // Вопросы психологии. – 1997. – №1. – С.75-86.
10. Шоинбеков, А.А. Традиционная погребально-поминальная обрядность исмаилитов Западного Памира: конец XIX - начало XXI вв. [Текст]: дисс... канд. истор. наук: 07.00.07 / Шоинбеков Аловиддин Абдуллобекович. – СПб., 2007. – 176 с.
11. Мамадризохонов, А.А., Карамхудоев, Х.Е. Масъалаи таъмини ҷобаҷокунии сайёҳон ҳангоми рушди самараноки экотуризм [Матн] / А.А. Мамадризохонов,

- Р.М. Назарбекова, Х.Е. Карамхудоев, С.Х. Давлатбекова // Маводи конференсияи илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Муҳимияти рушди туризми дохилӣ» ДДОТ ба номи С.Айнӣ. – Душанбе, 2017. – С.30-35.
12. Мамадризохонов, А.А., Карамхудоев, Х.Е. Степень утилизации горных экосистем для развития туризма / А.А. Мамадризохонов, Х.Е. Карамхудоев, М. Шодибек // Материалы международного симпозиума памяти «80 лет Германно-Российской и Памира-Алайской экспедиции». – Душанбе, 2008. – С.97-98.
13. Майитдинова, Г. Грани искусства раннесредневекового Кумедя [Текст] / Г. Майитдинова // Мероси ниёгон. – 1992. – №1. – С.55-58.
14. Малафий, А.С., Фатуева, А.А., Промыслова, К.С. Туризм впечатлений: ресурсы и перспективы развития в Тульской области [Текст] / А.С. Малафий, А.А. Фатуева, К.С. Промыслова. – 2019. – Т.13. – №2. – С.101.

ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫЙ ТУРИЗМ КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ГОРНЫХ ТЕРРИТОРИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются теоретические и практические основы развития историко-культурного туризма в горных регионах Республики Таджикистан как стратегического направления социально-экономического роста. Показано, что успешное функционирование отрасли требует комплексного подхода, включающего развитие инфраструктуры, государственно-частное партнёрство, институциональное укрепление, цифровой и международный маркетинг, а также активное вовлечение местных сообществ в процесс создания и продвижения туристического продукта. Особое внимание уделено проблемам несбалансированности интересов участников рынка, слабой инфраструктурной базы, фрагментарности управления и недостатка маркетинга. На основе анализа предлагаются пути решения данных проблем, включая внедрение системного мониторинга и проведение научных исследований. Сделан вывод, что историко-культурный туризм может выступать устойчивым драйвером развития регионов и средством сохранения уникального культурного наследия страны.

Ключевое слово: туризм, рекреация, инфраструктура, стратегия, туристический потенциал, устойчивое развитие, стратегические приоритеты,

Информация об авторе: Симоилбек А.М. – к.г.н., декан факультета экономики и туризма Хорогского государственного университета имени М. Назаршоева., E-mail: asror.muzofir93@mail.ru, Тел: (+992) 935289666

САЙЁҶИИ ТАЪРИХӢ-ФАРАҲАНГӢ ҶАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ УСТУВОРИ КУҲИСТОНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақола ба асосҳои назариявӣ амалии рушди сайёҳии таърихӣ фарҳангӣ дар минтақаҳои кӯҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷамчун самти стратегӣ рушди иқтисодӣ бахшида шудааст. Нишон дода мешавад, ки фаъолияти муваффақонаи соҳа ба назари комил ниёз дорад, ки дар бар мегирад: рушди инфрасохтор, шарикӣ давлатӣ-хусусӣ, таҳкими институционалӣ, маркетинги рақамӣ ва байналмилалӣ, инчунин ҷалби фаъолони ҷомеаҳои маҳаллӣ ба раванди офариниш ва пешбурди маҳсулоти сайёҳӣ. Ба мушкилоти номувозинути манфиатҳои шишироқчиёни бозор, заъфи пойгоҳи инфрасохторӣ, парокандагии идоракунии ва нокифоягии маркетинг таваҷҷуҳи махсус дода шудааст. Дар асоси таҳлил роҳҳои ҳалли ин мушкилот пешниҳод гардидаанд, аз ҷумла ҷорӣ намудани мониторинги доимӣ ва гузаронидани тадқиқоти илмӣ. Хулоса бароварда мешавад, ки сайёҳии таърихӣ фарҳангӣ метавонад ҷамчун омил устувори рушди минтақаҳо ва воситаи ғифзи мероси нодири фарҳангии кишвар хизмат кунад.

Калидвожа. сайёҳӣ, истироҳат, инфрасохтор, стратегия, потенциали туристӣ, рушди устувор, афзалиятҳои стратегӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф. Симоилек А.М. – н.и.г., декани факултети иқтисод ва сайёҳии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев, E-mail: asror.muzofir93@mail.ru, Тел: (+992) 935289666

HISTORICAL AND CULTURAL TOURISM AS A FACTOR OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF MOUNTAINOUS TERRITORIES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article examines the theoretical and practical foundations for the development of historical and cultural tourism in the mountainous regions of the Republic of Tajikistan as a strategic direction for

socio-economic growth. It is shown that the successful functioning of the sector requires a comprehensive approach, including infrastructure development, public-private partnership, institutional strengthening, digital and international marketing, as well as active involvement of local communities in the creation and promotion of the tourism product. Particular attention is given to the problems of imbalance of interests among market participants, weak infrastructure base, fragmented management, and insufficient marketing. Based on the analysis, solutions to these issues are proposed, including the introduction of systematic monitoring and the implementation of scientific research. It is concluded that historical and cultural tourism can serve as a sustainable driver of regional development and as a means of preserving the country's unique cultural heritage.

Keyword: tourism, recreation, infrastructure, strategy, tourism potential, sustainable development, strategic priorities.

Information about the author: Simoilek A.M. —, Candidate of Geographical Sciences, Dean of the Faculty of Economics and Tourism at Khorog State University named after M. Nazarshoev, E-mail: asror.muzofir93@mail.ru, Tel: (+992) 935289666

УДК 338.48:379.85(575.3)

СЕЛЬСКИЙ ТУРИЗМ КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Умарова З.Ш.

Худжанский государственный университет им. Б. Гафурова

Одним из ключевых направлений социально-экономического развития Республики Таджикистан является обеспечение устойчивого роста регионов, повышение уровня занятости населения и эффективное использование природно-ресурсного потенциала. Особое значение в этом процессе приобретает развитие сельских территорий, где сосредоточена значительная часть населения страны и сохраняются уникальные природные, культурные и исторические ресурсы.

Для Согдийской области, обладающей благоприятными природно-климатическими условиями, богатым ландшафтным разнообразием и самобытными традициями, актуальной задачей становится поиск новых направлений экономической активности, способствующих улучшению качества жизни сельского населения и укреплению региональной экономики [1, с. 45].

Развитие сельского туризма тесно связано с концепцией устойчивого развития, поскольку эта отрасль формирует взаимосвязь между охраной окружающей среды, экономическим ростом и социальной стабильностью сельских территорий [2, с.78].

Методология

Объектом исследования выступает сельский туризм как фактор устойчивого развития сельских территорий Согдийской области. Предметом исследования являются организационно-экономические отношения, возникающие в процессе формирования и развития сельского туризма в регионе.

Методологической основой исследования послужили общенаучные методы анализа и синтеза, сравнительного и системного анализа, статистический метод, а также методы группировки и обобщения научных данных [3, с.23].

Результаты и обсуждение

Сельский туризм оказывает значительное влияние на экономическое развитие сельских территорий. Во-первых, он создаёт новые рабочие места в различных секторах: гостиничное хозяйство, общественное питание, экскурсионные услуги, ремесленные мастерские, транспортные и сервисные предприятия [4, с. 112]. Во-вторых, развитие туристической инфраструктуры повышает доходы местного населения, позволяя фермерским хозяйствам диверсифицировать источники заработка, не ограничиваясь исключительно сельским хозяйством.

Мировой опыт показывает, что агротуризм способен оказывать мультипликативный эффект для региональной экономики. Например, в европейских странах агротуризм является важной составляющей доходов фермерских хозяйств: туристические услуги формируют до 20–30% совокупного дохода хозяйства, что способствует росту малых и средних предпринимательских структур, увеличению налоговых поступлений в местные бюджеты и развитию связанных отраслей экономики [5, с. 346].

Кроме того, внедрение современных маркетинговых и информационных технологий позволяет регионам эффективно продвигать туристический продукт, что повышает инвестиционную привлекательность и способствует созданию долгосрочных экономических связей.

Сельский туризм выполняет важную социальную функцию, способствуя повышению качества жизни населения сельских территорий. Прямой эффект проявляется в создании рабочих мест и увеличении доходов семей, а косвенный — в укреплении социальной инфраструктуры: улучшении транспортного сообщения, развитии коммунальных услуг и объектов досуга.

Туризм также способствует сохранению традиционной культуры и ремёсел. Организация этнографических маршрутов, мастер-классов по народным промыслам и участие местного населения в туристической деятельности позволяет сохранить культурную самобытность регионов, передавать опыт молодому поколению и формировать позитивный имидж территории [6, с. 97].

Социальная значимость сельского туризма проявляется и в снижении миграционных потоков: с ростом локальных возможностей трудоустройства уменьшается необходимость выезда трудоспособного населения в городские центры или за рубеж.

Сельский туризм напрямую связан с использованием природных ресурсов, что накладывает на него ответственность за их сохранение. В отличие от интенсивного сельскохозяйственного использования или промышленного освоения, туристическая деятельность предполагает рациональное использование природных ландшафтов, сохранение биоразнообразия и поддержание экосистем [4, с. 112].

Разработка экологических маршрутов, создание туристических зон с минимальным вмешательством в природу и проведение образовательных программ для туристов формируют устойчивое взаимодействие человека с природой. В долгосрочной перспективе это способствует сохранению уникальных природных комплексов Согдийской области и повышению её рекреационной привлекательности.

Одним из наиболее перспективных инструментов развития сельского туризма является формирование агротуристических кластеров. Кластерная модель объединяет туристические, сельскохозяйственные и культурные ресурсы в единый комплекс, позволяя участникам эффективно взаимодействовать, координировать маркетинговые и инфраструктурные решения, привлекать инвестиции и расширять рынок услуг [4, с. 40].

В рамках кластера малые и семейные хозяйства получают доступ к совместной рекламе, обмену опытом и созданию туристических пакетов, что повышает их конкурентоспособность на внутреннем и международном рынке. Примером успешного внедрения такой модели является создание региональных туристических маршрутов в европейских странах, где объединение фермеров, ремесленников и локальных туристических агентств приводит к заметному росту доходов и улучшению качества туристического продукта.

Для Согдийской области реализация кластера позволит учитывать особенности каждого района региона, обеспечивать комплексное развитие инфраструктуры и продвигать туристический бренд региона как на внутреннем, так и на внешнем рынках.

Таким образом, сельский туризм оказывает комплексное воздействие на социально-экономическое и экологическое развитие Согдийской области, проявляясь в экономическом, социальном и природно-рекреационном измерениях одновременно. С экономической точки зрения, развитие туристической деятельности способствует росту доходов местного населения, созданию новых рабочих мест и расширению малого и

семейного предпринимательства, что позволяет диверсифицировать источники доходов сельских жителей и снизить зависимость от традиционного сельского хозяйства. В социальном плане сельский туризм способствует сохранению культурного наследия региона, укреплению социальной инфраструктуры и повышению качества жизни населения, а также снижает миграционные процессы, предоставляя жителям новые возможности для самореализации и вовлечения в туристическую деятельность. Одновременно сельский туризм оказывает значимое влияние на природную среду: рациональное использование природных и рекреационных ресурсов, организация экологических маршрутов и образовательных программ формируют устойчивую туристическую среду и способствуют сохранению биоразнообразия региона. Комплексное использование всех этих эффектов через формирование агротуристических кластеров позволяет обеспечить скоординированное развитие региона, интегрируя экономические, социальные и экологические аспекты в единую систему взаимного влияния, что создает долгосрочные предпосылки для устойчивого социально-экономического роста сельских территорий Согдийской области.

Заключение

Сельский туризм является важным инструментом устойчивого социально-экономического развития сельских территорий Согдийской области. Он создает новые источники доходов для населения, способствует диверсификации экономики и снижению миграционных процессов, стимулирует развитие инфраструктуры, сохранение культурного и природного наследия региона.

Эффективное использование природного и культурного потенциала региона, поддержка предпринимательских инициатив и внедрение современных механизмов управления способны превратить сельский туризм в один из ключевых факторов развития сельских территорий Согдийской области.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Казьмина, Е.Б. Развитие услуг сельского туризма в российских регионах. Автореф. на соискание учен. степ. к.э.н., – Москва, 2012.
2. Аймалетдинов Т.А., Шарова О.А., Пустов Л.Ю. Рынок туристических услуг. – М.: Изд-во НАФИ, 2017. – 79 с.
3. Международный форум «Сельский туризм»: сборник материалов / под ред. Щетинина М.П. Барнаул: – АЗБУКА, 2013. – 346 с.
4. Трухачев, А.В. Концепции развития сельского туризма в России и за рубежом // Сервис в России и за рубежом. 2016. Т.10, №7(68). С.34–43.
5. Ермаков, А.П. Агробизнес и сельский туризм: мировой опыт и практика. – М.: Наука, 2015. 215 с.
6. Лапин, В.И., Сидорова Н.Н. Устойчивое развитие сельских территорий через туризм. СПб.: – Питер, 2018. – 240 с.

СЕЛЬСКИЙ ТУРИЗМ КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются современные особенности и перспективы развития сельского туризма в Согдийской области Республики Таджикистан. Исследуются социально-экономические, экологические и организационные аспекты функционирования сельского туризма как механизма устойчивого развития сельских территорий. Проанализированы природно-рекреационный потенциал региона, влияние сельского туризма на занятость населения, развитие малого предпринимательства и сохранение культурного наследия. Особое внимание уделено проблемам инфраструктурного обеспечения, недостаточного уровня маркетинга, инвестиционной поддержки и координации туристической деятельности. В качестве эффективного механизма развития отрасли предлагается формирование агротуристических кластеров, способствующих повышению конкурентоспособности регионального туристического продукта и комплексному развитию сельских территорий. Сделан вывод о значительном потенциале сельского туризма в обеспечении

устойчивого социально-экономического развития Согдийской области.

Ключевые слова: *сельский туризм, агротуризм, агротуристический кластер, устойчивое развитие, сельские территории, Согдийская область, региональная экономика, туристическая инфраструктура, экологический туризм, культурное наследие, диверсификация экономики, Таджикистан.*

Сведения об авторе. Умарова З.Ш. -соискатель Худжанского государственного университета им. Б. Гафурова, Тел. 92 7426646

ТУРИЗМИ ДЕҲОТ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ УСТУВОРИ ҲУДУДҲОИ ДЕҲОТИ ВИЛОЯТИ СУҒДИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола хусусиятҳои муосир ва дурнамои рушди туризми деҳот дар вилояти Суғд, Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор дода мешаванд. Ҷанбаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, экологӣ ва ташиқ-иҷроӣ фаъолияти туризми деҳот ҳамчун механизми рушди устувори минтақаҳои деҳот таҳқиқ карда мешаванд. Потенсиали табиӣ ва рекреатсионӣ, таъсири туризми деҳот ба шугли аҳоли, рушди соҳибқарорӣ хурду миёна ва ҳифзи мероси фарҳангӣ мавриди таҳлили амиқ қарор мегиранд. Таваҷҷӯҳи махсус ба мушкилоти таъмини инфрасохтор, сатҳи ночизи маркетинг, дастгирии сармоягузорӣ ва ҷамоаҳангсозии фаъолияти туристӣ равона карда шудааст. Ҳамчунин, ҳамчун механизми муассири рушди соҳаи пешниҳод мешавад, ки ташиқи кластерҳои агротуристӣ метавонад рақобатпазирии маҳсулоти туристии минтақа ва рушди комплекси заминҳои деҳотро таъмин намояд. Хулоса дар он аст, ки туризми деҳот дорои потенсиали назаррас барои таъмини рушди устувори иҷтимоӣ-иқтисодии вилояти Суғд мебошад.

Калидвожаҳо: *туризми деҳот, агротуризм, кластерҳои агротуристӣ, рушди устувор, заминҳои деҳот, вилояти Суғд, иқтисодиёти минтақавӣ, инфрасохтори туристӣ, туризми экологӣ, мероси фарҳангӣ, диверсификасияи иқтисодӣ, Тоҷикистон.*

Маълумоти муаллиф: Умарова З.Ш. – доктарабӣ Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи Б. Гафуров, Тел.: 92 7426646.

RURAL TOURISM AS A FACTOR OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS IN THE SUGHD REGION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article examines the contemporary features and prospects for the development of rural tourism in the Sughd region of the Republic of Tajikistan. The socio-economic, ecological, and organizational aspects of rural tourism functioning as a mechanism for sustainable development of rural areas are investigated. The natural and recreational potential of the region, the impact of rural tourism on employment, the development of small and medium-sized enterprises, and the preservation of cultural heritage are analyzed. Special attention is paid to issues of infrastructure provision, insufficient marketing, investment support, and coordination of tourism activities. As an effective mechanism for sector development, the formation of agro-tourism clusters is proposed, which can enhance the competitiveness of regional tourism products and promote comprehensive development of rural areas. The study concludes that rural tourism has significant potential for ensuring sustainable socio-economic development in the Sughd region.

Keywords: *rural tourism, agro-tourism, agro-tourism cluster, sustainable development, rural areas, Sughd region, regional economy, tourism infrastructure, ecological tourism, cultural heritage, economic diversification, Tajikistan.*

Author information: Umarova Z.Sh. – applicant Khujand State University named after B. Gafurov, Tel.: 92 7426646

УДК: 336.77

СИЁСАТИ ҚАРЗӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА РАВАНДИ ФАЪОЛИЯТИ БОНКҲОИ
ТИҶОРАТӢ

Файзуллоев М.К.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Фаъолияти бонкӣ, ба монанди дигар намуди фаъолият, дар шароити бозор гирифтани натиҷаи самарабахши молиявиро пешбинӣ менамояд. Бо ин мақсад бонкҳо кӯшиш менамоянд ба ҷуз аз воситаҳои худӣ инчунин захираҳои ҷалбгардидаро ба таври максималӣ истифода намоянд. Ҳамзамон, онҳо бояд баргардонии воситаҳои гирифташуда ва пардохти фоидаҳо аз рӯи онҳо таъмин созанд. Ҳангоми рушди васеи қарзи байни-бонкӣ масъалаҳои васеи устувори молиявии бонки мушаххас бо устувори ҳамаи низоми бонкӣ алоқаманд мебошад. Ҳамин тавр, низоми бонкӣ нисбат ба дигар шаклҳои фаъолияти соҳибкорӣ дорои аҳамияти таъсири муттақобилаи қарзги-рандагон ва қарздиҳандагон ба якдигар мебошад. Ин таъсир дар сатҳи тавозуни бонкӣ дар намуди таносуби уҳдадорихо ва дороихо аз рӯи сатҳи бозоргирӣ аён мегардад. Барои комёбӣ дар ин ҷода бонкҳо фаъолиятро оид ба гурӯҳбандии захираҳо ва ҳиссагузориҳо аз рӯи ҷанбаи муваққатӣ дар бозори молиявӣ амалӣ месозанд. Тақсими мақбули дороиҳои бонкӣ ва уҳдадорихо аз рӯи сатҳи бозоргирӣ кори таҳлилиро аз рӯи баҳогузори таносуби дороихо ва уҳдадорихо аз рӯи муҳлати бадастории ва рӯйпӯшнамоии воситаҳо осон мегардонад. Дар воқеият моддаҳои ғайрифайдаҳои тавозун бояд ҳам аз рӯи маблағ ва аз рӯи муҳлати моддаҳои дороиҳои тавозун мутобиқ оянд, ки дар ин ҳолат тавозуни бонкӣ нисбатан бозоргир шуморида мешавад. Вале дар таҷриба мувофиқати мутлақи моддаҳои дороиҳо ва уҳдадорихо дар алоқамандӣ бо сатҳи бозоргирии онҳо вучуд надорад. Меъёрҳои аз ҷиҳати қонунгузорӣ таъин-гардида имкон фароҳам меоранд, то амплитудай (вусъати) ғайримуносиби онҳоро то ҳудуди барои вазъи иқтисодӣ имконпазир маҳдуд созанд. Дар айни замон, аз ҷониби қонунгузори бонкии Тоҷикистон риояи ҳатмии меъёрҳои кифояти сармоя ва таъмини бозоргирӣ пешбинӣ гардидаанд, ки муайянкунандаи ин омилҳоянд:

- таносуби сармояи бонк ва ҳаҷми умумии дороиҳое, ки бо дарназардошти хавфи захираҳои қарзӣ баркашида шудаанд;
- таносуби сармояи бонк ва уҳдадорихои он;
- таносуби дороиҳои бозоргир ва маблағи умумии дороиҳо;
- таносуби дороиҳои бозоргир ва маблағи умумии уҳдадорихои бонк аз рӯи суратҳисобҳои тодархостӣ;
- таносуби дороиҳо бо муҳлати рӯйпӯшнамоии зиёда аз як сол ва уҳдадорихои бонк аз рӯи суратҳисобҳои пасандозӣ, қарзҳо ва инчунин уҳдадорихои қарзӣ ба муҳлати зиёда аз як сол;
- ҳаҷми максималии хавф ба сари як қарздор мебошанд.

Вале меъёрҳо барои ҳамаи намудҳои бонкҳо умумӣ буда, самтҳои алоҳидаи фаъолияти бонкиро танзим намесозанд.

Самтҳои асосии таҳлили вазъи молиявии бонк инҳо ба ҳисоб мераванд: ошкорсозии сатҳи иштироки бонки тижоратӣ дар амалиётҳои қарзӣ тавассути воситаҳои худӣ, қобилияти бонк оид ба пешгирӣ намудани кӯчиши воситаҳои ҷалбгардида ва пӯшонидани уҳдадорихои худ, бартафасозии талафотҳои имконпазир аз рӯи қарзҳо дар натиҷаи омилҳои амалакунандаи аз бонк вобастабуда ва ҳам вобастабуда, муайян сохтани доираи амалиётҳо бо сатҳи баланди хавф. Барои ҳалли дақиқи вазифаҳои ишорагардида дар таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ зарифҳои гуногун истифода карда мешаванд, ки истифодабарии онҳо дар таҷрибаи ватанӣ имконнопазир мебошад. Ҳамин тавр, зарифи қарздорӣ фаврӣ, ки ҳамчун таносуби воситаҳои худӣ ба маблағе, ки аз қарзҳои миёнамуддат ва дарозмуддат муайян карда мешавад, дар шароити мо мубрам намебошад, ҷунки воситаҳои ҷалбгардида, ҷун қоида, хусусияти кӯтоҳмуддатро доро мебошанд. Аз ҳамин сабаб, дар шароити ватанӣ дурусттар мебуд, то вазъи молиявии бонкро аз назар гузаронем, тавассути

истифода намудани танҳо зароби қарздории умумӣ, ки ҳамчун таносуби воситаҳои худии бонк ба бузургии ҳамаи қарзҳое, ки бонк ба даст овардааст, ҳисоб карда мешавад. Дар натиҷаи шароитҳои махсуси бамиянома дар таҷрибаи бонкии Тоҷикистон ба ғайр аз зароби сармоякунонӣ, ки таносуби воситаҳои худӣ ва ҷалбгардидаро муайян месозад, зарур аст, инчунин зароби иштироки воситаҳои ҷалбгардидаро дар фаъолияти бонк ҳамчун нисбати захираҳои қарзӣ ба дороии тавозун ё воситаҳои худии бонк ҳисоб намоем. Ин нишондиҳанда имкон фароҳам меорад, то таъсири дигар моддаҳои алоҳидаи захираҳои ҷалбгардидаро ба вазъи молиявии бонк ҳисоб намоем.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, тибқи сатҳи миёнаи рушд намудани биржаҳои фондӣ ва бозори коғазҳои қиматноки давлатӣ, бар дӯши бонкҳои тичоратӣ масъулияти сармоягузории дарозмуддати иқтисодиёт тавассути низоми бонкҳои тичоратӣ роҳандозӣ карда мешавад. Вале ҳатто дар мавриди иқтисодиёти муътадили ғарбӣ маҳдудиятҳо барои бонкҳо ҳангоми раванасозии захираҳо ба лоиҳаҳои дарозмуддат вучуд дорад. Дар солҳои охир мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққиқкарда ба танзимнамоии муҳлати ҷобачогузории захираҳое, ки дар салоҳияти онҳо вучуд доранд, ба амалиётҳои қарзӣ мегузаранд.

Ҳамин тавр, мавқеи махсусро масъалаҳои қарздиҳӣ ва сиёсати қарзии бонк касб менамояд.

Таҷрибаи қарздиҳӣ дар бонкҳои Тоҷикистон гуногун мебошад, вале бештари бонкҳои тичоратӣ дорои барномаи кории амиқ дар солҳои ҷорӣ ва баъдина намебошанд. Баъзе бонкҳо ҳангоми қарздиҳӣ аз рӯйи тавсияҳои методии алоҳида масалан Маркази таҳқиқотҳои бонкӣ амал мекунанд. Бисёри бонкҳо умуман дорои таъминсозии методии сифатӣ набуда, муассисаҳои қарзии онҳо маҷбуранд ба таҷрибаи шахсӣ таъян намоянд. Бо боварии комил метавон тасдиқ намуд, ки таъминнокии эътирофгардидаи умумии методие, ки дорои баъзе аз сатҳи сифатии ин фаъолият мебошад, дар Тоҷикистон то ҳол вучуд надорад. Анқариб дар ҳамаи бонкҳо ҳуҷҷати инфиродӣ мавҷуд мебошад, ки қарздиҳиро батартиб медарорад.

Бояд гуфт, ки дар бисёри бонкҳо кормандони шӯбаҳои қарзӣ дорои дастурамалҳои иловагӣ буда, вале таҷрибаи кофӣ надоштани онҳо қайд карда намешавад. Дар айни замон, аз бисёр ҷиҳат, бонкҳо танҳо мизочони ҳамешагии худро бо қарз таъмин намуда, ба онҳо воситаҳоро барои дастгирии амалнамоии истеҳсолот медиҳанд.

Чунин ба назар мерасад, ки ҳатто дар бонкҳои муваффақ низ қарздиҳӣ хусусияти хеле эҳтиёткоронаро дар сатҳи пуррасозии зарурии воситаҳои гардон барои истеҳсоли маҳсулоти бомуваффақ фурӯхташаванда ва зуд-зуд ба содирот нигаронидашударо доро мебошад.

Стратегия ва тактикаи бонк дар самти истифодабарии захираҳои бонкӣ ба даст овардан ва пешниҳоди қарзҳо, дар мадди аввал сиёсати қарзии онро талаб менамояд.

Имрӯзҳо бонк чун муассисаи мустақили қарзӣ сиёсати қарзии худро бо дарназардошти шароитҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ, сатҳи рушди қонунгузории бонкӣ, рақобатпазирии байнибонкӣ, дараҷаи рушди ифрасохтори бонкӣ ва ғайраро амалӣ месозад.

Аз нигоҳи мо, сиёсати қарзии бонк бояд унсурҳои зеринро дар бар гирад:

- муайянсозии мақсадҳое, ки дар заминаи онҳо сабади қарзии бонк (намудҳо, муҳлат, ҳаҷм ва сифати таъминнокӣ) ташкил меёбад;
- тавсифи пурраи салоҳиятҳои муассисаҳои бонк дар чараёни додан, пешбарӣ намудан ва рӯйпӯшнамоии зарарҳо;
- номгӯи ҳуҷҷатҳои зарурӣ оид ба низоми амалиётҳои қарзии бонк;
- қоидаҳои асосии қабул, баҳогузорӣ ва амалисозии таъминсозии қарзӣ;
- имтиёзҳои амалиётҳо оид ба қарздиҳӣ;
- сиёсати муқаррарсозии меъёрҳои фоизӣ аз рӯйи қарзҳо;
- методикаи баҳогузории дархостҳои қарзӣ;
- усулҳои таҳлили қарзҳои мушкилситон, ки таҳлил ва самтҳои раҳонидани онҳо аз мушкilotҳои ба миёномадаро дар бар мегирад.

Сиёсати қарзӣ бештар аз бозоргирии бонк вобаста мебошад. Асоси методикаи қарздиҳӣ алгоритми дахлдор ба ҳисоб меравад. Алгоритми қарздиҳӣ аз давраҳои зерин

Сиёсати қарзӣ бояд дар намуди ҳуччати хаттии қайдгардида ба расмӣ дароварда шавад, то ки вай тавонад кори пешаки ба тартиб даровардашудаи бонкро оид ба додани қарз ва инчунин чараёни қарздиҳии онро фаро гирад (ниг. ба қадвали 4.4.1).

Қадвали 4.4.1

Унсурҳои сиёсати қарзии бонк дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

№ р/т	Давраҳои қарздиҳӣ	Ҷанбаҳои ҳамоишдиҳанда ва чараёнҳо
1	Қорҳои пешакӣ оид ба пешниҳоди қарзҳо	Таркиби қарзгирандагони оянда. Намудҳои қарздиҳӣ. Чараёнҳои миқдории қарздиҳӣ. Меъёрҳои баҳогузори қарзпазирии қарзгирандагон. Меъёрҳои баҳогузори қарз. Меъёрҳои фоизӣ. Усулҳои таъминномаи баргардони қарз. Назорат аз рӯи риояи чараёни оморасозии додани қарз.
2	Барасмиятдарории Қарз	Шаклҳои ҳуччатҳо. Чараёни технологияи додани қарз. Назорат аз рӯи дурустии барасмиятдарории қарз.
3	Идоракунии қарз	Тартиби идоракунии сабади қарзӣ. Назорат аз рӯи иҷроишри шартно-маҳои қарзӣ. Шароити пасисарнамоӣ ё навсозии қарзҳои муҳлаташон сипаригардида. Тартиби пӯшонидани зарарҳо. Назорат аз рӯи идоракунии қарзҳо.

Сарчашма: муаллиф дар асоси вазъи сиёсати қарзии Бонки миллии Тоҷикистон таҳия намудааст.

Яке аз шароитҳои ҳатмии коҳишдиҳии хавфи қарзӣ дар низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин диверсификатсия сабади қарзӣ ба ҳисоб меравад. Қоидаҳои диверсификатсия бояд инҳоро дар бар гирад: додани қарзҳо ба қорхонаҳои гунонун, бо маблағи кам, ба муҳлати нисбатан кӯтоҳ ва ба шумораи зиёди қарзгирандагон. Ҳамчун шароити иловагии коҳишдиҳии хавфҳо бояд диверсификатсияи таъминсозии баргардони қарзҳо дар асоси мувофиқасозии усулҳои гунонуни таъминсозии баргардони қарз, яъне гарав, қаролат, қарил, суғуртанамой, истифода қарда шаванд. Риояи ин қоидаҳо имкон фароҳам меорад, то талафотҳои имконпазир аз як мубодилаҳои қарзӣ аз ҳисоби даромад аз моддаи дигар қуброн қарда шаванд.

Идоракунии амалиётҳои қарзӣ бояд ба як қатор муассисаҳои бонк равона қарда шавад, ки дорои сатҳи қубронсозии худ, функсия ва вазифаҳои худ мебошанд.

Чун қоида, дар бонкҳои тичоратӣ гирифтани қарзро бояд шӯбаи қарзҳои тичоратӣ аз назар гузаронида, қаролати идоракунии дахлдорро (идоракунии қарздиҳӣ ва қаролат) таъмин созад. Эксперти қарзии шӯба музокиротҳои пешакиро бо қарзгирандаи нерӯманд гузаронида, шароитҳои умумии қарздиҳиро шарҳ дода, ба он шаклҳои муносиби имконпазирӣ пешниҳоди қарз ва таъминнокии онро пешниҳод намуда, инчунин номгӯи пурраи ҳуччатҳои заруриро талаб месозад.

4.2. Паст қардани хавфҳои бонкӣ

Дар шароити рушднамоии иқтисодиёти милли тағйирот дар сиёсати қарзии бонк на танҳо матлуб, балки ҳаётан муҳиму зарур мегардад, чунки шароити ҳатмии васеъгардони амалиётҳои бонк бо иқтисодиёти воқеӣ бояд таъминсозии устувори молиявии низомии бонкӣ ба ҳисоб раванд. Барои амалисозии вазифаи ишорагардида зарур аст, то рушди маҳсулотҳои бонкии бонкҳои ватанӣ дар заминаи истифодабарии усулҳои тақсимнамоӣ ва коҳишдиҳии хавфҳо таъмин қарда шаванд. Дар шароити бозори қарзӣ маҳсулотҳои қарзии афзалиятнок инҳо ба ҳисоб меванд:

- 1) қарзи дорои сатҳи таваккали пастдошта;
- 2) қарзҳои лоиҳавӣ;
- 3) қоғазҳои қиматнок - дороиҳои қарзӣ.

Яке аз шаклҳои қарздиҳии афзалиятнок, ки ба рушди он бояд фаъолияти муштараки мақомотҳои назоратӣ, ташкилотҳои қарзӣ ва ҳокимиятҳои маҳаллӣ равона қарда шавад, қарзи дорои сатҳи таваккали пастдошта ба қарзгирандагони азим ба ҳисоб меравад. Дар

алоқамандӣ бо васеъгардидани ҳаҷми қарздиҳӣ, рушди истеъмолот дар маблағгузориҳои зиёди қарзӣ барои маблағгузориҳои барномаҳои сармоягузорӣ дар бонкҳои тижоратӣ зарурияти муттаҳидсозии захираҳо барои пешниҳоди қарзҳо ба қарзгирандагон пеш меояд. Дар натиҷа қарзҳои сатҳи таваккали пастдоштаи бонкӣ муттаҳидсозии нақша - чорабиниҳои молиявии бонкӣ ба миён меояд. Ба ғайр аз захирасозии захираҳои қарзӣ мақсади асосии бонк коҳишдиҳии хавфҳои қарздиҳӣ аз ҳисоби ҷалби қарздиҳандагонӣ дигар ӯ риояи меъёрҳои иқтисодие, ки аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон муқаррар гардида, ҳаҷми хавфи қарзиро маҳдуд месозанд, махсусан нишондиҳандаи ҳаҷми максималии хавфҳои калони қарзӣ, ҳаҷми максималии қарзҳо, кафолатҳо, кафилӣ, ки аз ҷониби бонк ба иштирокчиёни худ (саҳҳомон) ӯ инсайдерҳо пешниҳод гардидаанд, ба ҳисоб меравад.

Дар таҷрибаи хориҷии бонкӣ, сохтори дохилии муттаҳидшавӣ якҷанд сатҳҳои доро мебошад: ташкилкунанда, менечерҳои пешбар, менечерҳо ва иштирокчиёни оддӣ. Ба вазифаҳои ташкилкунандаи синдикат (консорсиум) инҳо дохил мешаванд:

- гузаронидани таҳлили лоиҳаи қарзгиранда;
- амалисозии интиҳоби бонкҳо-иштирокчиёни имконпазир;
- оморасозии меморандуми иттилоотӣ ва даъватнома ба бонкҳо-иштирокчиёни имконпазир;
- оморасозӣ ва мувофиқасозӣ бо ҳамаи иштирокчиёни мубодилаи ҳуҷҷатгузориҳои қарзӣ;
- ҷавобхӯро, ки дар бонкҳо-иштирокчиёни имконпазир ба миён меоянд, саволҳо нисбат ба лоиҳа, қарзгиранда ва ғайра;
- дастгирии алоқаи зич бо қарзгиранда, маълумотдиҳӣ оид ба рафти муттаҳидшавӣ;
- баъзан баромад намудан ба сифати агенти қарзӣ.

Боз яке аз шаклҳои қарздиҳӣ бо истифодабарии механизми азнавтасимнамоии хавфи қарзӣ (маблағгузорӣ) мебошад, ки аз қарздиҳии дорои сатҳи таваккали пастдошта, пеш аз ҳама бо он фарқ менамояд, ки таъминкунандаи асосии қарзҳои додашавандаи бонк ҳуди лоиҳаи сармоягузорӣ баромад менамояд, яъне он даромадхӯро, ки корхонаҳои навтаъсисёбанда ӯ таҷдидшаванда дар оянда ба даст меоранд.

Нақши муҳимро дар қарздиҳии лоиҳавӣ дар шароити Тоҷикистон тақсимнамоии хавфҳо миёни иштирокчиёни лоиҳа (масалан, тавассути диверсификатсия ӯ пешниҳоди кафолат) мебарорад. Тақсимнамоии гунонун миёни саҳҳомони лоиҳа ва қарздиҳандагон имконпазир мебошад. Дар таҷрибаи қарздиҳии бонкии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар вобастагӣ ба ҳиссаи тақсимнамоии хавфҳо миёни кредиторон ва қарзгирандагон се намуди маблағгузориҳои лоиҳавиро аз рӯи аломати маҳдуднокии таназзулӣ ҷудо менамоянд:

- 1) бе таназзул аз рӯи қарзгиранда – кредиторҳо бар дӯши худ хавфҳои калонро мебардоранд;
- 2) бо таназзули пурра аз рӯи қарзгиранда - кредитор ҳуқуқи пурраи ҷубронсозии нисбатан ҳамаи уҳдадориҳои қарзгирандаро соҳиб мебошад;
- 3) бо маҳдудият (қисман): таҳаввулот аз рӯи қарзгиранда – кредиторҳо дорои ҳуқуқи интиқоли уҳдадориҳо оид ба рӯйпӯшнамоии қарз мегарданд.

Дар намуди нисбатан умумӣ амалиёт бо коғазҳои қиматнок ба амалиётҳои зерин оварда мерасонад: муассисаи қарзие, ки дорои уҳдадориҳои монанд, пардохтнопазир аз рӯи қарзҳои пештар додашуда, ки муҳлати рӯйпӯшнамоии онҳо ҳанӯз фаро нарасидааст, онҳоро ба як шакли умумӣ муттаҳид сохта, ба дигар ниҳодҳои қарзӣ ӯ ширкатҳои махсус таъсисдодашуда ба сифати таъминсозии коғазҳои қиматноки дуумдараҷа ва барои амалисозии баъдина ба сармоягузориҳои охири интиқол медиҳад.

Дар баробари ин, як қатор чораҳо барои таъминсозии пардохтҳои саривақтӣ аз рӯи коғазҳои қиматноки интишорёбанда барои коҳишдиҳии хавфи талафотҳои имконпазир дар ҳолати иҷро нагардидани уҳдадориҳои тарафайн андешида мешаванд:

Якум, ба дороиҳое, ки ба коғазҳои қиматнок тааллуқ доранд, талаботҳои монанд пешниҳод карда мешавад, яъне мувофиқати тахминии уҳдадориҳои қарзӣ аз рӯи сифат,

муҳлат, хавф, даромаднокӣ ва ғайра.

Дуюм, чунин чораҳои «дастгирии қарзӣ (ё васеъгардии қарзӣ)» қабул карда мешаванд: зуд-зуд барои коҳишдиҳии хавфи пардохтнопазирӣ аз рӯйи уҳдадорӣ қарзии асосии аккредитивӣ бетақриз истифода карда мешавад, ки аз ҷониби тарафи сеюм (кафолат) ба маблағе, ки аз баҳогузорӣ талафотҳои имконпазир дар ҳолати муфлисшавӣ аз рӯйи қарзҳои қиматноки дуумдараҷа камтар мебошад, чудо карда мешавад. Дар як қатор мамлакатҳо (масалан, дар Британияи Кабир ва Фаронса) суғуртакунонии як қисми хавфҳо аз рӯйи уҳдадорӣ интишоргардида амалӣ карда мешавад. Метавон аз пасандози ҳазинавӣ истифода кард, ки он аз ҷониби тарафи сеюм ворид карда мешавад. Баъзан, комплекси пурраи «дастгирии қарзӣ» бо тақсимнамоии минбаъдаи талафот миёни кафолатҳо мутаносибан аз рӯйи иштироки онҳо дар рӯйпӯшнамоии хавфҳо истифода карда мешавад.

Бозори қарзҳои байнибонкӣ бо он бонкҳое тасдиқ мегардад, ки бо якдигар муносибатҳои дарозмуддати шартномавӣ дошта ва чун қоида бонкҳои корреспондентӣ ба ҳисоб мераванд. Аъзоҳаққиҳое, ки аз ҷониби бонк аз хизматрасонии ҳисобӣ-ҳазинавии мизочон ба даст меоянд, ҳеҷ гоҳ барои бонкҳо моддаи назарраси даромад ба ҳисоб намерафтанд, чунки онҳо оид ба ҷалбнамоии мизочон бо якдигар рақобат намуда, бисёри хизматрасониҳое, ки бо хизматрасонии суратҳисобҳо алоқаманд мебошанд, ройгон пешниҳод мекарданд.

Қарздиҳӣ маҳз чун воқеияти иқтисодӣ имрӯз барои бонкҳо ягона самти (агар бозори пулиро ба инобат нагирем) маблағгузорӣ ва гирифтани даромад ба ҳисоб меравад. Вале дар қарздиҳии бахши воқеӣ бонкҳо бо як қатор муаммоҳои ҷиддӣ рӯ ба рӯ мегарданд, ки баррасии он ба манфиати кор мебошад:

Якум, бонкҳои тижоратӣ асосан ба корхонаҳо барои мақсадҳои сармоягузорӣ қарзҳо пешниҳод намесозанд, балки барои сохтмони нав, васеъгардонии истеҳсолот ва ивази таҷҳизот равона месозанд.

Ин пеш аз ҳама, бо меъёри фоизӣ алоқаманд мебошад. Бахши воқеӣ аз рӯйи қарзҳои дарозмуддат ба мақсадҳои сармоягузорӣ метавонад бо тартиби 10 - 15% солона қарз диҳад, чунки даромаднокии миёнаи корхонаҳои саноатӣ 13%-ро ташкил медиҳад. Бонкҳо бошанд, барои дастгирии даромаднокии муътадил ба бузургии меъёри амалкунандаи бозтамвил таъя менамоянд, ки барои онҳо меъёри базавӣ ба ҳисоб меравад (дар айни замон 14%) ва инчунин мукофотро аз рӯйи хавф ба даст меоранд. Сатҳи хавф (маҳсусан дар шароити бозори ватанӣ, ки бо лаппишҳои пешбининашавандаи қурби сомонӣ ва суръати таваррум тавсиф меёбад) ҳангоми пешниҳоди қарзҳои дарозмуддат афзоиш меёбад. Аз ин ҷо, бонкҳо ҳуқуқ доранд, то ба меъёри фоизии нисбатан баланд аз рӯйи қарзҳои кӯтоҳмуддат дида, ба дарозмуддат, таъя намоянд, ки бо имкониятҳои бахши воқеии иқтисодият мувофиқ намеояд.

Бо вучуди баҳснокии пурраи нуқтаи назари мазкур, ки ба равиши кейнсионӣ ба принципҳои танзимнамоии қарзӣ-пулӣ дар доираи варианти ҷиддии сиёсати дискресионӣ асос ёфтааст, бе ягон шакку шубҳа, он дар худ ғояи хеле муҳимро доро мебошад: вазъи кунунии макроиқтисодӣ дар Тоҷикистон чунин мебошад, ки чораҳои ҷиддӣ аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон (ҳамчун мақомоти давлатӣ) барои ҳавасмнадгардонии рушди қарздиҳии бахши воқеии иқтисодӣ зарур мебошанд. Воқеан вазъияти мазкур бо муносибатҳои бухронии қарзӣ алоқаманд мебошад, чунки дар ин раванд на корхона, на бонкҳои тижоратӣ мустақилона илочи раҳой пайдо карда наметавонанд. Аз нигоҳи мо, барои ҳалли мусбии вазъияти сарбастаи бамиеномада даҳолати давлат зарур мебошад, ки бояд тавассути Бонки миллии Тоҷикистон таъсири зарурии идоракуниро ба соҳаи молиявии иқтисодӣ расонад, то ки механизми рушди муносибатҳои қарзиро миёни субъектҳои хоҷагидорӣ ба сатҳи сифатан нав ба пеш «равона созад».

Маълум аст, ки дар хориҷа қарзҳои дарозмуддат, нисбат ба кӯтоҳмуддат қиматар мебошанд, чунки маблағҳои «дарозмуддат» нисбат ба маблағҳои «кӯтоҳмуддат» барои кредитор хавфҳои калонро эҷод менамоянд. Ҳавасмандонии корхона ва иқтисодӣ бошад, дар умум бо пешниҳоди қарзҳои арзон ба мақсадҳои сармоягузорӣ, пеш аз ҳама ғамхории

давлат мебошад, на бонкҳои тичоратӣ, ки мақсади фаъолияти онҳо гирифтани фоида мебошад.

Дуюм, дар шароити шиддатёбии рақобатпазирӣ дар бозори қарзӣ бонкҳо бештар меёри фоизиро аз рӯи қарзҳо нисбат ба муққарарнамоии онҳо қабул месозанд. Дар натиҷа меёри фоизии бонкҳои тичоратӣ хеле паст боқӣ мемонад, то қарзгирнада тавонад қарзро баргардонида ба дигар кредитор муроҷиат наамояд. Дар навбати худ, бонкҳо фоизҳоро аз рӯи пасандозҳо месупоранд, ки он бо мақсади ҷалби мизоҷон ва захираҳо баланд мебошанд. Дар натиҷа маржаи фоизӣ барои бонкҳо ғайриназаррас мебошад. Меёрҳо дар бозори қарзӣ, ки пурра дар соли 2000 коҳиш ёфтанд, дар соли 2001 нисбатан муътадил гардиданд. Яке аз сабабҳои асосии коҳишёбии меёрҳо (то 18 - 20% солоне бо сомонӣ, ки анқариб ба сатҳи таваррум ва меёри ҷалби воситаҳои пулӣ дар бозор баробар мебошад) сиёсати демпингӣ ба ҳисоб меравад, дорои афзалият дар бозори ҷалби воситаҳои аҳоли мебошад, аз ҷумла воситаҳои дарозмуддат ва даромадҳои калонро аз рӯи вомбарг ва векселҳои дарозмуддат ба даст меорад. Дар ин раванд онҳо бо Бонки милли рақобат карда наметавонанд.

Сеюм, дастури кунунии амалкунандаи Бонки миллии Тоҷикистон оид ба тартиби ҷобачогузории воситаҳои пулӣ дар ташкилотҳои фаръӣ ба корхонаҳо пешниҳод сохтани қарзҳо аз рӯи пардохти арзишҳои молӣ-маводӣ ва меҳнати кормандон мустақиман аз суратҳисобҳои қарзӣ манъ мебошад. Ҳамаи қарзҳо бояд тавассути суратҳисоби ҳисобии корхона пешниҳод гарданд.

Маҳфӣ нест, ки бисёрии корхонаҳои Тоҷикистон имрӯзҳо, пурра пардохтпазир ва ё тамоман пардохтпазир буда, дорои картотекаҳои ҳуҷҷатҳои пардохтӣ аз рӯи суратҳисобҳо ё супориши мақомотҳои андозӣ оид ба боздории амалиётҳо аз рӯи суратҳисобҳо, ба ғайр аз пардохтҳо ба буҷет мебошанд. Маълум аст, ки қарзи бонкӣ, ки ба суратҳисоби ҳисобии ҷунин корхона гузаронида шудааст, мувофиқи соқитсозии навбатии воситаҳо аз суратҳисоб ба пардохти картотека, яъне пештар ба суратҳисоби ҳисобии ҳуҷҷатҳои пардохтӣ воридгардида, истифода мегардад. Дар ин замина ғайримаксаднок истифодабарии қарз ба миён меояд, ки ба моҳияти он муқоибилитат менамояд.

Қаъ намудани қарз ба корхонаҳо, суратҳисобҳои ҳисобии онҳоро тарҳ намуда, ба онҳо кӯмак мерасонад, то маҳдудиятро тавассути қарзҳо рафъ намоянд, бо интиқолдиҳангдагон барои дастгирии истеҳсолот ҳисоббаробарнамоӣ намуда, музди меҳнатро ба кормандон пардохт наамояд. Баргардонидани ҷунин қарзҳо пешакӣ аз ҷониби бонкҳо тавассути кафил ё тавассути васикаҳои (векселҳои) шахсони сеюм аз назар гузаронида шуда, аз ҳамин сабаб, ҷунин қарзҳо барои бонкҳо нисбатан хавфноктар ба ҳисоб мераванд.

Чорум, қарзҳоро пешниҳод сохта, бонкҳо уҳдадор мегарданд, то захираҳоро ба талафотҳои имконпазир аз рӯи қарзҳо барпо созанд, ки бо хавфҳои қарзӣ дар фаъолияти бонкӣ алоқаманд буда, ба бонкҳо кӯмак мерасонад, то аз лаппиши бузургии фоида дар алоқмандӣ бо соқитсозии талафотҳо аз рӯи қарзҳо эмин монанд.

Меёрҳои захиракунӣ аз сатҳи хавфи қарзҳои додашуда вобаста мебошад. Ҳар қадаре ки сатҳи хавф баланд бошад, ҳамон қадар бузургии захираи таъсисёбанда зиёд мегардад. Сатҳи хавфи қарз аз рӯи интиҳобнамоии меёрҳо муайян карда мешавад. Онҳо аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон ва меёрҳои захиракунӣ аз рӯи баъзе намудҳои қарз муайян гардида, баланди исботнашаванда ба ҳисоб мераванд.

Ҳамин тавр, яке аз меёрҳои асосии мансуб донишмандони қарз ба ин ё он гурӯҳи хавф таъминнокии он ба ҳисоб меравад, вале бо мақсади захиракунонӣ зери таъминсозии Бонки милли танҳо гарав фаҳмида мешавад. Кафолатҳои бонкӣ ва кафилии шахсони сеюм аз рӯи қарзҳо таъмингардида ба ҳисоб намеравад, ҳоло он ки дар бисёрии ҳолатҳо маҳз ин намудҳои таъминнокӣ барои бонкҳо нисбатан боэътимод ва қобили қабул дар муқоиса бо гарав ба ҳисоб рафта дорои бозоргирии калон мебошанд. Ҷунин парадокс ба миён меояд: қарзҳое, ки бо кафолати бонк ё пардохтпазирӣ кафил таъмин мебошанд, захиракунонии зиёдро нисбат ба қарзҳои бо гарави бозоргир таъминшаванда талаб менамоянд.

Қарзҳо ба инсайдерҳо, яъне ба шахсоне, ки бо тарзи муайян метавонанд ба масъалаи додани қарз таъсир расонанд (аъзоёни шӯрои бонк, аъзоёни комитети қарзӣ), аз рӯи додани қарз ба захирақунонӣ муносиб мебошанд, ҳол он ки моҳиятан онҳо қарзҳои нисбатан хавфнок ба ҳисоб мераванд, чунки маҳз аъзоёни Шӯрои бонк ва аъзоёни кумитаҳои қарзии онҳо бештар дар рушди бонк ва баргардони саривақтии қарз манфиатдор мебошанд. Аъзоёни кумитаи қарзӣ кормандони бонк ба ҳисоб рафта, аз рӯи уҳдадорихои худ дар назди бонк вобаста ба музди меҳнат ҷавоб гуфта, аъзоёни Шӯрои бонк бошанд – бо ҳиссаи худ дар сармояи саҳҳомии бонк ҷавоб медиҳанд.

Ба афзоишёбии хавфи қарзӣ шумораи дарознамоии қарзҳо аз рӯи муҳлати аввалияи шартнома таъсир мерасонад. Дар ин алоқамандӣ бояд тазаққур дод, ки дарознамоии муҳлати қарз ҳатман шакли махфии барнагардони он ба ҳисоб намеравад, чунки бонк ҳудаш метавонад ба ҳайси ташаббусқори дарозқунии қарз бо мақсади ҷобачогузори минбаъда бо шароитҳои барои он ва мизоч манфиатнок баромад намояд.

Ба афзоишёбии хавф мавҷудияти тағйири шароитҳои шартномаи аввалаи қарзӣ таъсир мерасонанд, ки ба онҳо тааллуқ доранд: афзоишёбии маблағи қарз дар муқоиса бо маблағи аввали он, коҳишёбии меъёри фоизӣ, агар он бо коҳишёбии меъёри бозтамвил алоқаманд набошад, дарознамоии қарз ба муҳлати дарозтар нисбат ба маблағи аввалаи он. Вале ҷанбаҳои мубодилаи қарзӣ ва маблағи қарз, меъёр ва муҳлати пешниҳоди қарзро ҳуди бонк муайян сохта, дар ин маврид тағйирёбии шароитҳои шартнома бо қарзгиранда дар гумон аст, ки ҳамчун вайроншавии вазъи қарз баҳогузорӣ шавад.

Санадеро, ки сарчашмаи дуҷониби рӯйпӯшнамоии қарз дар ҳолати иҷронанамоии қарзгиранда уҳдадорихои ҳудро, фоида аз фурӯши гарав ё қонеъгардони талаботҳои қарздиҳанда аз ҷониби кафил (гарав) ба ҳисоб меравад, ягон зарурият барои таъсисдиҳии захираҳо оид ба таъминсозии қарзҳо дар ҳаҷми умумӣ нест, чунки соқитсозии қарзҳои ғайривоқеӣ нисбат ба гирифтани қарзҳо оид ба захира баъди амалисозии таъминнокӣ танҳо қисман роҳандозӣ карда мешавад, ки онҳо барои рӯйпӯшнамоии маблағи қарзӣ кофӣ намебошанд.

Панҷум, бисёр корхонаҳои ватанӣ, ба монанди корхонаҳои калон ва хурд, ҳам аз ҷиҳати вазъи молиявӣ (пардохтпазирӣ, даромадноқӣ, бозоргирии тавозун, кофӣ будани ҷараёнҳои пулӣ) ва ҳам аз ҷиҳати мавҷудияти таъминнокӣ, ки ба талаботҳои кредитор ва ҳуҷҷатҳои меъёрии Бонки миллии Тоҷикистон ҷавобгӯ мебошад, пардохтнопазир ба ҳисоб мераванд.

Вобаста ба сабабҳои қайдгардида қарздиҳӣ ба бонкҳои тичоратӣ ба қарздиҳии саҳҳомон ва мизочони мунтазами ин бонк пайваст мебошад, ки онҳо дорои воситаҳои пулии воқеан ҳаракатқунанда дар суратҳисобҳои ҳисобӣ ва дигар суратҳисобҳо буда, ба сифати қарзпазирии онҳо хизмат мерасонанд.

Қарздиҳии бонкии корхонаҳои навтаъсисёбанда, корхонаҳои тичоратии хурду миёна, махсусан бо мақсади ташкилнамоии сармояи аввалаи онҳо, анқариб ба сифр баробар шудааст.

Ҳамаи ин муаммоҳо барои бонк он бахши воқеии иқтисодиётро маҳдуд месозанд, ки метавон онро бе баландбардории хавфи фаъолияти ҳуди бонкҳо қарзгузорӣ намуд. Ин ба коҳишёбӣ ва ҳатто талафоти даромаднокии бонкҳо меорад, чунки онҳо дорои захираҳои озоди пулӣ буда, ба пешниҳоди қарз ба бахши воқеӣ манифиатдор набуда, дар навбати худ, воситаҳои пули заруриро барои рушди худ соҳиб намегардад.

4.3. Омилҳои рушди ташаккули захираҳои қарзӣ

Омилҳои нисбатан муҳиме, ки ба фаъолияти бонкҳои тичоратӣ монеа эҷод менамоянд ин: номуътадили иқтисодӣ дар мамлакат (мавҷудияти бӯҳрони молиявӣ), такмил наёфтани низоми андозбандӣ ва танзимнамоии маъмурӣ-ҳуқуқии фаъолияти бонкӣ бо дарназардошти бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ ва инчунин сатҳи баланди хавфи қарздиҳии бахши воқеии иқтисодиёт мебошанд.

Соли 2001 (давраи ба миён омадани таҳаввулоти нав дар низоми бонкӣ: интишори пули миллий – «сомонӣ» ва сармояқунонии бонкҳои тичоратӣ аз ҷониби БМТ) ҷараёни шадиди воситаҳо аз рӯи шабакаи тичорати хоричӣ, интишори баланд, азнавтасимнамоии

даромадҳо аз аҳоли ба бахши воқеӣ, ба рушди ҷаҳишноки бақияҳо дар суратҳисобҳои бонкии корхонаҳо мусоидат намуданд. Дар натиҷаи ин таҳаввулот дар бозори қарзи бонкӣ вазъияти мутақобил ба миён омад, ки бо бақияи пешниҳоди маблағҳои «кӯтоҳ» ҷангоми ҷоннокгардии норасоии маблағҳои «дароз» тавсиф меёбад.

Коҳишҳои таъминнокии корхона бо маблағ ва воситаҳои худӣ ба беҳтаргардии талабот оид ба қарзи кӯтоҳмуддат меорад. Он ба рушди қарздиҳии бонкӣ мусоидат менамояд: аз қарзгирандаи софи бахши воқеӣ бонкҳои тичоратӣ мунтазам ба қарздиҳандаи софи он мубаддал мегарданд. Нишонаҳои чунин «шикаст» дар моҳҳои декабр – феввали соли гузашта (яъне, гузариши соли 2017 ба 2018), вақте рушди қарзҳои бонкҳо устуворан аз васеъгардии базаи захиравии онҳо пешсаф гардид, ба миён омаданд. Бояд тазакур дод, ки дар шароити бадшавии вазъи молиявии қарздорон чунин баландбардории ғайриқонунии қарзии бонкҳо яқинан бо рушди ҳиссаи қарзии хавфи баланд ҳамроҳ мебошад.

Беҳбудии талабот оид ба қарзи бонкӣ ҷангоми беҳаракатии яқояи захираҳои қарзӣ метавонад тамоюли заифи баландбардории меъёрҳои ғайриқонунии баланд бардорад. Тасҳеҳи феввалии меъёрҳоро ҷои аст ба сифати «занги якум» ба ивази тамоюл аз назар гузаронем:

- тасҳеҳи воқеии сиёсати қарзии бонкҳои тичоратӣ;
- тамаркузи кӯшишҳои ҷиддӣ дар қисмати қарзҳои методологӣ ва таҳлили, ки ба соҳаҳои ҳамҷавори таҳлили таҳлили қарзпазирӣ қарздорон тааллуқ доранд;
- таҳлили амиқ ва низомноки маркетингии бозорҳои захираҳои қарзӣ дар мисоли соҳаҳо, зерсоҳаҳо ва минтақаҳои иқтисодӣ-географӣ (аз нуқтаи назари ошкорсозии талаботҳои объективии молиявӣ ва имкониятҳо).

Солҳои охир изҳоротҳои зиёд вобаста ба мавҷуд набудани доираи ғайриқонунии қарзӣ дар бахши воқеии иқтисодиёт паҳн шуда истодааст. Ба сифати равшана хабарнигорон ва бисёр иқтисодчиён одатан ба бақияҳои назарраси воситаҳо дар суратҳисобҳои корреспондентӣ ишора менамоянд.

Қисмати назарраси воситаҳоеро, ки имрӯз бахши бонкӣ соҳиб мебошад, дорои хусусияти кӯтоҳмуддат мебошад. Асосан ин бақияи воситаҳо дар суратҳисобҳои ҳисобӣ дар сохтори воситаҳо мебошад, ки аз корхона ва ташкилотҳо ҷалб гардида, онҳо беш аз 70%-ро ташкил медиҳанд. Чунин намуди бақияҳо воситаҳои тодархостӣ ба ҳисоб мераванд. Барои онҳо мизоч метавонад дар дилҳо вақт муроҷиат намояд ва агар чунин бошад, он гоҳ бонкҳо уҳдадоранд қисмати назарраси воситаҳои худро дар шакли баланди бозоргирӣ нигоҳ доранд.

Он ҳолате, ки дар иқтисодиёт зиёда аз 30% дороиҳоро қарзҳо ифода месозанд, аз он бозгӯӣ менамояд, ки бонкҳо дар доираи имкониятҳо ва хавфҳои худ ғайриқонунии менамоянд.

Пайдошавии чунин амонатҳо дар бахши бонкӣ мустақиман бо сиёсати давлатӣ оид ба ҳавасмандгардонии пасандозҳо алоқаманд мебошад.

Дар ин ҷо, аз нуқтаи назари мо, яқинан самтҳо барои ғайриқонунии вучуд доранд:

Якум, ҷалбнамоеи максималии пасандозҳои аҳоли ба гардиши хоҷагидорӣ.

Ҳалли чунин муаммо танҳо ҷангоми ташкилсозии ғайриқонунии ҳиссагузориҳои кафолатнок дар Тоҷикистон имконпазир мебошад.

Дуюм, барои ташкилсозии захираҳои дарозмуддат дар низомии бонкӣ рушди ғайриқонунии ширкатҳои суғуртавӣ ва фондҳои ғайридавлатии нафақавӣ зарур мебошанд. Ғайриқонунии иқтисодии онҳо бо таъсисдиҳии захираҳои дарозмуддат, ки қисмати назарраси онҳо дар бахши бонкӣ паҳн карда шудааст.

Дар ин раванд занҷираи зерин ба миён меояд: агар мо хоҳем, ки ба ғайриқонунии сармоягузориҳои бонкҳо ноил гардем, бояд давлат андозҳои мавҷудияти сармояи мизочони бонк, яъне суғуртакунонии дарозмуддати амвол, ҳаёт ва саломатӣ ва инчунин пасандозҳои нафақавиро дар байни субъектҳои хоҷагидорӣ ба танзим дарорад, ҳавасмандкунӣ ба роҳ монда шавад. Дар баробари ин, бояд сиёсати дурандешона оид ба масъалаҳои баҳисобгирии хароҷотҳо ҷангоми ташкилнамоеи базаи андозбандишавандаи корхона ва пардохти андози даромад аз шахравандон вучуд дошта бошад.

Самти сеюми имконпазир барои ҳавасмандсозии пасандозҳо дар иқтисодиёт

инчунин бо сиёсати андози давлат алоқамандӣ дорад. Агар чомеа зарур ҳисобад, ки барои рушди индустриалӣ барои он пасандозҳои дарозмуддат лозиманд, он гоҳ бояд онҳоро тавассути андозҳо ҳавасманд гардонем.

Ин маънои онро дорад, ки меъёри андоз аз даромади бонкҳо, ки аз қарздиҳии дарозмуддат ба даст меояд, нисбат ба амалиётҳои ҷорӣ кам бошад. Меъёри ишорагардида имкон фароҳам меорад, то тавассути баландбардории меъёрҳои ғоизӣ пасандозҳои ғаврӣ ба таври ҳавасмандкунӣ амалӣ гардонида шаванд. Агар барои мизочон ҳамзамон андоз аз даромад аз рӯи ғоизҳо аз пасандозҳои ғаврӣ коҳиш меёфт, самарайи иқтисодӣ афзун мегардид.

Албатта, ҳангоми ин раванд метавонад майл ба андозбандии содакардашудаи «муносибгардонӣ» ба монанди бонкҳо ва корхонаҳо ба миён ояд ва метавон дар ҳолати зарурӣ аз он дурӣ ҷуст. Яке аз вариантҳои ин навкунии низоми фондҳои умумии идоракунии бонкӣ мебошад, ки он ҳамчун фишанги таъминотӣ фаҳмида шуда, ба сармоягузориҳои дарозмуддат нигаронида шудаанд. Барои он ки бонкҳо ба қарздиҳии дарозмуддати бахши воқеӣ машғул гарданд, низоми муносибатҳои тарафайн миёни корхонаҳо ва бонкҳо бояд тағйиротҳои назаррасро паси сар намояд. Дар ин ҷо муҳити гуногун барои ғаёлият вучуд дорад:

Якум, ҳисоботи молиявӣ ва меъёрҳои баҳисобгирии муҳосибӣ на танҳо дар низоми бонкӣ, балки дар дигар бахшҳои иқтисодиёт низ бояд ба қоидаҳои байналхалқӣ наздик гарданд. Шаффофияти амалиётҳо ва натиҷаҳои ғаёлияти хоҷагидорӣ бояд дучониба бошанд.

Дуюм, тағйирдиҳии қоидаи дархости қарзҳо аз рӯи қарзҳои бонкӣ талаб карда мешавад. Баргардонии ҳатмӣ ва афзалиятноки қарзҳо - таҳти ливои ин идеология бояд вазъиятҳои зиёди қонунгузории амалкунанда аз назар гузаронида шаванд. Бонкҳо ба сифати ташкилотҳое, ки функсияи тамошобинонаи таъминсозии гардиши пардохтиро иҷро менамоянд ба таври асоснок аз назар гузаронида мешаванд. Аз ҳамин сабаб, таъсисдиҳии шароитҳои ба ин функсияҳо мусоид барои таъминсозии устувории онҳо ба манфиати чомеа мебошад.

Муттаассифона, ниҳоди ғарав то ҳол ба механизми воқеии иҷронамоии уҳдадориҳо мубаддал нагардидааст, инро метавон такмил диҳем. Ҳамин тавр, суҳан метавонад оид ба тағйирдиҳии қоидаҳои қор бо ғарав ҳангоми муфлисгардии қорхона равад. Дар радифи давлат аллақай пешниҳод оид ба тағйирдиҳии навбатии қоньгардонии талаботҳо, ки бо ғарав таъмин карда шудаанд аз назар гузаронида мешавад. Ба андешаи мо, қобили қабул мегардад, то равиши дигареро низ аз назар гузаронем: истисноии пурраи амволи ғаравӣ аз маҷмӯи озмунӣ, ҳангоми муфлисгардии қорхона-қарздор.

Тағйирёбии қоидаҳои дархости ғарав ҳангоми иҷронанамоии оддии уҳдадориҳо метавонист дар мавриди муфлисшавӣ нарафтани суҳан ба манфиати бонкҳо-қредиторон бошад. Масалан, қоньгардонии талаботҳои бонк-қарздиҳанда аз ҳисоби предмети ғарав бояд сода карда шавад. Гузаронидани мубодилаҳои қушод имконпазир буда, он бояд ҳамеша талаб карда шавад, ҷунки худ мубодилаҳо муҳлати хеле қофии давомнокро талаб менамоянд. Қисман бонк метавонад манфиатдор гардад, то ки предмети ғаравро ба молиқияти худ ҷалб созад ва барои ин маҳдудиятҳои қонунгузорӣ набояд вучуд дошта бошанд.

Ҳангоми вайронсозии уҳдадориҳо оид ба созиш-номаҳои қарзӣ масъалаи таҷрибаи ҳуқуқӣ ба миён меояд. Дар кодекси ҷиноятӣ моддаҳои вучуд доранд, ки ҷазоро аз фирор қардан аз иҷроиши уҳдадориҳоро оид ба созишномаи қарзӣ пешбинӣ менамоянд. Вале дар айни замон ҳолатҳои истифодабарии ин моддаҳо назаррас намебошанд.

Дар масъалаи қафолатдиҳии ҳиссагузориҳои бонкӣ то ҳол назарияи амиқу дақиқ ба мушоҳида намерасад.

Ҳангоми азназаргузаронии низоми бонкӣ бонқдорон қайд менамоянд, ки ҳаҷми пасти қарздиҳӣ муаммои бахши истехсолӣ мебошад. Барои бонкҳо ҳавфҳо «мавзуи ҳамешагӣ» мебошад, ки он бо идоракунии қорпоративӣ ё ҳавфи барнагардонии қарзҳо, судхӯрӣ ва ғоратгарӣ алоқамандӣ доранд.

Вазифаи танзимнамоӣ дар ин ҷо дар барқарорсозии принципи масъулиятнокии менечмент оид ба амалҳо мебошад ва сухан бештар дар бораи ҷанбаи моддии фаъолият меравад. Мафҳумҳои «шухрати касбӣ», «таърихи қарзӣ» ва «тавсияҳо» бояд моҳияти мушаххасро барои ҳар як идоракунандаи ватанӣ касб намоянд. Албатта, барои татбиқи ин қарорҳо дар сатҳи қонунгузорӣ ҳокимияти иҷроия ва судӣ зарур мебошанд.

Аз натиҷаҳои таҳқиқоти гузаронидашудаи боби чорум, метавон чунин хулосабарорӣ намуд:

Якум, стратегияи кунунии бонкҳо дар соҳаи қарздиҳӣ ба тасҳеҳи воқеӣ бо мақсади самтгирии калон ба талаботҳои бахши воқеии иқтисодиёт (пеш аз ҳама ба қонсгардонии талаботҳои сармоягузорӣ) эҳтиёҷ дорад.

Дуюм, стратегияи бонкҳо дар соҳаи қарздиҳӣ бояд ба таҳлили имкониятҳои инноватсионии қарзгирандагони потенциалӣ, менечменти сифатноки инноватсионие, ки ба лоиҳаҳои маблағгузорӣ пешниҳод карда мешавад (махсусан, дар соҳаи технологияҳои пешқадам), равона карда шавад.

Сеюм, таҳлили низомнокии иттилооти макроиқтисодӣ бо мақсади беҳтарсозии сохтори сабади қарзӣ ва ҷустуҷӯ намудани мизочони афзалиянок дар соҳаҳои гуногун ва бахшҳои иқтисодиёт.

Чорум, дар пояи ассотсиатсияҳои байнибонкӣ таъ-сисдиҳӣ ва рушди инфрасохтори ҷиддии байнибонкии ватанӣ ва назорати рейтинг оид ба сифати мизочон, ки ба идоракунии самараноки ҷанбаҳои гуногуни хавфҳои қарзӣ дар асоси мубодилаи фаврии иттилоотӣ, барпосозии муҳити «шаффофияти иттилоотӣ», махсусан дар соҳаи нуфузи касбии қарздорони потенциалӣ (инро давлатҳои Ғарб бо мафҳуми «goodwill» маънидод мекунанд) мақсаднок мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Файзуллоев, М.К., Солеҳзода А.А. Современная практика управления и организации долговых ресурсов коммерческих банков/Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. № 1. – С. 33-38.
2. Лемжина, Л.В. Оптимизация формирования и использования кредитных ресурсов коммерческого банка [электронный ресурс]. URL: <https://www.ca-c.org/datarus/esenov3.shtml> (дата обращения: 27.06.2018 г.)
3. Меъёри бозтамвили Бонки миллии Тоҷикистон [манбаи электронӣ]. URL:www.nbt.tj/files/statistics/st_ref_tj.xls (санаи истифодабарӣ: 01.11.2020 г.)
4. Едронова, В.Н. Пути совершенствования кредитной политики/ В.Н.Едронова // Журнал финансы и кредит. – 2002. – №4 (94). –С.2
5. Едронова, В.Н. Пути совершенствования кредитной политики/ В.Н.Едронова // Журнал финансы и кредит. – 2002. – №4 (94). –С.2-3
6. Гаюров Г.Х. Дистанционное банковское обслуживание и его роль в развитии банковского сектора Республики Таджикистан / Гаюров Г.Х. // Вестник ТГУПБП. – 2017. № 3 (72). -С. 95-106.
7. www.economy-ru.com/obraschenie-kredit-denejnoe/iii-politika_gosudarstva-otnoshenii-14422.html.
8. Сомонаи Бонки миллии Тоҷикистон: http://www.nbt.tj/tj/statistics/real_sector.Php

СИЁСАТИ ҚАРЗӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА РАВАНДИ ФАЪОЛИЯТИ БОНКҲОИ ТИҶОРАТӢ

Дар мақола масъалаҳои таҳияи сиёсати қарзӣ ва таъсири он ба раванди хоҳишдиҳии хавфҳои бонкӣ, мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Муаллиф самаранокии фаъолияти бонкҳоро аз таҳияи сиёсати қарзӣ медонад ва қайд менамояд, ки сиёсати қарзӣ дар фаъолияти густурдаи бонкҳо мавқеи муҳимро касб менамояд. Аз ин рӯ, ҷиҳати таҳияи сиёсати қарзии босамар дар ташиклотҳои қарзӣ аз ҷониба муаллиф якҷатор тавсияҳо пешниҳод гардидаанд, ки метавонанд ба

раванди коҳишидиҳии хавфҳои қарзӣ нақши муҳим дошта бошанд.

Калидвожаҳо: сиеъати қарзӣ, фоизи қарзӣ, низоми бонкӣ, бонкҳои тиҷоратӣ, ташиклотҳои қарзӣ, пардохтпазирии бонкҳо, сиеъати молиявӣ, даромаднокии бонкҳо, хавфҳои бонкӣ, хавфи қарзӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Файзуллоев Меҳроб Кароматуллоевич - н.и.и., и.в, дот кафедраи кори бонкии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тел.: (+992) 985-38-40-00, E_mail: mehrob-89@mail.ru

КРЕДИТНАЯ ПОЛИТИКА И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ПРОЦЕСС ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ

В статье рассматриваются вопросы развития кредитной политики и ее влияние на процесс снижения банковских рисков. Автор рассматривает эффективность деятельности банков с точки зрения развития кредитной политики и отмечает, что кредитная политика занимает важное место в разветвленной деятельности банков. Поэтому для разработки эффективной кредитной политики в кредитных организациях автором предложен ряд рекомендаций, которые могут сыграть важную роль в процессе снижения кредитных рисков.

Ключевые слова: кредитная политика, кредитный процент, банковская система, коммерческие банки, кредитные организации, банковская ликвидность, финансовая политика, прибыльность банка, банковские риски, кредитный риск.

Сведения об авторе: Файзуллоев Меҳроб Кароматуллоевич - к.э.н., и.о, дот кафедры банковское дело Таджикского национального университета. Тел.: (+992) 985384000, E_mail: mehrob-89@mail.ru

CREDIT POLICY AND ITS IMPACT ON THE OPERATION OF COMMERCIAL BANKS

The article deals with the development of credit policy and its impact on the process of reducing banking risks. The author considers the efficiency of banks' activities from the point of view of the development of credit policy and notes that credit policy occupies an important place in the extensive activities of banks. Therefore, in order to develop an effective credit policy in credit institutions, the author proposes a number of recommendations that can play an important role in the process of reducing credit risks.

Key words: credit policy, credit interest, banking system, commercial banks, credit institutions, banking liquidity, financial policy, bank profitability, banking risks, credit risk.

Information about the author: Fayzulloev Mekhrob Karomatulloevich - candidate of economic. Department of Banking, Tajik National University. Tel.: (+992) 985384000, E_mail: mehrob-89@mail.ru

УДК: 331.5:004 (575.3)

СОВРЕМЕННЫЙ РЫНОК ТРУДА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ: ПЕРСПЕКТИВЫ И УГРОЗЫ

Шондарвозова М.С.

Институт гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ

Введение. Стремительное распространение цифровых технологий стало одним из ключевых факторов, определяющих трансформацию мировой экономики и, в особенности, рынка труда. Информационно-коммуникационные технологии, большие данные, искусственный интеллект и роботизация изменяют структуру занятости, содержание трудовой деятельности и требования к профессиональным навыкам. В этих условиях возникают новые профессии, расширяются формы дистанционной и гибкой занятости, усиливается роль человеческого капитала как основного ресурса цифровой экономики. Одновременно цифровизация создаёт и ряд вызовов: растёт риск структурной безработицы, усиливается дефицит квалифицированных ИТ-специалистов, наблюдаются диспропорции в спросе и предложении рабочей силы между секторами экономики и регионами.

Трансформация рынка труда под воздействием цифровизации затрагивает институциональные механизмы регулирования занятости, социальные стандарты и

образовательную систему. Для многих стран, включая государства с развивающейся инфраструктурой, подобные изменения становятся критически значимыми, так как определяют конкурентоспособность национальных экономик, устойчивость занятости и уровень социального благополучия. В связи с этим особенно актуальны исследования, направленные на выявление закономерностей влияния цифровых технологий на рынок труда, определение возникающих возможностей и рисков, а также формирование направлений адаптации государственной политики занятости к новым реальностям цифровой эпохи.

Методология исследования. Методологическая основа статьи опирается на системный и междисциплинарный подход, позволяющий рассматривать цифровизацию как комплексный социально-экономический процесс, влияющий на рынок труда в технологическом, институциональном и образовательном измерениях. В исследовании использованы методы теоретического анализа научной литературы, включающие сравнение концепций цифровой экономики, платформенной занятости, человеческого капитала и постиндустриального развития. Особое внимание уделено работам отечественных и зарубежных исследователей, анализирующих влияние цифровизации на занятость, производительность труда и профессиональные компетенции.

В рамках статьи применены методы контент-анализа статистических и экспертных источников, включая данные международных организаций (МОТ, Всемирного банка, ВЭФ), отчёты McKinsey & Company, OECD и другие открытые аналитические материалы. Сравнительно-правовой анализ использован для рассмотрения направлений регулирования дистанционной, гибридной и платформенной занятости в различных странах. Такой подход позволяет выявить ключевые тенденции трансформации рынка труда и определить возможные траектории развития государственной политики в условиях цифровой экономики.

Цель исследования. Целью исследования является всесторонний анализ трансформации рынка труда в условиях цифровизации экономики, выявление её положительных и отрицательных последствий, а также определение приоритетных направлений государственной политики, направленной на развитие цифровых компетенций, поддержку гибких форм занятости и адаптацию системы образования и социальной защиты к новым требованиям цифровой эпохи.

Степень изученности проблемы. Проблематика цифровизации рынка труда получила широкое освещение в трудах современных отечественных и зарубежных исследователей. Д. Белл и Э. Тоффлер заложили основы концепции постиндустриального общества, где ключевую роль играют знания и инновации. М. Кастельс, К. Шваб, Т. Фридман и другие авторы подробно анализируют влияние сетевых технологий, искусственного интеллекта и цифровых платформ на экономику и занятость. В работах Н. Срничека раскрыта концепция платформенного капитализма, объясняющая появление новых форм труда и изменение социально-трудовых отношений.

Российские исследователи Одегов Ю.Г., Павлова В.В., Томашевский К. и др. рассматривают влияние цифровых технологий на производительность, гибкие формы занятости и правовое регулирование трудовых отношений. Международные организации, такие как МОТ, OECD, ВЭФ, регулярно публикуют аналитические отчёты, в которых оцениваются риски автоматизации, дефицит цифровых компетенций и перспективы развития новых профессий. Однако, несмотря на широкий спектр исследований, остаются недостаточно изученными вопросы комплексной адаптации государств к цифровой трансформации рынка труда, а также баланс положительных и негативных социально-экономических последствий цифровизации, что определяет актуальность дальнейшего анализа.

В последние десятилетия цифровизация стала одним из ключевых факторов, определяющих развитие мировой экономики. Цифровые технологии проникают во все сферы общественной жизни, оказывая глубокое влияние на структуру, содержание и

динамику рынка труда. Возникают новые формы занятости, трансформируются требования к компетенциям работников, появляются профессии, ранее не существовавшие в традиционной экономике. Целью данной статьи является анализ особенностей трансформации рынка труда в условиях цифровизации экономики, выявление её положительных и отрицательных последствий, а также определение направлений совершенствования политики занятости.

Согласно некоторым авторам процесс цифровизации представляет собой системное внедрение и интеграцию цифровых технологий во все сферы общественной жизни, что обеспечивает переход от индустриальной к постиндустриальной экономике знаний [2, с. 45-67; 8, с. 112-130]. Томашевский рассматривает цифровизацию как центральный элемент цифровой экономики, в которой доминируют информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), искусственный интеллект, большие данные, интернет вещей и роботизация [7, с. 400-405; 15, с. 20-27]. Другие исследователи [3; 4, с. 203-207] отмечают, что цифровизация трансформирует традиционные институты рынка труда, создавая предпосылки для формирования гибких форм занятости, электронных трудовых отношений и новых моделей социальной защиты. При этом важную роль играет развитие человеческого капитала, который становится главным ресурсом цифровой экономики [11, с. 45-61; 12, с. 230-250]. В контексте теории постиндустриального общества [1, с. 320-345] цифровизация способствует переходу от материального производства к экономике услуг, знаний и инноваций. На рынке труда это проявляется в росте доли занятости в ИКТ-секторе, образовании, науке и креативных индустриях. Современные исследования [13; 14, с. с. 142-165] подчеркивают, что цифровая трансформация ускоряет структурные изменения, повышает производительность и создаёт новые профессиональные ниши.

Согласно концепции цифрового капитализма [6, с. 47-68], современный рынок труда всё больше зависит от цифровых платформ, где данные и алгоритмы становятся новым фактором производства. В рамках этой парадигмы формируются платформенные формы занятости, при которых взаимодействие между работодателем и работником осуществляется через цифровые интерфейсы. Такие изменения приводят к формированию новой социальной стратификации - разделению работников на «платформенный пролетариат» и высококвалифицированных специалистов цифровой экономики.

Таким образом, теоретический анализ показывает, что цифровизация является не только технологическим, но и социально-экономическим процессом, затрагивающим все аспекты трудовой деятельности. Она изменяет характер занятости, формы взаимодействия между участниками рынка труда и требования к профессиональным компетенциям, формируя основу для цифрового общества будущего.

Следует отметить, что любая трансформация сопряжена как с положительными моментами, так и с отрицательными эффектами. Влияние положительного эффекта от внедрения и развития цифровизации рынка труда сводиться к следующим:

- увеличивается вклад ИКТ в рост ВВП и производительность труда. Развитие цифровых технологий способствует ускорению экономического роста за счёт повышения эффективности производственных процессов, автоматизации рутинных операций и внедрения систем искусственного интеллекта. Цифровизация оптимизирует цепочки поставок, улучшает управление ресурсами и повышает конкурентоспособность предприятий. Например, по оценкам McKinsey & Company, внедрение цифровых технологий может повысить производительность труда в отдельных отраслях на 20-30%, а общий вклад цифрового сектора в мировой ВВП продолжает ежегодно расти на 8-10%. В странах с развитой цифровой инфраструктурой, таких как Южная Корея, Япония и Финляндия, доля ИКТ в ВВП превышает 10%, что напрямую связано с ростом уровня жизни и занятости населения;

- развиваются гибкие формы занятости и удалённой работы. Цифровизация способствует формированию нового типа трудовых отношений, основанных на гибкости, мобильности и дистанционном взаимодействии. Расширение онлайн-коммуникаций и цифровых платформ, например, Upwork, Freelancer, Toptal создаёт условия для занятости

миллионов специалистов, независимо от их местонахождения. Это особенно важно для женщин, молодежи и людей с ограниченными возможностями, которые получают возможность участвовать в экономической жизни на равных основаниях. Кроме того, гибкие формы занятости повышают устойчивость экономики к кризисам, снижая риск безработицы в периоды рецессий.

- повышается доступность образования и профессиональной подготовки благодаря онлайн-платформам. Цифровые технологии открывают новые возможности для обучения и переквалификации. Массовые открытые онлайн-курсы, образовательные платформы - Coursera, edX, Udemu и корпоративные тренинги создают условия для непрерывного образования. Работники могут быстро адаптироваться к изменениям на рынке труда, осваивая востребованные навыки - от анализа данных и программирования до цифрового маркетинга и управления проектами. В результате формируется поколение специалистов, обладающих высоким уровнем цифровой грамотности и адаптивности.

- формируется глобальный рынок труда, где квалификация становится важнее географического положения. Благодаря цифровизации разрушаются традиционные территориальные барьеры. Работодатели получают доступ к международным талантам, а специалисты - возможность работать на зарубежные компании, не покидая свою страну. Это способствует росту экспортного потенциала человеческого капитала и интеграции развивающихся стран в мировую экономику. По данным LinkedIn, более 35% новых трудовых контрактов в ИТ-сфере заключаются в формате трансграничной удалённой занятости, что содействует формированию глобальной экосистемы труда, основанной на знаниях, инновациях и мобильности кадров.

- стимулируется инновационная активность и предпринимательство. Цифровая среда создаёт благоприятные условия для развития стартапов, цифровых сервисов и малого бизнеса.

Использование облачных технологий, электронной коммерции и онлайн-маркетинга снижает барьеры входа на рынок, делая предпринимательскую деятельность более доступной. Это, в свою очередь, способствует созданию новых рабочих мест и повышению экономической динамики.

К отрицательным последствиям цифровизации можно отнести:

1. Начавшаяся в 2020 году пандемия COVID-19 существенно повлияла на мировую экономику, которая стала причиной глубокого кризиса затронув и рынок труда. По мнению экспертов из Международной организации труда, хотя в 2021 году наблюдалось восстановление экономики, до сих пор многие показатели на рынке труда так и не смогли вернуться к допандемийным значениям. Об этом наглядно свидетельствует динамика общемировой длительности рабочего времени - показателя, описывающего величину спроса на труд. Проблемы на рынках труда растут, доходы домохозяйств в странах с развитой экономикой стагнируют, а среди работников увеличивается разрыв в квалификации.

2. Увеличения количества удаленной работы привело к тому, что повысилось спрос на некоторые специальности и сократилось спрос на специальности, связанные с гостеприимством.

- создает спрос на программистов, но отказ от командировок и пограничные ограничения приводят к сокращению необходимых специалистов в сфере гостеприимства;

- рост онлайн-торговли и сокращение количества оффлайн-магазинов ведет к снижению количества продавцов и консультантов, но к увеличению количества курьеров, и т.п.

Такие резкие изменения на рынке труда приводят к тому, что в отдельных сферах наблюдается дефицит рабочей силы, который пока устранить не удалось. Об свидетельствует то, что к концу 2021 года доля вакансий, в которых предлагается мгновенно приступить к работе или предусмотрен бонус за подписание контракта, выше,

чем в 2019 году - и такого рода предложения особенно распространены в тех сферах, где в последние два года наблюдался рост спроса на труд.

Еще в 1931 году экономист Джон Майнард Кейнс прогнозировал технологическое негативное воздействие на рынок труда. Основатель кейнсианского направления в экономической теории предупреждал, что открытие способов экономного использования труда опережает темпы выявления новых применений труда. Ежедневно растущая автоматизация рабочих мест может привести к вытеснению человеческого капитала из структуры мировой экономики, что соответственно станет причиной высокого уровня безработицы в глобальном масштабе [11]. Данное негативное явление будет иметь преимущественно структурный характер.

Цифровые технологии приводят к дисбалансу профессий на рынке труда. В результате требования на новые специальности предусматривают гибкость и адаптивность персонала к новым условиям. Хотя постоянное развитие искусственного интеллекта, автоматизация, цифровые платформы и передовой робототехники повысило производительность, эффективность и удобство, но в будущем может повышаться уровень безработицы из-за автоматизации.

3. Результатом развития цифровой экономики во многих секторах экономики могут быть сокращение рабочих мест. Исследование Оксфордского университета выявило, что 50% всех сегодняшних рабочих мест и профессий исчезнет в течение следующих 25 лет [5].

4. Специалисты с низкой и средней квалификацией вследствие цифровизации могут быть заменены высококвалифицированными специалистами, разработчиками, инженерами и т. д.

5. Проблема долгосрочного планирования профессионального пути работника. В период цифровизации экономики очень часто меняются компетенции работодателей при найме на работу. И поэтому работнику очень трудно будет адаптироваться к меняющимся условиям. Определенная специальность не гарантирует занятость на долгосрочную перспективу и поэтому работники должны постоянно следить за уровнем своей востребованности.

6. До сих пор в экономике потребность в высококвалифицированных ИТ-специалистах превышает предложение. В 2017 г. число занятых в секторе ИКТ от общей численности, занятых в России 1,7%, во Франции в секторе ИКТ работало 2,7% занятых, в Германии - 2,9%, США - 3,1%, Великобритании - 3,5% [9]. эксперты

7. Одна из причин стресса у людей во всем мире попытки быть в курсе всех тенденций в технологиях. Цифровизация экономики ограничивает физическое общение между людьми.

Следует отметить, что в 2020 году более 4,5 млрд. человек пользовались интернетом, а аудитория социальных сетей превысила 3,8 млрд. Более 5,2 млрд человек имеют мобильные устройства, что открывает новые возможности для цифровой занятости и трансграничного сотрудничества. Анализ данных Всемирного банка показывает, что повышение уровня проникновения мобильной широкополосной связи в развивающихся странах может создать от 10 до 14 млн новых рабочих мест и увеличить мировой ВВП на 300- 420 млрд долларов.

Для эффективного управления трансформацией рынка труда в условиях цифровизации необходимы системные меры, направленные на укрепление институциональной, образовательной и технологической базы. Наиболее приоритетными направлениями государственной политики являются:

1. Развитие системы цифровых компетенций. Внедрение комплексных образовательных программ, ориентированных на развитие цифровой грамотности, навыков анализа данных, работы с искусственным интеллектом и цифровыми платформами. Следует интегрировать цифровые дисциплины во все уровни образования, начиная с начальной школы, а также развивать систему переподготовки кадров в сотрудничестве с бизнесом и ИТ-сектором.

2. Поддержка гибких форм занятости. Необходимо совершенствовать правовую базу регулирования дистанционной и платформенной занятости. Важно обеспечить социальную защиту работников цифровых платформ, включая гарантии минимальной оплаты труда, пенсионное страхование и доступ к системе медицинского обслуживания. Государства могут создавать специальные реестры цифровых работников и стимулировать компании к использованию гибридных форм работы.

3. Развитие инфраструктуры ИКТ. Для равномерного цифрового развития требуется расширение доступа к скоростному интернету в сельских и отдалённых регионах. Следует поощрять частно-государственные партнёрства в области телекоммуникаций, внедрение облачных решений и развитие центров цифровых инноваций. Увеличение инвестиций в широкополосную связь напрямую способствует росту занятости и повышению производительности труда.

4. Мониторинг и прогнозирование изменений на рынке труда. Необходимо создание цифровых аналитических платформ, позволяющих отслеживать динамику занятости, потребности работодателей и изменения в структуре профессий. Такие системы помогут своевременно адаптировать образовательные программы и меры занятости к новым вызовам цифровой эпохи.

5. Развитие партнёрств между государством, бизнесом и образовательными институтами. Создание национальных стратегий цифровой занятости должно опираться на сотрудничество всех заинтересованных сторон. Государство должно выступать координатором, бизнес - источником инноваций, а образовательные учреждения - центрами подготовки кадров.

6. Инвестиции в инновационные технологии и цифровое предпринимательство. Государственная поддержка стартапов, ИТ-компаний и исследовательских центров способствует созданию новых рабочих мест и формированию инновационной экосистемы. Следует развивать венчурное финансирование и программы грантов для цифровых инициатив.

7. Снижение цифрового неравенства. Особое внимание должно уделяться доступу к цифровым ресурсам для социально уязвимых групп населения. Государственные программы по обеспечению цифровых устройств, обучению основам цифровой грамотности и развитию инклюзивных платформ позволят сократить разрыв между регионами и социальными слоями.

Таким образом, цифровизация экономики является ключевым фактором трансформации современного рынка труда. Она не только изменяет формы и содержание занятости, но и задаёт новый вектор социально-экономического развития. Влияние цифровизации носит комплексный характер - оно затрагивает производственные отношения, образовательные стандарты, институциональные механизмы и ценностные ориентиры трудовой деятельности.

В ближайшие годы рынок труда будет развиваться в условиях растущей интеграции технологий искусственного интеллекта, автоматизации и платформенных решений. По прогнозам Международного валютного фонда и Всемирного экономического форума, к 2030 году около 85 миллионов рабочих мест исчезнут вследствие автоматизации, но появится порядка 97 миллионов новых профессий, связанных с цифровыми сервисами, анализом данных, устойчивым развитием и управлением инновациями. Это означает не сокращение возможностей, а качественную перестройку трудового пространства.

Главным направлением эволюции рынка труда станет развитие человеческого капитала. Цифровая экономика формирует спрос на работников, обладающих критическим мышлением, креативностью, аналитическими навыками и готовностью к постоянному обучению. Поэтому система образования должна стать более адаптивной, модульной и гибкой, чтобы обеспечить опережающее развитие компетенций. Особую роль будет играть государственная политика занятости, направленная на формирование инклюзивного цифрового общества. Государства, инвестирующие в цифровую инфраструктуру,

кибербезопасность и образование, смогут минимизировать социальные риски и максимально использовать потенциал цифровизации для устойчивого роста. В этом контексте стратегическим ориентиром становится создание национальных экосистем цифрового труда, обеспечивающих взаимодействие между бизнесом, наукой и гражданским обществом.

На наш взгляд, цифровизация не является угрозой для традиционного рынка труда, а представляет собой естественный этап его эволюции. Успешная адаптация к цифровым преобразованиям потребует системного подхода - сочетания инноваций, социальной ответственности и образовательных реформ. Только комплексная стратегия, ориентированная на развитие человеческого потенциала и справедливое распределение преимуществ цифровой экономики, позволит обеспечить устойчивое развитие рынка труда до 2030 года и далее.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Белл, Д. Грядущее постиндустриальное общество. – М.: Академия, 1999. – 956 с. - С. 320-345.
2. Кастельс, М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. Т. 1. Восхождение сетевого общества. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. - С. 45-67.
3. Кондратьев В.Б. Сектор информационных технологий правит миром [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://www.perspektivy.info/print.php?ID=114058> (дата обращения: 24.10.2025).
4. Одегов, Ю. Г., Павлова В. В. Новые технологии и их влияние на рынок труда // Уровень жизни населения регионов России. – 2018. - № 2 (208). – С. 203-207.
5. Сергеева, Ю. Вся статистика интернета на 2020 год: цифры и тренды в мире и в России [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://www.web-canape.ru/business/internet-2020-globalnaya-statistika-i-trendy/> (дата обращения: 24.10.2025).
6. Срничек, Н. Капитализм платформ. – М.: Изд. Института Гайдара, 2019. - С. 47-68.
7. Томашевский, К. Цифровизация и её влияние на рынок труда и трудовые отношения (теоретический и сравнительно-правовой аспекты) // Вестник Санкт-Петербургского университета. – Право. 2020. - Т. 11, № 2. – С. 400 - 405.
8. Тоффлер, Э. Третья волна. - М.: АСТ, 2002. – С. 112-130.
9. Эксперты оценили вклад цифровой экономики в ВВП России [Электронный ресурс] // РИА Новости. - 13.12.2017. - Режим доступа: <https://ria.ru/20171213/1510858102> (дата обращения: 24.10.2025).
10. Человеческий капитал в формате цифровой экономики: Междунар. науч. конф., посвященная 90-летию С.П. Капицы, – Москва, 16 февраля 2018 г.: сб. докладов. – М.: Редакционно-издательский дом РосНОУ, 2018. – 432 с.
11. Becker G. S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis. - 3rd ed. - Chicago: University of Chicago Press, –1993. - P. 45-61.
12. Friedman T. L. Thank You for Being Late: An Optimist's Guide to Thriving in the Age of Accelerations. - New York: Farrar, Straus and Giroux, 2019. -P. 230-250.
13. McKinsey & Company. Technology, Jobs, and the Future of Work [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/employment-and-growth/technology-jobs-and-the-future-of-work> (дата обращения: 24.10.2025).
14. OECD. Employment Outlook 2022: Building Back More Inclusive Labour Markets. - Paris: OECD Publishing, 2022. -P. 142-165.
15. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. - Geneva: World Economic Forum, 2016. -P. 20 -27.

СОВРЕМЕННЫЙ РЫНОК ТРУДА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ: ПЕРСПЕКТИВЫ И УГРОЗЫ

В статье рассматриваются особенности трансформации рынка труда в условиях цифровизации экономики. Раскрывается влияние информационно-коммуникационных технологий на структуру занятости, динамику производительности труда и формирование новых профессий. Отмечены положительные эффекты цифровизации, включая рост гибких форм занятости, повышение доступности образования и стимулирование инновационного предпринимательства. Определены ключевые направления государственной политики в сфере цифровой занятости, такие как развитие цифровых компетенций, модернизация ИКТ-инфраструктуры и поддержка дистанционной работы. Сделан акцент на необходимости адаптации системы образования и социальной защиты к новым условиям цифровой экономики.

Ключевые слова: цифровизация, рынок труда, занятость, ИКТ, производительность, инновации, образование, цифровые компетенции, гибкие формы работы.

Сведения об авторе: Шоидарвозова Марзия Саидвалишоевна, доцент, кандидат экономических наук, заведующим отделом социально-экономических исследований Института гуманитарных наук имени акад. Б. Искандарова НАНТ, тел.: (992) 934402842; mshoidarvozova@mail.ru

БОЗОРИ МУОСИРИ МЕҲНАТ ДАР ШАРОИТИ ТРАНСФОРМАТСИЯИ РАҚАМӢ: ДУРНАМО ВА ТАҲДИДҲО

Дар мақола хусусиятҳои тағйирёбии бозори меҳнат дар шароити рақамикунони иқтисодиёт таҳлил карда мешаванд. Таъсири технологияҳои иттилоотӣ ба сохтори шугл, афзоиши маҳсулнокии меҳнат ва пайдоиши касбҳои нав баррасӣ мегардад. Ҷанбаҳои мусбати рақамикунонӣ, аз ҷумла рушди шаклҳои чандири шугл, дастрасии васеи маориф ва ҳавасмандгардонии соҳибкорӣ таъкид мегардад. Самтҳои асосии сиёсати давлатӣ дар соҳаи шугли рақамӣ, ба мисли рушди малақаҳои рақамӣ, муосиргардонии инфрасохтори ИКТ ва дастгирии кори фосилавӣ муайян шудаанд. Дар мақола ба зарурати мутобиқсозии низоми маориф ва ҳифзи иҷтимоӣ ба талаботи иқтисодиёти рақамӣ ишора шудааст.

Калимаҳои калидӣ: рақамикунонӣ, бозори меҳнат, шугл, ИКТ, маҳсулнокӣ, инноватсия, маориф, малақаҳои рақамӣ, шаклҳои чандири кор.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шоидарвозова Марзия Саидвалишоевна, дотсент, номзади илмҳои иқтисод, мудири шугбаи таҳқиқоти иҷтимоӣ иқтисодии Институту илмҳои гуманитарии ба номи акад. Б. Искандаров Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Тел.: (992) 934402842; E-mail: mshoidarvozova@mail.ru

THE MODERN LABOR MARKET IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION: PROSPECTS AND THREATS

The article examines the transformation of the labor market in the context of economic digitalization. It analyzes the impact of information and communication technologies on employment structure, labor productivity, and the emergence of new professions. The positive effects of digitalization are highlighted, including the growth of flexible employment, improved access to education, and the stimulation of innovative entrepreneurship. The paper identifies key directions of state policy in the field of digital employment, such as the development of digital competencies, modernization of ICT infrastructure, and support for remote work. Emphasis is placed on the need to adapt education and social protection systems to the new conditions of the digital economy.

Keywords: digitalization, labor market, employment, ICT, productivity, innovation, education, digital skills, flexible work.

Information about the author: Shoidarvozova Marziya Saidvalishoevna, Associate Professor, Candidate of Economic Sciences, Head of the Department of Socio-Economic Research, Institute of Humanities named after Acad. B. Iskandarov, National Academy of Sciences of Tajikistan. Tel.: (992) 934402842; E-mail: mshoidarvozova@mail.ru

ИЛМҲОИ ТАЪРИХӢ ВА БОСТОНШИНОСӢ
ИСТОРИЧЕСКИЕ И АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК: 930

ТАҲЛИЛИ ИЛМИИ САРЧАШМАҲОИ ТАЪРИХӢ ОИД БА ТАЪРИХИ БАДАХШОН
ТО АВВАЛИ АСРИ XX

Азизмамадова М.М.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев

Таърихи қадимаи миллати тоҷик қабл аз ҳама аз сарчашмаҳои таърихӣ манша мегирад ва чуноне, ки Президенти мамлакат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон барҳақ зикр менамояд, «миллати тоҷик соҳиби таърихи бостонӣ ва фарҳанги қадима буда, дар тамаддуни ҷаҳонӣ саҳми сазовор гузоштааст» [1, с.3]. Қисми таърихи моро бевосита таърихи тоҷикони кӯхистон ва маданияти модӣ ва маънавии архаистии ин диёр ташкил медиҳад. Дар ин замина Бадахшон таърихи бой дорад ва омузиши он аз ба хусусиятҳои хоси манбаҳои қадимаи Бадахшон вобастагӣ дорад, ки барои эҳё намудани таърихи номаълум ва ё дар зинаи аз байравӣ мебошанд, мусоидат мекунад.

Оид ба масъалаи сарчашмашиносии таърихи Бадахшон дар таърихнигории тоҷик то имрӯз таҳқиқоти зиёди олимони анҷом дода шудаанд [6;7;8;10]. Олимони замони Шуравӣ - А.Е. Ферсман, И.М. Дьяконов, М.Е. Массон, В.В. Струве, Бертелс ва И.М. Дьяконов, аз ҷумлаи олимоне, мебошанд, ки дар омӯзиши таърихи қадимтарини Бадахшон саҳми муҳим доранд.

Бори нахуст масъалаи ташкил намудани экспедитсияро барои дарёфти нусхаҳои хаттӣ дар Бадахшонро олими шӯравӣ А.С. Эделман пешниҳод карда буд. А.С. Эделман дар Душанбе ба омӯхтани осори Носири Хусрав машғул буд ва соли 1955 дар мавзӯи «Носири Хусрав ва ҷаҳонбинии ӯ» рисолаи номзадиашро дифоъ намудааст. Барои ӯ кормандони шуъбаи шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ зодагони Бадахшон М. Бақоев, А. Ҳабибов ва аспирант С. Имронов хабар додаанд, ки дар баъзе аз деҳоти ноҳияҳои Бадахшон дар дастмардум асарҳои Носири Хусрав ва дигар шоирондар шакли дастнависмаҳфуз ҳастанд. Ҳангоме ки масъалаи ҷамъоварии нусхаҳои хаттӣ дар Бадахшон ба миён гузошта шуд, ба натиҷаи бобарори он ба як навъ шубҳа ва нобоварӣ назар карда шуд. Бо вучуди ин роҳбарияти шуъбаи шарқшиносӣ қарор дод, ки соли 1959 барои бадаст овардани осори хаттӣ дар ин вилоят гурӯҳи корӣ таъсис диҳад, аққалан ба он хотир яқин маълум гардад, ки дар дасти мардум нусхаҳои қадим боқӣ мондаанд ё не. Экспедитсия аввали моҳи августи соли 1959 дар ҳайати кормандони шуъбаи шарқшиносӣ М. Бақоев, С. Имронов, лаборант Н.С. Суханов, ходими хурди илмӣ Институти шарқшиносии АИ ИҶСС А. Е. Бертелс ва муаллими Донишгоҳи давлатии Ленинград С. Н. Соколов ташкил карда шуд. А.Е. Бертелс роҳбари гурӯҳи корӣ таъин гардид. Дар давоми понздаҳрӯзи корӣ экспедитсия ба панҷ деҳаи водии Ғундиноҳияи Шугнон ва ҳафт деҳаи ноҳияи Роштқалъа сафар намуда, бисту ҳафт нусха дастнавис ба даст оварда шуданд [4, с.63].

Дар баробари муваффақияту бозёфтҳои гурӯҳи корӣ ҳангоми ҷамъоварии дастнависҳо бо баъзе мушкилиҳо дучор шуданд. Ҳайати корӣ зарур шумориданд, ки дастнависҳоро барои истифодаи муваққатӣ ба шаҳри Хоруғ оварда, сипас ба соҳибонашон баргардонанд. Натиҷаи хубу бобарори экспедитсияи соли 1959-ро ба назар гирифта, роҳбарияти шуъбаи шарқшиносӣ тасмим гирифтанд, ки моҳи сентябри соли 1960 экспедитсияи навбатиро баргузор намоянд. А. Е. Бертелс маротибаи дуюмнӣ ба ҳайати навбатӣ, кiaz чор нафар иборатбуданд, роҳбар таъин шуд. Гурӯҳи корӣ ба ноҳияҳои Шугнон ва Ишкошим сафар карда, бисту се дастнависро ба даст оварданд. Яке аз бозёфтҳои хеле арзишманд дар ин сафари корӣ асарҳои шоири маҳаллӣ, сӯфӣ ва нучумшинос Мубораки Ваҳонӣ ё Сӯфӣ Муборакқадам мебошад. То ин вақт номи ӯ дар адабиёти илмӣ ҳеҷ гоҳ зикр нашудабуд. Асарҳои пуразиши ӯ «Рисолаи чихил дунё»,

«Қатрат-ул-баҳр», «Тарҷумат-ул-баён», «Кафш-ул-саловат», «Тафсири оёти калом дар ҳақиқати муҷодилаи Иблис ва Одам», «Тафсири калом», «Куллиёт» ва як «Девон» ба шумор мераванд. Шоир дар тамоми жанрҳо –ғазал, тарҷеъбанд, мухаммас, мустазод, соқинома ва рубой шеър эҷод кардааст, ки ҳамагӣ 15 ҳазор байтро фаро мегирад.

Охири моҳи август ва нимаи аввали моҳи сентябри соли 1961 маротибаи сеюм ҳайати экспедитсия таҳти роҳбарии М. Бақоев ба ғайр аз шаҳри Хоруғ ва ноҳияи Шугнон ба ноҳияи Рӯшон сафар намуда, ёздаҳ деҳаи онро аз назар гузарониданд ва сиву як нусха дастнависро ба даст оварданд. Яке аз нусхаҳои нодиру муҳимми таърихӣ, ки дар ҳуди Бадахшон аз тарафи муаллифони маҳаллӣ Шохфутур Муҳаббатшоҳзода ва Қурбонмуҳаммадзода Охон Сулаймон таълиф шудааст, «Таърихи Бадахшон» мебошад. Ин асар ба таърихи ҳаёти сиёсӣ-иҷтимоии Бадахшон, муносибат бо ҳокимониҳамсо ва нуфузи Русия дар ин минтақа бахшида шудааст. Рисола аз ҷаҳоншиносӣ иборат буда, дар он таърихи Бадахшон аз замони оғозихукмронии ҳокимони маҳаллӣ–Абдурраҳмонхон писари Қубодхон (тақрибан солҳои 1792-1814) то солҳои 20-уми асри XX ба қалам дода шудааст. Асар аз он ҷиҳат қобили таваҷҷуҳ аст, ки дар асоси маводи саҳеҳи таърихӣ ва мушоҳидаи муаллифон таълиф шудааст [9, с.21].

Ҳамчунин асари муаррихони маҳаллӣ-Қурбон Муҳаммадзода Охунд Сулаймон ва Шох Футур «Таърихи Бадахшон»бо муқаддима ва тавзеҳоти академик Б. Искандаров дар шаҳри Москва чоп шуд [9, с.21]. Дар замони истиқлолӣ ба таҳқиқ ва нашри ин асарҳо олимони шинохта, дастхатшиносон, номзадҳои илмҳои таърих Саиданвар Шохуморов ва Қудратбек Элчибеков машғул буданд. Аз ҷониби онҳо феҳристи мазкур ба хатти форсӣ баргарадонида шуда, дар Техрон ба нашр расид [5, с.5]. Рисолаи «Пандиёти ҷавонмардӣ» низ аз ҷониби онҳотаҳия гардида, чоп гардид. Элчибеков Қ. яке аз нусхаҳои хеле нодири асари «Силки Гуҳаррез»-и Гуҳаррез валади Хоҷа Абдуннабӣвалади Хоҷа Солеҳи Юмгониро таҳия намуда, бо муқаддимаи пурмӯҳтаво ва луғоту тавзеҳот ба нашр расонд. Монографияи таърихшинос, номзоди илмҳои таърих бародари Қудратбек Элчибеков - Қурбонбек Элчибеков «Шугнон ва Рӯшон дар сарчашмаҳои таърихӣ» низ дар асоси дастнависҳои ҳамина феҳрист навишта шудааст. Девони шоири маҳаллӣ – Саидҷаффар баъди 20 соли вафоти таҳиягар ва муаллифи сарсухан, номзоди илмҳои фалсафа А. Шохуморов соли 2016 дар шаҳри Хоруғ ба нашр расид.

Яке аз ҳаттотони машҳури ҳамоно давра шоири маъруф Шохфутур Муҳаббатшоҳзода буд. Ӯ баъди барқарор шудани Ҳокимияти Шуравӣ дар Бадахшон ба касби муаллимӣ машғул буд. Шохфутур Муҳаббатшоҳзода моҳи сентябри соли 1959 дар синни 90 солагӣ баъд аз бемории дурӯза дар деҳаи Синдеви ноҳияи Роштқалъа вафот мекунад. Ҳаёти экспедитсия як моҳ пеш аз вафоташ –моҳи августи соли 1959 ду рӯз дар хонааш истода, бо ӯ бисёр суҳбат кардаанд. Аз ҷониби Шохфутур се нусха дастнавис, ки шонздаҳ асарро дар бар мегиранд, аз рӯи нусхаҳои мӯътамад бохатти равшану хоно хеле моҳирона ҳаттотӣ шудаанд. Ҳаттоти дигари машҳури Бадахшон Шохзода Муҳаммад (соли ваф. 1932) мебошад. Аз ҷониби ӯ даҳ нусха дастнавис нусхабардорӣ гардидаанд. Ӯ бештар асарҳои тасаввуфӣ-мазҳабӣ, азқабилду нусха «Таъвили ҳафт арқони шариат», «Тасаввурот», ки ба Насируддин Тӯсӣ нисбат дода мешавад, «Рӯҳнома»-и Шох Неъматуллоҳи Валӣ, ду нусха «Шарҳ-ул-маротиб»-и муаллифаш номаълумро нусхабардорӣ намудааст. Баъд аз нашр гардидани феҳрист иштироккунандагони экспедитсия ба таҳқиқ ва нашри нусхаҳо оғоз намуданд. Аввалин маротиба А.Е.Бертелс муҳимтарин осори фалсафии ҷамъоваришударо таҳти унвони умумии «Панҷ рисолаи фалсафӣ дар мавзуи «Офок ва Анфус», ки дар он асарҳои «Офокнома», «Миръот-ул-муҳаққиқин», «Зубдат-ул-ҳақоик», «Умм-ул-хитоб» ва «Усули одоб» ворид шудаанд, ба нашр расонд. Аз рӯи маводи ҷамъоваришуда адабиётшиноси намоёни тоҷик А. Ҳабибов асарҳоиҳудро ба номи «Аз таърихи адабиёти тоҷик дар Бадахшон» ва «Ганҷи Бадахшон» нашр намуд [2, с. 29].

Китоби дигар бо номи «Таърихи Бадахшон» мебошад, ки ҳанӯз дар солҳои 30-юми асри XX онро ба забони русӣ тарҷума гардидааст [3, с. 70]. Муаллифи ин китоб

Сангмуҳаммади Бадахшӣ будааст. Фазлалибеки Сурхафсар худро муаллифи дуҷоми китоб номида, ба тарзи аниқ нагуфтааст, ки аз кадом калимоти матн ӯ бахши худро оғоз кардааст. Соли 2007, асари мазкур бо кириллик нашр гардид. Дар пешгуфтори ин асар омадааст, ки мафҳуми «Бадахшон» аксар вақт сарзамини Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшонро (ВМКБ) дар назар доранд, аммо то охири асри XIX ин як сарзамини тоҷикони шимоли Афғонистонро фаро мегирифт.

Таърихи сарчашмаҳои Бадахшон нишон дод, ки ба муҳлати ками таърих нигоҳ на карда, Кӯҳистони Бадахшон аз давраи асрҳои XVIII-XIX ҳамчун гузаргоҳи асосии роҳҳои тиҷоратӣ ба сӯи Чин ва Ҳинд ёдрас мешавад. Омӯзиши илмии таърихи минтақа барои муайян кардани топонимикаи маҳаллӣ ва таҳқиқи аввалин аломатҳои сукувати одам он дар ин минтақа имконияти васеъро фароҳам овард. Таҳлили сарчашмаҳо ва асарҳои таърихии Пир Саидфаррухшоҳ, Саид Ҳайдаршоҳ Муборакшоҳзода, Фазлалибеки Сурхафсар ва дигар таърихнависони то инқилобӣ имкон доданд аз сарчашмаҳои дақиқ ва иштирокчиёни бевоситаи воқеаҳо маълумоти таърихӣ дастрас карда шаванд. Таҳлили мавзӯи моро ба ҳулосаҳои зерин овард:

- то имрӯз дар илм роҷеъ ба хусусиятҳои хоси манбаҳои қадимаи Бадахшон маълумот кам ҷамъоварӣ шудааст ва эҳё намудани таърихи номаълум яке аз самтҳои асосии сиёсати дохилии Ҳукумати Тоҷикистон таъдил ёфтааст, аз ин лиҳоз таҳқиқоти илмии мавзӯи мубокики ба талаботи стратегияи худшиносии миллӣ мебошад;

- таҳқиқ намудани масъалаи мазкур имкон медиҳад, ки он маълумотҳое, ки аз байн рафтаанд ва ё дар зинаи азбайнравӣ мебошанд, мавриди барқарору ҳифозат қарор дода шаванд;

- натиҷаҳои таҳқиқот дар раванди эҳё ва барқарор намудани хусусиятҳои муҳими этнофарҳангии миллати тоҷик мавриди истифодаи амалӣ қарор меёбанд. Ҳамин тавр, омӯзиши сарчашмаҳои таърихӣ мавзӯи мубрам мебошад ва он имконият медиҳад, ки тамоми сарчашмаҳои маводи илмӣ роҷеъ ба масъалаи мазкур дар доираи як рисола ба риштаи таҳлили илмӣ кашида шаванд;

- оид ба масъалаи сарчашмашиносии таърихи Бадахшон дар таърихнигории тоҷик то имрӯз таҳқиқоти зиёди олимони анҷом дода шудааст. Масъалаи мазкур на танҳо дар шакли мухтасару умумӣ дар адабиёти таърихӣ, этнографӣ, фарҳангшиносӣ ва филологӣ оварда шудааст, балки ҳамчун наشري маводи бойгонӣ таҳлил гардидааст. Доир ба мавзӯи инчунин асарҳои илмӣ, илмӣ-оммавӣ асарҳои мардумшиносон ва фарҳангшиносон тааллуқ доранд, ки дар онҳо масъалаҳои муҳими таърихи сарчашмаҳои тоҷикони Бадахшон, омӯхта шудааст. Гурӯҳи алоҳидаро осори илмии забоншиносони тоҷик ташкил медиҳанд, ки баробари масъалаҳои филологӣ дар онҳо хусусияти сарчашмаҳои таърихӣ таҳқиқ гардидааст.

Ҳамин тариқ, аз таҳлили адабиёти мавҷуда бармеояд, ки роҷеъ ба сарчашмаҳои таърихӣ то кунун таҳқиқоти алоҳида анҷом дода нашудааст ва муаллиф кӯшиш ба ҳарч додааст, ки дар асоси маъхазҳо, таҳқиқоти олимони соҳа ва маводи ғангоми таҳқиқоти саҳроӣ ҷамъоварӣ намуда, масъалаи мазкурро баррасӣ намояд. Таҳлили мавзӯи инчунин нишон дод, ки аз байни навиштаҷотҳо, ки аз он замонҳои дур то ба давраи мо расидаанд, сарчашмаҳои маҳаллиро махсусан қайд кардан лозим аст, ки дар онҳо таърихи Бадахшон ба таври объективӣ инъикос гардида, омӯзиши ин сарчашмаҳо барои олимони имкониятҳои нави таҳлили таърихи Бадахшонро мекушояд.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ш. Душанбе, 22 декабри соли 2017. – Душанбе: Шарқи озод, 2017. – 15 с.
2. Абибов, А. Аз таърихи адабиёти тоҷик дар Бадахшон. – Душанбе. 1971. – 211 с.
3. Абибов, А. Ганҷи Бадахшон. Душанбе: Ирфон, 1972. – 118 с.
4. Искандаров, Б.И. Восточная Бухара и Памир в период присоединения Средней Азии к России. – Сталинабад: Таджикгосиздат, 1960. – 214 с.

5. Бертельс, А., Бакоев М. Алфавитный каталог рукописей, обнаруженных в Горно-Бадахшанской автономной области экспедицией 1959-1963 гг. Под ред. и пред.Б. Г. Гафурова и А. М. Мирзоева. – М., 1967. – 432 с.
6. Гуҳаррез валади Хоҷа Абдунабӣ валади Хоҷа Солеҳи Юмгонӣ. Таҳияи матн ба хатти кириллӣ (точикӣ), муқаддима, тавзеҳот, номи ашхос ва маҳал бо кӯшиши Қ. Элчибеков. – Душанбе: 2014. - 112 с.
7. Искандаров, Б.И. Социально-экономические аспекты истории памирских княжеств (X в. – первая половина XIX в.). – Душанбе: Дониш, 1983. – 160 с.
8. Искандаров Б.И. Восточная Бухара и Памир во второй половине XIX в. (Издание третье). – Душанбе: Андалеб Р, 2015. – 644 с.
9. Масов, Р.М. Историография Советского Таджикистана. – Душанбе: Дониш, 1978. – 201 с.
10. Курбон Мухаммад-заде и Мухаббат Шах-заде. История Бадахшана. Предисловие Б. И. Искандарова. Примечания, список терминов и указатели А. А. Егани. М.. 1973. – 111 с.
11. Файзи истиқлол дар “Боми Чаҳон” – Душанбе: Дониш, 2011. - 412 с.

ТАҲЛИЛИ ИЛМИИ САРЧАШМАҲОИ ТАЪРИХӢ ОИД БА ТАЪРИХИ БАДАХШОН ТО АВВАЛИ АСРИ XX

Дар мақола бори аввал системакунони сарчашмаҳои таърихӣ оиди таърихи Бадахшон таҳия карда шудааст. Асоси таҳқиқотро равиши таърихнигорӣ дар бар гирифт, ки имкон медиҳад, шарҳи объективӣ ва илмиро таъмин намояд. Бо дарназардошти таҳқиқотҳои дигар олимон, равишҳои методологии гуногуни таърихнигорон таҳлил шуданд, ки барои системакунонии маводҳои таърихнигорӣ мусоидат намоянд. Мубрамияти беитари таҳқиқот дар он аст, ки он доираи таҳқиқотҳои кишваршиносиро васеъ карда, таърихнигории минтақаҳоро бо маводи нав бой мебардонад. Мақсади таҳлиро маҳз системакунонии асосҳо ва манбаҳои таърихи Бадахшон ташикл медиҳад. Объекти таҳқиқотро маводи таърихӣ ва сарчашмаҳои таърихӣ ташикл доданд, ки ҳамчун сарчашмаи таърихнигорӣ ва омтавӣ маълуманд, ки таҳлили мушаххас ва дақиқи таърихнигоронро тақозо мекунанд. Доираи хронологии таҳқиқотро давраи таърихи Бадахшон то охири асри XIX ва нахрияҳои асри XX ва XXI ташикл медиҳад. Самти асосии таҳлиро сарчашмаиносӣ бо истифода аз усули контент-анализ мутабиқ ба талаботи усулӣ дар бар гирифт.

Таҳлили мазкур доираи масъалаҳои асосии оиди мақсади муаллифро инъикос карда, барои идомаи системакунонии сарчашмаҳои таърихӣ оиди таърихи Бадахшон хизмат хоҳад намуд.

Калидвожаҳо: таърихнигорӣ, таърих, Бадахшон, сарчашма, манбаъ, китоб, матн.

Маълумот дар бораи муаллиф: Азизмамадова Мавлуда Миралибековна. – муаллими калони кафедраи таърих ва ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи М. Назаршоев, Тел: (+992 93 408 45 88)

НАУЧНЫЙ АНАЛИЗ ИСТОЧНИКОВ ПО ИСТОРИИ БАДАХШАНА ДО НАЧАЛО XX-ГО ВЕКА

Впервые разработан вариант историографической систематизации научных работ по истории Бадахшана. За основу принято определение историографии как истории исторической науки, что снимает разночтение в толковании категории. В силу наличия различных методологических подходов отдельных исследователей к построению анализа сформировалась потребность в систематизации работ историографов, что представляется целесообразным в изучении развития собственно историографии как науки. Актуальной, в свете увеличения числа краеведческих исследований, представляется историография исторической регионалистики. Целью исследования явилось определение некоторых основ историографической систематизации научных исследований по истории Бадахшана. Объектом выступают источники как массовый историографический источник, наиболее значимые в детальном изучении явлений и процессов работы, подготовленные профессиональными историками. Хронологические рамки охватывают события до XIX века а также публикации работ опубликованных в XX – ом и начале XXI вв. Основное направление – анализ количественных историографических показателей. Использована методика контент-анализа, предполагающая выборку источников по заданным критериям.

Проведенный анализ позволяет выявить круг вопросов, вызвавших наибольший интерес авторов, перспективные направления исторических исследований. Он также служит начальным этапом для продолжения систематизации историографии Бадахшана и основой для анализа конкретных работ.

Ключевые слова: историография, история, Бадахшан, источник, основа, книга, текст.

Информация об авторе: Азизмамадова Мавлюда Миралибековна. – старший преподаватель кафедры истории и право Хорогского государственного университета имени М.Назаршоева, Тел: (+992 93 408 45 88)

SCIENTIFIC ANALISES OF SOURCES ABOUT HISTORY OF BADAKHSHAN TILL EARLY XX CENTURY

For the first time, a variant of the historiographical systematization of scientific works on the history of the Badakhshan Governorate and region has been developed. The definition of historiography as the history of historical science is taken as a basis, which removes the discrepancy in the interpretation of the category. Due to the presence of different methodological approaches of individual researchers to the construction of analysis, a need has arisen for systematizing the work of historiographers, which seems appropriate in studying the development of historiography proper as a science. Actual, in the light of the increase in the number of studies of local lore, is the historiography of historical regional studies. The purpose of this research is to determine some of the foundations of the historiographical systematization of scientific research on the history of the Badakhshan Region. The object of the study is sources as a mass historiographical source, the most significant in a detailed study of the phenomena and processes of work, prepared by professional historians. The chronological framework of published works is the second half of the 19-th – early 20-21st century. The main direction is the analysis of quantitative historiographical indicators. A content analysis technique was used, which involves a selection of sources according to specified criteria. The analysis carried out allows us to identify the range of issues that aroused the greatest interest of the authors, promising areas of historical research. It also serves as the initial stage for continuing the systematization of the historiography of the Tambov region, the basis for the analysis of specific works.

Keywords: historiography, history, Badakhshan Region, source, base, book, text.

Information about author: Azizmamadova Mavluda Miralibekovna. – the senior trainer of history and law of Khorog state University named after M.Nazarshoev. Phone (+992 93 408 45 88)

УДК: 332.1

ВИЛОЯТИ МУХТОРИ КЎҲИСТОНИ БАДАХШОН: ДАСТОВАРДҶОИ МАРҶАЛАИ НАВИ РУШДИ ОН

Алимшоев М.М., Вистобатшоева Я.Ш.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев

9 сентябри соли 1991 Шурои Олии Тоҷикистон дар сессияи ғайринавбатӣ истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистонро эълон намуданд. Дар Изҳорот оиди истиқлоли давлатӣ гуфта шуд: “Бо ба назар гирифтани дигаргуниҳои революсионӣ дар Иттиҳоди Шуравӣ, эҳтироми давлатҳои ба он воридшуда ва бо усули нав ҷорӣ намудани муносибатҳои нави байни онҳо ба амал омада ва рӯзи 24-уми августи соли 1990 қабул шудани “Декларатсияи истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон” Шурои Олӣ истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистонро эълон мекунад” [9].

Мусаллам аст, ки дар таърихи инсоният давраи ба ном гузариш давраи тақдирсоз ба ҳисоб рафта, нестшавию ҳастшавии ҳар як халқу миллатро ба бор меоварад. Дар он солҳо хатари нобудшавии мамлакат, аз харитаи дунё нопадид шудани давлати тоҷикон пурра эҳсос мегардид. Маълуми ҳамагон аст, ки мардуми Тоҷикистон баъд аз эълон гардидани Истиқлоли давлатӣ якбора ба бухрони сиёсӣ вуқӯида шуд ва иҷтимоӣ рӯ ба рӯ гардид, ки он боиси сар задани ҷанги шаҳрвандӣ гардид.

Аз байн рафтани Иттиҳоди Шуравӣ, канда шудани муносибатҳои ҳамкорию ҳамбастагӣҳои иқтисодии ҷумҳуриҳои иттифокӣ, холигии авзои сиёсӣ, ба майдони сиёсат ворид гардидани ҳизбу ҳаракатҳои нав ва дар ниҳоят сар задани муқовиматҳо байни

гурӯҳҳои мухталиф дар минтақаҳои гуногуни кишвар омилҳои мебошанд, ки ватани моро ба гирдобҳои нооромӣҳо кашид. «Низоҳои сиёсӣ ва ҷанги шаҳрвандии солҳои 1991-1997 ба хоҷагии халқ хисороти зиёдеро ба бор оварда, он боиси коҳиши истеҳсолот дар кишвар гардид. Зарари он мувофиқ ба таҳлилҳои мутахассисони соҳаи иқтисод ба 10 млрд. доллари ИМА расид» [5, с. 61].

Дар чунин вазъият муҳимтарин амал баҳри пойдории Истиқлоли комили кишвар ин Иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (даъвати дувоздаҳум), ки рӯзи 16-уми ноябри соли 1992 дар Қасри Арбоби шаҳри Хучанди бостонӣ баргузор гардида буд, ба ҳисоб мерафт. Интиҳоби Ҷаноби Олӣ, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳайси Раиси Шӯрои Олӣ яке аз муҳимтарин дастоварди таърихӣ Иҷлосияи XVI -уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (даъвати дувоздаҳум) мебошад.

Хушбахтона, бахт ба рӯи миллати тоҷики ҳудуди хандид, пастӣҳо ба баландӣҳо, талӣҳо ба ширинӣҳо, нодорамӣҳо ба дорамӣҳо ва ҷанг ба сулҳи деринтизор бадал гашта, фарзонафарзанди миллат Эмомалӣ Раҳмон зимони давлатдориро ба даст гирифт. Бо кӯшиш ва ташаббусҳои Раиси Шӯрои Олӣ мухтарам Эмомалӣ Раҳмон пеши роҳи ҷанги бемаънии бародаркуш гирифта шуд. Маҳз бо кӯшишҳои Ҷаноби Олӣ мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар кишвар органҳои конституционӣ аз нав барқарор карда шуда, пеши роҳи афтидани давлати тоҷикон пешгирӣ ва яқпорчагии Тоҷикистон таъмин карда шуд.

Ба ҳаёти имрӯза нигарем, халқи фарҳангии тоҷик дар гирди Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти кишвар мухтарам Эмомалӣ Раҳмон самимонаро яқдилона гирд омада, ба созандагӣ бунёдкорӣ даст зада, кишвари азизи худро ободу зебо карда истодаанд. Имрӯз Тоҷикистон чунин ободу зебост, ки бихишти рӯи заминро мемонад.

Аз рӯзҳои аввали соҳибистиқлол гардидани Тоҷикистон Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон чун як ҷузъи ин ғӯшаи афсонавӣ, ҳамеша дар маркази диққати Сарвари давлат қарор дошта, роҳбарияти ҷумҳурӣ пайваста дар ҷустуҷӯи беҳтар кардани зисту зиндагонӣ ва пешрафти мардуми ин вилоят мебошанд. Дар ин ҳусус Пешвои Миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон навишта буданд: «Ҳар дафъа, ки ба Бадахшон меоям, дидори пиру ҷавони ин диёри зебоманзар ба ман мадору қуввати дил мебахшад. Бадахшон чун сарзамини боигарӣҳои табиӣ шӯҳрат дошта бошад ҳам, ман деҳқонони хоксору заҳматкаш зиёиёни ватанпарвару меҳнатдӯст ва ҷавонони баору номуси ин диёрро боигарии воқеии кишвар мешуморам» [2, с. 11].

Дар сафарҳои пай дар пайи худ ба Бадахшон, Пешвои муаззами миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон самтҳои афзалиятноки инкишофи иқтисодиёту иҷтимоиёти вилоятро муайян намуда, барои ҳалли мушкилоти мавҷуда чораҳои зарурии саривақтӣ меандешиданд.

Ҳар гоҳе ки мо таърихи рушди даврони соҳибистиқлолии Бадахшонзаминро варақгардон менамоем, суҳанони таърихӣ Сарвари дилсӯзу муаззами кишвар Эмомалӣ Раҳмон, ки нисбати ояндаи ин минтақа гуфта шудаанд, ёдовар мешавем, ки гуфта буданд: «Маҳз бо мақсади ба як ғӯшаи зебову пешрафта табдил додани вилоят мо асри XXI-умро асри рушду тараққиёти Бадахшон ва ин минтақаи бихиштосои кишварамонро дарвозаи тиллоии Тоҷикистон эълон кардем» [4, с. 2]. Идеи сулҳ ва оштии миллӣ, ки онро Президенти кишвар пешниҳод намуданд аз ҷониби тамоми сокинони кишвар дастгирии васеъ ёфт. Бо кӯшиш ва заҳматҳои роҳбари давлати тоҷикон ва дастгирии кишварҳои қафил ва ташкилотҳои байналхалқӣ рӯзи 27-уми июни соли 1997 дар ш. Москва Созишномаи истиқрори сулҳ ва Ваҳдати миллӣ дар Тоҷикистон имзо карда шуд.

Нақши Асосгузори сулҳ ва ваҳдати Миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ташаккули давлатдорӣ миллӣ, таъмини сулҳ ва ягонагӣ, баланд бардоштани имиджи сиёсии Тоҷикистон дар арсаи сиёсӣ бе ниҳоят калон аст.

Муайян намудани ҳадафҳои стратегӣ - баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ, таъмини амнияти энергетикӣ ва озуқаворӣ, саноатикунӣ босуръат ва ба даст овардани элементҳои калидӣ дар онҳо хизматҳои беназири мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳастанд. «Дар

давраи истиқлоли давлатӣ дар Тоҷикистон 20 лоиҳаи инвеститсионӣ дар соҳаи электроэнергетикӣ ба маблағи 2,0 млрд сомонӣ амалӣ карда шуданд. Дар кишвар иқтидорҳои энергетикӣ, хатҳои нави барқгузаронӣ сохта шуданд. Дар асоси нақшаи давлатӣ Ҳукумати кишвар ба сохтмони фазаи аввали неруғҳои оби Роғун ва хати барқгузари CASA-1000 шурӯъ гардид. Дар структураи канданиҳои фойданок чун истеҳсоли ангишт, гази табиӣ пешравиҳои назаррас ба мушоҳида расиданд» [9].

Амалӣ шудани ташаббусҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба проблемаҳои об, экология, муҳофизати пирияхҳо, тағйирёбии иқлим ва ташаккул додани дипломатияи об элементҳои беҳтарини сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил мекунанд.

Дар давраи соҳибистиклолӣ симои шаҳрҳо, ноҳияҳои ҷумҳури дигаргун, сохтмони нақб, пулҳо, роҳҳои автомагистралӣ ва роҳҳои оҳан – нишонаи табдил ёфтани Тоҷикистон ба яке аз кишварҳои пешбар байни дигар кишварҳо собиқ шуравӣ аз рӯи сифати роҳҳо мебошад.

Зимни суҳанронӣ дар варзишгоҳи шаҳри Хоруғ 29 сентябри соли 2021 Пешвои миллат, қайд намуданд, ки «Тибқи нақшаи корҳои ободиву бунёдкорӣ дар ҳудуди вилоят то имрӯз 743 иншоот ба маблағи 927 миллион сомонӣ сохта, ба истифода дода шуда, дар онҳо зиёда аз 3200 ҷойи нави корӣ ташкил гардидааст. Танҳо соли 2020 ва шаш моҳи соли 2021 аз ҳисоби бучети давлатӣ барои таъмини фаъолияти соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқи вилоят дастгирии бучети вилоят 922 миллион сомонӣ равона карда шуд. Дар замони соҳибистиклолӣ дар ҳудуди вилоят 33 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ ба маблағи беш аз се миллиард сомонӣ ба анҷом расида, ҳоло тақриб 14 лоиҳаи дигар ба маблағи умумии се миллиарду 300 миллион сомонӣ идома дорад» [8, с. 82].

Дар давраи истиқлоли кишвар дар ВМКБ чун қисми таркибӣ ва ҷудонашавандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дигаргуниҳои сотсиалӣ-иқтисодӣ ва маданӣ дар ҳамаи соҳаҳо ба амал омаданд. Дар баромади худ Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо роҳбарон, фаъолон ва намояндагони ҷамъиятии шаҳру районҳои ВМКБ рӯзи 18 уми августи соли 2023 гуфта буданд: «Меҳоҳам қайд намоям, ки дар вақти сафари корӣ ба ВМКБ, ки ҳамагӣ чанд рӯз давом кард бори дигар боварӣ ҳосил намудем, ки ин кишвари зебову бихиштосо маҳз бо меҳнати босубот ва дастгирии Ҳукумати кишвар сол то сол ободу зебо шуда, ба дарвозаи тиллоии Тоҷикистон табдил хоҳад ёфт. Ана барои ҳамин мо асри XXI-ро асри инкишофи Бадахшон эълон кардем ва мо тамоми чораҳои зарурӣ барои амалӣ шудани он меандешем» [2, с. 2].

Ба шарафи 30-солагии истиқлоли давлатӣ дар шаҳр ва районҳои вилоят зиёда аз 1000 объектҳои нав ва иморатҳо ба маблағи 1 миллиард сомони сохта шуданд.

Дар вақти вохӯрӣ раиси ВМКБ Мирзонабот Алишер Худобердӣ бо роҳбарони соҳаҳои мухталифи вилоят дар соли 2023 қайд карданд, ки аз ҳисоби тамоми сарчашмаҳои маблағгузориҳои Ҳукумати зиёда аз 1,3 млрд сомонӣ ҷудо шуда бо он 423 иншоот дар вилоят сохта шуданд. «Соли гузашта дар шаҳр ва районҳои вилоят 24 сеҳ ва корхонаҳои саноатӣ сохта шуда, бо ҳамин шумораи коркунони доимии онҳо то ба 220 нафар расид. Дар соли 2024 ба нақша гирифта шуд, ки 40 корхонаи нави саноатӣ сохта шавад. Байни он сохтмони технопарк дар ш.Хоруғ завод оиди истеҳсоли оби нӯшокӣ дар ноҳияи Ванҷ, хоҷагиҳои моҳипарварӣ дар ноҳияҳои Дарвоз ва Рӯшон мебошанд» [4].

Ба шарафи 35 солагии истиқлоли давлатӣ дар вилоят 1200 объект ба нақша гирифта шуда, барои анҷом бахшидани онҳо то имрӯз 700 млн сомонӣ сарф карда шудааст.

Беҳтар гардидани базаи моддӣ - техникаи муассисаҳои шифоиву пешгирии вилоят, таъминот бо мутахассисон ва кормандони миёнаи тиббӣ, даровардани тағйирот дар сохтори соҳаи тандурустӣ, ҷудо намудани шабакаи муассисаҳои кӯмаки аввалияи тиббӣ - санитарӣ аз бахши бистаринамоя, равона намудани зиёда аз 60 ҷисди маблағҳои соҳаи тандурустӣ барои муассисаҳои кӯмаки аввалияи тиббӣ - санитарӣ ва татбиқи амалии барномаҳои соҳавӣ боиси баланд гардидани сатҳ ва сифати хизматрасонии тиббӣ ба аҳоли гардиданд. Бо дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағгузориҳои соҳаи тандурустӣ сол аз сол зиёд шуда истодааст. Чунончӣ, агар дар соли 2005 барои соҳаи тандурустии вилоят аз бучаи давлат 5,9 млн сомонӣ маблағ ҷудо гардида бошад, ин

нишондиҳанда дар соли 2021 ба 91, 9 млн сомонӣ баробар гардид, ки нисбати соли 2005 ба андозаи 15, 5 маротиба зиёд мебошад. Дар соли 2006 ба аҳолии вилоят дар 246 муассисаи табобатӣю профилактикӣ хизматрасонии тиббӣ ба аҳоли расонида мешуд. Соли 2024 теъдоди муассисаҳои шифоиву пешгирӣ дар вилоят ба 401 адад баробар гардидааст [1, с. 34].

Дар баромади худ Сарвари давлат, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон бо роҳбарон, фаъолон ва намоёндогони аҳли ҷомеаи вилоят рӯзи 18-уми августи соли 2023 қайд карданд, ки “инкишофи комплекси ВМКБ ва минбаъд ҳам беҳтар намудани шароити зисти аҳоли мунтазам дар зерӣ диққати Сарвари давлат мебошанд. Бо ин мақсад аз тамоми маблағгузориҳо дар давраи истиқлол ба соҳаи сохтмон 5,3 млрд сомонӣ ҷудо шуда, зиёда аз 1465 объектҳои сотсиалӣ-иқтисодӣ аз навсозӣ карда шуданд. Аз ҷумла, дар панҷ сол дар доираи чорабиниҳо оиди байни 30 ва 35 солагии истиқлоли давлатӣ фақат дар ш.Хоруғ 143 объектҳои мухталиф сохта ва ба истифода дода шуданд. Танҳо дар соли 2023 дар шаҳри Хоруғ 16 объекти нав, аз ҷумла 9 корхонаи саноатӣ ба истифода дода шуданд [6].

Дар доираи омодагӣ ба ҷашни 35-солагии Истиқлоли давлатӣ то имрӯз 1469 иншоот ба маблағи 5,2 млрд сомонӣ бунёд ва ба истифода дода шуданд, ки ин иҷрои нақшаро 108 фоиз таъмин менамояд. Танҳо соли ҷорӣ сохтмон ва мавриди истифода қарор додани зиёда аз 650 иншооти таъйиноти гуногуни иқтисодиву иҷтимоӣ ба нақша гирифта шуласот. Айни ҳол дар вилоят 13 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ ба маблағи умумии 412,1 миллион доллари ИМА амалӣ гаордида, 344 млн доллар ё 83,4 фоизи маблағҳо аз худ карда шуданд. (феврари соли 2026 нишасти матбуотӣ раиси ВМКБ Мирзонабот Алишер Худобердӣ) [3].

Дар давоми 35 соли давлатдорӣ навини тоҷикон кишвари азизамон дар тамоми самтҳои соҳаҳои хоҷагии халқ ба дастовардҳои назаррас ноил гардида, раванди созандагӣ ва ободкорӣ идома дорад. Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшонӣ як ғӯшаи зебаманзари Тоҷикистони азиз дар партави Истиқлоли комили давлатӣ ва Ваҳдати миллӣ низ рушд ёфта истодааст ва ҳар як ғӯшаи ин макони афсонавӣ ободу зебо гардида, зиндагии сокинони он хубтару беҳтар мегардад. Рушди босуботи ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва маънавии сокинони вилоят дар маркази диққати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон шахсан Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дорад.

Бо ҳадафи ошноӣ бо вазъи зиндагии мардум ва санҷиши иҷрои супоришҳои зимни сафарҳои қаблӣ дода шуда, ҳамчунин барои мусоидат ба рушди иҷтимоӣю иқтисодӣ ва фарҳангии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон сафари навбатии қорӣ дорад.

Чуноне, ки аз ин нишондиҳандаҳои оморӣ дар боло овардашуда мебинем, дар масири на он қадар зиёди таърихӣ, давлату ҳукумат ва мардуми Тоҷикистон бо роҳбарии Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон тавассути меҳнату заҳмати аҳлона тавонистанд ба дастовардҳои бесобиқа ноил гарданд.

Мардуми сарбаланди вилоят имрӯз аз он ифтихор доранд, ки бо дастгирии ин фарзона фарзанд рушд ёфта, ҳамчун дарвозаи тиллоии Тоҷикистони муаррифӣ шуда истодааст. Симои шаҳру ноҳияҳои вилоят куллан тағйир ёфта, сокинони он шукргузорӣ аз ваҳдату созандагӣ ва шукуфоии кишвар мекунанд. Дар давоми солҳои истиқлол ба рушди самтҳои мухталифи хоҷагии халқи вилоят аз ҳисоби бучети ҷумҳурӣ маблағҳои зиёд равона шуда истодааст. Дар ин давра як силсила барномаву стратегияҳо ва қарору супоришоти сатҳи баланди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон қабул гардиданд, ки ин нишона аз таваҷҷӯҳи ҳосаи Пешвои миллат нисбат ба ин минтақаи баланкӯҳи кишварамон мебошад.

АДАБИЁТ

1. Алимшоев, М.М. Шукӯҳи истиқлол дар Бадахшон. – Душанбе: Сифат Офсет. – 2024.-262 саҳ.

2. Бадахшон бо Эмомалӣ Раҳмон (суханрониҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ВМКБ дар замони истиқлол) – Душанбе: Сифат-Офсет, 2020. – 608 с.
3. Ифтиҳои роҳи марказии ноҳияи Ванҷ то нуқтаи пайвастишавӣ бо шоҳроҳи Душанбе-Кулма.// – Бадахшон. 2025. 2 июл.
4. Иброҳимова С.З. Истиқлол ва раванди таҳкими давлатдорӣ миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Нақши Эмомалӣ Раҳмон дар ташаккул ва рушди давлатдорӣ миллии. //Маҷмуаи маводи конференсияи илмӣ – назариявӣ (28 сентябри соли 2021).- Душанбе: 2021. – С.61-67.
5. Послание Президента Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 25 апреля 2008г., г. Душанбе // – Народная газета, – 2008, 29 апрел.
6. Қавми ориёӣ се ҳазор сол қабл дорои анъанаҳои давлатсозӣ давлатдорӣ буд. (Бардошт аз суханронии муовини Раиси Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раиси Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон Ёдгор Файзов ва котиби Шурои амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон Маҳмудзода Насрулло Раҳматҷон дар ҷамъомади тантанавӣ бахшида ба 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон).-Бойгонии Дастгоҳи Раиси ВМКБ.// Бадахшон. №38(10873). 16 сентябри соли 2021.
7. Сабуриён, М.М., Закиров И.В., Аникина М.Л., Айманова Е.Е. Развитие промышленности в Горно-Бадахшанской автономной области Республики Таджикистан: динамика и территориальные особенности // Успехи современного естествознания. 2022. – № 3. – С. 79-85.
8. Юсупов, Д.С., Джабаров Г.Н. Роль Лидера нации в развитии национальной экономики за годы независимости// <http://tsulbp.tj>. Санаи воридшавӣ 1.07.2024.

ВИЛОЯТИ МУХТОРИ КҶҲИСТОНИ БАДАХШОН: ДАСТОВАРДҶОИ МАРҶАЛАИ НАВИ РУШДИ ОН

Дар мақолаи мазкур кӯшиши намудем, ки раванди давлатдорӣ навини тоҷикон, шоҳкориҳои азими даврони соҳибистиқлолии Тоҷикистони азиз ва бахусус, дастовардҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, ки дар марҳилаи нави рушди он ба вуҷӯъ омада истодаанд, мавриди таҳлили воқеъбинона қарор диҳем. Маҳз дастгириҳои Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон буданд, ки вилоят имрӯз дар марҳилаи нави рушд қарор дорад ва раванди ободкориву созандагӣ ҷараён дорад.

Калидвожаҳо: *марҳилаи нав, рушд, афзоиш, корхонаҳои саноатӣ, нишондиҳандаҳои оморӣ.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Алишоев М.М.-н.и.т., профессори кафедраи таърихи умумии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаришоев. E-mail- alimshoev@list.ru*

Вистобатишоева Я.Ш.-магистранти ихтисоси таърихи Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаришоев

ГБАО: ДОСТИЖЕНИЕ В НОВОМ ЭТАПЕ ЕГО РАЗВИТИИ

В данной статье мы попытались объективно проанализировать процесс новой государственности таджиков, великие достижения периода независимости нашего любимого Таджикистана, и в частности, экономические, социальные и культурные достижения Горно-Бадахшанской автономной области, которые происходят на новом этапе ее развития. Именно благодаря поддержке главы государства Эмомали Рахмона регион сегодня находится на новом этапе развития, и идет процесс процветания и созидания.

Ключевые слова: *новый этап, развитие, рост, промышленные предприятия, статистические показатели.*

Сведения об авторах: *Алишоев М.М.-к.и.н., профессор кафедры общей истории Хорогского государственного университета имени М. Назаришоева. Электронная почта: alimshoev@list.ru*

Вистобатишоева Ю.Ш., магистрант Хорогского государственного университета имени М. Назаришоева

GBAO: ACHIEVEMENTS OF A NEW STAGE OF ITS DEVELOPMENT

In this article, we have tried to objectively analyze the process of new statehood of the Tajiks, the great achievements of the period of independence of our beloved Tajikistan, and in particular, the economic, social and cultural achievements of the Gorno-Badakhshan Autonomous Region, which are taking place at a new stage of its development. It was precisely thanks to the support of the Head of State Emomali Rahmon that the region is today at a new stage of development and the process of prosperity and construction is underway.

Keywords: *new stage, development, growth, industrial enterprises, statistical indicators.*

Information about the authors: *Alimshoev M.M.- professor of the department of general history of Khorog State University named after M.Nazarshoev. E- mail- alimshoev@list.ru*

Vistobatshoeva Y.Sh.-master's student in history of Khorog State University named after M.Nazarshoev

УДК: 93(092)

**ҲАЁТ ВА ФАЪОЛИЯТИ ПРОФЕССОР ҲАМЗА КАМОЛ
(КАМОЛОВ ҲАМЗАХОН ШАРИФОВИЧ)**

Ҳочибеков Э.Х., Наврузбекова Ҳ.Д.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев

Имрӯз дар фазои озоди замони Истиқлолӣ олимон бо заҳмати дучанд дар роҳи таҳқиқи саҳифаҳои норавшани таърихи миллат заҳмат кашида, ба рушд ва тақомули мактаби таърихшиносии миллӣ, ки дар минтақа бо ҳақиқатбаёнӣ воқеънигорӣ худ мақоми пешсафиро ишғол менамоянд, нақши муҳим мегузоранд. Яке аз муаррихони шинохта ва соҳибқалами ин мактаб доктори илмҳои таърих, профессор Ҳамза Камол (Камолов Ҳамзахон Шарифович) мебошад. Ҳамза Камол аз зумраи он муаррихоне маҳсуб меёбад, ки бо тадқиқоти худ дурдонаҳои нав ба навро кашф ва эҳё месозад. [1, с. 5].

Ҳамза Камол доктори илмҳои таърих, профессор – 10-уми августи соли 1960 дар деҳаи кӯхистони Шамтучи ноҳияи Айни дар хонаводаи ҷавонмарди паҳлавончусса, муаллими мактаби деҳа Мирзошариф Камолов, ки чун деҳқони асил низ ба эҳтироми ҳамдеҳагон соҳиб гашта буд таввалуд шудааст [3, с. 9].

Модараш Ҷамолхотун ба тарбияи панҷ духтару се писар машғул шуда, дар онҳо меҳру муҳаббат ба меҳнат ва сабру таҳаммулро парвариш мекард [2, с. 74]. Аҳли оила аз рӯи маслиҳати хешони калонсолу таҷрибадор ин писарбачаи навзодро бо исми Ҳамзахон номгузорӣ намуданд [3, с. 10].

Падари Ҳамза Камол китоб хонданро дӯст медошт ва бештар ба фанни таъриху адабиёти тоҷику форс шавқи калон доштанд. Аз падараш Ҳамза муҳаббат ба китобро мерос гирифта, бо шавқу завқӣ зиёд ӯ осори классиконро бо назм мехонд ва бисёр шеърхоро аз ёд медонист [2, с. 73]. Солҳои 1967-1977 Ҳамза Камол хонандаи мактаби миёнаи №17 ба номи Эрнест Телмани ноҳияи Айнии вилояти Суғд буданд.

Вақте ки Ҳамза Камол синфи чорумро хатм кард, падарашро раиси колхозии «Тоҷикистон» таъин намуданд. Инчунин ӯ муовини раиси колхоз шуд ва дар ҳамин вазифа то ба нафақа баромаданашон кор кард. Ӯ зуд-зуд ба Душанбе мерафт, ки дар он ҷо имкони харидани китобҳои навро дошт ва ин китобхоро Ҳамза зуд мутолиа мекард.

Дар мактаб фанҳои дӯстдоштаи Ҳамза асосан таърих ва адабиёт буданд. Ба интихоби касби ояндаи Ҳамза Камол таъсири калонро омӯзгори фанни таърих Ҳочиаҳмад Ғафуров, омӯзгорони фанни адабиёти тоҷик Абдуҷалил Шарифов ва Қурбон Иброҳимов расониданд. Онҳо дар мактаб маҳфили дӯстдорони фанни таъриху адабиётро ташкил карданд. Дар фасли тобистон, дар вақти таътил, аъзои маҳфил ва роҳбарони он ба саёҳат (экскурсия) мебаромаданд. Ҳадафи асосии ин саёҳати таърихӣ ҷустуҷӯи ашёҳои қадимӣ буд. Талабагон бо ёрии омӯзгоронашон сангҳои дорои навиштаҷоти хати арабиасос ва кӯзаҳои ҷархеларо дарёфт мекарданд.

Хочиаҳмад Ғафуров ва Абдучалил Шарифов донишманди маъруфи илми тоҷик профессор Аҳрор Мухторовро хуб мешинохтанд. Онҳо ба ӯ дар ҷустуҷӯи ёдгориҳои эпиграфиашон дар ноҳия кӯмак мерасониданд.

Пас аз пайдо шудани ягон бозёфти ҷолиб, Абдучалил Шарифов фавран ба Аҳрор Мухторов хабар медод. Олим ин хабарро шунида, ба ноҳия меомад ва ҳар як бозёфти навро бо худ ба Душанбе гирифта мебурданд. Дар маҷмӯаи сангҳои дорои навиштаҷот, ки дар Осорхонаи миллии бостоншиносии Тоҷикистон нигоҳ дошта мешаванд, сангҳое низ ҳастанд, ки онҳо аз ҷониби аъзоёни маҳфили дӯстдорони таърихи мактаби деҳоти Шамтичи ноҳияи Айнӣ ёфт шуданд [2, с. 74].

Баъди хатми мактаб Ҳамза Камол ҳуҷҷатҳояшонро ба факултети таърихи Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон супориданд.

Гарчи аз фанни таҳассусӣ “Таърих” баҳои аъло гирифта бошад ҳам, вале аз сабаби зиёд будани довталабон ва нарасидани ҳолӣ умумӣ аз озмун нагузашта, ба хона баргашта омаданд [3, с. 11-12].

Ҳамза Камол дар соли 1978 ба факултети филологияи тоҷики Донишқадаи омӯзгорӣ ш. Душанбе ба номи Т.Г. Шевченко (ҳоло Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ) дохил шуданд. Дар соли сеюми таҳсил дар ин боргоҳи илм он кас барандаи стипендияи Ленинӣ шуданд. Он замон дар ин донишгоҳ расмулхати ниёгон таълим дода мешуд, вале чун соатҳои таълимӣ кам буданд аз ин сабаб вай хониши мустақилонаи ин фанро давом доданд. Бо ҳамин васила он кас тавонистанд, ки нозукиҳои илми маъхазшиносро аз худ намоёнд.

Соли 1981 50-солагии таъсисёбии Донишгоҳи омӯзгорӣ Душанберо қайд намуданд, вале ба сабаби гирифтории роҳбарони давлат ба дигар корҳои муҳим ҷашни онро ба соли дигар гузарониданд. Роҳбари Донишгоҳ М.Ғаффорова қарор доданд, ки дар баробари дигар баромадкунандагон донишҷӯи курси 4-уми ин донишгоҳ Ҳамза Камол аз номи донишҷӯён дар назди роҳбарони воломақоми он давраи ҷумҳурӣ чун Ҷ.Расулов ва Президенти АФ Тоҷикистон М.Осимӣ ва дигар шахсиятҳои маъруф баромад кунанд.

Матнӣ баромадро, ки барои Ҳамза Камол декани факултет Мирзо Аҳмадов дар ҳамоҳангӣ бо Ректори донишгоҳ тартиб дода буданд он кас озодона бидуни истифодаи матн бо садои гиро қироат кард. Ин суҳанронӣ ба тамоми ҳозирини маҷлис, аз он ҷумла ба президенти АФ Тоҷикистон М.Осимӣ писанд омад. Номбурда Ҳамзахон Камоловро барои кор ба Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакӣ даъват намуданд [3, с. 13-14].

Соли 1982 Ҳамза Камол ин донишқадаро бо дипломи аъло хатм намуданд. Баъди хатми донишқадаи номбурда, мавсуф солҳои 1982–1985 ҳамчун корманди калон ва баъдан сармуҳофизи фонди Осорхонаи манзилии А.Лохутӣ дар Институти забон ва адабиёти Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият карданд [12].

Солҳои 1985–1989 Ҳамза Камол чун тарҷумони забони дарӣ дар Ҷумҳурии Демократии Афғонистон кор карданд. Меҳнати фидокоронаи Ҳ.Камол дар ин кишвари ҳамсоя бо таҳсинномаи Шурои вазирони Афғонистон (1986), медали “Аз мардуми сипосгузори Афғонистон” (1988), медали “10-солагии Инқилоби Савр” (1988) ва Таҳсинномаи КМ созмони демократии ҷавонони Афғонистон (1988) қадр карда шуд [5, с. 140].

Солҳои 1989–1992 Ҳамза Камол дар Фонди фарҳанги Тоҷикистон ҳамчун коршинос, сипас намоёнда ва баъдтар чун котиби масъули корҳои байналмилалӣ фаъолият намуданд [2, с. 74]. Соли 1993 раиси Фонди фарҳанги Тоҷикистон интихоб шуданд. Аз соли 1993 то кунун ходими пешбари Пажӯҳишгоҳи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А.Дониши АИ Тоҷикистон фаъолият карда истодаанд [2, с. 73-83].

Ҳамза Камол рӯзи 31 декабри соли 2002 рисолаи номзадиро зери унвони «Таърихи мазорҳои Шимоли Тоҷикистон»-ро дар шурои диссертатсионии ДМТ бо роҳбарии А.Мирбобоев бо муваффақият дифоъ карданд [1, с. 140]. Баъдтар дар ҳаммуаллифӣ як зумра асарҳои ҷолибро оиди ҷойҳои муқаддаси Тоҷикистон нашр карданд [14, с. 15-16].

Ҳ.Камол аз соли 2005 то 2011 ходими пешбар ва солҳои 2011-2019 сарҳодими илмӣ Шуъбаи таърихи қадим илмӣ Шуъбаи таърихи қадим, асрҳои миёна ва нави Институти

таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А.Дониш фаъолият намуданд. 31 октябри соли 2007 дар мавзуи «Таърихи ҳучуми қабоили Дашти Қипчоқ ба Осиёи Миёна (садаи XVI) рисолаи докторӣ дифоъ намуда, баъдтар онро дар шакли монография нашр намуданд. Арзиши илмӣ таҳқиқоти мазкур аз ҷониби профессор Ҳайдаршоҳ Пирумшо таҳлили муфасссали илмӣ карда шудааст [12].

Ҳ.Камол аз соли 2019 то имрӯз чун мудири Шуъбаи таърихи қадим, асрҳои миёна ва нави Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А.Дониш Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон фаъолият карда истодааст. Аъзои Шурои диссертатсионии 73.1.017.01 дар назди Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А.Дониш АМИТ ва дигар марказҳои илмӣ кишвар ҳастанд.

Самти асосии фаъолияти таҳқиқотӣ-илмӣ профессор Ҳамза Камолро таърихи қадим ва асрҳои миёнаи халқи тоҷикро дар бар мегирад. Ӯ муаллифи мақолаҳои зиёди илмӣ дар Тоҷикистон ва хориҷи кишвар буда, дар конференсияҳо ва симпозиумҳои байналмилалӣ фаъолона иштирок мекунад, ки он мавзуи баҳси ояндаи мо дар мақолаҳои оянда хоҳад шуд [6].

Ҳамза Камол дар баробари иҷрои корҳои академикӣ инчунин ба фаъолияти омӯзгорӣ ҳам машғул ҳастанд. Он кас ҳамзамон, дар факултети таърихи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С. Айни ба донишҷӯёни дараҷаи академии бакалавр ва магистр фанҳои «Сомониён ва эҳёи давлатдорӣ тоҷикон», «Сарчашмашиносӣ», «Генеалогия», «Методҳои таҳқиқоти илмӣ», «Таърихи мазорҳои Тоҷикистон», «Масъалаҳои мардумшиносии халқи тоҷик», «Сарчашмаҳо оид ба таърихи халқи тоҷик»-ро дар сатҳи баланди педагогӣ доир менамояд. Дар баробари ин он кас инчунин ба корҳои илмӣ донишҷӯён, магистрантҳо ва аспирантҳо низ мунтазам роҳбарии илмӣ мекунад [6].

Ҳамза Камол узви Шурои ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, узви Шурои илмӣ Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ, инчунин узви чанд шӯроҳои диссертатсионӣ дар маркази ҷумҳурӣ дар ш. Душанбе мебошад. Соли 1995 вай узви Конфедератсияи байналмилалӣи журналистони Тоҷикистон, соли 2008 узви ҳайати таҳририяи маҷаллаи “Мероси ниёгон,” соли 2014 узви ҳайати таҳририяи маҷаллаи “Муаррих,” аз соли 2019 муҳаррири маҷаллаи “Муаррих” ва аз соли 2003 сардабири маҷаллаи “Фарҳанг” мебошанд [5, с. 141].

Ҳамза Камол дар хориҷи кишвар бо унвони дотсент (2011), профессор, аъзо-корреспондент (2018)-и самти таърихи академияи табиатшиносии Федератсияи Россия мушарраф шудааст [12]. Хизматҳои Ҳамза Камол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Грамотаи фахрӣ ба ифтихори 60-солагии РСС Тоҷикистон (1984), ифтихорномаҳои Академияи илмҳои ҚТ (2015, 2021), Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон (2019), нишонаи сарисинагии «Аълочии фарҳанги Тоҷикистон», Сипосномаи кумитаи иттифоқи касбаи маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон (2016), ифтихорномаи вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ва медали ҷашнии «25 солагии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2021) қадр карда шудааст [1, с. 197].

АДАБИЁТ:

1. Ғаввоси баҳри таърих. Мураттиб ва муҳаррир А. Саидов. – Душанбе, 2020.-197с.
2. Ходжаева, Н. Вклад Хамзы Камол в развитие фонда культуры Таджикистана- // Ғаввоси баҳри таърих. – Душанбе, 2020. - С. 73-83.
3. Ҳайдаршо, П. Муҳаққиқи тавоно ва соҳибназар.-//Ғаввоси баҳри таърих: Доир ба ҳаёт ва фаъолияти профессор Ҳ.Камол. – Душанбе: 2020.- С.8-31.
4. Ҳамза Камол.-//institute -hinstitute-history.tj <https://institute-history.tj>
5. Санаҳои муҳимми ҳаёт ва фаъолияти профессор Ҳамза Камол. Мураттиб: Саидзода Исмоил. // Ғаввоси баҳри таърих. Мураттиб ва муҳаррир Абдуқаҳор Саидов. –С.139-141.
6. Ҳамза Камол.- // tj.wikipedia.org. Санаи мурочиат 05.05.2026
7. Ҳамза Камол. Мазорҳои Шимоли Тоҷикистон. – Душанбе, 2004.-192с.
8. Ҳамза Камол. История мазаров Северного Таджикистана. – Душанбе, 2005.-208с.

9. Ҳусейнов Ф. Сухане чанд оид ба устод.-// Ғаввоси баҳри таърих. Мураттиб ва муҳаррир Абдуқаҳор Саидов. – С.139-141. - С. 135-137.
10. Ҳамза Камол.История вторжения кочевых племен Дашт-и Кипчака в Мавераннахр и Хорасан (XVIв.). – Душанбе, 2012. -408с.
11. Хайдаршо Пирумшо. Ценный вклад в национальную историографию.-// Ғаввоси баҳри таърих.. Мураттиб ва муҳаррир Абдуқаҳор Саидов. – С.62-66.
12. Камолов Ҳамзахон Шарифович.- Известные ученые. (famous-scientists.ru <https://famous-scientists.ru>, Санаи мурочиат 7.05.2026
13. Насрулло Убайдулло.Муқаддима.-//Ғаввоси баҳри таърих. – Душанбе, 2020.- С.5-7.
14. Камол Ҳ., Музаффарӣ М., Наботзода З.Ҷойҳои муқаддаси Тоҷикистон. Китоби аввал. – Душанбе:Оптима, 2005.-85с.
15. Камол Ҳ., Музаффарӣ М., Наботзода З.Ҷойҳои муқаддаси Тоҷикистон. Китоби дуюм. – Душанбе: Деваштич, 2007.-160 с.
16. Камол Ҳ., Музаффарӣ М., Наботзода З.Ҷойҳои муқаддаси Тоҷикистон. Китоби сеюм. – Душанбе: Дониш, 2010-168 с.

ҲАЁТ ВА ҶАЪОЛИЯТИ ПРОФЕССОР ҲАМЗА КАМОЛ (КАМОЛОВ ҲАМЗАХОН ШАРИФОВИЧ)

Дар мақола муаллифон дар бораи ҳаёт ва ҷаъолияти доктори илмҳои таърих, профессори Институти таърих, бостонишиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи А.Дониши АМИТ Ҳамза Камол сухан меравад. Ҳ. Камол 10-уми августи соли 1960 дар н. Айнии вилояти Суғд таваллуд ёфтааст. Баъди хатми мактаб ба факултети филологияи тоҷики Донишгоҳи омӯзгорӣ ш.Душанбе ба номи Т.Г. Шевченко (ҳоло ДДОТ ба номи Садриддин Айни) дохил шуда, онро бо дипломи аъло хатм намуданд. Солҳои 1982–1985 сармуҳофизи фонди Осорхонаи манзилии А. Лоҳутӣ дар АИ ҶТ, солҳои 1985–1989 чун тарҷумон дар Афғонистон кор карданд. Солҳои 1989–1992 дар Фонди фарҳанги Тоҷикистон, соли 1993 раиси Фонди фарҳанги Тоҷикистон интихоб шуданд. Аз соли 1993 ходими нешбар ва аз соли 2019 то имрӯз чун мудирӣ шуъба дар АМИТ ҷаъолият мекунад.

Калидвожаҳо: Ҳамза Камол, тахсилоти мактабӣ, давраи донишҷӯӣ, сармуҳофизи фонди Осорхонаи манзилии А. Лоҳутӣ, тарҷумонӣ дар Афғонистон, ҷаъолият дар Фонди фарҳанги Тоҷикистон ва алҳол мудирӣ шуъбаи Институти таърихи АИ Тоҷикистон.

Маълумот дар бораи муаллифон: Ҳоҷибеков Элбонӣ — доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи умумии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев. Суроға: 763000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хоруғ, хиёбони Ш. Шотемур, 109. E-mail: elbon_hojibek@rambler.ru

Наврӯзбекова Ҳусноро Давлатшоевна — унвонҷӯи кафедраи таърихи умумии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев. Суроға: 763000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хоруғ, хиёбони Ш. Шотемур, 109. E-mail: navrumbekova_husnoro@mail.ru.

ЖИЗНЬ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРОФЕССОРА ХАМЗЫ КАМОЛА (КАМОЛОВ ХАМЗАХОН ШАРИФОВИЧ)

В данной статье авторы рассказывают о жизни и деятельности доктора исторических наук, профессора Института истории, археологии и этнографии имени А. Дониша Национальной академии наук Таджикистана Хамзы Камол. Х. Камол родился 10 августа 1960 года в Айнинском районе Согдийской области. После окончания школы поступил на факультет таджикской филологии Душанбинского государственного педагогического института имени Т. Г. Шевченко (ныне Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни), который окончил с отличием. В 1982 – 1985 годах работал главным хранителем фондов Мемориального музея-квартиры А. Лахути при Академии наук Республики Таджикистан, в 1985–1989 годах — переводчиком в Афганистане. В 1989–1992 годах трудился в Фонде культуры Таджикистана, а в 1993 году был избран председателем Фонда культуры Таджикистана. С 1993 года работал ведущим научным сотрудником, а с 2019 года по настоящее время является заведующим отделом Национальной академии наук Таджикистана.

Ключевые слова: Хамза Камол, школьное образование, студенческие годы, главный хранитель фондов Мемориального музея-квартиры А. Лахути, переводческая деятельность в Афганистане, работа в Фонде культуры Таджикистана, заведующий отделом Института истории Академии наук Таджикистана.

Сведения об авторах: Ходжибеков Элбони — доктор исторических наук, профессор кафедры всеобщей истории Хорогский государственный университет имени М. Назаршоева E-mail: elbon_hojibek@rambler.ru 763000, Республика Таджикистан проспект Ш. Шотемура, 109

Наврузбекова Хусноро Давлатшоевна — соискатель кафедры всеобщей истории Хорогский государственный университет имени М. Назаршоева 763000, Республика Таджикистан проспект Ш. Шотемура, 109 E-mail: navruzbekova_husnoro@mail.ru

THE LIFE AND CAREER OF PROFESSOR HAMZA KAMOL (KAMOLOV HAMZAKHON SHARIFOVICH)

This article discusses the life and professional activities of Hamza Kamol, Doctor of Historical Sciences and Professor at the Institute of History, Archaeology and Ethnography named after A. Donish of the National Academy of Sciences of Tajikistan. H. Kamol was born on August 10, 1960, in the Ayni District of Sughd Region. After graduating from secondary school, he entered the Faculty of Tajik Philology of the T. G. Shevchenko Dushanbe State Pedagogical Institute (now the Sadriiddin Ayni Tajik State Pedagogical University), from which he graduated with honors. From 1982 to 1985, he worked as the Chief Curator of the Collections at the A. Lahuti Memorial Museum-Apartment under the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. From 1985 to 1989, he worked as an interpreter in Afghanistan. During 1989–1992, he was employed at the Cultural Foundation of Tajikistan, and in 1993 he was elected Chairman of the Cultural Foundation of Tajikistan. Since 1993, he has worked as a Leading Research Fellow, and since 2019 he has served as the Head of a Department at the National Academy of Sciences of Tajikistan.

Keywords: Hamza Kamol, secondary education, student years, Chief Curator of the Collections of the A. Lahuti Memorial Museum-Apartment, interpreting in Afghanistan, activities at the Cultural Foundation of Tajikistan, Head of a Department at the Institute of History of the Academy of Sciences of Tajikistan.

About the Authors: Elbon Khojibekov — Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of World History, M. Nazarshoev Korog State University. Address: 109 Sh. Shotemur Avenue, 763000, Republic of Tajikistan E-mail: elbon_hojibek@rambler.ru

Navruzbekova Khusnoro Davlatshoevna — Applicant (Researcher) at the Department of World History, M. Nazarshoev Korog State University. Address: 109 Sh. Shotemur Avenue, 763000, Republic of Tajikistan. E-mail: navruzbekovahusnoro@mail.ru

УДК: 82-1

НУФУЗ ВА ҚОЙГОҲИ ШЕЪР ДАР ОЛАМИ ҲАСТӢ

Абдуев Э.С., Файзуллоев А.А.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Шеър чун як шуълаи равшанибахш ва чун адвияи руҳфизову мутаассири вучуди одамият дар раванди таърих ба инсоният чун як омили асосии нерубахши рӯху хотира ва шуур хидмат намуда, инъикосгари хотираҳои таърих ва арзиши маънавии ҳар як миллат маҳсуб мешавад. Дар асл шеъри форсӣ дар рушди тамаддуни ҷаҳони тоҷикзабонон нақши назаррабо дошта, бо шоирон ва сухансароёни нобиғааш боиси ғановату пешрафти фарҳангу тамаддуни аҳли оламу одам гаштааст.

Аслан назм хусусиятҳои начинберо дар бар мегирад, ки аввалан эҷодкунандаи худро ва хонандаву сарояндаро бо равиши ҳудаш ба худ ҷалб мекунад ва таассуроташ дар ҳама ҳол мавқеи худро дар вучуди одамият пайдо мекунад. Бинобар ин бо бартариҳои худ забони шеър низ дилчаспу равоносо аст.

Забони назм гуфтори одӣ нест. Ё маҳсус забоне мебошад, ки бо ҷилваҳову тобишҳои рангин ва зебогии шуниданаш аз забони гуфтугӯӣ, ки миёни гӯяндаву шунаванда маъмулӣ асту ҷараён мегирад, куллан тафовут дорад. Дар забони шеър аксаран афзалият ба ҷанбаҳои лирикӣ дода мешавад ва меъёрҳои грамматикӣ лексикӣ марбут ба талаботи эҷодӣ на ҳамеша риоя карда мешаванд.

Аз тарафи дигар забони назм азбаски мураккаб асту хусусиятҳои ба худ хосро дорад, аз забони гуфтугӯӣ ки тобишҳои муқоламавино дар бар мегирад фарқкунанда мебошад ба хусус он ҳангоме, ки ӯ ҷанбаҳои мутассири лирикӣ дошта бошад. Асосгузори адабиёти классикӣ рус, шоиру нависандаи нотақрор дар олами назми адабиёти рус Александр Сергеевич Пушкин чунин овардааст: «Лирика: лира – это инструмент, под аккомпанементом, которого исполнялись песни и стихи, воспевающие душу человека». Лирика: реша дар забони юнонӣ, аз решаи лира – асбоби мусиқие, ки таҳти оҳанги вай суруду шеърҳои вучудосо сароида мешаванд [1, с. 326]. Лирика шакли ниҳоят мураккаби маърифати ифода буда, дар он хусусиятҳои монологии сухан бартарӣ пайдо мекунад. «Сухани лирикӣ муносибати жарфи инсонро бо олами ҳастӣ ифода мекунад. Зеро, лирика чинси бадеие ҳаст, ки дар он эҳсосоту таассурот ва рӯҳияву ҳаяҷони шоир дар шакли назм ифода ёфтааст» [2, с. 185].

Дар эҷоди назм, сарояндаи шеър танҳо баёнкунандаи воқеаву ҳодисаҳои атрофу рӯзгор нест, балки ӯ ба ҳайси як суханофарин, ки соҳиби илҳому дилдодаи завқи ҳештан ва бофандаи ҳаёлоту бо худ хос мебошад, баромад мекунад. Суханофаринии шоир дар он аст, ки аз ғановату бойигарии забон то ҷӣ андоза огоҳ аст, ҷӣ миқдор аз он ганҷҳои ҳазинаро бо худ дорад ва аз он ҷӣ гуна истифода бурда, истеъдоди шоиронаи худро сайқал медиҳад. Аз ҳама муҳимтараш ин, ки аз вожаҳои дар ғановати забон ва афкори ҳештан дошта ҷӣ гуна каломӣ дилчаспу мутаассир месозад, то қойгоҳашро дар ниҳодҳо дарёбад.

Агар дар назар биёварем, аксари воҳидҳои луғавии забон, ки дар шеър истифода мешаванд фикр, ҳиссиёт, ҳаяҷон ва ҳолатҳои дигар равонии инсонро ифода мекунад:

Чун ба дард ояд дилам, гириям захру зор-зор,

Дар вучуди ман ҳамин ҷашм аз барои гириям нест.

Бар навои гириям зан Толиб, ки назди аҳли дард,

Вақти дилтангӣ навое чун навои гириям нест [3, с. 331].

Яке аз хусусиятҳои боризу бомавқеи таассуроти шеър нисбат ба дигар осорҳо дар он аст, ки дар назм санъати тавсиф, ташбеҳ, тазод, истиора, таҷнис, муқолиға ва монанди инҳо тавассути категорияҳои гуногуни луғавию маъноӣ ба мисли синонимҳо, антонимҳо, омонимҳо, калимаҳои сермаъно шоирона истифода карда мешавад:

Дар банди зиёду камӣ айём асирем,

З-он шодии мо дар камиву ғам ба зиёд аст [3, с. 338].

Тавассути шеър, шоир на танҳо калимаҳои ҷудогонаро ба гӯшҳо мерасонад, балки шеър ҳама гуна калимаҳое, ки дар рӯзгори башарӣ масраф мешаванд дар қолаби васфиёт ворид карда, дар риштаи баён мекашонад.

Забоншиноси маъруфи рус Р. Будагов чунин калимаҳоро дар назар дошта навишта буд: “Калима на танҳо яке аз категорияҳои марказии забон аст, балки мафҳумест, ки бо он ҳамаи одамони касбу ҳунар ва ақидаю ҷаҳонбинии гуногундошта саруқор доранд. Бо калимаҳо фикру эҳсоси худро ифода мекунанд, ба калимаҳои нутқи дигарон гӯш мекунанд; калимаҳои наву шиносро меомӯзанд, калимаҳои забонҳои хориҷиро аз худ мекунанд, калимаҳои фаромӯшшудаи забони модаринашонро ба хотир меоваранд” [4, с. 12].

Шеър дарбаргирандаи вожаҳое мебошад, ки мутааллиқ ба ибтидои пайдоиши ҳаёти башар, вожаҳои мансуби ҷамъияти гузаштаву имрӯз, одобу рафтор, касбу ҳунар, ном сифат шумораву амали ашъ, мавҷудоти табиат, набототу ҳайвонот, олоти амал, некию бадӣ, соҳаҳои мухталифи ҷамъият, иҷтимоиёту сиёсат, калимаҳои иқтибосие, ки аз забонҳои гуногун мегузаранд, вожаҳои ирфониву адабӣ, маҷоз, ҳазору ҳазорон калимаҳои дигар ва умуман ҳар каломе, ки аз забони одамият ба зуҳур мепайвандад, мебошад.

Мо қумриёни сӯхта, устои нағмаем,
Булбул ба чанд восита шогирди зоғи мост.
Гӯ барги лоладафтари даъвӣ ба ишқ шӯӣ,
Доғе, ки ҳар баҳор шавад тоза, доғи мост [3, с. 71].

Ба ҳамаи аҳли адабу хирад, хусус забондонон маъруф аст, ки таркиби луғавии забон мувофиқи илму дониши ҳар як халқ буда, шохиди зиндаи машғулиятҳои ҳамагӯза, сатҳ ва дараҷаи маълумотнокӣ, тарзи зиндагонии ҳаргӯза ва қисман робита ва алоқаҳои ӯ бо халқҳои дигар мебошад, зеро забон бозғаймдтарин восита ва дар баъзе ҳолатҳо шохиди ягонаи ҳаёти гузаштаи халқҳо мебошад.

Кай сари фаҳраш фуруд ояд ба касби молу ҷох?
Он ки дил дарё кунад, аз ҳушмати **Кай** бигзарад.
Дар раҳи ишқат раво бошад, гар истиллои ишқ,
Нақши **по** бар **по** кунад сабқат **пай** аз **пай** бигзарад.
Бӯи май бишниду шуд Толиб ба ҳосият мурид,
Гар бинӯшад чуръае, аз Ҳотами **тай** бигзарад [3, с. 163].

Дар доманаи адабиёти форсӣ ва умуман ҳамаи адабиётҳо шеър муҳимтарин унсуре фарҳангӣ маҳсуб мешаванд, зеро шеър бо тақия ба додаҳои азими дониши башар, ҳамаҷо бо лутфу қаромати эзидӣ дар вучуди шоир эҳё мегардад. Ҳар шеъре аз ду рукн бояд иборат ёфта бошад. Аввал рукни таҷрибаҳову дарёфтҳои маърифатӣ, илмию адабӣ, ки бо заҳматҳои зиёд шоир кашфаш мекунад. Ва дигар ин, ки завқу лутфи шоиронаи забони назм, ки ба шоир бахшида шуда бошад, яъне илҳомии илоҳӣ. Дар ин хусус Шайх Камоли Хучандӣ барои исботи ин маъно чунин сурудааст:

Камол ашъори акронат чу эҷоз,
Гирифтаи сар ба сар ваҳй асту илҳом [5, с. 85].

Дар ҷомеаи форсизабонон ишғоли манзалаат ва мақоми шоирон аз ҳамаи дигар офарандагонии осори бадеӣ ва ҳунари баландтар аст.

Мақоми Рудакию Мавлоно, Саъдию Ҳофиз, Саной, Аттот, Фирдавсию Саъдӣ ва дигар шоирони барҷаставу муаззам дар рӯҳу қалби мардуми тоҷикзабон ҷойгоҳро ба худ кашф кардаанд, ки манзалаи нақш дар болои сангро доранд. “Бегумон, миёни шеър дар мақоми расонаи аслии фарҳангӣ дар доираи забони форсӣ ва сохтмони зариф ва тарошхӯрдаи забон аз сӯйе зехниятӣ ҳаёлпардозу шоиронаандеши қавми эронӣ аз сӯи дигар мебошад робитае бошад ва ҳамаи зехният аст, ки худро дар бинише шоиронаи орифона аз ҳастӣ ба сурати як ҷаҳонбинӣ камол мебахшад, ки шеър олитарин расонаи баёни он аст. Шеър, тавре ки маълум аст, маҳсули тафаккури шоир аст, ки дар як лаҳзаи ниҳоят ҳассос тавлид меёбад, ки онро аксаран лаҳзаи илҳом мегӯянд ва он фарогири дониш, мушоҳида ва таҷрибаи шоир нисбат ба ашъ, ҳодисаҳо, мафҳумҳо ва умуман равиши табиату ҳаёт аст” [6, с. 32].

Воқеан, дар адабиёти форсу тоҷик назм ҷойгоҳро кашф кардааст, ки таасуроташ дар умқи вучуди гузаштагону ҳозириёни ҷомеаи адабшинос бокӣ мондааст ва ҳамчунин барои мутаассир будани он дар тарбияи одоби ахлоқи ояндагон низ ҷойгоҳаш мавҷуд аст. Ягона осоре, ки дар рағу пайванди миллати тоҷику форс бо тасвирҳои рангин дар намоиш аст, ӯ шеър аст.

“Дар забони шеър вожаҳое дида мешаванд, ки дар каломӣ мансур нест. Таҳлили таркиби луғавии осори манзуми лирикӣ, синонимҳо, антонимҳо ва дигар қабатҳои лексикӣ ба кор рафтаанд. Ин гурӯҳи лексика ва ибораҳои эҳсосотӣ маҳрамонаи муаллифро ошкору равшан ифода мекунад ва он ба эҳсосоти ҳар фарду ҳама кас тадил меёбад” [7, с. 89].

Забони шеър падидаи муҳимест аз андеша ва илҳом ба тариқи нисбатан мутаассир пеш меояду инъикос мегирад. Дар олами шоирӣ қоидаи мавҷуд аст, ки ҳар шоире ҷаҳди бештар бо он дорад, ки шеъри ӯ боиси мутаассир шудан баҳри шунаванда гардад, то хонанда ё шунаванда ҷиддан мутаваҷҷеҳ бошад ва офаридаи ҳаёлангези эҷодии ӯро бо вачд қабул кунад. Ҳамчунин шунавандаву хонандаи ашъор ҳудро водор ба фаҳмиши маъно ва баҳрабардорӣ аз он созад.

Чу ҳусни барқ таҷаллӣ намуд Мусоям

Чу сабр домани андеша ҷид **Аюбам** [3, ғ.1133,669].

Дар воқеъ забони назм ҷаззобиятеро ба сӯйи хонанда пешкаш менамояд, ки ӯ ҳудро маҷбур мекунад, то аз маънои он бохабар гардад, зеро дар бисёри аз мавридҳо ин амал миёни аҳли маърифат ва ҳатто омиён низ мушоҳида мегардад. Зеро: “Ҳар як инсон дар ниҳоди худ як ниёзи дохилӣ барои донишҷӯи таҷрибаи дигарон ва ҳубтару беҳтар фаҳмидани таҷрибаи худ дорад” [6, с.134].

Ҳақиқат ин аст, ки каломӣ манзум муъҷизаест, ки қудрати ғавқулодаро дар бар дорад. Бар мусибат осоишро пеш меоварад, бар шодӣ сурур меафзояд, бар ғайрат далериро ва дар зиллат роҳбиро эҷод мекунад. Одамиятро ба сӯйи маърифату маънавият ва воқеияти ҳаётӣ, тафаккури равшан ва вучуди пурнур раҳнамун месозад. Забони шоирона, ки дар назм истифода мешавад, воситаҳои муоширатро ба як таври махсус дар қолаби сохтори муайяни маънопардоз ба як таври муассир, дилнишин ва бо асолати дарку эҳсос илқо менамояд, ки чунин сохтори нишонагир дар ҳолати маъмулии ифодаи маъно, яъне дар ҳолате, ки ғайр аз каломӣ манзум бошад, моҳияти аслии ҳудро гум мекунад ва аз ҳамин ҷост, ки матнӣ шоирона воситаи арзишмандӣ ва муассироти услубии суҳан мегардад.

Забони назм, бо хусусияти аз бунёдаш дар қалбҳову устухони ашхоси мафҳумписанду бо дарку эҳсос, мавқеи ҷудогоноро гирифтааст. “Каломӣ мавзун забони рамзу розҳое мебошад, ки тариқи ишқ ба қалбҳо ворид мешавад” [8, с. 25].

АДАБИЁТ

1. Бабаев, Юрий Израилович, “Русская литература для 8-го класса тадж. сред. школы”, – Сталинабад, 1956. – 326с.
2. Саломов, М.Қ. Вижағҳои забонии ғазалиёти шоирони асрҳои XII /М. Қ. Саломов. – Душанбе: 2018. – 354 с.
3. Омулӣ, Толиби Маҷмӯаи ашъор. Муаллифи сарсухан Ш. Саидҷаъфаров / Толиби Омулӣ. – Душанбе: Адиб, 1993. – 360 с.
4. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ. – Ҷ. 1 / Ҳ. Маҷидов. – Душанбе: Деваштиҷ, 2007. – 255 с.
5. Хучандӣ, Камол.Таҳияи А. Суруш ва С. Саидов / Камолӣ Хучандӣ. – Хучанд, 2011.– 670 с.
6. Саломов, М.Қ. Вижағҳои забонии ғазалиёти шоирони асрҳои XII /М. Қ. Саломов. – Душанбе: 2018. – 354 с.
7. Абдуқодиров, А. Маъноӣ услубии антонимҳо дар ашъори М. Турсунзода / А. Абдуқодиров // Масъалаҳои забони тоҷикӣ (маҷмӯаи илмӣ). – Душанбе: ДДПД, 1978. – С. 35 - 43.

8. Мухторов З. М. Лексикаи ирфонии ғазалиёти Саной / З. Мухторов. – Душанбе: 2001. – 127 с.

НУФУЗ ВА ҚОЙГОҲИ ШЕЪР ДАР ОЛАМИ ҲАСТӢ

Дар мақола сухан дар бораи шеър, ки чун як шӯълаи равшанибахш ва чун адвияи руҳфизову мутаассири вуҷуди одамият, ки дар раванди таърих ба инсоният чун як омили асосии нерубахш, тақвиятгари руҳу хотира ва шуур хидмат намуда, инъикосгари хотираи таърихӣ ва арзиши маънавии ҳар як халқу миллат маҳсуб мешавад, пардохта шудааст.

Гуфта мешавад, ки назм хусусиятҳои наҷибро дар бар мегирад, ки аввалан эҷодкунандаи худро ва хонандаву сарояндаро бо равиши худаш ба худ ҷалб мекунад ва таассуротиаш дар ҳама ҳол мавқеи худро дар вуҷуди одамият пайдо мекунад. Бинобар ин бо бартариҳои худ забони шеър низ дилчаспу равносо аст.

Ҳамчунин мақому манзалати шеърро шоирон ва гуфтори пурмуҳтавои профессор Муҳаммаддӯд Саломов дар мақола ба тасвир дода шудааст, ки чунин аст: Дар ҷомеаи форсизабонон ишғоли манзалам ва мақоми шоирон аз ҳамаи дигар офарандагони осори бадеӣ ва хунарӣ баландтар аст. Мақоме, ки Рӯдакӣ, Мавлоно, Саъдӣ, Ҳофиз, Саной, Аттӯр ва дигар шоирони барҷаставу муаззам дар руҳу қалби мардуми тоҷикзабон қойгоҳро ба худ кашф кардаанд, ки манзалаи нақш дар санг аст.

Шеър, тавре ки маълум аст, маҳсули тафаккури шоир аст, ки дар як лаҳзаи ниҳоят ҳассос тавлид меёбад, ки онро аксаран лаҳзаи илҳом меғунд ва он фарогири дониш, мушоҳида ва таҷрибаи шоир нисбат ба ашъ, ҳодисаҳо, мафҳумҳо ва умуман равиши табиату ҳаёт аст”

Калидвожаҳо: *шеър, нуфуз, шоир, завқ, маҳорат, муваффақият, нерубахш, илҳом, калом, воқеият, асрор, ороиш, эҷодиёт, афкор, назм.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абдуев Эмом Субҳонович – номзоди илмҳои филологӣ, саромӯзгори кафедраи забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Данғара. Тел: 200-12-10-12.*

Файзуллоев Абдурозиқ Абдулҳакимович – номзоди илмҳои филологӣ, муаллими калони кафедраи забони тоҷики Донишгоҳи давлатии Данғара. Email: abduroziq.1995@mail.ru / Тел: (+992) 900389392.

ВЛИЯНИЕ И МЕСТО ПОЭЗИИ В МИРЕ СУЩЕСТВОВАНИЯ

В статье речь идёт о стихотворении как о сияющем луче и оживляющем организме человека лекарстве, которое в истории человечество послужило как основной фактор дарующий силу духа, памяти и разума. Оно является отображением исторического воспоминания и духовной ценности для каждой нации.

Говорится, что поэзия включает в себе почтаемые особенности, которые в первую очередь привлекает своего творителя, а после читателя и поющего и всегда находит себе место в сердцах человечество. Поэтому язык стихотворения своим превосходством имеет пленительность и привлекательность.

В том числе в статье изображается роль стихотворения и мастерство поэтов и мнение профессора Мухаммаддӯда Саломова, в котором заключается: В обществе персидов роль поэзии и авторитет поэтов занимает особое место чем все другие производители. Положение занимающее Рӯдакӣ, Мавлоно, Саъди, Ҳофиз, Саной, Аттӯр нашли себе в сердцах таджикоязычных населений такое местоположение, что гравировка на камне.

Несомненно, так как мы знаем, что стихотворение является плодом мышления поэта, что рождается в самый пронизательный момент чувства и этот миг, называют мгновением воодушевления. Это мгновение есть охватывание знания, созерцание и испытания поэта о вещей, событий, понятиях, образа действия природы и жизни.

Ключевые слова: *стихотворение, влияние, поэт, удовольствие, страсть, мастерства, благополучие, мечта, тайна, окрашивание, творчество, разум, поэзия. сила, вдохновение, речь, действительность.*

Сведения об авторах: *Абдуев Эмом Субҳонович – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры таджикского языка и литературы Дангаринского государственного университета. Тел.: 200-12-10-12.*

Файзуллоев Абдурозиқ Абдулҳакимович – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры таджикского языка Дангаринского государственного университета. Email: abduroziq.1995@mail.ru//Тел.: (+992) 900 389 392.

THE INFLUENCE AND PLACE OF POETRY IN THE WORLD OF EXISTENCE

The article discusses poetry as a radiant ray and a life-giving remedy for the human spirit, which throughout the history of humankind has served as a fundamental factor bestowing strength of spirit, memory, and intellect. Poetry is a reflection of historical memory and a spiritual value for every nation.

It is emphasized that poetry contains revered qualities that first attract its creator and later the reader and the listener, always finding a place in human hearts. Therefore, the language of poetry, through its excellence, possesses charm and appeal.

The article also examines the role of poetry, the mastery of poets, and the views of Professor Muhammadduvod Salomov, who states that in Persian society the role of poetry and the authority of poets occupy a special position above all other creators. Figures such as Rudaki, Mawlana, Sa'di, Hafez,

Sana'i, and Attar have secured a place in the hearts of Tajik-speaking peoples as enduring as an engraving in stone.

Undoubtedly, as is well known, poetry is the fruit of a poet's thought, born at the most perceptive moment of emotion—an instant known as inspiration. This moment represents the poet's comprehension, contemplation, and experience of things, events, concepts, images, and the manifestations of nature and life.

Keywords: poem, influence, poet, pleasure, passion, mastery, well-being, dream, mystery, coloring, creativity, intellect, poetry, power, inspiration, speech, reality.

Information about the authors: *Abduev Emom Subhonovich – Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer at the Department of Tajik Language and Literature, Dangara State University. Tel.: 200-12-10-12.*

Faizulloev Abduroziq Abdulhakimovich – Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer at the Department of Tajik Language, Dangara State University. Email: abduroziq.1995@mail.ru//Tel.: (+992) 900 389 392.

ТДУ 891.550

ТКБ 83.3 (2 тоҷик)

ТАСВИРИ ШОИРОНАИ ИНСОН ДАР ҒАЗАЛИЁТИ МАЗМУНИ ЗАРОБОДӢ

Абдуллоева П.С.

Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии

Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Тасвири шоиронаи инсон дар адабиёти форсии тоҷикӣ яке аз мавзӯҳои асосӣ буда, аслан, ҷавҳари адабиёти моро инсонсолорӣ ташкил медиҳад. Тамоми шоирон инсон ва ниёзҳои иҷтимоии ӯро дар меҳвари эҷодиёти худ қарор додаанд.

Дар масъалаи мақоми инсон дар ашъори шоирон ва тасвирҳои шоиронаи ӯ таҳқиқоти зиёде рӯйи қор омадааст, ки метавон бахши “Инсонпарварии Сайидо”-и Садрӣ Саъдиев [8, с. 248-260], “Тасвири шоиронаи инсон дар ғазалиёти шоир” [11, с. 101-106], “Ҷойгоҳи инсон дар адабиёти тоҷикӣ-форсӣ” [5, 725 с.] ва дигаронро зикр кард, ки ҳар яке аз муҳаққиқон бо равишҳои гуногуни таҳқиқ масъалаи бозтоби бадеии инсонро дар эҷодиёти шоирон пажӯҳиш кардаанд.

Мақсади таҳқиқи мавзӯи мазкур низ муайян кардани ҷойгоҳи инсон ва тасвири бадеии он дар ғазалиёти Мазмуни Зарободӣ.

Ошкор кардани дидгоҳи Мазмуни Зарободӣ ба масъалаи инсон ва нақши он дар ҷомеа барои муайян кардани ҷаҳонбинии шоир ва мақоми ӯ дар баррасии масъалаҳои иҷтимоӣ муҳим аст.

Ҳамчунин, муайян кардани назари шоир ба масъалаи нақши инсон ва тасвири шоиронаи ӯ барои нишон додани нақши Зухурӣ дар тақомули мавзӯии ғазал аз аҳаммият ҳолӣ нест.

Мазмуни Зарободӣ ҳамчун шоири асри XVIII маншаи офариниши инсонро дар асоси фалсафаи исломӣ аз чор унсур: обу оташу боду ҳок медонад:

Аз он вақте ки, ё Раб, аз адам бинмуд эҷодам,

Зи боду обу ҳоку оташ он ҷо кард бунёдам [3, с. 178].

Ҳамаи шоирони форсу тоҷики асрҳои миёна дар бораи офариниши инсон дар эҷодиёти худ ҳамин нуктаро таъкид доштаанд. Чунончи, Зухурии Туршезӣ низ маншаи офариниши инсонро аз чор унсур: обу оташу боду хок медонад:

Бибурд бод маро боду гашт **хокам** хок,
Дигар мағӯй, кадом оташӣ, кадом обист [3, с. 83].

Ва:

Оби марг оташам фурӯ нанишонд,
Рафт хокам, агар ба бод, чӣ ғам [3, с. 709].

Шоир инсонро вобастаи қазову қадар – сарнавишти азали, медонад ва ба Худо рӯй оварда меғӯяд, ки “ман бандаи амру фармони ту ҳастам, фармонбарам ва ту султони ман ҳастӣ, ҳар чи фармой мекунам, то ризои туро ёбам”:

Бандаи ҳукми туам, Мазмун, ризоҷӯйи туам,
Худ ту Султониву ман фармонбарам ҳамчу Аёз [3, с. 118]!

Мафҳуми «ризоҷӯйӣ» ва дарёфти «ризои дӯст» ва ба ҳамин васила толиби дидор будан ба яке аз мотивҳои ба чашм намоёни ғазалиёти шоир аст, ки борҳо такрор ёфтааст. Чунончи:

Мазмун, ризои Дӯст талаб, то чӣ хоҳад ӯ,
Ҷуз ин набуд қавли дигар муътабар маро [3, с. 23].

Шоир дар ғазалиёти худ (252-то) 25 маротиба аз мафҳумҳои «толиб» ва «мушток» истифода кардааст, ки ҳамин хислат ба назари шоир яке аз вежаҳои инсон аст. Яъне инсонӣ шоир ҳатман мушток - толиби дидори маъшуқа аст.

Шоир ҳатто, ризои Дӯст (маъшуқаи осмонии худ)-ро дар зиндагӣ аз ҳама боло (муътабар) медонад. Дар байти дигар низ Мазмунӣ Зарободӣ ҷоннисори дар роҳи Дӯст аз ризояти маъшуқа мешуморад ва гуфтааст:

Мазмун, илоҳӣ, моҳи руҳат дида, ҷон диҳам,
Хонӣ ба сӯйи хеш, ки бошад ризои ту [3, с. 261]!
Зухурии Туршезӣ низ сарнавишти инсонро азали (лавҳу қалам) медонад:
Дар азал қонуни ҳикмат чун қазо мезад рақам,
Нусхае аз дарди ҷонбахши ту дармон баргирифт [3, с. 151].

Ва ё:

Ҳар чӣ бар лавҳ рақам карда қалам рӯзи азал,
Нусхаи он дили фарзонаи дарвешон аст [3, с. 215].

Дар ҷавҳари концепсияи инсоншиносии Мазмунӣ Зарободӣ инсонӣ ошиқ қарор дорад. Ошиқе, ки бояд рӯзу шаб дар талаби дидори рӯйи маъшуқа бошад. Шоир инсонро, ки гирифтори ишқи маъшуқа (осмонӣ) нест, «хоқбарсар» хондааст:

Хок бар фарқи ҳар он кас, ки гирифтори ту нест,
Рӯзу шаб дар талаби ҷустани дидори ту нест [3, с. 37].

Ба андешаи шоир, инсоне, ки дар роҳи ишқи маъшуқа ҷигареӯхта ва синаафғор нест ва аз ёди ёр дур аст, инсон нест. Чунончи гуфтааст:

Ҳар ки аз ёди ту дур аст, на инсон бошад,
Ҷигари сӯхтаву синааш афғори ту нест [3, с. 37].

Мазмунӣ Зарободӣ бар он назар аст, ки ба “ҳарими кӯйи ёр” – паногоҳи хонаи маъшуқа, кӯй - “мақоми убудият ва таваҷҷуҳ” [2, с. 169] на ҳар кас роҳ дорад. Ҳар як “сияҳдил” (бадният ва бадгумон) ва дур аз маъшуқа “маҳраи асрори ёр” нест:

Ҳар сияҳдил набарад раҳ ба ҳарими кӯят,
Ҳар ки дур аст зи ту, маҳраи асрори ту нест [3, с. 37].

Таркиби “маҳраи асрор” дар адабиёти форсии тоҷикӣ корбурди зиёд дорад ва ин тасвири нав нест. Чунончи, Ҳофизи Шерозӣ гуфтааст:

Он кас аст аҳли башорат, ки ишорат донад,
Нуктаҳо ҳаст басте, **маҳраи асрор** кучост [12, с. 55]?

Бадриддин Ҳилолӣ низ чунин сурудааст:

Беҳтар он аст, Ҳилолӣ, ки ниҳон монад роз,

Сирри худ фош макун, **махрами асрор** кучост [10, с. 47]?

Аммо тасвири «ба ҳарими кӯйи маъшуқа роҳ надоштани сияхдил» дар густараи адабиёти форсии тоҷикӣ кам ба назар мерасад.

Шоир умри инсонро сарфи ишқи маъшуқа медонад ва то ҷое дуо ҳам мекунад, ки “адами нафаре (зери хоки сияҳи тира) беҳтар аст, ки ошиқи Ёр нест”:

Зери хоки сияҳи тира адам гардад беҳ,

Он, ки бар дил ҳавасу ошиқи дидори ту нест [3, с. 37].

Инсон дар тасаввури шоиронаи Мазмуни Зарободӣ танҳо як ёр (Худо) дорад, ки аз “шуълаи ҳусни ӯ” лаззат мебарад ва “шоҳи накурӯ”-ст. Яъне инсон, ба назари шоир, дӯсти Худо, бандаи Худо ва ошиқи Худост:

Лаззати шуълаи ҳусни ту чӣ донанд дигарон?

Рӯ ба рӯ дар назари ойина рухсори ту нест.

Тақя, Мазмун, ту бар ин шоҳи накурӯ мекун,

Ғайр аз ин дар ду ҷаҳон ҳеҷ касе ёри ту нест [3, с. 37].

Инсоне, ки Мазмуни Зарободӣ дар ғазалиёти худ ба риштаи тасвир кашидааст, дар заминаи худӣ ӯ – қаҳрамони лирикӣ, сохта шудааст. Аз ин рӯ, шоир инсонро нооғҳ аз асрор медонад. Чунончи,

Ман надонам, баски Мазмун оқибат ҳолам чӣ буд,

Нестам оғҳ аз ин асрор, мегирам чу шамъ [3, с. 139].

Ва ё:

Надонам, охиру анҷоми қорам то чӣ хоҳад шуд,

Нафас эҳром мебандад, тӣҳӣ месозад оғӯшам [3, с. 230].

“Инсон”-и Ҳофизӣ Шерозӣ низ донандаи асрори илоҳӣ нест. Чунончи,

Ҳофиз, асрори илоҳӣ кас намедонад, ҳамӯш!

Аз кӣ мепурсӣ, ки даври рӯзгоронро чӣ шуд [12, с. 170]?

Аммо гоҳе дили “инсон”-и Ҳофизӣ Шерозӣ “ҳизонаи асрор” аст.

Дилам **ҳизонаи асрор** буду дасти қазо

Дараш бибасту калидаш ба дилситоне дод [12, с. 126].

Ҳофизӣ Шерозӣ пинҳон нигоҳ доштани асрорро яке аз вижагиҳои инсон мешуморад:

Гар худ рақиб шамъ аст, **асрор аз ӯ бипӯшон**,

К-он шӯҳи сарбурида банди забон надорад [12, с. 137].

Ҳамин аст, ки Ҳофизӣ Шерозӣ дар симои Мансури Ҳаллоҷ фош кардани асрорро “чурм”-и ӯ хондааст:

Гуфт он ёр, к-аз ӯ гашт сари дор баланд,

Чурмаш ин буд, ки асрор ҳувайдо мекард [13, с. 188].

Дар муқоиса бо “инсон”-и шоиронаи Ҳофизӣ Шерозӣ дили “инсон”-и Мазмуни Зарободӣ “ҳизонаи асрор” нест. Аз ин ҷо, мисли шамъ месӯзад ва гиря мекунад, ки “аз асрор оғҳ нестам”. “Инсон”-и Мазмуни Зарободӣ хатокор аст, аз ин рӯ, дур аз “махрами асрор” буда, рӯзи растаҳез аз Парвардигор пӯзиш металабад. Чунончи,

Бахшад Худой ҷумла хатоҳои халқро,

Мазмун туфайли он ҳама дар рӯзи растаҳез [3, с. 119].

Аслан, инсони тасвиркардаи Мазмуни Зарободӣ муқаррарӣ буда, зоҳиду обид ва ё солиқ нест. Инсонест, ки дар ҷаҳорҷӯбаи маърифати исломӣ сохта шудааст. Инсонест, ки бояд бандагӣ ба ҷо орад, яъне тоату ибодат кунад, зикри Ҳақ гӯяд, дар ғафлат - ба фикри суду зиёни рӯзгори иҷтимоӣ, набошад, ризои Дӯст талабад, ошиқи ёр ва муштоқи дидани маъшуқа бошад. Агарчи шоир ба ягон ҷараёни тасаввуфӣ ворид набуд ва ба яке аз онҳо низ пайравӣ надошт, бо дарназардошти меъёрҳои пешбиникардаи ӯ барои як инсони муқаррарӣ дар ғазалиёт метавон ӯро то ҷое яке аз пайравони аҳли тариқат номид.

Мазмуни Зарободӣ ба ягон ҷараёни тасаввуфӣ иртибот надоштани худро чунин баён кардааст:

Тариқи роҳу расми солиқон, Мазмун, намедонам,

Магар, ё Раб, ба лутфи хеш созад раҳнамуни ман [3, с. 241]!

Шоир аз гузашти беҳудаи умр, ба гумроҳӣ сарф шудани ҳаёт ва банди суду зиёни

рӯзгор будани вақти аксари зиндагӣ шиква кардааст:

Гузашта умр ба ғафлат, нашуд ба огоҳӣ,
Абас ба саъйи хате сарф шуд ба гумроҳӣ.
Ба фикру суду зиён умр ройгон рафта,
Зи дида ашки надомат насохтам роҳӣ [3, с. 270].

Шоир дар мавриди зикри вижагиҳои инсон тасвири нисбатан тоза – “ба хору хас паҳлу зада, зикри Ҳақ гӯфтан”-ро ба кор гирифтааст. Ба ақидаи Мазмуни Зарободӣ, барои инсон “ба хору хас паҳлу зада, зикри Ҳақ гӯфтан, беҳтар аз роҳати шоҳӣ”-ст. Шоир бар он назар аст, ки инсон дар ин дунё “ба хору хас паҳлу зада”, тоату ибодат кунад, дар он дунё “роҳати шоҳӣ” меёбад. Чунончи,

Ба хору хас назадам паҳлу, зикри Ҳақ гӯям,
Ки буд меҳнати он беҳ зи роҳати шоҳӣ [3, с. 270].

Ба ақидаи Мазмуни Зарободӣ, инсоне, ки “аҷал гиребони ўро мегирад”, аммо ў ҳанӯз ҳам шахди васл начашидааст, номурод – дасткӯтоҳ, аст ва дареғи шоир дар ин маврид гувоҳи шиддати нокомии ўст:

Аҷал расида, гиребон гирифта, сад ҳайфо,
Ба васли ў нарасидам зи дасткӯтоҳӣ [3, с. 270].

Шоир инсонро ҳудогоҳу худошинос медонад ва инсони ғафлатзада – ноҳудогоҳ, ба назари ў, беоату ибодат ва бе зикри Худост:

На тоату на ибодат, на бандагӣ карда,
Сафед карда, илоҳӣ, ба сӯйи худ хоҳӣ.
Ҳамеша пунбаи ғафлат ба гӯши Мазмун буд,
Ҳама ба зикри ту машғул, Моҳ то моҳӣ [3, с. 270]!

Яке аз масоили марбути мавзуи тасвири шоиронаи инсон дар ғазалиёти шоир ба таҷалли адабии қиёмат ва охират, асрори марғ ва зиндагии пас аз марғ, бими азоби қабр ва подоши рӯзи ҷазо бахшида шудааст. Инсони тасвиркарда шоир (бештар симои ҳуди қаҳрамони лирикист) соате бидуни ёди марғ нест ва тамоми умрро “тамошои якзамонӣ (яклаҳзай)” ба қалам додааст:

Ниҳон дар хона дорам кӯҳи ғамҳо бор бар дӯшам,
Нагардад соате ҳам марғ аз хотир фаромӯшам.
Ба дунё як замоне бо тамошо дида бикшода,
Расад овози бонги табли реҳлат «кӯч» бар гӯшам [3, с. 230].

Инсони шоир, ки муътақид аст, аз қабр ва бими «ғармии хуршеди қиёмат» саҳт метарсад:

Ба ногаҳ об нӯшам, дар гулӯ аммо гираҳ гардад,
Фурӯ гарчи тавонам бурд, аммо заҳр менӯшам.
Зи бими қабр, аз ваҳми қиёмат саҳт метарсам,
Чу маҷнунон гоҳе девона, гоҳе масту мадхушам [3, с. 230].

Шоир дар як ғазал концепсияи рӯзгори воқеии инсонро тасвир кардааст. Аввал, умри инсонро кӯтоҳ (яклаҳзай) шуморида, баъдан, моҳияти ҳамин умрро сарфи бими марғу тарси рӯзи қиёмат дониста, номи гирудорҳои рӯзгорро «гирдоби муҳит» номидааст. Афзун бар ин, «инсон»-и шоир дар талошҳои рӯзгор «саргардон» аст ва гоҳе боданӯшу гоҳе ринд аст. Риндӣ дар ғазалиёти шоир як мотиви мустақил буда, аз «ринд»-и шоирони дигар тавофут дорад. Азбаски ин масъала дар фасле матраҳ шудааст, дар ин ҷо аз баррасии он канор мегирем:

Ба гирдоби муҳит афтода саргардоние дорам,
Ба мавҷи баҳри ғам монда ҳубоби хонабардӯшам.
Ба хоки тира яксон мекунад барқи аҷал охир,
Дареғ аз боданӯшихову риндихову оғӯшам [3, с. 230].

«Инсон»-и шоир, илова бар ин, «ғарқи мавҷи баҳри ғам» буда, якборагӣ аз олам раҳти сафар мебандад ва аҳли байт (зану фарзанд ва хешовандон) «афғонкунон» ўро «кафанпӯш» мекунад:

Равам ман аз ҷаҳон якборагӣ рахти сафар баста,
Тамоми аҳли байт афғонкунон созад кафанпӯшам [3, с. 230].

Хатти тасвири инсон дар ғазали мазкур бо аз ёд рафтани инсон аз хотири «акрабову дӯстон» пас аз марг ва чашми боз ҷон додани ӯ ба поён мерасад:

Ба манзилгоҳи хомӯшон равам, кай кас ба ёд орад,
Бисозанд акрабову дӯстони ман фаромӯшам.

Агар дар вақти ҷон додан наояд маҳлиқо, Мазмун,
Набинам гар рухашро, чашми ворафта намепошам [3, с. 230] !

Чӣ тавре ки дар боло ишора рафт, яке аз мавзӯҳои ба инсон рабтдошта дар ғазалиёти шоир қиёмат ва вежагиҳои он аст, ки шоир он вақтро бо номи «дами сур» низ ёд кардааст:

То ишқи ту дар синаи мо сохта маскан,
Меҳри ту даруни дили мо то дами сур аст [3, с. 34].

Дар байти боло таркиби «дами сур» ишора ба рӯзи қиёмат аст, ки тибқи маърифати исломӣ дар он вақт Исрофил ном фаришта бонг мезанад. Ба назари шоир, инсон дар рӯзи қиёмат аз тоби Хуршед месӯзад, ки он рӯз ба Замин ниҳоят наздик мешавад. Ин назари шоир аз маърифати исломӣ сарчашма гирифтааст:

Бим аз гармии хуршеди қиёмат набувад,
Бар сарам соя кунад арши намудори ту бас [3, с. 123].

Ва:
Ё Раб, ту лутф соз дар он рӯзи растахез,
Аз лутфу раҳм соз, макун Офтоб тез [3, с. 119].

Яке аз вижагиҳои дигари қиёмат, ба назари шоир, он аст, ки инсон дар он рӯз шӯри бузургеро мувоҷеҳ мешавад:

Қиёмат ошкоро бо ман аз нодидани рӯят,
Маро сад ҳашр бар по бе ту, сад шӯре дигар бином [3, с. 153].

Дар ғазалиёти шоир қиёмат бо синонимҳои дигари он: рӯзи ҷазо ва ҳашр низ ёд шудааст:

Дар парда ниҳон гар кунӣ, чоно, руҳи худро,
То **рӯзи ҷазо** ҳасрати дидори ту дорам [3, с. 180].

Ва:
Гӯяд: «Ин рафт ба **ҳашру** нанамудам худро»,
Хок шуд дар раҳи ман гуфта, азобам пурсад [3, с. 105].

Дар абёти боло зикр шудааст, ки рӯзи ҳашр - қиёмат, розҳо ошкор мегарданд, парда аз болои асрор гирифта мешавад, инсони гунаҳкор ба азоб дучор мегардад, ки ишора ба ояти 85-умини сураи «Бақара» аст [Қуръон, сураи «Бақара», ояти 85]. Дигар нишонаи рӯзи қиёмат зинда шудани мурдаҳост. Инсони вафтида дигарбора ҷон мегирад, ки ишорат ба ояти 11-уми сураи «Худ» аст. Мазмуни Зарободӣ дар ин маврид чунин фармудааст:

Ҷилва карда, худ намояд, бо тамошои рухаш
Мурда гардад зинда, аз зери туроб ояд бурун [3, с. 258].

“Аз зери туроб бурун омадан”, аз зери хок берун омадан аст, ки нишонаи рӯзи қиёмат аст.

Дар ғазалиёти шоир мафҳумҳои дигари ба инсон мутааллиқ «лиқоу Раббӣ» (дидори ман Парвардигори ман аст) ва “Раббӣ арнӣ” мебошанд.

«Аналҳақ» гуфта, чун Мансур зи май саргарм дар ишқам,
«Лиқои раббӣ», Мазмун, гуфта даври ишқ ҷон додам [3, с. 178].

Ва:
Гӯянд: “Раббӣ, арнӣ”, чу Мусосифат ҳама,
Бо толибони дидани рӯят макун ситез [3, с. 119].

“Раббӣ, арнӣ” ва талмеҳи Мусои пағомбар дар байти боло ишора ба қиссаи Мусост, ки ба Худо гуфт: “Раббун арнӣ унзура илайка” (Парвардигоро, худро ба ман бинамо, то ба сӯйи ту бингарам). Ҷавоб омад: “Лан таронӣ” (Ҳаргиз маро нахоҳӣ дид) [Абдуманнони Насриддин 1992, с. 10]. Мурочиати қаҳрамони лирикӣ дар байти боло ба маъшуқа он аст, ки

“ҳамаи ошиқони ту мисли Мусо талабгори дидори туянд. Ба онҳо, ки саҳт муштоқанд, ситеза макун”.

Дар асоси маърифати исломӣ баннӣ одам аз адам (нестӣ) ҳафт шудааст. Зухурии Туршезӣ дар ин маврид фармудааст:

Мабод, парда барафтад зи розурёнон,
Ки дар либос парастанд чомазебонро [9, с. 28].

Ва:

Домане бар айбҳо густардаем,
Бо вучуди он ки урёнем мо [9, с. 19].

Абдулқодири Бедил низ дар байти зер дар бораи аз урёнӣ (адам) ба ҳафтӣ омадани инсон чунин гуфтааст:

Зери паранди гардун расвост халқи маҷнун,
Урёние, ки пӯшад ин чомавори анқо [1, с. 44].

Мазмуни Зарободӣ низ бар он ақидааст, ки ҳамаи мавҷудот, аз ҷумла инсон “аз адам эҷод шудааст”:

Аз он вақте ки, ё Раб, аз **адам** бинмуд эҷодам,
Зи боду обух оқу оташ он ҷо қард бунёдам [3, с. 178].

Дар ояти 11, сураи «Рум» низ гуфта шудааст, ки «Худо халқро аз бози аввал пайдо мекунад, сипас, онро (баъди марг) дубора (зинда) мекунад; боз ба сӯи Ё баргардонида мешавад». Мазмуни Зарободӣ, ки як муътақиди парҳезгор буд, дар байти зер дубора зинда шудани инсонро пас аз марг чунин тасвир намудааст:

Халқон ба ранги сабза бароранд сар зи хок,
Бар коми мо зи қатрае борони лутф рез [3, с. 119].

Дар андешаҳои фалсафии шоир оид ба иртиботи инсон ва Парвардигор мафҳумҳои “ҳуббӣ-раббӣ” ва “бақои раббӣ” низ ҷашмрас аст.

Гар аз баъди вафотам бигзарад қас бар мазори ман,
Зи хоқам “Хуббӣ-раббӣ” гуфта, ин овоз меояд.

“Бақои раббӣ” гуфта, з-ин нишеман то гузар созам,

Ба ҷуз Мазмун дигар қай ошиқи ҷонбоз меояд [3, с. 61] ?

Мазмуни Зарободӣ бар он назар аст, ки ҳамаи рӯзгори инсон вобастаи рӯзи азал аст. Ба фикри шоир, тамоми қисмати инсон аз рӯзи азал муайян карда шудааст:

Дар азал бисришта аз ишқи ту обу хоки мо,
Риштаҳои ҷони ман аз тори гесуӣ ту буд [3, с. 66].

Ва:

Зи нури хеш туро офарид рӯзи азал,
Ки пешвои расулону соҳиби идрок [3, с. 148].

Яке аз масъалаҳои дигари тасвири бадеии инсон дар ғазалиёти шоир марбути аҳди азалии инсон ва Парвардигор аст. Шарипов Ш. гуфтааст, ки “аҳд ҳамон паймон ва ё мисок аст ва аласт рӯзи ибтидои офариниш, замони офаридани арвоҳ буда, ба андешаи Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ, «аҳди аласт ё мисоқи олами зур ва ё «зурраи аввал» паймонест, Худованд аз Одам ё баннӣ Одам бар ваҳдонияти худ гирифта шудааст ва «зур» ба маънии зуря аст” [11, с. 36-37].

Насруллоҳи Пурҷаводӣ бар он назар аст, ки “аҳли тариқат ишқи инсон ба Парвардигор азали доништаанд” [7, с.32].

Мазмуни Зарободӣ низ дар байти зер ҳамин ақидаро ҷонибдор аст:

Меҳри руҳи моҳи ту ниҳон буд ба сина,
Мо **рӯзи азал аҳди муҳаббат** ба ту бастем [3, с. 210].

Дар ғазалиёти шоир истилоҳоти дигар, ба мисли “арш”, “биҳишт” (ризвон), “сиришт” ва “самовот” ба назар мерасанд, ки паҳлуи дигари тасвири шоиронаи инсонро ифода кардаанд. Масалан, дар тасвирҳои “ба арш расидани фарёди инсон”, “олами самовоти биҳишт” ва “сайри боғи ризвон”, ки дар абёти зер инъикос ёфтаанд, иртиботи инсон бо ҷаҳони пас аз марг ба қалам дода шудааст:

Ғами ҳиҷрони ту моро ба ғиғон оварда,
Нолам аз ишқи ту, бар арш расад фарёдам [3, с. 204].

Ва:

Нест дар олами ашёву самовоти биҳишт,
Ки саропойи ту – хуршед бувад маъдану нур [3, с. 110].

Ва ё:

Нест ин мавҳум қисмат карда ду рух бо биҳишт,
Монда дар андешаи хавфе зи ҷоҳам муштарак [3, с. 145].

Ё ки:

Намедонам чаманҳо сайр карда боғи ризвонро,
Ба ранги андалебон маст аз гулзор меояд [3, с. 70].

Ё ин ки:

Бе ту тақлиф кунанд гар ба масал Ризвонро
Накушояд дилам аз сайри гули боғи Ҷинон [3, с. 253].
Дар байти зер ишорат оид ба сириштани обу гили инсон аз рӯзи азал аст.
Обу гили таъмири ман аз ишқ сиришта,
Бе ишқ ҷунон зинда намонам мани дарвеш [3, с. 135].

Азбаски шоир мусулмони парҳезгор буд, наметавонист, ки дар тасвири шоиронаи инсон ақидаҳои мазҳабии худро ворид накунад. Инсон аз нигоҳи шоир бояд муътақид ва Парвардигорро итоатгару наътхони Расули акрам (с) бошад. Шоир яке аз афсофи инсонии комилро дар доро будани ҳамин гуна ҳисол медонист. Абёти зер дар тавсифи Расули акрам (с) эҷод шудаанд. Бурӯқ номи аспест, ки Расули акрам (с) дар шаби меъроҷ ба он савор шуда, аз Макка ба Байтулмуқаддас ва аз он ҷо ба осмон рафтаанд.

Эй хуш он вақте, туро эҳром шуд сӯйи фалак,
Бӯса медоданд рикобат ҷумлаи хайлу малак.
Он Бурӯқи барқафшони ту ҷавлон менамуд,
Орзу побӯс мекарданд аз Маҳ то Самак.
Кош, афтад хоки сумми тавсанат бар ҷашми ман,
Тӯтиёи дида созам, сурмаи ҷашми манак [3, с. 145].
Абёти зер низ дар тавсифи Расули акрам (с) эҷод шудаанд:
Ин Замину Осмонро партави рӯйи ту буд,
Шуълаи Шамсу Қамар аз ҳар ду гесӯйи ту буд.
Аз шуқуҳи рӯйи хуршеди ту мебинам ҷаҳон,
Моҳу кавқаб дар хичил аз ҳусни некуйи ту буд [3, с. 66].

Хулоса, афкори адабии Мазмуни Зарободӣ дар бораи маншаи офариниши инсон ва мақоми иҷтимоии ӯ дар олам дар заминаи маърифати исломӣ таҷассум ёфтаанд.

Ба ақидаи шоир инсон аз чор унсур: обу оташу боду хок офарида шуда, вобастаи қазову қадар – сарнавишти азалист. Инсоне, ки шоир дар ғазалиёти худ тасвир кардааст, ошиқ, гирифтор, мушток - толиби дидори ёр, буда, ҳамора «ризочӯй» аз маъшуқа аст.

Дар ҷавҳари тасвири бадеии инсон дар ғазалиёти Мазмуни Зарободӣ инсонии муқаррарӣ, парҳезгор ва дар роҳи ишқи маъшуқа “чигарсӯхта” ва “синаафгор” аст ва ҳамора талош меварзад то “маҳрами асрори ёр” бошад.

Инсон дар тасаввури шоиронаи Мазмуни Зарободӣ танҳо як ёр (Худо) дорад, ки аз ёди ӯ лаззат мебарад.

Инсоне, ки Мазмуни Зарободӣ дар ғазалиёти худ ба риштаи тасвир кашидааст, дар заминаи ҳуди ӯ – қаҳрамони лирикӣ, сохта шуда, дили “инсон”-и Мазмуни Зарободӣ дар муқоиса бо “инсон”-и шоиронаи Ҳофизӣ Шерозӣ “ҳизонаи асрор” нест.

Ҳамин минвол, инсонии тасвиркардаи Мазмуни Зарободӣ муқаррарӣ буда, зоҳиду обид ва ё солиқ нест. Инсонест, ки дар ҷаҳорҷӯбаи маърифати исломӣ сохта шуда, ибодаткор ва то ҷое фориғ аз фикри суду зиёни рӯзгори иҷтимоист. Аз зиндагинома ва абёти шоир ҷунон бармеояд, ки ӯ ба ягон ҷараёни тасаввуфӣ алоқа надорад, аммо аз меъёрҳои шинохти инсон, ки шоир дар тасвирҳои бадеию шоирона дар ғазалиёти худ ҷой додааст, метавон бар он назар расид, ки ӯ шояд яке аз пайравони аҳли тариқат ҳам бошад.

АДАБИЁТ:

1. Бедил, Абдулқодир. Осор. Ғазалиёт [Матн] / Абдулқодири Бедил. Дар ҳашт чилд. Чилди 1. – Душанбе: Адиб, 1993. – 351 с.
2. Бертельс, Е.Э. Избранные труды. Суфизм и суфийская литература [Текст] /Е.Э. Бертельс, – Москва: Наука, 1965. – 528 с.
3. Зарободӣ, Мазмун. Гузидаи ғазалиёт. Таҳия ва тадвини матн бо муқаддима ва тавзеҳоти Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. [Матн] / Мазмуни Зарободӣ. – Душанбе: Сурушан, 2002. – 280 с.
4. Куръони мачид. – Техрон: Нашри замон, 2001.
5. Муҳаммадзод Х. Қойгоҳи инсон дар адабиёти тоҷикӣ-форсӣ [Матн] / Х.Муҳаммадзод, Ш.Муҳаммадиев. – Душанбе: Дониш, 2023. – 520 с.
6. Насриддин, А. Фарҳанги мушкilotи адабиёт (номаи мухтасар) [Матн] / Абдуманнони Насриддин. – Хучанд: матбааи Хучанд, 1992. – 114 с.
7. Пурҷаводӣ, Насруллоҳ. Ишқи азали ва бодаи аласт [Матн] / Насруллоҳи Пурҷаводӣ // – Нашри дониш. №3, 1371. – С.32-46.
8. Саъдиев, С. Сайидои Насафӣ ва муҳити адабии Мовароуннаҳр дар нимаи дувуми асри XVII. [Матн] / С.Саъдиев. – Душанбе: – Дониш, 2018. – 296 с.
9. Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасхеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – 1258 с.
10. Ҳилолӣ, Бадриддин. Девон. [Матн] / Бадриддин Ҳилолӣ. – Душанбе, Адиб, 2016, 480 с.
11. Шарипов Ш. Нақши Зухурии Туршезӣ дар тақомули ғазали форсии тоҷикии асрҳои XVII-XIX дар шибҳи қораи Ҳинд. [Матн] / Ш.Шарипов. – Душанбе: Дониш, 2024. – 210 с.
12. Шерозӣ, Ҳофиз. Девон. [Матн] / Ҳофизии Шерозӣ. – Душанбе: Адиб, 2015. – 480 с.
13. Шерозӣ, Ҳофиз. Кулӣёт [Матн] / Ҳофизии Шерозӣ. Мураттиб ва муаллифи сарсухан Қ. Шанбезода. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 672 с.

ТАСВИРИ ШОИРОНАИ ИНСОН ДАР ҒАЗАЛИЁТИ МАЗМУНИ ЗАРОБОДӢ

Муаллиф қўиши кардааст, ки дар мақолаи мазкур мақоми инсонро дар ғазалиёти Мазмуни Зарободӣ ба риштаи таҳқиқ кашад ва муайян намояд, ки тасвири бадеию шоиронаи инсон дар ғазалиёти шоир дар кадом замина ба вуҷуд омадааст.

Муайян карда шудааст, ки тасвири шоиронаи инсон дар ғазалиёти Мазмуни Зарободӣ дар заминаи маърифати исломӣ сурат гирифтааст.

Ошкор гардидааст, ки ба назари шоир инсон аз чор унсур: обу оташу боду хок офарида шудааст. Муайян карда шудааст, ки шоир инсонро вобастаи қазову қадар – сарнавишти азали доништа, дар ғазалиёти худ инсонро ошиқ, гирифтдор, муштоқ - толиби дидори ёр ба қалам додааст. Собит гардидааст, ки дар ҷавҳари тасвири бадеии инсон дар ғазалиёти Мазмуни Зарободӣ инсонӣ муқаррарӣ ва парҳезгор қарор дорад. Ошкор шудааст, ки инсон дар тасаввури шоиронаи Мазмуни Зарободӣ агарчи парҳезгор аст, як инсонӣ муқаррарист ва зоҳиду обид ва ё солиқ нест.

Муайян гардидааст, ки инсон дар тасаввури шоиронаи Мазмуни Зарободӣ танҳо парастандаи ёр (Худо) буда, дили “инсон”-и шоир дар муқоиса бо “инсон”-и шоирони дигар “ҳизонаи асрор” нест.

Калидвожаҳо: Мазмуни Зарободӣ, Ҳофизии Шерозӣ, Зухурии Туршезӣ, тасвир, инсон, шоир, ғазал, қазо, қадар, сарнавишт.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллоева Парвина Саидҷоновна - унвонҷӯии шӯъбаи таърихи адабиёти Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, Суроға: ш.Душанбе, abdulloyeva-parvina@mail.ru; тел: 93 146 64 10

ПОЭТИЧЕСКИЙ ИЗОБРАЖЕНИЕ ЧЕЛОВЕКА В ГАЗАЛИЯХ МАЗМУНА ЗАРАБОДИ

В данной статье автор попытался исследовать изображение человека в газелях Мазмуна Зарабоди и определить основу, на которой возникло художественное и поэтическое изображение

человека в газелях поэта.

Установлено, что поэтическое изображение человека в газелях Мазмуна Зарабоди основывалось на исламском просвещении.

Выявлено, что, по мнению поэта, человек создан из четырех основа: воды, огня, ветра и земли. Установлено, что поэт считал человека зависимым от судьбы и предназначения – вечного предназначения, и в своих газелях он изображал человека как влюбленного, пленника, тоскующего – искателя возлюбленной. Доказано, что сущность художественного изображения человека в газелях Мазмуна Зарабоди – это обычный и благочестивый человек.

Было установлено, что человек в поэтическом воображении Мазмуни Зарабоди, хотя и благочестив, является обычным человеком, а не отшельником, монахом или святым.

Было определено, что человек в поэтическом воображении Мазмуни Зарабоди — лишь почитатель своего друга (Бога), и «человеческое» сердце поэта не является «лугом тайн» по сравнению с «человеческим» сердцем других поэтов.

Ключевые слова: Мазмуни Зарабоди, Хафиз Ширази, Зухури Туршези, описание, человек, поэт, газель, судьба, предназначение, рок.

Информация об авторе: Абдуллоева Парвина Саиджоновна - соискатель отдель истории литературы Института языка и литературы имени Абуабдуллохи Рудаки Национальной академии наук Таджикистана, адрес: Душанбе, abdulloyeva-parvina@mail.ru; тел: 93 146 64 10

THE POETIC REPRESENTATION OF HUMANITY IN THE GHAZALS OF MAZMUN ZARABODI

In this article, the author attempts to examine the depiction of humanity in Mazmun Zarabodi's ghazals and determine the basis upon which the poet's artistic and poetic depiction of humanity arose.

It has been established that the poetic depiction of humanity in Mazmun Zarabodi's ghazals was based on Islamic enlightenment.

It has been revealed that, according to the poet, humanity is created from four elements: water, fire, wind, and earth. It has been established that the poet considered humanity dependent on fate and destiny—an eternal destiny—and in his ghazals, he depicted humanity as a lover, a captive, a yearning person—a seeker of the beloved. It has been proven that the essence of the artistic depiction of humanity in Mazmun Zarabodi's ghazals is an ordinary and pious person.

It was established that the man in Mazmuni Zarabodi's poetic imagination, although pious, is an ordinary person, not a hermit, monk, or saint.

It was determined that the man in Mazmuni Zarabodi's poetic imagination is merely a worshipper of his friend (God), and the poet's "human" heart is not a "meadow of secrets" compared to the "human" hearts of other poets.

Keywords: Mazmuni Zarabodi, Hafiz Shirazi, Zuhuri Turshezi, description, man, poet, ghazal, destiny, purpose, fate.

Information about the author: Abdulloeva Parvina Saidzhonovna - applicant of the Department of Literary History, Institute of Language and Literature named after Abuabduллоhi Rudaki, National Academy of Sciences of Tajikistan, address: Dushanbe, abdulloyeva-parvina@mail.ru; тел: 93 146 64 10

ТДУ:809.155.0+803.0+808.2

ВОЖАҲОИ МАРБУТ БА МАТОЪ ВА ОРОИШОТИ ЛИБОСИ ЗАНОНА ВА МАРДОНА ДАР ЗАБОНҲОИ ШУҒНОНӢ ВА АНГЛИСӢ

Абдурахмонова Ш.У.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев

Ҳар як забон калимаҳои калидии пешниҳоди маълумот дар бораи ин ё он самти зиндагиро доро буда, дар баробари ин, ба воситаи онҳо алоқамандии ҳаёти ҷамъиятӣ бо забон хуб дарк карда мешавад. Лозим ба ёдоварист, ки калимаҳо дар забонҳои гуногуни дунё тарзи тафаккури соҳибзабононро инъикос намуда, ҳамчун калиди фаҳмидани арзишҳои фарҳангии ҳар як халқу миллат хизмат мекунанд. Ҳангоми таҳқиқи муқоисавии унсурҳои мухталифи забонҳо алоқамандии забон ва фарҳанг хуб дарк шуда, бо роҳи

муқоисаи онҳо умумияту фарқияти байни унсурҳои забонӣ ба назар мерасад.

Дар лексикаи таҳқиқшудаи забонҳои шуғнонӣ ва англисӣ дар баробари вожаҳои маъмули ифодакунандаи либоси занонаву мардона атрибутҳои махсуси он: матоъ, предметҳои махсуси ороишотӣ низ мавҷуданд, ки намуди либосро пурра месозанд.

Дар интиҳоби либос ва пойафзол, нақши муҳимро аз кадом мавод тайёр шудани он мебозад. Маводҳои асосии барои тайёр кардани либос: матоъ ва навъҳои гуногуни он: шифон, арганза, шерст, капрон, нейлон, паплин, лайкра, лай, муйина ва пашми ҳайвонот, барои пояфзол: пӯст, маводҳои ивазкунандаи пӯст, резин, каучук, матоъҳои ғавс ва ғайра истифода мешаванд, ки барои таъмин кардани устувории либосу пояфзол, бароҳат будани он, зебоии он хизмат мекунанд.

Матоъ (ар. متاع – коло, ашъи мавриди харидуфурӯш) ва навъҳои он дар асоси маҳсулоти бофандагӣ: пахтагӣ, абрешимӣ, пашмин, ранг: сафед, сурх, сиёҳ, андозаву ҳаҷм, нақшу нигор: гулдор бегул номгузорӣ шуда, дар баробари лексикаи либос омӯхта мешавад. Дар забони шуғнонӣ номгуи матоъ – *кӯла* дар муқоиса бо забони англисӣ камтар буда, вожаҳои анъанавии ифодакунандаи матоъ: *рағза* – матои носуфта, дуруште, ки аз пашми шутур, гусфанд ва умуман ҳайвонот тайёр карда мешавад [2, с. 162] ; *сӯн* – суф, матои сафеди фабрикавӣ; *катма* – матои аз рағза ғавстар, ки бо ресмони дуқабата бофта шуда, барои духтани чомаи мардона истифода мешавад [2, с. 373] ; *ҳиҷинҷ* – як навъи матои қоғазии баромадашон аз Қошқар, ки солҳои 80-уми асри XIX аз он куртаҳои занонаву мардона медӯхтанд [2, с. 614] мебошанд. Дар баробари ин, дар забони шуғнонӣ вожаҳои дигари ифодакунандаи матоъ истифода мешаванд, ки ҳангоми пеш бурдани таҳлили вожаҳои англисии ифодакунандаи матоъ онҳоро ҳамчун вожаҳои муодил нишон хоҳем дод:

fabric – матои текстилӣ, ки бо истифода аз дастгоҳҳои бофандагӣ, тавассути бофтани системҳои нахҳои мутақобилан перпендикуляр сохта мешавад, ки дар забони шуғнонӣ варианти вожаи номбурда *кӯла* мебошад;

fur – мӯйи нарм мебошад, ки бо он либоси болоиро оро медиҳанд ва ё аз он пурра либоси болои барои сармо тайёр мекунанд, ки дар забони шуғнонӣ бо вожаи *мӯн* маъмул аст;

real fur – мӯйи табиӣ дар забони шуғнонӣ *ақӯни мӯн* – мӯйи ҳайвоноти зинда мебошад, ки аз он пальто ва дигар қисматҳои либос–гиребон сохта мешаванд. Дар духтани либос одатан мӯйи рӯбоҳ, харгӯш, вашакро истифода мебаранд;

artificial / fake / faux / imitation fur – **мӯйи сунъӣ**, барои тақлиди мӯйи табиӣ истифода шуда, бештар аз полиэстер, нейлон ё акрил тайёр карда мешавад;

leather – пӯст, дар забони шуғнонӣ *пӯст*– маводи мустаҳкам, мулоим ва тобоварест, ки аксар вақт аз пӯсти чорвои калон: гӯсфанд, буз, асп, барзагов, хук, шутурмурғ ва инчунин ҳайвоноти обӣ: морҷал ва тимсолҳо либос ва қисматҳои ороишотӣ тайёр карда мешаванд;

genuine/real leather – ин ду мафҳуми гуногун буда, **real leather** – ин пӯсти 100% аслӣ мебошад, ки аз пӯсти ҳайвонот сохта шуда, намудҳои пӯсти ҳақиқии баландсифат: **full grain** ва **top grain** нишон медиҳад, ки бо мустаҳкамияшон шӯҳрат доранд. **Genuine leather** – ин як навъ пӯсти пастсифат буда, одатан ин маҳсулот аз қабатҳои поёни пӯсти ҳайвонот сохта мешаванд;

artificial /eco / imitation leather – пӯсти сунъӣ, ки ҳамчунин бо номи «искожа» ё «кожзам» маъруф мебошад, маводи полимериест, ки барои иваз кардани пӯсти табиӣ дар истеҳсоли пойафзол, либос, лавозимоти ороишӣ ва маҳсулоти техникии истифода мешавад;

cambric – пӯсти экологист, ки намуди он ба матоъи твид монанд аст. Ин мавод бо пӯстани полиуретан дар асоси намаки ғайриизофат (коагулент) сохта мешавад;

chiffon – дар забони шуғнонӣ шакли *шифӯнро* дошта, номи матои сабук ва шаффофест, ки бо намуди нарм ва зебои худ маъруф аст. Одатан шифон аз абрешим, нейлон ё полиэстер сохта мешавад;

corduroy – як навъи матоъест, ки барои сохтани он, ресмонҳои иловагӣ ба матои асосӣ бофта мешаванд, ки гулҳои вертикалӣ (wales)-ро ташкил медиҳанд;

cotton – аз калимаи арабии *qutn* гирифта шуда, аввалин бор дар Ҳиндустон пайдо шудааст, ки нахи мулоим ва пуштпуш аст, ки дар атрофи донаҳои растаниҳои пахта (гурӯҳи *Gossypium*) дар хонаводаи *Malvaceae* мерӯяд. Дар забони шуғнонӣ вожаи *пахтā* (пахтаги), ин ресмони табиӣ ва нарма аст, ки дар дохили пӯсти муҳофизатии ҳосе дар атрофи тухмҳои растаниҳои пахта мерӯяд. Он асосан аз целлюлоза иборат аст, аммо метавонад миқдори ками муми сафед, рағанҳо, пектинҳо ва обро дар бар гирад;

denim – дар забони шуғнонӣ вожаи *ҷинс*, матои мустаҳкамаи пахта аст, ки одатан барои истеҳсоли шим ва дигар маҳсулоти либосӣ истифода мешавад;

flannel – матои нарма, ки аз пӯст, пахта ё маводҳои омехта сохта мешавад, ки дорои нахҳои нарма дутарафа ё яктарафа мебошад;

lace – *лас* (шуғ.) – матои нозук, ки аз ресмон ё риштаҳо бо ороиши шишабандии кушод сохта мешавад, ки аксар вақт барои сохтани либос ва унсурҳои ороишӣ истифода мешавад;

latex – ин маводи асоси латекси табиӣ аст, ки бо ҷило ва чандирии ҳудашон маъруф аст. Латекси табиӣ асоси матои надорад, бинобар ин, он одатан ба матои часпонда мешавад;

linen – матои табиӣ аст, ки аз ресмонҳои лён сохта шуда, ҳаворо мегузаронад, намиро ба худ мекашад, матои устувор ва гипераллергенист;

lycra – матои синтетикӣ сохта аз ресмони полиуретан мебошад, ки бо номҳои спайдерикс ё эластан низ маъруф аст;

polyester – матои синтетикӣ аст, ё дақиқтараш, ресмонҳои полиэфирӣ, ки бо роҳи химиявӣ дар завод ё дар шароити лабораторӣ истеҳсол мешаванд. Маводи ҳам барои полиэстер маҳсулоти нафту газ аст, ки аввал полистирол истеҳсол мекунад ва пас аз тоза кардани он, гармкунӣ ва фишурдани он аз тариқи филтрҳои хеле нозук ресмонҳои нозук гирифта мешавад;

nylon – дар забони шуғнонӣ дар шакли *нелӯн* истифода шуда, оилаи полиамидҳои синтетикӣ, ки асосан дар истеҳсоли ресмонҳо истифода мешаванд. Ин мавод бо мустаҳкамӣ, муқовимат ба гармӣ ва моддаҳои химиявӣ ва инчунин чандир буданаш шӯҳрат дорад;

rayon – маводи нимсинтетикӣ аст, ки дар охири асри XIX таҳия шудааст. Он аз ресмонҳои целлюлозӣ, ба монанди ҷӯб ва пахта, ки коркард шуда, пас аз он ба ресмон ё матои тавассути ришта табдил меёбанд, тайёр мешавад;

viscose – вискоза, маводи нимсинтетикӣ аст, ки аз кати ҷӯб, аксар вақт аз дарахтҳои маъмули сояфкан ё эвкалипт, ба даст меояд. Компоненти асосии вискоза – целлюлозаи барқароршуда мебошад, ки ба он хосиятҳои лозими тавассути коркардҳои химиявӣ махсус медиҳанд;

silk – шолк (шуғ.), нави ресмони табиӣ аст, ки аз ҳисоби кирмҳои баъзе ҳашарот, махсусан мутилқо–пилла (*Bombyx mori*) истеҳсол шуда, нахи шолк асосан аз фиброин сохта мешавад;

tweed – матои хошокӣ ва пӯстӣ аст, ки таркиби нарма ва кушод ва мулоим дорад. Одатан, онро бо ёрии бофандагии оддӣ ё сохтори *twill ё herringbone* месозанд;

velour – велюр (шуғ.) матои нарма ва мустаҳкам, ки ба барх монанд аст. Номе он аз калимаи фаронсавӣ «velvet» гирифта шуда, матои аз пахта ё маводҳои синтетикӣ, масалан, полиэстер сохта шуда мебошад;

velvet – *велвет* (шуғ.) аз калимаи англисии «velvet» – бархат гирифта шуда, матои нарма дорои хатиҳои хеле нозук буда, бо усули махсуси бофандагӣ тайёр карда мешавад;

wool – *пахм* (шуғ.) пашмин, ресмони табиӣ аст, ки аз пӯсти ғӯсфандон ва баъзе ҳайвоноти дигар, масалан, бузҳо ва шутурҳо гирифта мешавад;

трикотаж – аз калимаи франсавӣ *tricotage* гирифта шуда, ба маводи бо бофандагии нахҳо ё истеҳсоли маҳсулоти омодашударо аз матои трикотажӣ, инчунин маҳсулоти якҷояи бофташуда бо сохти пайвандҳои нахҳо, ки ба якдигар пайваست шудаанд, ишора мекунад;

chiffon – шифон аз вожаи франсавӣ *chiffon* – латта, пораи латта гирифта шуда, матои сабук, нозук ва шифофест, ки ё аз пахта ва ё аз шифон сохта мешавад. "Таърихи

шифони англисӣ ба соли 1885 рост омада, шифони рангкардашудаи дар Русия бошад дар солҳои 1900-ум бо пахншавии модерн ва неоклассицизм машҳур гардид;

suede – суэйд аз калимаи арабии تَلْفُظ – sweid гирифта шуда, як намуди пӯстест, ки барои тайёр кардани курткаҳо, пойафзол, матоъ, сумкаҳо, мебел ва дигар ашё истифода мешавад;

camun – *camtūn* (шуғ.) аз вожаи франсавии satin, арабии زَيْتُونِي, аз Зайтун гирифта шуда, номи қадимии калимаи чинии Цюаньчжоу, ки аз он ҷо ин матоъ содир мешуд, мебошад. Матоҳои сатинӣ устувор ва барои шустушӯии зиёд (200–300 маротиба) мӯътадиланд ва танҳо баъд аз муддати тӯлонӣ каме канда мешаванд. Он арзонтар аз абрешим аст, вале гарантар аз матоҳои пахтагин мебошад;

cashmere – аз вожаи франсавии «sashémir», олмонии "kaschmir", англисии "cashmere" гирифта шуда, як матоъи хеле тунук, нарма ва гарм аст, ки бо ришта сарчӣ тайёр мешавад. Кашемир аз риштаҳои гребенӣ, ки аз пӯсти гӯсфандони кӯҳии кашмир, ки дар манотиқи шимолии Ҳинд, Чин, Непал, Покистон ва Монғолия зиндагӣ мекунанд, гирифта мешавад;

lace – *лас* (шуғ.) навъи матои нарма, ки аз ришта ё нах дар шакли кушод, ки ҳам ба таври дастӣ ва ҳам бо мошина сохта мешавад;

crochet – тури бофтагӣ (дарафшӣ) аз вожаи англисии crochet, фаронсавии "crochet" — «даравш» гирифта шуда, тарзи сохтани матоъ бо истифода аз як дарафш мебошад;

cheesecloth – дастор, докка матоъест, ки аз риштаи холис бофтаи пахтаи кардочесон сохта мешавад ва асосан барои истеҳсоли панир ва дар ошпазӣ истифода мешавад;

cambric ё батист – матоъи тунук ва зич мебошад. Он матоъи сабук бо бофтаи оддӣ аст, ки аввалан дар коммунаи Камбре (мавзеъ дар шимоли Фаронса) сохта шуда, аз риштаи хом бофта мешуд ва баъд аз он сафед ва ранг карда мешуд;

synthetic – синтетика, нахҳои сунӣ ё синтетикӣ, ки бо роҳи синтези кимиёвӣ аз ҷониби одамон сохта шуда, бар хилофи нахҳои табиӣ мебошанд, ки мустақиман аз организмҳои зинда, чун растаниҳо (пахта) ё паҳми ҳайвонот гирифта мешаванд. Одатан, нахҳои синтетикӣ тавассути экструдсияи маводҳои нахпарда аз филераҳо сохта мешаванд;

Матоъ дар баробари аз нахҳои гуногуни табию сунӣ тайёр шуданашон инчунин дигар нақшу нигори муайяно дорад, ки ба воситаи он шаклу намуди матоъ муайян карда мешавад. Чунончӣ:

pattern – *гулдор* (шуғ.) – як навъи нақшест, ки аз шаклҳои геометрӣ ташкил ёфта, одатан монанди тарҳи девор мебошад;

checked – *чоркунҷагул* (шуғ.) ин навъи нақш аз тартани англисӣ ва breacan-и шотландӣ гирифта шуда, дорои хатҳои горизонталӣ ва вертикалӣ ва инчунин майдонҳои росткунҷаест, ки бо хати диагональ пур карда шудаанд, иборат аст. Нақши **checked** тавассути бофтаи сарчевии нахҳо, ки пешакӣ ба рангҳои гуногун ранг карда шудаанд, ба вучуд меояд;

print – *чопи нақшҳо ва тасвирҳо дар матоъ, ки бо рангҳои гуногун сурат меёбад*. Дар матоъҳои, ки нақшу тасвирҳо дуруст чоп шудаанд, ранг ба нах пайваست мешавад, то ба шустан ва фриксия муқобилат кунад;

embroidered – *гулдузӣ дар матоъ* ҳунари ороиш додани матоъ. Дар замони муосир гулдӯзиро одатан дар кулоҳҳо, куртаҳо, сарпӯшҳо, куртаҳои дароз, чинс, калаф, рӯймолҳо, сафокҳо ва куртаҳои гольф дидан мумкин аст;

floral design or flower arrangement – *нақши гулдор* дар матоъ, ки бештар расми растани ва гулхоро дар бар мегирад панҷ унсур ва ҳафт принциби нақши гулдорро дарбар мегирад;

polka dot – *буқ-буқакин, холдор* (шуғ.) нақши холдор нақшест, ки дар либоси кӯдакон, бозичаҳо, мебел, керамика ва санъати халқии Аврупои Марказӣ маъмул буда, он дар контекстҳои гуногун пайдо мешавад;

plaid – *хāтддор, хāт-хāтак* (шуғ.) – ҳар як намунаи матоъ бо хатҳои бо якдигар бархӯрд ёфта мебошад.

paisley or paisley pattern – *чахмгулак* (шуғн.) – як тарҳи ороишии матоъ мебошад, ки бо истифода аз ботех (порсӣ; بته) ё бута, як нақши шакли ашк бо охири болоии мудаввар мебошад. Пайсли, нақши аслии порсӣ, ки дар асрҳои XVIII ва XIX дар Ғарб машҳур шудааст.

Илова ба ин, дар тархрезии либос шаклу намудҳои гуногуни он мавҷуд аст, ки якҷанд вожаи номбурда ба он ишора мекунанд:

V-neck – як намуди гарданаи либос аст, ки аз ду хати диагональ, ки аз китфҳо оғоз мешаванд ва ба паҳлӯи сина пайваست мешаванд, шакли V-ро месозад;

halter neck – *журн мāk (курта)*, як намуди гарданаи дирашакалро ташкил медиҳад;

crew neck – дар забони шуғнонӣ *чуст мākак* (курта, жемпер) – як намуди тирп ё пуловери аст, ки гарданаи маҳкам бидуни гарданбанде дорад ва одатан бо қабатҳои дигар пӯшида мешавад. Номаш ба соли 1939 тааллуқ дорад ва аз типии пуловери, ки дар сайру гашт пӯшида мешуд, гирифта шудааст;

décolleté – дар забони шуғнонӣ *соф ӣет мāk (курта)* аз калимаи франсавии Décolleté гирифта шуда, маънояшон "бо гардани бурида, бе гардан" мебошад, ки дар либоси занона ишора ба қисман боз будани шонҳо ва синаҳо мебошад;

ankle length – дар забони шуғнонӣ бо таркиби *то шурҷак дароз* (курта) дарозии "анкл" тавсифи дарозии то бучулаки пойр мебошад.

Дар ду забони омӯхташаванда вожаҳои махсуси атрибутӣ мавҷуданд, ки барои зебу зиннати иловагӣ бахшидан ба либос хизмат намуда, аз рӯйи шакл, андоза ва ранги он интихоб карда мешаванд. Ба ин гурӯҳи калимаҳо вожаҳои зерин дохил мешаванд:

scarf – *шāpf* (шуғ.), як пораи матост, ки барои бастании гардан ё сар ҷиҳати муҳофизат аз гармӣ, офтоб, тозагӣ, мод, сабабҳои динӣ пешбинӣ карда шудааст;

handkerchief – *лемолак* (шуғ.), дастмол – як навъи матои майдаест, ки дар ҳалта ё дар кеса барои мақсадҳои гигиенӣ, мисли тоза кардани дастон ё рӯй ё барои даҳон нигоҳ дошта мешавад. Дастмол инчунин баъзан ҳамчун як аксессуарӣ зебо дар кесаи майдаи сари синаи костюм ҷой дода шуда, бо номи *покет сквер* ёдрас шавад;

bow tie – гарданбанди шопалакмонанд ё *дикки* як навъи гарданбандест, ки дар атрофи гардани курта бо тартиби симметрӣ пӯшида шуда, аз ду сарҳои муқобил дар шакли ҳалқаҳо ба вучуд меояд;

tie – гарданбанд, *галстук*, як порчаи нозуки матоъест, ки дар атрофи гардани мардон дар ҳолатҳои расмӣ баста мешавад;

tiepin – *сизак* (шуғ.), сузанаки гарданбанд ашёест, ки барои нигоҳдории галстук ва зебу зиннат истифода шуда, давраҳои пеш аз тарафи мардони сарватманди англис истифода мешуд;

glove – *перчаткайен* (шуғ.), дастпӯшак, ки дастҳоро аз хуноқӣ ё гармӣ, осеб аз моддаҳои кимиёвӣ ва бемориҳо муҳофизат мекунанд;

umbrella – *зўнтик* (шуғ.), чатр, ки аз матои обногузар бо васлшавии конструкцияи симин, ҷубин ё пластикӣ пайваست шуда, одатан барои муҳофизат кардани одам аз барфу борон, шуоҳои офтоб сохта мешавад. Намуди дигари чатрҳо – *en-tout-cas* мавҷуданд, ки барои ҳар ваъият пешбинӣ шудаанд;

pendant – як навъи зеварест, ки ба таври озод овезон буда, бо як ҳалқаи хурд ба як галстук, ки онро "пендант-галстук" низ меноманд, пайваст мешавад. Вожаи мазкур аз калимаи латинии *pendere* ва калимаи фаронсавии қадимии *pendre* гирифта шуда, ҳар ду калима ҳамчун «овезон шудан» тарҷума мешаванд.

brooch – як зевари ороишиест, ки барои пайваст кардани мӯй ё дар пӯшокҳо истифода шуда, одатан аз металлҳои қимматбаҳои нуқра ё тилло ё маводи дигар сохта мешавад. Пинҳо аксар вақт бо мино ё сангҳои қимматбаҳо оро дода шуда, метавонад танҳо барои ороиш ва ё барои пайванд кардани як ҷузъи либос истифода мешаванд. Дар археология, пинҳои қадимии аврупоӣ одатан бо номи латинии *fibula* ёд гардида, аввалин намунашон *пинҳои Тара* мебошанд;

cufflink – ашѐҳои зеварӣ мебошанд, ки барои пайваст кардани остинҳои пирохани расмӣ истифода шуда, аз маводҳои гуногун: шиша, санг, пӯлод, металлҳои қимматбаҳо ё омехтаи ин маводҳо сохта мешаванд;

clasp – дастгоҳест, ки ба он медали низомӣ пайваст мешавад;

earring – *гуҳор* (шуғ.), гӯшвор, зеварҳои мебошанд, ки дар гӯш пӯшида шуда, дар давраҳои гуногуни таърихӣ тибқи талаботи фарҳангии ҳар як халқу миллат пӯшида мешуданд;

ring – *чилла* (шуғ.), ҳалқа – як банди гирдшакл аст, ки дар замонҳои пеш аз металл, ҷӯб, устухон, санг, шиша, ё пластик сохта шуда, ҳамчун зевари ороишӣ барои ангушт истифода мешуд.

carcanet – карканет, зеварест, ки ба атрофи гардан пӯшида шуда, одатан аз сангҳои қимматбаҳо ё мӯйи сунъӣ тайёр карда мешавад;

choker – чокер, галстукест аст, ки дар атрофи гардан пӯшида шуда, одатан 14-16 дюйм (35-40 см) дарозӣ дорад. Чокерҳо метавонанд аз маводҳои гуногун: пластик, мӯй, латекс, пӯст, металлҳо, ба монанди нукура, тилло ё платина сохта мешаванд;

watch – соати дастӣ ё кисагӣ, ки аввалаш бандҳои ҷармӣ ва металиро дошта, соати кисагӣ бо занҷир баста мешавад;

strand of pearls – ороиши марҷон барои гардан;

bracelet – дастпона, як навъи зеварест, ки дар даст пӯшида шуда, аз металлҳои қимматбаҳо тайёр карда мешавад;

necklace – гарданбанд, як навъи ороишоти зеварист, ки ба атрофи гардан пӯшида шуда, аксар вақт барои мақсадҳои расмӣ, динии, мистикӣ барои нишон додани мақому соҳибмоликият будани хеш истифода мешаванд. Дар забони шуғнонӣ ин мафҳум бо вожаи *сифицен* – мӯҳраи бофташудагӣ ифода ёфта [2, с. 412], дар замонҳои қадим мӯҳраи ба гардан часпидагиро бо вожаи «цемак» ёдрас мешуданд.

Дар вожаҳои атрибутии либос истифодаи сангҳои қимматбаҳо низ маъмул буда, ба воситаи онҳо мартабаи муайяни шахсе, ки ин либосро мепӯшад, нишон дода мешавад. Вожаҳои маъмули ифодакунандаи ин сангҳо чунинанд:

topaz – забарҷад, топаз як минерали силкати алюминий ва фтор буда, ҳамчун санги қимматбаҳо дар таъмири заргарӣ ва дигар ороишот истифода мешавад. Топази оддӣ дар ҳолати табиӣ беранг аст, гарчанде ки омехтаи микроэлементҳо метавонанд ба он рангҳои қаҳварангии тиллоӣ, зард ё сурх бахшад;

diamond – алмос, бриллиант шакли саҳти элементи карбон аст, ки атомҳояш дар сохтори кристаллӣ бо номи алмоси кубикӣ ҷойгир шудаанд. Алмос ҳамчун шакли карбон бетафсил, бӯй надорад, саҳт, шикаста, беранг дар ҳолати холис, дорои баландтарин саҳтӣ ва интиқоли гармӣ миёни ҳама маводҳои табиӣ аст;

ruby – лаъл (*форсӣ*: لعل) – санги қимматбаҳои сурхранги дурахшонест, ки лаъли Бадахшон навъи аълои ин санг буда, дар кӯҳистони Бадахшон ҳосил мешавад;

emerald – зумуррад, номи минерал ё санги қимматбаҳои гурӯҳи бериллӣ мебошад;

Дар баробари зару зевар ва аксесуарҳои махсуси либос дар ду забони омӯхташаванда вожаҳои дигар маҳфузанд, ки бо номи сумкаҳо машҳуранд. Дар забони шуғнонӣ дар давраҳои қадима барои кашондани чизу чораи майда, бори дастӣ вожаи «хурчин»-ро истифода мебарданд, ки аз матои саҳти қопмонанд дӯхта мешуд. Баъзан дар ду тарафи банд ду хурчин пайваст шуда буданд, ки дар он борро ба ҳар, аспу шутур бор мекарданд. Бо таъсири забони русӣ дар давраи Шуравӣ бештари калимаҳои русиву интернатсионалӣ ба лексикаи забони шуғнонӣ низ ворид гардидаанд, ки бо тағйироти ками фонетикӣ дар забони маҳаллӣ истифода шудаанд, сумка яке аз ин вожаҳо мебошад. Дар забони шуғнонӣ ҳар як намуди ин ҷузъи либос, ки мувофиқи ранг, шакл ва мавқеи истифодабарияшон интихоб карда мешавад бо як вожаи сумка ифода гардида, хангоми ишора ба ранги мушаххаси он: *рушт сумка*, *тер сумка*, *сафед сумка*; ба ҳаҷми он; *гула сумка*, *залик сумка*, *қойиле сумка*; шакли он; *дастадор сумка*, *бедаста сумка*, *қулфдор сумка*, *цепдор сумка*; мавқеи қорбурди он: *мақтаб сумка*, *қор сумка*, *пӯнд сумка*, *поҷ сумка*

ва ғайра истифода мешаванд.

Дар забони англисӣ вожаи сумка бо истилоҳи *bags* ифода гардида, ифодаи вожаи мазкур дар шакли чамъ намудҳо ва шаклҳои гуногуни онҳоро нишон дода, намуди он бо ифодаи калимаи муайянкунанда ва худ вожаи *case ё pack ё bag* зоҳир мегардад. Мисоли равшани гуфтаҳои болоӣ якчанд навъи вожаҳои зерини ифодакунандаи навъҳои сумка дар забони англисӣ шуда метавонанд:

a briefcase ё attaché case – ин сумкаи саҳт ва шаклан росткунҷаест, ки асосан барои кашондани қоғазҳо истифода мешавад ва даста дорад. Аксар вақт ҳуқуқшиносон онро истифода мебаранд, то санадҳои парвандаро ба суд баранд, ки номашон аз ин ҷо баромадааст;

a bum bag (Br) – як навъи сумкаи хурдест, ки ба камар мебаранд ё ба китф мепартоянд. Истифодаи ин навъи сумка дар миёни сайёҳон маъмул буда, барои нигоҳ доштани ҳуччатҳо ва пул хеле қулай аст, ки дар ИМА онро *fanny bag* меноманд;

a waist pack / a fanny pack (Am) – сумкаест, ки ба камар баста шуда, имконият медиҳад, ки ашёи зарурӣ дар гирди камар нигоҳ дошта шавад;

a clutch bag – *clutch* аз вожаи англисии *clutch* гирифта шуда, маънояш «саҳт доштан» аст. *Clutch bag* сумкаи хурди шинам ва бидуни даста мебошад, ки одатан дар даст дошта мешавад. Он метавонад аз масолеҳи гуногун, аз ҷумла пусти мор ё дигар намудҳои пӯст сохта шуда бошад;

a handbag – дар забони англисии амрикоӣ бо номи *purse* маъруф буда, сумкаи миёнаҳаҷм то калонҳаҷми дастадор мебошад, ки барои бурдани ашёи шахсӣ истифода мешавад. Дар баъзе қисматҳои ИМА онро *pocketbook* низ меноманд;

a purse (Am) – сумкаи занона, ҳамён барои тангаҳо (қошелоқ), сумка барои ороишоти рӯй – косметичка, ридикюл буда, ба таври маҷозӣ метавонад ба маблағ, сармоя ё буҷа ишора кунад;

a messenger bag – дар забони англисӣ инчунин дигар бо номи *courier bag* ёдрас шуда, як намуди ҳалтаи овезонест, ки одатан аз матоъ (табӣӣ ё сунъӣ) сохта мешавад. *Messenger bag* бо як тасма, ки аз болои китф гузаронида мешавад пайваст шуда, дар қисми поёни пушт нигоҳ дошта мешавад. Ин навъи сумка солҳои пеш аз тарафи паёмрасонҳо истифода шуда, имрӯз он як атрибутӣ муоссир дар шаҳрҳо ба ҳисоб меравад. Баъзе намудҳои он бо номи *carryall* машҳуранд;

a rucksack (Br) – рюкзак, ҳалтаи махсусест барои бардошти борҳои гуногун дар пушт, ки бо ду (вақте як) тасма аз гардан то китфҳо мегузарад ва ба китф баста мешавад. Он барои саёҳат, кӯҳнавардӣ ё истифодаи ҳаррӯза хеле мувофиқ аст;

a backpack (Am) – ҳалтаи пушт аст, ки бо ду тасма аз болои китфҳо ба пушт овехта мешавад. Ин истилоҳ бештар дар забони англисии амрикоӣ истифода мешавад ва ба ҳамон *рюкзак* шабоҳат дорад;

a shoulder bag – сумкаи китфӣ – ин истилоҳ метавонад ба чанд намуд ишора кунад; *handbag* – сумкаи занона барои ашёи шахсӣ; *messenger bag* – сумкае, ки бо тасма аз як китф овезон мешавад ва ба сина печида, дар пушт қойгир мешавад; *satchel* бо як тасма – ҳалтае, ки низ як тасма дорад ва дар китф овезон мешавад;

a tote bag – ин як сумкаи калон аст, ки одатан бе қопақ аст ва дастаҳои параллелӣ дошта, аз паҳлуҳои болои ҳалта мебароянд. Чунин сумкаҳо бисёр вақт ҳамчун сумкаи такроран истифодашавандаи харид истифода мешаванд.

Дар баробари либоси асосӣ дар ду забони омӯхташаванда қисматҳои он низ мавҷуданд, ки ба либос зебу зиннат ва шаклу намуди хосро мебахшанд. Дар баробари ин, ин қисматҳои либос барои муҳофизат кардани инсон аз гармиву хунунӣ, барфу борон низ хизмат мекунанд. Чунончи:

hood – қалпоқ (*шуг.*) **капюшон** аз калимаи англосаксонӣ «*hōd*» гирифта шуда, баробари калимаи англисии «*hat*» (қулоҳ) аст. Худи як навъи **либоси** бо капюшон аст, ки ҳангоми пӯшида шудан қисми зиёди сар ва гарданро мепӯшонад, ва баъзан ҳатто рӯйро пӯшида метавонад. Капюшон метавонад барои мақсадҳои эстетикӣ ё барои муҳофизат аз обу ҳаво, масалан, аз сардӣ, бод ва борон пӯшида шавад;

toggle – тоғл, як порчаи хурд, ки аз чӯб, пластик, металл ва ғайра сохта мешавад, ки тавассути як ҳалқа ё сӯроҳ гузаронда мешавад, то як қисмро бо қисми дигар мепайвандад;

collar – *гиребӯн* (шуғ.) – як қисми либос, ки ба атрофи гардани одам мегардад ва одатан ба поён ҳам мешавад. Намудҳои гуногуни гиребон маъмуланд; дароз, кӯтоҳ, ду қабата, жабо, кушод, баста, шакли секунча, шакли чоркунча, гиребони истодагӣ;

pleat – *хӯм* (шуғ.), чин, таҳ, ки аз ду қатъ кардани матоъ ба баргардонидани худ ва мустаҳкам кардани он дар ҷои худ сохта мешавад. Чин одатан дар либос ва ҷиҳози хона барои ҷамъ кардани як пора матоъ ба диаметри танг истифода мешавад, ки ду навъ мешавад: 1) **чини фишурда** – ки бо оҳан ё гармӣ ба хатти дақиқ ё осебдори баланд бурида мешаванд; ва 2) **чини фишурданашуда**, мулоим;

button – *тулма* (шуғ.), **тугма**, ашёест барои бастани ду пораи матоъ, ки тавассути як ҳалқа ё гузаронидан дар сӯроҳи тугма пайваست мешаванд. Дар мӯд ва тарроҳии имрӯзаи либос, тугмаҳо аксар вақт аз пластик сохта шуда, инчунин метавонад аз металл, чӯб ё пӯсти хӯрдагӣ низ тайёр мешавад;

cuff – **каф** як қабати матоъ аст, ки дар канори поёни остини як либос (палто, курта ва ғайра) омада, вазифаи кафҳои баргардонда матоъро аз фарсуда шудан муҳофизат мекунад;

belt – *тасма* (шуғ.), тасмаи мулоимест, ки махсусан атрофи камар пӯшида мешавад, ки ҳамчун ороиши курта ва ниғаҳдории шим истифода мешавад;

snap – кнопка, тугмаи махсусет, ки барои пайваст кардани қисматҳои гуногуни либос, пойафзол, ё ашёи гуногуни истифода мебаранд;

lapel – лапел як шоҳаи хурди матоъ аст, ки дар пеши як курта ё палто дар поёнтар аз гиребон ҷой дода мешавад;

buttonhole – тугма барои пайванд кардани як тарафи либос ба дигар истифода мешавад;

ruffle – рафл як пори матоъ аст, ки дар як канор ҷамъ шуда, барои ороиши ҷизе истифода мешавад;

zip – *ҷеп* (шуғ.), сепи фиксаторӣ, ки барои пайваст кардани ду канори матоъ ё маводи дигар хизмат мекунад. Дар соли 1892, Уиткомб Л. Чадсон, ихтироъкори амрикоии шаҳри Чикаго, патенти тарҳи аслиро гирифт, ки асоси дастгоҳи муосири онро ташкил медод;

pocket – *ҷебак* (шуғ.) киса, ҷайб, пораи матоест, ки барои оро додан дар беруни либос ва барои ниғаҳ доштани ҷизу чораи майда дар дохилашон дар дохили либос дӯхта мешаванд. Намудҳои гуногуни киса мавҷуданд: **breast pocket** – *тӯрти ҷебак* (шуғ.), кисаи сари *синагӣ* – ҷайби хурде мебошад, ки дар берун, дар қисми пеши камзӯл ё курта (одатан болои сина) ҷойгир аст; **inside pocket** – *дарӯн ҷебак* (шуғ.), кисаи дарунӣ, кисаест, ки дар дохили либос ҷойгир шудааст ва аз берун дида намешавад; **fake pocket** – кисаи *қалбакӣ*, кисае, ки зоҳиран ҷайб менамояд, вале дар асл воқеан вучуд надорад (наметавон ҷизе дар он гузошт).

lining – шлейф, қисми поёни дарози куртаи занонаест, ки дар маросимҳои гуногун; туй, шабнишинӣ истифода мешаванд;

veil – *никоби турӣ*, як предмети либос ё матои овезон аст, ки барои пӯшидани як қисми сар ё рӯй ё як объекти муҳим истифода мешавад;

sleeve – *зуу* (шуғ.), остини либос, тамоми ё қисман дастро пӯшонда, шакли кӯтоҳ ва дароз дорад; **bell** – остини зангӯламонанд, ки шакли кӯтоҳ ва дароз ва одатан ба таври ҳамвор ба ҷойи пайвастшавиашон расида, дар поён васеъ мешавад; **puff, puffed** – остини пуфакмонанд, ки дар шона ва канори поён ба танаи ҷисм мерасад ва дар миёна васеъ мешавад; **dolman** – остини *долман* остини халтамонанд мебошад;

seam – дарз, ҷойи пайвастшавии, скреп, қатораи пайдарпайи дарзҳо дар матоъе, ки аз ҷиҳати ғафсӣ аз як ё чанд қабат иборат аст;

hem – хати дӯзандагӣ (гем) дар дӯзандагӣ як усули ба охир расонидани либос аст, ки он дар канори як порчаи матои қатъшуда дӯхта мешавад, то дарозии онро аз об ё борон муҳофизат мекунад;

strap – ремен, як порчаи чармини ҳамвор мебошад, ки барои пӯшидан, барои нигоҳ доштани ё бастанӣ чизӣ дигар истифода мешавад;

corset – корсет аз вожаи франсавӣ corset, corps гирифта шуда, маънояш "бадан" мебошад, як навъи предмети либосӣ тағест, ки барои сахт нигоҳ доштани шикам истифода мешавад;

shoulder pad – ашёи махсусет, ки дар таги либос дар доираи китф барои баланд нишон додани китф гузошта мешавад;

waistband – як лентай матоъ ё эластикест, ки ба атрофи миён баста шуда, одатан ҳамчун як чузӣ либос, шим, шортҳо ва либосӣ таг истифода мешавад;

apron – як чузӣ либос, пешбанд, ки барои нигоҳ доштани либос аз ифлосшавӣ истифода мешавад;

underwear – либосӣ таги занонаву мардонаест, ки дар таги либосӣ асосӣ пӯшида мешавад;

undershirt – камисол, як намуди либосӣ тағест, ки зерӣ як куртаи хӯрокпазӣ пӯшида мешавад, то онро аз арақ кардан ва бӯйи бадан муҳофизат мекунад;

briefs – брифҳо, як намуди шортҳои кӯтоҳ ва мувофиқи андозаи бадан барои либосӣ таг мебошанд.

Бояд тазакурр дод, ки вожаҳои ба лексикаи либос алоқаманд дар он мавқеи махсусро ишғол намуда, барои муайян сохтани шаклу намуд, андозаву ранг ва зебу зиннати либос хизмат менамоянд. Дар натиҷаи таҳқиқи ороиш ва нақшу нигори матоъҳои, ки аз он либос тайёр карда мешаванд, метавон чунин хулоса баровард, ки либосӣ анъанавӣ ду халқият: шугнон ва англис вобаста ба замон тағйир ёфта бошад ҳам, арзиши худро дар давоми садсолаҳо нигоҳ доштааст. Баъзан дар либос ороишоти махсусе ҷой дода мешаванд (шерозии тоқӣ ва куртаи шугнонӣ), ки ба воситаи он фалсафаи қадими халқи муқимӣ, анъанаҳои гулдӯзӣ ва нақшу нигорофаринии дорои техникаи муайян инъикос мегарданд. Ороиш, нақшу нигор, гулдӯзии либосӣ анъанавӣ шугнон ва англис ҳамчун сарчашмаи таърих ва фарҳанг, мувозинати гендерӣ махсуб меёбад, арзиши муҳимеро дар худшиносии миллий-фарҳангии ҳар як халқу миллат доро мебошад.

Ҳамин тариқ метавон гуфт, ки омӯзиши алоқамандии лексикаи либосӣ забонҳои шугнонӣ ва англисӣ ва чузҳои атрибутӣ он дар самти таъсири мутақобилаи фарҳанги Аврупоӣ ва Шарқ имконоти васеъро барои дарки назариявии ин омилҳо ва татбиқи амалии ин нуқтаи назар фароҳам меоварад.

АДАБИЁТ:

1. Аламшоев, М., Аламшоев, Ш. Шугнано-таджикско-русско-английский словарь. Том 1. / М. Аламшоев, Ш. Аламшоев. – Душанбе: Ирфон, 2020. – 480 с.
2. Андреев, М.С. Таджики долины Хуф (верховья Амударьи). Вып. 1 / М.С. Андреев // Тр. Ин-т истории, археологии и этнографии АН Тадж. ССР, Т. 7. – Сталинабад, 1953. – 251с.
3. Arnold, J. Patterns of Fashion: English Women's Dresses and Their Construction, 1660-1860 / J. Arnold. – L.: – Macmillan, 1995. – 193 p.
4. Бобомуродова, М.У. Источники формирования женской декоративной лексики таджикского языка / М.У. Бобомуродова // Вестник ТНУ (научный журнал), №7 (63). – Душанбе: – Сино, 2010. – С.94-96 (на тадж. яз.).
5. Додыхудоева, Л. Р. К интерпретации этнокультурной истории народов Западного Памира; традиционные головные уборы Interpreting the ethnocultural history of the Western Pamir peoples; Traditional headwear / Л.Р.Додыхудоева // Этнолингвистика. – Москва, 2021. – С.43-54.
6. Долгова, Т.В. Формирование и развитие английской терминологии дизайна одежды и моды в социоллингвистическом аспекте: автореф. дис. канд. филол. наук. / Т.В. Долгова. – Омск, 2007. – С.21.
7. Ершов, Н. Н., Широкова З. А. Альбом одежды таджиков. / Н.Н.Ершов, З.А. Широкова. – Душанбе, 1969. – 542с.

8. Каландаров, Т.С. Шугнанцы (историко-этнографическое исследование) / Т.С. Каландаров. – Москва, 2024. – 478с.
9. Карамшоев, Д. Шугнанско-русский словарь. Том 1. / Д. Карамшоев. – М.: Наука, 1988. – 576 с.
10. Карамшоев, Д. Шугнанско-русский словарь. Том 2. / Д. Карамшоев. – М.: Наука, 1991. – 615 с.
9. Карамшоев, Д. Шугнанско-русский словарь. Том 3. / Д. Карамшоев. – М.: Восточная литература РАН, 1999. – 568 с.
11. Ларина, Т. А. Семантика фразеологических единиц с компонентами – наименованиями одежды в английском и русском языках / Т.А. Ларина // Филологические науки. Вопросы теории и практики, 2015, № 8 (50). – С. 100-103.
14. Лашкарбеков, Б.Б. К этнолингвистической истории иронязычных народов Памира и Восточного Гиндукуша / Б.Б. Лашкарбеков // Памирская экспедиция (статьи и материалы полевых исследований). – М.: Институт востоковедения РАН, 2006. – С.111 -130.
15. Laver, J. Modesty in dress / J.Laver -Boston: Houghton Mifflin. Michelman, 1969. – 186 p.
16. Саттарова, Р.М. Наименования украшений одежды в русском и английском языках: дисс. кан. филол. наук: 10.02.20 /Р.М. Саттарова. – Москва, 2004. – С.29.
17. Халимова, М. Лексика, обозначающая понятие "одежда" в таджикском языке (на основе материалов говора Худжанда и его окрестностей): автореф. дисс...канд. филол. наук. / М. Халимова. – Худжанд, 2002. – 23с.
18. Худоиева, Х.М. Структурно-семантический анализ лексики украшений в таджикском и английском языках: автореферат... канд. фил. наук / Х.М. Худоиева. – Душанбе, 2019. – 25 с.
19. Hart, A., North S. Fashion in Detail: From the 17th & 18th Centuries / A. Hart, -NY.: Rizzoli, 1998.–305 p.
20. Oxford Dictionary of Idioms Second edition. – New York: Oxford University Press Inc., 2004. – 340 p.

ВОЖАҲОИ МАРБУТ БА МАТОӢ ВА ОРОИШОТИ ЛИБОСИ ЗАНОНА ВА МАРДОНА ДАР ЗАБОНҲОИ ШУҒНОНӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақола вожаҳои марбут ба матоӣ ва ороишоти либоси занона ва мардона дар забонҳои шугнонӣ ва англисӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифта шуда, маълум гардид, ки вожаҳои номбурда дар баробари ҷузъи лексикии ду забони омӯхташаванда, алоқамандии ҳаёти ҷамъиятӣ бо забон ва тафаккури соҳибзабонро инъикос намуда, ҳамчун калиди фаҳмидани арзишҳои фарҳангии ҳар як халқу миллат хизмат мекунад.

Таҳқиқи лексикаи либоси ду забони мавриди таҳқиқ нишон дод, ки вожаҳои маъмули ифодакунандаи либоси занонаву мардона атрибутҳои махсуси ҳудро доранд, ки ба он матоӣ, предметҳои махсуси ороишотӣ дохил шуда, намуди либосро пурра месозанд. Дар интиҳоби либос ва пойафзол, мавод барои тайёр кардани он нақши муҳим бозида, вожаҳои асосии ифодакунандаи мавод барои тайёр кардани либос: матоӣ ва навъҳои гуногуни он: шифон, арганза, шерст, капрон, нейлон, паплин, лайкра, лай, муйина ва паими ҳайвонот, барои пояфзол: пӯст, маводҳои ивазкунандаи пӯст, резин, каучук, матоҳои гавс ва ғайра мебошанд, ки барои таъмин кардани устувории либоси пояфзол, бароҳат будани он, зебоии он хизмат мекунад.

Омӯзиши вожаҳои ба лексикаи либос алоқаманд нишон дод, ки вазифаи асосии ин воҳидҳои муайян сохтани шаклу намуд, андозаву ранг ва зебу зиннати либос буда, таҳқиқи вожаҳои ифодакунандаи ороиш ва нақшу нигори матоӣҳое, ки аз он либос тайёр карда мешаванд, ҳамчун сарчашмаи таърих ва фарҳанг дар ҳудудиносии милли-фарҳангии ҳар як халқу миллат арзиши баланде доранд.

Калидвожаҳо: лексикаи либос, вожаҳои атрибутӣ, вожаҳои ифодакунандаи матоӣ, вожаҳои ифодакунандаи ороишоти либос, навъҳои вожаҳои ифодакунандаи матоӣ, мафҳуми шаклу намуд, мафҳуми андозаву ранг, мафҳуми зебу зиннат, таърих ва фарҳанг, ҳудудиносии милли.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдурахмонова Шамима Умедовна – докторанти соли 3-юми докторантураи назди Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев, (+992) 901026697; E-mail:abdurahmonovasamima@gmail.com

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ, ОТНОСЯЩИЕСЯ К ТКАНЯМ И ДЕКОРАТИВНЫМ ЭЛЕМЕНТАМ ЖЕНСКОЙ И МУЖСКОЙ ОДЕЖДЫ В ШУГНАНСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматривается лексические единицы, включающая названия тканей и украшений женской и мужской одежды в шугнанском и английском языках. В ходе исследования было установлено, что данные лексические единицы, являясь частью словарного состава двух изучаемых языков, отражают взаимосвязь общественной жизни с языком и мышлением его носителей, а также служат ключом к пониманию культурных ценностей каждого народа и нации.

Исследование лексики одежды в исследуемых языках показало, что распространённые слова, обозначающие женскую и мужскую одежду, обладают особыми атрибутами, к которым относятся ткани и специальные декоративные элементы, формирующие целостный облик одежды. При выборе одежды и обуви важную роль играют материалы, используемые для их изготовления. К основным словам, обозначающим материалы для производства одежды, относятся: ткани и их различные их виды: шифон, органза, шерсть, капрон, нейлон, поплин, лайкра, шёлк, мех и шерсть животных; для обуви – кожа, заменители кожи, резина, каучук, плотные ткани и другие материалы, обеспечивающие прочность, удобство и эстетичность одежды и обуви.

Изучение слов, относящихся к лексике одежды, показало, что их основная функция заключается в определении формы и вида, размера и цвета, а также декоративных особенностей одежды. Исследование слов, обозначающих украшения и орнамент тканей, из которых изготавливается одежда, как источника истории и культуры, имеет высокую ценность для национально-культурного самосознания каждого народа и нации.

Ключевые слова: *лексика одежды, атрибутивная лексика, слова, обозначающие ткани, слова, обозначающие украшения одежды, виды наименований тканей, понятие формы и вида, понятие размера и цвета, понятие украшения, история и культура, национальное самосознание.*

Сведения об авторе: *Абдурахмонова Шамима Умедовна – докторант 3-го года обучения при Хоругском государственном университете имени М. Назаршоева, (+992) 901026697; E-mail: abdurahmonovasamima@gmail.com.*

LEXICAL UNITS RELATED TO FABRICS AND DECORATIVE ELEMENTS OF WOMEN'S AND MEN'S CLOTHING IN SHUGHNI AND ENGLISH

The article examines attributive vocabulary, including the names of fabrics and decorations of women's and men's clothing in the Shughnani and English languages. The study revealed that these lexical units, being part of the vocabulary of the two languages under investigation, reflect the relationship between social life, language, and the thinking of their speakers, and also serve as a key to understanding the cultural values of each people and nation.

The study of clothing vocabulary in the analyzed languages showed that commonly used words denoting women's and men's clothing possess specific attributes, which include fabrics and special decorative elements that form the complete appearance of clothing. When choosing clothing and footwear, the materials used in their production play an important role. The main words denoting materials for clothing production include fabrics and their various types: chiffon, organza, wool, capron, nylon, poplin, lycra, silk, fur, and animal wool; for footwear – leather, leather substitutes, rubber, caoutchouc, thick fabrics, and other materials that ensure durability, comfort, and aesthetic appeal of clothing and footwear.

The study of words related to clothing vocabulary showed that their primary function is to define shape and type, size and color, as well as decorative features of clothing. The analysis of words denoting decorations and fabric patterns used in clothing production, as a source of history and culture, has significant value for the national and cultural self-awareness of every people and nation.

Keywords: *clothing vocabulary, attributive vocabulary, words denoting fabrics, words denoting clothing decorations, types of fabric names, the concept of shape and type, the concept of size and color, the concept of decoration, history and culture, national self-awareness.*

Author information: *Abdurakhmonova Shamima Umedovna – 3rd-year doctoral student at Khorog State University named after M. Nazarshoev, (+992) 901026697; E-mail:*

abdurahmonovasamima@gmail.com.

ТДУ: 811.581:37

ВОСИТАҲОИ ТАСВИРӢ ВА ИФОДАВӢ ДАР СОХТОРИ ЗАБОНИ ЧИНӢ

Алимададшоева С.Д.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Иероглифҳои чинӣ ганҷи бебаҳои фарҳанги чинӣ ба шумор рафта, муаммоҳои он дар сохтори забони чинӣ мавқеи махсусро ишғол менамоянд. Ривояте низ дар байни мардуми чинӣ вучуд дорад, ки гӯё ягонагии Осмон ва Инсон дар иероглифҳо инъикоси худро ёфтаанд.

Хаттотии иероглифӣ ҳамчун санъати хушнавӣ, дар замони муосир хеле маъмул гаштааст. Хусусияти хушобуранг таҳия шудани иероглифҳо, эҳтимолан, сабаби пайдоиши хаттотӣ, ҳамчун навъи санъат ва робитаи он бо наққошӣ гардидааст. Ин хусусиятҳо бевосита дар ташкил ва амалӣ намудани анъанаҳои хаттӣ зоҳир мегардад.

Иероглифҳо хати нофаҳмо ва ҳама номафҳумӣ меноманд. Калимаи «иероглиф» мутлақо чинӣ низ нест. Ин калимаи юнонии (hieros-«муқаддас» ва glyphe-«чизе, ки қандакорӣ шудааст»). Дар аввал, мафҳуми «иероглиф» маънои «хатҳои муқаддаси аз санг ҳаққишуда»-ро ифода мекард ва асосан ба иероглифҳои мисрӣ тааллуқ дошт. Баъдтар ин номро барои ифода намудани аломатҳои чунин хате, ки дар он идеограммаҳо (яъне аломатҳои хаттии ифодакунандаи на овози қадом як забон, балки тамоми мафҳум) бо аломатҳои овозӣ якҷоя карда мешуданд, истифода мебуданд.

Бояд қайд намуд, ки маҳз қай ба вучуд омадан ва пайдо шудани алифбо ва забони чинӣ то ҳанӯз аниқ маълум нест. Тибқи баъзе маълумотҳо, 777 он дар давраи сулолаи Ин (солҳои 1401-1122 то милод) ба вучуд омадааст, аммо мувофиқи ривоятҳои дигар, алифбои чиниро (хаттотӣ) 4 ҳазор сол пеш таърихшиноси императории Чин – Хуандӣ бо номи Сан Сзе ихтироъ намудааст. Дар ривоят доир ба иероглифҳои чинӣ чунин оварда шудааст: «Сан Сзе иероглифҳо бо ин сабаб офарид, ки гӯё Осмон заминро бо арзан пӯшондааст, аммо арвоҳҳои шарир тамоми шабҳо гиря мекарданд» [5, с.68].

Ин ривоят шояд ба назар аҷиб намояд, вале мафҳуми амиқ дорад. Нависанда ва рассоми маъруфи таъи Сзан Яньюан ин мафҳумро дар таърихи пайдоиши забон ва иероглифҳои чинӣ чӣ гуна бояд фаҳмид, чунин шарҳ додааст: «Осмон натавонист минбаъд асрори худро аз одамон пинҳон дорад. Одамон, хатнависиро омӯхта, аллақай, асрорҳои осмониро сарфаҳм мекарданд. Ин ба ҳодисаи хушбахтии сарнавишт монанд аст, ки дар он донаҳои арзан ҳудашон аз Осмон меборанд» [5, с.70].

Ҳамчунин гуфта мешавад, ки бо шарофати иероглифҳои чинӣ инсоният имкон пайдо намуд, усул ва қонунҳои асосии тартиботи дунявиро дарк намояд ва арвоҳони шарир дигар натавонистанд ба осонӣ одамонро фирефта кунанд ва ба онҳо дурӯғ гӯянд, бинобар ин гиря мекарданд.

Олим ва хаттотӣ маъруфи давраи сулолаи Тан (солҳои 618-907 пеш аз милод) Юн Шинан дар бораи ихтироъкори иероглифҳои чинӣ Сан Сзе чунин гуфтааст: «Ӯ барои намуна тасвири кӯҳҳо ва селобаҳо, дарёҳо ва баҳрҳо, изи аждарҳо ва морҳо, паррандаҳо ва ҳайвонотро гирифта, шаш навъи хусусиятҳои иероглифиро офарид» [5, с.71].

Иероглифҳои аз ҳама қадимтарини чинӣ дар қосахонаҳои сангпӯшт ва устухонҳои барзагов навишта шудаанд. Онҳо «сзюгуэнь» меномиданд, ки ба тарҷумаи тахтлафзӣ маънои «матн дар қосахона ва устухон»-ро дошт. Баъдан, пас аз пайдоиши технологияи ғудозиши биринҷӣ, иероглифҳо дар зарфҳои биринҷӣ менавиштаданд. Онҳо «сзингуэнь» номида шуданд, ки маънои «матн бо биринҷӣ»-ро ифода мекард.

Шумораи иероглифҳо низ, чун ҳуди иероглифҳо, доимо тағйир меёфтанд.

Микдори зиёди онҳо дар маҷмӯаи «Сзи юн», ки дар замони сулолаи Сун таҳия гардида буд, ҷамъоварӣ шуда буданд. Ии маҷмӯа 53 525 иероглифҳои чиниро дар бар мегирад, ки хирқаи забони чинӣ мебошад. Ҳамчунин, 12 иероглифҳои чинии нигориши қадимаи «сзюгуэнь», ифодагари ҳайвонҳои бурҷи дувоздаҳгонаи чинӣ мебошанд. Зери ҳар як аломат ҳамтои он ба тарҳи муосир (сода) навишта шудааст.

Дар рафти рушдҳои хатти иероглифӣ, навъҳои гуногуни хаттотӣ, ба монанди: «чжуан», «лишу», «син», «сао», «кай» ва ғайра пайдо шудан гирифтанд. Дар ниҳоят, хаттотӣ ба як навъ санъате бо қоидаҳои ҷиддии худ табдил ёфт. Дар Чин то ҳанӯз низ чунин меҳисобанд, ки хаттотӣ сифат ва хусусиятҳои инсонро инъикос мекунад.

Баъди забт кардани ҳокимият аз тарафи Ҳизби коммунистӣ, дар Чин ислоҳоти хаттотӣ гузаронида шуда, дар натиҷа навиштани бисёр иероглифҳои чинӣ ниҳоят сода гардиданд ва онҳо «содашуда» номида мешуданд.

Хаттотии анъанавии чинӣ аз боло ба поён, аз рост ба чап навишта мешавад, навиштаҷот дар лавҳаҳо низ мумкин аст ба таври уфуқӣ, аз рост ба чап навишта шавад. Дар айни замон, дар қораи Чин кайҳо инчониб ба иероглифҳои сода гузаштаанд ва шакли «ғарбӣ»-и навишт – ба таври уфуқӣ аз чап ба рост аст. Бо вучуди ин, дар Тайван, шакли навишти қадимӣ нигоҳ дошта шудааст ва иероглифҳои анъанавии чинӣ истифода мешаванд. Чунончӣ, барои хондани як рӯзнома бо забони чинӣ, донишмандон қариб 3000 иероглифҳо зарур аст.

Дар ҳама сатҳҳои сохтори грамматикӣ дар ин забонҳои омехта дар таносубҳои гуногун, ҷузъҳои он забонҳое, ки онҳо таркиб ёфтаанд, ба ҳисоб мераванд. Дарачаи омезиши ҷузъҳои пайдоишоти гуногун асосан аз сатҳи сохтори грамматикӣ он – фонологӣ, морфологӣ ва синтаксикӣ вобастагӣ дорад. Айни замон, забонҳои омехтаи шимолу ғарби Чин дар музофотҳои аз ҷиҳати бузургӣ мухталиф вомехӯранд, ин метавонад забонҳое бошанд, ки бо он сокинони якҷанд деҳаҳо гап мезананд ва забонҳое, ки садҳо ҳазор одам истифода мебаранд. Барои ҳама соҳибони ин забонҳои омехта, ин ягона роҳи муносибат ин воситаи муошират мебошад.

Бояд қайд намоем, ки унсурҳои асосии устуворсозандаи анъанавии забони чинӣ, забони хаттии расмӣ вэнян буд. Бартарияти системаи хаттии ягона, падидаи беназири имкондиҳандаи мавҷудияти шеваҳои гуногуни якҷанд вақт дар доираи давлатҳои соҳибистиклол рушдёфта гардид. Дар робита ба сабабҳои сиёсӣ, аҳаммияти бештарро дар забони чинӣ шеваҳои шимолӣ ба даст овардаанд, ки дар муқоиса бо шеваҳои ҷанубӣ, бо ягонашаклии зиёд фарқ мекунанд. Дар заминаи онҳо «забони амалдорон», гуанхуа, ки ба мақоми забони расмӣ империя ноил гардида буд, ташкил ёфтааст. Якҷоя бо онҳо шеваи байхуа – забони гуфтугӯи мардуми одӣ низ рушд намудааст.

Ҳаракат барои демократикунонии саводнокӣ дар оғози асри XX, гузариши инқилобӣ ба байхуаро, ҳамчун забони асосии муоширати хаттӣ ва ибтидои муттаҳид кардани шеваҳои чинӣ шуҳратманд гардонид.

Лексикаи забони чинӣ ду марҳилаи ислоҳотро гузаронидааст:

- мутобикгардонии буришҳои нави маъноӣ бо дохилшавии буддизм ба Чин дар асри I-и пеш аз милод;

- муттаҳидсозӣ бо таркиби луғавии ҷаҳонии замони нав – аз оғози асри XX, ки забони ҷопонӣ нисбатан дастрас барои истифодабарандагон гардид. Воридшавии бисёр мафҳумҳои ҷанубии мутобиккардашуда тавассути он иероглифҳои чинии ҳеҷ гоҳ иқтибоснашуда, вале аллакай дар Ҷопон ташаккулёфта, ки барои забони чинӣ иқтибосшуда буданд, оғоз мешавад [4, с.114].

Одатан, забони чинӣ қариб, ки иқтибосҳои бевосита надошт, аммо ҳарф ба ҳарф тарҷумакунии семантикӣ васеъ истифода бурда мешуд, масалан, 电 – барқ, айнан - оташак, 电脑 – компютер, айнан- мағзи сари барқӣ, 笔记本电脑 – ноутбук, айнан- дафтар-компютер.

Дар замони муосир иқтибосҳои фонетикӣ бештар маъмулӣ гаштаанд, масалан,

克隆 (kelong) «клон». Баъзе иқтибосҳои нав, барои аз байн бурдани калкаҳои мавҷудбуда оғоз мекунад, масалан, 巴士 (bambash) «автобус» (аз англ. Bus) 公共汽车, айнан - «аробаи буғии чамъиятӣ»-ро аз байн мебарад [4, с.116].

Ҳамагӣ дар забони чинӣ қариб 400 ҳиҷоҳо вуҷуд доранд, ки боиси мавҷудияти шумораи зиёди омонимҳо, калимаҳои якранг садодиҳанда гардидаанд. Умуман, дуруст фаҳмидан ва тарҷума кардани ибораҳои чинӣ комилан ғайриимкон аст. Баъзан, бо андак диққати камтар намудан, дар дохили матн низ ба хатоғӣ роҳ додан уловкмумкин аст. Бо ҳамин сабаб, фаҳмидани матни бадеӣ ё бо ёрии *пининҳо* навишташуда, мушкilotи қариб ҳалнашванда аст [12, с.37].

Алифбои иероглифии чинӣ дар байни хатҳои муосир падидаи махсус мебошад. Ин ягона алифбои иероглифии ҷаҳон аст, ки якуним ҳазор сол пеш аз милод ихтироъ гардидааст ва мавҷудияташ то замони мо идома дорад. Алифбоҳои иероглифӣ, ки дар тамоми мабдаъҳои тамаддуни қадим ихтироъ гардида буданд – дар Шарқи Наздик, дар Осиёи Ҷанубӣ, Америкаи Марказӣ бо гузоштани ёдгориҳои на он қадар зиёд аз байн рафтаанд. Танҳо алифбои иероглифии чинӣ дар давоми тамоми таърихи худ, ба шароитҳои тағйирёбандаи рушди тамаддунҳо мувофиқат намудааст ва дар замони муосир низ мураккаб, вале барои Чин чун воситаи хат қобили қабул монданро идома медиҳад.

Аломати хатти чинӣ шакли графии мураккаби аз шумораи як ё бештари ҷузъиёти графикаро дар бар мегирад. Номии чинии он «**字-сзи**» - *аломати хаттӣ* мебошад. Дар забонҳои аврупоӣ он номи «character» - аломат, ба забони русӣ дар қиёс бо дигар алифбоҳо – иероглиф номидаанд. Албатта, хатти чинӣ, одатан, аломатҳои иероглифӣ номида мешавад.

Иероглиф – ин аломати навишти ҳиҷоии забони чинӣ буда, он як ашё ва мафҳумро ифода мекунад. Мафҳуми калимаи ношиносро аз қисмҳои таркибии иероглифҳои ба он дохилшаванда ёфтан мумкин, аммо онро хондан ғайриимкон аст. Хондани иероглифҳо бояд дар алоҳидагӣ аз ёд кард. Калима метавонад аз 1-2, аҳёнан, барои транскрипсияи калимаҳои хориҷӣ, аз 3 иероглиф иборат бошад. Шумораи дақиқи иероглифҳои забони чинро номбар кардан ғайриимкон буда, дар луғатҳои тафсирий то 62 ҳазор иероглифҳо воমেҳурӯд. Ҳар хатмкунандаи муассисаҳои олии чинӣ бояд тартиби 6 ҳазор иероглифро донанд, ин миқдор барои хондани рӯзнома низ кифоятӣ мекунад [3, с.42].

Хатти иероглифӣ аз хатти алифбой бо принципҳои ишоракунии фарқ мекунад. Хатти иероглифӣ воҳидҳои забонии зиёд – калимаҳо ва морфемаҳоро ифода менамоянд, инчунин нақшаи мазмуни воҳиди забониро медиҳад. Сохтори хатти иероглифӣ аз хатти алифбой на танҳо бо шакл ва дараҷаи мураккабии аломатҳои алоҳида фарқ мекунад, балки тафовут дар ҳама хусусиятҳои ин ду намуди хатҳо зоҳир мегардад. Тафовути графии хати иероглиф аз хатти алифбой аз он иборат аст, ки аломати хатти иероглифӣ доимо аз аломати хатти алифбой мураккаб аст, ва шумораи ҳуди аломатҳо ба ҳазорҳои зиёд мерасад.

Тавре зикр кардем, дар луғати охириини алифбои чинӣ шумораи онҳо зиёда аз 62 ҳазор мебошад, ки ягонто аз хатҳои иероглифии маъмулӣ чунин миқдори воҳидҳоро доро набуд [7, с.442].

Ҳамчунин, 12 иероглифҳои чинии нигориши қадимаи «**сэягувэн**», ифодагари ҳайвонҳои бурчи дувоздагонаи чинӣ мебошанд. Зери ҳар як аломат ҳамтои он ба тарҳи муосир (сода) навишта шудааст. Дар ин ҷо, иероглифҳо аз чап ба рост ва аз боло то поён маънои *калламуш, барзагов, планг, заргӯш, аждаҳо, мор, асп, буз, маймун, хурус, саг, хукуро* ифода менамоянд. Ҳатто, дар нигоришҳои таърихӣ чинӣ оварда шудааст, ки дар замони қадим, ба қор дохилшавандагон, мисли ҳозира на саволнома (анкета), балки хатибаи худро, ки мувофиқи он корфармо низ қарор мебаровард ин шахсро қабул кунад ё не, пешниҳод менамуданд. Таҷрибаи забони чинӣ нишон

медиҳад, ки шумораи аломатҳои хатти иероглифӣ тавонистааст дар мавҷудияти ниҳоят дурударози он чӣ гуна бузургиро ба даст оварад.

Ҳамин тавр, иероглифҳои чинӣ на танҳо хониши чинӣ, балки хониши куриёӣ, ҷопонӣ ва вьетнамирӣ низ доранд. Дар дохили кишвари Чин ҳар як иероглиф дорои ҳам хониши ягона «миллӣ», ва ҳам шеваҳои зиёде мебошад. Дар баробари ин дар бисёр шеваҳо, хусусан, дар шеваҳои ҷанубӣ, ҳамон як иероглиф метавонад ду хониш дошта бошад: гуфтугӯӣ ва адабӣ. Дуюмӣ ҳангоми хондани матнҳои хаттӣ ва талаффузи истилоҳоти илмӣ ва фарҳангӣ истифода бурда мешавад.

Донистани 500 иероглифҳои нисбатан такроршаванда барои фаҳмидани 80% матнҳои одии рӯзмарра кифоя аст, донистани 1000 ва 2400 аломатҳо имкон медиҳад, мутаносибан 90%-95% чунин матнҳоро фаҳмид. 3000 иероглифҳо барои хондани рӯзномаҳо ва маҷаллаҳои ғайритаҳассусӣ кофист.

Дар айни замон иероглифҳои чинӣ дар 2 вариант мавҷуданд:

- содашуда, ки дар ҳуди кишвари Чин қабул шудааст;

- анъанавӣ, ки дар Тайван, Гонконг ва баъзе кишварҳои дигар қабул гардидааст [8, с.56].

Чун анъана, чинӣ аз боло то поён менавиштанд ва сутунҳо аз рост ба чап мерафтанд. Дар айни замон дар Ҷумҳурии мардумии Чин асосан ба таври уфуқӣ, аз чап ба рост, ба монанди хатти забонҳои аврупоӣ менависанд. Истифодабарии хатти амудӣ дар Тайван баробари хатти уфуқӣ идома дорад.

Расмулхатти чинӣ имрӯз ду намуди хатти мустақили миллӣ – триграммаҳо 拈 **gua** ва иероглификашиносиро эътироф менамояд. Ҳарчанд триграммаҳо дар корбурди хаттӣ ҳеҷгоҳ истифода нашудаанд, вале оғози фарҳангии хаттӣ маҳз бо онҳо алоқаманд аст. Тибқи навиштаҷотҳои қадимии замони шоҳ-император Фу-Си, триграммаҳо ҳашт ҳилаи графикаи аз се хатти яклухт ва номурақтаб сохташуда ва аломати ҳашт ҳақиқат ва падидаи табиӣ муқарраршуда ба шумор мерафт: «осмон», «замин», «оташ», «об», «раъд», «шамол», «кӯҳ», «ботлоқ»-ро дар бар мегиранд [6, с.37].

Аслан ихтирои хатти иероглифӣ ба қаҳрамони афсонавӣ – Тсан Тсе, дар шакли гоҳ мавҷудоти чорчашмаи мифӣ, гоҳ подшоҳи қадимӣ, гоҳ вазир Хуан Ди кашидашуда, нисбат дода мешавад [5, с.316].

Чуноне дар ривоят дар ақидаи доир ба сохтани иероглифҳо гуфта мешавад, изи парандаҳо ўро ба реги назди соҳил мебаранд. Ба онҳо нигариста, ў мефаҳмад, ки барои сохтани аломатҳои графикаи ифодакунандаи ашё, кашидани ҳуди ашё тамоман муҳим нест. Барои ба ҳам монанд кардани он як аломати шартӣ аз дигарон фарқкунанда комилан кофист. Афсона ривоят менамояд, ки иероглифҳои Тсан Тсе бавучуд оварда, ба дараҷаи кофӣ тасвири шартӣ ашёҳо буданд ва барои ҳамин 文-вэн «тасвир, нақшу нигор» меномиданд. Минбаъд аломатҳои нисбатан мураккабтар, таркиб ёфта, аз якчанд чунин расмҳо месохтагӣ шуданд. Ин аломатҳои мураккаб номи 字-сы-ро гирифтанд. Дар пешгуфтори луғати «Шовэн сзесзы» гуфта мешавад, ки «муаррихи дарбории император Хуан Ди бо номи Тсан Тсе аввалин шуда хатро дар лавҳача сохт» [5, с.318].

Дар он ҷо, аниқтараш, пайдоиши барғалати калимаи 字 – сы «аломати хаттӣ» аз калимаи 華 – сы «тавлидёфта», инчунин «ҳосилшуда» аз якчанд аломат оварда шудааст.

Ақидаи анъанавии нуқтаи ибтидоии таърихи хатти чинӣ, низ ба тасаввуроти мифологӣ дар бораи оғози дақиқи таърихи Чин асоснок карда шудааст. Мутобиқи концепсияи таърихи анъанавӣ император Хуан Ди шахси таърихӣ буд ва Чинро дар асри XXVI пеш аз милод ҳукмронӣ мекард.

Хатти *иноӣ* (иньское письмо) бо пиктограммаҳо, инчунин тасвирҳои графикаи фарозанда ба расмҳои алоҳидаи ашёҳо ё зухурот нишон дода шудааст. Ҳамзамон, аллакай, дар инҷо якчанд гурӯҳи аломатҳои аз ҷиҳати мураккабияшон фарқкунанда

чудо карда мешавад: пиктограммаҳои содатарин, пиктограммаҳои маҷмӯӣ, бо воситаи онҳое, ки мафҳуми абстрактӣ ва мухтасари мураккаб кардашуда дода мешавад ва онҳое, ки якҷоясозии якҷанд тасвирҳои расмиро дар бар мегиранд ва идеограммаҳо – низ эҷодиёти маҷмӯии графикаианд, вале аллакай, ифодакунандаи мафҳум мебошанд. Хуччатҳои хати *иной* ба охириҳои солҳои 273-и мавҷудияти империяи Шан тааллуқ дорад [6, с.108].

Қайд намудан ба маврид аст, ки дар забони хитой ба шахси аврупоӣ алифбои одаткардашуда мавҷуд нест, аммо иероглифшиносӣ вучуд дорад. Махсусан, ҳар як аломати иероглифӣ – ин ҳарф не, балки тамоми калима ё ҳичоморфема аст.

Дар тамоми таърихи бисёрасраи худ иероглификаи чинӣ дигаргуниҳои зиёдеро аз сар гузаронидааст. Нуктаи охирини тағйирёбии иероглифҳо гузариш ба иероглифҳои содатар (简体字 - jiǎntǐ zì) буд, ки ин дар солҳои 60-70-уми асри XX рӯй дод. Иероглифҳои мукаммали пешин ҳанӯз ҳам дар Тайван ва Ҳонконг истифода мешаванд.

Ривоят мекунад, ки «Ҳадди Бузург», бо нерӯҳои «Зулмот ва Нур» ҳамкорӣ намуда, ба «Се мавҷудоти аввал» ва «Панҷ қувваҳои табиат», ки метавонанд мунтазам ҳамдигарро «ба вучуд оваранд» ва «мағлуб созанд» ибтидо гузоштааст. Ва аз инчо, олимони куриёӣ ҳарфҳои аввали алифбои куриёиро барои «овозҳои миёнаи садонок» ба шаклҳои «се мавҷудоти аввал» - Осмон, Замин, Инсон шабеҳ кардаанд. Замин дар варианти якуми алифбои куриёӣ чун хатти уфуқӣ дар поёни доира тасвир карда мешуд. Осмон мисли хатти уфуқӣ аз доира боло. Одам ҳамчун хатти уфуқӣ аз рости доира. Бо мурури замон онҳо «садонокҳои миёна» номида шуданд: —, —|, |.

Дар мувофиқа бо фалсафаи табиӣ чинӣ онҳоро ба тасвири ҷаҳон монанд мекарданд, ки дар он Замин (—) дар поён, Осмон (—|) дар боло ҷойгир аст ва Одам (|) ҳалқаи пайвандкунандаи байни онҳо мебошад. Баъдан, *охэнь* - «Панҷ қувваи табиат» (унсурҳои ибтидоӣ) пайравӣ меёбад: Тартиби раванди *охэньсанъсэн* (오행상생) - пайдоиши 5 мавҷудоти зерини табиат мебошад: чӯб оташ тавлид мекунад, оташ заминро тавлид мекунад, замин металл ба вучуд меоварад, металл об тавлид мекунад ва об чӯбро ба вучуд меорад. Ин силсила беист такрор меёбад, ба монанди силсилаи дигар *оъхэньсанъгыг* (오행상극) – нобудсозии 5 мавҷудоти табиат (бартараф кардани): об ба оташ ғолиб меояд, оташ ба металл, металл ба чӯб ғалаба мекунад, чӯб ба замин ва замин ба об ғолиб меояд [13, с.110].

Ҳар як ҳарф ва овоз дорои ҷойи ҷиддан муайяни худ дар «Доираи кайҳони»-и универсалӣ мутобиқи маъноӣ муқаддаси бо гексаграммаҳо ва қисмҳои равшан хаткашидашудаи худ, мебошад. Ҳамин тариқ, дар ҳамаи ҳарфҳо барои овозҳои садонок, принсипи «Китоби тағйирот» риоя карда шудааст – онҳо мумкин аст дар мавҷудоти табиӣ «Об ва Оташ» пӯшида бошанд; онҳо мумкин аст дар мавҷудоти табиӣ «Дарахт ва Металл» кушода бошанд: танҳо садоноки мобайнӣ, ки ба «Се мавҷудоти аввалин» (Осмон, Замин, Инсон) ҳаммонанд карда мешаванд, дар тобеияти мавҷудоти табиӣ Ян ва Инь намонанд.

Ҳамин тариқ, дар ақидаи куриёӣҳо тамоми ҷаҳон аз «Доираи кайҳони»-и универсалии бо маркази дар «Ҳадди Бузург» иборат аст, ки ҳамаи унсурҳои он судури (зоҳир гаштани) яке аз «Панҷ мавҷудоти табиат»-ро дар бар гирифта, байни якдигар дар асоси қонуни умумӣ-универсалии (Ли) ҳамкорӣ мекунад, ҳамон тавре, ки «Панҷ мавҷудоти табиат» байни ҳамдигар робитаи зич доранд. Ҳама ҳарфҳои ҳиҷоии ибтидоӣ аз рӯи тарзи талаффуз ба 7 навъ, ки дар навбати худ 5 оҳанги қаторовозҳои мусиқии чинӣ ва 5 таркибот – (水-수 – Об, 火-화 – Оташ, 木-목 – Чӯб, 金-금 – Металл, 土-토 – Замин)-ро ташкил медиҳанд, тақсим карда мешавад [2, с.87].

Ҳамин тавр, дар рафти рушдёбии хатти иероглифӣ, навьҳои гуногуни хаттотӣ, ба монанди: «чжуан», «лишу», «син», «сао», «кай» ва ғайра пайдо шудан гирифтанд. Дар

ниҳоят, хаттотӣ ба як навъ санъате бо қоидаҳои ҷиддии худ табдил ёфт. Дар Чин то ҳанӯз низ чунин меҳисобанд, ки хаттотӣ сифат ва хусусиятҳои инсонро инъикос мекунад.

Дар системаи хатти иероглифии чинӣ низ муаммоҳои иероглифӣ мавҷеи хоса доранд. Хусусан муаммоҳои иероглифии «СЗЫМЬ» – ин яке аз хирқаҳои фарҳангии чинӣ аст, ки бо хусусиятҳои хаттӣ асос ёфтааст.

Иероглифҳо хеле аҷоиб ва ғарздоранд. Онҳо аз порчасутунҳо таркиб ёфта, ҳар кадоме маънои худро дорост. Яъне, иероглифро ба воситаи шарҳи сутунҳои дар таркиби он дохилбуда шинохтан мумкин аст.

Чунончи: 一月一日非今天 («як офтоб ва як моҳ – имрӯз не») чӣ аст? Иероглифи «明», иборат аз сутуни «офтоб» ва «моҳ» ва ифодакунандаи байни дигарии «Пагоҳ».

Ё мисоли дигар: «一只狗, 两个口, 谁遇它谁发愁» («як сағ, ду даҳон, ҳар кӣ онро пешвоз мегирад – ғамгин мешавад»). Иероглифи 哭 маънои «гиря кардан, ғиён задан»-ро дорад, ки дар таркиби он графемаи «сағ» ва ду графемаи «даҳон» мавҷуд аст, ҳосил гардидааст.

Боз якчанд муаммоҳои сода: 上下难分, 点点成金, 一箭穿心, 土上有竹林, 土下一寸金, 太阳的儿子 [15, с.102].

Бояд қайд намуд, ки дар хатти забони чин «Ишорамуаммоҳо» низ ҳастанд, ки фаҳмидан ва ё дарёфти ҷавоби онҳо хеле душвор аст. Пас, 怎样猜字谜 ё «Ишорамуаммоҳоро» чӣ гуна бояд дарёфт?

Барои ба хонандагон расонидани кӯмак дар ёфтани роҳи дурусти фаҳмидани «Ишорамуаммоҳо», тасмим гирифтем, ки тарзи таҳлили усулҳои сохтани онҳоро истифода барем, бо ин тарз, ба хонанда имконияти аз худ кардани усул ва қоидаҳои бозӣ, яъне ҳал намудани муаммо дода мешавад. Чуноне, ки дар масале гуфта мешавад: «барои кушодани гирех, онро баста тавонистан даркор» ва мо ҳам, барои ҳал намудани муаммо, бояд фаҳмидани сохтор ва раванди сохтани онро биомӯзем. Роҳҳои зиёди сохтани «Ишорамуаммоҳо» вучуд дорад, вале муҳимтаринҳояш танҳо чаҳортоянд: баёнкунӣ тавассути иероглифҳо; 借字法, тасвири маъно 写义法, тасвири рахҳо 笔划交待法, зиндасозӣ 拟人法. [15, с.105].

Ҳамин ки мо ин чаҳор усулро аз худ кардем, пас муаммоҳо, бо роҳҳои аз ҳама маъмултарин сохта шуда – маҷмӯӣ 综合法 мешаванд ва мо метавонем онро ба осонӣ дарк кунем.

Масъалаи пайдоиши муаммоҳо ва нақши онҳо дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва фарҳангии халқ то ҳанӯз таваҷҷӯҳи олимони ҷалб мекунад. Пайдоиши иероглифҳоро ҳамаи тадқиқотчиён ба замонҳои хеле қадим марбут медонанд. Ва ин ягона ҷудоқунандаи ҳама тасдиқот дар масъалаи пайдоиши муаммоҳо, масъалаҳои ба он зич алоқаманд ва функцияҳои иҷтимоии онҳо мебошад.

Иероглифҳои забони чинӣ яке аз хатҳои қадимтарин ва мушкултарин буда, дорои муаммоҳои аҷибест. Муаммоҳои иероглифии чинӣ дар системаи забонҳои он ҷойи махсусро ишғол менамоянд.

АДАБИЁТ

1. Бортко, В.В., Зайцев В.П., Кондратьева Е.Б. Словарь древнекитайских иероглифов. – М., 2009. – 352 с.
2. Васильев, Л.С. Культы, религии, традиции в Китае. – М., 2001. – 488 с.
3. Готлиб, О.М. Основы грамматики китайской письменности. – М., 2007. – 288 с.
4. Зограф, И.Т. Среднекитайский язык. – М., 1979. – 314 с.

5. Кравцова, М.Е. История культуры Китая. – Лань, 1999. – 456 с.
6. Крюков, М.В. Язык иньских надписей. – М., 1973. – 215 с.
7. Новый словарь китайских иероглифов. – Пекин, 2009. – 616 с.
8. Сафронов, М.В. Китайский язык и китайская письменность. – М., 2007. – 368 с.
9. Федоренко, Н.Т. Изобразительно-образная природа иероглифики. – М., 1987. – 267 с.
10. Цю Сигуй. 裘锡圭. 文字学概要. 汉字学概要. 北京, 商务印书馆, 2002. – 213 с.
11. Шер, А.А. Что нужно знать о китайской письменности. – М., 1968. – 263 с.
12. Яхонтов С.Е. Древнекитайский язык. – М., 1965. – 316 с.
13. 兴泉、彭志峰、钟奇、彭小川. 面向中文信息处理的粤方言字规范刍议. 语言教学与研究.. – 2014 (4), 107-112 с.
14. 现代俄汉词典/张建华等编. - 北京：外语教学与研究出版社, 1998. – 307 с.
15. 赵一凡 . 浅谈港台书面语中的方言字. 牡丹江教育学院学报, 2008. – 267 с.
16. 王力. 古代汉语. 第一册. 中华书局, 1981. – 187 с.

ВОСИТАҲОИ ТАСВИРӢ ВА ИФОДАВӢ ДАР СОХТОРИ ЗАБОНИ ЧИНӢ

Дар мақолаи мазкур таърихи ташаккул ва рушду инкишофи хат ва иероглифҳо ва муаммоҳои онҳо дар сохтори забони чинӣ мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор гирифта, муаллиф номгӯи вожаҳои хат ва иероглифҳоро ҳам аз ҷиҳати луғавӣ ва ҳам аз ҷиҳати забонӣ шарҳ дода, кӯшидааст бо далелҳои асосноку илмӣ мавҷудияти хату иероглифҳои забони чиниро шарҳу тавзеҳ диҳад. Муаллиф оид ба пайдоиш ва қорбурди иероглифҳо, хатҳои гуногун дар муносибат бо давраҳои ҳукмронии шоҳон, унсури асосии устуворсозандаи анъанаҳои забони чинӣ, забони хаттии расмӣи вэнян, забони гуанхуа, бартарияти шеваҳои шимолӣ маълумот дода, мавқеи муаммоҳои иероглифиро дар сохтори забони чинӣ муайян ва маънидод намудааст. Ҳамчунин марҳилаҳои ислоҳоти забони чинӣ, муттаҳидсозӣ бо таркиби луғавӣи ҷаҳони замони нав, гузариши инқилобӣ ба байхуа – забони гуфтугӯии мардуми одӣ ва ҳамчун забони асосии муоширати хаттӣ ва ибтидои муттаҳид кардани шеваҳои забони чинӣ мавриди шарҳу тавзеҳ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: Забони чинӣ, хат, иероглиф, муаммо, сулолаҳои чинӣ, санъати хушнавӣ, вэнян, путунхуа, шева, ислоҳоти хаттӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Алимададшоева Соҳибдават Далерова – омӯзгори кафедраи забонҳои шарқи Донишгоҳи байналмилалӣи забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улӯзода (Душанбе Тоҷикистон) Адрес: ул. Мухаммадиева 17/6, ғ. Душанбе, Республика Таджикистан. Электронная почта: salimadadshoeva@gmail.com. Телефон: +992 111.30.80.99

СРЕДСТВА ОПИСАНИЯ И ВЫРАЖЕНИЯ В СТРУКТУРЕ КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА

В данной статье исследуются история становления и развития китайского письма и иероглифов. Автор описывает перечень писем и иероглифов с точки зрения лексики и языка, и пытается с научными доводами объяснить о существовании китайских писем и иероглифов.

Также автор подчеркивает периоды правления китайских правителей, появления и применения разных китайских иероглифов и письма, и комментирует позиции иероглифических загадок в структуре китайского языка. Описаны этапы реформирования китайского языка, его унификация с современной мировой лексической структурой, революционный переход на байхуа – разговорный язык простых людей, как основной язык письменного общения и начало унификации китайских диалектов.

Ключевые слова: Китайский язык, письмо, иероглифы, загадка, китайские династия, вэнянь, каллиграфия, путунхуа, диалекты, письменные реформы.

Информация об авторе: Алимададшоева Соҳибдават Далерова - преподаватель кафедры восточных языков Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улӯзода (г. Душанбе, Таджикистан). Адрес: ул. Мухаммадиева, 17/6, г. Душанбе, Республика Таджикистан. Электронная почта: salimadadshoeva@gmail.com Телефон: +992 111.30.80.99

MEANS OF DESCRIPTION AND EXPRESSION IN THE STRUCTURE OF THE CHINESE LANGUAGE

This article explores the history of the formation and development of Chinese letters and hieroglyphs. This article explores the history of the formation and development of Chinese letters and hieroglyphs. The author also emphasizes the periods of rule of Chinese rulers, the emergence and application of various Chinese characters and letters, and comments on the positions of hieroglyphic riddles in the structure of the Chinese language. The stages of reforming the Chinese language, its unification with the modern world lexical structure, the revolutionary transition to baihua - the spoken language of ordinary people, as the main language of written communication, and the beginning of the unification of Chinese dialects are described.

Key words: Chinese language, letter, hieroglyphs, riddle, Chinese dynasty, Wenyan, calligraphy, putonghua, dialects, written reforms.

Information about the author: Alimadadshoeva Sohibdatur Dalerovna - teacher of the Department of Eastern Languages of the Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulugzoda (Dushanbe, Tajikistan) Address: ul. Muhammadiyeva 17/6, Dushanbe, Republic of Tajikistan. Email: salimadadshoeva@gmail.com Phone: +992 111.30.80.99

УДК: 82.09

ТАҲАВВУЛИ МАФҲУМИ ҲУВИЯТ ДАР ШЕЪРИ САДРИДДИН АЙНӢ

Бехрӯзи Забехулло

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Шеъри тоҷикии форсӣ дар тули таърих муҳимтарин абзори ҳувиятсоз ба шумор рафта, дар такмили анвои гуногуни ҳувият (наҷодӣ, динӣ, фарҳангӣ, иҷтимоӣ) таъсиргузор будааст. Гарчанде ба ин вачҳи созандаи шеър таваҷҷуҳи камтар зоҳир шудааст, аммо ҳар муҳаққиқе, ки ба он рӯ биёварад, нақши барҷастаи шеърро дар раванди ҳувиятсозӣ дар оинаи таърихи дурудароз мушоҳида хоҳад кард. Ҳувият на танҳо як ҳолати дарунӣ, балки роҳи баёни худ тавассути матн аст, ки огоҳии фард аз худаширо сабт мекунад.

Таҳлили осори бадеӣ метавонад дар дарки хусусиятҳои ҳоси миллий, яъне, психология ва эстетикаи миллий саҳми арзанда гузорад. Ба ибораи дигар, тамоми комплекси адабиёт, аз ҷумла адабиёти бадеӣ, ки қисми таркибии он мебошад, таҷассуми тасвири миллии ҷаҳон аст. Рӯ овардан ба таҳлили осори бадеӣ ҷиҳати омӯзиши вижаҳои ҳоси миллий ва зухуроти ҳувияти миллий падидаи нав набуда, бахусус дар партави рушди равандҳои ҷаҳонишавӣ дар ҷаҳони муосир муҳим ба назар мерасад. Масъалаи ҳувияти миллий дар назарияи адабиёт дар ҳоли ҳозир мавзӯи асосӣ ба ҳисоб меравад. Мавзӯи мазкур дар адабиёти даҳаи охири асри 20 ва ибтидои асри 21 ифодаи ҷолиб, равшан ва дастраси худро пайдо кардааст. Бархурди ҷаҳонбинии намоёндогони фарҳангҳои гуногун аксар вақт ба синкретизм (таркибе ҷудоинопазир аз унсурҳо, тарзи тафаккур ё дидгоҳҳои ноҳамгун ва ағлаб носозгор дар як кулли воҳид) оварда мерасонад, ки он вобаста ба муҳити зист нодида гирифта мешавад ва ё баръакс, равшан ифода меёбад [2].

Ба қавли назарияпардозони соҳа, ҳувият як омил собит набуда, балки унсури сайёл ва пайваста дар ҳоли тақмил аст. Инсонҳо метавонанд бо ҳувияти мухталиф зиндагӣ кунанд. Ҳувият дар маҷмӯъ шаклҳои гуногун дорад: қабилӣ, тоифаӣ, наҷодӣ, динӣ, миллий, фарҳангӣ ва ғ. Андешамандони ҳувиятшинос бо аксарияти оро ҳувияти миллиро баландтарин ва олитарин наъми ҳувият эътироф кардаанд [3].

Масъалаи иртиботи адабиёт бо ҳувияти миллий ҳамеша дар маркази диққати муҳаққиқон буда, зеро адабиёт яке аз рукнҳои ташаккул ва тақвияти ҳувияти миллий буда, ба воситаи забон, бознамоии арзишҳои муштарак ва таъриху боварҳо, эҳсоси ҳамбастагӣ ва ифтихори миллий эҷод мекунад. Забон омил пайвандихандаи миллат ба ҳисоб меравад ва ҳувияти миллий бо забон пайванди ногусастанӣ дорад. Ҳувияти миллий бар асоси забони миллий шакл мегирад, зеро мутобиқи таҳқиқоти навини забоншиносӣ системаи шинохт, огоҳӣ ва идроки инсонӣ аз сохтори забон ҷудо нест. Аз ҷумла, Бенямин Ли Уорф (1897-1941) забоншиносии амрикоӣ аввалин касе буд, ки иртиботи миёни забон ва тафаккурро ба

таври чиддӣ ва таҷрибӣ баррасӣ кардааст. Адабиёт бо интиқоли мероси фарҳангӣ ба наслҳои баъдӣ, бо таҳҷуми фарҳангӣ муқобила карда, марзҳои ҳувиати муҳофизат намуда, ривоятҳои таърихи барои ҳифзи яқпорчагии ҷомеа муаррифӣ ва таблиғ менамояд. Адабиёт аз тариқи ривоят кардани дostonҳо, устураҳо ва қаҳрамонони миллий, тасвир ва тасаввури муштарак дар зехни “мо” дар баробари “дигарон” эҷод намуда, барои тақвияти эҳсоси ҳамбастагии миллий кумак мекунад [8]. Ҷунончи “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ дар тури асрҳо ҳамин нақшо барои мардумони ориётабор, аз ҷумла тоҷикон, иҷро карда, таърих ва арзишҳои миллии моро аз газанди фаромӯшӣ эмин нигоҳ доштааст.

Осори сардафтарии адабиёти муосири тоҷик Садриддин Айний дар ташаккули ҳувиати нави миллии тоҷикҳо дар асри XX нақши таъйинкунанда доштааст. Масъалаи ҳувиати миллий дар меҳвари осори назму наср, публицистика ва таҳқиқоти илмӣ устод қарор гирифта, дар садри барномаҳои эҷодии ӯ қарор гирифтааст. Бо таваҷҷуҳ ба ҳамин мавзӯ аст, ки Бозор Собир осори устод Айниро ин гуна баҳогузорӣ кардааст: “Халқи моро дафтарии Айний шаҳодатнома” [10, с. 13] шуд. Ҳамин мисраи Бозор Собир ба масобаи як муҳри қотей дар бораи ҳувиатсоз будани осори Садриддин Айний ба ҳисоб меравад. “Устод Айний меъмори Тоҷикистон ва зиндакунандаи номи халқи тоҷик буд. Воқеан ӯ дар асри XX ҳамон қореро ба анҷом расонид, ки Фирдавсӣ дар замони худ, яъне асри X ба анҷом расонида буд... Устод Айний ҳамин қори Фирдавсро дар замони нав, бо иншои осори зиёд, ба вижа “Намунаи адабиёти тоҷик” ба анҷом расонд ва мавҷудияти миллати тоҷикро... исбот намуд ва ба қавли худаш, “ба даҳони бадхоҳон муҳри хомӯшӣ зад” [9, с. 265-266].

Пажӯҳиш дар ашъори устод Айний раванди таҳаввул ва ташаккули ҳувиат дар зехни ӯро ошкор мекунад. Дар ашъори пеш аз инқилобии ӯ, ки ба таври суннатӣ эҷод шудаанд, унсурҳои ҳувиати миллий онҷунон равшан нест. Шеърӣ классикӣ ё суннатӣ бештар ба масоили динӣ, мазҳабӣ, ирфонӣ, маънавӣ таъа қарда, арзишҳои умумиинсониро тараннум мекард. Танҳо ҷанбаи барҷастаи ҳувиатсоз дар шеърӣ классик унсури забон, ишора ба асотир ё арзишҳои инсонӣ аст. Дар ғазал, ки этикети шеърӣ форсии тоҷикӣ ба шумор меравад, бештар ҳувиати фардии шоир барҷаста аст. Дар қоргоҳи эҷодии устод Айний низ, ки фаъолияти шоирӣ хешро бо сурудани ашъори суннатӣ дар қолаби ғазал, қасида, маснавӣ, рубой ва ғайра оғоз кардааст, ҳамин сифатҳо мушоҳида мешаванд. Ҷунончи:

Аз фиғону нола ранҷондем ёри хешро,
Худ сияҳ қардем охир рӯзгори хешро.
Зиндагонӣ бе висоли дӯст мушқил қор буд,
Мурда, осон қардаам якбора қори хешро [1, с. 9].
Ё худ:

Макун дар остин, эй мӯсавай, он дасти зеборо,
Намоён кун ба муштоқон яди байзои Мӯсоро [1, 21].

Ҳувиат масъалаест, ки ба саволи “кистӣ” ва “ҷистӣ” ҷавоб дода, монандӣ ва фарқияти як инсон аз инсонии дигар ё як миллат аз миллати дигарро ошкор мекунад. Садриддин Айний дар ибтидои асри XX, дақиқтар дар соли 1913 ғазале иншо қарда, ки нишон медиҳад шоир дар ҷустуҷӯи ҳувиати хеш аст:

Кистам? – Бечораи аз васли ҷонон бенасиб,
Бекасу беғамгусору беқарору бешикеб [1, с. 22].

Дар ин марҳала шоир даргири масъалаҳои дарунӣ ва дар фикри бозёбии шахсияти фардии хеш аст. Баъзе назарияпардозони ҳувиат ба ин ҳолат “ҳувиати сарғардон” ном ниҳодаанд. Нуктаи ҷолиб ин аст, ки ҳамин ҳолатро худ устод Айний дар шеърӣ “Тули сурх” зикр кардааст:

Рози дил меғуфтам, ар як маҳраме медоштам,
Шикваҳо мекардам аз ғам, ҳамдаме медоштам.
Ҷун тарозу қай шудӣ сарғаштагӣ бо ман насиб,
Айний, ар фикре на аз бешу каме медоштам [1, с. 106].

Бо мурури замон ва тағйири тақомули ҷаҳонбинии инсон ҳувиат низ таҳаввули нав пайдо мекунад. Дар ибтидои асри XX, замоне, ки дидгоҳҳои тоза перомунӣ мактабу

маориф, вазъияти иҷтимоӣ ва зарурати такмили системаи сиёсӣ дар Бухоро ба вучуд омад, дар ҳувияти иҷтимоии равшангарон низ дигаргунӣ мушоҳида мегардад. Аз ин рӯ, таҳти таъсири раванди мазкур дар шеъри Айнӣ ҳам унсурҳои нави ҳувиятсоз ворид гардидааст. Ин ҳамон давраест, ки устод Айнӣ ба масъалаи маориф ва зарурати таъсиси мактабҳои типӣ нав таваҷҷуҳ намуда, иқдом ба таълифи китобҳои дарсӣ барои ин гуна мактабҳо кардааст. Бинобар ин, дар ҳамин давра аст, ки шоир барои тақвияти афкори ҷадиди худ шеърҳои “Аз файзи Яздон хон аст мактаб” ва “Рӯйи иродат матоб аз дари мактаб”-ро эҷод мекунад:

Аз файзи Яздон хон аст мактаб,
Бар лаъли ирфон кон аст мактаб.
Бе ҷон ҷасадро қадре набошад,
Ҷисм аст инсон, ҷон аст мактаб.
Дар чашми биниш нур аст дониш,
Дар ҷисми дониш ҷон аст мактаб [1, с. 24].

Шоир дар шеъри “Рӯйи иродат матоб аз дари мактаб” ҳамин мавзуро матраҳ карда, дар шакли мукамалтар ба хонанда пешниҳод намудааст. Агар дар шеъри аввал шоир аҳаммияти маънавӣ ва маърифатии мактабро ғўшзад карда бошад, дар шеъри дуввум ба аҳаммияти иҷтимоии мактабу маориф ишора кардааст:

Рӯйи иродат матоб аз дари мактаб,
То ки шавӣ комёб аз дари мактаб.
Тӯшаи динию ҳам зарурати дунё,
Рав, ба суҳулат биёб аз дари мактаб.
Ташналабӣ то ба кай ба водии ғафлат,
Хез, биё, нӯш об аз дари мактаб.
Бо амали кимийёву фанни саноат
Хок шавад мушки ноб аз дари мактаб [1, с. 25].

Чунин ба назар мерасад, ки ҳатто устод Айнӣ дар китобҳои дарсии таълифкардаи худ дар ибтидои асри XX мавзуи ҳувиятсозии кӯдаконро мадди назар дошта, ба равиши муносиб ва созгор бо зехни насли ҷавон масъалаи мазкурро тарғиб мекардааст. Масалан, дар китоби “Таҳзиб-ус-сибён” (с. 6-7) устод Айнӣ китъаеро дар шакли чистон истифода кардааст, ки ба масъалаи ҳувият робитаи мустақим дорад:

Кист он кас, ки шири софу лазиз
Ба шумо аз чигар расонду чашонд,
Баҳри ороиши шумо аз хоб
Хост, ғаҳвораи шумо чунбонд,
Шустушӯ карда дасту пойи шумо,
Аз муҳаббат ба ҷойи пок нишонд? [1, с. 183].

Ба ҳамин тартиб, аз ин марҳала ба баъд мушаххас аст, ки шоир ҳадафи хос – иҷтимоӣ кардани мардумро – пеш гирифтааст. Арасту файласуфи Юнони қадим гуфта буд: “Инсон як мавҷуди иҷтимоист” [11]. Аз ин рӯ, ҳамин вижагии фитрӣ инсонро ниёзманди ҳамкорӣ барои рафъи ниёзҳо, омӯзиш ва тақомули руҳӣ мекунад. Ба қавли андешамандон иҷтимоӣ будани инсон як интиҳоб нест, балки як зарурати ҳаётӣ [8]. Қобили зикр аст, ки мавзуи зарурати иҷтимоӣ будан дар осори Садриддин Айнӣ дар ибтидои асри XX (баъд аз соли 1905) инкишоф меёбад.

Чустуҷӯи ҳувият дар шаклҳои гуногун яке аз афзалиятҳои мардуми эҷодкор аст. Ҳувият бо мурури замон ва талошу пайкори шахсӣ дар вучуди фард тақомул меёбад. Ҳамин ҳолат низ дар афкори С. Айнӣ дар шаклҳои гуногун зоҳир гардида, минбаъд раванди тақомули худро тай кардааст. Устод Айнӣ дар шеъри “Ёди мозӣ” (1914) раванди мазкурро ба ҳубӣ инъикос намудааст:

Ёд бод он дам, ба ғафлат истироҳат доштам,
Не ғами ислому не парвои миллат доштам.
Дар ҷароидномаи аъмоли худ дидам аён,
Нек санҷидам, ки як олам қабоҳат доштам [1, с. 244].

Қобили зикр аст, ки ҳеч шахсияти бузурге ба тақомул намерасад, магар марҳалаҳои

инкишофи ҳувиатӣ фардӣ ва иҷтимоии худро аз сар бигузаронад. Дар баробари маориф унсури дигари ҳувиатсоз таърих мебошад. Беҳуда нест, ки устод Айнӣ бо дарки ин ҳақиқат дар тамоми осораи ба таърих рӯ оварда, аз он барои тақмили ҳувиати хеш истифода кардааст. Хосияти ҳувиатсоз будани таърих дар шеъри “Самарқанду Бухоро”-и шоир ба ҳубӣ таҷассум ёфтааст:

Ин ҳамон мулки Бухор аст, зи ҷаҳди аҳлаш
Манбаи илм ба ислом шуда ҷандин сол.
Ин ҳамон мулки Бухор аст, Бухорои бузург
Зад аз ин хитта ба ақтори ҷаҳон кӯси камол.
Ин ҳамон мулки Бухор аст, Алӣ Синоро
Рутбае дод, ки нодида касе то ин ҳол.
Ин ҳамон мулки Бухор аст, ки Сомониён
Баҳри таъйин-ш ба амсор намуданд ҷидол [1, с. 242].

Дар ашъори Садриддин Айнӣ қабл аз Инқилоби Октябр бештар ҳувиати динӣ ва фарҳангӣ инъикос пайдо кардааст. Дар шеърҳои ин давраи шоир мо бо вожаи “точик” ҳамчун унсури ҳувиатсозии миллии рӯ дар рӯ наметавонем.

Танҳо баъд аз вуқуи Инқилоб ва зарурати таъсиси ҷумҳуриҳои миллии Садриддин Айнӣ воридаи ҳувиати ҷадид шуда, онро дар ҳама гуна анвои осораи ба таври фаровон ба кор мегирад. Аз ин манзар, метавон шеъри “Овози тоҷик”-и ўро сароғози ҳувиати нави халқи тоҷик дар адабиёт қабул кард, зеро барои аввалин бор вожаи “тоҷик” бо мафҳуми нави худ дар шеъри Айнӣ инъикос пайдо кардааст:

Ба парда то ба ҷандин рози тоҷик
Биё, биншин, шунав овози тоҷик.
Ба зеҳни софу истеъдоди фитрӣ
Набошад дар ҷаҳон анбози тоҷик.
Ҳунарҳо, пешаҳо эҷод карда
Ба дунё қувваи ҷонбози тоҷик.
Якин донӣ, ки анҷомаш бахайр аст,
Ба ёд оӣ агар оғози тоҷик [1, с. 339].

Аз ин марҳала ба баъд Садриддин Айнӣ бо як ҳувиати комилан ҷадид, равшан ва мукамал воридаи адабиёт гардида, дар тамоми осораи аз ҳувиати миллии хеш ҳимоят кардааст. Устод Айнӣ дар ашъори худ ба сароҳат зикр кардааст, ки ин ҳувиати ҷадид маҳз бо баракати инқилоб барои тоҷик муаяссар гардидааст:

Як гулистонест, инро инқилоб обод кард,
Инқилоб инро зи ҷанголи ситам озод кард,
Инқилоб инро ба дасти оҳанин бунёд кард,
Инқилоб инро ба як мазмуни нав эҷод кард [1, с. 344].

Ин фармудаи устод Айнӣ аҳаммияти таърихӣ дорад, на ҷанбаи тавсифӣ. Ў ба воқеияте ишора кардааст, ки дар тури ҳазорон сол ба боди фаромӯшӣ рафта буд:

Ҷомаи нав надида буд тани мо,
Бӯриё буд палосу маскани мо.
Хонамон танг, гӯри бедар буд,
Санг болину хок бистар буд.
Нағмаи ранҷ буд таронаи мо,
Қиссаи марг буд фасонаи мо.
Нолаву оҳи мо надошт асар,
Шоми торики мо надошт сахар [1, с. 396].

Садриддин Айнӣ бар ин бовар буд, ки пас аз фурупошии давлати Сомониён тоҷикҳо истиқлоли миллии хешро низ аз даст дода, дар асрҳои баъдӣ ном ва таъриху тамаддунашон ба дасти фаромӯшӣ супурда шуд. Ў афсӯс меҳӯрад, ки бар асари ҷабри таърих як халқи соҳибтамаддун бо мурури замон аз ёдҳо фаромӯш гардида, номаш ҷуз дар луғатномаҳо боқӣ наметавонад:

Рафта-рафта ба қарнҳои ахир
Шуд тамоман сиёҳбахту асир.
Монд бе шаъну илму истиқлол,
Ҳар ҳукуке ки дошт, шуд помол.
Кас набудӣ ба ҳеч айёме,
Чуз китоби луғат зи мо номе [1, с. 495].

Акнун дар осори Айни истилоҳи “Тоҷик” ҳамчун халқи аз назари забон ва фарҳангу тамаддун фарқкунанда бо дигар халқиятҳо ба таври густурда истифода мешавад. Аз ин ба баъд дар шеъри Айни дигар унсурҳои хувиятсоз, ба монанди сарзамин, ҷуғрофиё, тоҷику Тоҷикистон, номи кӯху дарёҳо, қаҳрамонони миллий ва ҷашну маросимҳо бе тарсу ҳарос таълиф мешаванд:

Инқилоб омаду дигаргун кард,
Мурдагонро зи гӯр берун кард,
Яъне, ин халқро, ки бечон буд,
Рух доду ба як миён ғун кард [1, с. 371].

Яъне, ба эътирофи устод Садриддин Айни хувияти нави тоҷик маҳз дар асри XX дар қолаби “халқи мустақил” дубора шакл гирифтааст.

Назарияпардозони хувият бар ин бовар ҳастанд, ки хувият аз тариқи ниҳодсозӣ ташаккул меёбад ва устод Айни низ таъсиси Ҷумҳурии сотсиалистии Тоҷикистонро дар ҳаёати Иттифоқи Советӣ аз муҳимтарин авомили шаклгирии хувияти нави тоҷикон доништааст:

Мо кунун соҳиби ватан шудаем,
Соҳиби бахти хештан шудаем.
Бо Ватан мо шудем ҷону бадан,
Ватан аз мо бузургу мо зи Ватан.
Ҳар кас онро азиз медорад,
Дар раҳаш ҷони хеш биспорад [1, с. 511-512].

Ба ҳамин тартиб, муайян гардид, ки Садриддин Айни дар эҳё ва ташаккули хувияти миллии тоҷикон дар ибтидои асри XX нақши асосӣ бозидааст. Ӯ бо осори ватандӯстона, нигориши асарҳои таърихӣ ва мубориза барои ҳифзи асолати забон ва тарғиби фарҳанги ниёгон барои эҳёи хувияти нави иҷтимоӣ талош кардааст. Нақши ӯ дар эҳёи хувияти миллиро метавон аз се тариқ арзёбӣ кард:

1) Эҳёи таърих ва фарҳанг. Ӯ бо таълифи асарҳои гуногунжанр таърихи бойи халқи тоҷикро барқарор намуда, ба насли ҷавон хувияти миллиро дарс додааст.

2) Мубориза барои ҳифзи асолати забон. Ӯ дар шароити душвори таърихӣ барои ҳифзи забони тоҷикӣ ҳамчун рукни асосии хувиятсозӣ милли мубориза бурдааст.

3) Тарғиби ҳудогоҳӣ ва тарбияи худшиносӣ. Дар ин замина асарҳои бадеӣ, илмӣ ва публицистии устод дар ташаккули хувияти миллий ва таҳкими давлатдории тоҷикон ба унвони осори раҳнамо ва ибратомӯз барои наслҳои оянда маҳсуб мешаванд.

Таҳқиқи ашъори шоир нишон медиҳад, ки хувияти ҷадид дар шеъри ӯ дар чанд марҳала инкишоф ёфта, ба камол расидааст. Дар ин масир устод фаъолияти эҷодияшро аз хувияти фардӣ (1) оғоз карда, даврони саргаштагӣ (2), расидан ба хувияти иҷтимоӣ (3) ва дар ниҳоят, ба хувияти миллий (4) даст ёфтааст. Дар тамоми ин марҳалаҳо адиб ҳамчун як фарди фаъол ва ҷустуҷӯгар ба назар расида, бо қору пайқори шахсӣ ба камолоти эҷодӣ инсонӣ муяссар гардидааст. Зиндагии устод Айни намунаи барҷастаи талоши як тоҷику озода барои расидан ба ормонҳои ҳазоронсолаи хеш аст. Ӯ, на танҳо дар осор, балки дар амал низ моҳият ва аҳаммияти хувияти миллиро барои як инсон ба намоиш гузоштааст. Бозор Собир дар шеъри “Ҳайкали Айни” ин ҷанбаи таъсиргузори устод Айниро ба дурустӣ тараннум кардааст:

Тоҷиконро аз замин чун донаҳо дарёфт ӯ,
Чун китоби кӯҳна аз вайронаҳо дарёфт ӯ.
Тоҷикистон гар на, ҳар як тоҷике осори ӯст,
Хотири бедори мардум хотири бедори ӯст [10, с. 13].

Мафҳуми ҳувият, ки ҷанбаи фалсафӣ, ҷомеашиносӣ ва равоншиносӣ низ дорад, барои шинохти ҷаҳонбинии эҷодкор ва таҳлили дурусти осори бадеӣ кумак мерасонад. Масъалаи мазкур дар дигар осори Садриддин Айнӣ, бахусус романҳо, повестҳо, рисолаҳои илмӣ ва нигоришоти публитсистӣ, ба таври барҷастатар ифода ёфтааст.

Хулоса, устод Садриддин Айнӣ дар тамоми асарҳояш – бадеиву илмию оммавӣ – масъалаҳои миллӣ, эҳсоси худшиносӣ ва ватандӯстии тоҷиконро ба миён гузошта, ҳифзи таърих, забону фарҳанги халқи тоҷик, маорифу маданият ва тамаддунро рукни асосии баланд бардоштани худшиносӣ ва ҳувияти миллӣ арзёбӣ кардааст. Дар маҷмӯи осори ғуногуншаклу ғуногунжанри Садриддин Айнӣ асри тиллоии навро дар адабиёти муосир барои тоҷикон боз карда, дар амри тарғибу таҳкими ҳувияти миллии наслҳои оянда дастуру роҳнамои ибратбахш ба ҳисоб мераванд.

АДАБИЁТ:

1. Айнӣ, Садриддин. Куллийёт, Ҷилди 2. Шеърҳо. – Душанбе: Дониш, 2020. – 650 с.
2. Андерсон, Бенедикт. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма / Пер. с англ. В. Николаева. – М.: Кучковское поле, 2016. – 416 с.
3. Геллнер, Э. Нации и национализм: Пер. с англ. / Ред. и послесл. И.И. Крупника. – М.: Прогресс, 1991. – 320 с.
4. Зарман Ҷ. Маъхазҳои асл ва тарҷумаи англисии онҳо дар очеркҳои С. Айнӣ. – Адабиёт ва санъат, – 2024, №14 (2224), саҳ. 4.
5. Забехулло, Б.С. Адабиёт ва ҳувияти миллӣ (маҷмӯаи мақолот). – Душанбе: Шохин-С, 2025. – 288 с.
6. Курс, Соро (Corse, Sarah. M.). Адабиёт ва ҷомеа. Тарҷ. Ғуломризо Арҷмандӣ // <file:///C:/Users/Mariy/Downloads/Documents/12000013830202.pdf>
7. Попова М.К. Проблема национальной идентичности и литература // Вестник ВГУ. Серия 1, Гуманитарные науки. 2001, № 2.
8. Ренан, Эрнест. Что такое нация? // Ренан Э. Собрание сочинений в 12-ти томах. Перевод с французского под редакцией В.Н. Михайловского. Т.6. – Киев, 1902. С. 87-101.
9. Саидзода, Ҷ. Намунаи адабиёти тоҷик “Шоҳнома”-и дигар аст. – Душанбе: Дониш, 2024. – 416 саҳ.
10. Собир, Б. Бо ҷамидан, бо ҷашидан... – Душанбе: Адиб, 1987. – 205 саҳ.
11. Флоренсия Н. «Человек есть политическое животное»: Учение аристотеля о человеке. Источник: <https://idaten.ru/philosophy/chelovek-jivotnoe-politicheskoe>
12. Тер-Минасова С.Г. Роль классических национальных литератур в формировании национальной идентичности // file:///C:/Users/Mariy/Downloads/Documents/051_2012_plen.pdf
13. Этнические группы и социальные границы. Сборник статей / Под ред. Ф.Барта; пер. с англ. И. Пильщикова. – М.: Новое издательство, 2006. – 200 с.

ТАҲАВВУЛИ МАФҲУМИ ҲУВИЯТ ДАР ШЕЪРИ САДРИДДИН АЙНӢ

Масъалаи робитаи адабиёт бо ҳувияти миллӣ ва инъикоси масъалаҳои ҳувиятсоз дар осори адабӣ дар меҳвари пажӯҳишҳои адабиётшиносии муосир қарор дорад. Адабиёт аз тариқи ривоят кардани дostonҳо, устураҳо ва қаҳрамонони миллӣ, тасвир ва тасаввури муштарак дар зеҳни “мо” дар баробари “дигарон” эҷод намуда, барои тақвияти эҳсоси ҳамбастагии миллӣ кумак мекунад.

Дар мақолаи мазкур мавзӯи таҳаввули мафҳуми ҳувият дар шеърҳои Садриддини Айнӣ мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки ҳувият дар шеърҳои Айнӣ дар ҷанд марҳалаи мутафовит ташаққул ёфта, раванди тақомули он дар ашъори шоир қобили мушоҳида аст. Муҳаққиқ бо таъкид ба эҷодиёти шоир дар солҳои ғуногун таҳаввули ҳувият дар ашъори Садриддин Айниро ба ҷор марҳала тақсимбандӣ кардааст. Ҳар марҳала дорои хусусиятҳои хоси худ буда, дидгоҳ ва ҷаҳонбинии шоирро дар марҳалаҳои ғуногуни таърихӣ нишон медиҳад.

Қобили зикр аст, ки даврабандии марҳалаҳои ташаққули ҳувиат дар эҷодиёти Айнӣ танҳо бар асоси шеърҳои шоир анҷом шуда, осори дигари адибро дарбар намегирад.

Дар мақола исбот шудааст, ки осори Садриддин Айнӣ барои эҳёи ҳувиати ҷадиди миллии халқи тоҷик дар асри XX ва наслҳои минбаъда мусоидат кардааст.

Калидвожаҳо: Садриддин Айнӣ, адабиёт, ҳувиат, шеър, марҳалаҳо, таърих, адабиёти муосир, таҳаввул, тақомул, хусусиятҳо, ҳувиати фардӣ, ҳувиати миллий, асари бадеӣ, асотир, унсурҳо.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бехрӯзи Забехулло Саидхоҷа – н.и.ф илмҳои филологӣ, мудири шуъбаи адабиёти муосири Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. ҷ. Душанбе, куч. Рӯдакӣ-21, Э-майл: bekhruz-68@mail.ru, Тел.: 937592521, 554116868.

ЭВОЛЮЦИЯ КОНЦЕПЦИИ ИДЕНТИЧНОСТИ В ПОЭЗИИ САДРИДДИНА АЙНИ

Вопрос о взаимосвязи литературы и национальной идентичности, а также отражение в литературных произведениях находится в центре внимания современных литературоведческих исследований. Рассказывая истории, мифы и образы национальных героев, литература формирует в сознании «нас» наряду с «другими» общий образ и восприятие, способствуя укреплению чувства национальной солидарности.

В данной статье рассматривается эволюция концепции идентичности в поэзии Садриддина Айна. Исследование показывает, что идентичность в поэзии Айна формируется в несколько различных этапов, и процесс её развития можно наблюдать в стихотворениях поэта. На основе многолетнего творчества поэта исследователь разделил эволюцию идентичности в поэзии Садриддина Айна на четыре этапа. Каждый этап имеет свои особенности и отражает видение и мировоззрение поэта в разные исторические периоды. Стоит отметить, что периодизация стадий формирования идентичности в творчестве Айна основана исключительно на стихах поэта и не включает другие произведения писателя.

В статье доказывается, что труды Садриддина Айна способствовали возрождению новой национальной идентичности таджикского народа в XX веке и последующих поколениях.

Ключевые слова: Садриддин Айнӣ, литература, идентичность, поэзия, этапы, история, современная литература, эволюция, совершенство, характеристики, личная идентичность, национальная идентичность, произведение искусства, мифология, элементы.

Сведения об авторе: Бехрузи Забехулло Саидходжа - к.ф.н., заведующий отделом современной литературы Института языка и литературы им. Рудаки НАНТ. г.Душанбе, ул. Рудаки-21, Э-майл: bekhruz-68@mail.ru, Тел.: 937592521, 554116868.

THE EVOLUTION OF THE CONCEPT OF IDENTITY IN THE POETRY OF SADRIDDIN AINI

The question of the relationship between literature and national identity, as well as the reflection of these issues in literary works, is at the center of attention of modern literary studies. By telling stories, myths, and images of national heroes, literature creates a common image and perception in the minds of “us” and “others,” helping to strengthen a sense of national solidarity.

This article examines the evolution of the concept of identity in the poetry of Sadriddin Ayni. The study demonstrates that identity in Ayni's poetry develops through several distinct stages, and its development can be observed throughout the poet's poems. Based on the poet's long-standing work, the researcher divided the evolution of identity in Sadriddin Ayni's poetry into four stages. Each stage has its own characteristics and reflects the poet's vision and worldview at different historical periods. It is worth noting that the periodization of the stages of identity formation in Ayni's work is based exclusively on the poet's poems and does not include other works by the writer.

The article proves that the works of Sadriddin Ayni contributed to the revival of a new national identity of the Tajik people in the 20th century and subsequent generations.

Key words: Sadriddin Ayni, literature, identity, poetry, stages, history, modern literature, evolution, perfection, characteristics, personal identity, national identity, work of art, mythology, elements.

Information about the author: Behruzi Zabehullo Saidkhoja – Candidate of Philology, head of the Department of Modern Literature of the Institute of Language and Literature named after Rudaki NAST. Address: Dushanbe, Rudaki-21, e-mail: bekhruz-68@mail.ru, Тел.: 937592521, 554116868.

УДК: 82-1

ҶОЙГОҲИ ҒАЗАЛ ДАР АШӢОРИ ХАЙРАНДЕШ

Содиқов Ё.. Гиёева Т.И.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Адабиёти тоҷик дар даврони шӯравӣ вобаста ба мавзӯ ва мундариҷа, ғоя ва пояи баланди бадеият дар манотиқи гуногуни ИҶШС шуҳрат пайдо карда буд. Нигориши нави эҷодӣ, такмил додани жанрҳои гуногуни адабӣ, махсусан, такмили анъанаҳои шеърӣ, садои меҳрпарвари ғазал ва даъват алайҳи нобасомониву беадолатиро бараъло мушоҳида мегардид. Ин адабиёт дар жанрҳои гуногуни адабӣ эҷод мешуд. Аз ин ҷо шинохти махсусиятҳои жанри адабӣ аз масъалаҳои муҳимми адабиётшиносӣ ба шумор меравад, зеро дар асоси он тарзи муайяни тасвири инсон дар раванди зиндагӣ, роҳу воситаҳои гуногуни тасвири ҳислату вазъият ва ҳолатҳои рӯҳии ашхоси мухталиф гузошта мешуд. Яке аз олимони маъруфи тоҷик профессор Худойназар Асозоада таърихи қадима доштан ва мудом дар тағйироту инкишоф будани жанрҳои адабиро чунин шарҳ додааст: «маълум аст, ки жанрҳои бадеӣ фақат дар марҳалаи инкишофи санъати сухан пайдо шуда, сипас баробари адабиёту санъат вусъат меёбад. Онҳо вобаста ба давраи замону муҳити адабӣ ҳамеша дар тақомуланд ва имкон доранд, ки гоҳе яке ба дигаре табдил гарданд» [1, с. 22].

Дар ин радиф ғазал ҳамчун жанри бадеӣ силоҳи махсусе дар инъикоси мшкilotи зиндагӣ пешрав маҳсуб меёфт. Маҳз тавассути устувори қолаби он фикрҳои шӯришпарварона рӯи қоғаз мерехтанд, аммо бо таъя ба шеъри нави анъанаи ҷаҳорбандӣ арзи зухур намуд. Дар эҷодиёти аксари шоирони даврони шӯравӣ ин равиш ба ҷашм мерасад. Ба монанди устод Садриддин Айний, Абулқосим Лоҳутӣ, Пайрав Сулаймонӣ, Ҳабиб Юсуфӣ, Мирзо Турсунзода, Боқӣ Раҳимзода ва дигарон. Ин зухурот дар эҷодиёти Хайрандеш қариб мушоҳида намешавад. Мавзӯ ин аст, ки анъанаи шеърнигории Хайрандеш бо таъя ба шеъри классики тоҷик ҳамонгунае, ки буд, боқӣ мондааст.

Дар эҷодиёти Хайрандеш ғазал мавқеи асосӣ пайдо кардааст. Махсусан, мавзӯи ишқу муҳаббат, аз сабаби ҷанбаи пурқуввати ҳаётӣ доштани, дар осори шоирони классики муосир нақши муҳимро мебозад.

Ин жанр, ки давраи дурро дарози фаъолиятро аз сар гузаронида, як қатор анъанаҳои мундариҷавӣ ва шаклиро соҳиб шудааст, ҷунони: 1) мавзӯ, ки ишқ мебошад; 2) ғоя – садоқат дар муҳаббати поку беғаш ва илҳомбахш; 3) образ, ки маъмулан се навъ аст: а) маҳбуба, б) қаҳрамони лирикӣ, в) рақиб; 4) қофия, ки танҳо як шакл дорад: аа, ба, ва, га... 5) ҳаҷм – одатан аз 7 то 12 байт мешавад; 6) таҳаллус [3, с. 46].

Ғазал аз жанрҳои зебои шеърӣ, ки қариб дар эҷодиёти ҳама шоирон дучор меояд.

Анъанаи ғазалсарой дар эҷодиёти шоирони асрҳои гуногун, ки бо мазмуни иҷтимоӣ пурқувват шуда буд, идома ёфтааст. Дар адабиёти муосири тоҷик низ ғазал ва анъанаи он яке аз шаклҳои лозимӣ ва қобили қабул гардид. Маълум аст, ки **жанри ғазал** барои ифода ёфтани эҳсосоти ишқу ошиқӣ муносибтарин ва дилкаштарин шакли адабӣ ба шумор меравад ва маҳз ғазалро интихоб кардани шоирон як навъ идомаи анъанаи суннати суханварони **пешин** мебошад.

Ғазал дар луғат ба маънии *ишқбозӣ, қиссаи ишқу ошиқӣ* омадааст. Мавзӯи ғазали истилоҳӣ бештар ишқу ошиқӣ аст ва бинобар онро ғазал номидаанд [9, с. 198].

Барои исботи ин гуфтор пораи ғазалеро аз Сомеи Одиназодаи Хатлонӣ ба унвони мисол меорем:

Мунаввар оразат аз партави шамсу қамар дидам,

Ниҳоли қоматат аз зеби давраи пурсамар дидам.

Умеди зумраи ушшоқ меҳроби ду абрӯят,

Муаттар зулфи мушкини туро бо зебу фар дидам.

Қалам дар васфи дандони ту ёкуту гуҳар биништ,

Лабонат дар талаззуз беҳтар аз шахду шакар дидам... [4, с. 166]

Дар истилоҳи адабӣ ғазал шеъреро мегӯянд, ки бар як вазну қофия навишта мешавад

ва байти аввалаш мусарраъ буда, мисраъҳо чуфти баъдина *бо он ҳамкофия* меоянд. Ҳаҷми ғазал маъмулан аз панҷ то ҳафт байт аст, лекин миқдори миёнаи абёти ғазал метавонад то дувоздаҳ байт бирасад [9, с. 198 – 199].

Ҳар адибе ба қадри тавони худ ба шакл ва мазмуни ғазал чизе илова кардааст, аз ҷумла шоири дӯстдоштаи ҷавонон Хайрандеш анъанаи суннатиро, ки ба суфтагии қаламу маърифати ӯ вобаста аст, дар ғазал ҷой намудааст. Чунончи:

Меҳри шеърӯ шоирӣ дар синаи мо ҷо шавад,
Шеъри мо ҳам кош мисли шеъри Мавлоно шавад.
Аз парешонӣ чӣ ҳосил, аз пушаймони чӣ суд?
Мулиёну Оби Рукнобод як дарё шавад.
Бӯи дӯзах дорад он ҷо, ки надорад бӯи шеър.
Ҳар кучо шеър аст, он ҷо ҷаннат-ул-маъво шавад.
Ҳар ки донанд қадри шоир, қадри ӯ донанд Худо.
Ҳар ки қадри шеър донанд, қадрдони мо шавад.
Шеър ҳам дорад намак, моро маранҷон, эй амак,
Ҳар ки қадри мо надонанд, оқибат расво шавад.
Аблаҳонро гир, эй хоку бузургонро бидех,
Қадри шоир, қадри дин, қадри сухан воло шавад.
Ох, Хайрандеш, як шаб кош дар базми ғазал
Рӯдакӣ бо ҷангу уду барбаташ пайдо шавад. [6, с. 145]

Мавриди тазаккур аст, ки Хайрандеш дар айни замон дар баёни мавзӯ, мазмун ва вижагиҳои поэтикӣ вобаста ба дараҷаи идроку маърифат ва завқӣ зебоиписандии худ дар ғазал обу ранги тозае ворид кардааст.

Дар эҷодиёти Хайрандеш жанрҳои гуногуни лирикӣ истифода шуда бошанд ҳам, ғазал мавқеи асосӣ пайдо кардааст. Мавзуи ғазалиёти шоир вобаста ба ҳаёти ҳаррӯзаи халқаш – он муваффақияту бурдборихо, ободкорию пешравихо, музаффариятҳое, ки ҳамаи рӯза ба ҷашм мерасанд, саҳт пайванданд. Дар баробари ин, мавзӯҳои Ватану ватандӯстӣ, васфи Пешвои миллат, Зан-Модар, омӯзгор, ишқу муҳаббат, панду ахлоқ дар мақоми авваланд. Ин ҷо якҷанд ғазали шоирро, ки дар мавзӯҳои мухталиф иншо шудаанд, интихобан аз назар мегзаронем.

Хайрандеш он фидокориҳое, ки Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон барои сарҷамъи хшбахтии халқу Ватан дарег надиштанд, шоир дар ғазали “Президент” пешниҳод менамояд. Аз ҷумла дар байтҳои зерин:

Садри бафазлу орифу доно Президент,
Равшанхирад, бузургу тавоно Президент.
Сарҷамъ соҳт миллати садпорагаштаро,
Маҳбуб гашт дар ҳама дунё Президент
Ваҳдат нисор гашт ба халқи парешҳол,
Заҳми низоъ карда мудаво Президент
Тоҷик ҳар кучо ки дигар ҳаст, хор нест,
Парчам ба даҳр кард ҷу боло Президент
[Сомонаи ФЭЭСБУК-и Хайрандеш, 16.11.2025]

Дар қолаби калима, таъбир ва савтҳои мардумӣ ҷойгир намудани масъалаҳои ҷиддӣ ва мавзӯҳои муҳимми рӯз гувоҳи он аст, ки шоир воқеияти рӯзгори халқро нодида намегузарад, балки ҳастии маънавии ӯро бо завқӣ баланде, ки дорад, ифшо менамояд. Дар ин радиф овардани ғазалеро муносиб медонем:

Ҳеч дунёро нафаҳмидам, нафаҳмидаш касе,
Гарчи ҳикматҳо фаровон дорад ин дунё басе,
Кураи арз аст худ як коргоҳе бас азим,
Чанд гардонанда дорад, ҳар кадоме бас ваҳим,
Қитъа-қитъа корхона ҳасту қору корсоз,
Қитъа-қитъа пур шуд ин олам зи шайтони рачим,

Ҳеч дунёро нафаҳмидам, нафаҳмидаш касе,
Гарчи ҳикматҳо фаровон дорад ин дунё басте, [6, с. 97]

Ғазали дигаре, ки атрофи он суҳбат хоҳем кард, ба мавзуи панду андарз бахшида шудааст. Ин ҷо мавзуи ватан маънии духӯра пайдо намудааст. Аз қадимуллайём тоҷикон дар ғаму шодии якдигар шарик буданд ва дар ҳама пастию баландиҳои рӯзгор дар бари якдигар қарор доштанд. Ин анъана то имрӯз идома дорад. Аммо ҷойи афсӯсу надомат аст, ки, душманони миллати мо доимо дар каминанд ва набояд аз ин ҳол дар фаромӯшӣ бошем. Шоир бо эҷоди чунин ғазалҳо моро хушдор месозад, ки сирри худро набояд дар пеши касу нокас фош намоем. Аз муҳтавои ин ғазал бармеояд, ки шоир ҳам ғами ватанашро меҳӯрад ва ҳам ғами халқашро, чунки дар ин дунёи пуртазод ба касе бовар кардан мушкул аст ва аз бегонагон дурӣ чустан беҳтар аст. Чунончи:

Биё, эй ҳамватан, аз ҳоли ҳамдигар хабар гирем,
Биё, ғамҳои ҳамро дар дилу ҷону чигар гирем.
Биё, дастобадаст оташ занем андӯх, зидди ҳам.
Хабар мо зуд-зуд аз ҳоли фарзанди падар гирем.
Набикшоем рози худ ба ҳар ки рӯ ба рӯ омад.
Биё, асрори худро андаке пӯшидатар гирем...
Биё аз ҳар дурушту зишту пурдашном бигрезем.
Биё дар ғайбу ҳозир дар забонҳомон шакар гирем...
[Сомонаи ФЭЭСБУК-и Хайрандеш, 15.11.2025]

Истифодаи санъатҳои бадеӣ дар ашъори Хайрандеш ба маҳорати хосае рӯйи кор омадаанд. Аслан, васфи руҳи ҷонана, қаду қомати мавзун, ҳусни худодода, хулқу атвори нақӯи ӯ, бо санъатҳои гуногуни шеърӣ ба қалам дода шудааст. Дар ғазали зер шоир санъати истиораро хеле хуб истифода бурдааст.:

Фақат ту воқиф аз асрори дуди оҳи манӣ,
Фақат ту фаҳмгари рози ҳар нигоҳи манӣ...
Ту субҳи тозаву покӣ, ман офтоби туам,
Шаби сиёҳ манам, ҷони ман, ту моҳи манӣ, [6, с. 217]

Масалан, дар ғазали “Омӯзгор” ҳам ба санъати истиора дучор меоем. Чуноне ки медонем, санъати истиора як навъи ташбеҳ аст, дар ин санъати бадеӣ **адот** дида намешавад. Агар **адот** бошад, он гоҳ санъат санъати ташбеҳ мешавад. Баъзан дар шеър калимаҳои **чун**, **мисли монанди** пеш аз ташбеҳшаванда меоянд, ки онҳоро **адоти ташбеҳ** мегӯянд. Пас, ғазали поин бо санъати истиора зебу зиннат дода шудааст:

Чилчароғи зулмати шабҳои тор омӯзгор,
Чилва кун, эй офтоби рӯзгор, омӯзгор,
Эй ба ҳар торе навову эй ба ҳар дарде даво,
Маҳраи чашму дилу ҷони фигур омӯзгор,
Зиндагӣ маъно надорад бе вучудат, эй заки,
Одамият бе ту монад хору зор, омӯзгор,
Кони илму кони ишқу кони ақлу кони фазл,
Эй туро дорад ниғаҳ Парвардигор, омӯзгор,
Илм бахшу ишқ бахшу ақл бахшу фазл бахш,
Аз ҷаҳолат Тоҷикистонро барор, омӯзгор,
Мепарастам илму ишқу ақлу фазлатро ба ҷон,
Рӯдакимонанду Хайрандешвор, омӯзгор [8, с. 110].

Санъати саволу ҷавоб низ дар ғазалиёти шоир бисёр волеҳӯрад. Мо ба унвони мисол ин ғазали шоирро меорем:

Гуфто: кӣ? Гуфтам: яке шоир, ки мегӯям ғазал,
Гуфто: Ғазал хон, бишнавам. Гуфтам: Бигирам дар бағал!
Оғӯш сӯям боз кард, шӯре барам оғоз кард,
Андар лабони ӯ шакар в-андар лабони ман асал.
Ӯ гул шуду ман булбулаш, ӯ май шуду ман кул- кулаш,

Ман шахд хӯрдам, ӯ асал, ман шеър гуфтам, ӯ масал.
Хуш кард вақтам нозанин, армон надорам баъд аз ин.
Парво надорам, гар маро олам кунад дӯғу дағал.
Хуш омадӣ бар бурданам, ман розиям бар мурданам,
Аммо намесӯзад дилат бар нозанинон, эй аҷал?
Дунё пури беор ҳаст, номард ҳам бисёр ҳаст,
Дорам, ту худ гӯ, з-ин миён, ман зеби марги бемаҳал?
Бар нокаси бадкешро, ранҷонд Хайрандешро,
К-ӯ бо димоғи сӯхта ширин намеғӯяд ғазал [8,.с. 48].

Истифодаи санъати талмеҳ дар ғазалиёти шоир зиёд ба чашм мерасад. Шоир дар истифодаи ин санъат ҳамто надорад. Чун ба ғазалиёти шоир рӯ меоварем, анқариб ҳамаи шоирони классик, Қахрамонони Тоҷикистон, қахрамонони “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ ва дигар бузургони гузаштаву имрӯзаи форсу тоҷик зикр ёфтаанд, ки бозгӯкунандаи ин санъати адабианд.

Ба унвони мисол ғазали “Шоир”-ро меорем, ки ҳам аз ақлу заковати Ибни Сино, ҳам аз ҳиммати Фирдавсӣ ва ҳам аз чангу уди устод Рӯдакӣ ёдовар шуда, Саъдию Ҳилолиро низ аз чашм дур наафкандааст. Аз муосирон ҳофизони номии Тоҷикистон – Одина Ҳошиму Зафар Нозимро ёд кардааст. Ҳамаи ин аз он шаҳодат медиҳанд, ки Хайрандеш бо тавсифи ин бузургони гузаштаву имрӯза идомадиҳандаи анъанаи гузаштагон маҳсуб меёбад. Ҳаёт давом дорад ва анъана қувват меёбад:

Илму фазлу ақли Сино, ишқи Мачнун зинда бод!
Ҳиммати Фирдавсиву фарри Фаридун зинда бод!
Рӯдакиву чангу уду барбату шеъру суруд,
Наср бинни Аҳмаду дарёи Ҷайхун зинда бод!
Рехт хуни Тоҷикистон, осмон омад ба ҷон,
Ин рағу ин миллату ин хок, ин хун зинда бод!
Ҳамд бар Одина Ҳошим, бар Зафар Нозим сано,
Тоҷикону Тоҷикистони ҳумоюн зинда бод!
Лутфи Саъдиву Ҳилолӣ аз азал ширинтар аст,
Бо сухан ҳар кас, ки моро кард афсун, зинда бод!
Мардуми бекинаи олам, ҳама «омин» кунед,
Шеъри Хайрандешу меҳри чархи гардун зинда бод
[Сомонаи ФЭЭСБУК-и Хайрандеш, 29.11.2025]

Чун бо ғазалиёти Хайрандеш ошноӣ пайдо намудем, миқдори ғазалиёти шоирро зиёда аз 500 адад донистем, аммо ин тахмини мост, зеро шоир ҳамеша дар пайи эҷод аст ва хонандаи ашъорашро шоду масрур мегардонад.

Вақтҳои охир бо ғазалиёте рӯбарӯ шудем, ки шоир дар онҳо таҳаллуси “Пайдо”-ро интиҳоб кардааст. Бо ин таҳаллус ғазалиёти шоир 29 ададро ташкил карданд. Шояд миқдори ғазалҳо аз ин зиёд бошад, аммо ҳисоби мо то таърихи 9-уми моҳи декабри соли 2025 аст. Мо аз ин ғазалиёти шоир чанд мисол меорем:

Он чи Пайдо дошт дар дил, ҳасрато, пайдо накард.

Зулматикболанд ин равшанкитобон, водарег. [Сомонаи ФЭЭСБУК-и Хайрандеш, 28.11.2025]

Ҳар нафас, Пайдо, бидон то нафс бар ман ғолиб аст,

Бори нодаркор бисёр аст андар гарданам. [Сомонаи ФЭЭСБУК-и Хайрандеш, 30.11.2025]

Ғазали “Модар” низ бо таҳаллуси “Пайдо” эҷод шудааст. Шоир дар иг ғазал меҳру муҳаббати бепоеӣ ҳешро нисбати модар иброз дошта, ба дигарон низ ба қадри модар расиданро таъкид намудааст:

Бародар, модаратро ҳеҷ гаҳ дар нимароҳ нагзор,
Расад рӯзе, ки мегардӣ ту бар нохуни модар зор.
Намебинӣ? Намедонӣ? Намефаҳмӣ, ки ҳаст, эй дӯст,
Нагун иқболи бемодар, баланд иқболи модардор?!...

Дуои модаронро гир, Пайдо, модари худро

Намеёбӣ дигар, аз даст рафт он ганчи нотақрор. [Сомонаи ФЭӢСБУК-и Хайрандеш, 16.11.2025]

Ҳангоми таҳлили ғазалиёти шоир мо ба мавзуоти гуногун ва хусусияти хоси ин жанри интихобнамудаи шоир дучор омадем ва онҳоро чунин табақабандӣ намудем:

1. Мавзуи Ватану ватандӯстӣ;
2. Васфи Пешво
3. Зан-модар;
4. Васфи адибон, олимону донишмандан ва бузургони миллат
5. Ишқу муҳаббат;
6. Васфи волидайн;
7. Тавсифи омӯзгор;
8. Тавсифи муқаддасоти миллӣ;
9. Оила ва фарзандон...

Якчанд хусусияти ғазалиёти шоирро метавон гурӯҳбандӣ намуд:

1. Махсусияти ғазалиёти Хайрандеш, пеш аз ҳама, дар содагию равонии онҳо зоҳир мегардад;

2. Ғазалиёти шоир аз саноеи адабӣ лабрезанд;

3. Аз лиҳози забонӣ хеле бой ҳастанд. Масалан, дар ҳар ғазале мо бо якчанд исми маънӣ дучор омадем. Чун исмҳои **илм, ақл, ишқ, ғазл** (ғазали “Омӯзгор”), **ишқ, ғазл, ақл, ҳиммат, лутф** (ғазали “Шоир”), **ломакон, безавол, сулҳу салоҳ, камол** (ғазали “Эй Худои мутаол”), **оҳу сӯз, табъ, меҳр, савоб, ғам** ва ғ. (ғазали “Илтиҷо”):

Худоё, оҳу сӯзам бахшу дардам бахшу обам кун,

Бидеҳ табъи баландам, шоири олиҷанобам кун.[6, с. 15]

4. Хусусияти дигари ғазалиёти Хайрандеш дар он аст, ки ба кадом мавзӯе даст назананд, онро аз тангной қалб бо мизони шуур баркашида, бар дили хонанда мерасонанд;

5. Чун шоир шахси луғатдону зақӣ ҳастанд, дар интиҳоби қофияю радиф душворӣ намекашанд. Ғазалиёташон мисли дигар жанрҳои интихобнамудаашон бо қофияю радифҳои муносиб ороиш ёфтаанд.

Хулоса, ғазалиёти Хайрандеш бо он ҳама нақҳати ғазал доштанишон бозгӯкнандаи қобилияти баланд ва бесобиқаи шоиранд. Ғазалҳои рангину таъсирбахши Хайрандеш бо забони фасеҳу ширин, мазмуни баланд, ангезиши ҳиссиёту ҳаяҷони латифи инсонӣ аҳаммияти калони маърифатӣ ва ахлоқию тарбиявӣ доштанишон қалбу шуури ҳар як хонандаи соҳибзақро ба вачд меоранд, ба ӯ нерӯи тоза ва шавқу илҳами беандоза мебахшанд.

АДАБИЁТ:

1. Асозода, Х. Адабиёти форсӣ ва се шоҳи он. – Душанбе: Маориф, 1991. – 128 с.
2. Мирзоев, А. Рӯдакӣ ва инкишофи ғазал дар асрҳои X-XV. /А. Мирзоев/ – Сталинобод: Нашрдавтоҷик., 1957. – 58с.
3. Мусулмонӣ Р. Назарияи адабиёт./Р. Мусулмонӣ/ – Душанбе: Маориф, 1990. – 336с.
4. Одиназода, С. Дафтари сабз. /С. Одиназода/ – Душанбе: Сино, 2004. – 575 с.
5. Раҳмонов, А. Нияти хайр. Пешгуфтори Куллии Хайрандеш. Куллии Хайрандеш /А. Раҳмонов / Душанбе: Адиб, 2010, – с. 5-6.
6. Хайрандеш, Куллий (шеърҳо). /Хайрандеш / – Душанбе: Адиб, 2010, 800с.
7. Хайрандеш, Тоҷикнома. / Хайрандеш /– Душанбе: 2008. 95 с.
8. Харандеш, Ҳамешабахор. / Хайрандеш / – Хучанд: Ношир, 2020. – 208 с.
9. Шарифов Х. Калом бадеъ. – Душанбе: Маориф, 1991. – 160 с.
10. Сомонаи интернетии ФЭӢСБУК аз 15.11.2025.
11. Сомонаи интернетии ФЭӢСБУК аз 16.11.2025.
12. Сомонаи интернетии ФЭӢСБУК аз 28.11.2025.
13. Сомонаи интернетии ФЭӢСБУК аз 29.11.2025.

ҶОЙГОҲИ ҒАЗАЛ ДАР АШЪОРИ ХАЙРАНДЕШ

Хайрандеш яке аз шоирони сермаҳсули даврони Истиқлол маҳсуб ёфта, дар ҳама жанрҳои адабӣ маҳорати баланд нишон дода тавонистааст. Махсусан, ғазал аз жанрҳои писандида ва дӯстдоштаи шоир буда, дар он мавзӯҳои гуногунро ворид кардааст. Ғазалиёти шоир зиёда аз 500 ададро таъкил медиҳанд.

Дар мақолаи мазкур муаллиф ба мавзӯю мундариҷа ва махсусиятҳои ғазалиёти шоир дахл кардааст.

Таъкид медорем, ки муаллиф ҳангоми таҳлили ғазалиёти Хайрандеш диққати аввалиндарачаро ба мавзӯи ғазалиёти шоир ва баъдан ба махсусиятҳои бадеии он равона кардааст. Ин ду хусусияти асосии ғазалиёти шоирро дар охири мақола табақабандӣ намудааст.

Муаллиф дар мақола аз олимони намоёни ватанию хориҷӣ иқтибос овардааст, ки як рӯкни мундариҷавии мақоларо таъкил мекунад.

Аз ғазалиёти адиб, гоҳе пурра ва гоҳе порчаеро мисол овардааст.

Калитдвожаҳо: Адабиёт, Хайрандеш, ғазал, мавзӯ, мундариҷа, модар, ватан, волидайн, санъатҳои бадеӣ, таъбиҳ, истиора, анъана, хусусият, қофияю радиф

УДК: 821.222.8.09

ПАҶУҲИШЕ ДАР МЕРОСИ АДАБИИ ИБРОН БАР БУНЁДИ НУСХАҲОИ ХАТТӢ:

ТАҲЛИЛИ МАТНШИНОХТӢ ВА МАСОИЛИ ТАФСИР

(аз Ганҷинаи дастхатҳои Маркази мероси хаттии АМИТ)

Давруков Ш.Х.

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

Осори хаттӣ сарчашмаи бунёдии таҳқиқот мебошанд ва дар омӯзиши таъриху адабиёт ва урфу одот ва фарҳанги халқҳоро миллатҳо манбаи аввалиндарача мебошанд. Дар фарҳанги халқҳои Осиёи Марказӣ, хосатан халқи тоҷик ниғадории нусхаҳои хаттӣ аз аҳди қадим вучуд дорад. Ҷамъовариҳои дастнависҳо дар Тоҷикистон баъди барқарор шудани ҳокимияти Шуравӣ ва бунёд гардидани институтҳо ва марказҳои илмӣ оғоз гардид. Аз аҳди Шӯравӣ ва замони Истиқлол осори хаттӣ зиёд ҷамъоварӣ гардида, ки барои таҳқиқоти минбаъда заминаи мусоид фароҳам оварданд. Вале, бо вучуди ин, нусхаҳои зиёди нодир то ҳол аз таҳқиқу тадвин қанор мондаанд, ва омӯзиши онҳо зарури хатмист. Мақолаи мазкур ба нусхаи аксии (фотокопия) дастнависе бо унвони «Ашъори Иброн» ихтисос дода шудааст, ки дар ҳазинаи Маркази мероси хаттии АМИТ маҳфуз аст.

Дар «Феҳристи алифбоии дастнависҳои Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон», ки натиҷаи пурбори экспедитсияи солҳои 1959 - 1963-и муҳаққиқон таҳти роҳбарии Бертелс А. ва Бақоев М. мебошад, ин нусхаи аксӣ таҳти унвони «Ашъори Иброн» дарҷ ёфтааст [1, 20]. Дар тавсифи ин нусха омадааст, ки муаллифи дастнавис Иброн, ё Ибронӣ аз шоирони Бадахшон буда, тахминан асрҳои XVIII-XIX зиндагӣ кардааст. Маълумоти дигаре, ки дар тавсиф омадааст, Иброн шоире аз Шугнон ва дур аз ватан – дар Афғонистон умр ба сар бурда, мавзӯи ашъораш асосан шикоят аз зиндагӣ ва ноқомӣ мебошад.

Як нуктаи дигари муҳиме, ки ин муҳаққиқон зикр намудаанд, то ин замон (манзур экспедитсияи солҳои 1959-1963- Д. Ш.) доир ба ин шоири шугнонӣ ягон маълумот мавҷуд набудааст. Илова бар ин, дар таҳқиқоти минбаъдаи муҳаққиқоне, ки ба масъалаи шеърҳои адаби Бадахшон даст задаанд ва аксари онҳо аз ин феҳрист истифода намудаанд, аз Иброн ва ашъораш ягон иттилоо наёфтаанд, ки боиси таъҷҷубу таассуф аст. Барои равшан сохтани масъалаи мазкур ба чанд таҳқиқоти дар ин доира анҷомшуда муроҷиат мегардад.

Доир ба адабиёту эҷодиёти даҳонии мардуми Бадахшон дар таҳқиқоти олимони хориҷӣ, хосатан муҳаққиқони рус маълумоти зиёд оварда шудааст, вале ин ҷо танҳо аз он паҷӯҳишгарон ёдоварӣ мегардад, ки мустақиман ба адабиёти китобии Бадахшони равона карда шудаанд.

Нахуст, Тилло Пӯлодӣ ба ҷамъовариҳои ашъори шоирони халқии Бадахшон, ки тавассути мардуми маҳаллии Бадахшон (хешу таборон ва наздикони ин шоирон - Д.Ш.)

даст задааст. Пӯлодӣ дар як маҷмӯа маълумоти 14 нафар шоири маҳаллиро бо намунаи ашъорашон соли 1964 ба нашр мерасонад [8]. Ашъори ҷамъовардаи Пӯлодӣ аз ҷиҳати замон бо экспедитсияи муаллифони «Феҳристи алифбой» рост меояд. Аз рӯи аксҳои бойгонии Бақоев М. ва ёдовариҳои ҳамсараш маълум гардид, ки ин ду муҳаққиқ (Бақоев М. ва Пӯлодӣ Т.- Д. Ш.) дӯстони наздик ва робитаи таҳқиқии зич доштаанд. Зикр нагардидани Иброн дар маҷмӯаи Пӯлодӣ Т. аз он сабаб аст, ки Пӯлодӣ танҳо ба ҷамъовариҳои ашъори бозмондаи шоирони Бадахшон тавассути мардуми маҳаллӣ машғул гардидааст. Фарзияҳои дигар дар ин маврид бидуни истидлол аст.

Таҳқиқоти нисбатан мукамал дар ин мавзӯ ба қалами Абибов А. тааллуқ дорад, ки дар асоси осори хаттӣ: дастнависҳои девон ва баёзҳои шоирон, тазкираҳои дар Тоҷикистон ва қаламрави собиқ Шӯравӣ мавҷудбуда, дар асари «Аз таърихи адабиёти Бадахшон» доир ба 21 шоири асри XIX ва аввали асри XX маълумот дода шудааст [2]. Гарчанде Абибов А. дар таҳқиқоташ аз «Феҳристи алифбой»-и Бертелс ва Бақоев истифода карда бошад ҳам, аз ҷи сабабе ба дастнависи «Ашъори Иброн» рӯй наовардааст. Дар маҷмӯаи «Ганчи Бадахшон» низ аз ин дастнавис, ё ҳуди Иброн ёдоварӣ нагардидааст [3].

Муҳаққиқони муосир, ки ба таҳқиқи осори шоирони Бадахшон тавачҷуҳ кардаанд, Охонниёзов В. ва Давлатбеков Л. мебошанд.

Дар асари «Рӯзгор ва осори шоирони Бадахшон»-и Давлатбеков Л., ки ба таҳқиқи ашъори шоирони охири асри XIX ва аввали асри XX бахшида шудааст, аз Иброн, ё нусхаи мазкур ёдоварӣ нашудааст [5].

Муҳаққиқи пурмаҳсули адабиёти Бадахшон Охонниёзов В. дар силсилатаҳқиқоташ ҷанбаҳои гуногуни ин адабиётро мавриди омӯзиш қарор додааст. Дар ҷилди якуми «Таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ дар Бадахшон» доир ба заминаҳои пайдоиш ва таҳаввули адабиёти форсии тоҷикӣ маълумоти хеле муфасссал овардааст [7].

Дар ин мақола бори нахуст саъй мешавад, ки доир ба нусхаи мазкур ва таркиби он маълумот ироа мегардад.

Муаллифони «Феҳристи алифбой» баъзе аз хусусиятҳои нусхаи «ашъори Иброн»-ро мухтасаран тавсиф намудаанд, ки дар боло қайд гардид. Чун асли нусха дастрас нест ва бо нусхаи аксии он сару кор меравад, аз баъзе хусусиятҳои кодикологии он канор ҷуста мешавад ва он чизе ки дастрас аст ба тавсифи он пардохта мешавад. Нусхаи куҳнаву фарсуда аст ва варақҳои аввалу охири он гум шудаанд. Аз қайди муаллифони «Феҳрист» равшан мегардад, ки дар нусхаи ҳаллои матн (лакуна) низ ба назар расидааст [1, с. 20]. Як нуктаи дигар низ дар ин замина қобили таъкид аст, баъзан дар нусхаи шеърҳо оғоз ва ё анҷом надорад, ки аз гум шудани варақҳои зиёд аз таркиби ин нусхаи гувоҳӣ медиҳад. Дар варақҳо осори намкашидагӣ ва доғҳо дида мешавад, ки боиси мушкилҳои шудани калимаву ибора ва ҳатто баъзан сатрҳо гардидааст. Қисматҳои ҷапу рост ва болову поёни варақи охири нусхаи торику сиёҳранг гардидааст, ки барои пура хондани матн монеа эҷод кардааст. Хатти нусхаи настаълиқи ҳоноӣ бо унсурҳои шикаста мебошад ва меъёрҳои хатнависӣ, ё хаттотӣ дар он риоят гардидааст.

Замони китобат шудани ин дастхат асри XIX қайд гардидааст [1, с. 20]. Нуктаи дигар ин аст, ки котиби он кӣ аст, оё ҳуди муаллиф ё шахси дигар? Чун дастхат бидуни анҷома (колофон) аст, барои дақиқ намудани котиб ва санаи мушаххаси китобати он мушкил пеш меояд. Аз ин ҷиҳат, ба қорбурди меъёрҳои дигари таҳқиқоти нусхашиносӣ пардохтан зарурат меояд. Аз таҳқиқи нусхаи мазкур муайян гардид, ки дар таркибаш ба ғайр аз ашъори Иброн, ду ғазал ва як дубайтӣ ба шоире бо таҳаллуси Ҳоҷӣ ва як ғазал ба шоир Мирзо (яқинан Мирзо Ибоди Шидзӣ- Д.Ш.) тааллуқ дорад. Аз ин рӯ, дастнависро танҳо ба Иброн мансуб додан он қадар дуруст нест. Аз ин мулоҳиза равшан мегардад, муаллиф, ё худ Иброн котиби он набудааст, агар мебуд, танҳо ашъори ҳуди ӯ дар нусха дарҷ меёфту халос.

Дар хусуси китобати нусхаи мебоист қайд намуд, ки котиби он аз тамоми меъёрҳои хаттотӣ ё хушнависиҳои замонаш бархӯрдор будааст ва бо хатти маъмулии настаълиқи ҳоноӣ бо аломатҳои шикаста онро навиштааст. Доир ба усули китобати нусхаи масъалагузорӣ

намудан қобили эътибор мебошад. Дар ин ҷо ба чанд хатоҳои имлоӣ ва дастурии котиб аҳаммият дода мешавад. Пеш аз он ки ба мулоҳиза пардозем, андаке ба таърихи хат ва хаттотии он замон рӯ меоварем. Лозим ба қайд аст, ки дар Бадахшони асримиёнагӣ, аниқтар дар асри XIX мактаби махсуси хаттотӣ вучуд надоштааст. Омӯши донишу хат ё ирсӣ: тавассути падар ба писар, ё интиҳобӣ буд. Интиҳобӣ он аст, ки як хаттот ё китобхон барои ҳудаш ҷойнишин интиҳоб мекард ва ҳунару донишашро ба ӯ омӯхт, то ин меърос аз насл ба насл интиқол ёбад. Қайд кардан зарур аст, ки шахсони зиёде, ки соҳиби молу мулк ва шароит будаанд, рафта дар мадрасаҳои Мовароуннаҳру Хуросон, Ҳиндустон ва дигар мамлакатҳо таҳсили хату савод кардаанд. Котиби мавриди назари мо аз ин гуна шогирдоне будааст, ки баъзан хусусиятҳои имло ва китобатро «ба таври ҳудаш» ба кор бурдааст. Ин нукта аз он шаҳодат медиҳад, ки ӯ хату саводно тавассути мактаби «бобой» омӯхтааст.

Дар истифодаи изофат ин котиб дар бисёр мавридҳо ҳарфи «ى»-ро истифода кардааст, ки ғайри маъмул аст. (Мисол: «گردابی غریبی» [1, в. 1], «صورتی مارا» [1, в. 4], «مهربانی» [1, в. 10], «نشانی ما», «امانی ما», «خونچکانی ما», «چطری آسمانی ما», «روزیرسانی ما», «تامای مردمی» [1, в. 12], «نصیبی من», «وجودی من» [1, в. 11], «افغان» [1, в. 11]).

Дар мавридҳо аз шакли дурусти ибораофарӣ низ истифода намудааст. (Мисол: «دیوانه» [1, в. 10], «مکان ما», «جوان ما», «مارا» [1, в. 10]).

Хусусияти дигари китобати нусха дар корбурди ҳарфи рабт «و», ё худ пайвандаки пайваस्तкунандаи «ва, у» мебошад. Дар матн котиб аксаран барои алокаи пайвасти ибораҳо ҳарфи «و» -ро канор гузоштааст: (Мисол: «مور ماری» [1, в. 1], «شب روز» [1, в. 4], «زن فرزندان» [1, в. 10], «کوشش سعی» [1, в. 14], «خار زار» [1, в. 15]).

Дар ин маврид як нуктаи дигарро илова кардан шарту зарур аст, ки дар лаҳзаҳо котиб дар алокаи пайвасти ибораҳо ҳаракати замма «ُ» -ро кор гирифтааст. (Мисол: «حمل» [1, в. 14], «خرّد کلان» [1, в. 6], «خویش تبار» [1, в. 7], «بهار گشت خزان» [1, в. 6], «کردم دیدم» [1, в. 6], «بسی ملولم» [1, в. 6]).

Дар нусхаи мазкур истифодаи ҳарф, ё худ овози «ё», аниқтараш ҳазфи ин ҳарф аз таркиби калима ба ҷаҳми меҳурад. Ин тарзи навишти калимаҳо - бидуни ҳарфи «ё», ба хусусияти фонетикӣ забонҳои помири вобаста мегардад. Чунин камомад дар аксар нусхаҳои аз Бадахшон ҷамъ овардашуда дида мешавад, ки ба як хусусияти хоси онҳо мубаддал гардидааст. Бо зикри чанд мисол аз ин масъала рӯчӯ мегардад (Мисол: «ایمان شود» [1, в. 16], «در رای خدا باشم» [1, в. 3], «گنای دیدم» [1, в. 3]).

Бар иловаи ин, чанд нуқсони дигар дар калимасозиву истифодаи ҳарфу ибора ба назар мерасад, ки аҳаммияти ин нусха ва хизмати котибро барои таъриху фарҳанг ва адаби тоҷик ва ҳосатан доираи адабии Бадахшон кам намекунад. Албатта чунин саҳву иштибоҳ дар бисёр нусхаҳои, ки аз дигар ғушаву канори Тоҷикистон дар Маркази мероси хаттии АМИТ фароҳам оварда шудаанд, ба назар мерасад. Сабаби сар задани чунин иштибоҳот он аст, ки на ҳамаи котибони қуҳистонӣ ба марказҳои илмиву адабӣ, ки дар он дастури забонӣ омӯхта мешуд, дастбӣ доштанд. Аз ин лиҳоз, котибони худомӯз бо он тавоне, ки доштанд ба китобат шуғл варзиданд.

Нуктаи дигаре, ки аз дастнависи мазкур бардошт карда мешавад, ин муайян намудани навъу намуди асар ва мансубияти он ба муаллиф мебошад. Муаллифони «Феҳристи алифбой» онро «Ашъори Иброн» унвон карда, ба шоир Иброн тааллуқ донидаанд [1, с. 20], ки чандон дуруст нест. Гуфтаи онҳо танҳо аз як ҷиҳат тавҷеҳ мешавад, ки таркиби нусха бештар махсули эҷоди Иброн аст. Бо вучуди ин аз шеъри ду шоири дигар низ дар он дарҷ ёфтааст бо таҳаллуси Ҳоҷӣ ва Мирзо, ки болотар ҳам қайд гардид. Аз ин ҷиҳат, ин нусха бо эҳтимоли зиёд баъз унвон кардан муносиб аст. Маълум аст, ки анъанаи баъзнависӣ дар Осиёи Марказӣ аз аҳди қадимтар маълуми машҳур аст. Як қисмати маводи гирдовардашудаи «Феҳристи алифбой»-и Бадахшонро низ баъз ташкил медиҳад. Баъз ин маҷмӯи ашъори чанд шоир дар як нусха китобат кардашуда мебошад. Аз рӯи мутолиаи баъзҳо маълум мешавад, ки дар китобати онҳо ягон қоидаи муайян риоят нашудааст ва дорои махсусиятҳо мебошанд. Таҳқиқи ин масъала низ дар нусхашиносӣ аҳаммияти хоса дорад ва айни ҳол ба хоҳири маҳдудаи мавзуи мавриди таҳқиқ аз он рӯчӯ мекунем.

Дар мавриди мавзӯ ва мундариҷаи асар лозим ба зикр аст, ки аввал он аз ашъори се

шоири Бадахшон таркиб ёфтааст, ки аксари онро ашъори Иброн фаро гирифтааст. Сабаб ва зарурати китобати нусха аз назари ин ҷониб аввалон он аст, ки ин се шоир аз як мавзё (Иброн ва Ҳочӣ аз Шугнон ва Мирзо [Ибод] аз Рӯшон) ва дар як давра (асри XIX) эҷод намудаанд. Дигар ин ки ин шоирони ҳамқисмат дар як вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ шеър эҷод кардаанд, ки ба шакли мавзӯи онҳо таъсиргузор буд ва дар ашъорашон таҷассум ёфтааст. Аз ҳулосаи ин ду матлаб фарзияи сеюм пайдо мегардад, ки ин шоирон робитаи эҷодӣ низ доштаанд, ки ба ин баёния баъдтар таваҷҷуҳ мегардад. Аз ин рӯ, метавон ҳадс зад, ки котиб аз рӯи мазмунуну мундариҷа ва пайванди эҷодии ин шоирон нусхаро тадвин кардааст.

Чун ашъори Иброн аксари нусхаро фаро гирифтааст, ба таҳлилу баррасии он пардохта мешавад. Нахуст бояд қайд намуд, ки аз эҷодиёти Иброн 10 ғазал ва як мусаммати мураббаъ дар ин нусха дарҷ гардидааст. Ғайр аз ин дар нусха ду ғазалу як дубайтии шоири дигари шугнонӣ Ҳочӣ ва як ғазал аз Мирзо (Ибод- Д.Ш.) оварда шудааст.

Ғазалиёти Иброн дар вазну сохтори анъанавӣ эҷод шудаанд, вале аз мавзӯи маъмулии «ишқия» орӣ астанд. Таркиби ғазалиёти Ибронро илтиҷо ба Худо, шикоят аз замон ва дурӣ аз ватан мебошад. Дар назари аввал ин ғазалҳо ба муноҷот шабоҳат доранд. Ин равиши эҷодӣ на танҳо ба Иброн рабт дорад, балки ба аксари намоёндогони асри XIX ва ибтидои асри XX мансуб аст.

Вазъи сиёсӣ-иҷтимоӣ ва иқтисодии ин замон ба аҳли эҷод таъсири амиқи ҳудро расонида буд, ки боиси тағйирот дар мавзӯву мундариҷаи ашъорашон гардид. Ин вазъи сиёсӣ ва иҷтимоиро метавон ба ду давраи асосӣ ҷудо намуд: аввалон таъкиби мардуми Бадахшон аз ҷониби амирони афғон ва давраи дуҷум тасарруфи ин минтақа аз ҷониби афсарони рус мебошад. Давраи якум барои мардуми таҳҷой хеле сангин буд, чунки афғонҳо ҳар дафъа ба ин диёр ҳуҷум карданд ва зану кудакро бо худ бурда ғулом карданд ва калонсолонро шиканҷа мекарданд, ки бо истилои «зулми афғон» маълуму машҳур гардид. Давраи дуҷум – тасарруфи русҳо, ки аксарият онро мусбат маънидод менамоянд, низ ба вазъи иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ин мардум таъсири манфии ҳудро расонида буд.

Ин сабабҳо боиси тағйироти фикрӣ ва фарҳангии мардум ва аҳли эҷод гардид. Ин падида ба шоири Бадахшон – Иброн таъсири амиқе гузоштааст ва дар ашъораш хеле возеҳ инъикос ёфтааст. Дар ғазалиёти шоир аксаран лаҳни шиквой ва ҷудой аз ёру диёр ба назар мерасад:

به زیر این فلک یا رب، به تو کس نیست چون انباز،
دل هر کس به تو معلوم، که او خوب است یا غماز
***

سرم شد بر سر زانو ز فکر خویشتن بیمار،
اگر دولت بیابی، شکر کی دانی، کنی صد ناز.
ز غفلت در غریبی من فتادم، دیده ام محنت،
غریبی سخت در هر جا زحد بیرون درازد راز.
[1, с. 1].

Мақтаи ғазал ҷунин аст:

بیا ابران لب دریا گذشته عمر خود را بین،
چرا کردی خداوندا، که شیطان در کمینم باز.
[1, с. 2].

Дар аксар маврид Иброн дар ашъораш аз ғарибиву дармондагӣ шикоят мекунад, ки ин навъ эҷодиёти шоирро ба замони баъд аз тасарруфи русҳо метавон рабт дод.

Хусусияти дигари ғазалиёти Иброн – ин орӣ будани он аз мавзӯи анъанавии ғазал (ишқия) мебошад. Ғазали шоир муноҷотмонанд аст, ва тамоми дарду сӯз ва ҳолу аҳволи ногувор ва мушкilotро аз тақдиру ризоияти Худо мебинад. Дар хусуси қисмату тақдири инсон шоир фикрҳои ба ҳам муқобил дорад, ки дар ашъораш ба вузӯъ дида мешавад. Иброн тамоми ҳубу бади зиндагии инсонро бо ризову хости Худо медонад ва дар мавриди дигар тамоми мушкilotи зиндагиро аз «бевафои дунё» вобаст медонад, ки як навъи парадокс аст:

خداوندا، تو میدانی، نمیدانم گناهم چیست،

به هر جای، که میرفتم، که شیطان را به پا دیدم.
خداگوی باش ایرانی، که هر چیزی رضای او،
بدی، نیکی، که در عالم همه چون در گذار دیدم.
[1, c. 3].

Мавриди дигар:

دنیای بیوفا به کس چون وفا نکرد،
تو هوش و گوش خویش به دنیا چه میکنی.
خلفان این جهان نمائد یکی به جا،
یاران که رفته اند، تو تنها چه میکنی.
[1, c. 2].

Дар ғазали зери Иброн, ки бо радифи «будаст, дониستم» эҷод гардидааст, низ мавзуи шикоят бевафоии дунё, умед аз Худо намудан ва ғами ғарибӣ баръало мушоҳида мешавад:

که دنیا بیوفا و پرجفا بودست، دانستم،
به این جوری جفاى پربلا بودست، دانستم.
شب و روزی اگر نالم، قلم چون رفته کی گردد،
مرا هم بخت بد روز ازل بودست، دانستم.
دریغا من فتادم در غریبی، کار مشکل شد،
که آب و دانه ام در هر کجا بودست، دانستم.
وطن، یا در غریبی یک نگاهدارنده میباشد،
نگاهداریده ما آن خدا بودست، دانستم.
[1, c. 4].

Чун дар боло ҳам зикр гардид, дар нусха як ғазал аз Мирзо (Ибод – Д.Ш.) ва ду ғазалу як дубайтӣ аз як шоири дигари шугнонӣ бо таҳаллуси Ҳочӣ дарҷ ёфтаанд.

Ду ғазали Мирзо ва Ҳочӣ ҳам аз нигоҳи вазн ва ҳам интиҳоби радиф («будаст, дониستم») бо шеърӣ Иброн мувофиқ мебошад, ки аз робитаи эҷодӣ доштани ин се шоир гувоҳӣ медиҳад.

Матлаи ғазали Мирзо:

در این محنت سرای تا چشم واکردیم، دانستم،
نظر تا بهر این دارالفنا کردیم دانستم.
به دل گفتم: دریغا، چون به دنیا مبطلا گشتیم،
ز هر چشم مژده من خون رها کردیم، دانستم.
[1, c. 6].

Матлаи ғазали Ҳочӣ:

جهان بیوفا بر من ستم بودست، دانستم،
غم بسیار خوردن چون الم بودست، دانستم.
مرا هم از عدم آورد، اکنون در وجود من،
که باقی عمر من اندر عدم بودست، دانستم.
[1, c. 6].

Дар як нусха дарҷ гардидани ашъори шоирон ва мутобиқати он аз ҷиҳати шаклу мазмун ва маъно фикреро ба вучуд меорад, ки ин шоирон ҳамзамон будаанд ва робитаи зичи эҷодӣ доштаанд. Дар ин се ғазали ҳамвазну ҳамрадиф як мавзӯ ва як ғоя матраҳ гардидааст. Аниқтар, мавзуи он шиквоия ва ғарибӣ мебошад.

Ғайр аз ин дар нусха як мусаммати мураббаъ ба Иброн таалуқ дорад, ки он ба унвони вазъият ва шахсияти воқеӣ равона шудааст. Фишурдаи асл ин аст, ки муҳотаби шоир шох, ё амири Шугнон мебошад, ки сабаби оворагии шоир ва ҳамзистони ӯ гардидааст. Ин мусаммат хусусияти панду насиҳатиро низ касб намудааст.

Бар ҳамин равиш ғазали дигари Ҳочӣ низ дар ин нусха ба шахсиятҳои воқеӣ ва таърихӣ бахшида шудааст. Аниқтар шоир ба муҳотаби худ муроҷиат кардааст ва аз ӯ талаб дорад, ки шохӣ Акбархонро озод кунанд ва дар мансабаш барқарор намоянд то зулму ситам аз байн равад. Тибқи маълумоти сарчашмаҳо ва адабиёти илмӣ Акбархон шахсияти таърихӣ мебошад. Ӯ хангоми ҳучуми лашкари афғон бо роҳбарии Абдурахмонхон (а. XIX) ба

ноҳияҳои Шугнону Рӯшону Ишкошим, мардуми таҳҷоиро сарварӣ мекард ва муқовимати хуб нишон додааст. Дар натиҷаи задухӯрд лашкари афғон мардумро шикаст дода, Акбархонро гирифта бо худ мебаранд [6, с. 20-21].

Аз нуктаҳои дар боло зикргардида метавон хулоса кард, ки нусхаи мазкур аз якҷанд ҷиҳат дорои аҳамият мебошад, ки барои тақмили таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ дар Бадахшон аҳамияти хоса дорад. Аз таҳқиқи масъалаи мазкур масъалаҳои зер муайян мушаххас гардиданд:

1. Нусхаи мазкур 10 ғазал ва як мусаммати мураббаъ аз Иброн, 2 ғазал ва як дубайтӣ аз шоири дигари шугнонӣ бо таҳаллуси Ҳочӣ ва як ғазал аз Мирзо (Ибод -Д. Ш.) - ро дигари Бадахшонро фаро гирифтааст. То ба ҳол доир ба ин ду шоир (ба истиснои Мирзо) дар ягон сарчашма ва адабиёти илмӣ маълумот оварда нашудааст. Аз ин лиҳоз, таҳқиқоти мазкур барои тақмил ва омӯзиши таърихи адабиёти тоҷикӣ-форсии асри XIX дар Бадахшон аҳамияти хоса дорад.

2. Муаллифони «Феҳристи алифбой» нусхаи мазкурро «Ашъори Иброн» унвон кардаанд [1, с. 20], вале дар натиҷаи таҳқиқи густурдатар намунаҳои ашъори ду шоири болозикр низ бозёфт гардиданд.

3. Дар таҳқиқоти ба адабиёти Бадахшон бахшидашуда то ба ҳол доир ба дастнависи мазкур ва мундариҷаи он маълумот оварда нашудааст ва ин нахустин иқдом дар ин самт мебошад.

4. Дастанвисро бештар ашъори Иброн фаро гирифтааст ва як ду шеър аз Ҳочӣ ва Мирзо оварда шудааст. Чун нусха фарсуда ва аввалу охири он гум шудааст, фарзияе ба вучуд меояд, ки он баёз мебошад.

5. Аз услуби навишта шудани дастанвис муайян гардид, ки онро котиби маҳаллӣ китобат намудааст.

6. Аз мазмуну мундариҷаи ашъори шоирони мазкур маълум мегардад, ки вобаста ба вазъи сиёсӣ ва иҷтимоии замонашон (асри XIX), мавзуи шиквоия ва ғарибӣ дар шеър хеле раванҷу ривҷ ёфтааст. Тамоми мавзуи ашъор дар ин нусха ба мавзӯҳои зикршуда бахшида шудааст.

7. Дар ашъори ин шоирон ба вазъияти мушаххас ва шахсони воқеӣ ва таърихӣ низ ишора шудааст, ки барои омӯзиши вазъи сиёсӣ иҷтимоии ин давра дорои аҳамият мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Р/И: 1961/25. Ашъори Иброн / Дастанвиси аксӣ (фотокопия) [Матн] // Ганҷинаи дастанвисҳои Маркази мероси хаттии АМИТ.
2. Абибов, А. Аз таърихи адабиёти тоҷик дар Бадахшон [Матн] / Амирбек Абибов. – Душанбе, 1971. – 200 с.
3. Абибов, А. Ганҷи Бадахшон [Матн] / Амирбек Абибов. – Душанбе, 1972. – 320 с.
4. Бертельс, А., Бакоев, М. Алфавитный каталог рукописей, обнаруженных в Горно - Бадахшанской Автономной Области экспедицией 1959-1963 гг. [Текст] / Андрей Бертельс, Мамадбафо Бакоев. – М: Наука, 1967 – 114 с.
5. Давлатбеков, Л. Рӯзгор ва осори шоирони Бадахшон [Матн] / Л. Давлатбеков. – Душанбе, 2014. – 179 с.
6. Муҳаммадзода, Қ., Шохзода М. Таърихи Бадахшон [Матн] / Қурбон Муҳаммадзода, Муҳаббат Шохзода // Бо муқаддима ва таҳрири Искандаров Б. – М: Наука, 1973 – 249 с.
7. Охонниёзов, В. Таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ дар Бадахшон [Матн] / Варқа Охонниёзов // Ҷилди 1. – Душанбе, 2022. – 328 с.
8. Пӯлодӣ, Т. Шоирони халқии Бадахшон [Матн] / Тилло Пӯлодӣ // Нашри дуюм. – Душанбе: 1999. – 159 с.
9. Шакармамадов, Н. Назми халқии Бадахшон [Матн] / Нисор Шакармамадов. – Душанбе: 1975. – 126 с.

**ПАЖУҲИШЕ ДАР МЕРОСИ АДАБИИ ИБРОН БАР БУНЁДИ НУСХАҲОИ ХАТТӢ:
ТАҲЛИЛИ МАТНШИНОХТИ ВА МАСОИЛИ ТАФСИР
(аз Ганчинаи дастхатҳои Маркази мероси хаттии АМИТ)**

Мақола ба тавсиф ва пажӯҳиши як дастнависи аксӣ (фотокопия), ки дар Маркази мероси хаттии АМИТ маҳфуз аст, баҳшида шудааст. Муаллиф дар асоси меъёрҳои нусхашиносӣ ва палеографӣ хусусиятҳои дастхатро тавсиф намуда, доир ба котибу муаллифони он маълумот додааст. Муаллиф бар хилофи мураттибони «Феҳристи алифбои дастнависҳои Бадахшон», ки дастнависи мазкурро дар тавсифашон «Ашъори Иброн» номгузорӣ намудаанд, онро баёз унвон кардааст. Ин мулоҳизаи муаллиф бо ошкор гардидани ашъори ду шоири дигар дар ин нусха асоснок гардидааст. Илова бар ин, доир ба вижагиҳои китобати дастнавис ва котиби он маълумот дода шудааст. Инчунин дигар, муаллиф ба пажӯҳиши ашъори ин се шоири асри XIX Бадахшон, ки то ба ҳол аз онҳо дар ягон асари илмӣ ёдоварӣ нагардидааст, пардохтааст. Мақола барои омӯзиши таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикии асри XIX дар Бадахшони аҳаммияти хоса дорад.

Калидвожаҳо: Иброн, нусхашиносӣ, феҳрист, адабиёти Бадахшон, Шугнон, котиб, дастнавис, хат, настаълиқ, баёз.

Маълумот дар бораи муаллиф: Давруков Шерзод Хусравович. - номзоди илмҳои филологӣ, муаллими калони кафедраи фанҳои гуманитарӣ ва табиӣ-риёзии Академияи сайёҳии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон- докторанти Институти забон ва адабиёти ба номи Рудакии АМИТ. Тел.: +992935823648, почтаи электронӣ dshezod2020@gmail.com

**ТВОРЧЕСТВО ИБРАНА В КОНТЕКСТЕ РУКОПИСНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:
ТЕКСТОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ, ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ И ВОПРОСЫ
ИНТЕРПРЕТАЦИИ**

(из Фонда Центра письменного наследия НАНТ)

В статье представлены результаты исследования и описание фотокопии рукописи, хранящейся в фонде Центра письменного наследия Национальной академии наук Таджикистана. Основываясь на стандартах кодикологии и палеографии, автор описывает рукопись и приводит сведения о ее каллиграфе и авторах. В статье приводится возражение автора против мнения составителей «Алфавитного каталога Бадахшанской рукописи», которые идентифицировали рукопись как «Поэзию Иброна», ученый утверждает, что это «Баяз». Эта точка зрения обосновывается тем, что наряду с поэзией Иброна в рукописи имеются поэтические произведения еще двух поэтов. Кроме того, автор останавливается на некоторых каллиграфических особенностях рукописи. Помимо этого ученый изучил поэзию трех поэтов Бадахшана XIX века, которые до сих пор не упоминались в научных трудах. Цель статьи - призвать к более тщательному изучению истории бадахшанской литературы XIX века на таджикско-персидском языке.

Ключевые слова: Иброн, Ходжи, Мирзо, кодикология, каталог, литература Бадахшана, Шугнан, каллиграф, рукопись, почерк, наталик, байаз.

Информация об авторе: Давруков Шерзод Хусравович- кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры гуманитарных и естественно-математических наук Академии туризма Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана- докторант Института языка и литературы им. Рудаки НАНТ. Тел.: +992935823648, электронная почта: dshezod2020@gmail.com

**IBRAN'S WORKS IN THE CONTEXT OF THE MANUSCRIPT LITERATURE:
TEXTOLOGICAL ANALYSIS, PROBLEMS OF STUDY, AND ISSUES OF
INTERPRETATION**

**(from the Fund of the Center of the Written Heritage of the National Academy of Sciences of
Tajikistan)**

The article presents the results of the research and a description of a manuscript photocopy kept in the fund of the Center of the Written Heritage of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Based on codicology and paleography standards the author describes the manuscript and provides information about its calligrapher and authors. The author of the given article objects to the opinion of the compilers of «Alphabetic Catalogue of Badakhshan Manuscript», who have identified the manuscript as «Ibron Poetry», and states that it is «Bayaz». This point of view is substantiated by the fact that along with the poetry of Ibron, there are poetical writings of two more poets in the manuscript. In addition, the author dwells on

some calligraphic characteristics of the manuscript. Furthermore, the author has studied the poetry of the three poets of Badakhshan of the XIX century that have not been mentioned in scientific works up to now. The article aims to call for a more thorough study of the history of the Badakhshani literature of the XIX century in the Tajik-Persian literature.

Key words: Ibron, Khoji, codicology, catalogue, literature of Badakhshan, Shugnan, calligrapher, manuscript, handwriting, nastaliq, bayaz.

About the author: Davrakov Serzod Khusravovich – Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer at the Department of Humanities and Natural-Mathematical Sciences, Academy of Tourism, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan- Doctoral candidate at the Institute of Language and Literature named after Rudaki of the NAST. Tel.: +992935823648, e-mail: dsheerzod2020@gmail.com

УДК 811.222.8

САҲМИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР РУШДИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Давлатшозода А.

Академияи Вазорати корҳои дохилӣ

“Барои ман забони тоҷикӣ на танҳо воситаи гуфтугӯю муошират ба шумор меравад, балки болотар аз он, шиносномаи миллати азизам, рӯҳи поки гузаштагонам ва оинаи осори нӯгонаи мебошад”.

Эмомалӣ Раҳмон

Шиносномае, ки халқу миллат ва фарҳангу тамаддуни онро ба ҷаҳониён муаррифӣ мекунад, маҳз забони ӯст. Забони тоҷикӣ яке аз забонҳои хеле куҳану қадимаи дунё ба ҳисоб рафта, бо ин забон бузургтарин ва бебаҳотарин асарҳои маънавию ахлоқӣ, таърихӣ фарҳангӣ ва адабиёти оламгир эҷод шудаанд, аз ин рӯ густариши забони тоҷикӣ ҳамчун шиносномаи миллӣ вазифаи муқаддаси ҳар як фарзанди он ва махсусан равшанфикрони тоҷик мебошад. Хизматҳои шоистаи забон дар пеши замон беҳамто буда дар истиқлол ёфтани давлати тоҷикон низ назаррас аст. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои муаззами миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ин нуктаро чунин ёдоварӣ намуданд: «Истиқлолияти фарҳангии Тоҷикистон дар даҳсолаҳои охир ба назари ман аз кӯшишу талошҳои зиёиёни равшанзамир ва аҳли ҷомеа баҳри истиқлолияти забон ва мақоми давлатӣ ёфтани он оғоз ёфт». [1]

Забони адабии тоҷик дар ҷараёни ташаккул ва таҳаввули хеш роҳи ниҳоят пурфӯҷиеро тай намуда аз санҷишу имтиҳонҳои таърихӣ гузашта ба шарофати хизматҳои бузург, заҳматҳои бедареғ мероси гаронбаҳо ва қорнамоиҳои беназири фарзандони фарзонаи миллат аз устод Абуабдуллоҳи. Рудақӣ то Садриддин Айний дар шакли зебову ноб бо захираҳои ғаниву рангини луғоту таъбирот бароямон мерос мондааст. Мо аз ин меърос ифтихор дорем, зеро аввалин ва муҳимтарин рукни ҳастии ҳар халқ забони ӯ мебошад. Шоирони маҳбуби халқи тоҷик Аскар Ҳаким ба ин маънӣ фармудааст:

Аз миллату аз забони худ ёд кунед,
Арвоҳи гузаштагонии худ шод кунед.
То ҳарф занад ба тоҷикӣ тифли шумо,
Дунёи варо тоҷикӣ бунёд кунед. [2]

Ин мисраҳои шоирони муосирони тоҷик Аскар Ҳаким ҳар яки мо – соҳибзабононро водор менамояд, ки нисбат ба таърих ва имрӯзу ояндаи забони модарии хеш бепарво набоям барои рушду тозагии он талош намуда, наслҳои ояндаро дар рӯҳи худогоҳиву худшиносии миллӣ тарбия намоем.

Мусаллам аст, ки забони миллӣ яке аз рукнҳои давлати миллӣ ба ҳисоб меравад ва дар таҳкими пояҳои истиқлоли фикрии ҳар як сокини кишвар нақши бориз дошта, дар таҳким ва густариши худшиносии миллӣ, тақвияти ватанпарастии аҳли ҷомеа омили муҳим мебошад. Забони ноби тоҷикӣ таърихи қадима дошта ба доираи забонҳои фарҳангии ҷаҳон шомил шудааст. Забони миллӣ падидаи фарҳанги миллӣ буда, маҳз тавассути он миллат

хувияти хешро таҳким баҳшида, муаррифӣ менамояд. Бо таърихи забони тоҷикӣ ошно намудани насли имрӯз, дорои аҳаммияти сиёсӣ ва маърифатиро маънавияш мебошад. Лозим ба зикр аст, ки дар ин замина ба таърихи расидани асари мондагор ва ҷовидонаи дучилдаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Забони миллат-ҳастии миллат” бузургтарин рӯйдоди фарҳангӣ ва маърифатӣ маҳсуб ёфта, ба таъвияти худшиносии миллӣ, ифтихори ватанпарастӣ, ҳештаншиносӣ ва рушди тафаккури шуури миллии аҳли ҷомеа мусоидат менамояд.

Дар асари “Пешвои миллат ва сиёсати давлатии забон”, ки бо ташаббуси Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба ифтихори 30-юмин солгарди ҷашни Истиқлоли кишвар ва Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия ва нашр гардид, зикр гардидааст: “Асари “Забони миллат-ҳастии миллат” дар баробари “Намунаи адабиёти тоҷик”-и устод Садриддин Айнӣ ва китоби “Тоҷикон”-и Бобочон Ғафуров асари нодир таҳқиқотӣ, бузургтарин сарчашмаи муътамад ва оинаи тамомнамоест, ки дар он таърихи зиёда аз 3500-солаи забон, адабиёт, итаърих, фарҳангу тамаддуни тоҷикон мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор гирифтаанд, ки дастагулест муаттар ба тамоми аҳли аҳли зиё, бедордилони кишвару постдорандагони забони модарӣ, фарзандони асили Ватани азизамон ба муносибати 30-юмин солгарди Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Рӯзи забони давлатии кишварамон”. [3]

Бояд гуфт, ки арҷгузорӣ ба ин забони нобу шоирона, арҷгузорӣ ба таъриху фарҳанги бостонӣ ва маънавияти ин миллати бузурги ориёист, ки пуштибони он Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад. Пешвои муаззами миллат борҳо барои дар паноҳи давлат будани забон ва яке аз арзишҳои миллӣ будани он таъкид намуда, ғамхорӣ ба забонро ғамхорӣ ба модар арзёбӣ намуданд. Боиси ифтихор ва сарбаландии миллати тоҷик аст, ки барои арҷгузорӣ ба ин муқаддасоти миллӣ-забони тоҷикӣ 5-уми октябри соли 2009 Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Феҳристи ҷашнҳои миллӣ ворид гардида, ҳамасола Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон 5-уми октябр ҳамчун рамзи худшиносии худогоҳӣ, ифтихор аз таъриху фарҳанг ва хувияти миллӣ дар кишвари соҳибистиклоли мо бо як шукуху шаҳомати хосса ҷашн гирифта мешавад. Эҳтиром ва арҷгузорӣ ба забони миллӣ, ба ин ганҷи бебаҳо ва меросу фарҳанги миллӣ дар ҳар як суҳанрониҳо ва паёмҳои табрикотии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносибати Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон баён мегардад, ки далели арҷгузорӣ ба ин олитарин муқаддасоти миллӣ - забони модарӣ мебошад. Пешвои миллат аз рӯзҳои аввали Сарвари давлат интиҳоб шуданашон забони тоҷикиро дар паноҳи давлати миллии тоҷикон ва давлати миллиро дар паноҳи забони тоҷикӣ эълон намуданд ва ин сиёсати хирадмандонаи хешро амали менамоянд. Гузашта аз ин тибқи муқаррароти Бахтномаи миллат - Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар кишвари мо забони тоҷикӣ дар ҳимояи давлат қарор дорад ва давлату Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳбарии Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои рушди таҳкими забони тоҷикӣ тадбирҳои судманд андешида истодаанд. Хизматҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон на танҳо дар мавриди тозаю беолоиш нигоҳ доштани забони ноби тоҷикӣ, инчунин дар роҳи тарғибу ташвиқи забони тоҷикӣ дар сатҳи байналмилалӣ низ барҷаста аст.

Ҳанӯз аз рӯзҳои нахустини давлатдорӣ Пешвои муаззами миллат аз минбари баланди Созмони Милали Мутаҳид бо забони шевою ширини тоҷикӣ бо ифтихори баланди ватандорӣ ва ҳештаншиносӣ суҳанронӣ намуда бо иқдоми оқилонааш ба ҷаҳониён иттилоъ доданд, ки дар ҷаҳон чунин забони ноби шоирона вучуд дорад, ки номаш забони тоҷикӣ ва соҳибзабононе бо ин забон осори гаронбаҳову ҷовидона офариданд, ки шуҳрати ҷаҳонӣ ёфтанд. Хушбахтона, иқдоми Пешвои муаззами миллат ва пуштибонӣ аз забони тоҷикӣ боис гардид, ки имрӯз Тоҷикистони соҳибистиклоли мо тоҷикона ороставу пероста гардидааст. Ин фазои дилкашу муаттари миллӣ имкон медиҳад, ки худшиносӣ, хувияти миллии мо тоҷикон боз ҳам рушд кунад, ваҳдату ягонагии ин миллати соҳибтамаддун поянда гардад. Доир ба нақши забон дар ҳаёти инсонҳо бошад, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз суҳанрониҳо иброз намуданд: “Забон неъматӣ бебаҳои

зиндагии аҳли башар мебошад. Инсон фақат тавассути забон метавонад эҳсос ва фикру андешаҳои худро ибраз намояд.

Забони миллӣ оинаи пурчинои таърих, ҷаҳони маънавӣ ва хираду маърифати ҳар як халқу миллат ба шумор меравад”. [4] Пешвои миллат дар ҳар суҳанрониҳову вохуриҳо аҳамияти забонро дар ҳаёти фарҳангии мардум таъкид менамояд. Натиҷаи ғамхориҳои пайваста ва пайгириҳояу ибтикори бевоситаи Пешвои муаззами миллат буд, ки бо ибтикори ӯ соли 2008 “Соли бузургдошти забони тоҷикӣ” эълон гардида, барои таҳаввули забони тоҷикӣ чандин китобу асарҳои марбут ба масоили мубрами забони тоҷикӣ таълиф ва нашр гардиданд, ки ба пешрафту ҳамқадами замон гардидани забони ноби тоҷикӣ такони ҷиддие бахшид. Ба тасвиб расидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” 5-уми октябри соли 2009-ро метавон як марҳалаи дигар дар тавсеа пайдо кардани забони тоҷикӣ ҳамчун забони давлатӣ қаламдод намуд. Таъсис додани Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро метавон марҳалаи муҳимми дар рушди забони тоҷикӣ, бахусус дар бахши истилоҳоти илмиву таҳассусӣ номид. Ин тадбириҳои судманд дар кишвари мо барои рушду нуму ва ривочу равнақи ҳамаҷаҳони забони тоҷикӣ фазои басо муносиби сиёсату маъмурӣ ва фарҳангиву маънавию маърифатиро фароҳам овард. Ба суҳанрониҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон рӯ меоварем: “Мо вазифадорем, ки ин ҳазинаи бемислро чун ғавҳари ҷашм ҳифз намоем ва барои устувор гардонидани пояҳои забони давлатиамон ҳарчи бештар заҳмат кашем. Зеро, андеша ва ғояи миллии ҳар як халқ дар забону адабиёт ва фарҳангу ҳунараш ифода ёфта, дар тафаккуру маърифати фарзандони он ташаккул меёбад.” [5]

Аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ гардидани Барномаи рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020-2030 (28.11.2020) марҳалаи ҳеле муҳим дар густариши забони давлатӣ мебошад. Барномаи мазкур амалисозии сиёсати давлатиро оид ба забони тоҷикӣ муайян намуда, муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқиро татбиқ намуда, ба ташаккули забони илм, рушди истилоҳоти таҳассусӣ, таҳияи дастурҳо мусоидат менамояд. Тадбириҳои зикргардида дар маҷмӯъ нишонаи ғамхорӣ ва пуштибонии Сарвари давлат дар роҳи рушду такомули забони давлатӣ мебошанд.

Инчунин, дар тӯли солҳои соҳибистиқлолӣ таълими забони тоҷикӣ дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот такя бо тадқиқоти илмӣ ҳеле рушд кард, назорат дар самти риояи қатъии ҳуҷҷатгузорӣ бо забони давлатӣ, беғалатии навиштаҷот ва шиору овезаҳо таъмин гардид. Гузашта аз ин барои муносибати ҷиддӣ намудан ва арҷ гузоштан ба забони давлатӣ ва ҳимояи он тибқи моддаи 89 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои риоя накардани муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ҷавобгарӣ пешбинӣ гардидааст. [6] Забони форсии тоҷикӣ, ки яке аз забонҳои бостонии дунё доништа мешавад, тӯли ҳазорсолаҳо забони давлатии империяҳои бузург ба монанди Ҳахоманишиён, Сосониён, Тоҳириён, Сафғориён, Сомониён ва дахҳо давлати дигар низ ба ҳисоб мерафт. Ин забон бо таърихи ниёгон, тавонмандӣ ва рушди худ дар тӯли таърих солҳои сангину пурушӯбро таҳаммул кард ва маҳз бо соҳибистиқлол гардидани Тоҷикистон ва пуштибонӣ роҳнамоии Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон иқтидор пайдо намуд.

Асарҳои мондагор ва ҷовидона, бахусус, “Забони миллат-ҳастии миллат”, суҳанрониҳои пурмазмунӣ Пешвои миллат, ки саршор аз арзишҳои олии илмианд, дар таҳким, рушду такомул ва пайдориву бақои забони тоҷикӣ заминаи мусоидро фароҳам овардаанд. Маҳз сиёсати хирадмандонаи Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон буд, ки дар кишвари мо сиёсати забон ташаккул ёфт, доманаи корбурди сиёсии забони тоҷикӣ фарох гардид. Забони нобу шоиронаи тоҷикӣ забони шево ва шефтакунанда буда он аз муқаддасоти олам мебошад, ки ҳукамо, уламо ва удабову шуарои тамоми олам забони шевои моро ҳамчун ширинтарин забони рӯи дунё мешиносанду ҳамчун забони фарҳангу тамаддун эътироф менамоянд. Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ, ки бузургтарин суҳанвари

порсигӯи Ҳинду Покистон буд низ ба ин маънӣ фармуда:

Гарчи ҳиндӣ дар узубат шаккар аст,
Тарзи гуфтори дарӣ ширинтар аст. [7]

Аслан, забони тоҷикӣ забони шеър адабиёт, забони рангорангии маъниҳои ширадорӣ лаззатбахш мебошад. Низомии Ганҷавӣ меҳру муҳаббати бепоёни хешро нисбати забони тоҷики ифшо мекунад:

Туркисифати вафои мо нест,
Туркона суҳан сазои мо нест.
Он к-аз насаби баланд зояд,
Ўро суҳани баланд бояд! [8]

Мусаллам аст, ки забони тоҷикӣ муҳимтарин ифодаи фикр буда, аз бомдоди зуҳури башар муносибатҳои иҷтимоиро ба танзим дароварда, барои нигоҳдории таърих, арзишҳои маънавии миллат, анъана, урфу одат, суннатҳои мардумӣ ҳамчун унсурҳои асосии бақои миллат худро муаррифӣ намудааст. Боиси сарфарозии миллати соҳибтамаддуни тоҷик аст, ки имрӯз Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пуштибону ҳомии забони давлатӣ буда, ба ин муқаддасоти миллат, ки онро рукни асосии бинои ҳастии миллат ва устувориву будубоши давлат номидаанд, арҷ мегузоранд, ки барои ҳар фарди равшанфикри тоҷик боиси ифтихор ва сарбаландию пайравист.

Бузургдошти забони давлатӣ ин арҷ гузоштан ба таъриху фарҳанги миллат аст. Аз ин рӯ, Рӯзи забони давлатӣ, ки дар кишвари соҳибистиклоли мо мо ҳар сол бо як шукуҳу ҳашамати хосса чашн гирифта мешавад, ҳамчун чашни умумимиллӣ ва рамзи худшиносиву худогоҳӣ дар саҳифаҳои таърихи давлатдорӣ навин ва ояндаи пурсаодати он пойдор ва ҷовидон хоҳад монд. Забони тоҷикӣ барои миллати тоҷик бузургтарин рукни рушду нумӯ ва пояндагиву мондагорӣ маҳсуб мешавад. Агар гуфта шавад, ки тавассути забон тоҷикон то имрӯз ҳамчун миллат дар дунё шинохта ва эътироф шудаанд, муҳолиға нахоҳад шуд. Зеро, ин забон буд, ки дар дарозии таърих гузаштагонӣ фарҳангии мо: шоирону нависандагон, олимони тавассути он аз худ мероси гаронбаҳои хаттӣ боқӣ гузоштанд. Суҳанҳои пурғавҳари устод Рӯдакӣ, Ҳаким Фирдавӣ, Ибни Сино, Носири Хусрав, Умари Хайём, Фариуддини Аттор, Ҳаким Саной, Мавлавӣ Ҷалолиддини Румӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҳоҷа Ҳофиз, Камоли Хуҷандӣ ва садҳо тан ҷуз инон баёнгар ва нишонаи ин гуфтаҳо хоҳанд буд, ки бо забони ноби тоҷикӣ - дурри дарӣ афкори баланди хешро рӯи коғаз меоварданд.

Барои пойдорӣ ва мондагории забон садҳо бузургони миллат ҷони хешро фидо намудаанд. Забонро ба мисли сарҳади кишвар ҳифз намуданд, зеро марзу буми асосии тоҷикон ин забони модарии онҳо мебошад. То замоне миллати соҳибтамаддуни тоҷик забон дорад, марзу бум дорад. Устод Бозор Собир дар шеъри «Забони Ватан» ин ақидаро ҷонибдорӣ намуда, фармудаанд:

Дар ҳаду сарҳадшиносии ҷаҳон
Сарҳади тоҷик забони тоҷик аст.
То забон дорад, ватандор аст ӯ,
То забондор аст, бисёр аст ӯ. [9]

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз суҳанрониҳои хеш барои поку бегазанд нигоҳ доштани забони модарӣ рисолати модаронро хотирнишон сохтанд: «Бонувону модарони мо бояд муҳимтар аз ҳама, барои поку беолоиш нигоҳ доштани забони тоҷикӣ, ки мо онро маъмулан забони модарӣ меномем, кӯшиш карда, ба наслҳои оянда одоби муошират ва суҳанвариро бо ин забони ширину шоирона омӯзанд». [10]

Забони модарии ҳар миллат сарчашма ва манбаи бақои он буда, санади қавитанини исботи зинда будани ҳар миллат, пойдор мондани забони модарии он аст. Забони тоҷикии мо дар роҳи пурпечуби таърих ва даҳшату тохтутозҳои аҷнабиён зинда монда сарчашмаи бақои миллат гардид. Забон як рукни устувор ва побарҷойии давлатдорӣ ба ҳисоб меравад., ки ба ин масъала рӯ овардани Пешвои миллат низ бесабаб нест. Зеро фарҳанги оламшумулу беназири мо тоҷикон ва адабиёти зиёда аз ҳазорсолаи миллати тоҷик, ки ҷаҳонро тасхир

кардааст, маҳз бо забони шоиронаи тоҷикӣ навишта шудааст.

Имрӯз забони ширину шоиронаи моро чун забони бузурги тамаддуни башарӣ ва яке аз қадимтарин забонҳои зиндаи ҷаҳон мешиносанд, эътироф мекунам ва меҳоманд онро омӯзам. Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки нисбат ба забони модарии хеш-забони тоҷикӣ муҳаббати беандоза дорад, таъкид бар он доштанд: «Фаромуш набояд кард, ки забони тоҷикӣ ҳамчун яке аз қадимтарин забонҳои зиндаи ҷаҳон маҳз дар Мовароуннаҳру Хуросон ташаккул ёфта, ба эҳёи тафаккури миллии форсизабонон ва густариши адабиёти классики тоҷику форс замина гузоштааст». [11]

АДАБИЁТ:

1. Анвари, С., Кабиров Ш., Каримов Н., Забони тоҷикӣ. – Душанбе: 2022, – саҳ. 27.
2. Раҳим, Саидов, Нуралӣ Аюбӣ, Забони адабии тоҷик, – Душанбе: 2008, – саҳ. 78.
3. Пешвои миллат ва сиёсати давлатии забон, – Душанбе: 2021. – саҳ. 6.
4. Забон ва Истиқлол, Маҷмуаи мақолаҳо аз Конференсияи илмию амалии ҷумҳуриявӣ таҳти унвони “Забон ва Истиқлол”. – Душанбе: 2024. – саҳ. 38.
5. Пешвои миллат ва сиёсати давлатии забон, – Душанбе: 2021. – саҳ. 61.
6. Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Фасли II. Моддаи 89.
7. Давлатшоева, А. Забони тоҷикӣ. – Душанбе: 2022. – саҳ. 4.
8. Саҳми занон дар рушди илм (Маҷмуаи мақола ва баромадҳои иштирокчиёни нухумин конференсияи ҷумҳуриявӣ), – Душанбе: 2023. – саҳ. 12.

ВКЛАД ЛИДЕРА НАЦИИ В РАЗВИТИЕ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

В статье автор рассматривает вопросы современного состояния таджикского языка. По мнению автора, таджикский язык является одним из древнейших языков мира и на таджикском языке созданы величайшие и бесценные произведения, имеющие мировое значение. После приобретения государственной независимости в укреплении и развитии таджикского языка уделяется особое внимание. В этом значима роль Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона.

Автор подчеркивает, что национальный язык является одним из опор национальной государственности и занимает важное место в укреплении национального самосознания, патриотизма каждого члена общества.

В этом важное место занимает двухтомник Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона «Язык нации – достояние нации», в котором отражены важнейшие культурные и познавательные события таджикского народа. По мнению автора, эта книга способствует укреплению национального самосознания, гордости, самопознания и развитию национального мышления таджикского общества.

В заключении автор, на основе анализа вклада Лидера нации в развитии таджикского языка, проанализировал современное состояние таджикского языка и предлагает свои предложения по его укреплению.

Ключевые слова: Лидер нации, государство, таджикский язык, национальное самосознание, развитие, государственность, патриотизм, общество, укрепление,

Информация об авторе: Давлатшозода Азиза, кандидат педагогических наук, доцент, заведующая кафедрой языков Академии МВД, тел.: 903 44 24 24, E-mail: azizadavlat@mail.ru

THE CONTRIBUTION OF THE LEADER OF THE NATION TO THE DEVELOPMENT OF THE TAJIK LANGUAGE

Abstract: In this article, the author examines issues related to the current state of the Tajik language. According to the author, the Tajik language is one of the oldest languages in the world, and the greatest and invaluable works of global significance have been created in it. After gaining state independence, special attention has been paid to the strengthening and development of the Tajik language. In this process, the role of the Founder of Peace and National Unity — Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, His Excellency Emomali Rahmon, is significant.

The author emphasizes that the national language is one of the pillars of national statehood and occupies an important place in strengthening national self-awareness and patriotism of every member of

society.

In this regard, a special place is occupied by the two-volume work of the Leader of the Nation, His Excellency Emomali Rahmon, "Language of the Nation – Essence of the Nation," which reflects the most important cultural and educational events of the Tajik people. According to the author, this book contributes to strengthening national self-awareness, pride, self-knowledge, and the development of national thinking of Tajik society.

In conclusion, based on an analysis of the contribution of the Leader of the Nation to the development of the Tajik language, the author analyzes the current state of the Tajik language and proposes recommendations for its further strengthening.

Keywords: Leader of the Nation, state, Tajik language, national self-awareness, development, statehood, patriotism, society, strengthening.

Information about the author: Davlatshozoda Aziza, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Languages, Academy of the Ministry of Internal Affairs, Tel: 903 44 24 24, E-mail: azizadavlat@mail.ru

САҲМИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР РУШДИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар мақола муаллиф масъалаҳои вазъи кунунии забони тоҷикиро мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Ба андешаи муаллиф, забони тоҷикӣ яке аз қадимтарин забонҳои ҷаҳон буда, бо ин забон осори бузург ва беназире офарида шудаанд, ки аҳамияти ҷаҳонӣ доранд. Пас аз ба даст овардани Истиқлоли давлатӣ ба таҳким ва рушди забони тоҷикӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир карда мешавад. Дар ин самт нақши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон хеле назаррас мебошад.

Муаллиф таъкид менамояд, ки забони миллӣ яке аз пояҳои асосии давлатдорӣи миллӣ буда, дар таҳкими ҳудиносии миллӣ, ватандӯстӣ ва ҳисси ифтихори ҳар як узви ҷомеа мавқеи муҳимро ишғол мекунад.

Дар ин раванд китоби дучилдаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таҳти унвони «**Забони миллат – ҳастии миллат**» ҷойгоҳи махсус дорад, ки дар он муҳимтарин рӯйдодҳои фарҳангӣ ва маърифатии халқи тоҷик инъикос ёфтаанд. Ба назари муаллиф, ин асар ба таҳкими ҳудиносии миллӣ, ифтихори миллӣ, ҳудодоҳӣ ва рушди тафаккури миллии ҷомеаи тоҷик мусоидат менамояд.

Дар хулоса муаллиф дар заминаи таҳлили саҳми Пешвои миллат дар рушди забони тоҷикӣ вазъи кунунии забонро мавриди омӯзиш қарор дода, ҷиҳати таҳким ва рушди минбаъдаи он пешниҳодҳои худро ироа намудааст.

Калидвожаҳо: Пешвои миллат, давлат, забони тоҷикӣ, ҳудиносии миллӣ, рушд, давлатдорӣ, ватандӯстӣ, ҷомеа, таҳким.

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатшозода Азиза номзади илмҳои педагогӣ, дотсент сардори кафедраи забонҳои Академияи ВКД, Тел: 903 44 24 24, E-mail: azizadavlat@mail.ru

УДК: 811.111'373.7

PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE FIELD OF EDUCATION: A LINGUISTIC AND CULTURAL ANALYSIS

Dustambaeva G.J.

Khorog State University named after M. Nazarshoev

Phraseological units (PUs) in the field of education provide a unique perspective on how societies conceptualize learning, knowledge, academic processes, and intellectual development. As culturally embedded linguistic expressions, these idioms reveal historical pedagogical traditions, social expectations, and cognitive models of learning. This paper explores educational phraseology through structural, semantic, cognitive, and cultural frameworks. It examines metaphorical models, classification types, and pedagogical applications, offering expanded examples and analytical commentary. Studying these idioms enhances our understanding of how language both shapes and reflects educational values.

Language plays a crucial role in shaping perceptions of learning and academic identity. Phraseological units, often metaphorical and culturally grounded, expose the underlying assumptions societies hold about education. English educational idioms are particularly rich due to

the long history of academic institutions, formalized examination systems, and cultural emphasis on intellectual achievement.

This paper aims to provide a comprehensive analysis of educational idioms by:

1. Identifying major structural and semantic properties;
2. Exploring underlying conceptual metaphors;
3. Examining cultural origins and historical influences;
4. Discussing pedagogical implications for teaching and communication.

As education evolves, especially with the rise of digital learning, new idioms emerge while older ones acquire updated contextual meanings.

1. Theoretical Foundations of Phraseological Units

Phraseology is studied within multiple linguistic paradigms, each offering unique analytical tools.

1.1 Structural Approach- This approach analyzes fixedness, stability, lexical composition, and syntactic structure. Educational idioms often exhibit rigid forms, as in *pass with flying colors*, where substituting synonyms disrupts idiomatic meaning.

1.2 Semantic Approach- Semantic opacity varies among idioms. In education, some units are semi-transparent (*burn the midnight oil*), while others are highly opaque (*hit the books*). Cultural knowledge is often necessary for interpretation, as compositional semantics alone is insufficient.

1.3 Cognitive Approach- Idioms manifest conceptual metaphors. In educational contexts, metaphors such as *learning as labor*, *knowledge as a journey*, or *academic failure as physical collapse* are prevalent.

1.4 Cultural-Linguistic Approach- Idioms reflect cultural traditions, beliefs, and historical developments. English educational idioms draw from medieval universities, industrial discipline, military training, sports, and modern technological contexts.

2. Classification of Educational Phraseological Units

Educational idioms can be categorized by function, semantic field, or cognitive metaphor.

2.1 Idioms Describing the Learning Process- These idioms depict learning as effort, practice, discovery, or mastery.

Examples: ***hit the books, brush up on, and learn the ropes***

Analysis: These idioms conceptualize learning as physical action, reflecting the cultural metaphor *LEARNING IS LABOR*. Historically, this mirrors educational systems emphasizing discipline and effort over creativity.

2.2. Idioms Related to Success and Failure- Expressions of achievement highlight societal emphasis on performance.

Examples: ***pass with flying colors, flunk out, hit a brick wall***

Analysis: Imagery often draws from military triumph, physical endurance, or architectural obstacles, underscoring the competitive nature of academic environments.

2.3 Idioms Characterizing Teachers- These idioms highlight teachers' intellect, strictness, or disciplinary roles.

Examples: ***a tough grader, a walking encyclopedia, to teach someone a lesson***

Analysis: Idioms convey both professional attributes and social expectations, functioning as cultural stereotypes that shape public perception of educators.

2.4 Idioms Describing Student Behavior and Lifestyle -These idioms depict the daily realities and habits of students.

Examples: ***cram for an exam, burn the midnight oil, play hooky***

Analysis: They reflect academic pressures, procrastination cycles, and informal learning practices, reinforced in popular media.

2.5 Idioms Conceptualizing Knowledge as a Journey-Journey metaphors emphasize the progressive nature of learning.

Examples: ***ahead of the curve, take baby steps, go back to square one***

Analysis: Academic progress is framed as movement or navigation, aligning with the

metaphor KNOWLEDGE IS TRAVEL.

2.6 Institutional and Socio-Cultural Idioms- These idioms express social attitudes toward formal education.

Examples: **old school, dropout, school of hard knocks**

Analysis: They highlight contrasts between traditional schooling and experiential learning, reflecting broader societal values.

3. Metaphoric Models Underlying Educational Phraseology

Key conceptual metaphors include:

3.1 Learning as Labor

Examples: **drill something into someone's head, grasp the idea, hammer home a point**

Highlights effort, discipline, and repetition.

3.2 Learning as Movement

Examples: **take a big step forward, fall behind**

Frames academic progress as spatial movement along a path.

3.3 Learning as Warfare or Competition

Examples: **ace a test, tackle a problem**

Reflects the competitive environment of education.

4. Historical and Cultural Sources of Educational Idioms

Educational idioms originate from diverse historical and cultural contexts:

- Medieval universities contributed terminology reflecting discipline and hierarchy.
- Military academies influenced phrases emphasizing resilience and strictness.
- Industrial-era schooling contributed metaphors of productivity and efficiency.
- Sports culture emphasized performance and competition.
- The digital age introduced idioms such as go down the rabbit hole (online research) or plug in (engage mentally).

Analysis: The evolution of educational idioms mirrors shifts in pedagogical philosophy, from rote memorization to inquiry-based and independent learning.

5. Pedagogical Value of Phraseological Units

Educational idioms enhance learning by fostering:

5.1 Linguistic Competence- Mastery of idioms improves fluency and comprehension.

5.2 Cultural Understanding - Idioms transmit societal values about discipline, achievement, and learning.

5.3 Communicative Skills- Teachers can use idioms to illustrate concepts, engage students, and foster rapport.

5.4 Critical Pedagogy- Idioms reveal power structures in education, such as grading norms and behavioral expectations.

6. Expanded Examples of Educational Idioms in Context

Example 1: "Students often burn the midnight oil before final exams, though excessive cramming can reduce retention."

Example 2: "New interns must learn the ropes before handling independent responsibilities."

Example 3: "After failing the first test, she went back to square one and redesigned her study plan."

Example 4: "The professor is known as a tough grader, yet his feedback motivates students to improve."

Analysis: Idioms appear in counseling, classroom discourse, and peer interaction, enhancing understanding of academic behavior and expectations.

Phraseological units in education illuminate cultural values, historical traditions, and cognitive models of learning. Their metaphorical structures shape perceptions of effort, student identity, teacher authority, and institutional norms. As education evolves alongside technological advancements, phraseology continues to adapt, offering learners and educators insight into both linguistic and cultural dimensions of academic life.

REFERENCES

1. Amosova, N. N. Essentials of English Phraseology. Leningrad University Press, 1963. ([internationaljournal.co.in][2])
2. Cowie, A. P. Phraseology: Theory, Analysis, and Applications. Oxford University Press, 2001. ([internationaljournal.co.in][2])
3. Fernando, C. Idioms and Idiomaticity. Oxford University Press, 1996. ([internationaljournal.co.in][2])
4. Kövecses, Z. Metaphor: A Practical Introduction. Oxford University Press, 2010.
5. Lakoff, G., & Johnson, M. Metaphors We Live By. University of Chicago Press, 2003. ([internationaljournal.co.in][2])
6. Moon, R. Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach. Clarendon Press, 1998. ([internationaljournal.co.in][2])
7. McCarthy, M., & O'Dell, F. English Idioms in Use. Cambridge University Press, 1994. [erus.uz][3]
8. Gibbs, R. W. Why Idioms Are Not Dead Metaphors, Lawrence Erlbaum Associates, 1993. [erus.uz][3]
9. Langacker, R. W. Grammar and Conceptualization. Mouton de Gruyter, 2000. [erus.uz][3]
10. Kecskes, I. (2007). "Formulaic Language in English Language Teaching: Theoretical Considerations." System, 35(2), 149–163. ([XO4D][4])
11. Glucksberg, S. Understanding Figurative Language: From Metaphors to Idioms. Oxford University Press, 2001. ([XO4D][4])
12. Boers, F., & Lindstromberg, S. Cognitive Linguistic Approaches to Teaching Vocabulary and Phraseology. Mouton de Gruyter, 2008. ([XO4D][4])
13. Nation, I. S. P. Learning Vocabulary in Another Language. Cambridge University Press, 2001. ([XO4D][4])
14. "Phraseology as a Linguistic Branch" — Sciental Journal of Education Humanities and Social Sciences (2025). [scientaljournals.com][1]
15. Hrek, M. The Role of English-Speaking Idioms in Educational Discourse, Ukrainian Sense, – analysis of idioms in educational context. [ukrsense.dp.ua][5]

ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИ ДАР СОҲАИ МАОРИФ: ТАҲЛИЛИ ЗАБОНШИНОСӢ ВА ФАРҲАНГӢ

Фразеологизмҳо дар соҳаи маориф дарки махсусро нисбат ба он, ки ҷомеаҳо омӯзиш, дониш, равандҳои академӣ ва рушдро чӣ гуна мефаҳманд, фароҳам меоранд. Ин ибораҳои фарҳангӣ ва забонӣ намоишгари анъанаҳои таълимӣ, интизориҳои ҷаҳмонӣ ва моделҳои маърифатии омӯзиш мебошанд. Мақола таҳлили фразеологияи маорифро тавассути доираи сохторӣ, семантикӣ, когнитивӣ ва фарҳангӣ пешниҳод мекунад, метафораҳои асосӣ ва намудҳои идиомҳоро меомӯзад ва истифодаи педагогиро баррасӣ мекунад. Таҳлили ин идиомҳо барои фаҳмиши равишҳои забонӣ ва фарҳангии ҷаҳонҳои академӣ кӯмак мерасонад.

Калидвожаҳо: фразеологизм, маориф, идиом, метафора, таҳлили фарҳангӣ

Маълумот дар бораи муаллиф: Дўстамбоева Гулнамо Ҷумаевна — омўзгори калони кафедраи филологияи англис, факултети забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев. Суроға: кўчаи Ш. Шотемур, 109. Почтаи электронӣ: d.gulnato@mail.ru Телефон: +992 93 433 99 14

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ: ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ И КУЛЬТУРНЫЙ АНАЛИЗ

Фразеологические единицы в сфере образования предоставляют уникальную возможность понять, как общества воспринимают обучение, знания, академические процессы и интеллектуальное развитие. Эти культурно-обусловленные языковые выражения отражают исторические педагогические традиции, социальные ожидания и когнитивные модели обучения. Статья рассматривает образовательную фразеологию с точки зрения структуры, семантики, когнитивного и культурного подходов, исследует основные метафоры, типы идиом и педагогические приложения. Анализ идиом способствует лучшему пониманию языковых и культурных аспектов академической среды.

Ключевые слова: фразеологизмы, образование, идиомы, метафоры, культурный анализ.

Сведения об авторе: Дустамбаева Гулнамо Джумаевна — старший преподаватель кафедры английской филологии факультета иностранных языков Хорогского государственного университета имени М. Назаршоева. Адрес: ул. Ш. Шотемура, 109. Электронная почта: d.gulnamo@mail.ru Телефон: +992 93 433 99 14.

PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE FIELD OF EDUCATION: A LINGUISTIC AND CULTURAL ANALYSIS

Phraseological units in the field of education provide a unique insight into how societies conceptualize learning, knowledge, academic processes, and intellectual development. These culturally embedded linguistic expressions reflect historical pedagogical traditions, social expectations, and cognitive models of learning. This paper analyzes educational phraseology through structural, semantic, cognitive, and cultural perspectives, examining core metaphors, idiom types, and pedagogical applications. Studying these idioms enhances understanding of both linguistic and cultural dimensions in academic contexts.

Keywords: *phraseological units, education, idioms, metaphor, cultural analysis*

Information about author: *Dustambaeva GulnomaJumaevna, Senior Lecturer of English Philology Department, Foreign Languages Faculty Khorog State University named after M. Nazarshoev 109 Sh.Shotemut street. E—mail address d.gulnamo@mail.ru. Tel: +992 93 433 99 14*

УДК: 070(575.3)

МАРҲИЛАҲОИ РУШДИ НАШРИЯИ «НАВИДИ КҶҮЛОБ» ВА БАРХҶҮРДИ АНДЕША ДОИР БА НАШРИ ШУМОРАИ АВВАЛИ ИН РҶЗНОМА

Исмоилова Ф.Қ.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Рӯзнама қадимтарин навъи васоити ахбори омма буда, то ба ҳол миёни дигар воситаҳои ахбори омма мавқеи хосса дорад. Рӯзнамаҳои минтақавӣ дар инъикоси паҳлуҳои гуногуни зиндагии ҳаёти шаҳру минтақа ва маҳал нақши бузург доранд. Дар журналистикаи тоҷик доир ба матбуоти минтақавӣ баъзе қорҳои илмӣ анҷом дода шуда бошанд ҳам, аммо дар бораи таърихи ташаккули матбуот дар минтақаи Кӯлоб то ҳанӯз пажӯҳиши мукаммали илмӣ сураат нагирифтааст. Дар мақолаи мазкур доир ба таърихи ташаккули рӯзнамаи қуҳнатарини шаҳри Кӯлоб, яъне «Навиди Кӯлоб» ва ихтилофи назар доир ба наشري шумораи аввалини ин рӯзнама таҳқиқи қурде анҷом додем.

Пайдоиши аввалин матбуоти минтақавӣ дар кишвари мо ба солҳои 30-юми асри гузашта рост меояд. Муҳаққиқ Мурод Муродов бар ин назар аст, ки «Аввалин наشريи маҳаллии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон «Ҳақиқати Суғд» будааст, ки рӯзи сешанбеи 25 март соли 1930 таҳти унвони «Роҳи қолҳозчӣ» таъсис ёфтааст» [6, с. 3]. Матбуот дар минтақаи Кӯлоб низ солҳои 30-юм пайдо шудааст. Минбаъд он зина ба зина ташаккул ёфта, рушд намудааст. Рӯзнамаи «Навиди Кӯлоб» яке аз қуҳнатарин рӯзнамаҳо дар ин минтақа ба шумор рафта, дар оғози фаъолияташ бо номи «Ҳақиқати Кӯлоб» нашр мешуд. Матбуоти минтақавӣ қузье аз матбуоти даврӣ буда, он дар ташаккули афкори мардуми шаҳру навоҳӣ саҳмгузор аст. «Пояи асосии матбуоти даврии умумиҷумҳуриявӣ матбуоти маҳаллии қавӣ ва қудратманд аст» [8, с. 37]. Ба монанди дигар минтақаҳои кишвар дар минтақаи Кӯлоб низ таъсиси матбаа ва фаъолияти аввалин рӯзнама ба солҳои сиюми асри гузашта рост меояд. Пас аз таъсиси матбаа он бо таҷҳизот таъмин гардид. Аммо нахустин рӯзнама дар минтақаи Кӯлоб қанӯз ду сол қабл, яъне соли 1928 бо номи «Маҳви бесаводӣ» арзи ҳастӣ қард. Аз номи рӯзнама маълум аст, ки дар он мақолаҳо ақсаран дар бораи саводноққунонии мардум нашр мешуд. Мутаассифона, ин рӯзнама то соли 1932 фаъолият намудааст.

Пас аз ин ҳуқумати давр тасмим гирифт, ки баҳри тарғиби идеологияи қуҳ миёни мардуми минтақа дар шаҳри Кӯлоб моҳи март соли 1932 рӯзнамаи «Ҳақиқати Кӯлоб»-ро таъсис диҳад. Рӯзнамаи «Навиди Кӯлоб» бошад идомаи қамин рӯзнама аст. Дар солҳои аввали фаъолият ин рӯзнама дар саҳифаҳои қуҳ бештар дар мавзӯҳои фаъолияти синфи

коргару деҳқон дар минтакаи Кӯлоб навишта, заҳматҳои бешумори деҳқонону заҳматкашонӣ минтақаро ба мардум мерасонд. Лозим ба ёдоварист, ки рӯзномаи мазкур дар шароти мураккаби сиёсӣ ва иҷтимоӣ таъсис ёфта, нахустин шумораҳои он чун паёми тозае ба аҳолии шаҳри минтақа дастрас гардиданд. Муҳаррирон ва нахустин кормандони рӯзнома бо иродаи қавӣ ва хоҳиши зиёд баҳри баланд бардоштани сатҳу сифати маводи рӯзнома талош мекарданд.

Доир ба нашри шумораи аввалини рӯзномаи «Ҳақиқати Кӯлоб» ихтилофи назар вучуд дорад. Яъне соли нашр шумораи аввалини ин рӯзномаро муҳақиқони соҳа ҳаргуна гуфтаанд. Ба қавли муҳаққиқ Носирҷон Маъмурзода «Соҳтмони матбааи шаҳрӣ дар Кӯлоб соли 1931 сар шуд. Нахустин шумораи рӯзнома дар минтакаи Кӯлоб бо номи «Ҳақиқати Кӯлоб» соли 1932 аз чоп баромад» [4, с. 16]. Рӯзнома дар саҳифаҳои худ меҳнати озодаи синфи коргар, деҳқонони колхозӣ ва зиёиёни Шуравиро тараннум менамуд.

Аммо дар маҷаллаи ҷашни, ки бахшида ба 50 солагии рӯзнома соли 1983 ба нашр расидааст, гуфта шудааст, ки шумораи нахустини рӯзномаи «Ҳақиқати Кӯлоб» соли 1933 аз нашр баромадааст. Дар сомонӣ расмӣ Ҳокимияти иҷроияи шаҳри Кӯлоб бо сарлавҳаи «Аз таърихи матбуоти Кӯлоб ва рӯзномаи «Навиди Кӯлоб» мақолае ҷой дода шудааст, ки дар он доир ба таърихи таъсиси рӯзномаи мазкур чунин омадааст: «Солҳои 1928-1932 дар шаҳри Кӯлоб рӯзномаи «Маҳви бесаводӣ» чоп мешуд. Моҳи март соли 1933 дар собик вилояти Кӯлоб рӯзномаҳои «Ҳақиқати Кӯлоб» ва соли 1944 «Кулябская Правда» арзи увҷд карданд....Рӯзномаи «Навиди Кӯлоб» мероси ҳамон «Ҳақиқати Кӯлоб» аст, ки аз соли 1933 нашр шуда, соли равон 89 сола мешавад» [11]. Шоир Ҳақназар Ғоиб низ, ки солҳои зиёд сармуҳрири рӯзномаи «Навиди Кӯлоб» буд дар як мақолааш, ки санаи 7 март соли 2018 дар рӯзномаи мазкур бо сарлавҳаи «Матбуот ва оинаи замон» нашр шудааст, рӯзномаи «Навиди Кӯлоб»-ро давоми рӯзномаҳои «Ҳақиқати Кӯлоб» ва «Роҳи ленинӣ» гуфтааст, ки аз соли 1933 нашр мешуд [15].

Мо низ барои муайян намудани санаи аниқии нашри шумораи аввалини ин рӯзнома ба китобхонаи ба номи Садриддин Айнии шаҳри Кӯлоб рафтем. Мутаасифона, пас аз ҷустуҷӯҳои зиёд аз китобхонаи марказии шаҳри Кӯлоб шумораи аввалини ин рӯзномаро пайдо карда натавонистем. Аммо шумораҳои солҳои 70-80-уми рӯзномаро дастрас ва баррасӣ намудем. Зимни таҳқиқ ба шумораҳои рӯзномаи мазкур дар ин солҳо, ки он вақт бо номи «Ҳақиқати Кӯлоб» нашр мешуд назар кардем. Аммо дар шиносномаи ин рӯзнома (саҳифаи аввали рӯзнома И.Ф.) дар шумораи №144 (5541), ки санаи 30 октябри соли 1974 нашр шудааст, омадааст, ки «Газета аз моҳи июни соли 1932 мебарояд» [17]. Ҳамчунин дар шумораҳои №95 (5646) ва №98 (5649)-и рӯзномаи мазкур, ки яке 24 июни соли 1975 ва дуюми 16 августи соли 1975 нашр шудаанд, низ омадааст, ки рӯзномаи «Ҳақиқати Кӯлоб» аз моҳи июни соли 1932 нашр мешавад [19-20]. Аз сабабе, ки шумораҳои нахустини рӯзномаро дастрас карда натавонистем, ба назари мо аз рӯйи пажӯҳиши шумораҳои солҳои 1974-1975 рӯзномаи мазкур, ки дар ҳарду сол низ санаи нашри аввалин шумораи рӯзномаро моҳи июни соли 1932 гуфтаанд, дақиқтар аст. Яъне дар ин ҷо андешаи муҳаққиқ Н. Маъмурзода дуруст аст.

Дар давраи аввали фаъолияти худ рӯзномаи мазкур бештар маводеро интишор мекард, ки фарогири мавзӯҳои хоҷагии халқӣ мамлакат, баргузори ҷаласаҳои Кумитаи марказии ҳизб ва хоҷагӣро бригадирони пешқадам буданд. Барои он, ки деҳқонон рӯҳбаланд шаванд, номи колхозчиёни пешқадамро дар рӯзнома зикр мекарданд ва маводи хурди тавсифие дар бораи онҳо менавиштанд. Он замон, ки имкониятҳои илму техника маҳдуд буд ва мардум ба иттилоӣ зиёд дастрасӣ надоштанд, рӯзнома барои онҳо як манбаи асосӣ ва бозғамии иттилоърасонӣ ба шумор мерафт. Зикр гардидани номи нафаре аз аҳолии одии маҳал дар рӯзнома боиси ифтихори аҳли оила ва маҳали онҳо буд. Муҳаққиқ Н. Маъмурзода дар мавриди ин рӯзнома гуфтааст, ки дар давраи панҷсолаи якум дар рӯзномаи «Ҳақиқати Кӯлоб» ба нашри хабару мақолаҳои бартарӣ дода мешуд, ки рафти соҳтмони аввали корхонаҳои индустриявӣ, ба вучуд овардани саноати маҳаллӣ, коллективонидани хоҷагии қишлоқро инъикос мекарданд [4, с.16].

Рӯзномаи «Ҳақиқати Кӯлоб» минбаъд низ мақолаҳои зиёди таҳлилию танқидиро рӯйи чоп оварда, бо баррасии мавзӯҳои муҳим дар сафаҳои худ барои ин халқу ватан тӯли зиёда аз 90 сол аст, ки хизмат мекунад. Дар солҳои 1933-1940 дар рӯзномаи «Ҳақиқати Кӯлоб» 16 нафар коргар дар се шӯба: шӯбаи ҳаёти партиявӣ, хоҷагии қишлоқ, ва шӯбаи умумӣ фаъолият мекарданд.

Аз моҳи январӣ соли 1960 бошад, рӯзномаи «Ҳақиқати Кӯлоб» органи Комитетти марказии партияи коммунистӣ гардид. Дар ин давра сармухаририи рӯзномаро шоири халқии Тоҷикистон Ашӯр Сафар бар душ дошт. Рӯзномаи мазкур бо забонҳои тоҷикӣ ва ўзбекӣ нашр шуда, дар ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб паҳн мешуд. Дар солҳои 60-70-ум дар ин рӯзнома рӯзноманигорони соҳибтаҷриба ва болаёқат ба монанди Абдулло Муродов, Аслон Исломов, Давлаталӣ Раҳмоналиев, Ғанӣ Давлатов, Нозирҷон Ёдгорӣ, Мираҳмад Амиршоев ва дигарон фаъолият мекарданд. Ба назари муҳақиқони соҳа «Анбана ва хусусияти дигари матбуоти маҳаллӣ он аст, ки дар он собиқадортаринҳо кор мекунанд» [8, с.72].

Пажӯҳиш нишон дод, ки дар солҳои 70-ум рӯзнома бо тиражи ҳарҳела аз чоп мебаромадааст, аммо рӯзҳои нашраш якҳела боқӣ мондааст. Масалан, дар саҳифаи охири рӯзномаи «Ҳақиқати Кӯлоб» аз 17 январӣ соли 1974 омадааст, ки «Газета ҳафтае се маротиба дар рӯзҳои сешанбе, панҷшанбе ва шанбе дар ҳаҷми 4 саҳифаи А-3 бо тиражи 7116 ҳазор нусха чоп мешавад». [16] Моҳи июни соли 1974 бошад, тиражи рӯзномаи мазкур 39 шумора кам шуда, 7155 ҳазор нусха чоп мешуд, аммо моҳи октябри соли 1974 тиражи рӯзнома 220 шумора зиёд шуда, ба 7375 ҳазор нусха расидааст. Пас аз як сол, яъне соли 1975 тиражи рӯзномаи «Ҳақиқати Кӯлоб» зиёда аз 1200 нусха кам шудааст. Барои мисол, дар шумораи 14 июни соли 1975 навишта шудааст, ки «Газета ҳафтае се маротиба дар рӯзҳои сешанбе, панҷшанбе ва шанбе дар ҳаҷми 4 саҳифаи А-3 бо тиражи 6101 нусха чоп мешавад» [18]. Яъне нисбат ба соли 1974 дар соли 1975 тиражи рӯзномаи «Ҳақиқати Кӯлоб» ҳазор шумора камтар чоп шудааст. Аз ин бар меояд, ки рӯзномаи мазкур дар солҳои гуногун бо тиражи ҳарҳела чоп мешудааст. Ҳатто дар як сол чанд маротиба шумораи наشري он тағйир меёфтааст.

Рӯзномаи «Ҳақиқати Кӯлоб» пас аз барҳам хӯрдани вилояти Кӯлоб аз кор боз мемонад. Дар арафаи 50-солагии ҶШС Тоҷикистон соли 1974 вилояти Кӯлоб аз нав барқарор шуд. Бо ташкил шудани вилояти Кӯлоб рӯзномаи «Ҳақиқати Кӯлоб» дубора ба кор шуроӣ намуда, то моҳи январӣ соли 1976 фаъолият намуд. Шуроӣ аз 1 январӣ соли 1976 рӯзнома номи худро иваз намуда, бо номи «Роҳи Ленинӣ» аз чоп мебаромад. Рӯзномаи «Роҳи Ленинӣ» ҳафтае панҷ маротиба дар ҳаҷми чор саҳифа бо теъдоди 32 ҳазор нусха чоп мешуд.

Дар даврони шӯравӣ рубрикаҳои асосии ин рӯзнома фарогири ҳаёти манотиқи Кӯлоб ва афқору андешаи онҳо буд. Рӯзномаи «Роҳи Ленинӣ» дар солҳои 80-ум яке аз нашрияҳои ғайрӣ дар минтақа ва вилоят ба шумор рафта, миёни рӯзномаҳои дигари минтақавӣ мавқеи хоса дошт. Дар ин солҳо барои ғайрипартияӣ пурсамараш рӯзномаи мазкур сазовори як қатор мукофотҳо низ гаштааст. Ин нуктаро муҳақиқони соҳа низ таъкид намудаанд: «6 майи соли 1983 Укази Президиуми Совети Олии СССР «Дар бораи бо ордени «Нишони Фахрӣ» мукофотонидани газетаи «Роҳи Ленинӣ»-и вилояти Кӯлоб» ба имзо расид. Дар ин санад чунин зикр шуда буд: «Газетаи «Роҳи Ленинӣ»-и вилояти Кӯлоб барои кори самарабахш дар тарбияи коммунистии меҳнатқашон, ба иҷрои вазифаҳои сохтмон, ҳаҷми маданӣ сафарбар намудани онҳо» бо ордени «Нишони Фахрӣ» мукофотонида шавад» [4, с. 23]. Ин нишони он аст, ки дар солҳои 80-ум кори рӯзнома хуб ба роҳ монда шуда буд ва он инъикоскунандаи мавзӯҳои замонаш буд. Рӯзномаи мазкур ҳамчун силоҳи нишонрас ва шӯълаи умедбахш баҳри оммаи мардум хизмат мекард. Ҳамин гуна, то соли 1989 рӯзномаи «Роҳи Ленинӣ» фаъолияти худро идома дод.

Соли 1989 вилоятҳои Кӯлобу Қурғонтеппа боз муттаҳид гардида, вилояти Хатлон ташкил шуд. «Дар ҳама гуна шакли фаҳмиш, матбуоти маҳаллӣ қисмати аъзае аз пайкари матбуоти кишварро ташкил дода, дар инкишофи илму фарҳанг, иқтисоду сиёсат, адабиёту публицистика ва амсоли он ҳамеша ҳиссаи сазовор мегузорад» [2, с.19]. Албатта, рӯзнома чун тарғибгари андешаҳои ҳукумати ноҳияву вилоят барои ин вилояти наваъсис чун боду

ҳаво лозим буд. Аз ин рӯ, моҳи январи соли 1990 дар базаи рузномаҳои «Ҳақиқати Қурғонтеппа»-и собиқ вилояти Қурғонтеппа ва рӯзномаи «Роҳи ленинӣ»-и собиқ вилояти Кӯлоб рӯзномаи «Ҳақиқати Хатлон» таъсис ёфт.

Пас аз дубора ба ду вилояти мустақил табдил ёфтани вилоятҳои Кӯлобу Қурғонтеппа дар вилояти Кӯлоб рӯзномаи «Хатлон» ва дар вилояти Қурғонтеппа рӯзномаи «Навиди Вахш» - нашр гардиданд.

Ба андешаи шоири халқии Тоҷикистон Ҳақназар Ғоиб, ки дар рушди журналистикаи минтақа нақши бузург дошта ва муддати тӯлонӣ сармуҳаррири рӯзномаи «Навиди Кӯлоб» буд, «Баъди муттаҳид карда шудани вилоятҳои Кӯлобу Қурғонтеппа аз моҳи феввали соли 1993 рӯзномаи «Хатлон» фаъолиятро дар шаҳри Кӯлоб қатъ намуд. Ҳамон сол рӯзномаи шаҳрӣ барои минтақаи Кӯлоб бо номи «Навиди Кӯлоб» ташкил карда шуд, ки ин давоми рӯзномаҳои «Ҳақиқати Кӯлоб» ва «Роҳи ленинӣ» аз соли 1933 ба ҳисоб мерафт [16]. Аммо аз пажӯҳиши шумораҳои рӯзнома дар солҳои 1974-1974 маълум гардид, ки рӯзнома соли 1932 аз нашр баромадааст.

Аз соли 1993 рӯзнома бо номи «Навиди Кӯлоб» нашр мешавад. Бояд гуфт, ки ин рӯзнома дар тури фаъолияти худ ҳамчун оинаи ҳаёти маҳаллӣ ва майдони баҳсу мунозираҳои иҷтимоӣ хизмат намуд. Рӯзномаи «Навиди Кӯлоб» ба бедории миллий, ҳифзи арзишҳои фарҳангӣ ва ташаккули афкори омма, саҳми арзанде дар ҳаёти минтақа гузоштааст. Аз соли 1993 бо тағйир ёфтани номаш ба «Навиди Кӯлоб» шоир ва рӯзноманигор Ҳақназар Ғоиб ба ҳайси сармуҳаррир таъйин гардида, солҳои зиёд ин масъулиятро бар душ дошт. Айни замон бошад писараш Фирӯзи Ҳақназар сармуҳаррири рӯзномаи мазкур аст.

Дар рӯзнома аз соли 2000-ум ин чониб Фирӯзи Ҳақназар, Бахтиёр Сафаров, Ҳуснигул Раҳимова, Хайриниссо Шарифова ва Дилшод Мирзоев кор мекунанд. Айни замон рӯзномаи мазкур нашрияи мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Кӯлоб буда, таҳти №238 дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон сабти ном шудааст. [10. с.76].

Рӯзномаи «Навиди Кӯлоб» инъикоскунандаи ҳаёти сиёсӣ иқтисодӣ ва фарҳангии иҷтимоии шаҳр ва ноҳияи Кӯлоб мебошад. «...қисмати бештари чоро дар рӯзнома бояд маводи маҳаллӣ ишғол намояд» [9, с. 64]. Дар рӯзномаи «Навиди Кӯлоб» низ аксарияти мавод фарогири мушкилоту дастовард ва бурду бохти соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқи шаҳр мебошад. Рӯзнома ҳафтае як маротиба бо теъдоди 1200-1500 нусха дар матбааи шаҳри Кӯлоб нашр мегардад. Бояд гуфт, ки дар баробари маводи рӯзноманигорони худӣ нашрия, дар он инчунин мақолаҳои омӯзгорони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ, кормандони мақомоти ҳифзи ҳукуки шаҳр ва омӯзгорони макотиби таҳсилоти миёнаи умумии шаҳру ноҳияҳои минтақа ба нашр мерасанд. Баъзан рӯзномаи мазкур хабару мақолаҳои муҳимми сиёсиро аз рӯзномаи «Ҷумҳурият» ва Агентии иттилоотии Ховар бознашр мекунанд. Дар ҳар як маводи рӯзнома акс гузошта мешавад, ки ин хуб аст. Агарчи феврият дар маводи ин рӯзнома дида намешавад, аммо он инъикоскунандаи воқеаву рӯйдодҳои сиёсӣ фарҳангии шаҳр буда, ҳар ҳафта нашр мешавад.

Аз рӯи таҳқиқи маълум гардид, ки рӯзномаи «Навиди Кӯлоб» дар рушди матбуоти минтақа, бедории афкори мардум, ҳифзи арзишҳои фарҳангӣ ва миллий нақши бузург бозидааст. Ин нашрия бо таҳаввулоти худ ба баландшавии сатҳи иттилоотӣ ва фарҳангии ҷомеа мусоидат намуд. Дар тӯли солҳо рӯзнома мавқеи ҳудро таҳким бахшида, мазмун ва шакли нашро ба талботи замон мутобиқ сохтааст. Тағйироти сиёсӣ ва иҷтимоӣ таъсири бузург ба мазмун ва мавзӯҳои ин нашрия гузоштааст. Дар давраҳои гуногун навоариҳо ва ислоҳоти муҳталиф дар фаъолияти рӯзнома ҷорӣ гашт, ки он ба зиёдшавии шумораи хонандагон ва таъсири рӯзнома дар фазои иттилоотии минтақа мусоидат намуд. Айни замон маводи рӯзнома фарогири самту соҳаҳои муҳталиф, аз қабилӣ сиёсат, иқтисод, иҷтимоӣ, фарҳанг, маориф, тандурустӣ ва ғайра буда, он ҳамчун пешбарандаи сиёсати иттилоотии мақомоти Иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Кӯлоб фаъолият мекунанд.

Доир ба соли нашри аввалин шумораи рӯзномаи «Навиди Кӯлоб» андешаи муҳақиқон яқсон нест. Аммо аз пажӯҳиши кӯчаке, ки дар ин самт мо анҷом додем, дар

шумораҳои солҳои 1974-1975 нашр гардидаи рӯзнама, таърихи таъсиси он соли 1932 нишон дода шудааст. Пас маълум мешавад, ки рӯзнама на соли 1933, балки соли 1932 ба нашр оғоз намудааст.

АДАБИЁТ:

1. Исмоилова, Ф. Ҷойгоҳи жанрҳо дар матбуоти минтақа [Матн] / Ф.Исмоилова. – Душанбе: – Матбаа, 2022. – 71 с.
2. Кутбидинов, А. Хусусиятҳои мундариҷавию жанрии публитсистикаи бадеии матбуоти маҳаллии Тоҷикистон (дар мисоли нашрияҳои Шаҳриёр ва Набзи Файзобод). – дис.д.и.ф.10.01.10 – Душанбе: 2020. – 318 с.
3. Маъмурзода, Н. Чехраи Хатлон, – Душанбе: Русская литература, 2013, 562 с.
4. Маъмурзода, Н. Журналистикаи Хатлон: вазъият ва тамоюлҳо, – Душанбе, 2015. – 204 с.
5. Муродов, М. Матбуоти даврии маҳаллии Тоҷикистон: дирӯз ва имрӯз (Ҷилди II) [Матн] / мурағиб М. Муродов. – Душанбе: Аржанг, 2020. – 372 с.
6. Муродов, М. Матбуоти маҳаллии Тоҷикистон [Матн] / М. Муродов, А. Кутбидинов, М. Ҷумъаев, Қ. Исоев. – Душанбе, 2018. – 200 с.
7. Муродов, М. Луғати мухтасари истилоҳот ва мафҳумҳои рӯзноманигорӣ [Матн] / М. Муродов. – Душанбе: 2011. – 146 с.
8. Муродов, М. Истиқлолият ва рушди матбуоти даврӣ [Матн] / М. Муродов. – Душанбе: Аржанг, 2017. – 320 с.
9. Нуралиев, А. Журналистика советского периода (1917-1991) [Текст] / А. Нуралиев. – Душанбе: РТСУ, 2018. – 212 с.
10. Сафарзода М. Аз таърихи пайдоиш ва ташаккули васоити ахбори оммаи минтақаи Кӯлоб. / Сафарзода М.Н. Исмоилова Ф. Алишери А. Кӯлоб, 2019.-127 с.
11. Аз таърихи матбуоти Кӯлоб ва рӯзномаи «Навиди Кӯлоб» [Манбаи электронӣ] <http://www.kulob.tj/magazine/navidi-kulob/72-az-tarikhi-atbuoti-kulob-va-ruznomai-navidi-kulob> (Санай истифодабарӣ: 12. 03.2025)

Манбаъ:

12. Навиди Кӯлоб. – 2016. – 12 октябр.
13. Навиди Кӯлоб. – 2018. – 7 март.
14. Ҳақиқати Кӯлоб. – 1974. – 30 октябр.
15. Ҳақиқати Кӯлоб. – 1975. – 14 июн.
16. Ҳақиқати Кӯлоб. – 1975. – 24 июн.
17. Ҳақиқати Кӯлоб. – 1975. – 16 август.

**МАРҲИЛАҲОИ РУШДИ НАШРИЯИ «НАВИДИ КҶЛОБ» ВА БАРХҶРДИ АНДЕША
ДОИР БА НАШРИ ШУМОРАИ АВВАЛИ ИН РҶЗНОМА**

Мақолаи мазкур ба таърихи ташаккули аввалин рӯзномаи шаҳрӣ дар минтақаи Кӯлоб, яъне газетаи «Навиди Кӯлоб» ва ихтилофи назар доир ба таърихи наشري аввалин шумораи ин рӯзнома бахшида шудааст, ки дар он дирӯз ва имрӯзи рӯзномаи мазкур мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Пажӯҳиши нишон дод, ки рӯзномаи мазкур нахустин рӯзномаҳои шаҳрӣ дар минтақаи Кӯлоб мебошанд, ки тӯли 90 сол аст, ки фаъолият доранд. «Навиди Кӯлоб» дар тӯли фаъолияти худ чанд маротиба тағири ном карда, дар солҳои гуногун ба мудати хеле кӯтоҳ аз фаъолият бозмондааст. Рӯзномаи мазкур соли 1932 таъсис ёфта, то ба ҳол фаъолият мекунад. Дар журналистикаи тоҷик доир ба матбуоти минтақавӣ баъзе қорҳои илмӣ анҷом дода шуда бошанд ҳам, аммо дар бораи таърихи ташаккули матбуот дар минтақаи Кӯлоб то ҳанӯз пажӯҳиши мукаммали илмӣ сурат нагирифтааст. Дар мақолаи мазкур доир ба таърихи ташаккули рӯзномаи қуҳнатарини шаҳри Кӯлоб: «Навиди Кӯлоб» ва ихтилофи назар доир ба наشري нахустин шумораи ин рӯзнома таҳқиқи хурде анҷом додем.

Рӯзномаи «Навиди Кӯлоб» инъикоскунандаи ҳаёти сиёсӣ иқтисодӣ ва фарҳангии иҷтимоии шаҳр ва ноҳияи Кӯлоб мебошад. Рӯзнома ҳафтае як маротиба бо теъдоди 1200-1500 нусха дар матбааи шаҳри Кӯлоб нашр мегардад. Рӯзномаи «Навиди Кӯлоб» инъикоскунандаи ҳаёти сиёсӣ иқтисодӣ ва фарҳангии иҷтимоии шаҳр ва ноҳияи Кӯлоб мебошад.

Калидвожаҳо: рӯзнома, минтақа, «Навиди Кӯлоб», муҳаррир, рӯзноманигор,

сармуҳаррир, таърихи ташаққул, шаҳр, иттилоот, Кӯлоб, матбуот, редакция.

Маълумот дар бораи муаллиф: Исмоилова Фарзона- номзоди илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи журналистикаи ДДК ба номи А. Рӯдакӣ. Суроға: ҚТ, 735360, кӯчаи С. Сафаров-16. Тел: 985-99-52-46. E. mail: farzibonu @. mail.ru

ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ГАЗЕТЫ «НАВИДИ КУЛОБ» И РАЗЛИЧНЫЕ ТОЧКИ ЗРЕНИЯ НА ДАТУ ВЫХОДА ПЕРВОГО НОМЕРА ЭТОЙ ГАЗЕТЫ

Данная статья посвящена истории создания первой городской газеты в Кулябской области, а именно газеты «Навиди Кулоб», и разногласиям относительно даты выхода первого номера этой газеты, в которой изучается прошлое и настоящее этого издания. Исследование показало, что эта газета является первой городской газетой в Кулябской области, которая существует уже 90 лет. «Навиди Кулоб» несколько раз меняла название за время своего существования и закрывалась на очень короткий период в разные годы. Эта газета была основана в 1932 году и продолжает работать до сих пор. Хотя в таджикской журналистике были проведены некоторые научные работы по региональной прессе, до сих пор не было всестороннего научного исследования истории формирования прессы в Кулябской области. В данной статье мы провели небольшое исследование истории создания старейшей газеты в Кулябе: «Навиди Кулоб», а также разногласий по поводу публикации первого номера этой газеты.

Газета «Навиди Кулоб» отражает политическую, экономическую, культурную и социальную жизнь города и района Куляб. Газета выходит раз в неделю тиражом 1200-1500 экземпляров в типографии города Куляб.

Ключевые слова: газета, регион, «Навиди Кулоб», редактор, журналист, главный редактор, история становления, город, информация, Куляб, пресса, редакция.

Сведения об авторе: Исмоилова Фарзона Каюмовна- кандидат филологических наук, дотцент кафедры журналистика КГУ имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: РТ, 735360 г. Куляб, улица С. Сафаров. E. mail: farzibonu @. mail.ru. тел: (+992) 985-99-52-46.

STAGES OF DEVELOPMENT OF THE "NAVIDI KULOB" NEWSPAPER AND VARIOUS POINTS OF VIEW ON THE PUBLICATION DATE OF ITS FIRST ISSUE

This article examines the history of the creation of the first city newspaper in the Kulob region, "Navidi Kulob," and the controversy surrounding the publication date of its first issue. The article examines the publication's past and present. The study revealed that this newspaper is the first city newspaper in the Kulyab region, having been in existence for 90 years. "Navidi Kulob" has changed its name several times during its existence and closed for very short periods in various years. This newspaper was founded in 1932 and continues to operate today. Although some scholarly work on the regional press has been conducted in Tajik journalism, a comprehensive study of the history of the press in the Kulyab region has not yet been conducted. In this article, we conducted a brief study of the history of the oldest newspaper in Kulyab, "Navidi Kulob," as well as the controversy surrounding the publication of its first issue.

"Navidi Kulob" reflects the political, economic, cultural, and social life of the city and region of Kulyab. It is published weekly in a print run of 1,200-1,500 copies by a Kulob printing house.

Keywords: newspaper, region, Navidi Kulob, editor, journalist, editor-in-chief, history, city, information, Kulob, press, editorial office.

Information about the author: Farzona Ismoilova - candidate of philological sciences, senior lecturer of the journalism department of KSU named after Abuabdulloh Rudaki. Address: RT, 735360 Kulyab, S. Safarov street. Mob: 985-99-52-46. Email: farzibonu @ mail.ru

УДК: 811.111'276.6

ИСТОЧНИКИ ФОРМИРОВАНИЯ СУДЕБНО-МЕДИЦИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Каримова М.Д.

Таджикский государственный медицинский университет имени

Абуали ибни Сино

Судебно-медицинская терминология английского языка представляет собой сложную специализированную языковую систему, сформированную под влиянием исторических, научных и социальных факторов. Ее становление связано с длительным взаимодействием медицины, права, философии, естественных наук и практики судебной экспертизы. В отличие от общезыковой лексики, судебно-медицинская терминология характеризуется высокой точностью, стандартизацией и функциональной направленностью, что обусловлено необходимостью однозначного толкования терминов в экспертной и правоприменительной деятельности.

Формирование данной системы происходило в рамках устойчивых научных, медицинских и правовых традиций, что позволяет выделить несколько ключевых источников становления терминологии. Анализ этих источников важен для понимания закономерностей развития профессионального языка и особенностей функционирования лексики в англоязычном научно-правовом дискурсе.

Латинский и древнегреческий языки как основа медицинской терминологии. Одним из фундаментальных источников английской судебно-медицинской терминологии являются латинский и древнегреческий языки. Уже в Средние века латинский язык был универсальным средством научного и профессионального общения в Европе, выполняя функции языка медицины, права и образования. Многие термины, обозначающие анатомические структуры, патологические состояния и процедуры, заимствованы в английский язык через латинский или другие европейские языки. Греческий язык обеспечил понятийную основу для описания патологических процессов, телесных повреждений и феномена смерти. Работы Гиппократ, Галена и Аристотеля создали систему классификации болезней и травм, которая была воспринята римской медициной и закреплена в латинском языке [5, р. 12].

Современная английская судебно-медицинская терминология представляет собой сложную и иерархически организованную систему специальных наименований, отражающих результаты медицинской экспертизы в правовом контексте. Формирование данной терминологической системы происходило в течение длительного исторического периода и было тесно связано с развитием античной медицины, прежде всего древнегреческой. Именно греческий язык заложил понятийную основу описания патологических процессов, телесных повреждений и феномена смерти, что предопределило его доминирующее влияние на последующее развитие медицинской и судебно-медицинской лексики. Актуальность настоящего исследования обусловлена необходимостью системного анализа этимологических источников английской судебно-медицинской терминологии, в частности выявления и описания терминов, восходящих к древнегреческому языку и активно функционирующих в современной англоязычной профессиональной коммуникации. Древнегреческий язык сыграл ключевую роль в становлении медицинской науки. Труды Гиппократ, Галена и Аристотеля заложили основы систематического описания болезней, телесных повреждений и механизмов смерти. Эти знания впоследствии были восприняты римской медициной и закреплены в латинском языке, через который греческие термины проникли в европейские языки, включая английский. Для судебной медицины особое значение имели греческие понятия, связанные с причинами смерти (*aitia*), телесными повреждениями (*trauma*), патологическими состояниями (*pathos*) и признаками летального исхода (*sēmeia thanatou*). В результате английская судебно-медицинская терминология приобрела интернациональный характер, основанный на греко-латинском лексическом фонде.

Древнегреческий язык, в свою очередь, стал основным источником словообразовательных элементов, активно используемых в медицинской терминологии. Такие морфемы, как *thanat* – смерть, значение смерть как прекращение жизни (основа для судебно-медицинского анализа смерти) *os-* существительное, *bio-* жизнь, *-s-* существительное *-itis* (воспаление), *-osis* (патологический процесс), *-algia* (боль), *cardio-* (сердце), *neuro-* (нервная система), отличаются высокой продуктивностью и позволяют формировать термины, точно отражающие сложные медицинские концепты, например: *myocarditis*, *neuropathy*, *osteoporosis*. Указанные элементы широко представлены и в судебно-медицинской лексике, что подчеркивает преемственность общей медицинской терминологической традиции [9, p. 16–17].

Анализ английских судебно-медицинских терминов греческого происхождения *Autopsy* – это термин происходит от древнегреческих слов *αὐτός* («сам») и *ὄψις* («видение, наблюдение»). В буквальном смысле он означает «самостоятельное наблюдение». В судебно-медицинской практике данный термин используется для обозначения вскрытия тела умершего с целью установления причины смерти. Семантика термина отражает ключевой принцип судебно-медицинского исследования — непосредственное визуальное и морфологическое изучение объекта экспертизы. Термин *thanatology* образован от греческого *θάνατος* («смерть») и *λόγος* («учение»). Он обозначает междисциплинарную область знаний, изучающую смерть, её причины, механизмы и признаки. В судебной медицине танатология служит теоретической основой для анализа летальных исходов и классификации видов смерти. *Pathology* - восходит к греческому *πάθος* («страдание, болезнь») и *λόγος*. В судебно-медицинском контексте данный термин используется для описания структурных и функциональных изменений тканей и органов, возникающих в результате травм или заболеваний и имеющих значение для установления причины смерти. Термин *etiology* происходит от *αἰτία* («причина») и *λόγος*. Он обозначает учение о причинах патологических состояний. В судебной медицине этиология применяется при анализе причинно-следственных связей между повреждением и наступившим летальным исходом. Термин *trauma* непосредственно заимствован из греческого *τραῦμα* («рана»). В судебно-медицинской практике он используется для обозначения механического повреждения тканей и органов, возникшего под воздействием внешней силы. Термин отличается высокой семантической ёмкостью и является одним из базовых в экспертной деятельности. *Asphyxia* происходит от греческой приставки отрицания *ἀ-* и слова *σφυγμός* («пульс»). Изначально термин обозначал состояние «без пульса», что отражало представления античной медицины о смерти от удушья. В современной судебной медицине асфиксия рассматривается как форма острой гипоксии, приводящей к летальному исходу. Термин *hemorrhage* образован от греческого *αἷμα* («кровь») и глагола *ρήνυμι* («разрывать»). Он используется для обозначения кровотечения как важного диагностического и танатологического признака при судебно-медицинской экспертизе. *Necrosis* восходит к греческому *νεκρός* («мёртвый»). Термин обозначает отмирание тканей в результате патологических процессов или травматического воздействия. В судебной медицине некроз может служить показателем давности повреждений. Термин *cyanosis* происходит от греческого *κυανός* («тёмно-синий»). Он обозначает синюшное окрашивание кожи и слизистых оболочек, возникающее при кислородной недостаточности. В судебно-медицинской практике цианоз рассматривается как один из признаков асфиксии. *Diagnosis* образован от греческих элементов *διά* («через») и *γνώσις*-*gnosis* («познание»). В судебной медицине диагностика направлена на установление характера повреждений, механизма их образования и причины смерти. Термин *hypoxia* происходит от *ὕπο* («недостаток») и *ὀξύς* («кислый, кислород»). Он используется для описания состояния кислородного голодания тканей, часто сопровождающего летальные состояния. *Hematoma* образован от *αἷμα* («кровь») и суффикса *-ωμα*, обозначающего скопление. Термин применяется для обозначения ограниченного кровоизлияния, имеющего диагностическое значение при оценке травм. Термин *morphology* восходит к греческому *μορφή* («форма») и *λόγος*. В

судебной медицине морфологический анализ позволяет описывать форму, структуру и характер повреждений. Toxicology происходит от греческого τοξικόν («яд») и λόγος. Данный термин обозначает раздел медицины, изучающий отравления и действие токсических веществ, что имеет особое значение в судебно-медицинской практике. Термин *sepsis* восходит к греческому σήψις («гниение»). В судебной медицине он используется для обозначения тяжёлого инфекционного состояния, которое может рассматриваться как непосредственная или сопутствующая причина смерти [15, с. 20].

Проведённый анализ показывает, что значительная часть английской судебно-медицинской терминологии имеет древнегреческое происхождение. Эти термины характеризуются высокой семантической точностью, системностью и устойчивостью, что обеспечивает их активное функционирование в современной профессиональной коммуникации. Греческий язык, выступая фундаментальным источником медицинской терминологии, продолжает оказывать определяющее влияние на формирование и развитие судебно-медицинского лексикона английского языка. Греческая терминология отличается семантической точностью, системностью и стабильностью, что обеспечивает активное функционирование в профессиональной коммуникации. Английский язык как современная научно-профессиональная база. С развитием современной медицины английский язык стал самостоятельным источником терминологии. Многие понятия возникали непосредственно в англоязычной профессиональной среде и закреплялись в научных публикациях, нормативных документах и учебных материалах. В условиях интенсивного научного прогресса и институционализации судебной медицины многие понятия возникали непосредственно в англоязычной профессиональной среде и закреплялись в научных публикациях, нормативных документах и образовательных материалах. Такие термины, как *autopsy* (вскрытие), *forensic pathology* (судебная патология), *forensic toxicology* (судебная токсикология), *cause of death* (причина смерти), являются результатом развития англоязычной научной практики и отражают специфику профессионального мышления специалистов в области судебной медицины [5, р. 8–9]. Английский язык в данном контексте выступает не только средством фиксации знаний, но и инструментом их концептуализации и передачи в международном научном сообществе [15, р. 4].

Современная судебно-медицинская терминология английского языка представляет собой сложную, систематизированную лексическую систему, обеспечивающую точную фиксацию телесных повреждений, патологических процессов и причин смерти. Значительная часть профессиональных терминов английского языка восходит к латинскому языку, что обусловлено длительным влиянием римской медицины и юридической традиции на европейскую научную мысль [11]. Актуальность исследования определяется необходимостью выявления исторических и этимологических основ английской судебно-медицинской терминологии. Понимание латинских корней терминов позволяет глубже осмыслить структуру профессионального дискурса, улучшить стандартизацию терминов и повысить точность юридически значимых экспертных описаний [15]. Латинский язык, как язык римской медицины и права, оказал фундаментальное влияние на формирование научной терминологии в Европе. Через латинский язык профессиональные понятия римской медицины и законодательства проникли в английский язык и стали основой для терминов, описывающих: причины и обстоятельства смерти, морфологию повреждений, процессы вскрытия и судебной экспертизы, действия судебного врача и coronera [11, с. 9].

В латинской терминологии четко прослеживается связь с юридической системой Римской империи, что проявляется в терминах, описывающих судебные процедуры, хранение доказательств и официальное расследование причин смерти [11, с. 5].

Ключевые английские судебно-медицинские термины латинского происхождения. *Coroner* - Latin root: *coronator* – надзиратель, коронный чиновник. Meaning: должностное лицо, проводящее расследование причин смерти. *Mortuary*. Latin root: *mortuarius* — связанный со смертью. Meaning: помещение для хранения тел умерших. *Corpus delicti*. Latin root: *corpus* («тело») + *delictum* («преступление») Meaning: объект преступления;

вещественные доказательства. Post-mortem. Latin root: post («после») + mortem («смерть») Meaning: вскрытие после смерти; посмертный анализ. Forensic Latin root: forensis — относящийся к форуму, судебный Meaning: применяемый в правовой практике; судебно-медицинский. Exhumation Latin root: ex («из») + humare («хоронить»). Meaning: вскрытие могилы для судебно-медицинской экспертизы. Inquest Latin root: inquirere – исследовать, расспрашивать Meaning: официальное расследование причин смерти. Custody. Latin root: custodia — охрана, надзор Meaning: хранение тел умерших, доказательств и вещественных материалов. Evidence. Latin root: evidentia – очевидность, наглядность Meaning: доказательства, используемые в судебных разбирательствах [20]. Autopsy. Latin root: autopsia — самостоятельное наблюдение Meaning: исследование трупа для установления причин смерти. Victim. Latin root: victima – жертва, приносимая в жертву Meaning: лицо, подвергшееся преступлению или травме. Examination. Latin root: examinare — проверять, исследовать. Meaning: судебно-медицинское обследование; экспертная проверка. Incision. Latin root: incidere – резать, вскрывать Meaning: разрез, выполняемый в ходе вскрытия или хирургической процедуры. Observation. Latin root: observatio — наблюдение Meaning: систематическое наблюдение за телесными признаками и патологией. Toxicology. Latin root: toxicum venenum – яд. Meaning: наука о ядах и отравлениях в судебно-медицинской практике [20].

Анализ показывает, что латинский язык продолжает оказывать определяющее влияние на английскую судебно-медицинскую терминологию. Основные особенности этих терминов: высокая семантическая точность; системность и устойчивость морфемной структуры; возможность образования новых терминов на основе латинских корней; активное функционирование в судебной практике, научных публикациях и образовательных материалах [11, с. 10]. Латинские корни обеспечивают интернациональность терминов и стандартизацию языка судебной медицины, что особенно важно для юридических документов, международных протоколов экспертиз и научной коммуникации [11, с. 5]. Латинский язык играет фундаментальную роль в формировании английской судебно-медицинской терминологии. Он обеспечивает точность, устойчивость и стандартизированность терминов, используемых при описании причин смерти, морфологии повреждений и проведении судебно-медицинских экспертиз. Анализ латинских корней позволяет углубить понимание структуры профессиональной терминологии и её исторического развития, подтверждая преемственность античной медицинской и римской юридической традиции в современном англоязычном дискурсе [11].

Европейские языки и исторические заимствования. Помимо латинского и греческого языков, значительное влияние на формирование английской судебно-медицинской терминологии оказали другие европейские языки, прежде всего французский и немецкий. Данное влияние обусловлено историей развития правовой системы Англии и активными культурно-научными контактами между европейскими странами. Особую роль сыграл французский язык, проникновение которого в английскую правовую лексику связано с нормандским завоеванием 1066 года. В этот период значительная часть административно-судебной терминологии была заимствована из норманнского французского языка. Так, термин *soigneur* (должностное лицо, ответственное за расследование причин смерти) имеет французское происхождение и был заимствован в английский язык в процессе формирования королевской правовой системы [5, p. 13; 9, p. 19]. Подобные заимствования свидетельствуют о тесной взаимосвязи правовой и медицинской сфер в процессе становления судебно-медицинской терминологии. Важным современным источником формирования и развития судебно-медицинской терминологии являются международные научные публикации, классификации и стандарты. В англоязычной судебно-медицинской практике широко используются такие документы, как Международная классификация болезней (ICD), руководства Всемирной организации здравоохранения, а также стандарты и протоколы, разрабатываемые международными профессиональными сообществами.

Публикации в ведущих научных журналах (Forensic Science International, Journal of Forensic Sciences, American Journal of Forensic Medicine and Pathology) способствуют не только введению новых терминов, но и их унификации и стандартизированному употреблению в профессиональной среде [6, p. 35]. Таким образом, международные источники обеспечивают терминологическую согласованность и сопоставимость судебно-медицинских исследований. Правовые и нормативные документы существенным источником формирования судебно-медицинской терминологии являются правовые и нормативные акты. В судебных, административных и экспертных документах англоязычных стран закрепляются термины, отражающие официальные процедуры и требования, такие как *manner of death*, *forensic identification*, *legal responsibility*. Язык данных документов характеризуется высокой степенью формализованности и точности, что способствует закреплению терминов и их дальнейшему распространению в научной и образовательной литературе [10, p. 10; 5, 2007, p. 15].

Дополнительным, но значимым источником формирования и стандартизации судебно-медицинской терминологии являются специализированные словари, глоссарии и справочники. Медицинские и судебно-медицинские словари фиксируют устоявшиеся термины, их определения, этимологию и варианты употребления, что обеспечивает терминологическую стабильность и преемственность [6, p. 38].

Современные исследования также опираются на корпусные базы данных и анализ реальных профессиональных текстов — экспертных заключений, судебных протоколов и научных статей. Корпусный подход позволяет выявлять частотность употребления терминов, их контекстные особенности и семантические связи [4, p. 152].

Заключение. Таким образом, судебно-медицинская терминология английского языка формировалась под влиянием комплекса взаимосвязанных источников. К ним относятся исторические языковые пласты (латинский и греческий языки), европейские заимствования, современный англоязычный научно-профессиональный корпус, международные стандарты, правовые документы и лексикографические ресурсы. Совокупность этих источников обеспечивает точность, системность и функциональную устойчивость терминологической системы, что делает ее адекватным инструментом научного и профессионального общения в сфере судебной медицины.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Абдуллоев, Ш. Судӣ-тиббӣ дар замони муосир. – Монография / Ш. Абдуллоев. – Душанбе: Ирфон, 2017. – 256 с.
2. Аминзода, Р. Лингвистика ва терминологияи тиббӣ. – Монография / Р. Аминзода. – Душанбе: Маориф, 2016. – 248 с.
3. Березин, В.П. Судебная медицина и криминалистика: практикум. – Учебник / В.П. Березин. – М: ГЭОТАР-Медиа, 2015. – 432 с.
4. Canale M., Mougeon R., Klokeid T. J. Forensic linguistics? // Canadian Journal of Linguistics / Revue canadienne de linguistique. – 1982. – Vol. 27, No. 2. – P. 150–155.
5. Coulthard M., Johnson A. An Introduction to Forensic Linguistics: Language in Evidence. – London: Routledge, 2007. – 256 p.
6. Coulthard M., May A., Sousa-Silva R. The Routledge Handbook of Forensic Linguistics. 2nd ed. – London: Routledge, 2021. – 760 p.
7. Fadden L. Prosodic Profiles: Suspects' Speech during Police Interviews: PhD Dissertation. – Burnaby: Simon Fraser University, 2008. – 250 p.
8. Foster J. The “autopsy” enigma: etymology, related terms and unambiguous alternatives // Forensic Science, Medicine and Pathology. – 2024. – Режим доступа: <https://link.springer.com/article/10.1007/s12024-023-00729-9>
9. Olsson J., Luchjenbroers J. Forensic Linguistics. – London: Bloomsbury Academic, 2013. — 368 p.
10. Shuy R. W. Language Crimes: The Use and Abuse of Language Evidence in the Courtroom. – Oxford: Blackwell Publishers; Oxford University Press, 1993. — 200 p.

11. Sokolova A. Yu., Gavrilenko N. G. Assimilation of Latin Borrowings in English Medical Terminology // Russian Linguistic Bulletin. – 2023. – №8 (44). – DOI: 12.18454/RULB.2023.44.26. – Режим доступа: <https://rulb.org/en/archive/8-44-2023-august/10.18454/RULB.2023.44.26>
13. “Post-mortem – Etymology, Origin & Meaning.” Etymonline. – Режим доступа: <https://www.etymonline.com/word/post-mortem>.
14. Tkacukova T. Forensic Linguistics and Language and the Law. – London: Taylor & Francis, 2018. – 215 p.
15. Тентимишева Б.Д., Колбаева М.Ж., Мамытканова Е.А. Греко-латинские заимствования в медицинской терминологии английского языка // Вестник КГМА. – 2023. – DOI: 10.54890/1694-6405_2023_1_94. – Режим доступа: <https://vestnik.kgma.kg/index.php/vestnik/article/view/901>.
16. Белл С. Словарь судебной медицины и криминалистики. С. Белл. – Оксфорд : Oxford University Press, 2012. – 368 с.
17. Давлатзода, Т. Луғат ва истилоҳоти судӣ-тиббӣ. – Луғат / Т. Давлатзода. – Душанбе: Маориф, 2017. – 200 с.
18. Зайнуудинов Т. Истилоҳоти тиббӣ дар забони тоҷикӣ. – Луғат / Т. Зайнуудинов. – Душанбе: Ирфон, 2015. – 200 с.
19. Исмоилова, Ш. Забони илмӣ ва истилоҳоти тиббӣ. – Монография / Ш. Исмоилова. – Душанбе: Маориф, 2015. – 198 с.
20. Susanne Bell - Dictionary of forensic Science. Oxford university press. 2012 – 320p.

ИСТОЧНИКИ ФОРМИРОВАНИЯ СУДЕБНО-МЕДИЦИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Статья посвящена анализу источников формирования судебно-медицинской терминологии английского языка. Рассматривается специфика становления данной терминологической системы в контексте исторического взаимодействия медицины, права и лингвистики.

Цель исследования – выявить основные источники терминологии, проанализировать их влияние на современный лексический состав судебной медицины и определить тенденции стандартизации терминов в англоязычных странах.

В работе рассматриваются классические и современные литературные источники, включая учебники, справочники, профессиональные журналы, глоссарии, а также процессы заимствования из латинских и греческих языков. Дается оценка роли международных стандартов, нормативных актов и корпусных данных в формировании унифицированной терминологии.

Особое внимание уделяется роли латинского и древнегреческого языков как фундаментальной основы медицинской терминологии, а также влиянию европейских языков, прежде всего французского, на развитие английской судебно-медицинской лексики. Анализируется значение английского языка как современного научно-профессионального средства формирования и фиксации новых терминов. В работе рассматриваются классические и современные литературные источники, включая учебники, справочники, профессиональные журналы, глоссарии, а также процессы заимствования из латинских и греческих языков. Дается оценка роли международных стандартов, нормативных актов и корпусных данных в формировании унифицированной терминологии. Делается вывод о многоуровневом и комплексном характере источников формирования судебно-медицинской терминологии, обеспечивающем ее точность, устойчивость и функциональную эффективность в профессиональной коммуникации.

Ключевые слова: *судебно-медицинская терминология; английский язык; судебная лингвистика; медицинская лексика; терминологические заимствования; латинский и греческий языки; правовой дискурс; профессиональная коммуникация.*

Сведения об авторе: *Каримова Мукаддас Дониёровна – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры иностранных языков, ГОУ ТГМУ им. Абуали ибн Сино. Республика Таджикистан. E-mail: mukaddaskarimova87@gmail.com, Tel. +992900993232*

SOURCES OF FORENSIC ENGLISH TERMINOLOGY

The article is devoted to the analysis of the sources of formation of English forensic-medical terminology. It examines the specifics of the development of this terminological system in the context of the

historical interaction between medicine, law, and linguistics.

The aim of the study is to identify the main sources of terminology formation, analyze their influence on the modern lexicon of forensic medicine, and reveal trends in the standardization of terms in English-speaking countries. The analysis covers classical and modern literary sources of the terminological system (textbooks, specialized encyclopedias, professional journals, glossaries), as well as processes of borrowing from Latin and Greek roots as fundamental components of English medical and forensic-medical vocabulary. Based on the literature review, recommendations are provided for further research and the use of terminological sources in scientific and educational practices.

Special attention is given to the role of Latin and Ancient Greek as the fundamental basis of medical terminology, as well as the influence of European languages, primarily French, on the development of English forensic-medical vocabulary. The study also analyzes the significance of English as a modern scientific and professional means of forming and consolidating new terms. The article considers the role of international scientific publications, classifications and standards, legal and regulatory documents, lexicographic and corpus sources in the process of unification and standardization of terminology. It is concluded that the sources of English forensic-medical terminology are multi-layered and complex, ensuring accuracy, stability, and functional efficiency in professional communication.

Keywords: forensic-medical terminology; English language; forensic linguistics; medical vocabulary; terminological borrowings; Latin and Greek languages; legal discourse; professional communication.

Author information: Karimova Muqaddas Doniyorovna - Candidate of Philology, Senior teacher, Department of Foreign Languages, SEI Avicenna Tajik state medical university. Republic of Tajikistan. E-mail: mukaddaskarimova87@gmail.com, Tel. +992900993232

МАНБАҲОИ ТАШКИЛИ ИСТИҲОЛОТИ СУДИИ ТИББӢ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Мақола ба таҳлили манбаъҳои ташаққули терминологияи судӣ-таълимию тиббӣи забони англисӣ бахшида шудааст. Дар он хусусиятҳои ташаққули ин системаи терминологӣ дар заминаи ҳамкориҳои таърихӣи тиб, қонун ва лингвистика мавриди баррасӣ қарор мегиранд.

Ҳадафи таҳқиқ – муайян кардани манбаъҳои асосии ташаққули терминология, таҳлили таъсири онҳо ба лугати муосири тиббӣи судӣ ва ошкор кардани тамоюлҳои стандартизатсияи терминҳо дар кишварҳои англисзабон мебошад. Таҳлилҳо манбаъҳои классикӣ ва муосири системаи терминологӣ (китобҳо, энциклопедияҳои махсус, маҷаллаҳои касбӣ, глоссарийҳо), ҳамчунин равандҳои қарзгирӣ аз решаҳои латинӣ ва юнонӣ ҳамчун унсурҳои асосии лугати тиббӣ ва судӣ-таълимии англисиро дар бар мегиранд. Бар асоси таҳлили адабиёт тавсияҳо барои таҳқиқоти минбаъда ва истифодаи манбаъҳои терминологӣ дар амалияҳои илмӣ ва таълимӣ дода мешаванд. Таваҷҷуҳ махсус ба нақши забонҳои латинӣ ва қадимюнонӣ ҳамчун асоси фундаменталии терминологияи тиббӣ ва инчунин таъсири забонҳои аврупоӣ, махсусан фаронсавӣ, ба рушди лугати судӣ-таълимии англисӣ дода мешавад. Ҳамчунин арзёбӣ мегардад, ки забони англисӣ ҳамчун василаи муосири илмӣ ва касбӣ барои ташаққули терминҳои нав ва мустаҳкам кардани онҳо чӣ аҳаммият дорад. Дар мақола нақши навиришҳои илмӣ байналмилалӣ, классификацияҳо ва стандартҳо, санадҳои ҳуқуқӣ ва меъёрӣ, манбаъҳои лугавӣ ва корпусӣ дар раванди мутабиқсозӣ ва стандартизатсияи терминология баррасӣ мешавад.

Хулоса карда мешавад, ки манбаъҳои ташаққули терминологияи судӣ- таълимӣ бисатҳ ва мукамал буда, дақиқӣ, устуворӣ ва самаранокии функционалӣ дар коммуникатсияи касбиро таъмин менамоянд.

Калимаҳои калидӣ: терминологияи судӣ-таълимӣ; забони англисӣ; лингвистикаи судӣ; лугати тиббӣ; қарзгирии терминологӣ; забонҳои латинӣ ва юнонӣ; дискурси ҳуқуқӣ; коммуникатсияи касбӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримова Муқаддас Дониёровна - номзоди илмҳои филологӣ, муаллими калони кафедраи забонҳои хориҷии Муассисаи давлатии таълимии ДДТТ ба номи Абуалӣ ибни Сино. Ҷумҳурии Тоҷикистон. Почтаи электронӣ: mukaddaskarimova87@gmail.com, Тел. +992900993232

УДК: 821.222.1-1

БАРРАСИИ ЧАНБАҲОИ АХЛОҚӢ-ТАРБИЯВӢ ДАР МАСНАВИИ “РАВЗАТ-УЛ-АНВОР”- И ХОҶУИ КИРМОНӢ БО ТАЪСИРПАЗИРӢ АЗ ПАЁМАДҲОИ “МАХЗАН-УЛ-АСРОР”- И НИЗОМИИ ГАНЦАВӢ

Қамбаров Н.Ч.

Донишгоҳи байнамилалии забонҳои хориҷии ба номи Сотим Улуғзода

Муқаддима: Дар адабиёти классикии форсу тоҷик Низомии Ганҷавӣ ва Ҳоҷуи Кирмонӣ аз ҷумлаи шоироне мебошанд, ки бо офариниши “Ҳамса” ва тақомули анъанаи ҳамсасарой онро ба авҷи аъло расонда, ба як падидаи муҳимми фарҳангии маънавӣ табдил додаанд.

Достонҳои ҳамсаи ҳар ду шоири суҳанвар майдони таҷаллии андешаҳои ахлоқӣ мебошанд, ки дар онҳо масъалаҳои тарбиявӣ таълимӣ бо забони фасеҳу балоғатомез ва бо нигариши амиқ маънавӣ таҳлил шудаанд. Ин шоирони соҳибсабк, мафҳуми ахлоқиро ба ду сурати амиқ ба хонанда иблаг менамоянд. Аввалан, таълимоти ахлоқиро ба таври мустақим, сониян, аз забони шахсиятҳои достонӣ ва дар аснои ҳикоятҳо баён мекунанд. Низомӣ бо сароиши “Ҳамса” ва ашъори лирикӣ гардиши куллиро дар адабиёти форсу тоҷик ба амал овардааст. Қобили зикр аст, ки ӯ на танҳо истилоҳоту таъбироти навро вориди ҳамсасарой намуд, балки манзумаҳои таълимию ахлоқиро бунёд ниҳод. Маҳз ҳамин ибтикорот, номи Низомиро дар радифи бузургтарин шоирони форсу тоҷик ҷовидон гардонидааст ва дар қаламрави суҳан обрӯву эътибори бисёр баландро сазовор аст, ки далели бар он дониши пурбори ӯ мебошад. Абдуннабии Фаҳруззамонӣ оид ба камолоти маънавии Низомии Ганҷавӣ суҳан ронда, навиштааст: “Он қадар латоифу дақиқ, ки дар китоби “Панҷ ганҷ” дарҷ карда, касеро муяссар нест, балки мақдури навӣ башар нест ва ҳар кӣ баъд аз он бузурги дину матлаи арбоби яқин бе истимдоди муршиде иродаи «Ҳамса» гуфтан карда ва бо ҳазрати эшон беадабона пеш омада, ба матлаб нарасидаву бар аз умри худ нахӯрдааст” [17, с. 44].

Табиист, ки латофату фасоҳат ва назокати суҳан, пеш аз ҳама ва беш аз ҳама, дар перояи воситаҳои тасвири саноеи бадеӣ, ташбеҳу истиора, маҷозу киноя, муболиғаву иғроқ, тавсифу тафсир, тазоду муқобила, нидо, ташхису таҷнису талмеҳ ва амсоли ин баён ва ифода шуда, ба дили ҳассосу шеърпарвари хонандаву шунаванда роҳ меёбад ва ӯро ба ҳаяҷону изтироб меорад, дар ниҳоди афкори ӯ амале, ҳаракате зухур намуда, ӯро ба иҷрои амалу иқдоми хайру рост водор месозад. Чунин вижагиҳои зикргардида дар адабиёти беш аз ҳазорсолаи тоҷику форс бидуни масоили панду андарзӣ тасаввурнопазир аст. Баёни панду андарзи ҳақимона пояи мустаҳкамост, ки тақрибан тамоми офаридаҳои аҳли суҳан бар он устувор аст. Бо итминон метавон гуфт, ки панди зиндагӣ ва андарзи рӯзгор тамоми осори Ҳаким Низомии Ганҷавиро дар бар мегирад, ки маснавиҳои Ҳоҷуи Кирмонӣ низ бо татаббуъ аз Пири Ганҷа фарогири чунин таъкидот мебошанд. Ховаршиноси озарбайҷонӣ дар боби нақши осори Низомӣ дар тамаддуни ҷаҳонӣ чунин ишора намудааст: “Саҳми пурарзиши ин шоири нобиға дар ганҷинаи тамаддун ва фарҳанги башарӣ, бо мероси Ҳомер, Фирдавсӣ, Данте, Шекспир, Сервантес ва Пушкин қобили қиёс мебошад” [12, с. 88].

Шоёни зикр аст, ки Ҳоҷуи Кирмонӣ дар радифи бузургтарини суҳансароёнӣ форсу тоҷик, ба монанди Низомӣ ва Амир Ҳусрав қарор дорад, ки аз худ мероси зиёде дар навъҳои гуногуни жанрҳои адабӣ ба мерос гузоштааст. Дар адабиётшиносии ватаниву хориҷӣ аҳволу осори Ҳоҷуи Кирмонӣ таваҷҷуҳи муҳаққиқони зиёде ватаниву хориҷиро аз қабилҳои Ч.П. Рё, П. Ҳаммер, Б.А. Дорн, Ҳ. Эте, Ф.И. Эрдман, Ш. Шефер, И. Питси, Э. Браун, С. Нафисӣ, В. Дастгирдӣ, З. Сафо, С. Хонсорӣ, С.Н. Нуруллозода, Б. Раҳматов, А.Б. Сатторов, П. Додоҳочаева ва ғайра ба худ ҷалб намудааст. Мавриди ёдоварист, ки дар адабиётшиносии тоҷик, бори нахуст устод Камол Айнӣ солҳои шастуми асри гузашта ашъори мунтахаби шоирро тартиб додааст [9].

Воқеан, осори Ҳоҷу аз ҳар ҷиҳат дархӯри аҳаммияту омӯзиш аст. Ҳоҷу, ҷуноне ки аз маснавии “Равзат-ул-анвор” бармеояд, аз оғози ҷавонӣ майл ба сурудани шеърӯ шоирӣ

доштааст. Дар “Равзат-ул-анвор” дар зимни ҳикояти “Фариштае, ки дар сифари син ба хоб дида буд”, ин маънӣ омадааст. Хобгузоре, ки Хочу ба вай мурочиат карда буд, вайро ба шуҳрат дар шоирӣ навид дода буд:

Мулки сухан они ту хоҳад шудан,
Ақл санохони ту хоҳад шудан.
Тири ҳадиси ту ба Чавзо расад,
Номи баландат ба Сурайё расад [11, с. 82].

Дар ин миён маснавиҳои Хочу “Равзат-ул-анвор” дар баҳри “Махзан-ул-асрор”-и Ҳаким Низомӣ суруда шуда, шомили 2224 байт ва ҳабдаҳ мақола дар сайру сулук мебошад. Мирҳошимӣ Муртазо дар шабоҳати ин ду маснавӣ чунин навиштааст: “Хочу ба ҳадде таҳти таъсири “Махзан-ул-асрор” аст, ки гоҳ барои хонанда мучиби эҷоди ин савол мешавад, ки кадом яке аз абёт аз Низомӣ аст ва кадоме аз Хочу” [16, с. 29].

Тақии Авҳадӣ муаллифи “Арафот-ул-ошиқин” Хочуро васф намуда, ӯро “зубдатулфусаҳо устодулкалом меваи нахли сухандонӣ нахлбанди асраи маъонӣ” мегӯяд. Ҳамчунин, ӯ васфи Хочуро давом дода, нисбаташ чунин менависад: “Хочу таъби қодир ва зеҳни соҳир дошт ва шоирест, ки дар санъатҳои сухан моҳир буд ва қамоли қудрату ҳолат аз батни баёни ӯ зоҳир, нахли суханро мевае аз навбари хотираш беҳтар нест ва нахлбанди назмро шевае аз тарзи фикраташ хуштар, нуҳ чароғи маъониро фитрати ӯ чун нур ва боғи суханрониро фикрати ӯ чун хур гӯянд. Аксар вақтҳо аз сайёҳат марҳами роҳат бар чароҳат ниҳодӣ ва дар баста умеди худро аз мифтоҳи начоҳи дарвешони бузургвор баркушодӣ. Ашъори обдораш чун шаъори хусравон ҳама нафис ва якдаст, навхатони замираш чун ғамзаи ҳубони дилхоҳ сармаст. Ақсоми суханро чунон гуфта ки бо он салосату ҷазолату пухтагӣ кам касеро назме руҳ намуда. Қасоидаш ҳама олий, маснавиёти ӯ дорои тамъи форами гуворо ва ғазалаш чун ёкуту лаолӣ” [3, с. 255].

Воқеан, ҳунари бадеии сухани Хочуи Кирмонӣ ва оҳанги шеърӣ ӯ ба тарзи баёни Низомӣ дар маснавии “Равзат-ул-анвор” ба таври амиқ асар кардааст, ки ҳуди шоир дар муқаддимаи маснавӣ чунин баён кардааст:

Гарчи суханпарвари номӣ туй,
Муътақиди назми Низомӣ туй.
Даргузар аз “Махзани асрор”-и ӯ,
Баргузар аз ҷадвалу паргори ӯ.
Хозини махзан дили доно туй.
Дар кафи меҳр оинаи ройи туст,
Хезу аз он парда навое бисоз,
Бар хати он хитта сарое бисоз.
“Махзани асрор”-и ҳикиқӣ-ш дон,
“Равзаи анвор”-и илоҳӣ-ш хон [11, с. 48].

Аз мазмун ва муҳтавои ашъори Хочу маълум мегардад, ки солики масолики тариқати сӯфия будааст. Мирзо Муҳаммадали Мударрис дар ин бобат чунин навиштааст: “Тамоми ашъори Хочу зебову некӯ ва пурмаъниву қошифи мақомоти илмия ва ҳокӣ аз асрори ҳақоқиқ ирфонӣ ӯ мебошад” [15, с. 104].

Дар осори Хочу андешаҳои хирадгароёна, ки аз ҷаҳонбинии Низомӣ сарчашма мегиранд, идома ёфта, марҳилаи нави тақомулро касб менамоянд. Аз нигоҳи таҳлил метавон гуфт, ки ҳамасронаш низ ба ин масъалаҳои муҳимтарини замон, иҷтимоӣ, сиёсат, ахлоқ ва ғ... гиреҳ хӯрда, бо ду роҳ, ба воситаи тасвири бадеӣ ва муҳокимаву мубоҳисаи андешаҳои ахлоқӣ ба маърази умум гузошта шудаанд.

Хочу бо дарки амиқ мафҳумҳои маънавию ахлоқӣ ва рамзии маснавиҳои Низомӣ, махсусан “Махзан-ул-асрор”, дар офариниши маснавии худ “Равзат-ул-анвор” на танҳо ба тақлид, балки ба бозофаринии эҷодкорона рӯ овард. Бо мафҳуми дигар, анъанаи Низомиро бо нигоҳи шахсӣ ғанӣ гардонда, арзишҳои тарбиявӣ, инсондӯстӣ ва худшиносиро дар қолаби тасвирҳои нав ва баёнҳои латиф пешниҳод намудааст. Шоир аз арзишҳои баланди ахлоқию маърифатӣ ин асари инсонсоз ишора карда гуфтааст, ки мутолиа ва таҳқиқ дар “Махзан-ул-асрор” панҷари маъонӣ буд ва ба рӯи ман дари маънавият кушод:

Ман чу шудам сайди ибороти ӯ,
 Гашт маро кашф ишороти ӯ.
 Аз назараш файзи бақо ёфтам,
 Куллии қонуни шифо ёфтам.
 Сайқалии оинаи ҷон шудам,
 В-оинаи сурати ҷонон шудам [11, с. 48].

Аз ин рӯ, бадеист, ки Хочу дар “Равзат-ул-анвор” тахти таъсири фикру андешаи Низомӣ, ҳам дар сатҳи маъноӣ ва ҳам забони қарор гирифтааст. Қобили мулоҳиза аст, аз таҳлилу баррасии тамоми дostonҳои “Хамса”-и Хочу маълум мегардад, ки онҳо фикрҳои баланди инсонгароиро ифода менамоянд ва тарғибгари илму дониш, касбу ҳунар ва ақлу хиради инсонӣ мебошанд. Дар ашъори панду ахлоқии шоир, васфи илму маърифат, муҳаббатӣ эҳтиром, нафрату маҳкуми шахсони зулмкор, ҳамчунин даъват ба муборизаи зидди беадолатиҳои давр, на танҳо мақоми асосӣ дорад, балки ҳамчун неруи таъсиррасон ба рушди фикрӣ ва ахлоқии ҷомеа фаъолият мекунад.

Баррасии ҷанбаҳои таълимию ахлоқӣ дар дostonҳои ҳар ду шоир, аз лиҳози сохт, сабку нигориш ба ҳам шабоҳати зиёде дорад. Ин анъанаи шоистаи хирадситоию хирадсолорӣ адибони тоҷику форс асрҳост, ки на танҳо мардуми форсизабон, балки халқҳои гуногуни оламро ба хирадандешию хирадапарварӣ ва ахлоқи ҳамида ҳидоят раҳнамоӣ мекунад. Бо таваҷҷуҳ бояд ишора кард, ки равишҳои омӯзишию таълимӣ, ки бар пояи ақлу хирад манша мегиранд, аз мавзӯҳои марказии дostonи “Махзан-ул-асрор”-и Низомӣ мебошанд. “Низомӣ вориси дурнамоиҳои нерӯманди шеърӣ ахлоқӣ мебошад” [13, с. 11].

Низомӣ таъкид дорад, ки инсон бо тақия бар ин ҷавҳари басит метавонад аз розу ниёзҳои ин ҷаҳон пай барад ва воқеияти аслиро дарк намояд. Ин Пири Ганҷа, аз ақл бо унвони “Масеҳӣ” ёд мекунад, ки дар фарозу нишеби зиндагӣ метавонад, роҳбари шоистае дар масири зиндагӣ бошад. Ба ин минвол, андарзгӯёна бо забони содаву самимӣ муҳотаби худро аз амалҳои ношоиста боз медорад:

Ақли Масеҳост, аз ӯ сар мақаш,
 Гар на харӣ, хар ба ваҳал дармақаш.
 Ё ба раҳи ақл бирав, нур гир,
 Ё зи дараш домани худ дур гир,
 Маст макун ақли адабсозро,
 Туъмаи гунчишк макун бозро [2, с. 58].

Шоир ба анъанаҳои гузаштаи аҷдодон содиқ мондааст ва инсониятро бар ақлу хирад, заковату садоқат ва тафаккур қардан ташвиқу тарғиб менамояд, то ки аз офаринишу рисолати хеш огоҳ бошанд, хонандаро барои иҷрои уҳдадорӣҳое, ки ба ӯ вогузор шудаастанд, огоҳ менамояд:

Манзили худ бин, ки кадом аст роҳ,
 3- омадану рафтаи аз ин ҷойгоҳ,
 3- омадани ин сафарат рой чист,
 Боз шудан ҳикмат аз ин ҷой чист? [2, с. 43].

Низомӣ қодир будани инсонро дар ақлу хиради ӯ медонад, зеро ин ҷавҳари ноёб амонат аст ва инсон муҳтор аст, ки кадом амал анҷом диҳад. Ҳамин тариқ, шоир ақлро ба масобаи ҷон дар бадан медон, ки агар ба ақл бетаваҷҷуҳӣ шавад, бетартиб ҷисми одамӣ низ заиф хоҳад гашт. Бо чунин тарҳу тасвирҳои шоирона ба дарки хирадварзӣю андешидани солим тарғибу ҳидоят менамояд:

Ҳар ки дар ӯ ҷавҳари доноӣ аст,
 Бар ҳама ҷизҳош тавоноӣ аст [2, с. 42].

Дар ҷойи дигар бошад, айнан ҳамин тасвирро барои тақвияти андешааш ба риштаи назм мекашад:

Ақл ту ҷонест, ки ҷисмаш туй,
 Ҷон туй ганҷе, ки тилисмаш туй [2, с. 46].

Ботааммул, дар бештари абёти Хочу метавон ёфт, ки бо илҳом аз сабку баёни Низомӣ дар “Махзан-ул-асрор” ситоишу арҷгузори ақлу хирад, илму дониш, инсодустиву инсонмеҳавари дар маснавии “Равзат-ул-анвор” бо тамоми вижагиҳояш тавсиф намудааст. Шоир бо тавсифи ақлу дониш, муктадиру тавоно будани инсонро дар мубориза бо ҷаҳолату зулмот, зиштиву нобасомониҳо таъкид мекунад. Ҳатто дар маснавии “Равзат-ул-анвор” мустақиман фасле бо унвони “Дар баёни ақл ва ҳаё ва кайфияти он” унвон шудааст. Хочу ақдро востай муҳимми ҳикмати юнонӣ тавсиф намуда, ишора дорад, ки шуълаи ақл донишро дар дилу ҷони одамӣ афзун мекунад, ҳар он ки аз хирад бенасиб аст, роҳгуму саргашта хоҳад:

Мурғи маонӣ шуда 3-он бонаво,
Абри маолӣ шуда 3-ин боҳаё,
Он бувадат дар шаби торе далел,
В-ин шавадат аз раҳи ёрӣ сабил.
Он зи хато бозпас орад туро,
В-ин ба биёбон нагузорад туро.

Носиби роёат ҳидоят шуда,
Шореҳи оёт иноят шуда,
Роиҳаи рӯзай руҳониён,
Востай ҳикмати юнониён [11, с. 103].

Ба назари Хочу эътибору манзалати ақл, дар гарави шарму ҳаё мебошад ва ин ду падидаҳо тавассути обарази бадеӣ ба султоне монанд кардааст, ки набояд аз онҳо рӯй гардонд, зеро оқибати ин кор завољу нестӣ хоҳад буд. Дар ҳамин замина, барои возеҳтару таъсирбахштар намудани афкори худ мисоле меорад. Доноӣ бешармро чун моҳи бенур меҳонад ва ишора дорад, ки мо бояд дар фармони пири ҷаҳондида, яъне хирад, бошем, то дар банди ҷаҳолат намонем:

Оби руҳи ақл бадон, к-аз ҳаёст,
Оқили бешарм маҳи беиёст,
Сар мақаш аз ҷанбари ин ҳар ду шоҳ,
Боз мағард аз сари ин ҳар ду роҳ,
Тобеи он пир ҷаҳондида бош,
Толиби ин ёр писандида бош!
Даст дар эшон зану сар барфароз,
То шавӣ аз кавну макон бениёз [11, с. 106].

Дар тасвири шоир ақл “пири хирадманд” аст, дил низ бояд тобеи дастуру супориши ин ганҷи арзишманд бошад. Шоир, аз хирад бо сифоте чун ҷони ин олам, роҳбари сипоҳ, вучуди одамӣ, ҷашму сари инсон, асли муҳимми мусалмонӣ, омили аслии огоҳӣ ва марҳами ранҷҳои одамӣ ёд мекунад. Бетардид, ҳадафе ки паси ин тавсифҳо нухуфта шудааст, ин боло бурдани қадру манзалати хирад ва андеша назди муҳотабон ва ташвиқи онҳо ба ақлгароӣю тафаккури солим дар зиндагӣ аст.

Аз абзорҳои дигаре, ки дар ин ду маснавӣ талқину авсоф шудааст, ситоиши фурутанӣю хомӯшӣ мебошад. Низомӣ бо нигоҳи рамзӣ ба ҳамгон хитоб менамояд, чун хок фурутанӣро пеша кунанад ва аз шамъу моҳ ибрат гирифтани лозим аст, ки дар натиҷаи худбинӣ дучори шикастагӣ шудаанд:

Бо ҳама чун хок замин паст бош,
В-аз ҳама чун бод тихӣ даст бош [2, с. 47].

Ё худ:

Шамъ зи бархостани вонӣшаст,
Маҳ зи тамомӣ талабидан шикаст [2, с. 48].

Дар андарзи дигараш Низомӣ бар ин эътиқод аст, инсоне, ки пайваста дар ҷустани айби дигарон аст ва худро танҳо аз гуноҳу айб поку мубарро мепиндорад, ба зудӣ ойинаи ҳаёла мешиканаду барасвой меафтад, зеро шармандагии худро, ҳудаш ошкор месозад:

Гуфтам фуруд о, в-аз худ дам мазан,

Варна фуруд орамат аз хештан [2, с. 39].

Ё ин ки:

Айби касон мангару эҳсони хеш,

Дида фуру кун ба гиребони хеш,

Ойинаи рӯзӣ, ки бигирӣ ба даст,

Худ шикан он рӯз машав худпараст [2, с. 54].

Намунаи олии инсони фурутану хоксорро ба моҳ ташбеҳ додааст, ки ба тамоми инсонҳо гармию рушноӣ мебахшад:

Гар ту заминрезаи чун хуршеду моҳ,

Пой ниҳи бар фалак аз қадру чоҳ.

То сари худро набари туравор,

Пой дар ин турра манех зинҳор [2, с. 55].

Хочу низ дар ин мавзӯ, бо илҳому паёмадҳои ахлокии Низомӣ андешаҳои мушобеҳро бо баёни равону таъсирбахш ироа намуда, хонандаро ба панду ибрат фаро меҳонад. Аз назари шоир, дидаи ҳақбин ва маърифатҷӯ бояд ҳамеша кушода бошад, то инсон бар худкомагию мағрурии хеш даст боло шавад, саркашиву кибрро аз худ дур созад. Ғурур, шодию нишотро ба талхӣ мекашонад ва зебоиро ба зиштӣ табдил медиҳад. Бо сухани пандомез насиҳат менамояд, ки инсон бояд мардумонро ба қадри гавҳараки чашм шиносад, хешро аз маҳдудияти худбинӣ раҳонад:

Дида аз он рӯй бувад пешбин,

К-ҳ натавонад, ки шавад хешбин.

Сармакаш аз хор, чу гил мебарӣ,

Айш макун талх, чу мул мебарӣ [11, с. 65].

Ё ин ки:

То наравад оби рухат, хок шав,

В-аз гилу хошоки ҷаҳон пок шав ! [11, с. 66].

Хочу расидан ба зиндагии воқеиро дар фурутанӣ ва парҳез, аз худбинӣ мебинад, зеро таваҷҷуҳи аз ҳад ба ниёзҳои нафсонӣ монеаи ҷиддӣ дар роҳи оромиши инсон аст ва он касе, ки дар изтироб қарор дорад, бошад, аз лаззати зиндагӣ баҳра намебарад. Чуноне ки аз ин абёт ҳувайдост, шоир хонандаро хушдор медиҳад, ки фурутаниро пешаи худ гардонад, то тоҷи бақо бар сар ниҳанд ва иззату шарафи ҳақиқиро ҳифз кунанд:

Тоҷи бақо бар сари бегарданад,

Тоҷвари роҳ ба сар бурдан аст [11, с. 89].

Дар идомаи андешаҳо Низомӣ волотарин сифати ахлокии мардумро дар бахшандагӣ, ҷуду саҳо мебинад, ки аз арзишҳои волои инсонӣ ба шумор мераванд, ки дар дostonҳои ҳар ду шоир бо тасвирҳои шоирона хеле ҷаззобу дилкаш ба тасвир ба таври зинда ва ҳикматомез баён шудаанд. Аз нуқтаи фикрии Низомӣ, касоне ки соҳиби обрӯю эътибор ва сармоя шудаанд, ин ҳама аз доштани саховату бахшандагии онҳо мебошад. Ҷуду қарамро ба киштизоре ташбеҳ додааст, ки ҳосили он ҷуз саломатӣ нест, хонандаро панд медиҳад, ки ҳаргиз даст аз бахашандагию қарам напӯшонанд, зеро саховат сиришти одамиро ғанӣ мекунад, ўро ба дараҷоти маърифати олий мерасонад. Касоне, ки аҳли ҷуду саҳо нестанд, дар зоҳир пур ва дар ботин холӣ ҳастанд:

Давлатиён, к-обу дирам ёфтанд,

Давлати боқӣ зи қарам ёфтанд.

Тухми қарам кишти саломат бувад,

Чун бирасад барги қиёмат бувад [2, с. 53].

Хочу эътиқод дорад, ки он касе, ки дар сояи саховатмандӣ қарор дорад, ба ганҷи яқин даст меёбад, олами маънавияташ пурбор мегардад ва мисли шамъ ба нурфишони зиндагии ҳақиқӣ мерасад. Шоир ба Ҳотами Той ишора мекунад, ки дар адабиёти форсу тоҷик рамзи қарам, саховату бахшандагии мутлақ аст. Ибораи ба “қарам гашт фош” маънои онро дорад, ки Ҳотам на бо сухан, балки бо амал ошқору мусаллам шудааст. Шоир ба муҳотаб рӯ оварда, бо лаҳни панду танқидӣ мегӯяд, агар ту ҳам худро соҳиби қарам

медонӣ, пас бахшишатро бо ҳисобу миннат (дирам-дирамгӯӣ) ҳамроҳ накун:

Мояи тавфиқ карам кардан аст,
Ганҷ яқин тарки дирам кардан аст.
Кори шаҳон ҷаҳон бохтан,
Ҷон ба дилу захира тавон бохтан,
Зод раҳи руҳ зи нон додан аст,
Зиндагии шамъ зи ҷон додан аст.
Ҳотами Той ба карам гашт фош,
В-ар карамат ҳаст, дирамгӯ мабош! [11, с. 118].

Ё ин ки:

Пеши каримон ду ҷаҳон андакест,
Нестиву ҳастии эшон якест.
Ҳар кӣ чу Хочу қадаме доштаст,
Боғи бақоро ба карам коштаст [11, с. 121].

Ба андешаи шоир, ганҷҳои хушбахтӣ ва саодати танҳо дар сояи бахшандагӣ саховатмандӣ дастрас мегарданд, ки аз ин роҳ, ҳамсони Низомӣ, эътибору манзалати иҷтимоии инсонро ба дарёдилӣ ва қарами ӯ вобаста мешуморад. Шоир барои пуртаъсир сохтани сухани хеш аз санъати ташбеҳ баҳра мегирад ва субҳро, ки бо паҳн кардани нури худ бар тамоми гетӣ ҳуқуқманд, ҳамчунин абрро, ки бо боришҳои пайдарпайиш мояи зуҳури дурру марворид мегардад, бо тасвири зинда ба қалам меорад:

Ганҷ ба исор тавон ёфтан,
Барги гул аз хор тавон ёфтан.
Оби руҳи мард зи дарёдилист,
Ҳосили дарвеш зи беҳосилист.
Мунъими мумсик шаҷари бебар аст,
Сарви мудаҳал бадани бесар аст,
Абр, ки сармои дарё аз ўст,
В-оби руҳи лўлӯи лоло аз ўст [11, с. 117].

Зимнан, бояд гуфт, ки талқини арзишҳои ахлоқӣ- аърифатӣ дар бахшҳои гуногуни Маҳзан-ул-асрор” ба таври ҷудогона баррасӣ ва тавзеҳи муфасссал қарор гирифтаанд. Дар ин қисматҳо шоир нодониву ҷоҳилӣ, дурӯягиву фиребгарӣ, мағруриву худписндӣ, беҳудагӯиву сардсуханӣ, кинаҷӯиву бахилӣ, риёкориву ситамкорӣ, хоиниву тамаъкорӣ барин ҳислатҳои зиштро маҳкум намуда, ростиву покдоманӣ, ҷавонмардиву саховатмандӣ, пуртоқативу ҳимматбаландӣ, хоксориву фӯрутанӣ хубрафториву хушсуханӣ, адлпарвариву додгустарӣ ва дигар фазилатҳои ҳамидаи инсониро ситоишу тақрим мекунад. Ҳамчунин, ишора мекунад, ки сарфи умр дар роҳи хушнудӣ ва шоду масрур гардондани дили мардум, аз арзишҳои волои ахлоқист. Шарик будан дар ғаму хурсандии мардум амали неке аст, ки ризоияти Худованд ва бандагони ӯро фароҳам меорад:

Умре ба хушнудии дилҳо гузор,
То зи ту хушнуд бувад Кирдгор.
Сояи хуршедсаворон талаб,
Ранҷи худу роҳати ёрон талаб.
Гарм шав аз меҳру зи кин сард бош,
Чун маҳу хуршед, ҷавонмард бош.
Ҳар кӣ ба неқӣ амал оғоз кард,
Некии ӯ рӯй бад-ӯ боз кард [2, с. 35].

Хидмат ба халқ ганҷи муқаддас ва боарзиш аст, ки маҳдуд ба инсон нест, ҳамаи ҳастии олам дар ҷараёни хидмат қарор доранд.

Сурати хидмат сифати мардумист,
Хидмат кардан шарафи одамист.
Нест ба мардуми соҳибназар,
Хидмате аз аҳди писандидатар.
Аз пайи он гашт фалак тоҷи сар,

К-аз сари хидмат ҳама тан шуд камар [2, с. 50].

Хочу низ мисли Низомӣ таъкид мекунад, ки бояд марҳаме барои дилҳои ниёзманд бошанду ҳамеша пуштбони мардуми одӣ гарданд, пеш аз он ки қудрате онҳоро аз дастгирии мардум доранд дур созад. Аз тавонмандон интизор меравад, ки хотири раиятро ҳамеша ва дар ҳама ҳолат эҳтиром кунанд:

Даст раоят зи раият мадор,
Кори раият ба раоият барор.
Поси дили танг асирон бидор,
Ва орзуи ҷони фақирон барор,
Хотири меҳнатзадагон шод кун.
Ваз шаби меҳнатзадагӣ ёд кун [11, с. 101].

Васфи ҳамнишини хуб яке аз мавзӯҳои аслию меҳварӣ дар дастонҳои мазкур мебошад. Низомӣ ибраз медорад, ки барои рушди маърифати ҳар фард ҳамнишини хуб беҳтарин васила мебошад ва суҳбат бо равшандилон ҳеҷ гоҳ набояд канор монда шавад. Ҳамроҳ бо ин, дар хидмати онҳо буд, зеро дар арсаи муҳосибот, эҳсоси инсонӣ ба гул мубаддал мегардад ва таҳаввулоти мусбат дар шеваи андеша ва тарзи зиндагӣ падид меояд. Бо сароҳат баён менамояд, ки касе ки дӯсту ҳамнишини нек интиҳоб намояд, дар вақти зарурат, аз он суд хоҳад бурд. Зеро бо ироаи роҳнамоии дурусту муносиб, аз ҷониби дӯсти доно мушкили пешомада роҳи ҳалли пайдо мекунад:

Сар мақаш аз суҳбати соҳибдилон,
Даст мадор аз камари муқбилон!
Хор, ки ҳамсуҳбатии гул кунад,
Ғолия дар домани сунбул кунад.
Ҳар кӣ кунад суҳбати нек ихтиёр,
Ояд рӯзиш зарурат ба кор [2, с. 33].

Вижагиҳои дигаре, ки дӯсти хуб бояд дошта бошад, аз нигоҳи Низомӣ маҳфуз доштани айбу хатоҳои ҳамсуҳбат мебошад, то онҳоро пеши ҳар кас ошкор накунад:

Дӯст бувад марҳами роҳатрасон,
Гарна, раҳо кун сухани ноқасон.
Дӯст кадом? Он ки бувад пардадор,
Пардадаранд ин ҳама чун рӯзгор.
Дӯстии ҳар кӣ тӯро равшан аст,
Чун дилат инкор кунад, душман аст [2, с. 51].

Хочу низ ишора мекунад, ки беҳтарин ҳамнишини ва мусоҳиб касест, ки соҳибмаърифат ва худшинос бошад. Дар идома ибраз медорад, ки барои расидан дараҷаи баланди маънавӣ ва фаҳмиши шоиста бояд бо одамони ботаҷриба мадуро кунад ва ҳатто бо нигоҳи файзбахш, аз онҳо таъсир бигирад:

Марди раҳӣ домани мардӣ бигир,
Зиндадилӣ дар ғами дарде бимир.
Ҳар чи бадон нур басар ёфтанд,
Аз назари аҳли назар ёфтанд.
Ҳар басареро назаре додаанд,
Ҳар назареро асаре додаанд.
Дам назан он ку нафасе дарёфтанд,
Кас нашуд он кас, ки касе дарёфтанд [11, с. 119].

Дар радифи дигар ҷанбаҳои ахлоқию маънавӣ, ситоиши хомӯшӣ ва камгӯӣ дар манзумаҳо низ ба таври барҷаста ва эҳтиромез баён шудааст:

Сар талабӣ, теғзабонӣ макун,
Рӯз най, розфишонӣ макун.
Марди фурӯбастазабон х(в)аш бувад,
Он саги девона забонкаш бувад.
Маслиҳати туст забон зери ком,

Теғ писандида бувад дар ниём».

Роҳати ин панд ба чонҳо – дар аст,

К-офати сарҳо ба забонҳо – дар аст [2, с. 46].

Ҳатто шоир донишмандонро панд медиҳад, ки ба афкори инсонҳо эҳтироми гузоранд, то ҳар сухану андеша барои онҳо омӯзанда бошад:

Гар пурӣ аз дониш, хомӯш бош,

Тарки забон гӯю ҳама гӯш бош! [11, с. 129].

Хочу хомхшонро ситоиш мекунад ва онҳоро касоне мешуморад, ки аз маънавиёт ва покии руҳӣ баҳра мебаранд ва бар ин бовар аст, ки бештар шахсони доно хомӯшанд. Бо ин мазмун ба хонанда хитоб менамояд:

Шарҳи фасоҳат зи хамӯшон шунав,

Мадҳи хамӯшон зи сурушон шунав.

Тарки сухан айни суханпарварист.

Хомӯшӣ аз ғояти донишварист [11, с. 143].

Беадолатию ситамкорӣ дар андешаи ҳар ду шоир тавассути тасвирҳои дақику муччаз, бо баёни таъсирбахш нишон дода шудааст. Сарватиён Мансур чунин ишора дорад: “Ишқи Низомӣ ба додгустарӣ ва эътиқодаш ба вучуди ҷомеаи хушбахт, аз ноҳияи раҳбарони адл ва хирадманд, аз интиқодҳои васеи вай аз нафси ситампеша ва подшоҳону ҳокимони ситмагар, пеш аз дифои мустақимаш, аз фазилате ҳувайдост” [18, с. 106].

Низомӣ идеяи адолати иҷтимоиро тафсилу таҳким мебахшад, баробарии байни инсонҳоро нишон медиҳад ва нобудии хонаи зулму ситамро ба қалам меорад, ҳамзамон, подшоҳони замонашро ҳидояту хушдор менамояд:

Нест муборак ситам ангехтан,

Оби худу хуни касон рехтан.

Дод кун, аз Ҳиммати мардум битарс,

Нимшаб аз тири тазаллум битарс!

Теғи ситам дур кун аз роҳашон,

То нахӯрӣ тири саҳаргоҳашон [11, с. 73].

Дар идома, аз подшоҳони замонаш талаб дорад, ки дар баробари мақому ҷойгоҳе, ки доранд, эҳсоси масъулиятро афзоиш диҳанд, рафтору кирдорҳои ношоистаи худро пешӣ мардум ба намоиш нагузоранд ва бо адолату каромат байни мардум пули дӯстӣ эҷод кунанд:

Хуни дили халқ хӯрӣ чун шароб,

Лоф зи овоза занӣ чун рубоб.

Чашмаи хуршедиву абрӣ кунӣ.

Қиблаи исломиву габрӣ кунӣ.

Қасди ҷаҳоне на ҷаҳондорӣ аст,

Адл намо ин ҷӣ ситамкоре аст?

Мулк бад-ин сон натавон доштан,

К-ин набувад шартӣ ҷаҳон доштан.

Шаҳр хароб асту ту ҷӯёи ганҷ,

Бар дили шаҳре зи ту сад гуна ранҷ [11, с. 109].

Низомӣ зоҳирпарастноро мавриди танқид қарор дода, инсонҳои сатҳнигарро сояпараст меномад ва онҳоро даъват мекунад, ки мисли нур аз ҷароғ сояро бишканад ва дар баробари торикӣ бо рӯшноӣ хушёрӣ раванд. Шоир чунин инсонҳоро ба боғе ташбеҳ медиҳад, ки ҳамеша дар соя мемонад ва аз рӯшноии зиндагӣ маҳруманд:

Сояпарастӣ ҷӣ кунӣ ҳамчу боғ,

Сояшкан бош чу нури ҷароғ.

Гар ту зи худ соя тавонӣ бурид,

Айби ту чун соя шавад нопадид [11, с. 108].

Хочуи Кирмонӣ зоҳирпарастӣ ва сатҳандеширо мазаммат карда, ба онҳое, ки дар сухани беандеша ғарқ шудаанд, чунин хитоб менамояд:

Дида ҳамон шаб, чу фурӯх шуд ба хоб,

К-омада аз ҳазрати иззат хитоб.
 К-ой ҳусн, аз ҳусни иборот ту рост,
 Сухбати нест зи иборот чудост.
 Дил чу дуруст аст забонро баҳил
 Номи забон аз чи бари пеши дил [11, с. 111].

Аз ҷанбаҳои дигари ахлоқие, ки дар маснавии “Махзан-ул-асрор” таҳлил шудаанд, ин панд махсусан ба риёкорон нигаронида шудааст. Ба андешаи Низомӣ афроди риёкор дар зоҳир чун нур худро дурахшон нишон медиҳанд, аммо, дар ҳеҷ вачҳ наметавон ба онҳо така кард, зеро онҳо инсонҳои бемикдоранд. Риёкорон душманони дӯстнамо ҳастанд, ки ҳам худ мурдаанд ва ҳам ҳамсухбати худро метавонанд ба чунин ҳолат андозанд:

Пеши ту аз нур мувофиқтаранд,
 Дар пасат аз аз соя мунофиқтаранд.
 Гарм, вале аз чигар афсурдатар,
 Зинда, вале аз дили худ мурдатар.
 Дӯстӣ, к-он аз туию манист,
 Нисбати он дӯстӣ аз душманист [2, с. 56].

Бо така бар анъанаву аносири табиат, шоир риёкоронро танқид намуда, аз онҳо даъват мекунад, ки аз чунин рафтори нобахирадона даст кашанд. Тақаллуб дар кор шояд муваққатан суде диҳад, вале ин амал нопадид аст ва дар фарҷом риёкорон дар пеши халқу Худо шармандаю сарафканда хоҳанд шуд:

Чун шабу чун рӯз дурангӣ мадор,
 Сурати рӯмӣ руҳи зангӣ мадор.
 То чу арӯсон дарахт, аз қиёс,
 Гоҳ қасабпӯшу гоҳе палосӣ [2, с. 55].

Дар иртибот ба ин мавзӯ, Ҳоҷуи Қирмонӣ риёкории сӯфиёро мавриди танқид қарор дода, ишора мекунад, ки бояд камтар лофи ноқисона, аз маърифати Ҳақ зананду мақому мартабаи ҳешро дар назди мардум бо мақсадҳои ношоиста пиёда насозанд. Бо ин роҳ, аз рақибони қабуддилро ғарқшуда дар дарёи риё медонад, муътақид аст, ки чунин одамони риёкор то замоне, з рафтори номуносиб даст накашанд, умед ба зинда буданаш нест:

Чанд занӣ лофи тасаввуф ба суф,
 Вақф чӣ гирӣ чу надорӣ вуқуф.
 Ранги тасаввуф на ба суф асту бас,
 Суфӣ аз ин ранг надидаст кас.
 Соф барой, ин ҳама суф аз кучост?
 Кор нагардад ба сафу суф рост
 Ҷомаи аз рақ чиву ин зарқ чист
 Ҳамчу ту дар баҳри риё ғарқ кист?
 Рӯй битоб аз раҳи зарқ фусун,
 Ризқи ту аз зарқ нагрдад фузун [11, с. 132].

Хулоса, дар миёни шоироне, ки аз “Ҳамса”-и Низомӣ таъсири босазо пазируфтаанд, Ҳоҷуи Қирмонӣ ҷойгоҳи вижа дорад. Ӯ маснавии “Равзат-ул-анвор”-и худро бо равишу татаббуъ, аз «Махзан-ул-асрор» сурудааст ва дар ин асар, ҳам аз лиҳози шаклу маъно, аз шеваи Низомии Ғанҷавӣ пайравӣ кардааст.

Ҳоҷуи Қирмонӣ дар баҳши ахлоқу маънавиёт бисёре аз мафҳумҳое, ки мавриди таваҷҷуҳи Низомӣ дар “Махзан-ул-асрор” буданд, дар “Равзат-ул-анвор” оварда, ба онҳо бо баёни равону устувори худ таъсири бештар бахшидааст. Баррасиҳо нишон медиҳанд, ки андешаҳои таълимӣ ва ахлоқиро метавон ба мафҳумҳое, чун ситоиши хирад, андешаҳои фуроғтанӣ, худфаромӯшӣ, бахшишгарӣ, кумак ба дигарон, қаноат, хушхӯӣ, хомӯшӣ ва камгӯӣ ишора кард.

Ҳамзамон, бо андешаҳои таълимӣ, дар ҳар ду дoston рӯйкардҳои иҷтимоӣ низ дида мешаванд, ки дар онҳо дунёпарастӣ, зулму ситам, худпарастии риёкорӣ ба таври муштарак нақӯшиш гардидаанд.

Ҳамчунин, мизони басомади андешаҳои ситоишӣ дар “Равзат-ул-анвор” каме бештар аз “Махзан-ул-асрор” аст. Дар миёни андешаҳои зикршуда, тарки дунё ва парҳез аз умури моддӣ басомади бештар дорад, зеро ба боварии ҳар ду шоир, дунё омили аслии инҳирофи инсон маҳсуб мешавад. Аз ҳамин рӯ, дурӣ чустан аз он метавонад муқаддимае барои камолоти таълимоти ахлоқӣ ва оғози андешаҳои нақӯшиши зикршуда дар осмони сиришти инсон бошад.

Ашъори панду ахлоқии ин шоирон барои таълиму тарбияи насли наврас дархӯри аҳаммият буда, то кунун қадру қиматашро гум накардааст. Аз ин ҷост, ки ин ду шоири ҳамсасаро на танҳо адибу донишманди беҳамто мебошанд, балки муаллим ва мураббии барҷаста ҳам буданд.

АДАБИЁТ:

1. Ганҷавӣ, Н. Куллийёт. Иборат аз 5 ҷилд. Ҷ. 1 [Матн] / Н. Ганҷавӣ. Ба ҷоп тайёркунада, муаллифи сарсухан: З. Аҳрорӣ. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 464 с.
2. Низомии Ганҷавӣ. Ҳамса. [Матн] / Н. Ганҷавӣ. Таҳияи матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳот аз Алии Муҳаммадии Хуросонӣ ва Мубашшир Акбарзод: – Душанбе: Адиб, 2012. – 627 с.
3. Зарринқӯб, А. Аз гузаштаи адаби Эрон [Матн] / А. Зарринқӯб. – Техрон: “Сухан”, 1385. – 576 с.
4. Кирмонӣ, Х. Ҳумой ва Ҳумоюн [Матн] / Х. Кирмонӣ. Нусхаи хаттии Китобхонаи Байериши Бовария. – Шероз, 1428. – 256 с.
5. Кирмонӣ, Х. Ҳамса [Матн] / Х. Кирмонӣ. Бо тасҳеҳи С.Н. Кирмонӣ. – Кирмон, 1370. – 806 с.
6. Кирмонӣ, Х. Ҳумой ва Ҳумоюн [Матн] / Х. Кирмонӣ. Бо тасҳеҳи К. Айнӣ. – Техрон: Интишороти бунёди фарҳанги Эрон, 1347. – 255 с.
7. Кирмонӣ, Х. Ҳамса [Матн] / Х. Кирмонӣ. Бо тасҳеҳи С.Н. Кирмонӣ. – Кирмон, 1370. – 806 с.
8. Кирмонӣ, Х. Девони ашъор. Чопи дувум [Матн] / Х. Кирмонӣ. Ба тасҳеҳ ва муқаддимаи А.С. Хонсорӣ. – Техрон: Марв, 1369. – 932 с.
9. Кирмонӣ, Х. Гул ва Наврӯз [Матн] / Х. Кирмонӣ. Бо эҳтимом ва кӯшиши К. Айнӣ. – Техрон: Интишороти бунёди фарҳанги Эрон, 1350. – 273 с.
10. Кирмонӣ, Х. Ашъори хоста [Матн] / Х. Кирмонӣ. Тартибдодаи К. Айнӣ // Садои Шарқ. – 1968. – №6. – С. 118-136.
11. Кирмонӣ, Х. Ҳамса [Матн] / Х. Кирмонӣ. Таҳия ва тавзеҳи Б. Раҳматов, О. Оқилов, Ш. Олимова. – Хучанд: Хуросон, 2017. – 880 с.
12. Рустам Алиев. Низами [Матн] / Р. Алиев, – Баку, 1983. – 143 с.
13. Саъид Ҳамидиён. Ормони шаҳри зебӣ. Гуфторхое дар шеваҳои баёни Низомӣ [Матн] / Ҳомидиён С.- Техрон: Интишороти Қатра, 1377. – 216 с.
14. Сарватиён, Мансур. Ганҷинаи ҳикмат дар осори Низомӣ [Матн] / С. Мансур – Техрон: Амири Кабир, 1370. – 288 с.
15. Мирзо, Муҳаммадали Мударрис. Райҳонат-ул-адаб [Матн] / М.Мударрис. – Техрон, 1970. – 928 с.
16. Мирҳошимӣ, Сайид Муртузо. Таъсирпазирии Ҳоҷуи Кирмонӣ аз Низомии Ганҷавӣ [Матн] / М. Муртузо // Ошно. –1389 – № 3. – С. 29 -30.
17. Фаҳруззамонӣ, Абдуннабӣ. Тазкираи Майхона [Матн] / А. Фаҳруззамонӣ. Муқаддима, тасҳеҳ ва таҳқиқи Аҳмад Гулчини Маонӣ; Баргардонандагони матн ба хатти кириллии тоҷикӣ ва муаллифони пешгуфтор У. Тоиров ва А. Авғонов. – Душанбе: Сино, 2019. – 790 с.

БАРРАСИИ ЧАНБАҲОИ АХЛОҚӢ ДАР МАСНАВИИ “РАВЗАТ-УЛ-АНВОР”-И ХОҶУИ КИРМОНӢ БО ТАЪСИРПАЗИРӢ АЗ ПАЁМАДҲОИ “МАХЗАН-УЛ- АСРОР”-И НИЗОМИИ ГАНҶАВӢ

Мақола ба таҳлили таъсирпазирӣи Ҳоҷу Кирмонӣ аз маснавии маъруфи “Махзан-ул Асрор”-и Низомии Ганҷавӣ равона шудааст, ки аҳаммияти ахлоқӣ ва тарбиявии онро дар осори шоир махсусан дар достони “Равзат-ул-анвор” баррасӣ мекунад.

Муаллиф нишон медиҳад, Ҳоҷу дар абёти зиёде ба таносуб аз манзумаҳои ахлоқии Низомӣ илҳом гирифта, арзишҳои инсонӣ маънавӣ, аз қабилӣ **адлу инсоф, муҳаббат, росткорӣ ва ҳусни ахлоқиро** дар шеър ва достонҳои худ бо забони бадеӣ ва тасвирҳои зинда инъикос кардааст.

Ҳамчунин, таъкид рафтааст, ки ҳар тасвир ва образ на танҳо барои зебӣ ва ҷаззобияти бадеӣ хизмат мекунад, балки **барои бедор намудани эҳсос ва фаҳмиши ахлоқӣ дар хонанда** низ равона шудааст.

Дар маҷмӯъ, таҳқиқ нишон медиҳад, ки осори гаронбаҳои ин ду шоири номовар, бо вучуди руҳияи ғазалӣ ва романтикӣ, **манбаи тарбиявӣ ахлоқиро** фарогир мебошанд. Истифодаи саноеи бадеӣ ва таҳми тасвирҳои эҳсосӣ ва ахлоқӣ дар достонҳо, махсусан дар “Равзат-ул-анвор”, маъно ва таъсири ахлоқӣ шеърро қавитар мекунад ва хонандаро ба **таълиму тарбияи маънавӣ ва эҳсоси инсоният** водор месозад.

Мавқеи устувори гуманистӣи Низомӣ ва Ҳоҷу дар осори адабиаш мавқеи муҳимму асосиро дарбар мегирад. Аз ҳар як инсон тақозо мекунад, ки дар муносибат бо инсонӣ дигар одоби муошират, эҳтиром, риояи иззати нафс, сидқу вафо, аҳду вафо ва хайру некиро ба қор андозад.

Осори Низомӣ ва Ҳоҷу дар ташаккул ва пеиравии афкори адабӣ, фалсафӣ, ҳунари, иҷтимоӣ ва ахлоқии мардуми форсзабон таъсири босазо гузоштааст.

Низомӣ шоири достонсара буда, аз асари панҷгонаи беамсолаш «Хамса» то ба ҳол аҳли фарҳанг лаззати маънавӣ мебардоранд. Шоир бо таълифи «Хамса»-и худ на танҳо дар адабиёти форсзабонӣ форсгӯён, балки дар адабиёти ховарзамин суннату мактаби махсусро поя гузошт, ки перомунӣ он тадқиқу наҷуҳиҳои арзишманде анҷом ёфтаанд.

Калидвожаҳо: Низомии Ганҷавӣ, Ҳоҷуи Кирмонӣ, достон, “Махзан-ул асрор”, “Равзат-ул-анвор”, забон, сабк, чанбаҳои ахлоқӣ, шеър, таъсирпазирӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қамбаров Ниёзалӣ Чоршанбиевич –Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, номзоди илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи филологияи Шарқи Наздики факултети тарҷумонӣ забонҳои Шарқ. Суроға: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. E-mail: niyozali75@list.ru. Тел.: (+992) 934 130 309.

ОБСУЖДЕНИЕ НРАВСТВЕННЫХ АСПЕКТОВ В МАСНАВИ “РАВЗАТ-УЛ- АНВАР” ХОДЖУИ КИРМАНИ ПОД ВЛИЯНИЕМ СООБЩЕНИЙ “МАХЗАН-УЛ- АСРОР” НИЗАМИ ГАНДЖАВИ

В статье проанализировано влияние Ходжу Кирмани на знаменитую маснави “Махзан-ул-Асрор” Низами Ганджави, рассматривая её моральное и воспитательное значение в творчестве поэта, особенно в рассказе “Равзат-ул-Анвар”.

Автор показывает, что Ходжу во многих стихах вдохновлялся нравоучительными поэмами Низами и отражал в своих стихах и рассказах человеческие и духовные ценности, такие как справедливость, любовь, честность и нравственность, используя художественный язык и яркие образы.

Также подчёркивается, что каждый образ служит не только для красоты и художественной привлекательности, но и для пробуждения нравственных чувств и понимания у читателя.

В целом, исследование показывает, что ценные произведения этих двух известных поэтов, несмотря на их газель и романтический дух, являются источником воспитания и нравственности. Использование художественных приемов и усиление эмоциональных и нравственных образов в рассказах, особенно в “Равзат-ул-Анвар”, усиливает смысл и моральное воздействие поэмы и побуждает читателя к духовному воспитанию и постижению человеческих чувств.

Важную и основополагающую роль в литературном творчестве Низами и Ходжу занимает сильная гуманистическая позиция. Они требуют от каждого человека в отношениях с другими людьми соблюдения этикета общения, уважения, самоуважения, честности, верности и доброты.

Произведения Низами и Ходжу оказали значительное влияние на формирование и развитие

литературной, философской, художественной, социальной и моральной мысли персидскоязычного народа. Низами - поэт эпической поэзии, и его непревзойденное пятитомное произведение “Хамса” до сих пор доставляет духовное наслаждение людям культуры. Своим произведением “Хамса” поэт заложил особую традицию и школу не только в персидскоязычной литературе, но и в литературе Востока, вокруг которой проводились ценные исследования.

Ключевые слова: Низами Ганджави, Ходжу Кирмани, эпос, “Махзан-ул-асрор”, “Равзат-ул-анвар”, язык, стиль, моральные аспекты, поэзия, впечатлительность.

Сведения об авторе: Камбаров Ниёзали Чоршанбиевич – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, кандидат филологических наук, доцент кафедры филологии Ближнего Востока факультета переводчиков восточных языков. Адрес: 734019. Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Мухаммадиев, 17/6. E-mail: niyozali75@list.ru. Тел.: (+922) 934 130 309.

DISCUSSION OF MORAL ASPECTS IN THE MASNAWI “RAVZAT-UL-ANWAR” BY KHOJU KIRMANI UNDER THE INFLUENCE OF THE “MAHZAN-UL-ASROR” BY NIZAMI GANJAVI

The article analyses the influence of Khoju Kirmani on the famous masnavi “Mahzan-ul-Asror” by Nizami Ganjavi, considering its moral and educational significance in the poet's work, especially in the story “Ravzat-ul-Anwar”. The author shows that Khoju was inspired by Nizami's moralistic poems in many of his verses and reflected human and spiritual values such as justice, love, honesty and morality in his poems and stories, using artistic language and vivid imagery.

It is also emphasised that each image serves not only for beauty and artistic appeal, but also to awaken moral feelings and understanding in the reader. Overall, the study shows that the valuable works of these two famous poets, despite their ghazal and romantic spirit, are a source of education and morality. The use of artistic techniques and the reinforcement of emotional and moral images in the stories, especially in “Ravzat-ul-Anwar”, enhances

the meaning and moral impact of the poem and encourages the reader to pursue spiritual education and the understanding of human feelings. An important and fundamental role in the literary work of Nizami and Khoju is played by a strong humanistic position. They require every person in their relationships with others to observe the etiquette of communication, respect, self-respect, honesty, loyalty and kindness.

The works of Nizami and Khoju had a significant influence on the formation and development of literary, philosophical, artistic, social and moral thought among the Persian-speaking people. Nizami is a poet of epic poetry, and his unsurpassed five-volume work *Khamsa* still brings spiritual pleasure to people of culture. With his work “Khamsa” the poet established a special tradition and school not only in Persian-speaking literature, but also in Eastern literature, around which valuable research has been conducted.

Keywords: Nizami Ganjavi, Khoju Kirmani, epic “Mahzan-ul-Asror”, “Ravzat-ul-Anwar”, language, style, moral aspects, poetry, impressionability.

Information about the author: Qambarov Niyozali Chorshanbievich – International University of foreign languages of Tajikistan named Sotim Ulughzoda, candidate of philological sciences, associate professor of the Department of Near Eastern philology the faculty of translation of eastern languages. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. E-mail: niyozali75@list.ru. Phone: (+922) 934 130 309.

УДК 81'374.2

АЗ ТАЪРИХИ ТАДВИНИ «ФАРҲАНГИ МУХТАСАРИ «ШОҲНОМА»

Қодиров Д.С.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Фарҳангнависӣ (форсӣ: نویسی فرهنگ) ё фарҳангшиносӣ (форсӣ: نگاری فرهنگ), ки бо истилоҳи лексикография (юн. қадим λεξικόν [lexikon] «фарҳанг» + γράφω [grapho] «менависам») миёни урупоӣён маъруфу мустаъмал аст, яке аз ҳавзаҳои дониши забоншиносӣ ва муҳтавои баҳси онро баррасии наҳваи нигориши фарҳангномаҳо бар мабной осори хаттӣ ва забонҳои маҳаллӣ ташкил медиҳад.

Анъанаи фарҳангшиносӣ дар байни мардуми форсу тоҷик таърихи дерина дошта, муҳаққиқон тадвини нахустин луғатномаҳои муътабари тафсириро ба қарни IX нисбат додаанд [8, с. 24]. Фарҳангномаҳо аз рӯи талаботу қонунмандии муқарраркардаи илми фарҳангшиносӣ таҳия гардида, вожагон вобаста ба навъи шарҳ дар фарҳангҳои доиратулмаорифӣ ва филологӣ ғирдоварӣ мешаванд. Ба ҳангоми шарҳу тафсир кӯшиши фарҳангшиносон бар он равона мешавад, ки шавоҳид ва додаҳои марбут ба моддаҳои луғавӣ (аз назари маънӣ, талаффуз, имло, коргириву қорбурд, решашинохтӣ ва ғайра) илмӣ буда, ҳатталимкон барои мутолиакунанда ва қорбарон қобили қабул ва, ба қавле, қорбарписанд бошанд. Дар шароити кунунӣ фарҳангшиносӣ ҳам низоми мушаххасу устувор ва ҳам таҳаввули гузаштара ба ҳамроҳ дорад.

Дар мақолаи ҳозир мо тасмим гирифтаем, ки мулоҳизоте чанд марбут бар сохтор ва таърихи таълифи «Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома», ки мусаввадаи он дар 661 саҳифаи мошиннавис ба қалами донишманди асили тоҷик Иброҳими Ализода мутаалиқ аст, ироа намоем. Мусаввадаи мазкур баъдан аз ҷониби фарҳангшиносон Ҳафиз Рауфов ва Зоҳир Аҳрорӣ таҷдиду такмил ва тасҳеҳ гардида, солҳои 90-уми қарни гузашта дар шакли «Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома» ба муомилоти илмӣ ворид карда шуд. Фарҳанг шарҳи зиёда аз панҷ ҳазор вожаву ибороти «Шоҳнома»-и лозаволи Абулқосим Фирдавсро дар бар гирифта, онро метавон аз рӯи таъйинот ба гурӯҳи луғоти осори адабон шомил намуд [8, с. 58].

Мусаллам аст, ки «Шоҳнома» дар тули қарнҳои гузашта то бад-ин рӯзон ҳамвора мавриди таваҷҷуҳи хоссу ом қарор гирифта, роҷеъ ба мавзӯ ва масоили он рисолат ва мақолоти сершуморе бо забонҳои мухталифи дунё мунташир шудааст, ки аз маҳбубияти асар дар миёни ақому ақшори гуногун дарак медиҳад. Бисёре аз дostonҳои «Шоҳнома» тарҷума шуда, таҳияи матни интиқодии он дар баъзе доираҳои шарқшиносии олам низ сурат гирифтааст.

«Шоҳнома» танҳо мавриди таҳқиқ ва пажӯҳиши мутахассисини адабиёти Ховар набуда, балки дар мақоми мутолиа ва омӯзиши донишмандони сойири илмӣ, аз ҷумла забоншиносон низ қарор доштааст. Илова бар ин, қорғирӣ аз матни ин ҳамосаи безавол чун маводди муътамади илмӣ дар ҷараёни таълифи силсилаи луғатномаҳо, аз ҷумла луғатҳои махсусе, ки ба «Шоҳнома» баҳшида шудаанд, ба ҳукми анъана даромадаст. Азбаски шарҳи муфассали ҷигунагии ин ҳама осор ва вижагиҳои мушаххаси онҳо аз баҳси асосии ин мақола то андозае хориҷ аст, мо танҳо бо овардани маълумоти иҷмолӣ иктифо мекунем.

Нахустин луғатшиносе, ки аз «Шоҳнома»-и Ҳакими Тӯс ба тариқи фаровон суд ҷуст, муаллифи «Луғати фурс» Асадии Тӯсӣст. Асадии Тӯсӣ зимни шарҳу тафсири вожагон аз матни «Шоҳнома» далел оварда, андешаҳои хешро тақвият мебахшад. Луғати мазкур барои таҳияи дигар луғатномаҳои муътабар сарчашмаи муътамад маҳсуб шуда, аз ҷумла дар тадвину танзими «Фарҳанги Қаввос» бисёр муассир аст [2, с. 27]. Равияи интиҳобкардаи Асадии Тӯсӣ дар фарҳангномаҳои баъдӣ мувоот гардида, дар тавсиф ва ташреҳи моддаҳои луғавӣ истинод ба ашъори шуаро, хосса «Шоҳнома», густариши бештаре пайдо кардаст. Дар фарҳангҳои «Сихоҳ-ул-фурс»-и Ҳиндушоҳи Наҳҷавонӣ, «Маҷмаъ-ул-фурс»-и Сурури Кошӣ, «Фарҳанги Ҷаҳонғирӣ»-и Ҳусайни Инҷу, «Фарҳанги Рашидӣ»-и Рашидуддини Аттатавӣ, «Баҳори Аҷам»-и Рой Тик Чанди Баҳор, «Мусталехот-уш-шуаро»-и Ворастаи

Лохурӣ, «Фарҳанги Онондроч»-и Муҳаммад Подшоҳ ва амсоли инҳо ҳамин тамоил бештар қувват гирифт. Чунончи, муаллифи «Фарҳанги Ҷаҳонگیر» Ҳусайни Инҷу дар 765 маврид барои шарҳи вожагон ба «Шоҳнома» мурочиат карда, аз мавҷуди фарҳанге бо номи «Фарҳанги луғати «Шоҳнома» дар қарни XVII ёдовар мешавад. Соҳиби «Анҷуманорони Носирӣ» Ризоқулихони Ҳидоят аз «Луғати «Шоҳнома»-и Муҳаммад Тӯсии Алавӣ, ки маонӣ дар ҳавошии он марқум буд, хабар медиҳад [8, с. 4].

Муаллифони фарҳангномаҳои то асри XV аз ҳастии «Луғати «Шоҳнома» ёдовар шуданд. Масалан, дар давраи мутақаддимин таҳияи «Ҷавоиди Бурҳонӣ» бар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ (то соли 822 / 1419) маълум буд [1, с. 62].

Устои Донишгоҳи Техрон доктор Ризода Шафак дар соли 1320 шамсии ҳиҷрӣ ба таснифи луғати махсуси «Шоҳнома» пардохта, таҳти унвони «Фарҳанги «Шоҳнома» луғати мухтасареро дар Техрон chop намуд [5, с. 4].

Илова бар ин, дар сӣ соли охир бо кӯшиши муҳаққиқон ва суҳанронихое, ки дар маҷмеи илмӣ Эрон шуда ва мақолоте, ки дар маҷаллот ба таъб расидаанд, бархе аз мушкилоти мавзуи мавриди баҳс ҳал гардид. Дар ин кори хайр Моҳёри Наввобӣ ва Ҷалоли Холиқии Мутлақ дар мақолоти мутааддид ва Алии Равоқӣ дар таълифу нашри ду дафтари «Вожаҳои ношинохтаи «Шоҳнома» саҳим буданд [4, с. 317].

Фарҳанги дигари пурариш «Вожаномак» ном таълифоти Абдулҳусайни Нӯшин мебошад, ки луғоти нодири «Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавиро маънидод намудааст. Нӯшин шеваи ҷолиби кори нигорандагиро дар таълифи фарҳанг пеша мекунад, ки амали ӯ аз 9 ҷиҳат қобили таваҷҷуҳ таҳсин мебошад. Дар луғат асмонӣ ҳоссе, чун *Рустаму Афросиёб* ва *Сухробу Сиевуш* ба далели ба хонанда номошно буданашон шарҳ наёфтаанд, ба ҷойи ин номҳо вожагони мураккаби *бадғумон*, *некахтар*, *бодсард* ва амсоли инҳо маънидод шудаанд; ибороти дур аз зеҳн *дида бар дидан аст*, *аз дари кор нест* ва монанди инҳо шарҳ ёфтаанд. Дар луғат маонии маҷозӣ ва киноёте, монанди: *ба моҳе гироянда шудааст*, *рӯзи фарёд рахт бастан*, *сар сӯйи касе ниҳодан...* тафсир ёфта, мусанниф бо овардани як байт аз «Шоҳнома» ҳамчун шояди маъноӣ иқтифо кардааст. Аз шоирону носирони дигар барои тақвияти андеша иқтибос оварда, моли кадом шоир будани абётеро, ки фарҳангнигорони пешин иштибоҳан ба шоири дигар нисбат доданд, аниқ муқаррар шудааст. Бо ин ҳама, дар тамоми муддати тавдвини фарҳанг Абдулҳусайни Нӯшин иртиботи хешро бо муаллифони фарҳангҳои муътабар катъ накарда, бо нигоҳи интиқодӣ ба моли онҳо мурочиат кардааст [5, с. 5-6].

Аз таҳлили мухтасари фарҳангномаҳои ғавқуззикр бармеояд, ки то тавдвини «Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома» чандин фарҳангҳои муътабар бар пояи ин ҳамосаи миллий офарида шудаанд, ки аз иддае аз онҳо бар иллати ҳаводиси таърихӣ танҳо ном боқӣ мондаасту ҳалос. Аз таҳлили луғатҳои мавҷуда бармеояд, ки «*ин гуна луғатҳо барои тартиб додани фарҳанги ҷомеи забони адабии тоҷик, ки онро инкишофи имрӯзаи забони адабиёти тоҷик, рағнақи илму маданият тақозо дорад, хеле заруранд*» [3, с. 5].

Дар Урупо омӯхтани «Шоҳнома» ва луғати он аз лаҳзае оғоз гардид, ки мусташири Фарб ба забону маданияти Шарқ таваҷҷуҳ зоҳир намуданд. Дар ин бобат луғати ҳосси «Шоҳнома»-и муҳаққиқи олмонӣ Вулфро махсус бояд ёдовар шуд, ки мурағбии «Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома» Иброҳими Ализода аз он таъсир пазируфта, ба он бо назари интиқодӣ мурочиат намудааст. Вулф дар таҳияи ин луғат 20 соли умри худро сарф намуда, ин кори сангинро дар вазъияте ба дӯш гирифт, ки дар Урупо нусхаи интиқодии «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ мавҷуд набуд. Сарфи назар аз ин, луғати Вулф монанди ҳар кори нахустини фарҳангнигорӣ оғӣ аз камбудҳо набуда, имрӯз тозагии худро аз даст додааст ва бо пешрафтҳои дар тасҳеҳи матни «Шоҳнома» ва таҳқиқи тааммул дар вожагону мутуни қуҳан арзиши он коста шудааст [4, с. 317].

Мусаннифи «Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома» Иброҳими Ализода дар ин маврид мақолаеро таҳти унвони «Сухане чанд оид ба луғати «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ» дар «Ахбороти шӯбаи ғанҳои ҷамъиятӣ»-и АИ РСС Тоҷикистон (соли 1957. – №2. – С. 53-65) ба таъб расонида, дар бисту ҳафт модда доир ба қубҳи луғати Вулф, ки шоистатарин луғати «Шоҳнома» дар Фарб мебошад, муфасссал таваққуф намуда, он камбудҳоро бо ифодаи «дар

беш аз дусад маврид мебошад», таъкид мекунад [5, с. 7-9].

Аз мусаввадаи «Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома» маълум мегардад, ки на ҳама он камбудҳое, ки дар луғати Вулф роҳ ёфтаанд ва дар мақолаи болозикр таъкид шудаанд, аз ҷониби мусанниф ва муаллиф Иброҳими Ализода дар мусаввада ислоҳ шудаанд [5, с. 9]. Мусаввадае, ки аз рӯи он «Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома» аз ҷониби Ҳафиз Рауфов ва Зоҳир Асрорӣ рӯи ҷопро дидааст, муқаддима надошта, нусхаи чандум буданаш маълум нест. Дар матни он ғалатҳои зиёде роҳ ёфта, усули танзими луғатсозӣ низ пурра риоя нашудааст. «*Аз сабаби набудани муқаддима мақсади мурағбатӣ (Иброҳими Ализода – иловаи мо) ва усули кори ӯ аз сохтани чунин луғат равшан нест. Аз ин рӯ, доир ба таърихи танзими «Луғат», миқдор ва мундариҷаи захираи луғавии интихоби он чизе гуфтан душвор аст*» [5, с. 7].

Бо дарназардошти ин ҳама навоқиси мусаввада, таҳиягарон Ҳафиз Рауфов ва Зоҳир Асрорӣ ба матни «Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома» тасҳеҳу таҷдид даровардаанд, ки мо он навгониҳоро чунин рақам мезанем:

1. Тартиби алифбои мусаввада ҳамчун принципи асосии фарҳангшиносӣ, ки на ҳамеша риоя шудааст, барқарор гардид;
2. Қайдҳои пароканда, ки шояд дар қараёни истифодаи луғати Вулф ба миён омадаанд ва ишораи сарчашмаи лексикографӣ надоранд, сарфи назар шудаанд;
3. Иддае аз воҳидҳои луғавии шубҳаноки ин мусаввада, ки дар луғатҳои муътабар шарҳ наёфта, барояшон сарчашмаҳои луғавӣ ҳам пайдо нашуд, аз луғат соқит карда шудаанд;
4. Байтҳои аз назари вазн ғалат, ба мучиби адами зикри саҳифа аз луғат хориҷ шудаанд;
5. Дар луғат бартарӣ ва эътибор ба наشري сириллии матни тоҷикии «Шоҳнома» дода шуда, талаффузи тоҷикии вожагонӣ *чишм – чашм, шанидан – шунидан, давет – давог, ва асмой хосси Фиродун – Фурайдун – Фаридун, Широз – Шероз* ва ғайра ба назар гирифта шудааст;
6. Баъзе мутахассисон дар вақти мутолиаи мусаввада (ҳанӯз дар вақти дар қайди ҳаёт будани муаллиф) як гурӯҳ вожагонро ба иллати мутадовилу мустаъмал буданашон берун карданашонро салоҳ донистаанд. Ҳангоми таҳрир бо дарназардошти маънои иловагӣ ва нақши онҳо дар вожаҷозиву ибораорӣ, иддае аз ин вожагон вориди луғат шудаанд;
7. Қисме аз луғоти «Шоҳнома», ки ба мусаввада роҳ наёфтаанд ва табиати вожаҷозии забони тоҷикиро ошкор менамоянд, ба луғат дохил карда шудаанд;
8. Тафсиру маънидоди дурусти вожагон, ки дар мусаввада ғалату иштибоҳ шарҳ дода шудаанд, дар луғат ислоҳи худро пайдо кардаанд;
9. Дар луғат ба як идда вожагон ва ибороти хосси забони «Шоҳнома» аҳамият дода шуд, ки дар фарҳангҳои пешин, аз ҷумла дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ», ба назар намерасанд;
10. Дар луғат номи ашхос, алқоб ва ҷойномаҳо, ки дар «Шоҳнома» мавриди истифода қарор гирифтаанд, шарҳ ёфтаанд;
11. Гунаҳои асли ва асосии вожагон дар аввал оварда шуда, шаклҳои мустаъмали онҳо бо аломати мувозинат дар шафати гунаи асосӣ оварда шудаанд. Чунончи: *Фориқин / Форқин, Пайдовасӣ / Пайдовусӣ*;
12. Калимаҳои ҳамгун ба воситаи арқами римӣ дар луғат сабт гардида, маънидод шудаанд. Масалан: *Раи I*. Номи рӯзи ёздаҳуми ҳар моҳи шамсӣ; *Раи II*. Воҳиди андозаи масофат;
13. Агар воҳиди луғавӣ дар шакли ибораи муайян номи маҳфуми мушаххасро ифода намояд, ба сифати моддаи алоҳидаи луғавӣ шарҳ дода мешавад;
14. Барои равшантар намудор шудани ҷилваҳои маъно ва шакли вожагон дар луғат ҷандин ихтисораҳо ба қор рафтааст. Аз ҷумла: *муарраб* – шакли арабишуда, *муҳаффаф* – шакли сабукшуда, *муқобил* – зидмаъно, *амола* – табдили “о” ба “е” (“и”): *ниг.* – нигаред, *а* – арабӣ, *т* – туркӣ;
15. Вожагонӣ ташреҳӣ аз рӯи тартиби алифбо бо хатти сиёҳи равшан ва ҳарфҳои нисбатан калон дар луғат ҷойгир шуда, баъди он шарҳ оварда мешавад [5, с.10-13].

Метавон гуфт, ки дар таҳрири нав «Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома» ба тамоми меъёрҳои луғатсозии муосир ҷавобгӯӣ буда, мураттибон тавонистанд, ки луғати нодиреро дар хидмати хонандагон вогузор намоянд.

Ҳамин тариқ, тааммуқ дар «Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома» моро ба чунин натиҷагирӣ водор менамояд, ки фарҳанги мазкур дар боби танзиму таснифи луғоти «Шоҳнома» асари ягона ва мукамал набошад ҳам, он дар рафъи мушкिलоте, ки мутолиакунандагони ин ҷамосаи миллӣ гоҳе бо онҳо бархӯрд мекунанд, ба ҳадде ёрмандӣ мерасонад. Аз аломат ва ихтисороти шартии коргирифтаи таҳиягарони фарҳанги мазкур бармеояд, ки имрӯз вақти он расидааст, то барои тадвину таҳияи фарҳангномаҳои мухталиф бар мабной ин ҷамосаи беназир, ки бо ташабусси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба хонадони ҳар як тоҷик ҳамчун тухфа расид, як ниҳоди махсус созон дода шуда, масъулини ниҳод вазифадор карда шаванд, ки вожагони «Шоҳнома»-ро [6; 7] аз назари мавзӯӣ, басомад, сайри таърихӣ, муносибатҳои гуногуни семантикӣ ба шакли фарҳангномаҳои алоҳида дарорад. Таълифи ин навъи фарҳангномаҳо ба наҳве бояд тарҳрезӣ шаванд, ки дар он вожаҳои матни мухтор ва вожаҳои абъте, ки илҳокӣ шумурда шуда ва дар зайли сафаҳот ҷой гирифта ба тафкик гирдоварӣ гардад. Тавон гуфт, ки интишори чунин фарҳангномаҳо бузургтарин хидмат ба забони тоҷикӣ ва калиди «Шоҳнома»-шиносӣ хоҳад буд. Гузашта аз ин, хонандагонро дар фаҳми дақиқи ашъори «Шоҳнома» ёрӣ хоҳад кард ва ин иқдом дар тасҳеҳи ниҳоии «Шоҳнома» ва рафъи мушкilotу мавроиди мубҳами он муҳаққиқини ояндаро мадад хоҳад расонид.

АДАБИЁТ:

1. Воҳидов, А. Фарҳангшиносии форсӣ-тоҷикӣ дар асрҳои X-XIX / Амон Воҳидов. – Самарқанд. 2018. – 144 с.
2. Қодиров, Д.С., Чиллаев С.Қ. Таъсирпазирии Сайфҷоми Ҳиравӣ аз Фаҳриддини Мубораширо Ғазнавӣ / Дилшод Қодиров, Сухроб Чиллаев // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. – №1/3(77). 2020. – С. 24-28.
3. Нуров, А. Фарҳанги осори Ҷомӣ / Амон Нуров (ибора аз ду ҷилд). – Ҷ. 1. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи советии тоҷик. – 1983. – 536 с.; Ҷ. 2. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи советии тоҷик. – 1988. – 608 с.
4. Риёҳӣ, Маҳмадаминӣ. Фирдавсӣ (зиндагӣ, андеша ва шеърӣ) – Душанбе: Бухоро, 2012. – 340 с.
5. Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома» / тартибдиҳанда Ализода Ибароҳим. – Душанбе: Адиб, 1992. – 496 с.
6. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. – Ҷ. 1. – Душанбе: Шарқи озад, 2025. – 792 с.
7. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. – Ҷ. 2. – Душанбе: Шарқи озад, 2025. – 704 с.
8. Ҳошимов, С. Луғатшиноӣ / Ҳошимов Собирҷон. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг. – 2004. – 80 с.

АЗ ТАЪРИХИ ТАДВИНИ «ФАРҲАНГИ МУХТАСАРИ «ШОҲНОМА»

Дар мақола муаллиф дар хусуси «Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома», ки мусаввадаи он дар 661 саҳифаи мошиннавис ба қалами донишманди асили тоҷик Иброҳими Ализода мутаалиқ аст, изҳори андеша намуда, хидмати фарҳангшиногон Ҳафиз Рауфов ва Зоҳир Аҳрориро дар таҷдиду такмил ва тасҳеҳи он ба риштаи таҳқиқ ғирфтааст. Муаллифи мақола бар ин назар аст, ки фарҳанги мазкур бар асоси сарҷамномаҳои мутақаддими луғатшиноӣ таҳия гардида, дар боби танзиму таснифи луғоти «Шоҳнома» асари ягона ва мукамал набошад ҳам, он дар рафъи мушкilotе, ки мутолиакунандагони ин ҷамосаи безавол гоҳе бо онҳо бархӯрд мекунанд, ба ҳадде ёрӣ мерасонад.

Калидвожаҳо: «Шоҳнома», фарҳангшиноӣ, вожа, луғат, матн, матни интиқодӣ, ҷамоса, тасҳеҳ, шарҳу тафсир.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қодиров Дилшод Сайдаллоевич, номзади илмҳои филология, муовини ректори оид ба илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев. Тел.: (+992) 93 133 07 77; e-mail: kodirov_8080@mail.ru.

ИЗ ИСТОРИИ СОЗДАНИЯ «КРАТКИЙ СЛОВАРЬ «ШАХНАМЕ» («ФАРҲАНГИ МУХТАСАРИ «ШОҲНОМА»)

В статье автор предоставляет научную информацию о «Кратком словаре «Шахнаме» («Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома»», черновик который, состоит из 661 машинописной страницы, написан таджикским учёным Иброхимом Ализоде. Для обновления, улучшения и пересмотра словаря были привлечены лексикографы Хафиз Рауфов и Зохир Ахрари. Автор статьи считает, что этот словарь был разработан на основе передовых лексикографических источников, и хотя он не является единым и полным трудом в области классификации лексики «Шахнаме», но в некоторой степени помогает в решении проблем, с которыми иногда сталкиваются читатели этого величайшего эпоса.

Ключевые слова: «Шахнаме», лексикография, слово, словарь, текст, критический текст, эпос, исправление, объяснение и интерпретация.

Информация об авторе: Кодиров Дилишод Сайдаллович, кандидат филологических наук, проректора по науке и инновациям Хорогского государственного университета им. М. Назаршоева. Тел.: (+992) 93 133 07 77; e-mail: kodirov_8080@mail.ru.

FROM THE HISTORY OF THE CREATION OF THE 'CONCISE DICTIONARY OF THE SHAHNOMA' ('FARHANGI MUKHTASARI SHOHNOMA')

In this article, the author provides scientific information about the 'Concise Dictionary of the Shahnoma' ('Farhangi Mukhtasari Shohnoma') – a draft manuscript consisting of 661 typewritten pages and compiled by the outstanding Tajik scholar Ibrohim Alizode. Lexicography specialists Hafiz Raufov and Zohir Ahrory were involved in improving, refining and correcting this dictionary. The author of the article believes that, although this dictionary is based on classical lexicographical sources and does not claim to be an exhaustive academic work in the field of classification and systematisation of the Shahnameh lexicon, it contributes significantly to resolving some of the difficulties sometimes encountered by connoisseurs of this great epic.

Keywords: 'Shahnameh', lexicography, lexical units, dictionary, text, critical edition, epic, correction, interpretation and comprehension.

About the author: Qodirov Dilshod Saydalovich, Candidate of Philological Sciences, Vice-Rector for Research and Innovation Khorog State University named after M. Nazarovshev. Contact phone: (+992) 93 133 07 77; E-mail: kodirov_8080@mail.ru.

УДК: 398.2

НАҚШИ БОЙҒОНӢ ВА МАХЗАНҲОИ РАҚАМӢ ДАР ҲИФЗ ВА РУШДИ МЕРОСИ ФОЛКЛОРӢ

Қурбонхонова Н.

Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови АМИТ

Мероси шифоҳии ҳар як халқият ҳамчун омили муҳимми ташаккули худшиносии миллӣ ва пойдорӣ арзишҳои иҷтимоӣ арзёбӣ мегардад. Ин навъи мерос на танҳо инъикоскунандаи воқеиятҳои таърихӣ гузашта мебошад, балки ҳамчун воситаи муассири интиқоли таҷрибаи иҷтимоӣ, ҷаҳонбинӣ ва арзишҳои маънавии наслҳо аз як давра ба давраи дигар хизмат мекунад. Дар ин замина, метавон таъкид намуд, ки осори шифоҳии мардумӣ ё худ фолклор, маҷмӯи мураккаби унсурҳои фарҳангиро дар бар гирифта, анъана, урфу одат, меъёрҳои ахлоқӣ ва арзишҳои иҷтимоиро дар худ таҷассум менамояд.

Аз дидгоҳи илмӣ, фолклор на танҳо як шакли эҷодиёти бадеӣ, балки низоми махсуси нигоҳдорӣ ва интиқоли донишҳои ҷамъиятӣ ба ҳисоб меравад. Мероси шифоҳӣ ҳамчун омили муттаҳидкунандаи ҷомеа амал намуда, ба таҳкими ҳамбастагии иҷтимоӣ ва эҳсоси мансубият ба як фарҳанги мушаххас мусоидат мекунад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва таъсири равандҳои гуногуни иҷтимоӣ, аҳаммияти фолклор боз ҳам бештар мегардад, зеро он ҳамчун василаи ҳифзи ҳувиати миллӣ ва муқовимат ба гумшавии хусусиятҳои фарҳангии асли баромад менамояд.

Қайд кардан зарур аст, ки дар марҳилаҳои ибтидоии рушди ҷомеа, махсусан дар

давраи пешазхаттӣ сабт ва интиқоли мероси фолклорӣ асосан тавассути усулҳои шунавоӣ ва хотиравӣ амалӣ мегардид. Дар чунин шароит, нақши асосиро анъанаи даҳонӣ иҷро намуда, аз як насл ба насли дигар интиқоли устураҳо, ривоятҳо, афсонаҳо ва дигар жанрҳои эҷодиёти мардумӣ тавассути ҳофиза ва нақли шифоҳӣ сураат мегирифт. Ҳамзамон, барои мустаҳкам намудани баъзе унсурҳои хотираи ҷамъиятӣ инсон аз воситаҳои моддӣ, аз қабилӣ санг, ҷӯб ва дигар ашёи табиӣ истифода мебард, ки дар онҳо нишонаҳо, аломатҳо ва тасвирҳои рамзӣ ҳаққонӣ ё сабт мегардиданд. Бо вучуди аҳамияти муҳимми ин шаклҳои ибтидоии интиқол, онҳо дорои маҳдудиятҳои ҷиддӣ низ буданд. Махсусан, вобастагӣ аз хотираи инсон ва набудани низоми мукаммали сабти хаттӣ боиси он мегардид, ки иттилоот дар ҷараёни интиқол ба тағйир, таҳриф, ихтисор ё ҳатто нобудшавии пурра дучор шавад. Ин раванд дар навбати худ, ба коста гардидани саҳеҳият ва аслияти матнҳои фолклорӣ оварда мерасонд. Ин ҳодисаро дар тасвирҳои рӯи санг, ки дар деҳаҳои гуногуни Бадахшон вучуд доранд, мушоҳида намудем. Аз ин рӯ, бисёре аз намунаҳои эҷодиёти шифоҳӣ дар тӯли таърих ё тағйир ёфтаанд, ё тамоман аз байн рафтаанд. Дар робита ба ин фолклоршиносии рус Н. И. Савушкина таъкид менамояд, ки шаклҳо ва усулҳои ҷамъовариҳои маводи фолклорӣ дар ҷараёни рушди илми фолклоршиносӣ тадриҷан тағйир ёфта, тақмил меёбанд. Ба андешаи ӯ ин раванд дар ҳар марҳилаи таърихӣ вобаста ба вазифаҳо, масъалаҳои илмӣ ва сатҳи дастовардҳои методологӣ муайян мегардад [5, с. 5]. Яъне, пешрафти назариявӣ ва амалӣ дар ин соҳа мустақиман ба тақмили усулҳои ҷамъоварӣ, сабт ва таҳлили маводи фолклорӣ мусоидат намудааст.

Бо пайдоиши хат ва ташаккули низоми навишторӣ, имкониятҳои сабт ва ҳифзи иттилоот ба таври назаррас васеъ гардиданд. Сангнавиштаҳо, лавҳаҳои гуногун, тасвирҳо ва ҳаққонӣҳо дар рӯи сангҳо, сутунҳо ва дигар ёдгориҳои моддӣ ба вучуд омада, ҳамчун воситаи устувори сабти маълумоти таърихӣ ва фарҳангӣ хизмат карданд. Ин навъи сабт на танҳо ба ҳифзи иттилоот мусоидат намуд, балки имконият фароҳам овард, ки таҷрибаи таърихӣ фарҳангии ҷомеа аз як насл ба насли дигар бо дақиқияти бештар интиқол ёбад.

Дар замони муосир чунин ёдгориҳо ҳамчун ҷузъи муҳимми хотираи таърихӣ инсоният арзёбӣ гардида, барои омӯзиши равандҳои фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва таърихӣ манбаи бозғатимодии илмӣ ба ҳисоб мераванд. Онҳо на танҳо арзиши таърихӣ доранд, балки ҳамчун шоҳидони зиндаи марҳилаҳои гуногуни рушди тамаддун барои таҳқиқоти байнисоҳавӣ низ аҳамияти хоса касб мекунанд. Ҳамин тариқ, гузариш аз анъанаи шифоҳӣ ба сабти хаттӣ марҳилаи муҳим дар таърихи ҳифз ва интиқоли мероси фолклорӣ буда, заминаи рушди минбаъдаи илмҳои гуманитарӣ, аз ҷумла фолклоршиносиро фароҳам овардааст.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди босуръати технологияи иттилоотӣ масъалаи ҳифз ва нигоҳдории мероси аҷдодӣ аҳамияти бештар касб намудааст. Хусусан, маводи фолклорӣ, ки асосан дар шакли шифоҳӣ вучуд доштанд ва баъдан ба шакли хаттӣ сабт гардиданд, ба ҳифзи махсус ниёз дорад. Чунин мерос айни замон дар бойгонӣҳо нигоҳдорӣ шуда истодаанд.

Бойгонӣ яке аз унсурҳои асосии инфрасохтори илмӣ ба ҳисоб рафта, дар нигоҳдорӣ, ҳифз ва ба низом даровардани маводи шифоҳӣ ва таърихӣ нақши муҳим дорад. Он ҳамчун маҳзани бозғатимод имконият фароҳам меорад, ки маълумоти арзишманд ба таври муназзам нигоҳ дошта шавад. Дар соҳаи фолклоршиносӣ бойгонӣ дорои аҳамияти махсус мебошад. Маводи фолклорӣ, ки дар натиҷаи корҳои экспедитсионӣ ва таҳқиқоти саҳроӣ ҷамъоварӣ шудаанд, дар чунин маҳзанҳо нигоҳдорӣ гардида, ҳамчун сарчашмаҳои бозғатимодии таҳқиқотӣ хизмат менамоянд. Ин гуна мавод, ки шакли аслии эҷодиёти мардумиро таҷассум мекунанд, имконият медиҳад, ки муҳаққиқон равандҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва таърихӣ ҷомеаро дар заминаи далелҳои муътамад мавриди омӯзиш қарор диҳанд. Ҳамин тавр, бойгонӣ на танҳо захираи иттилоот, балки пояи методологии таҳқиқоти фолклорӣ низ ба ҳисоб меравад.

Аз ҷумла, дар бойгонии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, ки бар пояи фонди фолклори халқи тоҷики Институти забону адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ ба номи А. Рӯдакӣ таъсис ёфтааст, яке аз маҳзанҳои муҳимтарини мероси шифоҳӣ ба шумор меравад. Дар он

устураҳо, ривоятҳо, афсонаҳо, қиссаҳо, чистонҳо, зарбулмасалҳо, сурудҳои мардумӣ ва ҳамчунин дастнависҳои муҳаққиқону шоирони халқӣ нигоҳдорӣ мешаванд.

Ба андешаи фолклоршинос Р. Раҳмонӣ раванди ҷамъоварӣ, нашр ва таҳқиқи фолклор, ки дар асри XX дар кишварҳои аврупоӣ шакл гирифта буд, тавассути муҳаққиқони рус ба минтақаи Осиёи Марказӣ низ интиқол ёфт. Ин раванд ба ташаккули мактаби миллии фолклоршиносӣ ва густариши корҳои саҳроӣ дар байни халқҳои минтақа мусоидат намуд. Дар натиҷа, ҷамъовариҳои маводи шифоҳӣ хусусияти бештари илмӣ ва низомманд пайдо карда, барои таҳқиқоти минбаъда заминаи мустаҳкам фароҳам оварда буд [4, с. 134].

Қобили зикр аст, ки ба ғирдовариҳои нахустини маводи шифоҳии мардуми Бадахшон як қатор муҳаққиқони хориҷӣ ва рус, аз қабили Бернард Шоу (солҳои 1876–1877), Д. Л. Иванов (1883), А.А. Семёнов (1900–1901), А.А. Бобринской (1895, 1898, 1901), И.И. Зарубин (1914–1916), М.С. Андреев (аз соли 1900), П.М. Майский (1934), Лентс (1938–1939), А.Н. Богдаев (1935) ва А.З. Розенфельд (1956) машғул гардидаанд [12, с. 14–19; 2, с. 106]. Гарчанде ки қисме аз маводи ҷамъовардаи онҳо дар бойгонии Институт ба таври пурра ҳифз нашудааст, аммо ин осор дар шакли нашрияҳои гуногун то имрӯз дастраси муҳаққиқон гардида, аҳамияти худро ҳамчун сарчашмаҳои муҳимми илмӣ нигоҳ доштаанд.

Ҷамъовариҳои маводи бойгонии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандаров аз солҳои 1960 оғоз гардида, дар марҳилаи аввал дар маҳзани Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакӣ нигоҳдорӣ мешуд. Баъдан, бо таъсиси Институти илмҳои гуманитарӣ, зарурати мутамарказсозии маводи ҷамъовардашуда ба миён омада, онҳо ба шаҳри Хоруғ интиқол дода шуданд. Ин иқдом барои беҳтар намудани шароити нигоҳдорӣ ва таҳқиқи мавод, инчунин наздик намудани он ба муҳити аслии паҳншавии фолклор аҳамияти муҳим дошт.

Дар бойгонӣ мавод бо низоми муайян ва тартиби махсус дар папкаҳои алоҳида нигоҳдорӣ мешавад. Яке аз хусусиятҳои муҳимми ин низом рамзгузории фондҳо вобаста ба минтақаҳои ҷуғрофӣ мебошад. Аз ҷумла, фондҳо бо рамзҳои мушаххас, аз қабили ФШ (Шуғнон), ФР (Рӯшон), ФЯ (Язғулом), ФБ (Бартаңг) ва ФИШ (Ишқошим) ҷудо карда шудаанд. Чунин тарзи гуруҳбандӣ имконияти медиҳад, ки мавод бо назардошти мансубияти минтақавӣ ба таври муназзам ҳифз ва мавриди истифода қарор гирад.

Дар доираи ҳар як папка дафтарҳои алоҳида ҷойгир мебошанд, ки онҳо натиҷаи фаъолияти саҳроии муҳаққиқон ба ҳисоб мераванд. Аз ҷумла, қисми зиёди мавод аз ҷониби чунин ғирдоварандагон, ба монанди Н. Шакармамадов, Д. Карамшоев, Р. Ширинова, С. Мирзабинова, С. Хушенова, Т. Бахтибеков, Ҳ. Қадамшоева, Ш.Юсуфбеков, М. Аламшоев ва дигарон ҷамъоварӣ гардидааст. Ҳар як дафтар маҷмӯи маводи ғирдовардашудаи як ё якчанд муҳаққиқро дар бар гирифта, дорои арзиши баланди илмӣ мебошад.

Хусусияти дигари муҳимми ин бойгонӣ дар он зоҳир мегардад, ки дар ҳар як маводи сабтшуда маълумоти муфасссал дар бораи манбаъ (ғўянда) оварда шудааст. Аз ҷумла, дар охири ҳар як матн номи ғўянда, соли таваллуд, макони зист, дараҷаи маълумот, ҷои кор, санаи дақиқи ғирдоварӣ (рӯз, моҳ ва сол), инчунин ному насаби ғирдоваранда қайд гардидааст. Ин гуна муфасссалият барои таҳқиқоти илмӣ, махсусан дар самти таҳлили тарафҳои иҷтимоӣ-фарҳангии матнҳои фолклорӣ, аҳамияти калидӣ дорад.

Дар баробари ин Фонди дастхатҳои Институти илмҳои гуманитарӣ дорои низоми мушаххаси рақамгузорӣ низ мебошад. Масалан, фонди ФШ (Шуғнон) аз рақамҳои 1-0001 то 9999 иборат буда, 23 папкаро дар бар мегирад. Илова бар ин, зерфонди ФШ 2 аз рақамҳои 0414 то 9602 оғоз гардида, 14 папкаро ташкил медиҳад. Фонди ФР (Рӯшон) аз рақамҳои 0201 то 5750 иборат буда, 20 папкаро дар бар мегирад. Фонди ФБ (Бартаңг/Рӯшон) аз 0001 то 2774 рақамгузорӣ шуда, дорои 17 папка мебошад. Фонди ФИШ (Ишқошим) низ аз 0001 то 2774 рақамгузорӣ гардида, 9 папкаро фаро мегирад. Ҳамчунин, фонди ФЯ (Язғулом) аз 0001 то 3218 иборат буда, 8 папкаро дар бар мегирад.

Маводи фолклорӣ аз минтақаи Дарвоз ва деҳаҳои тобеи он, ҳамчунин аз водии

Язгулом ва ноҳияҳои Рӯшон, Ишкошим ва Роштқалъа тавассути ду манбаи асосӣ ровиёну гӯяндагони мардумӣ (ҳамчун интиқолдиҳандагони мустақими анъанаҳои шиғҳӣ) ва муҳаққиқону донишҷӯён (ҳамчун гирдоварандагони илмӣ мавод) ҷамъоварӣ гардидааст. Ин гуногунманбаъӣ ба фарогирии нисбатан васеи жанрҳо, шаклҳо ва матнҳои фолклорӣ мусоидат намуда, барои таҳлили муқоисавӣ ва таърихӣ онҳо заминаи бозғатимод фароҳам меорад.

Таҳлили маводи гирдовардашуда нишон медиҳад, ки муҳтавои фолклор дар иртиботи зич бо шароити таърихӣ иҷтимоӣ ташаккул ёфта, дар раванди тағйирёбии давраҳои таърихӣ дучори таҳаввул гардидааст. Ба ибораи дигар, фолклор ҳамчун як низомии маънавии зинда, на танҳо таҷассумгари ҷаҳонбинии мардум, балки оинаи инъикоскунандаи воқеияти давраҳои гуногун мебошад. Аз ҷумла, маводи марбут ба давраи шӯравӣ бештар рӯйдодҳо ва воқеиятҳои ҳоси ҳамон замонро фаро мегирад. Дар ҷунин намунаҳо инъикоси Ҷанги Бузургӣ Ватанӣ, васфи шахсияти В.И. Ленин ва тарғиби арзишҳо ва сохтори давлатдорӣ шӯравӣ мавқеи марказӣ доранд. Ин тамоюл нишон медиҳад, ки фолклор дар ин давра то андозае зеро таъсири идеологияи ҳукмрон қарор гирифта, вазифаи таблиғоти тарбиявиро низ иҷро менамуд.

Дар муқобили ин, маводи пеш аз давраи шӯравӣ бештар хусусияти иҷтимоӣ-интиқодӣ дошта, вазъи воқеии зиндагии мардумро бо тамоми саҳтиҳояш инъикос мекунад. Дар ин гуна намунаҳо аз зулму истибод, фишори афғонҳо, худкомагии ҳокимони маҳаллӣ, шароити вазнини иқтисодиёти иҷтимоӣ ва сарсону саргардонии мардум ҳикоят карда мешавад. Ин гуруҳи матнҳо бештар ба таҷрибаи таърихӣ талхӣ ҷомеа ва муборизаи он барои бақо ва адолат иртибот доранд.

Дар робита ба ин масъала, андешаҳои В.Я. Пропп аҳамияти назаррас доранд. Ӯ таъкид мекард, ки фолклор аз воқеияти таърихӣ сарчашма гирифта, онро ба таври ҳоси бадеӣ инъикос менамояд. Ба андешаи ӯ, яке аз вазифаҳои асосии муҳаққиқон дар он зоҳир мегардад, ки робитаи миёни матни фолклорӣ ва заминаи таърихӣ онро дар асоси таҳлили илмӣ мавод нишон диҳанд [3, с. 5]. Бо вучуди ин, бояд қайд кард, ки на ҳамаи мероси фолклории гирдовардашуда то замонҳои мо пурра ҳифз гардидааст. Қисми назарраси он дар ҷараёни мутобиқсозӣ ба талаботи идеологияи шӯравӣ тағйир дода шудааст. Илова бар ин, як қисми дигари мавод, ки хусусияти динӣ ва маросимӣ дошт, бо сабабҳои сиёсӣ ва идеологӣ умуман ҷамъоварӣ нашудааст. Ин ҳолат боиси пайдоиши норасоӣҳо дар гирдоварии густурдаи маводи фолклорӣ гардида, зарурати бознигарӣ ва тақмили таҳқиқоти минбаъдаҳо ба миён меорад.

Дар давраи муосир мазмуни матнҳои фолклорӣ тағйир ёфта, бештар ба воқеиятҳои нави замон мутобиқ гардидааст. Яке аз падидаҳои ҷолиби фарҳангии нимаи дуюми асри XX махсусан то солҳои навадум, паҳншавии «дафтарҳои хотира» миёни духтарони наврас (хонандагони синфҳои 8–10) буд. Дар ин дафтарҳо ҳар як духтар рубой, суруд, пораҳои шеърӣ ва ягон рӯйдоди муҳимро сабт намуда, дар поёни он хотира андешаҳои шахсии худро менавишт ва имзо мегузошт. Ин гуна дафтарҳо имрӯз ҳамчун манбаи арзишманди иҷтимоӣ-фарҳангӣ аҳамияти хос доранд, зеро дар онҳо таҷассумгари эҳсосоти таҷрибаҳои зиндагии насли он давра маҳфуз мондааст. Бисёре аз маълумот, ки имрӯз аз байн рафтааст, маҳз тавассути ҳамин дафтарҳо дастрас кардан мумкин аст.

Раванди ҷамъоварии мавод марҳила ба марҳила сурат гирифтааст, нахуст мавод дар шакли дастнавис сабт мешуд, баъдан бо истифода аз воситаҳои техникаи сабт, аз қабилӣ магнитофон ва диктофон, нигоҳдорӣ гардида, сипас дубора ба шакли матнии дастхат баргардонидида мешуд. Дар марҳилаи ниҳой, маводи гирдовардашуда тибқи мансубияти ҷуғрофӣ ба ноҳияҳо гуруҳбандӣ ва ба низомии муайян дароварда шудааст.

Дар баробари ин, дар Бойгонии Институти илмҳои гуманитарии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон папкаҳои алоҳида маҳфузанд, ки дар онҳо маводи аз ҷониби И.И. Зарубин ҳангоми экспедитсияҳои илмӣ ӯ дар Бадахшон гирдовардашуда ҷой дода шудаанд. Маводи мазкур асосан матнҳои афсонаҳоро дар бар гирифта, бо забонҳои помирӣ сабт гардида, ҳамзамон бо тарҷумай русӣ маҳфузанд. Илова бар ин, дар ҳамин фонд дастнависҳои шоирони Бадахшон, аз ҷумла Н. Шанбезода, низ нигоҳдорӣ мешаванд, ки

арзиши баланди илмӣ доранд.

Бойгонӣ дорои аҳамияти хос ва бартарихӣ муҳимми илмӣ мебошад. Пеш аз ҳама, он маводи аслиро фаро мегирад, ки бевосита аз муҳити мардум, бештар дар раванди экспедитсияҳои илмӣ, ҷамъоварӣ шудаанд. Аз ин рӯ, чунин сарчашмаҳо хусусияти табиӣ, асли ва воқеии эҷодиёти мардумиро бо тамоми ҷузъиёти забонӣ ва фарҳангии он инъикос менамоянд. Ҳамзамон, ин гуна мавод ҳамчун манбаи боэътимоди таҳқиқот барои соҳаҳои гуногуни илм, аз ҷумла фолклоршиносӣ, этнография, забоншиносӣ, таърих ва фарҳангшиносӣ хизмат карда, барои омӯзиши амиқи равандҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ заминаи устувор фароҳам меоранд.

Қобили зикр аст, ки дар заминаи маводи ғанӣ ва пурарзиши бойгонии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ дар тӯли солҳои зиёд як қатор китобу монографияҳои илмӣ таълиф ва таҳия гардидаанд, ки онҳо имрӯз ҳамчун манбаҳои боэътимоди илмӣ мавриди истифодаи муҳаққиқон ва ҳаводорони илму маърифат қарор доранд. Ин осор на танҳо арзиши баланди илмӣ доранд, балки дар омӯзиш ва ҳифзи мероси ғании шифоҳии минтақаи Бадахшон ва умуман мардуми тоҷик нақши муҳим мебозанд.

Аз ҷумла, метавон ба маҷмуаҳои муҳимми зерин ишора намуд, «Рубоиёт ва сурудҳои халқии Бадахшон» (мураттиб Н. Шакармамадов, Душанбе, 1965), ки намунаҳои барҷастаи рубоиёти мардумиро фаро мегирад. «Назми халқии Бадахшон» (мураттиб Н. Шакармамадов, Душанбе, 1975), ки анъанаҳои назми мардумиро бозтоб мекунад. «Даргилик» (мураттибон Н. Шакармамадов ва Х. Қурбонов, – Душанбе, 1987), ки дорои арзиши баланди этнографӣ ва фолклорӣ мебошад. Ҳамчунин, силсилаи чандчилдаи «Фолклори мардуми Помир» ҷойгоҳи махсус дорад, аз ҷумла ҷилди якум «Зарбулмасал ва мақолаҳои сокинони Шуғнон ва Рӯшон» (мураттиб Н. Шакармамадов, – Душанбе, 1992), ки ганҷинаи ҳикмату таҷрибаи рӯзгори мардумиро дар бар мегирад. Ҷилди дуюм «Асотир, ривоят ва нақлҳо» (мураттиб Н. Шакармамадов, – Душанбе, 2005), ки ҷаҳонбинии мифологӣ ва таърихии мардумро инъикос менамояд ва ҷилди сеюм «Афсонаҳои ҳаёти-маишии мардуми Бадахшон» (мураттиб Г. Ризвоншоева), ки ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоии мардумро тавассути афсонаҳо равшан месозад. Илова бар ин, маҷмӯаи «Ёрномаҳои мардумӣ» (мураттибон Н. Шакармамадов ва Н. Қурбонхонова, – Душанбе, 2015) низ аз ҷумлаи осори арзишманд ба шумор меравад, ки суннатҳои маросимӣ ва муносибатҳои иҷтимоии мардум, ки дар рубоиёти “ёрдор” таҷассум ёфтаанд, нишон медиҳад.

Дар маҷмӯъ ин осор ҳамчун сарчашмаҳои муҳимми илмӣ барои таҳқиқи фолклор, этнография ва фарҳанги маънавии мардуми кӯҳистони Бадахшон аҳамияти бузург дошта, дар рушди илмҳои гуманитарӣ саҳми назаррас мегузоранд.

Бо вучуди аҳамияти бузург доштани бойгонӣ, ки ҳамчун манбаи асосии ҳифз ва интиқоли матнҳои шифоҳӣ ва илмӣ, он бо як қатор мушкilotи ҷиддӣ рӯ ба рӯ мебошад, ки самаранокии истифода ва ҳифзи дарозмуддати онро маҳдуд сохта истодааст. Яке аз масъалаҳои асосӣ фарсудашавии маводи қоғазӣ ба шумор меравад. Бо гузашти вақт, таъсири омилҳои муҳити зист, аз қабili намнокӣ ва ҳарорат боиси паст шудани сифати ҳуҷҷатҳо гардида, дар ҳолатҳои муайян ҳатто метавонад ба аз байн рафтани пурраи онҳо оварда расонад. Ин раванд, дар навбати худ, хатари ҷиддӣ барои нигоҳдории мероси хаттӣ эҷод мекунад.

Мушкили дигари муҳиме, ки бойгонӣ бо он рӯ ба рӯ аст, маҳдуд будани дастрасӣ ба маводи он мебошад. Дар бисёр мавридҳо, чунин захираҳо танҳо барои доираи маҳдуди мутахассисон ё кормандони муассиса дастрас мебошанд. Ин вазъият имконияти истифодаи васеи илмӣ ва ҷамъиятии маводро маҳдуд намуда, монеаи рушди таҳқиқоти фарогир мегардад.

Илова бар ин, раванди ҷустуҷӯ ва дарёфти маълумот дар бойгонӣ басо мураккаб ва вақтгалаб аст. Набудани системаҳои муносири индексатсия ва ҷустуҷӯи электронӣ боиси паст шудани самаранокии фаъолияти илмӣ мегардад, зеро муҳаққиқон маҷбур мешаванд,

барои дарёфти маълумоти зарурӣ вақти зиёд сарф намојанд.

Дар шароити кунунӣ, ки шуъбаи фолклор ва адабиёти Институти илмҳои гуманитарии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон дар доираи лоиҳаи таҳқиқоти «Пайдоиш, таҳаввул ва ташаккули фолклор ва адабиёти кӯдакона (дар мисоли фолклор ва адабиёти Бадахшон)» фаъолият мебарад, ин мушкилот боз ҳам равшантар эҳсос мегардад. Кормандони шуъба маҷбур мешаванд, ки барои пайдо ва ҷудо намудани маводи марбут ба фолклор ва адабиёти кӯдакона ҳар як папкаро ба таври дастӣ ҷаррағдон намојанд, ки ин раванд вақти зиёд ва заҳмати фаровонро талаб мекунад. Агар чунин мавод дар шакли электронӣ дастрас мебуд, раванди ҷустуҷӯ, коркард ва таҳлили онҳо ба маротиб осон ва самаранок мегардид. Ғайр аз ин, рақамсозии мавод имконият меод, ки онҳо аз хатарҳои гумшавӣ ва нобудшавӣ эмин нигоҳ дошта шаванд. Зеро таҷриба нишон медиҳад, ки дар натиҷаи ҷандин маротиба кӯчонидани муассиса аз як макон ба макони дигар, қисми назарраси маводи бойгонӣ аз байн рафта ё гум шудааст, ки ин худ талафоти ҷиддӣ барои илм ба ҳисоб меравад.

Мероси шиғҳӣ (фолклор) ҳамчун омили асосии ташаккули худшиносии миллии ва ҳифзи арзишҳои иҷтимоӣ нақши калидӣ мебозад. Он на танҳо таҷассумгари таърихи ҷаҳонбинии мардум, балки воситаи интиқоли таҷриба ва фарҳанги маънавии наслҳо мебошад. Бо гузариш аз анъанаи даҳонӣ ба сабти ҳаттӣ имкониятҳои ниғҳдорӣ ва таҳқиқи фолклор васеъ гардиданд. Дар ин раванд бойгонӣ ҳамчун маҳзани бозғитимоди ҳифз ва низоммандсозии маводи фолклорӣ аҳамияти маҳсус касб мекунад. Ҳамзамон, маводи ғирдовардашуда инъикоскунандаи шароити таърихӣ иҷтимоӣ буда, бо мурури замон тағйир ёфтааст. Бо вуҷуди дастовардҳо, мушкилоте чун фарсудашавии ҳуҷҷатҳо, маҳдудияти дастрасӣ ва набудани низоми рақамӣ ҳифзи пурраи меросро зери хатар меғузоранд. Аз ин рӯ, рақамсозӣ ва тақмили низоми бойгонӣ барои ҳифз ва истиғодаи самараноки мероси шиғҳӣ аҳамияти ҳаётан муҳим дорад.

АДАБИЁТ:

1. Ганҷинаи фолклори тоҷик / Мураттибон: Аҳмадов Р., Муродов Ф., Обидов Д., Умарова Ш. – Душанбе, 2008.- 85с.
2. Охониезов, В. Таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ дар Бадахшон / В. Охониезов. – Душанбе, 2022. Китоби аввал. – 326с.
3. Пропп, В.Я. Об историзме русского фольклора и методах его изучения / В.Я. Пропп // Ученые записки ЛГУ. Л.: Изд-во ЛГУ, 1968. № 339. Серия: Филологические науки. Вып. 72. – С. 5–25.
4. Раҳмонӣ, Р. Рушди фолклоршиносии тоҷик дар давраи Президенти Мухаммад Осимӣ / Р.Раҳмонӣ <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-tadzhikskogo-folklor-a-vo-vremya-predsedatelstva-muhammeda-osimi>. – 2022.
5. Савушкина, Н.И. О собирании фольклора / Н.И. Савушкина // Учебное пособие для студентов-заочников филологических факультетов государственных университетов. Издательство Московского университета, 1974. – 83стр.
6. Фолклори Помир. Зарбулмасал ва мақолаҳои соқинони Шуғнон ва Рӯшон. Ҷилди 2. / Мураттиб Н. Шакармамадов. – Душанбе: – Дониш, – 1992. – 105с.
7. Фолклори Помир. Асотир, ривоят ва нақлҳо. Ҷилди 2. / Мураттиб Н. Шакармамадов. – Душанбе: Империял – групп, – 2005. – 430 с.
8. Фолклори Помир. Афсонаҳои ҳаётӣ-маишии мардуми Бадахшон. Ҷилди 3. / Мураттиб Г. Ризвоншоева - Душанбе: Дониш, 2021. – 508с.
9. Шакармамадов, Н. Рубоиёт ва сурудҳои халқии Бадахшон / Н. Шакармамадов. – Душанбе: Ирфон, – 1965. -118с.
10. Шакармамадов, Н. Назми халқии Бадахшон / Н. Шакармамадов. – Душанбе: Ирфон, 1975.- 125с.
11. Шакармамадов, Н., Қурбонов, Х. Дарғилик / Н. Шакармамадов, Х. Қурбонов. – Душанбе: Дониш, – 1987. – 144с.

12. Шакармамадов, Н. Бадахшон дар масири тамаддуни умумибашарӣ / Н. Шакармамадов. - Душанбе: Дониш, – 2006. – 187с.
13. Шакармамадов, Н., Қурбонхонова, Н. Ёрномаҳои мардумӣ / Н. Шакармамадов, Н. Қурбонхонова. – Душанбе: Дониш, 2015.- 119с.

Феҳристи фонди фолклор

1. ФШ (Шуғнон) 1-0001 – 9999.
2. ФШ 2 - 0414 то 9602.
3. ФР (Рӯшон) 0201 то 5750.
4. Фонди ФБ (Бартағ/Рӯшон) 0001 – 2774.
5. ФИШ (Ишкошим) 0001 – 2774.
6. ФЯ (Язғулом) 0001 – 3218.

НАҚШИ БОЙГОНӢ ВА МАХЗАНҲОИ РАҚАМӢ ДАР ҲИФЗ ВА РУШДИ МЕРОСИ ФОЛКЛОРИ

Дар мақола нақши мероси шиғоҳӣ ҳамчун омил муҳими таъини ҳақиқати миллӣ ва ҳифзи арзишҳои ҷаҳонӣ баррасӣ гардидааст. Муаллиф фолклорро ҳамчун низомии махсуси нигоҳдорӣ ва интиқоли донишҳои ҷамъиятӣ арзёбӣ намуда, аҳамияти онро дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тағйирёбии равандиҳои ҷаҳонӣ таъкид мекунад. Дар таҳқиқот марҳилаҳои асосии рушди усулҳои ҷамъоварӣ ва сабти маводи фолклорӣ, аз анъанаи шиғоҳӣ то шаклҳои ҳаҷмӣ ва бойгонӣ, мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

Таваҷҷуҳи махсус ба фаъолияти бойгонии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон зоҳир гардида, сохтор, тарзи нигоҳдорӣ, низомии раҷамсозӣ ва арзиши илмӣ маводи он шарҳ дода мешавад. Ҳамчунин, саҳми муҳаққиқон дар ҷамъоварӣ ва таҳқиқи фолклори Бадахшон ва хусусиятҳои мазмуну муҳтавои он дар давраҳои гуногуни таърихӣ таҳлил мегардад.

Дар баробари ин, мушкилоти мавҷудаи бойгонӣ, аз ҷумла фарсудаиҳои мавод, маҳдудияти дастрасӣ ва набудани низомии электронии ҷустуҷӯ баррасӣ шуда, зарурати раҷамсозии мероси фолклорӣ ҳамчун роҳи муҳими ҳифз ва истифодаи самараноки он асоснок карда мешавад.

Калидвожаҳо: мероси шиғоҳӣ, фолклор, ҳақиқати миллӣ, арзишҳои ҷаҳонӣ, анъанаи шиғоҳӣ, сабти ҳаҷмӣ, бойгонӣ, маводи фолклорӣ, фолклори Бадахшон, таҳқиқоти фолклорӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қурбонхонова Нуриҷаҳон - номзоди илмҳои филология, мудири шуъбаи фолклор ва адабиёти Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ; тел: (992) 93-460-90-93, e-mail: ms.nurijakhon@mail.ru

РОЛЬ АРХИВОВ И ЦИФРОВЫХ ХРАНИЛИЩ В СОХРАНЕНИИ И РАЗВИТИИ ФОЛКЛОРНОГО НАСЛЕДИЯ

В статье рассматривается роль устного наследия как важного фактора формирования национального самосознания и сохранения социальных ценностей. Автор оценивает фольклор как особую систему хранения и передачи общественных знаний, подчеркивая его значимость в условиях глобализации и изменений социальных процессов. В исследовании анализируются основные этапы развития методов сбора и фиксации фольклорного материала — от устной традиции до письменных и архивных форм.

Особое внимание уделено деятельности архива Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова Академии наук Республики Таджикистан; рассматриваются его структура, способы хранения, система кодирования и научная ценность материалов. Также анализируется вклад исследователей в сбор и изучение фольклора Бадахшана, а также особенности его содержания и смыслового наполнения в различные исторические периоды.

Кроме того, рассматриваются существующие архивные проблемы, включая износ материалов, ограниченный доступ и отсутствие электронной системы поиска.

Обосновывается необходимость цифровизации фольклорного наследия как важного пути его сохранения и эффективного использования.

Ключевые слова: устное наследие, фольклор, национальное самосознание, социальные ценности, устная традиция, письменная фиксация, архив, фольклорные материалы, фольклор Бадахшана, фольклористические исследования.

Сведения об авторе: Қурбонхонова Нуриҷаҳон - кандидат филологических наук,

заведующий отдел фольклора и литературе Бадахшана Института Гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ; тел: (992)93- 460- 90 -93, e-mail: ms.nurijakhon@mail.ru

THE ROLE OF ARCHIVES AND DIGITAL REPOSITORIES IN THE PRESERVATION AND DEVELOPMENT OF FOLKLORE HERITAGE

The article examines the role of oral heritage as an important factor in the formation of national identity and the preservation of social values. The author evaluates folklore as a special system for storing and transmitting collective knowledge, emphasizing its significance in the context of globalization and changing social processes. The study analyzes the main stages in the development of methods for collecting and recording folklore materials—from oral tradition to written and archival forms.

Particular attention is paid to the activities of the archive of the Institute of Humanities named after Academician B. Iskandarov of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan; its structure, storage methods, coding system, and the scientific value of its materials are examined. The contribution of researchers to the collection and study of Badakhshan folklore is also analyzed, along with the features of its content and meaning in different historical periods.

In addition, existing archival problems are discussed, including material deterioration, limited access, and the absence of an electronic search system. The necessity of digitizing folklore heritage is substantiated as an important means of its preservation and effective use.

Keywords: *oral heritage, folklore, national identity, social values, oral tradition, written recording, archives, folklore materials, Badakhshan folklore, folklore studies.*

About the author: *Qurbonkhonova Nurijahon - candidate of philological sciences, Director of the department of folklore and Badakhshan literature of the Institute of Humanities of the National Academy of Sciences of Tajikistan; Phone: + 992 93- 460- 90 -93, e-mail: ms.nurijakhon@mail.ru*

УДК: 070.11

ПУБЛИЦИСТИКА КАК ИНСТРУМЕНТ ОБЩЕСТВЕННОГО ДИАЛОГА В СИСТЕМЕ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЖУРНАЛИСТИКИ ТАДЖИКИСТАНА

Маъмурзода Н.М., Хайрзода Р.А.

Бохтарский государственный университета имени Носира Хусрава

Областная газета «Хатлон», как и другие крупноформатные издания Республики Таджикистан, уделяет значительное внимание использованию публицистических жанров. Благодаря этому на страницах издания выносятся на общественное обсуждение наиболее актуальные проблемы сферы образования, что способствует решению ключевых задач данной отрасли. Как известно, «публицистика как область имеет целью воздействовать на разум, мировоззрение и восприятие своих адресатов не посредством образа, а через подлинную, новую реальность, помогая человеку определить своё место в обществе» [18, с. 49–50]. Данная основополагающая особенность публицистики эффективно реализуется в материалах газеты «Хатлон». В публицистических публикациях издания используется именно тот язык и стиль, которые способствуют осмыслению и решению общественно значимых проблем. В этом контексте особую роль играет выбор темы: вопросы образования, обучения, воспитания и нравственности по праву относятся к числу приоритетных для современного общества. Именно поэтому, по словам С. Шарипова, «вопрос выбора и рассмотрения тем из местной жизни стал причиной создания публицистических произведений, отвечающих запросам общества» [16, с. 282].

Кроме того, указанный исследователь, являющийся также знатоком местной прессы, опираясь на мнения других учёных, подчёркивает, что развитие публицистики и региональной печати приходится на период государственной независимости. Независимость создала благоприятные условия для творческого роста местной публицистики, вследствие чего часть публицистических произведений была издана в виде отдельных книг и коллективных сборников [16, с. 284]. Принимая во внимание существующие недостатки в работе региональной журналистики, С. Шарипов предложил ряд мер по развитию публицистики на местах, важнейшей из которых он считает создание при редакциях местных средств массовой информации отделов публицистики и

литературной критики. В итоге исследователь приходит к выводу о необходимости углублённого научного изучения публицистики, включая историю развития местной публицистики, творчество отдельных авторов и определение вклада данной сферы в формирование и развитие общественного сознания [16, с. 288].

Другие исследователи также, с целью активизации научно-исследовательской работы, отмечают, что «в учебных программах для студентов и магистрантов специальности “журналистика” учитываются и дисциплины, связанные с местной публицистикой, такие как “Местная пресса”, “Школы и современные течения публицистики”, “Очерк как жанр”, “Публицистика XX века” и другие» [16, с.287]. Всё это ещё раз подтверждает, что в своё время, в 80–90-е годы прошлого века, по инициативе основной рассматриваемой газеты Хатлонской области при ней неслучайно были организованы кружки и учебные курсы по подготовке и переподготовке молодых журналистов.

О специфических особенностях публицистических произведений в целом исследователь Б. Кутбиддин приходит к следующему выводу: «в данном направлении ведущую роль играет, прежде всего, реальность. Поскольку реальность не нуждается в излишнем приукрашивании и воображении, её подлинная сущность в большей степени привлекает внимание массовой аудитории. Цель публицистики заключается в выражении различных сторон истины с тем, чтобы глубоко побудить общественное сознание к изменению текущего положения дел» [11, с. 80]. Как отмечается, в публицистическом произведении, особенно в аналитических статьях, на первый план выдвигаются реальность и истина. Публицист должен уметь отразить всё это с помощью аргументов и фактов, используя язык художественной выразительности. Во многих публицистических материалах газеты, посвящённых анализу той или иной важной темы отрасли, данные требования соблюдаются.

С. Азиззода, занимающийся исследованием жанровых особенностей местной периодической печати, указывает на функции подобных средств массовой информации: «СМИ посредством статей, репортажей, аналитических материалов и интервью могут оказывать влияние на формирование взглядов и мировоззрения общества в отношении учителей, школы и образовательной политики. Отраслевые издания способны наглядно выявлять проблемы, недостатки и достижения образовательных учреждений. Тем самым руководители отрасли получают возможность принимать более взвешенные и обоснованные решения» [1, с. 150]. Здесь отчётливо показано значение выступлений отраслевых изданий в процессе принятия решений и решения проблем. Когда газета «Хатлон» рассматривает каждую отраслевую тему с аналитической и исследовательской точки зрения, становится очевидным, что именно в данной сфере образования имеется определённая проблема, требующая незамедлительного решения. Подобных тем в области образования и науки достаточно много. Именно поэтому исследователь приходит к выводу: «Отраслевые издания сферы образования Хатлонской области с начала своей деятельности и по сегодняшний день служат одним из важнейших информационных и просветительских инструментов отрасли» [1, с. 158].

О некотором изменении журналистского стиля и манеры изложения в печатных изданиях исследователь М. Муроди высказывает следующее мнение: «В последние годы в связи с усложнением общественной жизни и развитием массовых коммуникаций возрастает интерес к образной информации, и издания предоставляют читателям образные сведения о политических, культурных и производственных событиях. Авторы создают образы не ради обобщения, а с целью постижения реальной и индивидуальной истины» [15].

Исследователь и публицист Д. Махкамзода, говоря о публицистике местных изданий, отмечает, что в данном контексте можно использовать опыт журналистов, освещавших грандиозное строительство в Вахшской долине: «Известный польский писатель и журналист Бруно Ясенский, немецкий литератор Эгон Эрвин Киш, чешский публицист Юлиус Фучик, посетив строительство, были восхищены инициативностью и

решимостью людей, занятых на строительстве каналов и освоении Вахшской долины» [12, с. 271–272]. При этом автор подчёркивает, что «знание истории родного края, уважение к труду и созидательной деятельности старшего поколения, превратившего знойные и труднопроходимые пустыни и тугай в плодородную Вахшскую долину, является для современного поколения гражданским и патриотическим долгом» [12, с. 271]. Это обусловлено тем, что большинство исследователей, историков и публицистов – как таджикских, так и российских – дали высокую оценку значению Вахшского строительства: «Героизм наших отцов и дедов — покорителей Вахшской долины — представляет собой великую школу созидания и строительства для нынешних и будущих поколений» [14, с. 5–6].

В статье преподавателя С. Шарифова «Публицистика и её влияние на общественное сознание» отчётливо прослеживаются разъяснительные аспекты публицистики. Подчёркиваются такие её приемлемые стороны, как «знаменосец передовых идей», «пропагандист политики своего времени», «не только спутник эпохи, но и преобразователь мыслей и взглядов».

Наконец, отмечается, что «если с одной стороны задачей публицистики является воспитание, то с другой – она признаётся также основным источником знаний и науки» [17, с. 20].

При рассмотрении журналистских материалов газеты «Хатлон» необходимо вспомнить об одном из лучших образцов публицистики данной долины, который по праву можно назвать основополагающим для формирования областной журналистики. Речь идёт о произведении Х. Ализода «Является ли мать не работницей?», впервые опубликованном в 1988 году в кулябской газете «Рохи ленини», а впоследствии включённом в юбилейный сборник «Чехраи Хатлон» (2013) [4, с. 58–64]. Уважительные отношения между женщиной и мужчиной настолько значимы, что оказывают влияние и на детей: «Мать, принеси и постирай мои вещи, сегодня я получу пенсионные деньги и отправлю средства детям», – говорит мужчина. Мать наравне с отцом заботится о детях, и даже после их взросления её мысли постоянно обращены к ним: «Для матери ребёнок остаётся ребёнком до конца жизни».

В данном проблемно-аналитическом очерке, в котором во взаимосвязи используются элементы трёх жанров, представлены многочисленные аналитические наблюдения и сделаны важные выводы: «Из 11 детей этой семьи лишь трое ведут самостоятельную жизнь. Остальные девять живут за счёт 115 сомони пенсии престарелого отца. В то время как одна пара обуви стоит 60-70 сомони, а одна пара брюк или костюм – 110-150 сомони, обеспечить четырёх студентов, каждый из которых хочет хорошо питаться и хорошо одеваться, для дяди Исмоила и тёти Шохины, разумеется, нелегко... Вот несколько часов из повседневной жизни многодетной таджикской женщины и лишь сотая доля её ежедневных забот и хлопот» [4, с. 62]. Приводя многочисленные статистические данные о количестве женщин и девушек, а также их детей, автор приходит к следующему выводу: «Сегодня таджикская женщина-мать готовит для Родины защитников и продолжателей рода, однако ее вклад должным образом не оценивается».

В связи с тем, что многодетные таджикские матери не имели возможности работать и, соответственно, не получали трудовой стаж, вследствие чего им назначалась минимальная пенсия, автор формулирует следующий вывод: «Поэтому мы предлагаем считать таких матерей работницами и предоставлять им не только заработную плату, но и трудовую книжку для учёта трудового стажа. Уверена, что данное предложение получит широкую поддержку» [4, с. 64]. В завершение составителями сборника справедливо отмечено, что проблема, поднятая журналисткой, до настоящего времени не нашла своего решения: «Возможно, сегодня повторная публикация данного материала действительно будет способствовать решению проблем матерей».

В представленном аналитическом материале, как видно, поднимается ряд социальных проблем, затрагивающих разные поколения:

а) взаимоотношения поколений — постоянная забота родителей о детях;

б) отсутствие у многодетных матерей времени для работы и для себя;

в) проблема пенсионного обеспечения пожилых людей, которые в своё время недостаточно долго работали на государственных предприятиях и в учреждениях.

Исследователь и журналист Н. Маъмурзода, обращаясь к данной статье Х. Ализода, отмечает, что в ней «рассказывается о жизни одной многодетной таджикской женщины и её повседневных заботах и трудностях, а также выдвигается предложение о том, чтобы такие многодетные, так называемые “домохозяйки”, наряду с теми, кто имеет трудовой стаж, обеспечивались пенсионными выплатами» [13, с. 2].

Наблюдения показывают, что издания, особенно журналы, используют информационные жанры в ограниченном объёме. Вместо них чаще представлены статьи и аналитические материалы. Если исследователь А. Грабельников относит к аналитическим жанрам корреспонденцию, комментарий, статью, рецензию, обзор печати, письмо и пояснение [8, с. 210], то некоторые таджикские исследователи, в том числе З. Исмоилзода, включают корреспонденцию также в группу информационных жанров. Таким образом, в вопросе классификации жанров отсутствует единое мнение [10, с. 9].

Газета «Хатлон» и журнал «Мактаб» по использованию аналитических жанров, можно сказать, занимают передовое место среди других местных изданий. Одной из наиболее заметных рубрик газеты «Хатлон», которая и по сей день привлекает внимание читателей, является рубрика «Постановка журналистской проблемы», созданная творческим коллективом издания и функционирующая уже более десяти лет. Рассмотрение содержания одного из материалов данной рубрики позволяет выявить её характерные особенности.

Одним из таких аналитических материалов, опубликованных под рубрикой «Постановка журналистской проблемы», является статья Ф. Баротовой «Дефектолог. Спрос на этого специалиста высок». Материал начинается с констатации того, что «для обучения Джаннатби, лишённой зрения, в месяц расходуется 700 сомони», поскольку её мать ежедневно возит её в школу № 5 города Бохтар для получения начального образования. Если бы в их селе имелся подобный класс, проблема была бы решена. По данному вопросу корреспондент поясняет, что в республике существуют соответствующие нормативно-правовые документы. В поисках решения проблемы автор провела беседы со специалистами и привела их мнения в статье. Выяснилось, что в Хатлонской области ощущается нехватка специалистов по обучению и воспитанию детей с нарушениями слуха, речи и зрения. В университете города Бохтар ведётся подготовка таких специалистов. Один из его выпускников отметил, что трудоустройство затруднено и во многом зависит от уровня заработной платы. В связи с этим автор предлагает, чтобы «материальное и моральное стимулирование учителей-дефектологов по сравнению с обычными педагогами было в несколько раз выше» [7, с. 3].

В январе 2023 года под указанной рубрикой «Постановка журналистской проблемы» была опубликована аналитическая статья Дж. Киёмиддина под заголовком «Конкурс для одних — ответственность, для других... Почему?». В ней анализируются ход и результаты республиканских конкурсов «Фуруғи субҳи донои китоб аст» (Зарождение мудрости – это книга), «Тоҷикистон — ватани азизи ман» (Таджикистан - моя дорогая родина) и «Илм — фуруғи маърифат» (Наука — источник знаний), а также поднимается вопрос о том, почему количество первых мест невелико и участие представителей некоторых районов в конкурсе остаётся слабым. В качестве вывода отмечается необходимость «привлечения к участию действительно квалифицированных и способных лиц, значительного увеличения числа кружков и учебных центров» и других мер с целью улучшения результатов.

Другая аналитическая статья Дж. Киёмиддина «К чему приводит неправильный выбор профессии?» посвящена проблемам выбора профессии и трудностям абитуриентов. Несмотря на стремление автора к актуальному выбору темы, язык и стиль его публикаций нуждаются в редакторской доработке. В номере от 21 июля 2022 года под той же рубрикой была опубликована его статья «Проблемы образования. Кто несёт ответственность за их

решение?», которая также разделена на подзаголовки, что свидетельствует о стремлении сделать материал более удобным для восприятия. Особенностью данной публикации является наличие десяти предложений, адресованных Министерству образования и науки. Хотя форма, структура и композиционное построение материала в целом выверены и представляют интерес, его содержание требует дальнейшего совершенствования: предложения перегружены, логика изложения и стиль нуждаются в улучшении.

В одном из последующих номеров того же года под рубрикой «Постановка журналистской проблемы» был опубликован материал, в котором поднимается вопрос преподавания предмета начальной военной подготовки и обосновывается необходимость «увеличения количества часов по данному предмету». Недостаток этой корреспонденции заключается в том, что в ней приведено большое количество фактов и цифр при отсутствии должного аналитического осмысления. В нескольких номерах газета в своих аналитических публикациях обращалась также к проблемам качества школьного питания.

В номере от 14 января 2025 года под рубрикой «Постановка журналистской проблемы» был опубликован материал «Как обстоит дело с обеспечением учебниками?», в рамках которого были проведены беседы с экспертами и специалистами. Автор С. Азиззода разделил материал на фрагменты и небольшие подзаголовки, что сделало чтение материала, выполненной в жанре интервью, более лёгким и интересным. Были проанализированы причины существующих проблем и выдвинуто предложение о необходимости подготовки электронных версий учебников. При этом подчёркивается: «О дефиците учебников мы говорим уже на протяжении двух последних десятилетий, однако проблема до сих пор не находит своего решения. Имеет ли она иной путь разрешения?» [2, с. 2].

Следует отметить, что областная газета «Хатлон» ещё с начала 2013 года уделяла особое внимание освещению проблем сферы науки и образования, регулярно публикуя на эту тему многочисленные материалы. В частности, в номере от 11 апреля 2013 года была опубликована проблемная статья авторов Х. Хамидова, С. Одинаева и Н. Сафарзоды под названием «Все согласны, кроме председателя». Материал начинается с фразы «Такова политика Главы государства», что сразу привлекает внимание читателя. В статье, прежде всего, говорится о заботе, инициативах и поддержке Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона, в вопросах строительства и благоустройства школ в Восейском районе. Однако здесь остро встаёт проблема размещения средней школы № 41 в старом здании бывшего птичника. Причина заключается в том, что председатель дехканского хозяйства «Хулбук» Х. Наби, упорно отстаивая свои интересы, отказывается выделить свободный участок земли, предназначенный для строительства новой школы. Очевидно, что он руководствуется личной выгодой. Журналист делает вывод: «Всё должно быть направлено на благополучие и радость детей и учащихся». В результате, несмотря на сопротивление руководителя хозяйства, строительные работы были начаты.

В номере № 23 от 30 августа 2013 года также был опубликован аналитический материал, посвящённый подготовке к новому учебному году, в котором рассматривается вопрос обеспечения школьной формой. Журналист характеризует данный период как «тревожный» и «затратный». По его подсчётам, на одного ученика необходимо потратить от 385 до 450 сомони, а для учащихся старших классов — до 600 сомони. Отмечается, что в текущем году в областном центре начал работу завод «Ресанда», который заключил договоры с образовательными учреждениями на пошив школьной формы. Его продукция дешевле импортной, а использование отечественных товаров выгодно и для государственного бюджета. Одна из матерей в беседе с корреспондентом отметила, что если бы она покупала одежду для всех своих детей на рынке, за исключением обуви, ей пришлось бы потратить около 1000 сомони, тогда как на заводе эта сумма составила лишь 500 сомони. Остаётся, однако, открытым вопрос качества и того, насколько продукция способна удовлетворить требования населения [9, с. 2-3].

Во втором десятилетии XXI века, особенно с конца 2013 года, на первый план вышла проблема реализации государственной программы по обеспечению образовательных учреждений компьютерной техникой. Несмотря на то что программа в среднем была

выполнена на 93%, ситуация в Восейском, Кумсангирском, Вахшском, Бохтарском и Пянджском районах оставалась неудовлетворительной. В связи с этим газета опубликовала аналитический материал, в котором было подчёркнуто, что обеспечение школ компьютерами, безусловно, является положительной инициативой, однако «не следует забывать о целенаправленном и полезном обучении детей работе с ними». Отмечается отсутствие электроэнергии, генераторов, а также нехватка квалифицированных преподавателей. Редакция выразила недовольство действиями Областного управления образования, которое проигнорировало официальное письмо газеты с просьбой дать ответы на поставленные вопросы. В связи с этим данные вопросы были повторно вынесены на страницы издания и адресованы ответственным лицам управления, а именно:

- а) процент выполнения программы и количество компьютеров;
- б) среднегодовой рост числа учащихся в области и количество учеников, приходящихся на один компьютер;
- в) причины невыполнения программы в отдельных районах;
- г) вклад предпринимателей в реализацию программы;
- д) организация учебного процесса при отсутствии электроэнергии;
- е) срок эксплуатации компьютеров и меры, принимаемые в случае их выхода из строя;
- ё) доступ к сети Интернет... [6, с. 2].

Отсутствие своевременных ответов со стороны ответственных работников управления образования свидетельствует о том, что им, по сути, нечего было сказать. К числу других проблемных публикаций относится статья «Изношенная школа-вагон. До каких пор терпеть?!», опубликованная в начале 2014 года. В ней, прежде всего, упоминается постановление Правительства Республики Таджикистан, согласно которому до 2015 года образовательные учреждения должны были быть выведены из частных домов, вагонов и других непригодных помещений. С момента принятия постановления прошло пять лет, однако общеобразовательная школа №19 района А. Джамии до сих пор размещается в вагонах, где обучаются 491 ученик. В одном вагоне расположены два класса, помещения крайне тесные и холодные, наблюдается низкая посещаемость и уровень знаний. Школа не имеет библиотеки, столовой, спортивной площадки, актового зала и компьютерного класса.

Материал, сопровождаемый фотографиями школы-вагона, наглядно отражает её тяжёлое состояние (№3 от 16 января 2014 года). Кроме того, в Кулябе в период обильных снегопадов зимой 2014 года обрушились крыши двух школ – школы №2 и школы села Корез. Журналист одной из причин подобных ситуаций считает поспешную и некачественную работу строителей. В частности, крыша школы села Корез была отремонтирована всего за четыре месяца до происшествия за счёт средств международных организаций. В школе №2 десятки временных подпорок поддерживают потолки классных комнат. Корреспондент делает важный социальный вывод: «Болезнь безответственности, являющаяся главной проблемой современного общества, привела к тому, что учебные заведения оказались в тяжелейших условиях в самые холодные зимние дни» [20, с. 3].

В номере №14 от 28 марта 2013 года в одной из статей, наряду с упоминанием недостойных поступков отдельных должностных лиц и предпринимателей, хранящих свои капиталы за рубежом, рассказывается о трудовом мигранте, который, получив возможность, начал строительство школы в родном селе на собранные средства, а его пожилой отец полностью поддержал эту инициативу. Житель джамоата «Гайрат» Фархорского района Абдул Мухиддинов от всего сердца одобрил поступок своего сына Диловара Мухиддинова: «Первым, кто дал согласие, был я. Человек не унесёт с собой в могилу земные богатства. Если у тебя есть такое намерение, не откладывай и приступай к делу... Глядя на трёхэтажное красивое здание, трудно поверить, что оно было возведено всего за несколько месяцев», — с гордостью говорит отец [19, с. 2].

Из корреспонденции Н. Хакназарова (№6 от 21 января 2013 года) «Фархор. Созидательная инициатива патриотичного предпринимателя» становится известно, что Хуршед Нозимов занимается предпринимательской деятельностью в Австрии. В своё время его покойный отец Гадо вырыл 74-метровый колодец, обеспечив водой жителей села, собственный сад и дворы односельчан, который используется до сих пор. «Сын Хуршед, видя все эти благие дела, мечтал совершить в жизни поступок, подобный отцовскому, и принести пользу обществу». Школа №2 в селе находилась в плачевном состоянии, учащиеся обучались в три смены. 27 октября 2013 года Лидер нации, уважаемый Эмомали Рахмон, посетил это село. Там же Хуршед публично пообещал построить новую школу, и с участием Главы государства был заложен первый камень в её основание. Строительство завершилось в 2021 году. 2 октября того же года, вновь в присутствии Президента страны, находившегося с рабочим визитом в районе, состоялось торжественное открытие учебного заведения. Современная трёхэтажная школа рассчитана на 2000 учащихся. В статье подытоживается: «Возведение такого образовательного здания, отвечающего всем мировым стандартам, задача не из лёгких. Хуршед продолжил благородную традицию своего отца, и эта семья вновь заслужила уважение и почёт».

С целью более широкого освещения проблем обучения и воспитания в последние годы была введена рубрика «Тревога». В рамках данной рубрики был опубликован материал С. Аттора, который, как и большинство его статей, основан на личных наблюдениях автора. Он приводит несколько примеров некорректного поведения школьников по отношению к учителям и старается художественно обобщить свои выводы: «Именно учитель взращивает ростки нашего разума в саду просвещения» [5, с. 3]. В этой же рубрике был опубликован материал стажёра С. Иброхимзода, однако он носит общий характер и лишён конкретных примеров и образных описаний (2025 г., №28 от 2 мая).

В номере от 14 января 2025 года также была опубликована аналитическая статья С. Азиззода в рубрике «Благородная инициатива» под заголовком «Опыт председателя дал эффективные результаты». Отмечается, что данная инициатива является «новшеством и современным, стимулирующим методом в сфере образования». Сообщается, что в школе №11 председатель Восейского района Дж. Шарифзода взял на себя руководство классами 9 «А» и 11 «Б». Кроме того, он совместно с сотрудниками администрации внезапно посетил школу № 51 и присутствовал на уроках точных наук. Один из учителей отметил, что председатель района посоветовал ему «чаще использовать практические задания в учебном процессе». Материал состоит из шести подзаголовков, каждый из которых посвящён отдельной теме:

- а) руководство классом со стороны председателя района;
- б) проведение внезапной проверки в школе;
- в) проведение Дня органов власти в школе, в ходе которого были подняты существующие проблемы и найдены пути их решения;
- г) посещение председателем района домов учащихся и ознакомление с условиями их жизни;
- д) поддержка обращений учителей по вопросам содействия развитию сферы образования, в частности, семья Шайховых по собственной инициативе отремонтировала спортивный зал школы № 37;
- е) вывод о том, что «согласно анализу, практика, внедрённая руководителем Восейского района в одной из сфер, даёт положительные результаты. В частности, укрепилось взаимодействие организаций и учреждений различных отраслей с образовательными учреждениями и родителями, улучшилась подготовка учителей к занятиям и возросла мотивация учащихся к обучению» [3, с. 2].

Преимущество данного материала заключается в его чёткой и продуманной структуре, а также в стремлении автора предложить конструктивные пути решения обозначенных проблем.

Изучение темы отражения проблем сферы образования в областной газете «Хатлон» позволило сделать следующие выводы:

1. Содержательная часть аналитических жанров газеты «Хатлон» отличается высокой насыщенностью и чёткостью, включает специальные аналитические рубрики и журналистские расследования. «Постановка проблемы журналистом» является одним из значимых достижений творческого коллектива и приводит к осязаемым результатам.

2. Существенным преимуществом поднимаемых журналистами вопросов является то, что они оперативно рассматриваются ответственными структурами, а их ответы публикуются на страницах издания.

3. Публицисты газеты представляют материалы в выразительном, индивидуальном стиле, делая их доступными и интересными для чтения. Особенно заметны новаторские подходы к форме и содержанию, в том числе структурирование аналитических материалов на отдельные смысловые блоки.

4. В проблемных статьях газеты поднимаются не только вопросы, непосредственно связанные со сферой образования и науки, но и широкий круг социальных и культурных проблем общества.

5. Практика постановки проблем, поиска путей их решения, выдвижения предложений и обращения к профильным организациям и учреждениям со стороны газеты «Хатлон» может служить предметом изучения и заимствования для других изданий республики.

Таким образом, анализ публикаций газеты «Хатлон» показал высокую эффективность использования аналитических и публицистических жанров как инструмента осмысления и обсуждения проблем сферы образования и социальных вопросов региона. Специальные рубрики, такие как «Постановка журналистской проблемы», обеспечивают системное выявление и анализ актуальных проблем, формируют критическое мышление и социально-ответственное отношение читателей, а также способствуют взаимодействию общества с профильными структурами. Материалы отличаются выразительным и индивидуальным стилем подачи, структурированием на смысловые блоки и подзаголовки, что облегчает восприятие информации и повышает её практическую ценность.

Газета рассматривает широкий спектр вопросов - образовательных, социальных, культурных и экономических - в историко-культурном контексте, что укрепляет её роль в формировании гражданской идентичности и сохранении локальной памяти. Применяемая методология, включающая наблюдение, сбор фактов, интервью и экспертизу специалистов, создаёт научно-обоснованную платформу для изучения региональной журналистики. Опыт издания способствует подготовке молодых журналистов и формированию профессиональных компетенций, а также подтверждает необходимость дальнейших исследований местной публицистики, выявления жанровых инноваций и оценки влияния публикаций на развитие общественного сознания.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Азиззода, С. Жанровые особенности материалов изданий «Минбари омузгор», «Мактаб» и «Нури Марифат» (на тадж.яз.) / С.Р. Азиззода // Пайки замон (Актуальные вопросы журналистики, литературы и лингвистики). Под руководством Махкамзода Д.Ю. / – Бохтар, 2025. – 300 с.
2. Азиззода, С. Как обстоят дела с обеспечением учебниками? (на тадж.яз.) / С. Азиззода. – Хатлон. 2025. – № 4. – 14 января.
3. Азиззода, С. Опыт председателя дал эффективные результаты (на тадж.яз.) / С. Азиззода. – Хатлон. 2022. – № 20. – 1 апреля.
4. Ализода, Х. Разве мать не работница? (на тадж.яз.) / Чехраи Хатлон (В честь 80-летия газеты «Хатлон»). Составитель и редактор Н. Маъмурзода / Душанбе: Русская литература, 2013. - 563 с. - С.58-64.
5. Атторм, С. Право учителя больше, чем отца (на тадж.яз.) / С. Атторм. - Хатлон. - 2025. - №23. - 8 апреля.
6. Каково состояние выполнения программы по компьютеризации? Тема дня (на

- тадж.яз.). – Хатлон, 2014. -№2. - 9 января.
7. Баротова, Ф. Дефектолог. Спрос на этого специалиста высок (на тадж.яз.) / Ф. Баротова. – Хатлон, 2022. -№20. - 1 апреля.
  8. Грабельников, А. Работа журналиста в газете / А.А. Грабельников. – Москва. - МГУ. - 222 с.
  9. Исмат, Х., Додарходжаев, Р. Дорогие заботы (на тадж.яз.) / Х. Исмат, Р. Додарходжаев. – Хатлон. - 2013. - 30 августа.
  10. Исмоилзода, З. Жанры и некоторые новые закономерности в журналистике (краткая характеристика) (на тадж.яз.) / З. Исмоилзода. – Худжанд: Ношир, 2022. - 154 с.
  11. Кутбиддин, Б. Домани наср (на тадж.яз.) / Б. Кутбиддин. – Душанбе, 2011.
  12. Махкамзода, Д. Отражение освоения Вахшской долины в местной публицистике (на примере произведения Амиршо Миралиева «Файзи замин падарон») (на тадж.яз.) / Д.Ю. Махкамзода // Сафинаи илм. Сборник статей. Под редакцией Р. Тагоймуродова. – Бохтар, 2024. - 384 с. - С. 271-280.
  13. Маъмурзода, Н. Женщина, пресса, Хатлон. Возможно, мало кто знает, что первым публицистом-журналистом в Хатлонской области был не Н. Абдуллоев или М. Миршакар, а обычная женщина, работавшая дорожным строителем (на тадж.яз.) / Н. Маъмурзода. – Хатлон, 2014. - № 9. - 6 марта.
  14. Миралиев, А. Файзи замини падарон (В честь 70-летия орошения и освоения Вахшской долины) (на тадж.яз.). – Душанбе: Шарки озод, 2003. - 128 с.
  15. Муродов, М. Основы журналистского творчества (на тадж.яз.) / М. Муродов. – Душанбе: Ирфон, 2014. - 256 с.
  16. Шарипов, С. Необходимость изучения и исследования местной журналистики (на примере Хатлонской области) (на тадж.яз.) // Сафинаи илм. Сборник статей. Под редакцией Р. Тагоймуродова. – Бохтар, 2024. - 384 с. - С. 281-289.
  17. Шарифов, С. Публицистика и ее влияние на общественное мнение (на тадж.яз.) / С. Шарифов. - Мактаб. – 2020. - № 1. - С. 19-21.
  18. Усмонов, И. Журналистика. Т. 4 (на тадж.яз.). – Душанбе, 2011. - 475 с.
  19. Халимов, Г. Патриотизм – в действии, а не в словах (на тадж.яз.) / Г. Халимов. – Хатлон. – 2013. – № 14. – 28 марта.
  20. Халимов, Г. Чья вина в разрушении прекрасных зданий? (на тадж.яз.) / Г. Халимов. – Хатлон, 2014. – № 7. – 13 февраля.

ПУБЛИЦИСТИКА ҲАМЧУН ВОСИТАИ МУКОЛАМАИ ҶАМЪИЯТИ ДАР НИЗОМИ ЖУРНАЛИСТИКАИ МИНТАҚАВИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола хусусиятҳои инъикос ва таҳлили масъалаҳои соҳаи маориф дар қолаби жанрҳои таҳлилий ва публицистикаи иҷтимоии матбуоти маҳаллӣ баррасӣ мегарданд. Бар пояи маводи рӯзномаи «Хатлон» механизмҳои проблемагзории журналистӣ, вижагиҳои жанрӣ ва услуби мақолаҳои таҳлилий, очеркҳои проблемавӣ, мухбирномаҳо ва мусоҳибаҳо, инчунин нақши онҳо дар ташиаккули афкори умум таҳқиқ мешаванд. Муаллифон бо тақия ба назарияҳои муҳаққиқони ватанӣ ва маводи мушаххаси рӯзнома нишон медиҳанд, ки матбуоти маҳаллӣ ҳамчун воситаи муҳими иттилоотию маърифатӣ ва иҷтимоӣ барои ошкорсозӣ, дарк ва баррасии масъалаҳои мубрами соҳаи маориф хизмат мекунад. Ба нақши далел ва воқеият дар публицистика, таъйирёбии услуби журналистӣ дар шароити муосир ва масъулияти иҷтимоии журналист ҳангоми инъикоси масъалаҳои таълиму тарбия диққати махсус дода мешавад. Хулосаҳои бадастомада аҳамияти рӯзномаи «Хатлон»-ро ҳамчун минбари муассири муколамаи ҷамъиятӣ ва мусоидаткунанда ба рушди соҳаи маориф дар сатҳи минтақавӣ тасдиқ менамоянд.

Калидвожаҳо: *матбуоти даврии маҳаллӣ, журналистикаи иҷтимоӣ, жанрҳои таҳлилий, маориф, рӯзномаи «Хатлон», проблемагзорӣ, очерки проблемавӣ, мақолаи таҳлилий, афкори умум.*

Маълумот дар бораи муаллифон: *Маъмурзода Носирҷони Маъмур, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи рӯзноманигории Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Печтаи электронӣ: m.nosirjon@gmail.com, тел.: (+992) 918 69 64 66.*

Хайрзода Рамазон Ашурали — унвонҷӯи кафедраи рӯзноманигории Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Почтаи электронӣ: ramazon.khayrov.25@mail.ru, тел.: (+992) 000 50 00 05.

ПУБЛИЦИСТИКА КАК ИНСТРУМЕНТ ОБЩЕСТВЕННОГО ДИАЛОГА В СИСТЕМЕ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЖУРНАЛИСТИКИ ТАДЖИКИСТАНА

В статье рассматриваются особенности отражения и анализа проблем сферы образования в аналитических жанрах и социальной публицистике местной печати. На материале газеты «Хатлон» исследуются механизмы журналистской проблематизации, жанровые и стилистические характеристики аналитических статей, проблемных очерков, корреспонденций и интервью, а также их роль в формировании общественного мнения. Авторы, опираясь на теоретические положения отечественных исследователей и конкретные публикации издания, показывают, что местная пресса выступает важным информационно-просветительским и социально значимым инструментом выявления, осмысления и обсуждения актуальных проблем образования. Особое внимание уделяется роли факта и реальности в публицистике, трансформации журналистского стиля в современных условиях и социальной ответственности журналиста при освещении вопросов обучения и воспитания. Сделанные выводы подтверждают значимость газеты «Хатлон» как эффективной площадки общественного диалога и содействия развитию сферы образования на региональном уровне.

Ключевые слова: *местная периодическая печать, социальная журналистика, аналитические жанры, образование, газета «Хатлон», постановка проблем, проблемный очерк, аналитическая статья, общественное мнение.*

Информация об авторах: *Маъмурзода Носирджон Маъмур, кандидат филологических наук, доцент кафедры журналистики Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава, Email: m.nosirjon@gmail.com, телефон: (+992) 918 69 64 66.*

Хайрзода Рамазон Ашурали, соискатель кафедры журналистики Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава, Email: ramazon.khayrov.25@mail.ru, телефон: (+992) 000 50 00 05.

PUBLICISTIC WRITING AS AN INSTRUMENT OF PUBLIC DIALOGUE IN THE SYSTEM OF REGIONAL JOURNALISM OF TAJIKISTAN

The article examines the features of representing and analyzing educational issues in analytical genres and social publicistic writing of local media. Based on the materials of the newspaper Khatlon, the study explores mechanisms of journalistic problem-setting, genre and stylistic characteristics of analytical articles, problem-oriented essays, reports, and interviews, as well as their role in shaping public opinion. Relying on theoretical approaches of national scholars and specific journalistic examples, the authors demonstrate that local press functions as an important informational, educational, and socially significant tool for identifying, interpreting, and discussing key problems in the field of education. Particular attention is paid to the role of factual reality in publicistic discourse, transformations of journalistic style in contemporary conditions, and the social responsibility of journalists when covering issues of education and upbringing. The findings highlight the significance of the newspaper Khatlon as an effective platform for public dialogue and for promoting the development of education at the regional level.

Keywords: *local periodicals, social journalism, analytical genres, education, Khatlon newspaper, journalistic problem solving, problem essay, analytical article, public opinion.*

Information about the Authors: *Nosirjon Mamurzoda, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Journalism, Bokhtar State University named after Nosir Khusrav. Email: m.nosirjon@gmail.com, Tel.: (+992) 918 69 64 66.*

Ramazon Khayrzoda, Applicant (Research Degree Seeker) of the Department of Journalism, Bokhtar State University named after Nosir Khusrav. Email: ramazon.khayrov.25@mail.ru, Tel.: (+992) 000 50 00 05.

Агарчӣ башар аз давраҳои бостон дар бораи робитаи табиати зинда ва ғайризинда меандешид ва онро ба шакли устурахову боварҳо таҷассум мекард, танҳо дар миёнаҳои садаи XIX донишҳои худро дар доираи илми алоҳидаи экология мураттаб кард. Мафҳуми “экология”-ро, ки таркибе аз калимаҳои юнонии «ойкос» - хона ва «логос» - илм аст, бори нахуст донишманди олмонӣ Эрнест Генрих Геккел соли 1866 тавассути китоби “Рехтшиносии умумии мавҷудоти зинда” ҳамчун истилоҳ вориди забони илм гардонд. Дар гуфтиҳои ӯ мафҳуми экология омӯзиши маҷмуи муносибатҳои инсон бо муҳити зист, муносибатҳои дӯстона ё душманонаи ӯ бо ҷонварон ва гиёҳоне мебошад, ки бо онҳо дар тамоси мустақим ё ғаримустақим қарор мегирад. Ба иборати мухтасар, экология омӯзиши тамоми муносибатҳои мутақобилаи инсон ва табиатро, ки ӯ Дарвин онро мубориза барои бақо меномад, дар бар мегирад.

Экологҳои нахустин асосан ба мушоҳидаи олами набототу ҳайвонот, навъҳо, шумора ва тағйироти биологӣ машғул буданд. Чунон ки муҳаққиқ А. Тӯраев қайд мекунад, “Қариб сад сол экология танҳо ба биология ва география машғул буд. Аммо аз солҳои 70-уми садаи XX дар илми экология равияи нава пайдо шуд, ки он тадриҷан экологияи инсон ё худ экологияи иҷтимоӣ ном гирифт. Дар ташаккули он нақши бузургро экологҳои Ғарб, бавежа ИМА, ки дар он ҷо пеш аз дигарон робитаи ногуастани инсон ва муҳити зистро дарк карданд, бозиданд” [11, с. 17].

Мафҳуми “экология” давоми сад соли мавҷудияташ хеле васеъ шуд ва асосан ба маънои илм дар бораи робитаи мутақобилаи ҷомеа ва муҳити зист ва тавозуни миёни онҳо шакл гирифта, ниҳоят дар пайи таҳрибҳои ҷиддии муҳити зист бар асари таъсири инсон ва ҷунбишҳои экологӣ ба пайдоиши журналистикаи экологӣ дар солҳои 60-70-и садаи XX оварда расонд. Таърихи дақиқи зуҳури журналистикаи экологиро муҳаққиқи рус Калинин соли 1962 медонад: “Сари ҳисоби таърихи таваллуди журналистикаи экологӣ дар ҷаҳон соли 1962, яъне замони нашри китоби илмӣ-оммавии биолог Р. Карсон “Баҳори хомӯш” ба ҳисоб меравад” [4, с. 14]. Рейчел дар китоби “Баҳори хомӯш” масъалаи экологияро ба миён гузошт ва ҷомеаро водор кард, ки сари таъсири инсон ба муҳити зист ва паёмадҳои истифодаи офаткушо андеша кунад. Ҳамин тариқ, ҷунбишҳои экологӣ зуҳур карданд. Ба таъсиси аввалин ҷунбишҳои экологӣ дар ИМА Оҷонсии ҳифзи муҳити зист (1970) таъсири назаррас гузошт, ки инҳоро метавон нахустин омилҳои зуҳури журналистикаи экологӣ номид.

Муҳаққиқи рус Н.К. Христофорова робитаи илми экология ва экожурналистикаро ба миён гузошта, менависад: “Аз он ҷо ки экологияи муосир илми зистмарказист, илмҳои аутоэкологӣ, экологияи ҷамъиятӣ, экологияи таркибӣ ва дигар риштаҳои ин илмро дар бар мегирад” [4] ва вақте ки сухан дар бораи амнияти экологӣ, сиёсати экологӣ, рушди устувор, тафаккур ва фарҳанги экологӣ меравад, “ҳар риштае аз журналистикаро метавон ҳамчун журналистикаи экологӣ баррасӣ кард” [13].

Журналистикаи экологӣ як навъ омезиши илми экология ва журналистика мебошад. Таърифи журналистикаи экологӣ, ки аз тарафи муҳаққиқон баррасӣ шудааст, вобаста ба зовияи диди онҳо мутафовит бошад ҳам, муҳолифи ҳам набуда, ҳамдигарро пурра мекунанд. Муҳаққиқон А.Л. Кочинева, О.А. Берлова ва В.Б. Колесникова мафҳуми журналистикаи экологиро чунин таъриф кардаанд: “Журналистикаи экологӣ инъикоси пайваста ва густардаи масъалаҳои экологии дорои микёси ҷаҳонӣ ва маҳаллӣ мебошад ва предмети чунин журналистика метавонад на танҳо мушкилот, балки мисолҳои мусбати соҳаи истифода ва ҳифзи муҳити табиӣ бошад” [8, с. 45]. Ин таъриф ба маънои идеявӣ-мавзӯӣ асос дошта, ба предмети журналистикаи экологӣ таъяс мекунад. Онҳо муътақиданд, ки маводи рӯзноманигорӣ, ки дар мавзӯи муҳити зист нигошта шудаанд, агар ба андозае муносибатҳои табиати зинда ва ғайризиндари инъикос кунанд, метавон гуфт, ки ба

журналистикаи экологӣ мансубанд.

Қабл аз онҳо Шарон низ чунин таърифро пешниҳод карда, вале онро маънои маҳдуди журналистикаи экологӣ ҳисобидааст. Ба андешаи ӯ, таърифи журналистикаи экологӣ тавассути предмет ва самтҳои мавзӯӣ, пурра ва мушаххас нахоҳад буд. Аз ин рӯ, ӯ ин таърифро, ки дақиқтар меҳисобад, пешниҳод кардааст: “Журналистикаи экологӣ инъикоси масъалаҳои марбут ба тандурустии аҳоли, иқтисодӣ, захираҳои табиӣ ва пажӯҳишҳои гуногуни илмӣ мебошад. Ҳамин тавр, предмети журналистикаи экологӣ иртиботи одамон бо унсурҳои табиати зинда ва ғайризинда мебошад, ки муҳити зистро бо роҳи истифода, тақсимои дубора таҳриби захираҳои он тағйир медиҳанд” [12, с. 47].

Ин таъриф ба объекти журналистикаи экологӣ, яъне муҳити зист ва предмети он – тамоси ҷомеаи инсонӣ бо унсурҳои зинда ва ғайризиндаи табиат бино ёфтааст. Воқеан, инъикоси пайваста ва фарогири ин мавзӯҳо дар матбуот метавонад мафкураи ҷомеаро шакл диҳад, то бо муносибати оқилона, бе ворид кардани ҳисорот ба муҳити зист ниёзҳои худро бароварда созад.

Аммо ин таъриф ҳам бе камбуд нест, он ҳадафиро барои журналистикаи экологӣ муқаррар намекунад. Аз ин рӯ, таърифи муҳаққиқ М. Орлова то андозае комилтар менамояд: “Журналистикаи экологӣ яке аз шаклҳои инъикоси ғаврии давра ба давра паҳн кардани иттилоот дар бораи ҳолати воқеии муҳити табиӣ бо дар назар доштани таъсири мутақобилаи он бо ҷомеа, ки ҳадаф аз он таъмини ҷомеа, ба таври кулӣ ва инсон, ба таври хос, бо маълумоти зарурӣ барои амалкард ва рушди устувор зимни ҳифзи таодули табиӣ мебошад” [9, с. 15].

Ҳамаи ин таърифҳо, бо вучуди гуногунӣ, собит мекунад, ки объекти журналистикаи экологӣ муҳити зист ва предмети он таъсири мутақобилаи ҷомеа бо муҳити атроф мебошад. Инъикоси муназзаму пурраи он дар васоити ахбори омма воқеан ҳам метавонад ба ташаккули муносибати оқилонаи ҷомеаи инсонӣ бо табиат мусоидат кунад, то ҷомеа тавонад бе расондани ҳисорот ба муҳити зист ниёзҳои худро бароварда созад.

Предмети журналистикаи экологӣ дар навбати худ аз масъалаҳои гуногун, аз ҷумла захролудшавии муҳити зист, эрозияи хок, обшавии пирахҳо, селу обхезӣ, буридани ҷангалзорҳо, биёбоншавӣ, шӯра задани заминҳои кишт, олудагии обу ҳаво, нест шудани навъҳои зиёди ҳайвоноту наботот, фалокатҳои нерӯгоҳҳои атомӣ ва монанди инҳо таркиб меёбад. Ҳамчунин, масъалаҳои экологӣ дар кишварҳои гуногун аз ҳам фарқ мекунад, масалан, агар имрӯз дар Тоҷикистон муҳимтарин масъалаи экологӣ тағйироти иқлим, обшавии пирахҳо, обхезиву сел ва биёбоншавӣ, партови корхонаҳои маъдани давраи Шуравӣ бошад, дар кишварҳои пешрафта масъалаи нерӯи ҳастай, дар кишварҳои соҳилӣ масъалаҳои олудагии баҳрҳо ва моҳидорӣ ба ҳисоб меравад. Бино бар ин, журналистикаи экологӣ ҳангоми бозтоби масъалаҳои экологӣ ба масъалаҳои тандурустии аҳоли, иқтисодию иҷтимоӣ, вазъи захираҳои табиӣ ва натиҷаи таҳқиқотҳои илмӣ ва монанди инҳо бармеҳурад.

Вазифаи журналистикаи экологӣ ҳамчун шоҳаи ҳоссе аз журналистикаи суннатӣ, баҳусус иттилоърасонӣ, ташкилӣ, маърифатӣ, тарбиявӣ, назоратӣ, тафреҳӣ ва амсоли ин иборат аст. Бозътимодии иттилооти экологӣ, маърифати экологӣ ва тарбияи одамон, ташкили фаъолияти амалӣ, назорати оммавии қабул ва татбиқи амалии тадбирҳои экологӣ аз ҷумлаи муҳимтарин вазифаҳои журналистикаи экологӣ мебошад.

Ҳадафи рӯзноманигории экологӣ рафъи ниёзи умумӣ ба иттилоот дар мавриди масъалаҳои муҳити зист, оқибатҳо ва роҳҳои бартараф кардани онҳо, фаъолияти инсонӣ барои ҳифзи муҳити зист ва таъсири муҳити зист ба саломатии инсон мебошад.

Дар асоси ин ҳадафҳо самтҳои зерини журналистикаи экологӣ: сиёсӣ-ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ, маърифатӣ, иқтисодӣ, ахлоқӣ, бехатарии экологӣ мушаххас мешаванд. Дар самти сиёсӣ-ҳуқуқӣ мушкилоти ҳифзи муҳити зистро баррасӣ карда, ҳалли онҳоро тавассути қонунгузории экологӣ ба миён мегузорад. Самти иҷтимоӣ масъалаҳои муносибати аҳоли бо муҳити зистро тақозо мекунад. Дар самти маърифатӣ ба муҳотабони худ дар бораи қонунҳои табиат, оқибатҳои таъсири манфии ҷомеа ба муҳити зист маълумот дода, огоҳии

онҳоро инкишоф медиҳад. Дар самти иқтисодӣ ба тавозунии рушди иқтисодӣ ва ҳифзи муҳити зистро ба миён гузошта, ба рушди устувор ва “иқтисоди сабз” мусоидат мекунад. Дар самти ахлоқӣ муносибати инсон ва табиатро аз дидгоҳи ахлоқӣ матраҳ карда, дар тарбияи фарҳанги экологии аҳоли саҳм мегузорад. Дар самти бехатарии экологӣ мушкилоти экологӣ ва оқибатҳои онро бозтоб карда, тарзи илмию амалии муносибат бо онҳоро пешниҳод менамояд.

Асоси журналистикаи экологиро иттилооти экологӣ ташкил медиҳад, ки он дар банди 3-юми боби 2-юми Конвенсия оид ба ҳуқуқи моликият ба иттилоот, ки соли 1998 дар Орхуси Дания қабул шуда, аз 30-юми октябри соли 2001 эътибор пайдо кардааст ва Ҷумҳурии Тоҷикистон низ онро 9-юми июни соли 2001 ба тасвиб расонидааст, муайян шудааст [5].

Тибқи таърифи Конвенсияи мазкур “Дар бораи дастрасӣ ба иттилоот, мушорикати умумӣ дар раванди қабули қарорҳо ва дастрасӣ ба адолат дар масъалаҳои марбут ба муҳити зист” иттилооти экологӣ маълумотест дар бораи вазъи муҳити зист ва руҳдодҳои он, таъсири фаъолияти инсон ба табиат ва тадбирҳо дар ҳалли проблемаҳои ҳифзи муҳити зист мебошад.

Иттилооти экологӣ танҳо бо мавзуи вазъи муҳити зист маҳдуд намешавад, балки доираи васеи мавзӯҳоро дар бар мегирад. Аз ин ҷост ки ҳангоми баррасии ин ё он масъалаи экологӣ мо ногузир ба ҷанбаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, амниятӣ, тиббӣ, фарҳангӣ ва монанди инҳо рӯбарӯ мешавем. Бино бар ин, метавон гуфт, ки манбаи иттилооти экологӣ аз ҳамаи субъектҳои иҷтимоӣ, ки дар гуфтамони экологӣ ширкат меварзанд, аз ҷумла шахрвандони алоҳида, пешвоёни сиёсӣ иҷтимоӣ; гурӯҳҳои иҷтимоӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, ниҳодҳои давлатӣ, ҳизбу созмонҳои сиёсӣ ва субъектҳои тичорию ташкилӣ [14] иборат аст.

Журналистикаи экологӣ чун бо илми экология пайваست аст, аз рӯзноманигор касбият, салоҳият, дониш, маҳорати пешниҳоди хосси масъалаҳои экологӣ, аз ҷумла ба забони оммафаҳм баён кардани иттилооти илмӣ-техникӣ ва мавзӯҳои мураккабу печидаро тақозо мекунад. Ҳамчунин, аз он ҷо ки масъалаҳои муҳити зист аксаран баҳсбарангез, мутазод ва дорои дидгоҳҳои мухталиф мебошанд, мавқеи иҷтимоии журналисти экологӣ низ муҳим мебошад.

Журналистикаи экологӣ яке аз субъектҳои раванди сиёсати экологӣ буда, танҳо бо иҷрои пурраи вазифаи худ метавонад аз бухронҳои экологӣ пешгирӣ кунад. Вазифаи асосии журналистикаи экологӣ чун дигар риштаҳои рӯзноманигорӣ, иборат аз баланд бардоштани сатҳи огоҳии ҷомеа, таъсир расондан ба сиёсати давлатӣ дар соҳаи муҳити зист ва мусоидат ба ҳалли проблемаҳои экологӣ буда, мушаххасан инҳоро дар бар мегирад: иттилоъ додан дар бораи вазъи воқеии экологӣ; тарбияи муносибатҳои мусбати ахлоқӣ ва ҳисси зебоипарастӣ нисбат ба табиат, интишор додани донишҳои экологӣ миёни аҳоли; ташкили иқдомот ба ҳалли мушкилоти экологӣ; назорати иҷрои қарорҳои мақомоти дахлдор оид ба ҳалли мушкилоти экологӣ; мусоидат ба ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва тафреҳӣ.

Журналистикаи экологӣ дар асоси омилҳои гуногун рушд мекунад, ки муҳимтарини онҳо заминаҳои таърихӣ, дигаргуниҳои технологӣ, таваҷҷуҳи аҳли ҷомеа ба воқеиятҳои экологӣ, омодагии касбии рӯзноманигорон, сиёсати экологии давлат, ҷунбишҳои фаъоли экологӣ ва ғайра мебошанд. Рушди навҳои нави расонаҳои иттилоотӣ ва технологияи рақамӣ раванди дарёфт ва тарзҳои пешниҳоди иттилоотро дигаргун карда, имкон фароҳам овард, ки масоили экологӣ густурдатар ва таъсирбахштар инъикос гарданд. Таваҷҷуҳи ҷомеа ба масъалаҳои тағйироти иқлим, олудагии муҳити зист ва бар асри он нобуд шудани гуногунии биологӣ, таҳдиди хатари коҳиши захираҳои обӣ ва монанди инҳо пайваستا зиёд мешавад ва рушди журналистикаи экологиро ногузир мегардонад. Дар ин замина, масъалаи омодагии касбии журналистон ва ба ин манзур таҳияи барномаҳои омӯзишӣ, дарки масъалаҳои муҳимми экологӣ, маҳорати то хонанда расондани иттилоот лозим аст. Ҳамчунин, сиёсати давлатӣ ва ҷунбишҳои ҷамъиятии экологӣ ба шумора ва сифати матолиби экологӣ таъсир мерасонанд.

Омӯзиши рушди журналистикаи экологиро муҳаққиқон бо назардошти зухури он

бештар дар иртибот бо журналистикаи ИМА анҷом додаанд. Муҳаққиқи рус Н.В. Калинина таърихи рушди журналистикаи экологии ИМА-ро ба чор марҳилаҳо тақсим мекунад. Давраи аввал, бино бар таснифи ӯ, солҳои 1969-1972, давраи оммавӣ шудани масъалаҳои экологиро дар бар мегирад. Марҳилаи дувум аз охири солҳои 80-ум оғоз мешавад, ки дар ин давра экология аз чорчӯбаи илм фаротар рафта, унсурҳои дигар, аз ҷумла сиёсат ва иқтисодиётро шомил мешавад. Марҳилаи навбатӣ, солҳои 90, давраи ниҳой шудани журналистикаи экологӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин давра Ҷамъияти журналистони экологӣ таъсис меёбад (1990), дар мактабҳои олии ИМА барномаҳои таълимӣ таҳия мешаванд ва ҳамчунин маҷмуи қоидаҳо барои журналистони экологӣ соли 1998 таҳия мешавад [4].

Зухури журналистикаи экологии тоҷикро муҳаққиқ Якубӣ Н.Ҷ солҳои 40-50, ки аввалин мақолаҳои проблемавӣ оид ба хатарҳо ва харобиҳои табиат бар асари истифодаи хисоратбори захираҳои табиӣ дар рӯзномаҳои ҷумҳуриявӣ иттифоқӣ ба нашр мерасиданд, медонад ва рушди онро ба се марҳила ҷудо мекунад, ки ин давра марҳилаи аввал аст. Марҳилаи дувум, аз солҳои 60-90, давраи тараққиёти истеҳсолоти саноатӣ ва таъсири техногенӣ ба табиатро дар бар мегирад. Дар ин марҳила истилоҳи экология хеле кам корбурд дошта бошад ҳам, асосан масъалаҳои олудагии об, деградатсияи хок, нобудшавии ҳайвоноту наботот, биёбоншавии ҷангалзорҳо ва монанди инҳо матраҳ мешаванд. Марҳилаи сеюм аз солҳои 90, аз давраи истиқлоли ва қабули қонунҳо ва барномаҳои ҳосси давлатӣ оид ба ҳифзи муҳити зист ва демократикунонии ҷомеа оғоз меёбад. Дар ин давра нашрияҳои махсусе чун “Наврӯзи Ватан”, “Барги сабз”, “Табиат ва ҳаёт”, “Кишоварзӣ ва ҳифзи табиат”, “Табиат”, “Садои қалби кӯдакон” арзи вуҷуд мекунанд. [15, с. 8-9].

Ба андешаи муҳаққиқ Ш. Тоирова, журналистикаи экологии тоҷик имрӯз нисбат ба солҳои 90-ум хеле тағйир ёфта, доираи мавзӯҳои он бештар ва ҳадафҳояш мушаххастар гардидааст. Ҷамчунин, “Дар истиқрор ва рушди журналистикаи экологии Тоҷикистон фаъолияти Созмони бонуфузи байналмилалӣ ЮНЕСКО-ро метавон таъкид кард. Масалан, соли 2006 бо маблағгузориҳои созмони мазкур дар барномаи рушди коммуникатсионӣ бюллетени “шабакаи журналистони Осиёи Марказӣ” роҳандозӣ шуд” [10, с. 43], ки ҳадафаш мусоидат ба таъмини озодии суҳан ва дастрасӣ ба иттилооти экологӣ ва омодагии касбӣ иттилооти журналистони экологӣ мебошад.

Дар Тоҷикистон бори нахуст соли 2009 рисолаҳои номзадӣ марбут ба журналистикаи экологӣ аз тарафи Яъқубов Ҷ.Н. “Журналистика ва экология: мушкилот ва дурнамо” дифоъ шудааст. Дар ин пажӯҳиш хусусиятҳои муҳимми журналистикаи экологии тоҷик, вежагӣҳои мавзӯӣ ва жанрии маводи васоити ахбори омма, масъалаҳои мубрами мавриди баҳсҳои экологӣ баррасӣ гардидааст. Соли 2015 рисолаи номзиди дигар «Вежагӣҳои рушди журналистикаи экологии муносири тоҷик дар партави масъалаҳои захираҳои обӣ, сохтмони НОБ-и Роғун ва вазъиятҳои ғавқулода» аз тарафи Тоирова Ш.М. дифоъ шудааст, ки дар он журналистикаи экологӣ дар заминаи хатарҳо ва мушкилоти экологии марбут ба масъалаи об дар Тоҷикистон таҳлил карда шудааст.

Дар ҷумҳурияҳои пасошуравӣ низ чандин таҳқиқоти илмӣ оид ба журналистикаи экологӣ анҷом шудааст, ки барои журналистикашиносии тоҷик низ аз аҳаммият ҳолӣ нест. Аз ҷумла дар рисолаҳои номзиди Джумагазиев Н.К. (2010) “Инъикоси масъалаҳои экологӣ дар матбуоти даврии Қирғизистон (1996-2006), Шаркова Е. Журналистикаи экологӣ дар равандҳои сиёсии минтақавӣ (дар мисоли вилояти Архангелск) (2012) бозтоби масъалаҳои мубрами экологӣ, хусусиятҳои жанрӣ ва самти мавзӯӣ маводҳои марбут ба экология баррасӣ гардидааст.

Ҷамчунин, оид ба ҷанбаҳои мухталифи журналистикаи экологӣ чандин монографияҳо ва дастурҳои таълимӣ таълиф шудаанд, ки дар шиноخت ва рушди соҳа таъсиргуздоранд. Ин ҷо метавон китобҳои М. Шарон ва А. Кеннет Фридман «Воситаи таълимӣ доир ба журналистикаи экологӣ» (1998), Л.А. Коханова “Журналистикаи экологӣ, РР, реклама” (М. 2007), А. Кочинева, О. Берлова, В. Колесникова “Журналистикаи экологӣ” (1999), М.Е. Аникина, В.В. Баранов, Дедкова Т.Ф. “Навъшиносии матбуоти даврӣ” (2007), Н.В. Калинина “Журналистикаи экологӣ” (2011), Шаркова Е.А.

“Журналистикаи экологӣ” (2011), “Маҷмуа-воситаи таълимӣ оид ба журналистикаи экологӣ” (мураттибон Петрушкова В.В. ва Абдурахимова Ф.Ф.) (2006) “Насли нави журналистон барои экологикунони ВАО” – воситаи таълимӣ доир ба журналистикаи экологӣ” (мураттибон Абдурахимова Ф.Ф., Якубов Д.Н., Соибназарова Ш.М., Муминҷононов З.) (2009), Якубов Қ. “Журналистикаи экологӣ” (2012), Қ Якубов “Маърифати экологии журналист” (2021), Орлова, М.В. “Таҳлили экологӣ дар ВАО” (2023), Якубов Қ. “Журналистика ва маърифати экологӣ” (2025) ва ғайраро номбар кард.

Дар як қатор мақолаҳо низ паҳлуҳои гуногуни журналистикаи экологӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд, аз ҷумла А.Е. Шарков., Е.А. “Журналистикаи экологӣ: табиати манбаъҳои иттилооти экологӣ” (2014), Калинина Н.В. “Омилҳои экологикунони васоити ахбори ватанӣ: ҷанбаи таърихӣ”, “Журналистикаи экологӣ дар ИМА: ниҳодинашавӣ ва марҳилаҳои асосии рушд” (2017), “Рушди журналистикаи экологӣ дар контексти расонаҳои нав” (2014), Б.П. Невзоров, Т.Б. Невзоров “Баъзе ҷанбаҳои назарӣ ва таърихии маърифати экологӣ дар ВАО” (2017), П.В. Ивилев, Б.Е. Кошелюк “Ҷаҳлияти ВАО дар бозтоби масоили экологӣ” (2021), Голомидова М. В. Гладий “Гуфтомони журналистикаи экологӣ ва ҷанбаҳои омӯзиши он дар забоншиносии Русия” (2024), Қосимова Н. “Концепсияи журналистикаи экологӣ ва тамоюлҳои рушд” (2025) ва ғайра.

Ҳамин тариқ, аз пажӯҳишҳои илмӣ, ки тайи чанд даҳсолаи охир атрофи журналистикаи экологӣ анҷом шудаанд, бар меояд, ки ин риштаи рӯзноманигорӣ бо вучуди он ки собиқаи чандон тулонӣ надорад, аллакай марҳилаҳои назарраси рушдро тай намуда, аз матолиби мавзӯӣ ба нашриҳои соҳавӣ табдил ёфта, ҷойгоҳи худро дар васоити ахбори умум муқаррар карда, вазифаи худро дар низоми иттилоотии ҷомеа анҷом медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Аникина, М.Е., Баранов, В.В., Воронова, О.А., Дедкова, Т.Ф. Типология периодической печати : учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности 030601 "Журналистика" / [М.Е. Аникина [и др.]; под ред. М.В. Шкондина, Л.Л. Реснянской. Москва.: Аспект пресс. <https://rusneb.ru/catalog/0052>. Санаи мурочеа; 13. 10. 2015.
2. Берлова, О.А., Захаров В.П., Колесникова В.Б., Кочинева А.Л. Игра на информационном поле. Журналистика и PR для «зеленых». https://vk.com/topic-144482156_35207579.
3. Калинина, Н.В. «Факторы экологизации отечественных средств массовой информации: исторический аспект»/Н.В. Калинина// Вопросы журналистики №17. – Владивосток: Издательский дом ДВФУ. – 2012.
4. Калинина, Н.В. Экологическая журналистика в США: институционализация и основные этапы развития. Вестник АмГУ. Выпуск 78, 2017. <file:///C:/Users/HP>. Санаи мурочеа: 23.09. 2025.
5. Конвенция о доступе к информации, участии общественности в процессе принятия решений и доступе к правосудию по вопросам, касающимся окружающей среды [Орхусская конвенция]. https://www.aarhus.tj/aarhus_convention/ санаи мурочеа: 18. 08. 2025.
6. Косимова, Н. Концепция экожурналистики и тенденции развития. <https://nargis.uz/?p=3925>. Санаи мурочеа: 8. 07. 2025.
7. Коханова, Л.А., Засурский Я.Н. Экологическая журналистика, PR и реклама. https://vk.com/topic-144482156_35207660.
8. Кочинева, А., Берлова, О., Колесникова, В. Экологическая журналистика: Учеб, пособие. – М. : Центр координации и информации Социально-экологического союза. – 1999. – 153 с.
9. Орлова, М.В. Экологический анализ в СМИ: электронное учебное пособие / М.В. Орлов. – Тольятти: изд-во ТГУ, 2023. – 1 оптический диск. – ISBN 978-5-8259-1334-6.
10. Тоирова, Ш.М. Особенности развития современной таджикской журналистики в

свете проблем водных ресурсов, строительства Рогунской ГЭС и чрезвычайных ситуаций. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Душанбе, 2015. – 168 с.

11. Тураев, А. Глобальные вызовы человечеству. – Москва, Логос 2002. 192 стр.
12. Фридман, Ш.М., Фридман, К.А. Пособие по экологической журналистике. – Бангкок, Таиланд : Комиссия ООН по странам Азии и Тихоокеанского региона. – 1988. – 118 с.

ЖУРНАЛИСТИКАИ ЭКОЛОГӢ ДАР ПАЖӢҲӢШӢОИ ИЛМӢ

Дар мақола пажӯҳишҳои илмӣ доир ба зӯҳури журналистикаи экологӣ ва таърихи рушди он мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Зимни баррасии мавзӯ назари муҳаққиқони гуногун дар бораи моҳият, объект, предмет, вазифаҳо, иттилоот ва манбаъҳои иттилоотии журналистикаи экологӣ муқоиса гардидааст. Ҳамчунин омилҳо, марҳилаҳо ва тамоялҳои рушди журналистикаи экологӣ дар ҷаҳон ва дар Тоҷикистон муайян карда шудааст. Мақола нишон медиҳад, ки журналистикаи экологӣ ҳамчун шохаи нави журналистикаи умумӣ, ки зодаи илми экология ва журналистика мебошад, ба иттилоърасонии бозғатимод, маърифатноккунии аҳоли, тарғибу ташиқи иқдомоти иҷтимоӣ ва назорати ҷомеа дар ҳифзи муҳити зист ва ҳалли мушкилоти экологӣ равона шудааст.

Каливожаҳо: экология, журналистикаи экологӣ, муҳити зист, манбаъҳои иттилоотӣ, иттилооти экологӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзомуродов Саидумар Баротович – унвонҷӯи кафедраи рӯзманигории факултети филологияи тоҷики Муассисаи давлатии таълимии “Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав”. Тел: (+992) 904-57-29-99 электронная почта: www.Saidumar85@mail.ru

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ЖУРНАЛИСТИКА В НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

В статье рассматриваются научные исследования, посвященные возникновению экологической журналистики и истории ее развития.

В ходе обсуждения темы сравниваются взгляды различных исследователей на сущность, объект, предмет, задачи, информацию и источники информации экологической журналистики. Также определены факторы, этапы и тенденции развития экологической журналистики в мире и в Таджикистане. В статье показано, что экологическая журналистика, как новая отрасль общей журналистики, являющаяся порождением науки экологии и журналистики, направлена на предоставление достоверной информации, просвещение населения, продвижение и организацию социальных инициатив и общественного контроля в области охраны окружающей среды и решения экологических проблем.

Ключевые слова: экология, экологическая журналистика, окружающая среда, источники информации, экологическая информация.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзомуродов Саидумар Баротович – унвонҷӯи кафедраи рӯзманигории факултети филологияи тоҷики Муассисаи давлатии таълимии “Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав”. Тел: (+992) 904-57-29-99 электронная почта: www.Saidumar85@mail.ru

ENVIRONMENTAL JOURNALISM IN SCIENTIFIC RESEARCH

The article reviews scientific research on the emergence of environmental journalism and the history of its development.

During the discussion of the topic, the views of various researchers on the essence, object, subject, tasks, information and information sources of environmental journalism were compared. Also, the factors, stages and trends in the development of environmental journalism in the world and in Tajikistan were identified. The article shows that environmental journalism, as a new branch of general journalism, which is the offspring of the science of ecology and journalism, is aimed at providing reliable information, educating the population, promoting and organizing social initiatives and public control in protecting the environment and solving environmental problems.

Keywords: ecology, environmental journalism, environment, information sources, environmental information.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзомуродов Саидумар Баротович – унвонҷӯи кафедраи рӯзманигории факултети филологияи тоҷики Муассисаи давлатии таълимии

УДК: 821.222.1.09

**ХУСУСИЯТҲОИ СОХТОРИИ ҚАСОИДИ УРФИИ ШЕРОЗӢ АЗ НИГОҲИ
ФАРОГИРИИ БАӢТ**

Муродов А.А.

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Урфии Шерозӣ аз намояндагони машхури сабки ҳиндӣ маҳсуб мешавад. Урфӣ, ҳарчанд ки зодаи Шерози Эрон аст, зиндагӣ ва фаъолияти асосии худро дар Ҳинд, дар дарбори шоҳони Бобурӣ сипарӣ кардааст; дар муҳите, ки шеърӯ адаби форсӣ мавриди истиқбол ва эҳтироми зиёди ин хонадони адабпарвар қарор гирифта буд. Чи гуна ки Забехуллоҳи Сафо дар иртибот бо хидматҳои Темуриёни Ҳинд дар таърихи адабиёти хеш қайд кардааст: “Саҳми аслии ва асосӣ дар гузоридаи ин хидмати шигарф бо дарбори гуракониёни Ҳинд ва подшоҳони ҷузъи Дакан ва амиронӯ бузургоне буд, ки бештар аз Эрон бад-он сомон мерафта ва ҷун қудратӯ сарвате ҳосил мекарданд, даргоҳи худро ба рӯи адибон ва адабшиносонӯ шоирон мекушуданд ва қисаҳои симӯ зар ба пойи онон мерехтанд. Ва бояд изён қард, ки агар ҷунин намебуд, шеърӯ адаби порсӣ дар он рӯзгор ҷунон рушде, ки ёфта буд, ҳосил намекард” [3, с. 292].

Урфӣ дар ҷунин муҳити адабпарвар, ки ҳатто салотин ва шоҳони вақт иддаон шеърдонӣ ва суҳанварӣ мекарданд, ба фаъолият пардохт ва маҳз ба хотири ҷунин муҳит ватани худро тарк гуфта буд. Ё ҳанӯз дар аҳди ҷавонӣ ватанӯ зодгоҳи худро тарк қарда, дар Ҳинд маскан ихтиёр қард ва тавассути ҳунарӯ истеъдоди нотақрори хеш дар дарбори салотини темурии Ҳинд мақомӯ мартабаи баландро дарёфт қард.

Миёни шоирони сабки ҳиндӣ Урфии Шерозӣ агарчи дар ҷанд жанр маъруфият пайдо қардааст, аммо шуҳрати вай бештар тавассути ғазал ва қасида фароҳам омадааст. Ин ки муҳаққиқонӯ адабиётшиносон Урфиро муҳтареи тарзи тоза эътироф қардаанд, аслан, ба туфайли жанрҳои фавқуззикр мебошад [4, с. 15; 5, с. 16].

Он чи роҷеъ ба маълумоти сарчашмаҳо ва муаллифони осори адабиётшиносии муосир метавон қайд қард, ин аст, ки дар аксари осори фавқ дар бобати истеъдоди баланди Урфӣ, маҳсусан ҳунари қасидасароияш суҳан рафтааст ва ҷамеи муаллифон роҷеъ ба пояи баланди шоирии Урфӣ баҳои сазовор додаанд. Аз ҷумла, муҳаққиқи озарӣ Г.Ю. Алиев дуруст қайд қардааст, ки истеъдоди шоирии Урфии Шерозӣ ҳанӯз аз ибтидои фаъолияти эҷодияш, ки басо ҷавон буд, дар сарзаминҳои Ҳиндӯ Эрон ва Осиёи Хурд эътирофи умумро ба даст оварда буд. Тибқи тақайюдоти муҳаққиқи мазкур, донишмандони муосири Урфӣ, ҳамҷунин, худӣ султони Темуриёни Ҳинд – Ҷаҳонгир, ки донандаи хуби шеъри форсӣ буд, ба эҷодиёти Урфӣ, аз ҷумла қасоиди фалсафии вай баҳои баландӯ сазовор додаанд [1, с. 123].

Он чи ки мояи зикр ва шоистаи гуфтан аст, аксари муаллифони сарчашмаҳо ва осори таҳқиқӣ дар иртибот бо пояи шоирӣ, истеъдоди суҳанварӣ ва дар қадом анвои шеърӣ баҳраи бештар доштани Урфӣ қасоиди ўро бештар мавриди истиқболӯ таҳсин қарор додаанд, ҷунонки дар боло муҳаққиқи озарӣ низ дар ин бобат суҳан рондааст. Аҳмад Тамимдорӣ ҳам дар миёни ҷанд суҳанвари бузурги сабки ҳиндӣ, аз ҷумла Соибӣ Табретӣ, Муҳташами Қошонӣ ва Қалими Қошонӣ нақши Урфии Шерозиро низ дар рушдӯ инкишофи жанри қасида дар сабки мазкур зикр қардааст, ки қобили тавачҷӯх аст [5, саҳ. 170]. Дар девони Урфӣ жанри қасида дар баробари ғазалиёти вай аз мавқеи назаррас бархурдор мебошад. Ҳарчанд ки ғазалиёти Урфӣ аз нигоҳи теъдод нисбат ба қасоиди вай хеле зиёданд ва дар маҷмӯъ 882 ададро ташкил медиҳанд, жанри қасида ҳам аз нигоҳи саршумор ва ҳам аз нигоҳи теъдоди умумии абёт дар девони шоир мақоми дуҷумро ишғол менамояд. Агар дар нусхаи мураттабнамудаи Ҷавоҳирии Ваҷдӣ 52 қасидаи Урфӣ ба назар расад [6], дар нусхае, ки зерӣ таҳияи Валиулҳаққи Ансорӣ ба ҷоп расидааст, 89 қасидаи шоир ҷо гирифтааст [8], ки аз инҳо 77 адад ба қасоиди аслии Урфӣ ва 2 адади дигар ба қасоиди

машкуки шоир тааллуқ доранд. Бар илова, бояд зикр кард, ки дар нусхаи таҳиякардаи Ансорӣ 16 қасидаи пурраву нопурра ё нотаом ҷой дода шудаанд, ки бори аввал ба ҷоп расидаанд [2, с. 101]. Теъдоди умумии абёти қасоиди Урфии Шерозӣ, бо дарназардошти қасоиди машкуки ӯ, иборат аз 3455 байт мебошад.

Дар таҳлили сохторшиносии қасоиди Урфии Шерозӣ бояд қайд кард, ки теъдоди абёт дар қасоиди вай гуногун аст, он аз 7 то 208 байтро дар бар мегирад. Аз нигоҳи басомад ва теъдоди абёт қасоиди Урфиро ба таври умумӣ метавон ба ҷаҳор қисм ҷудо кард ва тавассути нақшаи зер теъдоди алоҳидаи абёти ҳар яки онҳо, саршумори онҳо, теъдоди умумии байтҳо ва фоизи онҳоро матраҳ кард:

№	Теъдоди абёт	Теъдоди қасоид	Теъдоди умумии абёт	Фоиз	Мақом
1	Аз 7 то 20 байт	23 адад	285 байт	8,24%	Мақоми сеюм
2	Аз 21 то 50 байт	35 адад	1197 байт	34,64%	Мақоми дувум
3	Аз 51 то 113 байт	23 адад	1569 байт	45,41%	Мақоми аввал
4	Як қасидаи 208-байтӣ	1 адад	208 байт	6,02%	Мақоми ҷаҳорум

Чунонки дида мешавад, дар қисматҳои ҷудонамудаи ҷавуззикр теъдоди қасоиди Урфӣ, теъдоди умумии байтҳои онҳо, фоизе, ки дар алоқамандӣ бо теъдоди умумии абёти 89 қасидаи шоир – 3455 байт бароварда шуд, ҳамчунин, мақоме, ки ҳар гурӯҳ дар нигоҳ бар теъдоди умумии абёт ва фоизи марбути онҳо молиқ мебошад, муайян гардидааст. Бар тибқи таҳлили омории ин ҷаҳор гурӯҳ, мақоми аввалро ҳам аз нигоҳи теъдоди умумии абёт ва ҳам аз ҳайси фоизи ҳосилшуда гурӯҳе мегирад, ки қасидаҳои он аз 51 то 113 байт буда, ҷамъан 1569 байтро фаро мегиранд ва фоизи он 45,41%-ро ташкил медиҳад. Дар мақоми дувум, чи хеле ки дида мешавад, қасидаҳои қарор доранд, ки абёти онҳо аз 21 то 50 байт буда, дар маҷмӯъ дорои 1197 байт мебошанд ва фоизи ҷамъии онҳо баробар ба 34,64% аст. Мақоми сеюм бар қасоиде тааллуқ дорад, ки аз 7 то 20 байт буда, умуман 285 байтро дар бар мегиранд ва аз ҳайси фоиз хеле пасттар – 8,24% мебошад. Дар хусуси мақоми сеюми қасоиди Урфӣ, аслан, баҳогузорӣ кардан ғайримантиқӣ аст; зеро он танҳо бар як қасидаи шоир тааллуқ дорад, ки онро бо дигар гурӯҳҳо якҷо накардем, чун ин қасида аз нигоҳи фарогирии абёт бузургтарин қасидаи шоир аст ва дар танҳои фарогири 208 байт ва 6,02% аст, дар ҳоле ки қасоиди мақоми сеюм дар якҷоягӣ 23 ададро ташкил медиҳанд, ки аз нигоҳи теъдоди абёт бо фузунии 77 байт ва 2,22 % аз ин қасидаи бузурги шоир фарқ менамояд.

Он чи дар боло зикр гардид, дар иртибот бо тақсимои умумии қасоиди Урфӣ буд, ки дар ҷаҳор қисмат гурӯҳбандӣ гардид. Дар таҳлилу баррасии муфассали қасоиди Урфӣ ташҳиси ҳар қасида аз нигоҳи фарогирии абёт ба гунаи алоҳида роҳандозӣ мегардад. Дар ин таҳлил мо муайян кардем, ки қасидаҳои шоир аз ҳайси теъдоди байт ба 54 гурӯҳ тақсим мешаванд. Аммо таҳлили мо дар ин маврид на бар мабной ташҳиси басомади мураттаби абёт сурат гирифта, балки он танҳо маҳдуд бар таъйини теъдоди абёт дар ҳар қасида мебошад; ба дигар маънӣ, аз кӯтоҳтарин қасоиди шоир, ки фарогири 7-8-9 байт мебошанд, то қасоиде имтидод меёбанд, ки теъдоди абёти онҳо аз 100 боло меравад. Дар иртибот бо ҳамин навъи таҳлил, таъйини теъдоди абёт дар 54 гурӯҳи қасоиди шоир бад-ин навъ сурат мепазирад:

1. Қасоиди 7-байтӣ: 2-то; аз нигоҳи мавзӯ мадҳиявиянд [8, с. 26-27, 94], аммо аз матни онҳо исми мамдуҳ маълум нест.

2. Қасоиди 8-байтӣ: 3-то; ҳар се мадҳиявӣ буда, 2-тои онҳо ба мамдуҳи номаълум [8, сах. 103, 200-201] ва яке ба духтари Шоҳ Таҳмосп – Парихонум [8, с. 355-356] бахшида шудааст.

3. Қасоиди 9-байтӣ: 1-то; дар мадҳи мамдуҳи номаълум [8, с. 94-95].

4. Қасоиди 10-байтӣ: 2-то; якто дар наъти паёмбар [8, с. 199-200], 1-то дар мадҳи мамдуҳи номаълум [8, с. 301-302].

5. Қасоиди 11-байтӣ: 2-то; 1-то дар мадҳи мамдуҳи номаълум [8, с. 44-45], 1-то дар фаҳрия [8, с. 297-299].

6. Қасоиди 12-байтӣ: 2-то; 1-то дар мадҳи аспӣ мамдуҳ [8, с. 212-213], 1-то дар фаҳрия [8, с. 52-53].
7. Қасоиди 13-байтӣ: 2-то; 1-то дар наъти паёмбар [8, с. 28-29], 1-то дар мадҳи мамдуҳи номаълум [8, саҳ. 329-330].
8. Қасоиди 14-байтӣ: 1-то дар мадҳи мамдуҳи номаълум [8, с. 357-358].
9. Қасоиди 16-байтӣ: 2-то; 1-то дар наъти паёмбар [8, с. 302-304], 1-то дар мадҳи мамдуҳи номаълум [8, с. 304-305].
10. Қасоиди 17-байтӣ: 3-то; 1-то дар наъти паёмбар [8, с. 92-94], 1-то дар мадҳи Ҷалолуддин Акбар [8, саҳ. 353-355], 1-то дар мадҳи Муҳаммад ибни Исмоил [8, саҳ. 299-301].
11. Қасоиди 19-байтӣ: 1-то дар мадҳи мамдуҳи номаълум [8, с. 295-297].
12. Қасоиди 20-байтӣ: 2-то; 1-то дар мадҳи мамдуҳи номаълум [8, 167-170], 1-то дар мадҳи шохзода Салим [8, с. 399-401].
13. Қасоиди 21-байтӣ: 1-то дар мадҳи Ҳаким Абулфатҳи Гелонӣ [8, 75-78].
14. Қасоиди 22-байтӣ: 2-то; 1-то дар мадҳи мамдуҳи номаълум [8, с. 402-404], 1-то дар фаҳрия [8, саҳ. 293-295].
15. Қасоиди 24-байтӣ: 2-то; 1-то дар тамҳид [8, с. 344-347], 1-то қасидаи фалсафӣ [8, с. 341-344].
16. Қасоиди 25-байтӣ: 1-то дар фаҳрия [8, с. 270-273].
17. Қасоиди 26-байтӣ: 1-то дар наъти паёмбар [8, с. 24-26].
18. Қасоиди 27-байтӣ: 1-то дар мавъиза [8, с. 405-408].
19. Қасоиди 28-байтӣ: 2-то; 1-то дар мадҳи Алӣ ибни Абитолиб [8, с. 45-49], 1-то дар мадҳи Ҷалолуддин Акбаршоҳ [8, саҳ. 41-44].
20. Қасоиди 29-байтӣ: 1-то дар мадҳи Алӣ ибни Абитолиб [8, с. 45-49].
21. Қасоиди 30-байтӣ: 2-то; 1-то дар мадҳи Алӣ ибни Ҷаъфар [8, с. 89-92], 1-то дар мадҳи Ҳаким ибни Абулфатҳи Гелонӣ [8, с. 64-167].
22. Қасоиди 31-байтӣ: 2-то дар наъти паёмбар [8, с. 183-184, 208-212].
23. Қасоиди 32-байтӣ: 2-то; 1-то дар мадҳи мамдуҳи номаълум [8, с. 153-155], 1-то дар мавъиза [8, саҳ. 71-75].
24. Қасоиди 33-байтӣ: 1-то дар фаҳрия [8, саҳ. 253-257].
25. Қасоиди 34-байтӣ: 2-то; 1-то дар мадҳи Акбаршоҳ [8, саҳ. 85-89], 1-то дар мавъиза [8, саҳ. 408-412].
26. Қасоиди 35-байтӣ: 2-то; 1-то дар мадҳи Алӣ ибни Ҷаъфар [8, с. 37-40], 1-то дар ирфон ва маърифат [8, саҳ. 311-314].
27. Қасоиди 38-байтӣ: 3-то; 1-то дар наъти паёмбар [8, с. 335-340], 1-то дар мадҳи Ҳаким ибни Абулфатҳи Гелонӣ [8, саҳ. 78-80], 1-то дар тавба [8, с. 358-361].
28. Қасоиди 39-байтӣ: 2-то; 1-то дар мадҳи Алӣ ибни Абитолиб [8, с. 241-246], 1-то дар мадҳи Парихонум – духтари Шоҳ Таҳмоспи Сафавӣ [8, с. 330-335].
29. Қасоиди 40-байтӣ: 1-то дар таъзият ва таҳният [8, с. 80-85].
30. Қасоиди 41-байтӣ: 2-то; 1-то дар наъти паёмбар [8, с. 305-311], 1-то дар мадҳи Алӣ ибни Абитолиб [8, с. 282-286].
31. Қасоиди 43-байтӣ: 2-то; 1-то дар мадҳи Алӣ ибни Абитолиб [8, с. 315-320], 1-то дар мадҳи Ҷалолуддин Акбаршоҳ [8, с. 419-423].
32. Қасоиди 44-байтӣ: 1-то дар мадҳи Алӣ ибни Абитолиб [8, с. 348-353].
33. Қасоиди 47-байтӣ: 2-то; 1-то дар наъти паёмбар [8, с. 155-199], 1-то дар мадҳи Алӣ ибни Абитолиб [8, с. 361-367].
34. Қасоиди 48-байтӣ: 1-то дар наъти паёмбар [8, с. 11-16].
35. Қасоиди 50-байтӣ: 1-то дар мадҳи Алӣ ибни Абитолиб [8, с. 161-164].
36. Қасоиди 51-байтӣ: 1-то дар мадҳи Ҳаким ибни Абулфатҳи Гелонӣ [8, с. 29-36].
37. Қасоиди 52-байтӣ: 2-то; 1-то дар мадҳи Ҳаким ибни Абулфатҳи Гелонӣ [8, с. 201-207], 1-то дар мадҳи Ҷалолуддин Акбаршоҳ [8, с. 214-222].
38. Қасоиди 53-байтӣ: 1-то дар мадҳи Абдурахими Хонхонон [8, с. 97-103].
39. Қасоиди 54-байтӣ: 2-то дар мадҳи Алӣ ибни Абитолиб [8, с. 246-253; 286-293].

40. Қасоиди 55-байтӣ: 1-то дар наъти паёмбар [8, с. 104-113],
41. Қасоиди 56-байтӣ: 1-то дар мадҳи Абдурраҳими Хонхонон [8, с. 17-24].
42. Қасоиди 57-байтӣ: 1-то дар таҳнияти таваллуди Мирзо Қорун – фарзанди Хонхонон [8, с. 391-399].
43. Қасоиди 60-байтӣ: 1-то қасидаи машқук ва беном [8, с. 414-418].
44. Қасоиди 62-байтӣ: 1-то дар мадҳи Ҷалолуддин Акбаршоҳ [8, с. 146-153].
45. Қасоиди 66-байтӣ: 2-то; 1-то дар наъти паёмбар [8, с. 233-241], 1-то дар мадҳи Ҷалолуддин Акбаршоҳ [8, с. 320-325].
46. Қасоиди 67-байтӣ: 2-то; 1-то дар мадҳи Ҳаким ибни Абулфатҳи Гелонӣ [8, с. 265-270], 1-то дар мадҳи шоҳзода Салим [8, с. 257-265].
47. Қасоиди 73-байтӣ: 2-то; 1-то дар мадҳи Ҳаким ибни Абулфатҳи Гелонӣ [8, с. 56-65], 1-то қасидаи фалсафӣ [8, с. 273-281].
48. Қасоиди 75-байтӣ: 1-то дар мадҳи Абдурраҳими Хонхонон [8, с. 367-376].
49. Қасоиди 76-байтӣ: 1-то дар мадҳи Ҷалолуддин Акбаршоҳ [8, с. 173-183].
50. Қасоиди 91-байтӣ: 1-то дар мадҳи Ҳаким ибни Абулфатҳи Гелонӣ [8, с. 65-71].
51. Қасоиди 93-байтӣ: 1-то дар мадҳи Ҳаким ибни Абулфатҳи Гелонӣ [8, с. 222-233].
52. Қасоиди 103-байтӣ: 1-то дар наъти паёмбар [8, с. 185-199].
53. Қасоиди 113-байтӣ: 1-то дар мадҳи Абдурраҳими Хонхонон [8, с. 377-391].
54. Қасоиди 208-байтӣ: 1-то дар мадҳи Ҷалолуддин Акбаршоҳ [8, с. 120-146].

Чи гуна ки дида мешавад, дар таҳлили фавқуззикр мо шумораи тартибии абёти қасоиди Урфиро мадди назар гирифтаем; вагарна аз нигоҳи басомади байтҳои қасоиди шоир ин шумораи тартибиро метавон ба таври дигар: баръакс истифода кард, яъне аз поён ба боло. Дар чунин таҳлис, шумораи охир, яъне гурӯҳи 54-ум соҳиби мақоми аввал, пеш аз он, яъне гурӯҳи 53-юм – мақоми дувум ва, ҳамин тарик, ҳар гурӯҳи дар шумораи пештар қарордошта, баъд аз пасини худ қарор мегирад. Яъне дар ин навъи таҳлис мақоми аввалу намоёнро гурӯҳҳои охир ва мақомҳои пасттарро гурӯҳҳои қабл аз онҳо молик мешаванд. Роҳи осони таъйини басомади қасоиди шоир ҳамон 54 гурӯҳи дар боло зикршуда мебошанд, онҳоро агар аз поён ба боло бо риояи шумораи тартибиашон дарҷ кунем (яъне: ба ҷойи 54 шумораи 1, ба ҷойи 53 шумораи 2, ба ҷойи 52 шумораи 3 ва монанди ин), мақомҳои боло насиби шумораҳои поён мегардад.

Таҳлилҳои фавқ аз рӯи теъдоди абёти қасоиди Урфӣ, шумораи тартибии онҳо дар алоқамандӣ бо фарогирии абёт ва басомади ҳар як дар иртибот ба афзунии байтҳои қасоиди шоир сурат гирифтаанд. Дар ин маврид теъдоди қасоиди Урфиро бо дигар тарик низ метавон таҳлис кард: дар нигоҳ бо таъйини теъдоди қасоиде, ки шоир дар иртибот бо кайфияти абёт, яъне чандбайтии он қасида сурудааст; масалан, шоир дар қасоиди 10-байтӣ ё 20-байтӣ чанд адад қасида сурудааст ва дар ин маврид мақоми якум ё намоёнро қасидаи вай молик мебошад. Дар ин маврид мақоми аввалро қасоиде соҳиб мешаванд, ки аз 8 байт, 17 байт ва 38 байт иборатанд ва дар ҳар қасида аз ин анвоъ шоир 3-қасидаи сурудааст. Се қасидаи 8-байтии шоир, чунонки аз “Куллийёт”-и вай дида мешавад, ба мамдуҳи номаълум баҳшида шудаанд [11, 103, 200-201], қасоиди 17-байтӣ яке ба наъти паёмбар [11, с. 92-94], дуюм ба мадҳи Ҷалолуддин Акбар [11, с. 353-355] ва сеюм ба мадҳи Муҳаммад ибни Исмоил [11, с. 299-301]; қасидаҳои 38-байтии шоир бошанд, яке ба наъти паёмбар [11, с. 335-340], дуюм ба мадҳи Ҳаким ибни Абулфатҳи Гелонӣ [11, с. 78-80], сеюм ба мавзуи тавба [11, с. 358-361] ихтисос ёфтаанд.

Ба ҳамин тарик, мақоми дувумро миёни қасоиди шоир онҳое ишғол мекунанд, ки аз 10 то 16 байт, 20 байт, 22-24 байт, 28 байт, 30 байт, 31-32 байт, 34-35 байт, 39 байт, 41-42 байт, 47 байт, 52 байт, 54 байт, 66-67 байт, 73 байт иборатанд ва тавассути ҳар яке шоир 2-ғазалӣ эҷод кардааст. Дар гурӯҳи мазкур 23 қасидаи шоир дохил мешаванд. Мақоми охирро қасидаҳои ишғол мекунанд, ки дар теъдоди абёти онҳо шоир якқасидаи сурудааст ва онҳо 27 ададро ташкил менамоянд.

Таҳлиси баррасии сохтори қасоиди Урфии Шерозӣ, ки аз мумтозтарин суҳанварони асри XVI ва аз намоёндагони маъруфи сабки ҳиндӣ эътироф гаштааст, ба мо имкон

медиҳад, ки раванди таҳаввул ва рушду инкишофи жанри қасида дар сабки мазкур аз нигоҳи фарогирии абёти онҳо то ҷое муайян карда шавад. Сабки ҳиндӣ, пеш аз ҳама, сабки қасида аст, чун дар қиёс бо сабки қаблии худ дар шеъри шуарои ин шеваи суҳангустарӣ қасида бештар мавриди истиқбол қарор гирифтааст. Рушду инкишофи жанри мазкур дар даврони мазкур, аслан, ба доираҳои адабии Ҳиндустон рост меояд ва маҳз сарзамини мазкур боиси вусъати қасидасарой дар шеъри форсӣ гардида буд.

АДАБИЁТ:

1. Алиев, Г.Ю. Персоязычная литература Индии / Г.Ю. Алиев. – Москва: Наука. – 1968. – 251 с.
2. Ансорӣ, Муҳаммад Валиюлҳақ. Муқаддима / Муҳаммад Валиюлҳақи Ансорӣ // Урфии Шерозӣ. Куллиёт /. – Ҷ. 1. Ғазалиёт. Ба муқаддима, кӯшиш ва тасҳеҳи. – Техрон: Интишороти Донишгоҳ. – Чопи аввал. – 1378. – 161 саҳ.
3. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон / Забехуллоҳи Сафо. – Ҷилди панҷум. – Техрон: Фирдавс. – 1348. – 1410 саҳ.
4. Сутуда, Ғуломризо. Умрдарбохтаи дубораёфта / Ғуломризои Сутуда // Урфии Шерозӣ. – Ҷ. 1. Ғазалиёт. Ба муқаддима, кӯшиш ва тасҳеҳи Муҳаммад Валиюлҳақи Ансорӣ. – Техрон: Интишороти Донишгоҳ. – Чопи аввал. – 1378. – Саҳ. 9-11.
5. Тамимдари, Ахмад. История персидской литературы / Ахмад Тамимдари. – Санкт-Петербург: St. Petersburg. – 2007. – 244 с.
6. Шерозӣ, Урфӣ. Девони ашъор. Шомили рисолаи «Нафсия», қасоид, тарҷеъбанд, таркиббанд, ғазалиёт, рубоӣёт, соқинома, маснавиёт / Урфии Шерозӣ. Ба кӯшиши Ваҷдӣи Ҷавохирӣ. – Чопи саввум. – Техрон: Саной. – 1369. – 503 саҳ.
7. Шерозӣ, Урфӣ. Куллиёт. Ғазалиёт / Урфии Шерозӣ. – Ҷилди аввал. Ба кӯшиш ва тасҳеҳи Муҳаммад Валиюлҳақи Ансорӣ. – Техрон: Интишороти Донишгоҳ. – Чопи аввал. – 1378. – 929 саҳ.
8. Шерозӣ, Урфӣ. Куллиёт / Урфии Шерозӣ. – Ҷ. 2-3. Муштамил бар қасидаҳо, таркиббандҳо, тарҷеъбандҳо, қитаот. Ба муқаддима, кӯшиш ва тасҳеҳи Муҳаммад Валиюлҳақи Ансорӣ. – Техрон: Интишороти Донишгоҳ. – Чопи аввал. – 1378. – 929 саҳ.
9. Ҷавохирӣ, Ваҷдӣ. Муқаддима // Урфии Шерозӣ. Девони ашъор. Шомили рисолаи «Нафсия», қасоид, тарҷеъбанд, таркиббанд, ғазалиёт, рубоӣёт, соқинома, маснавиёт. Ба кӯшиши В. Ҷавохирӣ. – Техрон: Саной. – 1369. – Саҳ. 2-39.

ХУСУСИЯТҲОИ СОХТОРИИ ҚАСОИДИ УРФИИ ШЕРОЗӢ АЗ НИГОҲИ ФАРОГИРИИ БАӢТ

Ҳарчанд ки ғазалиёти Урфӣ аз нигоҳи теъдод нисбат ба қасоиди вай хеле зиёданд ва дар маҷмӯъ 882 ададро таъкил медиҳанд, жанри қасида ҳам аз нигоҳи саришумор ва ҳам аз нигоҳи теъдоди умумии абёт дар девони шоир мақоми дуюмро ишғол менамояд. Агар дар нусхаи мураттабнамудаи Ҷавохирӣи Ваҷдӣ 52 қасидаи Урфӣ ба назар расад [6], дар нусхае, ки зери таҳияи Валиюлҳаққи Ансорӣ ба ҷоп расидааст, 89 қасидаи шоир ҷо гирифтааст [8], ки аз инҳо 77 адад ба қасоиди аслии Урфӣ ва 2 адади дигар ба қасоиди машуқи шоир тааллуқ доранд. Бар илова, бояд зикр кард, ки дар нусхаи таҳиякардаи Ансорӣ 16 қасидаи пурраву нопурра ё нотаом ҷой дода шудаанд, ки бори аввал ба ҷоп расидаанд [2, саҳ. 101]. Теъдоди умумии абёти қасоиди Урфии Шерозӣ, бо дарназардошти қасоиди машуқи ӯ, иборат аз 3455 байт мебошад.

Дар таҳлили сохториносии қасоиди Урфии Шерозӣ бояд қайд кард, ки теъдоди абёт дар қасоиди вай ғуногун аст, он аз 7 то 208 байтро дар бар мегирад. Аз нигоҳи басомад ва теъдоди абёт қасоиди Урфиро ба таври умумӣ метавон ба чаҳор қисм ҷудо кард: 1) қасоиде, ки аз 7 то 20 байт мебошанд ва теъдоди онҳо 23 адад мебошад. Ин қасоид аз 285 байт иборат буда, 8, 24%-ро дар бар мегирад; қасоиде, ки аз 21 то 50 байтро фаро мегирад ва теъдоди онҳо 35 адад мебошад. Ин қасоид фарогири 1197 байт буда, 34,64%-ро дар бар мегирад; 3) қасоиде, ки аз 51 то 113 байтро доро мебошанд ва теъдоди онҳо 23 адад мебошад. Ин қасоид 1569 байтро дар бар гирифта, 45,41%-ро таъкил медиҳад; 4) танҳо як қасида, ки аз 208 байт иборат буда, 6,02%-ро таъкил медиҳад.

Калидвозжаҳо: Урфии Шерозӣ, жанр, қасида, сабк, сабки ҳиндӣ, сохтор, сохторшиносӣ, теъдоди қасоид, фоизи қасоид, басомад, таъйини басомад, абёти қасоид, шумораи тартибии қасоид.

Маълумот дар бораи муаллиф: Муродов Алишер Аслонхонович, номзади илмҳои филологӣ, мудири кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Тел: 918491511. Почтаи электронӣ.

СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ КАСАИДОВ УРФИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ПОЭТИЧЕСКОГО ОХВАТА

Хотя газелей Урфи гораздо больше, чем его «Касаидов», всего их 882, жанр «Касаидов» занимает второе место как по количеству, так и по общему числу стихов в диване поэта. В то время как в версии, составленной Джавахери Ваджди, содержится 52 «Касаида» Урфи [6], в версии, отредактированной Валиуль-Хакком Ансари, представлено 89 «Касаидов» поэта [8], из которых 77 относятся к оригинальным «Касаидам» Урфи и 2 — к сомнительным «Касаидам» поэта. Кроме того, следует отметить, что версия, отредактированная Ансари, содержит 16 полных и неполных «Касаидов», которые были опубликованы впервые [2, с. 101]. Общее количество стихов в Касаидах Урфи Ширази, включая его сомнительные Касайды, составляет 3455 стихов.

При структурном анализе Касаидов Урфи Ширази следует отметить, что количество стихов в его Касаидах варьируется от 7 до 208 стихов. С точки зрения частоты и количества стихов, Касайды Урфи можно в целом разделить на четыре части: 1) Касайды, состоящие из 7-20 стихов, всего их 23. Эти Касайды включают 285 стихов, что составляет 8,24%; Касайды, состоящие из 21-50 стихов, всего их 35. Эти Касайды включают 1197 стихов, что составляет 34,64%; 3) Касаиды, содержащие от 51 до 113 стихов, всего 23. Этот касад содержит 1569 стихов, что составляет 45,41%; 4) только один касад, состоящий из 208 стихов, что составляет 6,02%.

Ключевые слова: ширазская традиция, жанр, касад, стиль, индийский стиль, структура, структурализм, количество касадов, процент касадов, частота, определение частоты, стихи касада, порядковый номер касадов.

Сведения об авторе: Муродов Алишер Аслонхонович, кандидат филологических наук, заведующий кафедрой методики преподавания таджикского языка и литературы Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Тел: 918491511.

STRUCTURAL FEATURES OF URFI'S QASAIDS IN TERMS OF POETIC SCOPE

Although Urfi's ghazals are far more numerous than his Qasaids, totaling 882, the Qasaids genre ranks second in both quantity and total number of verses in the poet's divan. While the version compiled by Javaheri Wajdi contains 52 Qasaids by Urfi [6], the version edited by Wali ul-Haq Ansari presents 89 Qasaids by the poet [8], of which 77 are Urfi's original Qasaids and 2 are questionable Qasaids by the poet. Furthermore, it should be noted that the version edited by Ansari contains 16 complete and incomplete Qasaids that were published for the first time [2, p. 101]. The total number of verses in the Qasaids of Urfi Shirazi, including his doubtful Qasaids, is 3455 verses.

When structurally analyzing the Qasaids of Urfi Shirazi, it should be noted that the number of verses in his Qasaids varies from 7 to 208 verses. In terms of frequency and number of verses, Urfi Qasaids can be generally divided into four parts: 1) Qasaids consisting of 7-20 verses, there are 23 of them in total. These Qasaids include 285 verses, which is 8.24%; Qasaids consisting of 21-50 verses, there are 35 of them in total. These Qasaids include 1197 verses, which is 34.64%; 3) Qasaids containing from 51 to 113 verses, there are 23 in total. This Qasaid contains 1569 verses, which is 45.41%; 4) only one qasad, consisting of 208 verses, which constitutes 6.02%.

Keywords: Shirazi tradition, genre, qasad, style, Indian style, structure, structuralism, number of qasads, percentage of qasads, frequency, frequency determination, qasad verses, ordinal number of qasads.

About the author: Muradov Alisher Aslonkhonovich, candidate of philological sciences, head of the department of methods of teaching the Tajik language and literature of the Bakhtar State University named after Nasiri Khusrav. Tel: 918491511. E-mail.

**БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ КАЛИМАСОЗИИ ВОЖАИ “ГУЛ” ДАР ЗАБОНИ
ҒАЗАЛИЁТИ КАМОЛИ ХУЦАНДӢ**

Назаров М.Н.

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Забони осори манзум яке аз муҳимтарин омилҳои ғановат ва сарвати бебаҳои таркиби луғавии ҳар як забони адабӣ ба шумор меравад, зеро тамоми паҳлуҳои луғавию семантикии забони адабӣ маҳз дар забони осори манзум, махсусан забони лирика, имкониятҳои бештари ифодаи худро зоҳир менамояд. Бинобар ин, манзараи умумии тобишҳои луғавию семантикии вожаҳо дар давраҳои гуногун рушди забони адабӣ моҳиятан дар забони манзум инъикос меёбанд [6, с.18].

Дар ҳамин замина, калимасозӣ яке аз вижагиҳои хоси забони тоҷикӣ ба шумор рафта, муҳимтарин воситаи ғанӣ гардидани таркиби луғавии забон низ мебошад. Маҳз тавассути калимасозӣ ва роҳҳои гуногуни морфологии сохта шудани калимаҳо мафҳум, ашё ва ҳодисаю воқеаҳои гуногун номгузорӣ мегарданд.

Раванди инкишофи забони адабии тоҷикӣ дар давра ва марҳилаҳои гуногуни он ба рушду тавсеа пайдо кардани забони назм саҳт марбут аст, зеро дар тамоми давраҳои инкишофи забон шумораи аҳли адаб, махсусан шоирон нисбат ба дигар табақаҳои иҷтимоию эҷодӣ бештар аст. Бинобар ин мавқеъ, хидмат ва таъсири шоирон дар пешравии забони адабӣ бештар аст. Забоншинос А. Ҳасанов ин ҷанбаи рушду инкишофи забони адабии тоҷикиро ба инобат гирифта, чунин таъкид кардааст: Вучуди вожаҳои нодир, калимасозии аҷиб, қорбурди аносири луғавӣ бо мувозиҳои гуногун, ба гунаҳои хоса мустақмал гардидани онҳо, дар иҷрои маънову вазифаҳои ғайриодӣ қорбаст шудани воҳидҳои луғавӣ, муайян кардани тақдири минбаъдаи бархе аз чунин луғат аз ҷумлаи масъалаҳоеанд, ки то ҳол нигарони пажӯҳиши ҷиддиву доманадор ҳастанд» [13, с. 42].

Тавре ки мушоҳида мекунем, муҳаққиқи дақиқназар ба мавҷудияти калимаҳои нодир ва калимасозии нодир ишора карда, таҳқиқи онҳоро муҳим арзёбӣ кардааст.

Дар ҳақиқат, дар забоншиносии тоҷик роҳҳо ва воситаҳои сохта шудани калимаҳо ба таври хеле густарда аз нигоҳи илмӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст ва натиҷаи баррасии илмӣ дар ин самт дар китоби «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» дарҷ гардидааст. «Калимасозӣ ҳам бо грамматика ва ҳам бо таркиби луғавӣ муносибат дорад, вай бо категорияҳои лексикӣ-грамматикӣ алоқаманд буда, ба қонуниятҳои калимасозии ҳар як ҳиссаи нутқ, қомилан мувофиқат мекунад; ҳар як ҳиссаи нутқ усул ва қомилҳои махсуси калимасозӣ дорад; усули морфологӣ ва синтаксисии калимасозӣ тарзҳои асосӣ ба шумор меравад, усули калимасозии конверсия хоси синтаксис буда, бе ёрии морфемаҳои калимасоз ба амал меояд ва маънои луғавию мансубияти морфологии он маҳз дар ибора ва ҷумла муайян карда мешавад» [1, с. 9].

Ҳамин назария дар ақсарияти баррасии илмие, ки дар самти калимасозӣ дар забони тоҷикӣ ба анҷом расидаанд, ба инобат гирифта шудааст. Бояд таъкид кард, ки калимасозӣ дар забони шеър низ дар асоси меъёрҳои грамматикӣ зикршуда сурат гирифта бошад ҳам, баъзан тобишҳои маҷозӣ ва услубии калимасозии нодир ба назар мерасанд, ки ҳилофи меъёрҳои грамматикӣ мавҷуда мебошанд. Масъалаи калимасозӣ дар асоси осори шоирони адабиёти классикӣ тоҷику форс боиси тавачҷуҳи муҳаққиқоне чун М.Н. Қосимова, О. Қосимов, Б. Қамолитдинов, А. Ҳасанов, С. Ғаниева, С. Анварӣ, М. Саломӣ, Х. Табаров, М. Қалонова, М. Назаров, Г. Ҷиҳонов ва дигарон гардидааст. Дар асар ва мақолаҳои ин муҳаққиқон ҷанбаҳои муҳими грамматикӣ ва услубии калимасозӣ дар забони осори шоирони гуногун мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Дар ғазалиёти Ҳоҷа Қамол калимасозӣ яке аз усулҳои муҳими сарватманд гардидани фонди луғавии забон ва аз муҳимтарин вижагии услуби бадеӣ дар ҳамин марҳила ба шумор меравад. Таҳлилу баррасии масоили калимасозӣ дар асоси ғазалиёти Ҳоҷа Қамол дар мисоли вожаи гул ва калимаҳои ба гул мансуб буда, далолат бар он

мекунанд, ки Хоҷа Камол ин марҳилаи инкишофи забони тоҷикӣ тавонистаанд, ки ба таври густарда аз имкониятҳои луғавию дастурии забон истифода баранд.

Калимаҳои ифодакунандаи мафҳуми гул ва вожаҳои мансуд ба онро дар асоси ғазалиёти Хоҷа Камол тибқи назарияҳои мавҷуда метавон ба гурӯҳи калимаҳои сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ ҷудо кард ва дар ҳамин асос хусусиятҳои сохторӣ, маъноӣ ва услубии онҳоро муайян кард.

Калимаҳои сода асосан калимаҳоеанд, ки аз як реша иборатанд ва ифодагари маъноӣ асосии луғавӣ мебошанд.

Вожаи содаи **гул**:

Чист ин тезӣ, рақиб, ҳар замонат бо Камол,

Пеши **гул** эй боғбон аз хор беҳтар андалиб [14, 53].

Гул надорад пеши сарви симбар ҳам нозукӣ,

Гарчи меғоянд **гулро**, к-аз **ғиё**и нозук аст [14, 186].

Калимаҳои сохта гурӯҳи калимаҳоеанд, ки тавассути пешвандҳо ва пасвандҳо калимаҳои нав месозанд. Дар забони ғазалиёти Камоли Хуҷандӣ ин асрҳо пешвандҳои зерин бо мафҳуми “**гул**” ва вожаҳои марбути он омада, калимаҳои нав сохтаанд.

Дар сохтори калимаҳои сохтаи марбут ба вожаи “**гул**” пасванди исми маконсози -истон, -зор дар сохтани калимаҳо хеле серистеъмол аст.

Масалан:

Бо пасванди исмии маконсози **-истон**

То булбулу гул ёфта бӯят ба **гулистон**,

Ин наъразанон аз ғаму он чома дарон аст [14, 188].

Боди сабо дар чаман васфи чамоли ту кард,

Шуд ба **гулистон** зи шарм лолаи сероб ноб [15, 61].

Аз **гулистони** рухат ҳусни бӯстон як варақ аст,

Ҳомӣ аз варақи ҳусни ту инам сабақ аст. [15, 77]

Дар **гулистонҳо** тамошое беҳ аз рӯи ту нест,

Дар биҳишти одди ҷое хуштар аз кӯи ту нест [15, 132].

Бо пасванди исмии маконсози **-зор**

Ошиқи нолон даме нагрифт бе рӯяш қарор,

Андалеби зар натвонист бе **гулзор** зист [15, 258].

Шигифт, эй боғбон, атрофии **гулзор**,

Қафаси андалеби зор бишкан [14, 207].

Бод ба **гулзор** аз он ки бӯи ту овард,

Шохи гули тозаро ҳамеша шикаст аст [15, 112].

Ошиқи нолон даме нагрифт бе рӯяш қарор,

Андалеби зар натвонист бе **гулзор** зист [14, 258].

Пасванди исмии маконсози **-бон** дар забони тоҷикӣ асосан бо вожаи боғ омада, исми шахс месозад, масалан:

Рафтам ба боғ бе туву гуфтам ба **боғбон**,

Ҳар **гул**, ки ҳаст бар лаби ҷӯи ту, нест бод. [14, 303]

Пасванди **-шан** низ дар забони тоҷикӣ каммаҳсул аст ва танҳо дар таркиби калимаи **гулшан** меояд. **Гулшан** - ҷойи **гул** ва ин мураккаб аст аз **гул** ва **-шан**, калимаи нисбат аст, муродифи гулистон, гулзор [4, 10.12.2025, 14²⁴].

Ба бӯса себи зақан, гуфтамаш зи **гулшани** кист?

Камол, гуфт, ту ангур хӯр, напурс боғ! [15, 51].

Дӣ мешудам дар он кӯҳ омад нидо аз он сӯ,

К-ошиқи сару зар,мағзар ба **гулшани** мо [15, 18].

Пасванди **-гун** барои шоир дар сохтани сифат мусоидат карда, бештар монандӣ ва шабеҳиятро ифода менамояд. Ин пасванд дар сохтани калимаҳои фониди асосии забони тоҷикӣ бо вижагиҳои хосси худ мушоҳида мешавад, ки инро мо дар забони назм бештар мушоҳида намудем.

Хиркаи азрақи ман боз ба ман **гулгун** шуд,
Ишқ ҳар дам ба дигар ранг даровард маро [14, 20].
Моро, ки соғари чашм аз ғами ту пурхун аст,
Чӣ ҷои соқиву ҷоми шароби **гулгун** аст [15, 23].

Гоҳо Хоҷа Камол ин пасвандро бо номи гулҳо низ меоранд. Дар забони ғазал пасванди **-гун** бештар бо вожаи **лола** омада, ифодакунандаи маъниҳои ба гули лола хос бударо мефаҳмонад. масалан:

Ба меҳри рухат чашм кардем сурх,
Аз он ашки мо **лолагун** меравад [15, 464].

Гулгуна - сифат, гулгуна... 1. монанди гул, 2. ба ранги гул, 3. гуна ё рухсори сурх, 4. сурхоб, ки занон ба гунаҳои худ моланд [11, 10. 12. 2025, с. 16⁴²].

Дар забони ғазалиёти Хоҷа Камол пасванди «**-осо**»-ро, ки аз пасвандҳои каммаҳсуласт ва бештар хоси забони шеър маҳсуб мешавад, истифода кардааст, ки ин пасванд бо пасванди **-гун** муродиф ё ҳамвазифа мебошад.

Забоншинос Д. Хоҷаев назари Асадии Тусӣ дар “Луғати фурс” доир ба пасванди -осо ба таври зайл овардааст: “Осо ду аст, яке даҳондара бошад, ки аз коҳилӣ ё аз хоболӯдагӣ даҳон ба бедорӣ боз кунад аз ҳам ба нафасе дароз...осои дигар монанд бувад, чунонки гӯйи шеросо ва мардосо ва ҳуросо ва ғарибосо ва ончи бад-ин монад” [12, с. 58].

Ҳангоми таҳқиқ дар забони ғазалиёти Хоҷа Камол, вожаи “**осо**” бештар ба вазифаи пасванд омада, барои сохтани калимаҳо мусоидат кардааст.

Сари зулфи **сумансои** ту товусест пиндорӣ,
Ки пой баста медоранд дар сахни гулистонаш [15, 43].

М. Саломӣ дар як мақолааш доир ба баъзе хусусиятҳои услубии пасвандҳои калимасоз дар забони шеъри тоҷикӣ маълумот дода, вижагиҳои онҳоро дар сохтани калимаҳо дар забони шеър мавриди таҳлилу баррасии васеъ қарор дода, дар мавриди пасванди исмсози **-дон** ба таври зайл изҳори назар кардааст: “Дар забони форсию тоҷикӣ ҳар як ҳиссаи нутқ аффиксҳои калимасози худро дорад. Масалан, суффикси **-дон** хоси исм буда, аз исмҳои конкрет исми зарфият, номи асбоб месозад: гулдон, хокистардон, дегдон, қаламдон, нондон ва ғайра, вале ин суффикс дар забони назм хусусияти сермаъноӣ касб карда, бо исмҳои корбаст гардидааст, ки он хилофи қоидаи истеъмоли грамматикаш ба шумор меравад. Дар ин маврид ҳам суффикс ва ҳам решаи калима, ки маънои луғавӣ дар он аст, ҷанбаи услубӣ касб кардаанд. Масалан, суффикси **-дон** бо исми **нарғис** омада, калимаи **нарғисдон** сохтааст. Бояд зикр кард, ки калимаҳо дар забони шеъри форсию тоҷикӣ дорои ду ҷанбаи маъноӣ – маънои матнӣ (лексикӣ) ва зерматнӣ (маҷозӣ) доранд, ки дар асоси робита бо маънои матнӣ тобиши иловагии маъноӣ касб карда, ҷанбаи услубӣ пайдо менамоянд. Калимаи **нарғис** (нарцис) номи гул аст ва қабул кардани суффикси **-дон** (нарғис+дон) бо он низ мантиқӣ аст, вале маънои зерматнии ин калима дар байти зерин «чашм» аст ва он барои ифодаи чашми маъшуқа хидмат кардааст. Бинобар ин суффикси **-дон** агар бо маънии аслии калима мазкур (нарғисдон) омада бошад, аз рӯйи маъёри калимазӣ дуруст, вале агар ба маънои маҷозӣ (чашм) омада бошад, қабул кардани пасванди **-дон** (чашмдон) хилофи мантиқ ва қоидаҳои морфологияи калимасозии забони тоҷикӣ аст.

Ёсамин гуфто, нагӯй бо суман,
К-ин чунин нарғис зи **нарғисдони** кист? [7, 34].

О. Қосимов дар таҳқиқи хеш оид ба калимасозӣ дар “Шоҳнома” дар хусуси пасванди **-ӣ** ибрози назар намуда, менависад, ки аксарияти забоншиносон ду пасванди **-ӣ**-ро нишон додаанд. Яқум, ин пасванд ифодагари исмҳои номуайян буда, бо “ё-и масдарӣ ” ном мебаранд. Дуюм, пасванди **-ӣ** дар бунёди сифатҳои нисбӣ иштирок карда, “ё -и нисбӣ” номида шудааст [3, с. 82].

Калимасозӣ бо пасванди **-ӣ** дар забони ғазалиёти Камоли Хучандӣ хеле ба нудрат ба назар мерасад. Мо танҳо дар мисоли **гули сурӣ** нақши ин пасвандро мушоҳида кардем.

Ба чехраи **гули сурӣ** нигоҳ мекардам,
Ки бувад дар шаби торе ба рӯшанӣ чу чароғ [3, с. 82].

гули сурӣ - гули сурх

Калимаҳои мураккаб дар забони тоҷикӣ гурӯҳи калимаҳоеанд, ки тавассути решаҳои гуногун ба ҳам алоқаманд гардида, дар ҳамнишинӣ барои ифодаи маъно ё мафҳуми содае далолат мекунанд. Дар илми забоншиносии тоҷик доир ба сохтори морфологии калимаҳои мураккаб ва роҳҳои сохта шудани онҳо муҳаққиқони барҷастае чун Ш. Рустамов, М.Н. Қосимова, Б. Камолитдинов, С. Ҳалимов, О. Қосимов, С. Ғанизода, Х. Табаров ва дигарон андешаҳои ҷолибе баён кардаанд. Ҳамчунин тамоми назарияҳои сохта шудани калимаҳои мураккаб дар китоби «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» инъикос ёфтааст.

Дар асосии назарияҳои мавҷуда таркиби калимаҳои мураккабро, ки тавассути мафҳуми **гул** ва вожаҳои вобаста ба он сохта шудаанд, вобаста ба мансубияти ҳиссаҳои нутқ ба гурӯҳҳои зерин тасниф кардан мумкин аст:

Калимаҳои мураккаби ҳарду ҷузъашон исм –**гул+барг ва лола+рух**

Эй зи сад **гулбарг** нозуктар танат ,

Бар ту ларзонтар гул аз пероҳанат [15, 87].

Ғофил аз дилкушии ҳолу хати **лоларухон**,

Барги ошuftадилеву сари савдо доранд [15, 499].

Калимаҳои мураккабе, ки як ҷузъашон исм ва ҷузъи дигар сифат мебошанд –**гул+бӯ**

Абр дурҳои Адан пеши гулу савсан кашид,

Бод дарҳои чаман бар рӯи **гулбӯён** кушод [15, 307].

Сабр бояд карданам бар ашки сурху рӯи зард,

Чун зи боғи васли **гулбӯён** ҷуз инам ранг нест [15, 251].

Бояд таъкид кард, ки вожаҳои мураккабе, ки бо ҷузъи бӯ сохта мешаванд, маънои маъшук ё зеборухонро ифода карда, дар забони ғазалиёти Ҳоча Камол ҳамеша бо пасванди чамбандии **-он (-ён)** меоянд.

гул+ранг

Сунбули тоза ба он орази **гулранг** туро

Хатти сабзест, ки бар дафтари хубон задай [15, 56].

Тавре ки мушоҳида мешавад, дар ин қолаб вожаҳои **ранг** то андозае маънои лугавии худро аз даст дода, вазифаи пешоянди монанди ба мислӣ, ба монанди-ро ифода кардаанд.

Калимаҳои мураккаб вожаҳоеанд, ки дар забони тоҷикӣ бо роҳҳои гуногуни морфологӣ шакл мегиранд ва бо ибораҳои изофӣ муносибати маъноӣ доранд. Доир ба ин вижагии калимаҳои мураккаб дар китоби “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” чунин маълумот дода шудааст: «Таҳлили муқоисавии исмҳои мураккаб ва ибораҳо нишон медиҳад, ки бисёре аз калимаҳои мураккаб дар асл аз ибораҳои изофӣ ва ғайриизофӣ ба амал омадаанд. Ин ҳолат дар исмҳои мураккабе, ки ҷузъҳояшон муносибати муайянқунандагӣ доранд, равшан зоҳир мешавад» [1, с. 55]. Дар таҳқиқи Ш. Рустамов масъалаи калимасозӣ ба таври густарда мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Х. Табаров низ дар рисолаи худ доир ба вижагиҳои калимаҳои мураккаб дар ашъори Ҳочӣ Ҳусайн тавачҷуҳ намуда, дар асоси назарияҳои мавҷуда чунин таъкид кардааст: «Маълум аст, ки заминаи асосии пайдоиши калимаҳои мураккаби навъи тобеъ ва аз ҷумла исмҳои мураккаби тобеъ ибораҳо, чи ибораҳои изофӣ ва чи ибораҳои ғайриизофӣ, мебошанд. Чун ибора манбаи ташаккули калимаҳои мураккаб аст, таъъан ҷузъҳои мустақил ва тобеъ иборат хоҳад буд» [8, с. 94].

Яке аз махсусиятҳои дигари калимаҳои мураккаб дар он зоҳир мешавад, ки онҳо аз рӯйи ифодаи маъно ва сохтори худ бо наҳв алоқаи зич доранд. С. Ғанизода муносибати байни калимаҳои мураккабро бо наҳв мавриди таҳқиқ қарор дода, доир ба ин робита чунин изҳори назар кардааст: «Бино ба ақидаи иддае аз олимон, равандҳои калимасозии мураккаб ин ба таври худ маҳдуд шудани ибора ба як калима, яъне универб табдил ёфтани ибора маҳсуб мешавад. Баъзе хусусиятҳои раванди мураккабшавии калима нишон медиҳад, ки натиҷаи амали мураккабшавӣ ҳамеша универбатсия мебошад. Дар қолаби муайяни калимаҳои мураккаб иртиботи мутақобилаи онҳо бо воҳиди маҳраҷӣ–ибора устувор аст» [2, с.130].

Маврид ба таъкид аст, ки дар афкори забоншиносии муҳаққиқони пешин низ ба ин масъала таваҷҷуҳ зоҳир шудааст. Аз ҷумла, Хоҷа Ҳасани Нисорӣ дар гули ҷаҳоруми китоби «Ҷаҳор гулзор» масоилеро, ки дар назарияи имрӯзаи забоншиносӣ онро «универб» номидаанд, чунин гуфтааст: «Ва ҳар гоҳ музофун илайҳ ва сифат муқаддам бар музоф ва мавсуф бошад, охири ҳарфи ҳардуро мавқуф хонанд ва ин қоида ро маҳмуд бар қалб гӯянд. Чунончи, «филхона» ва «шутурхона» ва «ҷаҳоншоҳ». Дар асл «хонаи фил» ва «хонаи шутур» ва «хонаи шоҳи ҷаҳон» бувад» [5, с.51].

Дар забони ғазалиёти Хоҷа Камол чунин тарзи калимасозӣ, ки дар истилоҳи пешин онро факки изофат низ номидаанд, ба таври фаровон мавриди қорбурд қарор гирифтааст.

Масалан:

Хатат сабзу лабат мушқу **гулоб** аст,

Даҳонат зарра, рӯят офтоб аст [14, 118].

Калимаи мураккали **гул+об** - оби муаттари як навъ гули садбарг, ки ба воситаи анбиқ (асбоби арақкашӣ) ҳосил мекунанд, ҳамчун атриёт ва давои қуваати дил ва дафъкунандаи ҳафқон, молихулиё ва дигар касалиҳо ба қор меравад ё бо таому нӯшобаҳо ҳам онро омехта истеъмол мекунанд [9, с. 285].

Аз бандагии сарви қадат **гунчадаҳон**

Чун савсани озода ратблисонанд.[15, 339]

гунча+даҳон– киноя аз маҳбуба, маъшуқа

Нигори сарвақи **гулузори** pistaдаҳан,

Бути шакарлаби бодомчаши мушқинҳол [15,66].

лола+гузор//гузор–он ки руҳсоре чун лола дорад, киноя аз зеборӯй [10, с. 2245].

Баъзан шоирон аз исми модию маънӣ низ дар қолаби калимаҳои мураккаб калима сохтаанд. Масалан, аксари муҳаққиқон (Хусрави Фаршедвард) бар он андешаанд, калимаи **гулбонг**ро Камоли Хуҷандӣ сохтааст:

Таъна бар **гул** задӣ ба сад **гулбонг**,

Гар бидиҳӣ ҳазор дастонат [15, 205].

Дар робита бо ин масъала забоншинос С. Ғанизода чунин гуфтааст: “... ин ё он калимаи мураккаб худ аз худ пайдо нашудааст ва онҳо ҳаргиз натиҷаи ба таври механикӣ ба ҳам маҳлут шудани калимаҳои алоҳидаи мустақилмаъно нест. Вай дар ҷараёни ташаккули худ бо дигар воҳидҳои грамматикӣ пайванди занҷирӣ ва алоқаи ногуфтагон дорад” [2, с. 130].

Дар забони ғазалиёти Хоҷа Камол бо роҳи таркибӣ сохта шудани калимаҳо низ ба назар мерасад. Тавре ки маълум аст, дар сохтори ин навъи калимасозӣ воситаҳои алоқаи грамматикӣ бештар нақш доранд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар забони шеър тавассути бандиҳои изофӣ сохта шудани калимаҳои таркибӣ бештар мушоҳида мешавад, ки онҳо аксаран ифодаҳои маҷозӣанд. Албатта, дар ин маврид онҳо аз рӯи сохтор ва семантикаи худ бо доштани хусусияти маҷозӣ барои ифодаи як мафҳуми сода мусоидат меоянд. Мисол:

Гуфтамаш: Боре нишоне з-он даҳон бо мо бигӯй,

Зери лаб хандон шуду гуфт: “Аз **гули хандон** бипурс” [15, 17].

гули хандон–гули шукуфта, киноя аз маъшуқа

Албатта, метавон доир ба калимаҳои таркибӣ мисолҳои зиёдеро мавриди баррасӣ қарор дод, вале, азбаски мо дар мақола доир ба тобишҳои маъноии ин қабил калимаҳо таъбирҳо, мисолҳоро таҳлил намуда будем, бо овардани ин мисол иктифо менамоем.

Ҳамин тариқ, Хоҷа Камол яке аз ғазалсари беҳамтои адабиёти тоҷикӣ форс бо истифода аз мафҳуми **гул** ва вожаҳои ба он хос дар сохтани калимаҳои гуногун саҳми муносибе гузошта, тавассути калимасозӣ мафҳуми ашъи мавриди назари худро хеле ҷолиб ва бо услуби баланди шоирона ифода ифода кардаанд.

АДАБИЁТ:

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. ҷ.1. – Душанбе, 1985 -356с.
2. Ғанизода, С. Таносуби воҳидҳои маҳраҷӣ бо универбҳои сермаъно. Сунъи беҳин. – Хучанд: Ношир, 2017. – С. 130-142
3. Касимов, О.Х. Лексика и словообразование в «Шахнаме» Абулкасима Фирдоуси. – Душанбе: ОАО Чопхонаи Дониш, 2016-346 с.
4. Луғатномаи Деххудо. <https://www.vajehyab.com> 10.12.2025, 14²⁴.
5. Нисорӣ, Хоҷа Ҳасан. Чаҳор гулзор. - Душанбе: Шарқи озода, 1998-116 с.
6. Саломов М. Мавқеи семантикии калимаҳои як маъно ва сермаъно дар забони ғазал //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон–2015, № 4/6, (177)–С. 18-24.
7. Саломов М. Вижагиҳои услубии баъзе пасвандҳо дар забони шеърӣ тоҷикию форсӣ//Суханшиносӣ. – Душанбе: №1, 2016. – С.33-38.
8. Табаров Х. Лексико-морфологические особенности языка поэзии Хаджи Хусайна Кангурти .дис.кан.фил.наук. 2011, с.94.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2.-М:Советская энциклопедия 1969.-945с.
10. Фарҳангномаи шеърӣ. <https://www.vajehyab.com>. 1376, с. 2245.
11. Фарҳанги форсии Амид. <https://www.vajehyab.com>. 10. 12. 2025, с. 16⁴².
12. Хоҷаев, Д. Донишномаи мухтасари таърихи афкори забоншиносӣ. – Душанбе: Пойтахт, 2017.-320 с.
13. Ҳасанов, А. Бархе аз вожаҳои сайёри ашъор //Забон - рукни тоат. Маҷмӯаи мақолаҳо (китоби чорум). –Душанбе: – 2008.–С.41-50.

Сарчашмаҳо

14. Камоли Хучандӣ. Девон. ҷ. 1. – Душанбе: Ирфон, 1983.- 486 с.
15. Камоли Хучандӣ. Девон. ҷ. 2. – Душанбе: Ирфон, 1985.- 508 с.

**БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ КАЛИМАСОЗИИ ВОЖАИ ГУЛ ДАР ЗАБОНИ
ҒАЗАЛИЁТИ КАМОЛИ ХУЧАНДӢ**

Дар мақола баъзе вижагиҳои забонӣ ва услубии ғазалиёти яке аз шоирони таванои форсу тоҷик Камоли Хучандӣ мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтааст.

Муҳаққиқ нуқтани назари ҳам адабнажӯхону ҳам забоншиносонро роҷеъ ба ин масъала оварда, он гуфтаҳоро дар қиёс бо ақоиди худ чун далел истифода намудааст. Дар ин мақола, ба воситаи калимасозӣ, роҳҳои гуногуни морфологии сохта шудани калимаҳо, ашъ мафҳум ва ҳодисаи воқеаҳои гуногунро нигоштааст.

Пеш аз ҳама, дар мақола вижагиҳои сарфӣ ва маъноии калимаи “Гул” ва ифодаи маъноии он мавриди таҳқиқу баррасии ҳамачонибаи илмӣ қарор гирифтааст. Масалан, дар мақола калимаҳои ифодагари мафҳумҳои гул, дар мисоли гул, гулоб, гулдаҳон, гулбӯ, гулистон, гулгун, гулзор, гулбӯён ва ғайраҳор, ки дар ғазалиёти шоир мавқеи муҳим доранд, ҳам аз ҷиҳати луғавӣ ва ҳам аз ҷиҳати сохторӣ таҳқиқ гардидаанд.

Калидвожаҳо: забони ғазал, забон ва услуби нигорандагӣ, вожаҳои нодир, калимасозии аҷиб, аносири луғавӣ, мувозиҳои гуногун, гунаҳои хосса, ҳунари шоирӣ, вижагиҳои сарфӣ, хусусиятҳои маъноӣ, калима, вожа, мафҳуми гул, гулоб, гулдаҳон, гулбӯ, гулистон, гулгун, гулзор, гулранг, гуландом.

Маълумот дар бораи муаллиф: Назаров Меҳрубон Ниёзмадович мудири кафедраи забони тоҷикии ДДБ ба номи Носири Хусрав. Тел: (+992) 918-39-76-76; 902-017676; e-mail: nazarov.mekhrubon@list.ru

**НЕКОТОРЫЕ СЛОВООБРАЗНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СЛОВА «ГУЛ» В ЯЗЫКЕ
ГАЗАЛИЙ КАМОЛИ ХУДЖАНДИ**

В статье рассматриваются и обсуждаются некоторые лингвистические и стилистические особенности газелей одного из персидско-таджикских поэтов, Камоли Худжанди.

Исследователь представляет точки зрения литературных критиков и лингвистов по этому вопросу, используя их в качестве доказательств в сравнении со своими собственными идеями. В данной статье, посредством словообразования, он исследовал

различные морфологические способы образования слов, объектов, понятий, а также различных событий и инцидентов.

В первую очередь, в статье рассматриваются семантические и смысловые особенности слова «Цветок» и его смысловое выражение. Например, в статье слова, выражающие понятия цветка, такие как гуль, гулоб, гулдахон, гульбу, гулистон, гульгун, гульзор, гульбуйон и др., играющие важную роль в газелях поэта, изучаются как с лексической, так и со структурной точки зрения.

Ключевые слова: язык газелей, язык и стиль выражения, редкие слова, необычные словообразовательные формы, лексические элементы, различные параллели, особые типы, поэтическое искусство, семантические особенности, слово, понятие цветка, гулоб, гулдахон, гульбу, гулистон, гульгун, гульзор, гульранг, гуландом.

Информация об авторе: Назаров Мехрубон Ниозмадович, заведующий кафедрой таджикского языка Государственного университета имени Носири Хусрава. Тел.: (+992) 918-39-76-76; 902-017676; e-mail: nazarov.mekhrubon@list.ru

SOME WORD-FORM FEATURES OF THE WORD "GUL" IN THE GAZALI KAMOLI KHUJANDI LANGUAGE

This article examines and discusses some linguistic and stylistic features of the ghazals of one of the Persian-Tajik poets, Kamoli Khujandi.

The researcher presents the views of literary critics and linguists on this issue, using them as evidence to compare his own ideas. In this article, through word formation, he explores various morphological methods of forming words, objects, concepts, as well as various events and incidents.

First and foremost, the article examines the semantic and semantic features of the word "flower" and its semantic expression. For example, the article examines words expressing the concept of "flower," such as gul, gulob, guldakhon, gulbu, guliston, gulgun, gulzor, gulbuyon, and others, which play an important role in the poet's ghazals, from both a lexical and structural perspective.

Keywords: ghazal language, language and style of expression, rare words, unusual word-formation forms, lexical elements, various parallels, special types, poetic art, semantic features, word, concept of "flower," gulob, guldakhon, gulbu, guliston, gulgun, gulzor, gulrang, gulandom.

About the author: Nazarov Mekhrubon Niozmadovich, Head of the Tajik Language Department, Nosiri Khusrav State University. Tel.: (+992) 918-39-76-76; 902-017676; e-mail: nazarov.mekhrubon@list.ru

УДК: 821.222.8-1.09

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ И ПРЕЦЕДЕНТНЫЕ ЕДИНИЦЫ В ПОЭЗИИ ФАРЗОНЫ ХУДЖАНДИ

Нёзматзода М.Х.

Худжандский государственный университет имени академика Бабаджан Гафурова

Современная таджикская поэзия находится в сложном и многоуровневом диалоге с многовековой классической традицией, восходящей к великим мастерам персидско-таджикской лирики — Рудаки, Фирдоуси, Хафизу, Саади, Руми, Джами. Это взаимодействие не сводится к простому повторению устоявшихся формул или механическому воспроизведению канонических образов и мотивов, а предполагает их глубокое творческое переосмысление в контексте новых культурных, социальных и гендерных реалий XXI века. Постсоветское культурное пространство Центральной Азии, к которому принадлежит современный Таджикистан, характеризуется уникальным сочетанием традиционных ценностей и модернизационных процессов, классической восточной образованности и европейского литературного опыта, что создаёт особую среду для развития национальной поэзии [5, с. 89].

Творчество Фарзоны занимает в этом сложном процессе культурной трансмиссии особое, во многом уникальное место, поскольку наглядно демонстрирует конкретные механизмы адаптации канона персидско-таджикской лирики к специфическим задачам

женского поэтического высказывания. В отличие от многих современных поэтов, работающих в русле радикального разрыва с традицией или, напротив, её консервативного воспроизведения, Фарзона избирает третий путь — путь диалогического взаимодействия с классическим наследием, где уважение к форме сочетается с обновлением содержания, где сохранение жанровых конвенций соседствует с их внутренней трансформацией [6, с. 127]. Данное исследование ставит целью выявить специфику функционирования фразеологических и прецедентных единиц в её поэзии, детально проанализировать стратегии авторской трансформации классических топосов, определить соотношение традиционного и новаторского в её поэтической системе, а также обозначить те механизмы гендерной переориентации канона, которые позволяют женскому голосу органично звучать в пространстве традиционно мужской поэтической традиции.

Материалом исследования послужили тексты из трёхтомного сборника «Қатрае аз Мӯлиён» [7], включающего газели, касыды, рубайи, созданные на протяжении нескольких десятилетий творческого пути поэтессы. Методологической основой работы стали концепции прецедентности (Ю.Н. Караулов, В.В. Красных), фразеологии художественного текста [9, с. 151] и интертекстуального анализа.

Прецедентные феномены в поэзии Фарзоны функционируют не как простые цитаты или аллюзии, а как смысловые узлы, где сталкиваются классическая традиция и современное женское сознание [3, с. 530]. Так, тоpos жизни-обманщицы, восходящий к суфийской концепции брэнного мира (дунё) как завесы, у Фарзоны приобретает личностное измерение. В газели «Оғоз» читаем: «Зиндағӣ бас содадилхоро чу ман / Мекунад ғумрох бо афсуну сеҳр» [7, с. 8] (Жизнь простодушных, подобных мне, / Сбивает с пути колдовством и волшебством). Маркер «чу ман» (подобных мне) создаёт эффект лирической исповедальности, нетипичный для классической газели с её обобщённым субъектом страдания. Более того, определение «содадил» (простодушный, наивный), традиционно относившееся к мужчине-влюблённому, попавшему в сети красоты возлюбленной, переносится на женский опыт столкновения с жизнью как таковой, расширяя семантическое поле топоса [2, с. 178].

Особый интерес представляет трансформация мотива зеркала — одного из центральных в суфийской традиции, где оно символизирует самопознание и отражение божественных атрибутов (концепт джалва у Ибн Араби). В стихотворении «Шаҳри биҳиштоғӯши ман» Фарзона пишет: «Шинам ба соҳили Сир ғарқи хаёли ширин, / Дар мичаам нишинад як қатраи булӯрин» [7, с. 16] (Сижу на берегу Сыра, погружённая в сладкие мечты, / На ресницах моих застыла хрустальная капля). Зеркалом становится не водная гладь реки, а капля на лице лирической героини. Такая микрологика образа интимизирует космологическую символику до уровня телесного опыта. Важно и то, что топоним Сир (Сырдарья) конкретизирует абстрактный образ реки, характерный для классики (например, джӯй у Хафиза), создавая при этом многослойную игру смыслов: Сир — сир(р) (тайна по-арабски) — ширин (сладкий / имя возлюбленной Фархада в поэме Низами). Данная этимологическая игра отсылает к региональной идентичности Худжанда, древнего согдийского города на берегу Сырдарьи.

Радикальное переосмысление претерпевает прецедентная формула «парваридагор» (воспитатель, создатель), восходящая к 99 именам Аллаха. В касыде «Ту маро зодай ба баҳти ман» эта формула применяется к матери: «Модари парваридагори чон, / Ту маро зодай ба баҳти ман» [7, с. 10] (Мать — воспитательница души, / Ты родила меня к моему счастью). Перенос божественного эпитета на мать создаёт теологию материнской любви, практически отсутствующую в мужской классической традиции [4, с. 89]. Как отмечает Т.Р. Бобоева, тема материнства становится у Фарзоны одной из центральных, что радикально отличает её поэтику от канона классической газели, сосредоточенной на образе недоступной возлюбленной [2, с. 281]. При этом контекст допускает прочтение обращения как к матери, так и к возлюбленной, создавая амбивалентность, характерную для суфийской поэзии с её двойным кодированием профанной и сакральной любви.

Устойчивые фразеологизмы персидско-таджикской поэтики у Фарзоны подвергаются не механическому воспроизведению, а творческой переработке, открывающей новые смысловые перспективы. Бинарная формула «нангу ном» (честь и имя), восходящая к героическому эпосу «Шахнаме» Фирдоуси, где честь воина составляет его главную ценность, в рубаи «Шитоб кун!» помещается в контекст суфийского отречения: «Зи сар фикан хаёли нангу номро» [7, с. 12] (Отбрось мысли о чести и имени). Глагол «зи сар фикан» (сбрось с головы) создаёт модальность отказа от мирской славы, типичную для суфийской традиции *занд ва залолат* (заблуждения и ложь) [7, с. 92]. В патриархальной культуре *нангу ном* — прерогатива мужчины, поэтому призыв к отказу от них в контексте женской лирики может прочитываться как критика патриархальных ценностей. Включение этой формулы в контекст императива «шитоб кун» (поспеш) создаёт эсхатологическую модальность, где время становится категорией экзистенциального выбора.

Классическая апострофа «Дило» (О сердце!), восходящая к Санай, Аттару, Руми, у Фарзоны получает новую прагматическую функцию. В том же рубаи читаем: «Дило, шитоб кун, ки вақт меравад» [7, с. 12] (Сердце, поспеши, ибо время уходит). Императивная модальность создаёт драматургию внутреннего диалога, где разум взывает к сердцу [8]. Мотивация «ки вақт меравад» актуализирует античный топос *carpe diem*, но в специфически женской темпоральности, где время — не только время молодости и красоты (классический мотив), но и время духовного возрастания.

Центральный термин суфийской винной символики «хумор» (опьянение, похмелье) у Фарзоны отрывается от традиционных сочетаний (хумори май — винное опьянение, хумори ишқ — опьянение любовью) и образует окказиональную конструкцию «хумори навбахорӣ» (опьянение новой весной): «Баҳорони ту дар ёди зимистон, / Зимистон дар хумори навбахорӣ» [7, с. 8] (Твои вёсны в памяти зимы, / Зима в опьянении новой весной). Перенос винной метафоры на природный цикл натурализует мистический опыт, создавая пантеистическую интерпретацию суфийской метафизики. Сохраняется при этом амбивалентность суфийской поэзии: весна может читаться и как реальный сезон, и как метафора возлюбленной или божественной милости.

Диалог с классической традицией у Фарзоны осуществляется через систему сложных интертекстуальных отсылок, требующих от читателя знания канона. Формула «хазорон орзу» (тысячи желаний) в газели «Дарҳост» — прямая аллюзия на Хафиза: «Гирифтори хазорон орзуе / Ту чашмони маро беҳоб кардӣ» [7, с. 6] (В плену тысяч желаний / Ты лишила мои глаза сна). У Хафиза в знаменитой газели желания — источник радости: «مراى یوبربن ع فلز ده او خب / بش ات مک مراد وزرا راز» (Имею тысячи желаний, чтобы до ночи / захотелось мне амброзных кудрей возлюбленной). Фарзона же трансформирует коннотацию: желания становятся гирифтор (западня, плен), что отражает суфийскую концепцию *нафс* (низменное «я») как источника страданий [10, с. 38]. Бессонница (беҳоб) — устойчивый мотив персидской лирики — связывается не с радостью воспоминания, а с мучением неисполненных устремлений.

Образ «шўълаи нав дар чашми офтоб» (новое пламя в глазу солнца) в стихотворении «Устои ман» отсылает к известной строке Руми из «Маснави»: «عکس ما روشن شود ز آب آفتاب» / «دوش نشور دوش سکه ز آب آفتاب» (Разве солнце светится от нашего отражения? / Солнце светится от собственного отражения!). У Руми солнце самодостаточно, у Фарзоны новое пламя в его глазу предполагает внешний источник обновления [8, с. 127], что можно прочесть как полемику с доктриной божественной самодостаточности. В суфийской традиции солнце — мужской символ (Бог, возлюбленный), и пламя в его глазу можно интерпретировать как феминное начало, обновляющее маскулинное.

Формула «бардавом» (долголетие) в касыде «Ту маро зодай ба бахти ман» отсылает к эпическим формулам «Шахнаме», где долголетие царя — залог процветания государства. Фарзона переносит эту формулу на мать: «Барои умри бардавоми модар аст» [7, с. 13] (Для долголетия матери). Эпическая формула применяется не к царю-мужчине, а к матери, создавая матриархальную реинтерпретацию эпического дискурса [7, с. 215]. Вместо

государственной пользы (давлат) — личное счастье (бахт), что характерно для лирической, а не эпической традиции.

Газель «Дархост» структурирована по канону классической персидской газели: есть матла (вступительный бейт) с рифмой и редифом, редиф «ман» (я, меня) создаёт лирическую фокализацию на субъекте. Однако Фарзона опускает тахаллус — заключительный бейт с упоминанием поэтического имени [5, с. 56], что создаёт эффект открытости текста, незавершённости. Традиционный лирический субъект газели — мужчина, страдающий от любви к недоступной возлюбленной. Фарзона сохраняет топос страдания, но переносит его на женский опыт отношений с жизнью.

Касыда «Ту маро зодай ба бахти ман» — панегирический жанр, традиционно посвящённый правителю или духовному наставнику (пир). У Фарзоны адресатом становится мать или возлюбленная, что создаёт гибрид касыды и газели. Космологическая гиперболизация сохраняется (возлюбленная/мать наделяется атрибутами Творца), но переносится на личные отношения [8, с. 103]. Классическая касыда завершается просьбой к патрону; Фарзона заменяет её благодарностью, трансформируя властную вертикаль в отношения дарения.

Рубаи Фарзоны используются для императивных высказываний («шитоб кун» — поспеши), философских медитаций о времени, смерти, смысле существования. Классическое рубаи Хайяма созерцательно; Фарзона вводит императивную модальность, создавая динамику вместо статики. Философская проблематика переосмысливается через женский опыт: материнство, телесность, ожидание.

«Қатраи булӯрин» (хрустальная капля) — окказиональный эпитет, сочетающий қатра (капля воды) с материальным определением булӯрин (хрустальный), создавая синестезию: жидкое приобретает свойства твёрдого. «Шаҳри биҳиштоғуши» (город, подобный раю) — окказиональное сложное прилагательное, моделированное по типу классических эпитетов (биҳиштасо — райоподобный), но инновация заключается в использовании гӯш (ухо), создающем метафору города, который слушает рай.

Субстантивация причастия нухуфта (скрытый) создаёт окказиональное существительное для обозначения латентных качеств. Метафора их превращения в шукуфа (цветы) актуализирует топос весны как проявления скрытого. Применительно к ночи глагольная форма «саробони кунанд» (делают караванщиком) создаёт метафору персонификации с профессиональной семантикой. Саробон (караванщик) — традиционный образ суфийской поэзии (проводник на пути), но его глагольная форма окказиональна.

Метафора тела как вместилища космических сил характерна для суфизма (концепция инсони комил — совершенного человека как микрокосма). Фарзона создаёт гидрологическую метафору внутреннего мира: «Дар синааш дарё дамон, дарё ба шарёнаш равон» [7, с. 15] (В его/её груди — подол реки, река течёт в артериях). Река традиционно символизирует поток времени или путь к возлюбленной; Фарзона помещает реку внутрь тела, создавая образ внутреннего потока. Шарён (артерии) материализует метафору, превращая её из абстрактно-мистической в телесно-физиологическую, что характерно для современной поэзии с её вниманием к телесности.

Темпоральная структура поэзии Фарзоны основана на парадоксальном совмещении циклического и линейного времени. «Баҳорони ту дар ёди зимистон, / Зимистон дар хумори навбаҳорӣ» [7, с. 8] — взаимопроникновение сезонов создаёт циклическое время (давр в суфийской космологии), но императив «вақт меравад» [7, с. 12] (время уходит) утверждает линейность, необратимость. Этот парадокс можно интерпретировать как специфически женскую темпоральность, где циклы (менструальный цикл, беременность) сочетаются с необратимым старением.

Исследование фразеологических и прецедентных единиц в поэзии Фарзоны выявляет сложную диалектику сохранения и обновления классической традиции персидско-таджикской лирики. Проведённый анализ демонстрирует, что поэтесса не отвергает многовековой канон, выработанный мастерами классической поэзии, но

последовательно трансформирует его через гендерную оптику, локальную идентичность и телесный опыт современной женщины. Эта трансформация носит не случайный, а системный характер, охватывая все уровни поэтического текста — от выбора образов и мотивов до структурной организации произведений.

Основные векторы авторского переосмысления классического наследия включают феминизацию лирического субъекта, что проявляется в радикальном превращении объекта желания в субъект высказывания. Если в классической персидско-таджикской газели женщина традиционно выступала как недоступная возлюбленная, «мучительница» влюблённого поэта, то у Фарзоны женский голос обретает собственную интонацию, собственный взгляд на мир, собственную систему ценностей. Матрилинейная генеалогия, выражающаяся в замещении образа возлюбленной образом матери как источника жизни и духовного становления, представляет собой принципиально новое явление для персидско-таджикской поэтической традиции, где материнская тема практически отсутствовала. Соматизация метафизических абстракций — перевод космологических и мистических концептов в регистр телесного опыта (река не как абстрактный символ времени или пути, а как поток крови в артериях) — создаёт особую поэтику воплощённости, укоренённости духовного в физическом.

Примечательно, что формальные каноны жанров — сложная метрика аруза с её чередованием долгих и кратких слогов, система редифов и рифм, композиционная структура газели и касыды — не только сохраняются у Фарзоны, но и демонстрируют виртуозное владение классическими формами. Однако эти устоявшиеся за столетия формы наполняются принципиально новым содержанием, отражающим жизненный и духовный опыт современной таджикской женщины-поэта, живущей на рубеже XX-XXI веков в условиях культурной полифонии и гендерных трансформаций. Интертекстуальные связи с великими предшественниками — Хафизом, Руми, Фирдоуси — функционируют не как простое цитирование или механическое воспроизведение узнаваемых формул, а как сознательная полемика и творческое переосмысление, создающие продуктивное напряжение между традицией и современностью, между мужским и женским поэтическим дискурсом, между универсальным и локальным.

Вместе с тем необходимо подчеркнуть, что данное исследование представляет собой лишь малую толику всего корпуса возможных исследований многогранного творчества Фарзоны, дальнейшее изучение которого требует более глубоких рассмотрений, детального филологического анализа и применения междисциплинарных подходов. Остаются открытыми многочисленные вопросы, нуждающиеся в специальном изучении: проблемы взаимодействия таджикской и русской поэтических традиций в её творчестве (учитывая, что поэтесса создавала произведения и переводила на оба языка), особенности переводческой стратегии Фарзоны при работе с русской классической и современной поэзией, закономерности эволюции её идиостиля на протяжении различных периодов творческого пути (от ранних произведений до зрелой лирики), а также комплексного сопоставительного анализа с поэтикой других современных таджикских поэтесс, работающих в русле обновления классической традиции.

Перспективным направлением дальнейших исследований видится существенное расширение применения методов корпусной и цифровой филологии для количественного и качественного анализа всего трёхтомного собрания сочинений Фарзоны. Соответствующие технологии визуализации данных (например, веб-платформа RAWGraphs и аналогичные инструменты цифровой гуманитаристики) позволяют дать структурное описание трансформационных процессов через построение различных типов диаграмм — Alluvial для отслеживания многоступенчатых преобразований топосов, Sankey для визуализации потоков переосмысления с сохранением количественных характеристик, Sunburst для иерархического представления прецедентных источников. Эти методы открывают качественно новые возможности для наглядного представления сложных потоков переосмысления фразеологических единиц от классических источников к авторским модификациям, для выявления доминирующих векторов поэтической работы, для

сопоставления различных текстов внутри творческого корпуса одного автора и для межавторских стилометрических сравнений в рамках целых поэтических традиций.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Баженова, Е.А. Прецедентные единицы в научном тексте // Филологические науки. 2010. № 4. С. 78-85.
2. Бобоева, Т.Р. Тасвир дар шеъри муосири тоҷик (дар мисоли ашъори Фарзона): дисс. ... канд. филол. Наук. – Хучанд, 2002. 198 с.
3. Иванова Т.Е. Прецедентные феномены в искусствоведческом дискурсе: лингвопрагматический аспект // Молодой учёный. 2022. № 18 (413). С. 529-532.
4. Попова А.Р. Фразеологическая единица как основа поэтического текста: жанр стихофразы // Вестник Костромского государственного университета. 2022. Т. 28. № 1. С. 150-156.
5. Раҳимова, Н. Қ. Ашъори Ф.Тютчев дар тарҷумаи Фарзона / Н. Қ. Раҳимова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – 2022. – No. 3. – P. 189-195. – EDN LMNAID.
6. Султанова Э.В. «Себарга» — «Трилистник» сердца поэта Фарзоны // Вестник ТГУПБП. 2014. №4 (60). С. 170-175. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sebarga-trilistnik-serdtsa-poeta-farzony> (дата обращения: 07.12.2025)).
7. Фарзона (Иноят Хочаева). Қатрае аз Мӯлиён. Дар се мучаллад. Ҷилди 1. Хучанд, 2003. 510 с.
8. Ҳаким, А. Особенности медитативной поэзии Фарзоны // Персональный сайт/ статья от 25 апреля 2021 года. URL: <https://www.askar-hakim.tj/maqolaho/42-osobennosti-meditativnoj-poezii-farzony> (дата обращения: 07.12.2025)
9. Хусейни Сухайло Влияние русской поэзии на творчество Фарзоны Худжанди // Вестник ЛГУ им. А.С. Пушкина. 2013. №1. С. 63-67. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-russkoy-poezii-na-tvorchestvo-farzony-hudzhandi> (дата обращения: 07.12.2025).
10. Джурабаев, Д. Х. Фарзона - достойный продолжатель традиций великой таджикско-персидской поэзии. (на тадж.) // Вестник ТГУПБП. 2014. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/farzona-as-a-worthy-successor-of-the-traditions-of-the-great-persian-tajik-poetry-1> (дата обращения: 07.12.2025).

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ И ПРЕЦЕДЕНТНЫЕ ЕДИНИЦЫ В ПОЭЗИИ ФАРЗОНЫ ХУДЖАНДИ

Статья посвящена исследованию фразеологических и прецедентных единиц в творчестве современной таджикской поэтессы Фарзоны. Материалом послужили газели, касыды и рубаи из поэтического сборника «Қатрае аз Мӯлиён» (2003). Анализ показывает, что авторская трансформация классических формул персидско-таджикской лирики происходит через гендерную переориентацию топосов, локализацию абстрактных образов и соматизацию метафизических концептов. Особое внимание уделяется переосмыслению устойчивых бинарных формул эпического и суфийского дискурсов («нангу ном», «хумор», апострофа «Дило»), интертекстуальным связям с Хафизом, Руми, Фирдоуси. Выявлены механизмы феминизации классического канона: введение материнства как центральной темы, описание женской телесности, циклической темпоральности. Доказывается, что поэтика Фарзоны представляет собой органичный синтез традиции и новаторства, где сохранение формальных жанровых канонов сочетается с радикальным обновлением содержания.

Ключевые слова: Фарзона Худжанди, таджикская поэзия, фразеологические единицы, прецедентные феномены, гендерная поэтика, суфийская образность, интертекстуальность, классическая традиция

Сведения об авторах: Нейматзода Мукаддас Хабиб – к.ф.н., доцент, декан инженерно-педагогического факультета Джабборрасуловского района Государственного образовательного учреждения «Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова». Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, переулок Мавлонбекова 1. Тел: (+992) 92 708 6675. E-mail: babay12082022@mail.ru

ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ВА ПРЕЦЕДЕНТӢ ДАР АШӢОРИ ФАРЗОНИ ХУҶАНДӢ

Мақола ба тадқиқи воҳидҳои фразеологӣ ва прецедентӣ дар эҷодиёти шоираи муосири тоҷик Фарзона баҳишда шудааст. Маводи тадқиқот ғазалҳо, қасидаҳо ва рубоиҳо аз маҷмӯаи шеърӣ «Қатрае аз Мулиён» (2003) мебошанд. Таҳлил нишон медиҳад, ки табдилдиҳии формулаҳои классикии лирикаӣ форсу тоҷик тавассути таносуби гендерӣ топосҳо, маҳаллигардонии тасвирҳои мавҳум ва ҷисмонигардонии концептҳои метафизикӣ сурат мегирад. Диққати махсус ба эҳёи формулаҳои дутарафаи устувори гуфтугӯии ҳамосӣ ва суфиёна («нангу ном», «хумор», муроҷиат «Дило»), пайвандҳои байниматнӣ бо Ҳофиз, Мавлоно ва Фирдавсӣ равона карда шудааст. Собит мегардад, ки поэтикаи Фарзона ағамӣ яклухти анъана ва навоарӣ буда, дар он омузиши меъриҳои хотирҳои гуногун ва навгониҳои рақотназири маъноӣ муосир ба ҷашм мерасанд.

Калидвожаҳо: Фарзонаи Хуҷандӣ, шеърӣ тоҷик, воҳидҳои фразеологӣ, падидаҳои прецедентӣ, поэтикаи гендерӣ, тасвирҳои суфиёна, байниматнӣ, анъанаи классикӣ

Маълумот дар бораи муаллиф: Неъматзода Муқаддас Ҳабиб – н.и.ф., дотсент, декани факултети муҳандисӣ-омӯзгорӣ ноҳияи Ҷаббор Расулов Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Гафуров». Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков 1. Тел.: (+992) 92 92 708 6675. E-mail: babay12082022@mail.ru

PHRASEOLOGICAL AND PRECEDENT UNITS IN THE POETRY OF FARZONA KHUJANDI

The article examines phraseological and precedent units in the works of contemporary Tajik poetess Farzona. The material includes ghazals, qasidas and rubais from the poetic collection "Qatrae az Muliyon" (2003). Analysis reveals that the author's transformation of classical Persian-Tajik lyrical formulas occurs through gender reorientation of topoi, localization of abstract images and somatization of metaphysical concepts. Special attention is paid to rethinking stable binary formulas of epic and Sufi discourses ("nangu nom", "humor", apostrophe "Dilo"), intertextual connections with Hafiz, Rumi, Ferdowsi. Mechanisms of feminization of the classical canon are identified: introduction of motherhood as a central theme, description of female corporeality, cyclical temporality. The article proves that Farzona's poetics represents an organic synthesis of tradition and innovation, where preservation of formal genre canons combines with radical content renewal.

Keywords: Farzona Khujandi, Tajik poetry, phraseological units, precedent phenomena, gender poetics, Sufi imagery, intertextuality, classical tradition

Information about the author: Nematzoda Muqaddas Habib – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Dean of the Faculty of Engineering and Pedagogy of Jabbor Rasulov District, State Educational Institution "Khujand State University named after Academician B. Gafurov". Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand City, Mavlonbekov Passage 1. Phone(+992) 92 92 708 6675. E-mail: babay12082022@mail.ru

УДК: 811.221.8

СОХТИ ЭРГАТИВӢ ДАР ҶОНИШИНҲОИ ЗАБОНИ ВАҲОНӢ Неъматова Б.М.

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

Масъалаҳои хусусияти эргативӣ, дар ҳақиқат, дар забоншиносӣ яке аз масъалаҳои муҳим доништа шуда, муҳаққиқонро ба худ ҷалб кардааст.

И.И. Мещанинов чунин мешуморад, ки сохти эргативӣ дар усулҳои синтаксисӣ бо дараҷаҳои гуногун истифода мешаванд. Дар баъзеи онҳо вай таҳқиқ карда намешавад. Дар баъзеяшон танҳо сохти алоҳидаи гурӯҳҳои атрибутивӣ (муайянкунандагӣ) истифода мешаванд. Дар баъзеи дигарашон бошад, сохти эргативӣ васеъ истеъмол гардида, ба гурӯҳҳои синтаксисӣ, ки ба ҳамон забонҳо бо пайвастагии калимаҳо дода мешаванд, муҳолифат мекунанд [5, 32].

Э. Бенвениста дар мақолаи худ "La construction passive du parfait transitif" навиштааст, ки нуқтаи назарҳо ба ин сохт чун ба соҳибият (пассивият) пештар ҳам баҳсангез буд, вале бо мавқеъҳои дигар Миллер Б.В рақобат дошт. Муҳаққиқ аз ин назария ғайлоноки (соҳибият)-и сохтро дар забонҳои муосири эронӣ барои баромадан аз рақобат

(коллизия)-ҳои то таърихӣ дар инкишофи забон ҳангоми ҳаллу фасли масоили семантикаи таърихӣ категорияҳои забонӣ имконпазир намешуморем [1, с. 52-62].

Ҷонишинҳои шахсии энклитикии умумиэронии шакли ҷамъ шахси 1 *nah*, шахси 2 *uah* дар забонҳои эронии шарқӣ дар шакли нишондиҳандаҳои феълӣ инъикос ёфтаанд [13, с. 51-54].

Гуфтан мумкин аст, ки сохти эргативӣ бо субъекти амал дар падежи ҷонишинӣ чӣ дар матну чӣ дар нутқ хеле кам дучор мешавад. Гуногунии сохти эргативии забонҳои эронӣ (хусусан, дар забонҳои помирӣ) бо баҳамсозии гуногуни аз қадим, - усулҳои баёни муносибатҳои субъектӣ-предикатӣ ба мерос монда, ки дар асоси сифатҳои феълӣ замони гузашта аз феъли гузарандаи ҳамчун предикат корбурдшаванда таркиб ёфтааст, сохта мешавад.

Л.А.Перейко дар китоби худ «Масъалаҳои асосии эргативнокӣ дар маводҳои забонҳои эронӣ» навиштааст, ки сохти эргативӣ дар забонҳои помирӣ танҳо нисбӣ нигоҳ дошта шудааст. Ба онҳо риояи шакли падежии субъект хос аст, ки вақте он бо ҷонишинҳо ифода мешавад. Танҳо вай дар ин вазифа бо падежи бавосита меояд, ки он гоҳ вай чунин шаклҳои падежиаширо гум кардааст. Мисолҳо: *Maž sāv-эг nāp wōzōmdēy*-ман модаратонро ба шумо овардам. Субъект асту ҷонишини *maž* дар падежи бавосита мебошад. Аммо дар функсияи объекти феъли гузаранда дар замони гузашта ҷонишин дар қолаби (шакли) бавосита меистад, ки ҳамчунин, аз меъёри сохтори эргативӣ дуршаванда маҳсуб меёбад: *Taw, maž tər xə jay qyɔw kərtey* – Ту маро назди худ даъват кардӣ – бевосита буда, объект ба ҷонишини *maž* дар шакли бавосита ифода ёфтааст [9, с. 43-44].

Дар мисолҳои овардашуда, ғайр аз ин, чун ихтисоршавии энклитикаи ҷонишинӣ ҳангоми шакли пурраи мубтадо маҳсусияти хоси эргативӣ дар забонҳои помирӣ меоянд, (вақте чун бо феълҳои монда дар замони гузашта энклитикаи ҷонишинӣ ба сифати нишондиҳандаи шахсӣ мавқеи беҳад қавитарро ишғол мекунад, ва паст гардида наметавонад). Мисоли забонҳои помирӣ нишон медиҳад, ки равандҳои баробаркунии сохти эргативӣ аз рӯйи типӣ номинативӣ на ҳамеша бо бартарияти ниҳонии пурра рафтаанд. Шабоҳати ин метавонист бар самти баръакс низ амал кунад, ки дар забонҳои помирӣ руҳ додааст ва роҳи аналитикии баёни ифодаи шахсу шумора бо ёрии энклитикҳои ҷонишинӣ бо феълҳои монда дар ҳам монандӣ бо гузаранда аз худ шудаанд.

Дар синтаксиси забонҳои помирӣ мавқеи пеши муайянкунанда ба муайяншаванда хос аст. Дар забонҳои мунҷонӣ, язғулумӣ, рӯшонӣ, хуфӣ, бартангӣ ва қисми лаҳҷаҳои (шеваҳои) ваҳонӣ сохти эргативии ҷумла бо мувофиқаи субъект ба феълҳои гузаранда дар замони гузашта нигоҳ дошта шудааст. Вале ин танҳо дар баъзе аз лаҳҷаҳои забони ваҳонӣ ҳифз гардидааст. Аломати намоёни марҳилаи мазкур, инчунин, раванди мурдани сохти бавоситаи ҷумла маҳсуб мешавад, ки худро дар натиҷаи мувофиқати пурраи функционалии он бо сохти бевосита зинда нигоҳ медорад. Дар лаҳҷаҳои поёнии ваҳонӣ ба як дараҷае, шояд, бо зерӣ таъсири лаҳҷаҳои маҳаллии тоҷикӣ- ин сохт пурра гум шудааст, ва дар деҳоти болодаст, вай танҳо (буду шуд) дар ҳангоми субъектҳои ҷонишинҳои шахси 2-юми шумораи танҳоро ифодакунанда нигоҳ дошта шудаанд [4, с. 18-21].

Дар забонҳои мунҷонӣ низ хусусияти хеле ачиби сохти эргативӣ дида мешавад. Дар ин забон, чун дар дигар забонҳои помирӣ, (масалан, дар ваҳонӣ, бартангӣ, сарикӯл нишондиҳандаи шумораи ҷамъӣ аз генетиви қадима маншаъ гиранда (форсии нав -an), ки дар бештари забонҳои муносири эронӣ паҳн шудааст, ҳифз нагардидааст [12, с. 29-32].

Сарчашмаи пайдоиши киструксияи эргативӣ ин аз байн рафтани шакли падежии қадима аст (*maž*(ман), *taw*(ту)) мебошад.

Мо тахмин мекунем, ки бештари забонҳои эронӣ, бахусус, забонҳои помирӣ сохти эргативиро нигоҳ доштаанд.

Дар корбурди калимаҳо бо сифати феълӣ «-ta»-и форсии қадим аз феъли гузаранда дар функсияҳои субъекти мантиқии ҷонишини шахси 1-уми шумораи танҳо *maṇa-* *maīy*), ҷонишини шахси 3-юми шумораҳои танҳо ва ҷамъ (*saīy*,- *šam*) ва исмҳо қайд карда шудаанд.

Б.В.Миллер дар китоби хеш «Забони толишӣ» навиштааст, ки функцияи синтаксисии пасвандҳои (суффиксҳои) ҷонишинӣ амалкарди баёни ифодаи эргативнокии субъект маҳсуб мешавад ва дар ин муносибат забони толишӣ ба тамоми вазъи ҳолати дар забони форсии миёна мавҷударо наздиктар нишон медиҳад. [7, с. 122].

С.Н.Соколов қайд мекунад, ки сифати феълии – та, ки аз феъли гузаранда сохта шудааст, бе субъекту объекти ба вай муносибатдошта ба таври адъективӣ, чун пурқунандаи бевосита меояд [12, с. 441].

Аз рӯи ақидаи Э.Бенвениста дар бораи сифати феълии -та дар функцияи предикативӣ ҳамчун ҷиҳати перфекти фаъол дар бораи мақоми он дар забони порсии қадим, ҳамчун сифати феълии соҳибияти (ғайрифаволи) корбурдшаванда шаҳодат медиҳанд [14, с. 56]. Дар баъзе забонҳо муносибати эргативнокӣ ба пуррагӣ дар таркиби калимаҳо бо шакли хабари феълӣ дода мешаванд.

Бояд қайд кард, ки сохти эргативӣ ба ҳамон феълҳои гузаранда дар замони гузашта паҳн намешавад, ки онҳо сохти номинативӣ ҳукмфармост.

Стеблин-Каменский чунин мешуморад, ки падежи аккумулятивӣ ду шакл – кӯтоҳ ва пурра дорад. Шакли кӯтоҳаш бо генетив мувофиқат мекунад: шахси 1-ум таж, шахси 2-юм тав, шакли пурра ҳамон асосро бо анҷоми аккумулятивии -эу\i нишон медиҳад: шахси 1-ум таж-эу (маро), таж- i (маро); шахси 2-юм тав- эу (туро), тав – i (туро) [2, с. 565].

Гуфтаҳои зикршудаи муаллифро дар мисолҳои зерин муайян мекунем: *Maž čoy pitay. – Ман чой хӯрдм. Maž yar skid drəvd-əy-Ман ба ӯ тоқӣ дӯхтам. Yət taw ya dust žyrd. – Ӯ туро зиёд дӯст дорад. Taw kin tu-Ту аз он кистӣ? Maž-əy ta xun inyk utk. – Маро дар он хона хоб рабудааст. Sə maž-əy dorəw stəy. – Бо ман дору равон карданд.*

Ҷонишини шахси 1-ум таж дар падежи эргативӣ, пурқунандаи бевосита (wəʃki) мутлақ меистад. а) бо сохти ҷумлаи мутлақ: *Wəʃk wəzdəy?– Гӯсола омад? – мубтадо дар ҳамон падежи мутлақ, ки дар ҷумлаи яқум пурқунанда буд, мемонад.*

Дар ҳамаи забонҳои помирӣ сохти эргативӣ фақат нисбӣ нигоҳ дошта шудааст. Барои вай шакли падежи субъект хос асту танҳо дар он мавридҳо риоя мешавад, ки вақте он бо ҷонишини ифода ёбад. Аммо дар ин амалкард дар падежи бавосита меояд, ки вақте исми шаклҳои падежи гум мекунад, мисол, дар забони вахонӣ: *Maž savər žarž wozomdəy. – Ман ба шумо шир овардам. Maž də savən lup vitk. – Ман бо шумо ба воя расидам. Maž pə sav bar tašk. – Ман ба хонаи шумо равонам.*

Субъект, ҷонишини таж дар падежи бавосита омадааст, вале гоҳо дар амалкарди объекти феъли гузаранда дар замони гузашта ҷонишин дар шакли бавосита меистад, ки он ҳам дур шудан аз меъёри сохти эргативӣ маҳсуб мешавад. Мисолҳо: *Taw maž xalg goxtay. – Ту маро одам кардӣ. Yaw maž tər wdək kartay. – Бай маро ба роҳ ғусел намуд. Yət maž wuč kartay. – Ӯ маро боло кард. // сарбаланд кард. Saar maž dəxtər undən. – Фардо маро ба духтур мебаранд.*

Дар ин ҷумлаҳо объекти бевосита бо ҷонишини таж дар шакли бавосита ифода ёфтааст. Дар мисолҳои овардашуда, ғайр аз ин, чун ихтисоршавии энклитикаи ҷонишини ҳангоми шакли пурраи мубтадо маҳсусияти хоси эргативӣ дар забонҳои помирӣ меоянд.

Дар забони вахонӣ сохти эргативӣ дар ҷонишини шахсӣ ҳифз шудааст. Аз ин рӯ, Т.Н.Пахалина дар китоби худ “Ваханский язык” навиштааст, ки сохти эргативӣ дар забони вахонӣ дар функцияҳо истемол мешавад [8, с. 53].

Шакли бевоситаи ҷонишини шахсии шахси 1-уми шумораи танҳо дар забони вахонӣ баррасӣ мекунем: Дар матнҳо шаклҳои таж \ maži \ эу вомихӯранд. Шакли таж \ maži \ эу объектро дар падежи бевосита ифода карда истода, дар сохти эргативӣ вучуд дорад. Мисолҳо: *Žy žyū maž botay. – Хоҳарам маро партофт. Yaw maž fand rəy. – Ӯ маро фиреб дод. Taw maž lup kartay. – Ту маро ба воя расонидӣ. Maži pə mošin swor gox. – Маро ба мошин савор соз. Yaw maži sarbəland cart. – Ӯ маро сарбаланд месозад. Yawiš maži sə šətan uč kartay. – Онҳо маро аз хок бардоштанд.*

Шакли объектии ҷонишинҳои шахсӣ (ғайр аз ҷонишинҳои та ва та) дар функцияҳои зерин истифода мешаванд:

1) пурқунандаи бевосита (дар ин сурат ҷонишин, чун қоида, ҳамон нишондиҳандаи пасвандии пурқунандаи бевоситаро дорад, ки ҳангоми исми, яъне -эу\i истемол

мешавад): *Arbob maž-əy qyɯ kərk.*– Арбоб маро фарёд кардааст. *Təbib maži tabobat kərtəy.* – Табиб маро табобат кард. *Maži windiət slomi mar kərtəy.*– Маро диду ба ман салом кард.

Шакли *maž\ maži* эу объектро дар падежи бевосита ифода карда, дар сохти эргативӣ мавҷуд мазфуз мемонад. Мисолҳо: *Žy žyɯ maž botəy.*–Хоҷарам маро нармофт. *Yaw maž fand rətəy.*– Ў маро фиреб дод. *Taw maž lup kərtəy.*– Ту маро ба воя расондӣ.

Баъзан дар забони вахонӣ шакли эргативӣ ба чунин шакл низ вомехӯрад. Масалан, агар ба ҷонишини *maž* дар ҷумла пешоянд ҳамроҳ шавад, он гоҳ вай вазифаи эргативиро аз даст дода, вазифаи ҷонишини *wuz* (ман)-ро иҷро менамояд ва дар ҷумла ба вазифаи пуркунанда меояд. Мисол: *Yaw tər maž vitk.*–Ў ба ман монанд шудааст. *Yaw sə mažən məslət pərstəy.*– Вай аз ман маслиҳат нурсид. *Yət pə maž šux vitk.* –Ў ба ман часпидааст.

Шакли объектии *maž* бо ҷонишини мувофиқаткунандаи забони ишқошимии *mak* имкон медиҳад. Тахмин намуд, ки ин шаклҳои ҷонишинӣ аз асоси *ma-* ва унсурҳои пасвандсоз таркиб меёбанд: *вах.:ž* (аз-*g-*) ва ишқошимии-*k* (аз-*k*) *maž*-шакли аккузативи ҷонишини шахси 1-уми шумораи танҳои *maži* “маро”: *Tu maž-əy tə šay.* – Ту маро накуш. *Yaw maž-əy sowdi.*–Ў маро сузонд.

Maž дар забони вахонӣ ба вазифаҳои зерин ба кор мервад:

-**мубтадо:** *Maž čoy pitəy.* – Ман чой хӯрдм. *Maž yar yordam kərtəy.*– Ман ба ӯ кӯмак расонидм. *Maž taw nədištəy.* – Ман туро нашинохтам. *Maž yaw kum-jay-ki -səy winətk.*– Ман ӯро дар қучо дудагум.

пуркунанда: *Yaw maž mimonī qyɯ kərk.*– Ў маро ба меҳмонӣ даъват намуд. *Taw maž badnom kərtəy.*– Ту маро бадном кардӣ. *Tu maž sə kumən diš?* – Ту маро аз қучо медонӣ? *Taw maž čizər bozor nəuti.*– Ту чаро маро ба бозор набурдӣ?

-**хабар:** *Ada yark ibdor maž tu.*– Дар ҳамон кор айбдор ман будам. *Tabrikcrakызgəmt maž tu.*– Табрикунанда ман будам. *Podšoi ya tылkvi maž tu.* – Подшоҳи он мамлакатҳо ман будам. *Šbyni a-əmt qbila maž tu.*– Ҷӯрони ин қабилла ман будам.

Хуллас, дар бештари забонҳо муносибати эргативнокӣ ба пуррагӣ дар таркиби калимаҳо бо шакли хабарӣ феълӣ (феъли хабарӣ) дода мешаванд. Ҳамчунин дар забонҳои помирӣ сохти эргативӣ фақат нисбӣ нигоҳ дошта шудааст. Барои вай шакли падежии субъект хос асту танҳо дар он мавридҳо риоя мешавад, ки вақте он бо ҷонишин ифода ёбад. Аммо дар ин амалкард дар падежи бавосита меояд, ки вақте исм шаклҳои падежиро гум мекунад. Шакли эргативӣ дар дигар забонҳо агар дар феъл маъмул бошад, дар забони вахонӣ он дар ҷонишини шахсии шахси якуми танҳо нигоҳ дошта шудааст.

АДАБИЁТ:

1. Benveniste E. La construction passive du parfait transitif./ E.Benveniste.– BSL, 1952. – f. 1. № –136. P. 62.
2. Грюнберг А.Л.Языки Восточного Гиндукуша.Ваханский язык./А.Л. Грюнберг., И.М. Стеблин-Каменский. – М., 1976.– 670с.
3. Кульпина В.Т.Особенности локативного употребления личных местоимений/В.Т.Кульпина. Вестник Московского университета. Серия 9, филология./ – М., 1985. №I.– 79 с.
4. Лашкарбеков Б. Об эргативности в ваханском языке./ Б.Лашкарбеков (тезисы доклада конференции молодых учёных). – Душанбе: 1974.– С.18-21.
5. Мещанинов И.И. Основные грамматические формы эргативного строя предложения. / И.И. Мещанинов.– В., 1964, № 5,– С.3-5.
6. Мещанинов, И.И.Эргативная конструкция в языках различных типов. /И.И. Мещанинов. – Л., 1967.– С. 86.
7. Muller K.,Tiessen.A Father`s Language.Studies in Language of Tajikistan./ K.Muller. Grand Rapids.– MI. USA, 2005. – P. 223-250.
8. Пахалина Т. Н. Ваханский язык [Текст]:Монография./Т.Н. Пахалина.– М: Наука, 1975.– 342 с.

9. Пирейко. Л.А. Основные вопросы эргативности на материале индоарийских языков. / Л.А. Пирейко.– М.: 1968. – 71 с.
10. Павский Г.П.Филологические наблюдения над составом русского языка./ Г.П.Павский.– Рассуждение второе. Спб, 1850. – С. 249 -250.
11. Панфилов, В.З. Грамматика нивхского языка. Т.1./В.З.Панфилов. – Монография. Л, 1962.– 264 с.
12. Соколова В.С. Муджанский язык. Тексты / Соколова В. С.– Ленинград: Наука, 1972. – 474 с.
13. Эдельман, Д.И. Некоторые проблемы сравнительно-исторической морфологии иранских языков./Д.И.Эдельман//Вопр. Языкознания, 1988. – N 6. С. – 51-54.
14. Эмиль, Б. Общая лингвистика. /Б. Эмиль.– Москва: 1974.– 446 с.
15. Юсуфбеков, Ш. Очерк исторической морфологии санглического языка. Монография. /Ш. Юсуфбеков. – Душанбе: 2014.-103 с.

СОХТИ ЭРГАТИВӢ ДАР ҶОНИШИНӢОИ ЗАБОНИ ВАХОНӢ

Масъалаи сохти эргативӣ дар забонҳои эронӣ, бахусус дар забонҳои помирӣ мавзӯи муҳимми таҳқиқоти забониносоӣ ба ҳисоб меравад. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки сохти эргативӣ дар ин забонҳо нисбатан нисбӣ нигоҳ дошта шудааст ва маҳз дар ҳолатҳои, ки субъекти феъли гузаранда бо ҷонишинҳои шахсӣ ифода меёбад, мушоҳида мешавад. Дар акси ҳол, вақте исмҳои шаклҳои падежиро гум мекунад, субъект дар падежи бавосита меистад ва муносибати эргативӣ пурра инъикос намешавад. Таҳқиқоти муаллифони (И.И. Мещанинов, Э. Бенвениста, Л.А. Пирейко, Б.В. Миллер, С.Н. Соколов, Т.Н. Пахалина ва дигарон) нишон медиҳанд, ки сохти эргативӣ асосан дар феълҳои гузаранда дар замони гузашта истифода мешавад, вале он ҳамеша бо шакли субъекти шахсии падежи бевосита мувофиқат мекунад. Ин раванд, махсусан дар забонҳои помирӣ ва вахонӣ бо ёрии энклитикаҳои ҷонишинӣ баён карда мешавад, ки функцияи субъектро нигоҳ дошта, дар баъзе ҳолатҳо ба мақоми объекти бевосита гузаронида мешавад. Масъалаи нигоҳ доштани сохти эргативӣ дар шакли ҷудогона ё нисбӣ нишон медиҳад, ки равандҳои баробаркунии сохти эргативӣ аз усули номинативӣ на ҳамеша ба пуррагӣ сурат мегиранд. Ин хусусият дар забони вахонӣ равиши таърихӣ падежҳоро инъикос мекунад ва нишон медиҳад, ки сохти эргативӣ беиштар дар синтаксиси феълҳои гузаранда ва бо субъекти шахсии танҳо ва ҷамъи 1-уми ва 3-юми шахс нигоҳ дошта мешавад.

Ҳамин тавр, таҳқиқот исбот мекунад, ки сохти эргативӣ дар забонҳои эронӣ, хусусан дар забони вахонӣ, хусусияти нисбӣ дорад ва бо истифодаи ҷонишинҳои шахсӣ, шаклҳои падежӣ ва энклитикаҳо ҳамчун нишондиҳандаи субъект, тарзи баёни муносибатҳои субъектӣ-предикатиро дар замони гузашта нигоҳ медорад. Бо вуҷуди ин, дар ҳолатҳои муайян, махсусан дар истифодаи объекти бевосита ва шаклҳои падежии гумшудаи исмҳои, муносибати эргативӣ пурра риоя намешавад.

Калидвожаҳо: сохтори эргативӣ, ҷойнишонҳои шахсӣ, шаклҳои падежӣ, падежи бевосита (мафъулӣ), падежи бавосита, забони вахонӣ, забонҳои эронии шарқӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бибиканд Неъматова Мабатхоновна н.и.ф., и.в.дотсенти кафедраи забон ва фарҳанги факултети гуманитарии Педагогии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон; Нишонӣ: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Борбад, 48/5. тел:(+992502075841) E-mail: bibijon07@mail.ru.

ЭРГАТИВНАЯ КОНСТРУКЦИЯ В МЕСТОИМЕНИЯХ ВАХАНСКОГО ЯЗЫКА

Проблема эргативной структуры в иранских языках, особенно в памирских и ваханских языках, является важной темой лингвистических исследований. Анализ показывает, что эргативная конструкция в этих языках сохраняется относительно относительно и проявляется главным образом в случаях, когда субъект переходного глагола выражен личными местоимениями. В противном случае, когда существительные теряют падежные формы, субъект употребляется в прямом падеже, и эргативное соотношение полностью не реализуется. Исследования таких авторов, как И.И. Мещанинов, Э. Бенвениста, Л.А. Пирейко, Б.В. Миллер, С.Н. Соколов, Т.Н. Пахалина и других, показывают, что эргативная конструкция в основном используется с переходными глаголами в прошедшем времени, но всегда согласуется с личным субъектом в прямом падеже. Этот процесс, особенно в ваханских языках, выражается с помощью личных энклитик, которые сохраняют функцию субъекта и в некоторых случаях переходят в роль прямого объекта.

Проблема сохранения эргативной конструкции в отдельной или относительной форме показывает, что процессы нивелирования эргативности по номинативной модели не всегда происходят полностью. Эта особенность отражает историческое развитие падежных форм в памирских и ваханских языках и демонстрирует, что эргативная конструкция в основном сохраняется в синтаксисе переходных глаголов с субъектами первого и третьего лица, как единственного, так и множественного числа.

Таким образом, исследование показывает, что эргативная конструкция в иранских языках, особенно в ваханском языке, носит относительный характер и с использованием личных местоимений, падежных форм и энклитик в качестве индикаторов субъекта сохраняет способ выражения субъектно-предикативных отношений в прошедшем времени. В то же время, в некоторых случаях, особенно при использовании прямого объекта и утраченных падежных форм существительных, эргативное соотношение реализуется не полностью.

Ключевые слова: эргативная структура, личные местоимения, падежные формы, винительные падеж, прямой падеж, ваханский язык, восточноиранский языки.

Сведения об авторе: Бибиқанд Неъматова Мабатхоневна, кандидат филологических наук, в.и. доцента кафедры языка и культуры факультета гуманитарных и педагогических наук Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Борбад, 48/5. Тел.: (+992502075841). E-mail: bibijon07@mail.ru.

ERGATIVE CONSTRUCTION IN PRONOUNSE OF THE WAKHI LANGUAGE

The issue of the ergative structure in Iranian languages, particularly in Pamiri and Wakhi languages, is an important topic in linguistic research. Analysis shows that the ergative construction in these languages is relatively preserved and is mainly observed in cases where the subject of a transitive verb is expressed through personal pronouns. Otherwise, when nouns lose their case forms, the subject appears in the direct case, and the ergative relationship is not fully realized.

Research by authors such as I.I. Meshchaninov, E. Benveniste, L.A. Pereyko, B.V. Miller, S.N. Sokolov, T.N. Pakhalina, and others shows that the ergative construction is primarily used with transitive verbs in the past tense, but it always agrees with the personal subject in the direct case. This process, particularly in Wakhi language, is expressed through personal enclitics, which maintain the subject function and, in some cases, shift to the role of a direct object.

The issue of maintaining the ergative construction in a separate or relative form indicates that the leveling of ergativity according to the nominative pattern does not always occur completely. This feature reflects the historical development of case forms in Pamiri and Wakhi languages and demonstrates that the ergative construction is mainly preserved in the syntax of transitive verbs with subjects of the 1st and 3rd person, both singular and plural.

Thus, the study shows that the ergative construction in Iranian languages, particularly in Wakhi, is of a relative nature and, through the use of personal pronouns, case forms, and enclitics as subject markers, maintains the expression of subject-predicate relations in the past tense. At the same time, in certain cases, especially when using direct objects and nouns with lost case forms, the ergative relationship is not fully realized.

Keywords: ergative structure, personal pronouns, case forms, accusative case, direct case, Wakhi language, Eastern Iranian languages.

About the author: Bibijand Ne'matova Mabatkhonovna, Candidate of Philological Sciences, Acting Associate Professor of the Department of Language and Culture at the Faculty of Humanities and Pedagogy, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Street, 48/5. Tel.: (+992502075841). E-mail: bibijon07@mail.ru.

УДК: 39(575.3)

МЕСТО И РОЛЬ ОБРЯДА ПРОРЕЗЫВАНИЯ ЗУБОВ В ТРАДИЦИОННОЙ КУЛЬТУРЕ БАДАХШАНА

Рахматуллоева Г.А.

Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

Вопросы, связанные с рождением ребенка и последующими этапами его развития, в том числе обрядом прорезывания зубов, занимают особое место в системе традиционной культуры таджиков Горного Бадахшана. Однако в существующих этнографических и фольклористических исследованиях данный обряд преимущественно рассматривается как элемент семейно-бытовой обрядности, тогда как его гендерное содержание до настоящего времени остается недостаточно изученным.

В трудах таких исследователей, как А.А. Бобринская, И.И. Зарубин, О.А. Сухарева, А.Л. Троицкая, М.С. Андреев, а также таджикского фольклориста Бахром Шермухаммадов, обрядовые практики, связанные с рождением ребенка, анализируются с точки зрения этнографии и традиционной культуры. В третьем томе труда Таджики Каратегина также приведены образцы обрядовых песен, сопровождающих различные этапы жизненного цикла. Однако гендерная специфика участия женщин в этих обрядах и их роль как хранительниц традиции остаются на периферии научного анализа.

Особый интерес в этом контексте представляет обряд прорезывания зубов, известный в Шугнане и Рушане под названием «дъиндонизивест». Гендерная направленность данного обряда выражается прежде всего в том, что его участниками являются исключительно женщины — соседки и близкие родственницы. Мужчины в проведении обряда участия не принимают. Таким образом, пространство обряда формируется как женское ритуальное пространство, в рамках которого происходит передача традиционного знания от старшего поколения к младшему.

Женщина в данном обряде выступает одновременно в нескольких социальных ролях: как мать, как хранительница домашнего очага, как носительница обрядового знания и как исполнительница фольклорного текста. Именно матери первыми замечают признаки прорезывания зубов и принимают решение о проведении обряда. Старшие женщины делятся опытом, связанным с уходом за ребенком, что отражает функционирование традиционной системы женской взаимопомощи.

Интересно отметить, что народные представления о сроках прорезывания зубов также передаются преимущественно по женской линии. Так, известная народная исполнительница Моҳджон Назардодова утверждала, что раннее или позднее прорезывание зубов связано с физическими особенностями ребенка. Подобные знания не фиксировались письменно, а существовали в форме устной традиции, что подчеркивает значимость женского фольклорного опыта.

Обрядовая пища «махбодж», приготовляемая из разваренных зерен маша или пшеницы (например, 32 зерна «жиндам» в селении Шидз Рушанского района), имеет не только лечебное, но и символическое значение. Процесс приготовления и кормления ребенка также осуществляется женщинами. Числовая символика, повторяемость действий и сопровождение ритуала песней усиливают сакральный характер обряда.

Особую гендерную значимость имеет исполнение обрядовой песни. Женщина-исполнительница, обладающая вокальными и поэтическими способностями, становится центральной фигурой ритуального действия. Через песню выражаются пожелания здоровья, крепости зубов, благополучия и счастливой судьбы ребенка. Таким образом, фольклорное произведение выступает не просто художественным текстом, а инструментом социальной и гендерной социализации.

Следовательно, обряд прорезывания зубов в Горном Бадахшане представляет собой яркий пример женской ритуальной культуры, в рамках которой формируется и передается система ценностей, норм поведения и представлений о здоровье и воспитании ребенка.

Гендерный анализ позволяет рассматривать данный обряд не только как бытовую традицию, но и как механизм сохранения культурной идентичности, где женщина выполняет ключевую роль в воспроизводстве социальной памяти и этнокультурных норм.

Таким образом, включение гендерной проблематики в изучение обрядов детского цикла позволяет глубже понять структуру традиционного общества, распределение социальных ролей и значение женского фольклора в культурной системе таджиков Горного Бадахшана.

Дона – дона жиндамен,
Ху пуцре (ризенре) йум уф вьарвент,
Въарам–въарам вьай комен,
Осонакась хъичафан,
Садаф–садаф дъиндонен.

*По зернышку, по зернышку,
Для мальчика (девочки) вскипячу.
Все опухшие десна
Мигом излечу.
Будут зубы подобно жемчужину.*

Процесс прорезывания зубов у ребенка является одним из радостных периодов для матери, которая укладывая свое чадо в гахвору, по средством песни «Дилум–дилум» ласкает его следующим образом:

Му пуцак (резьенак) во па тахен,
Дилум–дилум, дилума,
Қаторе чуч садафен,
Дилум–дилум, дилума,
Рошт–роштакен вьай(ум) комен –ат,
Дилум–дилум, дилума,
Сафед–сафед вьай (ум) дъиндонен,
Шинтовъан-де зибонай,
Дилум – дилум, дилума,
Дъиндонзивъест махъбоч–қатай,
Дилум–дилум, дилума,
*Сыночек (дочь) мой на краю скалы,
Сердце мое, сердечко мое.
Пусть будет(зубов) жемчугов ровный ряд,
Сердце мое, сердечко мое.
Красное нёбо сыночка моего,
Сердце мое, сердечко мое.
Белые - прибелые зубки его,
Сердце мое, сердечко мое.
Улыбка его к лицу ему,
Сердце мое, сердечко мое.
Прорезаются зубки с помощью «машбаджа»,
Сердце мое, сердечко мое.*

В некоторых селениях Дарваза, в том числе в селах Умарак, Ушхарв этот период жизни ребенка называют «дандонрӯй» («прорастание зубов») или «дандонрӯёнак» («растители зубов»), и для облегчения боли, ребенку готовили из грубомолотой пшеницы похлебку, под названием «дала» [8, 85].

Согласно приведенным сведениям в исследовании Б. Шермухаммадова в Дангаре (Кулябе) в период прорезания зубов у ребенка, мать ходит вместе с ним по домам нескольких соседей и просит у них пшеницы или риса. Из собранных продуктов готовит

блюдо и приглашает соседей и близких родственников. Обходя дома своих соседей, вместе с ребенком, мать пнапевала эту песенку:

Мушак–мушак, дандон бите,
Хирмани гулмайдон бите,
Гандум бите, кулча кунум,
Тухмак бите, дандон кунум,
Чормағз бите, чак–чак кунум,
Писта бите, чик–чик кунум,
Орд бите, кулча кунум,
Биринч бите, палав кунум,
Дандони гулмайдон кунум,
Тухмак бите, дандон кунум. [13, 25]
*Мышонок-мышонок, зубы дай,
Гумно полное цветов дай.
Пшеницы дай, наготовлю лепешек,
Зерен дай, выращу зубы.
Орехов дай, я их погрызу,
Фисташек дай, я ими постучу.
Муки дай, кульчашек испеку.
Риса дай, плов приготовлю,
Зерен дай, я зубки выращу.*

В селениях Тегирм и Элок (Дарваз) этот обычай называли «мушакгардонй» («обхаживание мышонка»). выполняя этот обряд, мать, всетес ребенком обходит семь соседских дворов и выпрашивает у них продукты для приготовления праздничного блюда. Исполняемая ею песня, по содержанию напоминает процитированную выше:

Дандоным, дандоным,
Хирмани гулгардоным,
Ордак биёр кулча киним,
Гандум биёр кулча киним,
Чормағз биёр шах–шах киним
Аз боиси як дандоним. [8, 85-86].

Близкие по содержанию песни, исполняемые в период прорезания зубов у ребенка, собраны также в Самсолик (Рашт) (8, 86). Носителями и хранительницами многих обрядовых песен, а также их исполнителями в основном являются женщины – сказительницы.

Из уст жительницы села Дерушан, одной из известных сказительниц и знатоков народного фольклора Дурмалик Давлатназаровой записана песня следующего содержания, связанная с периодом прорезывания зубов у ребенка:

Му пуцак хишрӯй чивъон,
Дилум, дилум, дилума.
Въай пидак абрукамон,
Дилум, дилум, дилума.
Мури, ʻан баҳои Рихъун,
Дилум, дилум, дилума.
Хоч махочак въай дъиндон,
Дилум, дилум, дилума.
Ху мод пуцак дилума,

*Мой сынок красив и опрятен,
Сердце мое, сердечко мое.
Брови изогнуты как у отца, приятен,
Сердце мое, сердечко мое.
Для меня оба дороги, как Рушан,*

*Сердце мое, сердечко мое.
Зубки у него - мелкий бисер,
Сердце мое, сердечко мое.
Сыночек мамин, сердечко моё.*

Чтобы выпукло отобразить все важнейшие качества своего ребенка, мать использует самые яркие средства художественного изображения.

Наряду с использованием клишированных слов и устойчивых словосочетаний, а также известных стихотворных строк популярных народных песен, сказительница экспромтом вставляет авторские словосочетания и строки. Это культурное и литературное явление особенно ярко проявляется в текстах песен Д. Давлатназаровой и в нижеследующем отрывке песни, записанной из уст сказительницы Хуснибону, жительницы села Шидз.

*Му пуцчонак лап қарор,
Дилум, дилум, дилума.
Ғацен вҗай дамте қатор,
Дилум, дилум, дилума.
Садаф дҗиндонен қатор,
Дилум, дилум, дилума.
Вҗай мод па вҗай чоҗак зор,
Дилум, дилум, дилума.
Ху мод пуцак дилума,
Дилум, дилум, дилума.
Мой сыночек послушен и спокойный,
Сердце мое, сердечко мое.
Он многих девушек достоин,
Сердце мое, сердечко мое.
Белых жемчужных зубов строен ряд
Сердце мое, сердечко мое.
Мать готова за него жизнь отдать,
Сердце мое, сердечко мое.*

С гендерной точки зрения данное явление имеет особую значимость. Импровизационная вставка авторских строк свидетельствует о творческой самостоятельности женщины-исполнительницы и её активной позиции в фольклорном процессе. Женщина в данном случае выступает не только как хранительница традиционного текста, но и как его соавтор, интерпретатор и создатель новых смыслов. В условиях традиционного общества, где публичное слово чаще ассоциировалось с мужской сферой, обрядовое песенное пространство становилось своеобразной культурной территорией женского самовыражения. Через экспромт, варьирование клише и добавление авторских строк сказительница выражает личное отношение к событию, собственный жизненный опыт, материнские чувства и представления о воспитании ребёнка. Импровизационность женского исполнения отражает гендерно обусловленный способ передачи культурной памяти: традиция сохраняется, но одновременно обновляется через индивидуальный женский голос. Подобное сочетание коллективного и личного начала демонстрирует, что женский фольклор Горного Бадахшана является не статичной формой устного наследия, а динамичной системой, в которой женщина обладает творческой субъектностью и культурной инициативой.

После этих слов мать ребёнка подносит посланнику куль с 5–6 килограммами муки либо другой дар — рубашку, материю, платок. Данный эпизод обряда имеет не только ритуально-бытовое, но и выраженное гендерное значение. Передача дара осуществляется женщиной и от имени матери, что подчёркивает её центральную роль в организации ритуального пространства и в поддержании системы традиционного обмена. Дар в данном

контексте выступает формой женской социальной коммуникации, способом укрепления родственных и соседских связей, а также выражением благодарности и благопожелания.

С гендерной точки зрения особенно показательно, что именно мать становится активным субъектом действия: она не только заботится о здоровье ребёнка, но и регулирует символические и социальные отношения внутри общины. Через акт дарения закрепляется статус женщины как хранительницы домашнего благополучия и посредницы между семьёй и сообществом.

Из анализа образцов песен, которые в целом можно назвать материнскими, вытекает, что во все времена и во всех регионах среди женщин находились народные дарования, способные экспромтом сочинять песни, отражающие ход того или иного обряда. В гендерном аспекте это свидетельствует о существовании устойчивой женской творческой традиции. Женщина здесь выступает не только исполнительницей, но и создательницей фольклорного текста, носительницей коллективной памяти и духовного опыта. Материнские песни становятся своеобразным пространством женского голоса, где отражаются представления о здоровье ребёнка, его будущем, семейном благополучии и нравственных ценностях. Через песенное творчество женщина реализует свою культурную субъектность, передаёт знания и эмоциональный опыт следующему поколению.

Из подобных песен также становится ясно, что в них полностью сохраняются традиционные особенности народной поэзии. Эти особенности проявляются в кольцевых припевах, состоящих из подражательных возгласов и междометий, повторяющихся слов и словосочетаний, а также в особой ритмике, выполняющей роль стержня всей песни. В гендерном измерении такая структура способствует коллективному исполнению, объединяя женщин в общем ритуальном действии. Повторность и ритмичность облегчают запоминание текста и обеспечивают его передачу преимущественно по женской линии, от старших к младшим.

Таким образом, обряд дарения и сопровождающие его материнские песни представляют собой не только элемент традиционной культуры, но и важный механизм воспроизводства гендерных ролей, в рамках которого женщина утверждается как ключевая фигура в сохранении и развитии устного народного творчества.

АДАБИЁТ:

1. Алла, чонам, аллаё / Б. Шермухаммадиён, Д. Обидзода. – Душанбе: Дониш, 1993. – 98 с.
2. Андреев, М. С. Таджики долины Хуф (Верховья Аму - Дарьи). Т. 1 / М. Андреев. – Сталинабад: Изд. АН Тадж. ССР, 1953. – 250 с.
3. Андреев, М. С. Таджики долины Хуф. (Верховья Аму - Дарьи). Т. 2. / М. С. Андреев. – Сталинабад: Издат. АН Тадж. ССР, 1958. – 526 с.
4. Зарубин, И. И. Рождение шугнанского ребенка и его первые шаги / И. И. Зарубин. – Ташкент, 1927. – С. 361 – 373.
5. Кисляков, Н.А. История Каратегина Дарвоза и Бадахшана / Н.А.Кисляков // Материали по истории таджиков и Таджикистана. – Сталинабад: 1945. – С 71 – 113.
6. Кисляков, Н.А. Семья и брак у таджиков / Н. А. Кисляков. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1959. –268 с.
7. Сухарева, О. А. Мать и ребёнок у таджиков / О.А. Сухарева. Иран, – Л.: Изд – во АН СССР, 1929.–154 с.
8. Таджики Каратегина и Дарваза / Н. А. Кислякова и А. К. Писарчик. – Душанбе: Дониш, Вып. 3, 1976. – 239 с.
9. Троицкая, А.Л. Рождение и первые годы жизни ребёнка у таджиков долины Зеравшана / А. Л. Троицкая. – Ташкент. Советская этнография 1935.–135 с.
10. Троицкая, А.Л. Некоторые старинные обычаи, обряды и поверья таджиков долины Верхнего Зеравшана / А.Л. Троицкая // Труды института этнографии им. М. Маклая, 1971. – 236 с.

11. Шакармамадов, Н. Жанровые и типологические особенности народной лирики Бадахшана / Н. Шакармамадов. – Душанбе. 1997. – 66 с.
12. Шакармамадов, Н. Рубоёт ва сурудҳои халқии Бадахшон. /Н. Шакармамадов. – Душанбе: Ирфон, 1965. – 100 с.
13. Шермухаммадов, Б. Назми халқии бачагонаи тоҷик /Б. Шермухаммадов. – Душанбе: Дониш, 1973. – 94 с.

ҶОЙГОҲ ВА НАҚШИ МАРОСИМИ ДАНДОНБҲУРОН ДАР ФАРҲАНГИ АНЪАНАВИИ БАДАХШОН

Мақола ба таҳлили сурудҳои мардумӣ марбут ба расми дандонбуророн дар фолклори Бадахшон, дар муқоиса бо фолклори тоҷикони дигар минтақаҳои Осиёи Миёна бахшида шудааст. Муаллиф хусусиятҳои забонӣ ва бадеии сурудҳои фолклории халқҳои Бадахшонро ба таҳлил гирифтааст.

Таҳлили маводи мухталиф ва баррасӣ намудани нақшҳои истеъдодҳои мардумӣ вобаста ба ин масъала нишон дод, ки фолклор дар иҷрои оини дандонбуророн яке аз ҷузъҳои асосӣ буда, ба таҳлилу густариши ин анъана мусоидат мекунад. Иҷро намудани намунаҳои осори фолклории марбут ба оини ғаҳворабандон вазифаи истеъдодҳои мардумӣ аз зумраи занҳо мебошад.

Аз сурудҳо низ равшан мегардад, ки дар онҳо хусусиятҳои суннати шеърӣ мардумӣ пурра ҷиҳз гардидааст. Хусусиятҳои гендерӣ чунин сурудҳо ба иҷрои дастаҷамъонаи занҳо мусоидат намуда, занонро дар доираи як амали маросимӣ муттаҳид месозад. Такрор ва оҳангнокӣ ҷиҳзи матнро осон гардонда, интиқоли онро асосан ба воситаи занон ба насли ҷавон таъмин менамояд.

Муаллиф нақши занонро дар ҳаёт, дар иҷро намудани жанрҳои гуногуни фолклорӣ, аз ҷумла, дуоҳо, аситир ва ривоятҳо, дубайтиҳо, даргиликҳо, рубоӣётеро, ки аз ҷониби занҳо эҷод мешаванд, мавриди баррасӣ қарор додааст.

Калидвожаҳо: урфу одат, барра, ғаҳвора, модар, жанрҳо, даргилик, лалайик, рубоии мардумӣ, қудак, ҳуроки миллий, хусусити гендерӣ, аситир, ривоятҳо.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳматуллоева Г. – дотсенти кафедраи забон ва фарҳанги донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқории Тоҷикистон, тел: 938691410. E-mail gul.rakhmatulloeva @ gmail.com.

МЕСТО И РОЛЬ ОБРЯДА ПРОРЕЗЫВАНИЯ ЗУБОВ В ТРАДИЦИОННОЙ КУЛЬТУРЕ БАДАХШАНА

Статья посвящена анализу народных песен, связанных с обрядом прорезывания зубов в фольклоре Бадахшана, в сопоставлении с фольклором таджиков других регионов Центральной Азии. Автор рассматривает языковые и художественные особенности фольклорных песен народов Бадахшана.

Анализ разнообразных материалов и изучение свидетельств народных исполнителей показали, что фольклор в процессе проведения обряда прорезывания зубов является одним из основных компонентов и способствует сохранению и распространению данной традиции. Исполнение образцов фольклора, связанных также с обрядом ғаҳворабандон (укладывания в колыбель), входит в обязанности народных исполнительниц из числа женщин.

Из текстов песен следует, что в них полностью сохраняются традиционные черты народной поэзии. Гендерная специфика данных песен способствует их коллективному исполнению женщинами, объединяя их в рамках единого ритуального действия. Повторность и ритмическая организация облегчают запоминание текста и обеспечивают его передачу преимущественно по женской линии — от старшего поколения к младшему.

Автор также анализирует роль женщин в общественной жизни и в исполнении различных фольклорных жанров, включая молитвы, мифы и предания, двустушия, даргилики и народные рубаи, создаваемые и исполняемые женщинами.

Ключевые слова: обычаи и традиции, барашек, колыбель, мать, жанры, даргилики, колыбельные песни, народное рубаи, ребёнок, национальная пища, гендерные особенности, мифы, предания.

Сведения об авторе: Рахматуллоева Г.А. – к.ф.н., доцент кафедры языка и культуры, Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел.: 938691410. E-mail: gul.rakhmatulloeva@gmail.com

THE PLACE AND ROLE OF THE TOOTH-ERUPTION CEREMONY IN THE TRADITIONAL CULTURE OF BADAKHSAN

The article is devoted to the analysis of folk songs related to the teething ceremony in the folklore of Badakhshan, in comparison with the folklore of Tajiks from other regions of Central Asia. The author examines the linguistic and artistic features of the folk songs of the peoples of Badakhshan.

The analysis of various materials and the study of testimonies provided by folk performers demonstrate that folklore constitutes one of the principal components of the teething ritual and contributes to the preservation and dissemination of this tradition. The performance of folklore samples associated with the gahvorabandon (the cradle ceremony) is primarily the responsibility of female folk performers.

The songs clearly preserve the traditional characteristics of folk poetry. Their gender-specific features promote collective performance by women, uniting them within a shared ritual framework. Repetition and rhythmic structure facilitate memorization and ensure the transmission of the texts mainly through the female line, from the older generation to the younger one.

The author further examines the role of women in social life and in the performance of various folklore genres, including prayers, myths and legends, couplets, dargilik songs, and folk rubai composed and performed by women.

Keywords: *customs and traditions, lamb, cradle, mother, genres, dargilik, lullabies, folk rubaiyat, child, national food, gender characteristics, myths, legends.*

Author information: *Rakhmatulloeva G.A. — Associate Professor, Department of Language and Culture, International University of Tourism and Entrepreneurship, Tajikistan.*

УДК: 81(510)

НАЗЕРЕ БА ТАҲАВВУЛ ВА ТАШАККУЛИ ЗАБОНШИНОСӢ ДАР ЧИНИ ҚАДИМ

Саидова М.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи С.Улуғзода

Дар мақола суҳан оид ба таърихи забоншиносии Чин меравад. Гарчанде роҷеъ ба таърихи забоншиносии Чин муҳаққиқон фикру андешаҳои ҷолиб баён намуда бошанд ҳам, вале онҳо дар атрофи он қисмати забоншиносӣ буда, ҷанбаҳои ҳаматарафаи мавзӯи мазкурро ғаро гирифта наметавонанд.

Бояд зикр намуд, ки аз ҷониби донишмандони варзидаи тоҷик аз қабилӣ М. Норматов, Ҳ. Маҷидов, З. Мухторов, М. Матробиён ва дигарон қайду ишораҳо роҷеъ ба забоншиносии Чин дар дохили дигар корҳо ба мушоҳида мерасанд, вале доираи мавзӯи мазкур хеле васеъ буда, тақозо менамояд, ки ба сифати рисолаи алоҳида паҷӯҳиш ба итмом расида, масъалаҳои ҳалталаби он баррасӣ шаванд.

Чӣ тавре ки маълум аст, илми забоншиносии Чин бо роҳи мустақили худ рушду тақомул ёфта, давраҳои зеринро дар бар мегиранд: 1. Давраи ибтидоӣ (то асрҳои III-II то м.);

2. Давраи луғатшиносӣ ва шарҳи иероглифҳо (асрҳои II то м.-III м.);

3. Давраи омӯзиши фонетика (асрҳои III-X);

4. Давраи таҳлили классикӣ ва муқоисавӣ (асрҳои XI-XIX).

Бояд таъкид дод, ки илми забоншиносӣ ба мисли дигар илмҳои пешрафта таърихи хеле куҳан дорад. Гарчанде илми забоншиносӣ таърихе хеле куҳан дошта бошад ҳам, вале аз сабаби ҳамчун илми алоҳида дар мактабу мадрасаҳо ба мисли илмҳои дигар омӯхта нашуданаш, пайдоишашро донишмандон ба ба асри XIX шомил медонанд.

Забоншиносӣ барои он ҳамчун илми алоҳида пайдо шуд, ки одамон фикр, дониш ва фарҳангро тавассути забон интиқол медиҳанд, фарҳангу тамаддуни одамон хусусиятҳои хоси худро доро буда, тавассути вожаҳои махсус интиқол дода мешуд. Тавассути забон инсон арзишҳои маънавии худро ҳифз менамояд ва бо ин арзишҳо арзи бештар меғузорад

[14, с. 5].

Мураккабии сохтори забонҳо низ яке аз омилҳои асосии илми забоншиносӣ ғашта буд. Забон садоҳо, калимаҳо, қоидаҳои грамматикӣ ва маъниҳоро дар бар мегирад. Ин ҳама қонунҳои махсуси худро доро буда, таҳқиқи омӯзиши илмиро тақозо менамояд. Дар ҷаҳон зиёда аз ҳазорҳо забон вучуд доранд. Барои муқоиса, гурӯҳбандӣ ва ҷаҳидани пайдоиш инкишофи онҳо забоншиносӣ зарур шуд. Аслан, забоншиносон калимаи “забоншиносӣ”-ро бо тарзҳои гуногун тафсиру таъриф додаанд. Масалан, донишманди варзида М. Норматов хусусиятҳои ин илмро ба инобат гирифта, чунин овардааст: “Забоншиносӣ ё лингвистика илмест, ки дар бораи забон моҳият ва функсияҳои ҷамъиятии он, сохти дохилӣ, инчунин, таракқиёти таърихӣ ва таснифоти забонҳои дунё маълумот медиҳад” [5, с. 4].

Илми забоншиносӣ бо таърихи башарият иртиботи сахт дорад. Таърихи башарият ба манзалаи муҳташам бо доду бунлоди мармарин, арқони устувору побарҷо, бурҷу болорҳои мунаққаш ва аршу фарши густурда. Қолои ин қаср ҳама бар пояи ҳуҷҷату шӯҳид ва далелу аснод қарор гирифта, аз бару газ бо ченаки пурқиммати вақт, ки он аз соат ва рӯзу моҳу сол иборат аст, чен шудаду дар ҷодаи худ собиту ночунбон истодааст [3, с. 3].

Илми забоншиносӣ аз таъриху тамаддун ва аз забону фарҳанги ҳар як қавм маншаъ мегирад. Аввалин сарчашмае, ки аз он илми забоншиносӣ маншаъ мегирад ин, асосан, забонҳои миллӣ мебошанд. Аксарияти забонҳои миллӣ пайдоиши хеле қухан дошта. Дар бавучудомадани дигар забонҳо саҳми босазоро гузошта тавонистаанд.

Воқеан, сарчашмаҳои таърихӣ гувоҳӣ медиҳанд, ки тамаддуни башарият бо тамаддуноҳои шумерӣ, акқодӣ, мисрӣ ва ҳеттӣ иртиботи ногусастанӣ дорад. Нишонаҳои аввали тамадунҳоро дар давлатҳои Шарқи Наздик, аз қабилҳои Ур, Бобулистон, Миср ва шӯҳигарии Ҳеттӣ ба мушӯҳида гирифтани мумкин буд. Намояндагони ин давлатҳо барои натиҷагирӣ қардани умури идорӣ, ҳуқуқронӣ ва қорҳои дипломатӣ, инчунин, барои ҳисобу китоби ғабӯлиятҳои хоҷагидорӣ, ҳазинадорӣ ва ғайра, зарурат ба қайд қардан ва ё худ навиштанро доштанд. Шояд ҳамин гуна заруратҳо боиси ба вучуд омадани нишонаи аввалин тамаддуни башарӣ, яъне системаи хат гардидаст [5, с.5].

Маҳз, дар минтақаи Шарқи Наздик дар таърихи инсоният бори аввал низомии хат пайдо шуда, барои пайдо шудани дигар хатҳо сарчашма гузоштааст. Дар Ҳиндустон низ забоншиносӣ хеле рушд намуда буд, аз ин лиҳоз Ҳиндустонро ғаҳвораи илми забоншиносӣ гуфтан мумкин аст [6, с.7]. Албатта, Ҳиндустонро ғаҳвораи илми забоншиносӣ номидани иддае аз донишмандон сабаб дошт, зеро маҳз, забоншиносии Ҳинд барои ба зухур омадани забоншиносӣ дар дигар минтақаҳо сарчашма гузоштааст.

Агар ба таърих назар афканем, таърихи ташаккули забони мо бо забони ҳиндӣ пайвастагӣ дорад, навиштаҷоте, ки аз қитобҳои беназир пайдо намудем, ба андешаҳои мо тавқият мебахшанд: “... Ақвоми ориёии шарқӣ, баъд аз он ки як муддате дар сарзамини Бохтар сукунат доштанд, дар ҳазору дуҷуми пешаз миллодба ду гурӯҳ-ҳиндӣ ва эронӣ тақсим шудаанд. Гурӯҳи ҳиндӣ бо мавҷҳои пайёпай аз қӯҳсорони Ҳиндукуш гузашта, ба манотиқи шимоли ғарби Ҳинд сарозер шуданд ва дар он ҷо бо бақои тамаддуни ҳараппӣ (ҳудуди 2500 пеш аз миллод) бархӯрданд. Забони гурӯҳи ҳиндӣ ведой буд ва бо ҳамин забон худро бо лаҳҷаи хеш ориа (ārya) (ба маънои шариф) меҳонданд [13, с. 29].

Танҳо ҳамон мансуб будан ба оилаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки мардуми мо бо мардуми Ҳинд пайванди наҷодиву забонӣ доранд. Аз ин мебарояд, ки забони мо низ ба мисли забони ҷинӣ таърихи ташаккули хеле қадима ва густурда дорад. Он далелу санадҳои мавҷуда танҳо дар забон ҳифз шуда, ба ин андешаҳо тавқият мебахшанд. Дар ин маврид овардани гуфтаҳои профессор С. Назарзода хеле бамаврид аст: “Забон бузургтарин сармояи фаранг ва муҳимтарин омили ниғаҳдорӣ, ҳимоя ва интиқолдиандаи фарҳангу тамаддун ва суннату анъанаҳои ҳар миллат буда, дар ҳифозати асолати миллӣ ва ба ояндагон мерос гузоштани ҳувияти миллӣ нақши ҳалқунанда дорад [8, с.35].

Чӣ тавре ки зикр намудем, ташаккули илми забоншиносӣ дар Шарқ бештар ба мушӯҳида мерасид. Ин падида дар Чин 2000 - сол пеш оғоз мегадарад. Яке аз омилҳои

асосии рушди забоншиносӣ дар Чин мавҷудияти хатти **иероглифии чинӣ мебошад. Ин хат тақозо менамуд, ки** барои фаҳмидан, нигоҳ доштан ва хондани ҳазорҳо аломат, таҳқиқотҳои амиқи забоншиносӣ ба анҷом расонида шаванд. Ёдгориҳо **зиёди классикӣ ва динӣ** таҳлилу таҳқиқи амику дақиқро тақозо менамуданд. Ворисони забони чинӣ, одатан, намоёндагони дини будой буданд. Дини будой таърихи хеле кӯҳан дошта, шарҳу тафсири матнҳои динӣ бе дониستاني забоншиносӣ ғайриимкон буд.

Сабаби дигари рушди забоншиносӣ дар Чини қадим ин зиёд будани пешаҳо ва тараққӣ намудани тиҷорат ва савдо ба шумор мерафт. Роҳи Бузурги Абрешим, ки маҳз, аз ин кишвари мегузашт, онро бо бисёр кишварҳо пайваста, сабаби асосии рушду тақомули илми забоншиносӣ гардида буд. Шоҳроҳи бузурги абрешим яке аз аввалин роҳҳои корвонгузари аҳди қадим ва асрҳои миёна буд, ки сарзамини аҷдодии мор обо Чину Ҳинд, Мисри қадиму Бобул, Ошуру Мол, билоди Форсу Рум мепайваст [12, с.14]. Ин шоҳроҳ на танҳо боиси рушди забон ва забоншиносӣ гашта буд, инчунин, боиси интиқол гаштани пешаҳо ва касбҳои нодир мардумони ин кишвар гашта тавонист.

Мардумони кишвари Чин дар баробари дигар мардумон бо мардумони эронитабор низ робитаҳои фарҳангӣ ва адабӣ доштанд. Инчунин, мавҷудияти теъдоди зиёди вожаҳо аз забони чинӣ дар таркиби луғавии забонамон аз он шаҳодат медиҳанд, ки тавассути ин робитаҳо вожаву истилоҳот низ интиқол ёфтаанд. Дар гузашта мардумони мо бо номи қӯшониҳо маъмулу машҳур буданд. Тибқи сарчашмаҳои таърихӣ огаҳ гаштем, ки қӯшониҳо, ки худ як қавми эронинасл буда, дар як муддати муайян сарзаминҳои худро васеъ намуда, аз Ҳиндустон то баҳри Арал аз Чин то Ҳирот як империя ё шоҳаншоҳии бузургро таъсис додаанд [13, с. 38].

Мавҷудияти худӣ вожаи "Чин" дар забони мо хеле барвақт ба мушоҳида мерасад, ки яке аз нишонаҳои интиқолёбии вожаҳо буда метавонад. Вожаи Чин ифодакунандаи мафҳуми номи кишвар буда, миёни мардуми тоҷик боз дар шакли "Хитой" маъмул будааст. Дар забони ворисони забон аз номвожаи "Чин" дида, бештар номвожаи "Хитой" сермаҳсултар будааст, зеро мавҷудияти ибораҳои "фаранги хитойӣ", "куртаи хитойӣ", "фарфори хитойӣ" аз он далолат медиҳанд. Вожаи "Чин" дар китоби «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин тафсир шудааст: Чин- Хитой, Чину Мочин, Хитой ва ғайри Хитой [10, с. 540].

Воқеан, забоншиносӣ дар Чин бо роҳи мустақили худ ташаккул ёфта, баъдтар он ба забоншиносии Чопон ва дигар кишварҳои ҳамсоя, махсусан, Осиёи Чанубу Шарқӣ таъсир мерасонад. Аммо дар маҷмӯъ забоншиносии Чин аз роҳи рушди забоншиносии ҷаҳонӣ, пеш аз ҳама аз забонҳои аврупоӣ бозмемонад. Имрӯз забоншиносии Чин ба анъанаҳои миллии забоншиносии худ барои тасвири забон тақия мекунад. Дар Хитой доир ба масъалаҳои гуногуни илми забоншиносӣ ақидаҳои ҷолиби диққат гуфта шуда буданд.

Чӣ тавре ки дар боло зикр намудем, яке аз омилҳои асосии рушди забоншиносӣ дар Чин низоми мураккаби хат маҳсуб меёфт. Ин хат дар миёнаи 2-ҳазорсолаи пеш аз мелод ихтироъ шуда буд. Онро иероглиф, яъне хати тасвирӣ меномиданд. Маҳз, интиҳоби хат, яъне хати тасвирӣ барои омӯзиши забони чинӣ барои намоёндагони дигар кишварҳо монетаҳои зиёдеро пеш овард. Иероглифҳо бо ҳичои оҳангдор, ки нигорандаи типии морфема мебошад ва дар навбати худ, баъзан бо калима мувофиқ меафтад, баробаранд.

Худи омӯзишу пажӯҳиши иероглифҳои забони чинӣ тақозо менамуд, ки доираҳои илми забоншиносии чинӣ фарохтар гарданд. Зеро бо мурури замон иероглифҳо барои ифодаи овозҳо / аломатҳо истифода мешуданд, ки ин хусусияти фонетикӣ онҳо буд. Дар забоншиносии Чин ба мисли дигар забоншиносӣҳои фонетика яке аз бобҳои муҳимтарин маҳсуб ёфта, дар бораи овозҳо баҳс менамояд. Ин баҳс воситаҳои ба вучуд омадани нутқ, хусусиятҳои шунавоии қонуниятҳои тағйирёбӣ ва вазифаҳои оноро дар бар мегирад [2, с.57]. Ҳичо ва роҳҳои ташаккулёбии он, задаи калимагӣ ва интонатсияро низ фонетика меомӯзад. Ҷиҳати овозии забон тамоми воситаҳои воҳидҳоро дар бар мегирад, ки аз маъно маҳрум монда, барои сохтану шинохтани воҳидҳои маънодори забон истифода мешаванд.

Ҳичо қоидавудоро мебошанд, аз ин лиҳоз ба ҳичо дар илми забоншиносии Чин диққати махсус дода мешавад.

Чихати овозии забон ҳодисаи гуногунчиҳат аст. Ҳар як ҳодисаи овозӣ дар натиҷаи кори ягон узви дастгоҳи гуфтори инсон падида меояд ва дар шакли ҳодисаи физикӣ бо вақту қувваю зудӣ ба худ хос дарк мешавад [11, с.50]. Аз ҳамин рӯ механизми овозҳосилшавӣ, кори узвҳои овозсоз ва хусусиятҳои дарки онҳо низ мавзӯи баҳси илми фонетика аст.

Чӣ тавре ки маълум аст, фонетика дар Чин дар зери таъсири будизм ташаккул ёфта буд, ки аз Ҳинди қадим интиқол ёфта, рағбат ба нутқи овозӣ махсусан, ба шеър, рифм, мелодика ва оҳанг, инчунин, фаҳмиши хатти алифбой-хиҷоии ҳиндиرو зиёд намуд.

Ҳангоми таҳлили мавод маълум гашт, ки омӯзиши фонетика дар Чин аз рӯйи анъанаҳои луғатнигорӣ ба роҳ монда шуда буд. Яъне луғатҳои рифмӣ ба монанди «Шэн лэй»-и Ли Дэн, «Юн Тзи»-и Люй Тзин ва «Це юн»-и Лу Фаян таҳия гардидаанд. Дар асрҳои II-III мелодӣ хониши иероглифҳо ва ҳичоморфемаҳо бо усули «буриш» ба сарҳарфҳо (инитсиалҳо) ва қофияҳо (ҳиҷоҳои охир) тақсим мекардаанд. Аз асри V мелодӣ чинӣҳо ба омӯзиши оҳанг оғоз менамоянд. Баътар рағбат ба омӯзиши ҳамсадоҳои аввал (сарҳарфҳо) ва гурӯҳбандии онҳо аз рӯйи меъёри талаффуз дода мешавад. Воқеан, фонетика ҳамчун илми инкишофёфта ва мустақил танҳо баъд аз ба вучуд омадани чадвали фонетикӣ, бо дарбаргирии ба қофия (рифм), сарҳарфҳо, садонокҳои фосиладор ва оҳангҳо («Юн тзин», асри X м.), эътироф мешавад. Масъалаи фонетикаи забони чинӣ баҳсбарағез маҳсуб меёфт. Дар Чин оид ба масъалаҳои гуногуни забон фикру ақидаҳои ҷолиб баён менамуданд [12, с.25].

Тақя ба талаффузи зинда аз давраи Сун оғоз мегардад, ки он танҳо дар дар китоби «Шао Юн» (1011-1077) зикр ёфтааст. Файласуф, шоир ва забоншинос Шао Юн бо таҳалуси Байюан Сяншэн (ҷаноб аз Байюан) миёни чинӣҳо маъмул буда, барои пешрафти илми Чин саҳми беандозаеро гузошта тавонистааст [19].

Бояд зикр намуд, ки баъдтар иероглифҳо ифодаи нава касб намуда, вазифаи аввалинашонро аз даст додаанд, ки ин хусусияташон дар луғатшиносӣ матраҳ мегардид. Аксарияти онҳо иероглифҳо аз забони чинӣ ба забонҳои ҷопонӣ, кореягӣ ва вьетнамӣ иқтибос шуда, ба он забонҳо мутобиқ гаштанд, ки ин хусусиятҳояшон низ як омӯзишу пажӯҳиши хоссаро тақозо менамуд. Баҳси муносибати “ном бо ашё” миёни намояндагони фалсафа дар Чини қадим дар асрҳои V-III пеш аз мелод ба вучуд омад, аммо аз ҷи сабаб бошад дар сарчашмаҳои таърихӣ баҳси файласуфони Юнони Қадим роҷеъ ба ин масъала бештар зикр ёфтааст. Аз он ҷумла, донишманди чинӣ Конфутсий муносибати ногусатанӣ, яъне табиӣ ном бо ашёро таъкид намуда, тасдиқ мекунад, ки ислоҳи ном бояд қадами нахустин ва муҳимтарин дар идоракунии давлат бошад. Назария «ислоҳи ном»-и ӯро дар мактаби легистҳо (намояндагони таълимоти фалсафӣ ва сиёсии қадимаи Чин дар бораи легализм (法家) мебошанд, ки дар давраи “давлатҳои ҷангҷӯӣ” (асрҳои V-III пеш аз мелод) дар Чин пайдо шудаанд) ҷонибдорӣ намуданд. Дар муқобили ӯ файласуфони равияи даосӣ (як равияи фалсафӣ ва динӣ аст, ки дар Чини қадим ба вучуд омадааст. Асосгузори раъзии он Лао-Сзи ба ҳисоб меравад, муаллифи асари машҳури «Дао Дэ Чин» мебошад) даъво мекардаанд, ки байни ном ва ашё муносибати ихтиёрӣ (беасос) мавҷуд аст [1, с. 53].

Роҷеъ ба таърихи ташаккули илми забоншиносии Чин суҳан ронда, рушду нумуи луғатнигориро низ ёдрас намудан лозим меояд. Луғатҳои нисбатан машҳуртарин дар гузашта мурағтабгашта ба қалами ворисони забони чинӣ алоқамандӣ доранд. Масалан, луғати «Ши Чжоу Пян», ки дар асрҳои X-VIII пеш аз мелод таълиф шуда, бо мақсади ҳифзи иероглифҳо мурағтаб гардидааст. Ин луғат хусусияти хоси худро доро буда, аксарияти иероглифҳо хеле содаи дар он гирдовардашуда ифодакунандаи мафҳумҳои ашёҳо ва пешаҳои одамон будаанд [15, с.85]. Иероглифҳо дар ин луғат аз рӯйи маъно тақсимбандӣ гардидаанд.

Инчунин, фарҳанги «Эр я», ки то айнаи замон маъруфияти худро гум накардааст, аз он далолат медиҳад, ки дар асри III пеш аз мелод ворисони забони чинӣ аз илми забоншиносӣ бапуррагӣ воқиф буданд. Зеро ин луғат нахустин луғати тафсирии ба як низоми муайян даровардашудаи забони чинӣ маҳсуб меёбад, ки ба шакли пурра то рӯзҳои мо омада расидааст. Луғат арзиши беназири илмиро соҳиб буда, омӯзиши маҳсусро дар илми луғатнигории Чин тақозо менамояд.

Бояд зикр намуд, ки забони чинӣ дар пояи лаҳҷаву шеваҳои зиёде ташаккул меёбад. Мавҷудияти лаҳҷаву шеваҳои зиёд, ки намоёндагонашон дар аксарияти ҳолатҳо якдигарро намефаҳмиданд, аз забоншиносони он давр тақозо намуданд, ки барои муттаҳид нигоҳ доштани фарҳанг, омӯзиши забон ва меъёрҳои ягонаи он луғатҳои шевагиро мураттаб намоёнд. Фарҳанги беназири «Фан ян», ки ба қалами донишманди номии чинизабон Ян Сюн марбут аст, дар асри 1-и пеш аз милод дар замони императории Хан таълиф гардидааст. Ин аввалин луғати шевагии забони чинӣ махсуб ёфта, дар он як гурӯҳ иероглифҳои аҷоиб (奇字 qízi) ғирдоварда шудаанд. Дар ин луғат иероглифҳои ба назар мерасанд, ки ба сифати ифодаи аломатҳои фонетикӣ қорбаст мешаванд [16].

Чӣ тавре ки дар боло зикр намудем, тавассути савдову тиҷорат ба забони чинӣ ҳам ба мисли забонҳои дигар калимаву истилоҳоти зиёде ворид гардидаанд. Аз ин лиҳоз мавҷудияти луғатҳои этимологиро давру замон тақозо менамуд. Фарҳанги «Шо вен тзе тзи», ки мураттабкунандааш Сюй Шэня ба ҳисоб меравад, дар асри II-и мелодӣ таълиф гардида, дар он этимологияи бархе аз калимаҳо муайян гардидаанд [17]. Фарҳанги беназири «Шо мин»-ро донишманди варзидаи Чин Лю Си мураттаб намуда, решаи баромади зиёда аз 200 иероглифро дар забони чинӣ муайян намудааст [18].

Аз охири асри XII ва ибтидои асри XIII оғоз намуда, охиста-охиста низоми рифми қадимӣ соддатар шуда, миқдори рифмҳо ва нави онҳо дар луғатҳои гуногун ва ҷадвалҳои фонетикӣ кам карда мешавад.

Чӣ тавре ки маълум аст, дар асри XIII Чин аз ҷониби муғулҳо, ки нисбат ба чинӣ дар сатҳи пасти фарҳангӣ қарор доштанд, забт карда мешавад. Онҳо хатти мустақили худро надоштанд, бинобар ин барои мактуби расмӣ аз алифбои уйғурӣ истифода мебарданд. Дар соли 1260 олими тибетӣ Паёба-Лама бо фармони император Хубилай дар асоси хатти тибетӣ алифбои муғулӣ (бо номи хатти мукаабшакл)-ро таҳия менамояд, ки аз соли 1269 расман ба истифода дода мешавад, аммо матнҳо дар асоси анъанаҳои қадими чинӣ ва уйғурӣ аз боло ба поён навишта мешаванд.

Бояд зикр намуд, ки дар он давра хатти мукаабшакл дар матнҳои муғулӣ, чинӣ, тибетӣ, санскритӣ ва уйғурӣ хеле васеъ қорбаст мегардид. Баъдтар, аз истифодабарии хатти мукаабшакл дар Чин ворисони забони чинӣ даст кашиданд ва эътиқодашон ба иероглифи анъанавӣ бештар гардид.

Мусалам аст, ки дар баробари пешрафти ҷомеа забон ҳам зина ба зина рушду такомул ёфта, зарурияти омӯзишу пажӯҳиши бештарро пеш меорад. Ин аст, ки дар асри XIV дар сулолаи муғулии Юан жанрҳои шифоҳии адабӣ, махсусан, драма инкишоф меёбад, ки зарурати таҳияи маълумотномаҳо доир ба талаффузи мардуми пойтахтро ба миён овард. Махз, ин амал боис шуд, ки шеваи Пекин пайдо шавад. Соли 1324 фарҳанги мукаммали Чжоу Детзин таълиф мегардад, ки дар он миқдори рифм ихтисор карда шуда, низоми наво дар ҷор оҳанг ифода мегардад. Аз соли 1368, баъд аз он ки сулолаи чинӣ боз ҳукмрон мегарданд, охиста-охиста луғатҳои нави чинӣ таълиф мешаванд.

Илова бар ин бояд зикр намуд, ки дар асрҳои XIV-XV луғатҳои амалӣ, аз қабилӣ луғат-маълумотнома барои шахсони босавод таълиф карда мешавад, ки ин нави луғатҳо дар соли 1913 ҳамчун луғатҳои «талаффузи миллий» дошта пешниҳод шудаанд.

Дар асрҳои XVII-XVIII дар забоншиносии Чин қисмати фонетикаи таърихӣ ба натиҷаҳои назаррасе ноил мегардад. Махсусан, тафсири матнҳои қадим махсули фонетикаи таърихӣ махсуб меёбад. Таҳлили рифмҳои қадими чинӣ бо мақсади барқароркунӣ аз ҷониби донишмандон У Юй (1100-1150), Чен Ди (1541-1617), Гу Яну (1613-1682) анҷом шуда буд. Ҳамин анъанаро баъдтар Тзян Юн (1681-1762), Чжу Тзюншэн (1788-1858) ва дигарон идома доданд. Дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX диққати забоншиносон ба фонетикаи таърихӣ боз ҳам дучанд мегардад.

Бояд қайд намуд, ки дар солҳои 90-уми асри 19 фонетикаи (умуман, фонология) таърихӣ чинӣ, ки аз доираи гурӯҳбандии ҳиҷоҳо берун набаромада буд, аз байн меравад. Лао Найсюан (1842-1921) охири намоёндаи он ба шумор мерафт. Овошиносони даҳсолаи баъдина бо меъёри хати алифбойи шинос мешаванд ва аз соли 1892 барои забони чинӣ лоиҳаҳои алифбо таълиф шуда, пешниҳод мегарданд. Дар ин лоҳиҳаҳо масъалаи

таксимоти калима ба овоз ва ҳиҷо да забони чинӣ муҳокима мегардад.

Бояд қайд намуд, ки дар соли 1898 нахустин грамматикаи забони чинии қадим бо номи «Венян» аз ҷониби донишманд Ма Тзянчжун ба таъб мерасад. Ин китоб дар асоси грамматикаи умумии лотинӣ таҳия гардида, дар он доир ба гурӯҳбандии калимаҳои мустақилмаъно ва вазифаҳои онҳо дар ҷумла, тасвири муҳимияти калимаҳои ёрирасон ва доир ба сохти ҷумла иттилоъ дода мешавад.

Дар солҳои 30-40-уми асри XX фонетика ва махсусан, грамматика, дар таъба ба омезиш ва анъанаҳои забоншиносии аврупоӣ ва забоншиносии анъанавӣ инкишоф ёфта, забоншиносон ба таҳқиқи амиқи забони чинӣ пардохтанд. Гарчанде, илми забоншиносӣ дар Чин хеле рушд намуда бошад ҳам, вале роҷеъ ба рушду такомули наҳв аз ҷониби донишмандони чинӣ таҳқиқотҳои амиқи густурдаву побарҷо ба мушоҳида намерасад. Ин аз он сабаб аст, ки дар забони чинӣ бештар ба иероглифҳо диққат медиҳанд. Моли илми наҳв бошад, ибора ва ҳам ҷумла махсуб меёбад [7, с.12].

Гарчанде забоншиносии Чин аз гузашта хеле рушду тараққӣ карда бошад ҳам, вале дар айни замон дар забоншиносии Чин мушкилоти зиёде вучуд доранд, ки яке аз онҳо таснифоти ҳиссаҳои нутқ махсуб меёбад. Ин мушкилот аз он сабаб сар задааст, ки забони чинӣ ҳамчун забони таҳлилӣ тасниф карда мешавад, бинобар ин ба гурӯҳи забонҳои (решагӣ) аморфӣ дохил мешавад.

Бинобар нуқтаи назари аксарияти олимон, таснифоти калимаро ба ҳиссаҳои нутқ аз рӯйи қобилияти амалии калима муайян кардан мумкин аст. Инчунин, дар ин маврид, мавқеи онҳо дар ифодаи ин ё он аъзои ҷумла низ нақши ҳалкунанда мебозанд. Ҳангоми таснифоти калимаҳо ба ҳиссаҳои нутқ дар забони чинӣ ба мисли дигар забонҳо мувофиқати луғавӣ ва грамматикӣ онҳо мавқеи калонро мебозад. Дар асоси ин меъёрҳо забоншиносон вожаҳои забони чинироро ба ду гурӯҳи асосӣ гурӯҳбандӣ менамоянд: ном ва предикативҳо.

Дар забони тоҷикӣ онҳо бо номҳои ҳиссаҳои номӣ ва ҳиссаҳои ёвари нутқ маъруфият доранд. Воқеан, ҳиссаҳои номии нутқ исм, сифат, ҷонишин ва шумораҳоро дар бар мегиранд. Дар забони чинӣ номҳо наметавонанд мустақилона ба ҳайси хабари ҷумла бе бандак амал кунанд. Инчунин, бо ҳиссаҳои инкорӣ ва зарфҳои миқдору дараҷа якҷоя шуда наметавонанд. Ва баръакс, предикативҳо, яъне феълҳо ва сифатҳо ин қобилиятро доранд. Дар навбати худ, бар хилофи номҳо, дар феълҳо ҳеҷ гоҳ аломати муайяни чамъро илова намеkunанд, зеро ин забон решагист Феълҳо дар забони чинӣ тасриф намешаванд. Ин яке аз хусусиятҳои барҷастатарини феълҳои забони чинӣ махсуб меёбад. Феълҳо дар забони чинӣ яке аз ҳиссаҳои нутқи камомӯхташуда махсуб ёфта, як таҳлилу таҳқиқи мукамалро тақозо менамоянд.

Ҳамин тариқ, забоншиносии муосири чинӣ ҳамчун як қисмати таркибии илми ҷаҳонӣ доир ба забон баромад намуда, мабдаи эҷоди афкор дар забоншиносии ҷаҳонӣ буда, дар рушду пешрафти он саҳмгузор аст.

АДАБИЁТ

1. Актуальные проблемы современной лингвистики: учебное пособие / Л.Н.Чурилина. – М., 2007. – 199 с.
2. Забони адабии ҳозираи тоҷик. лексикология, фонетика ва морфология. Қ.1. – Душанбе, 1973. – 451 с.
1. 3.Исмоилов, Ш. Садои асрҳо / Ш.Исмоилов // Гулчини сухан. – Душанбе, 2012. – 108 с.
3. Мухторов, З. Таърихи забони тоҷикӣ / З Мухторов. – Душанбе: 2003. – 152 с.
4. Норматов, М. Муқаддимаи забоншиносӣ / М.Норматов. – Душанбе, 2010. – 176 с.
5. Норматов, М.Забоншиносии умумӣ / М. Норматов. –Душанбе: 1991. –160 с.
6. Норматов, М. Забони адабии муосири тоҷик. Синтаксис воситаи таълим / М. Норматов. – Душанбе, 2011. – 324 с.
7. Назарзода, С. Забони ваҳдатгаро / С. Назарзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе: 2019. – №5. – С. 35-40.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1 – М.: Сов.Энцикл., 1969. – 951с.

9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2. – М.: Сов.Энцикл., 1969. – 947 с.
10. Хаскашов, Т. Фонетикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: 1985. – 947 с.
11. Эмомалӣ, Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби якум. Аз Ориён то Сомониён [Матн] / Раҳмон Эмомалӣ. – Душанбе: Ирфон, 1999. – 124 с.
12. Эмомалӣ, Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат. Китоби 1 [Матн] / Р. Эмомалӣ. – Душанбе: 2016. – 516 с.
13. Эмомалӣ, Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат. Китоби 2 [Матн] / Р. Эмомалӣ. – Душанбе: 2020. – 431 с.
14. 潘玉坤. 《史籀篇》年代考. // 載《杭州師範學院學報》(社會科學版), 2002 年, 第2期, 頁82-85.
15. (轉軒使者絕代語釋別國方言 Yóuxuān shǐzhě juédài yǔ shì biéguó fāngyán) Что такое Фанъянь? <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1161389> (дата обращения 12.02.2025).
16. <https://gotlib.ru/2021/06/30/ancient-chinese-explanatory-dictionary-sho-wen-jie-zi/> (дата обращения 13.01.2026)
17. 精選漢俄中原氣功詞典 <https://ww.zyq108.com/blog/1921> (1008) (дата обращения 13.01.2026).
18. 邵雍 https://www.koob.ru/shao_yong/ (дата обращения 12.02.2025)
19. (梅膺祚 méi yīngzuò) https://www.wikiwand.com/ru/articles/Мэй_Инцзо (дата обращения 13.01.2026).

НАЗЕРЕ БА ТАҶАВВУЛ ВА ТАШАККУЛИ ЗАБОНШИНОСИ ДАР ЧИНИ ҚАДИМ

Дар мақола оварда шудааст, ки илми забонишиносӣ ба мисли дигар илмҳои пеширафта таърихи хеле куҳан дорад. Гарчанде илми забонишиносӣ таърихе хеле куҳан дошта бошад ҳам, вале аз сабаби ҳамчун илми алоҳида дар мактабу мадрасаҳо миёни илмҳои дигар омӯхта нашудани пайдоиширо ба асри XIX шомил медонанд.

Инчунин, зикр гардидааст, ки забонишиносии Чин низ таърихи куҳан дошта, дар он беиштар ба масъалаи фонетика ва луғатшиносӣ диққат додаанд. Дар луғатҳо беиштар калимаҳои душворфаҳм тафсир ёфтаанд.

Муаллиф овардааст, ки забонишиносии муосири чинӣ ҳамчун як қисмати таркибии илми ҷаҳонӣ доир ба забон баромад намуда, мабдаи эҷоди афкор дар забонишиносии ҷаҳонӣ буда, дар рушду пеширафти он саҳмгузор аст. Дар солҳои 30-40-уми асри XX Дар Чин фонетика ва маҳсусан, грамматика, дар таҷва ба омезиш ва анъанаҳои забонишиносии аврупоӣ ва забонишиносии анъанавӣ инкишоф ёфта, забонишиносон ба таҳқиқи амиқи забони чинӣ пардохтаанд.

Зикр гардидааст, ки илми забонишиносӣ дар Чин, гарчанде хеле рушду тараққӣ намуда бошад ҳам, лекин оид ба илми наҳв чизе гуфта нашудааст, чунки моли илми наҳв ибора ва ҳам ҷумла мебошад. Аз он сабабе, ки дар Чин беиштар ба иероглиф ва пайдоиши он диққат медоданд, масъалаҳои наҳв то андозае аз мадди назари муҳаққиқон дур мондаанд.

Забонишиносии муосири чинӣ ҳамчун як қисмати таркибии илми ҷаҳонӣ доир ба забон баромад намуда, мабдаи эҷоди афкор дар забонишиносии ҷаҳонӣ буда, дар рушду пеширафти он саҳмгузор аст.

Калидвожаҳо: забон, забонишиносӣ, забонишиносии Чин, таърихи куҳан, забони чинӣ, хати чинӣ, хати ҳозира, сарчашма, таърих, калима, истилоҳот.

Маълумот оид ба муаллиф: Саидова Манзура Аирафова – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, докторанти курси дуҷуми зинаи PhD аз рӯйи ихтисоси рӯйи ихтисоси 6D021300 – Забонишиносӣ. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: 115117710 T-mail: saidovab67@gmail.com

ВВЕДЕНИЕ НА РАЗВИТИЕ И ФОРМИРОВАНИЕ ЯЗЫКОЗНАНИИ В ДРЕВНЕМ КИТАЕ

В статье утверждается, что лингвистика, как и другие передовые науки, имеет очень древнюю историю. Хотя лингвистика имеет очень древнюю историю, считается, что ее истоки восходят к XIX веку, поскольку она не преподавалась как отдельная наука в школах и медресе наряду с другими науками.

Также отмечается, что китайская лингвистика также имеет долгую историю и уделяет особое внимание фонетике и лексикографии. Словари содержат определения большинства сложных слов.

Автор утверждает, что современная китайская лингвистика стала неотъемлемой частью мировой науки о языке, является источником творческой мысли в мировой лингвистике, способствует ее развитию и прогрессу. В 1930-1940-х годах фонетика и особенно грамматика в Китае развивались на основе сочетания европейской и традиционной лингвистики, и лингвисты начали углубленно изучать китайский язык.

Было отмечено, что, хотя лингвистика в Китае значительно развилась и продвинулась вперед, о науке грамматики ничего не было сказано, поскольку грамматика включает в себя как фразы, так и предложения. Поскольку в Китае больше внимания уделялось иероглифам и их происхождению, вопросы грамматики оставались несколько вне поля зрения исследователей.

Современное китайское языкознание стало неотъемлемой частью мировой лингвистической науки, является источником творческой мысли в мировой лингвистике, вносит вклад в ее развитие и прогресс.

Ключевые слова: язык, языкознание, китайское языкознание, древняя история, китайский язык, китайская письменность, современная письменность, источник, история, слово, терминология.

Сведения об авторе: Саидова Манзура Ашрафовна – Таджикский международный университет иностранных языков имени Соти́ма Улугзода, докторант второго курса PhD по специальности 6D021300 – Лингвистика. Адрес: 734019, ш. Душанбе, улица Мохаммадиева 17/6, телефон: 115117710 T-mail: saidovab67@gmail.com

VISION FOR THE DEVELOPMENT AND FORMATION OF LINGUISTICS IN ANCIENT CHINA

The article states that linguistics, like other advanced sciences, has a very old history. Although linguistics has a very old history, its origin is considered to be in the 19th century, since it was not studied as a separate science in schools and madrasas among other sciences.

It is also noted that Chinese linguistics also has an old history, in which they paid more attention to phonetics and lexicography. Dictionaries often explain difficult words.

The author states that modern Chinese linguistics has emerged as an integral part of the world science of language, is a source of ideas in world linguistics, and contributes to its development and progress.

In the 30s-40s of the 20th century, phonetics and, in particular, grammar were developed in China, based on the combination and traditions of European linguistics and traditional linguistics, and linguists began to study the Chinese language in depth. It is noted that linguistics in China, although it has developed and developed greatly, has not said anything about grammar, because the property of grammar is both phrases and sentences.

Due to the fact that in China they paid more attention to hieroglyphs and their origin, issues of grammar have remained somewhat out of the reach of researchers. Modern Chinese linguistics has emerged as an integral part of the world science of language, is a source of ideas in world linguistics, and contributes to its development and progress.

Keywords: language, linguistics, Chinese linguistics, ancient history, Chinese language, Chinese script, modern script, source, history, word, terminology.

Information about the authors: Saidova Manzura Ashrafvna - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulugzoda, first-year doctoral student at the PhD level in the specialty 6D021300 - Linguistics. Address: 734019, Dushanbe, Muhammadiev Street, 17/6, tel.: 115117710 T-mail: saidovab67@gmail.com

ПЕРЕВОД ТОПОНИМОВ В ПОЭЗИИ ЛИ БО

Самадова Г.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Классическая поэзия занимает важное место в культуре Китая. Можно признать, что именно в древней поэзии заключена квинтэссенция китайской культуры. Её историческая и лингвокультурологическая ценность определяет важность и необходимость изучения смысловой репрезентации на других языках китайской классической поэзии на примере текстов Ли Бо. Древняя китайская поэзия представляет огромную ценность для современного лингвистического исследования, поскольку в ней заложены глубокие имплицитные смыслы, запечатлевшие особенности эпохи, мировоззрения современников Ли Бо, их взгляды на природу, человеческие взаимоотношения, мораль, высокие устремления души, а также на вечные человеческие ценности, такие как дружба, любовь, искренность, самоотверженность.

Особенности китайской классической поэзии заключаются в её лаконичности, разнообразии форм и обилии культурных коннотаций, что создает трудности при переводе. Важность древней китайской поэзии в культуре почеркнул известный российский академик В.М. Алексеев, который полагал, что китайская поэзия сохранила для всего мира важнейшие нравственные идеалы, проявившиеся в деятельности правителей-императоров, а также во взаимоотношениях простых людей друг с другом, в семье, в обществе [1, с.126].

Ли Бо передает в своем творчестве не только идею покорности идеальному правителю, но и идею бунтарства против несправедливости общественных законов, против воин и любой несправедливости, с которой вынужден сталкиваться человек.

Если вести отсчет от первого сборника китайских песенно-стихотворных произведений «Ши Цзина» («Книга песен», VI вв. до н. э.), то развитие средневековой китайской поэзии составляет три тысячи лет. Древняя поэзия Китая отличалась особым типом иероглифического письма, часто непонятным для современных жителей Китая, что, зачастую, требует переводить древние иероглифы на более современные, и только затем осуществлять профессиональный перевод. Исторические этапы древней поэзии Китая изучал Л.Н. Меньшиков, который полагал, что периоды развития китайской поэзии неизбежно передают особенности эпохи, сохраняют традиционные темы поэтического искусства и жанровую форму [8, с.27].

Классическая китайская поэзия обозначается по-китайски двумя иероглифами 詩歌 *ши гэ* (первый иероглиф имеет значение «стихотворение», второй – «песня»). Исследователи различают несколько видов древней китайской поэзии. Поэзия *ши* определяется особенностями формы, когда в одной строке содержится определенное количество иероглифов. В первую строку могут ходить четыре, а позже пять и даже семь иероглифов. Последующие строки стихотворения сохраняют то же количество иероглифов.

В течение пятитысячелетней истории Китая развивалась династия Тан, исторически связанная со следующими датами: 618 - 906 гг., в это время вся страна испытывала расцвет как в экономико-политической, так и в культурной жизни. Не удивительно, что именно это время считается

«золотым веком» китайской культуры, в том числе и китайской поэзии [9, с.22].

В эту эпоху стихосложение было введено танскими правителями в систему государственных экзаменов на чиновничьи должности, что в значительной степени повысило статус поэзии. В течение этих трех веков появились многочисленные выдающиеся поэты, которые принимали участие в жизни страны своей службой и поэтическим творчеством.

Эпоха Тан имела большое значение для развития китайской поэзии, поскольку поэты начали приобретать известность в народе и среди чиновников, окружающих императора. В танскую эпоху красивыми считаются те стихотворения, в которых под простыми словами

содержатся имплицитные философские и культурные смыслы. Как утверждает Л. Эйдлин³, поэзия *шан* содержала множество разнообразных выразительных средств и была посвящена таким темам, как красота гор, холмов и рек Китая, а также одиночеству странников и радости путешественников, открывающих красоту природы родной страны. К тому же, в этот период были разработаны новые поэтические темы, такие как тема дружбы, любви к родине, тема войны, тяжелой женской доли. Развивалась также пейзажная лирика и жанровые зарисовки.

Танская поэзия отличается лаконичностью формы и, одновременно, многозначным содержанием. Природа образов танских поэтов предметна. В поэзии предлагается набор предметов, которые имеют невыразимую связь с чувствами. В китайской поэзии множество аллегорий и символов, связанных с мифологическим и мистическим типом пространств, поскольку сознание людей древнего Китая тяготело к мифологическим сказаниям, легендам и было пронизано мистикой, трепетным отношением к божеству и обожествленным небожителям [9, с.27].

Поэт создает образы, содержащие исторические, лингвистические и культурные смыслы. Проблемой образов занимался С. Гончаренко, который полагал, что «образ, естественно, включает в себя несколько лексических единиц, дающих ключ к передаче сравнения, лежащего в его основе» [3, с.126].

Древняя китайская поэзия глубоко символична. К примеру, небо выступает как символ бесконечности, солнце – как символ света, добра, могущественной власти императора. В поэзии содержатся тонкие оттенки чувств и переживаний лирического героя, переданные в подтексте.

Особое внимание стоит уделить анализу перевода топонимов. В поэтическом творчестве Ли Бо крайне часто встречаются географические названия гор, рек, городов и т.п., многие из которых содержат в себе исторические культурные смыслы. Географические названия, по словам Ю. М. Лотмана, «являются частями формы пространства» [7, с.125].

В стихах Ли Бо упоминается много географических названий – «от столичных городов Китая до далеких «варварских» стран, от реальной Великой стены и до фантастических окраин мира»¹⁰². Впрочем, писателя интересовали не только и не столько географические названия рек, гор, долин, холмов и прочих рельефных особенностей ландшафта. Практически, с каждым географическим названием, введенном поэтом в текст поэтического произведения, были связаны какие-то явные или скрытые смыслы.

Приведем в качестве примера названия гор в стихотворениях Ли Бо и выясним, какие переводческие приемы применяют переводчики при переводе топонимов на русский язык. В русскоязычных переводческих версиях преобладают такие переводческие приемы, как транскрипция, частичная транскрипция, калькирование, генерализация, описательный перевод. При переводе географических названий важно сохранение национального своеобразия. В ряде случаев переводчики пытаются транслитерировать китайское название горы русскими буквами, что сохраняет национальный китайский колорит и дает возможность знакомства русской читательской аудитории с китайской культурой. Обратимся к стихотворению «**关山月**» («Луна над пограничными горами») и его переводу, осуществленному А.А. Ахматовой:

осуществленному А.А. Ахматовой:

明月出天山, Сияющая луна восходит над горами Тяньшань,

苍茫云海间。Безбрежно... Среди моря облаков.

长风几万里 , Длинный ветер протягивается на десятки тысяч ли,

吹度玉门关。Дует через заставу Юймэнь.

汉下白登道 , Ханьские войска отправились на гору Бодэн,

胡窥青海湾。Варварские войска вторгались в бухту Цинхэй (перевод наш – С.Г.)

А. А. Ахматова перевела как:

Луна над Тянь-Шанем восходит, светла, И без облаков океан,
И ветер принёсся за тысячу ли Сюда, на заставу Юймэнь.
С тех пор, как китайцы пошли на Бодэн,
Враг рыщет у бухты Цинхай [6, с.206].

Как видим, в оригинале появились четыре географического названия:

天山 *tian shan* (горы Тяньшань), 玉门关 *yu men guan* (застава Юймэнь), 白登 *bai deng* (горы Бодэн) и 青海湾 *qing hai wan* (бухта Цинхай).

Сочетание *tian shan* дословно переводится как «Небесные Горы», что непосредственно указывает на высоту гор – высоких до неба. Иероглиф *tian* (небо) в этом названии подчеркивает высоту гор. Название *yu men guan* состоит из трех иероглифов, первый из которых *yu* обозначает «яшма», второй *men* – «дверь», «ворота», третий *guan* – «застава». В древнем Китае застава Юймэнь представляла собой крайне важный пограничный пункт между землями ханьской нации и северных племён.

Используя названия гор «Бодэн» и бухты «Цинхай», поэт имплицитно описывает картину войны. С названием «Бодэн» связан исторический прецедент, когда в 200 г. до н.э. ханьский император Гаоцзу был окружен гуннами. Бухта «Цинхай» (дословный перевод – голубое море), т.е. нынешнее озеро «Цинхай», получила свое наименование в честь его голубого цвета и большой масштабности. В названиях «Бодэн» и «Цинхай» есть иероглифы «бо» и «цин», которые обозначают «белый» и «голубой» цвета. Используя эти наименования цвета, поэт в определенной степени расширяет пространство, образуя в стихах разные пейзажные картины [4, с. 42].

В переводе А.А. Ахматовой утрачены «цветовые» оттенки географических названий. А.А. Ахматова транслитерировала эти сочетания слов русскими буквами, что позволило передать читателю впечатление китайской экзотики.

К тому же, при переводе стихотворной строки 长风几万里 («Длинный ветер протягивается на десятки тысяч ли») А.А. Ахматова сохранила лексему «ли» (китайская мера длины, равная 0,5 км), которая экзотично звучит для русского читателя. Отметим, что слова, означающие единицы измерения древнего Китая, такие как 尺 *чи* (мера длины, равная 1/3 метра), 丈 *чжан* (китайская сажень, равна 3,33 метра), часто сохраняются в переводческих текстах:

天台一万八千丈,

对此可以东南倾 – Даже и Небесная Терраса - / в сорок восемь тысяч чжан. /И она покорно голову склонила /пред владычицей небесных стран [6, с.244].

Небесная Терраса – гора, расположенная на юге Китая. Выражение «сорок восемь тысяч чжан» усиливает величие горы и позволяет читателю почувствовать китайский исторический колорит.

Также были обнаружены случаи частичной транскрипции. В данных примерах в состав названий гор входит значимое слово, поэтому применяется смешанный перевод, т.е. сочетание транскрипции и семантического перевода. Например, 峨眉山 *e mei shan* (Эмэйшаньские горы), 蓬莱山 *peng lai shan* (гора Пэнлай), 戴天山 *dai tian shan* (гора

Дайтянь) и т.д. При переводе этих названий переводчики транскрибировали китайские иероглифы и при этом сохранили лексему «гора».

Активно применяется в переводе способ семантического калькирования в процессе перевода географических лексических единиц в стихотворениях Ли Бо, в частности, топонимов. К методу калькирования прибегают переводчики в случаях, в основном, когда лексические единицы в китайских древних стихах не имеют эквивалентов в русском языке и обозначают реалии, не характерные для русской этнокультуры. Использование калькирования при переводе стихотворений Ли Бо позволяет сохранить образный строй оригинала и дает возможность донести до иностранного читателя истинное содержание

стихотворения.

В стихотворениях Ли Бо обнаружены многочисленные топонимы, переведенные с использованием калькирования. К примеру, В.М. Алексеев перевел топонимы 富春山 *fu chun shan*, 群玉山 *qun yu shan*, 天门山 *tian men shan* как «гора Богатой Весны», «гора Груды Яшм», «гора Небесных врат»; А.И. Гитович интерпретировал названия 五老峰 *wu lao feng*, 木瓜山 *mu guan shan* как «пик Пяти Стариков», «гора Айвы»; топонимы 巫山 *wushan*, 峨眉山 *e mei shan*, 君山 *jun shan* в переводах С.А. Торопцева представлены как «Колдовская гора», «Крутобровая гора», «Царский холм». При помощи приема калькирования переводчик может предложить читателю понятный для восприятия стихотворный текст и в то же время сохранить в нем национально-культурную специфику исходного поэтического текста и уникальность языка поэта. Данный способ перевода, как правило, требует подробного комментария переводчика, поскольку в древних китайских стихах существуют многочисленные лексические единицы, несущие в себе культурную информацию национального характера [10, с.67].

Итак, в случае, когда географические названия связаны с определенной историей, содержат в себе отсылку к некоему культурному феномену, переводчик, безусловно, должен предоставлять справочную информацию в переводческом комментарии. Название 巫山 (Колдовская гора) происходит из оды древнего поэта Сун Юя, в которой повествуется о фее Колдовской горы, которая тучкой и дождем прилетала на любовные свидания к князю Сяну. Образ «Колдовской горы» и связанная с ним мифологическая героиня – фея Колдовской горы часто встречаются в текстах Ли Бо.

Перевод китайской классической поэзии, которая характеризуется строгой лаконичностью формы и высокой степенью имплицитности, осложняется передачей поэтических образов, связанных с миром природы – флоры и фауны, в которых зафиксированы глубокие культурные и философские идеи. Растительный и животный мир Ли Бо чрезвычайно разнообразен [6, с.206].

Ли Бо, как основатель стихотворного стиля «стихи гор и вод» (т.е. «пейзажная лирика»), использовал в своем творчестве многочисленные лексические единицы, связанные с природой. В образы природы вложены поэтом разнообразные чувства и глубокие философские размышления над жизнью. Природа для Ли Бо – это гармоничное пространство, в котором сосуществуют Земля, Небо и Человек. Представление о природном пространстве преимущественно связано с философскими идеями конфуцианства и даосизма.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Алексеев В.М. Китайская классическая проза. – М., 1958. – 342 с.
2. Антология китайской поэзии. //Пер. с китайского под общей редакцией Го Мо-Жо и Н.Т. Федоренко. – М., 1957. - Т. 2. – 687с.
3. Гончаренко, С. Ф. К вопросу о поэтическом переводе // Тетради переводчика. – М., 1972. – № 9. – С. 81-91.
4. Китайская классическая поэзия / Пер. Л. Эйшлина. – М., 1975. – 367 с.
5. Ли Бо. Дух старины //Сост. и пер. С.Торопцева. – М.: 2004. – 382с.
6. Ли Бо. Пейзаж души. //Сост. и пер. С.Торопцева. – С-Пб., 2005. – 259с.
7. Лотман, Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история / Ю. М. Лотман. – М., 1996. – С. 175-193.
8. Меньшиков Л.Н. О китайской поэзии. – Режим доступа: http://samlib.ru/w/wagapow_a_s/menshikov.shtml
9. Поэзия эпохи Тан (7-10 вв.): Перевод с китайского. /Сост. и вступ. ст. Л. Эйшлина. – М., 1987. - 479 с.
10. Сорокин В.Ф., Эйшлин Л.З. Китайская литература. – М.: 1962. – 542с.
11. Торопцев С.А. Жизнеописание Ли Бо - поэта и небожителя. – М., 2009.
12. Три танских поэта: Ли Бо, Ван Вэй, Ду Фу. Триста стихотворений. – М.: 1960. –

467 с.

13. Чуский Безумец Ли Бо. //Сост. и пер. С.Торопцева). - М., 2008. – 219с.
14. 中国社会科学院文学研究所,中国文学史编写组编写.-北京: 民文学出版社, 1962. - Т. 2. - 386 с.
15. 刘大杰。中国文学法展。中国的发展史文学)。上海 , 1958 年。
16. 沉德谦。唐氏必采。 (唐代诗人诗集)。北京 , 1964 年。

ПЕРЕВОД ТОПОНИМОВ В ПОЭЗИИ ЛИ БО

В данной статье исследуются литературное творчество Ли Бо, одного из представителей классической китайской литературы. Автор предоставляет информацию о сущности поэзии Ли Бо и описание географических названий в поэзии поэта, пытается показать личность и вклад писателя в развитие китайской литературы. Отмечается, что именно через описание и перевода поэзии природных сцен в той или иной мере раскрываются характеристики топонимов, а также исследуется влияние природных событий и чувств, разума и его психологический процесс, и знаменитый китайский поэт прославился своим невероятным воображением, удивительным поведением, глубокими философскими и ясными образами даосов в своих стихах. Также отмечается, что творческий стиль поэта сложен и требует усилий, чтобы проникнуть в суть аллегорических образов, тон стихов полон большого энтузиазма.

Ключевые слова: классическая китайская литература, Ли Бо, географические названия, природная поэзия, литературные жанры, поэзия.

Сведение об авторе: Самадова Гулджахон – докторант кафедры филологии Восточной и Южной Азии факультета языков Азии ТМУИЯ имени Сотима Улугзода тел. (992) 000024608

ТАРЧУМАИ ТОПОНИМҲО ДАР АШЪОРИ ЛИ БО

Дар мақолаи мазкур эҷодиёти адабии яке аз намоёндагони адабиёти классикии чинӣ Ли Бо мавриди таҳқиқи омӯзиши қарор гирифтааст. Муаллиф кӯшиши намудааст, ки шахсият ва саҳми адиб, саҳми ӯро дар инкишофи адабиёти чинӣ нишон дода, мавқеи топонимҳоро дар ашъори шоир мавриди омӯзиши қарор додааст. Қайд карда мешавад, ки маҳз, тавассути тавсифи тасвири манзараҳои табиат, ин ё он ҷиҳати ҳолати вазъи қаҳрамони лирикии шоир ошкор мешавад ва таъсирбахшии ҳодисаҳои табиат ва ҳиссу ақл, ҷараёни психологии онро низ рӯи қалам овардааст ва шоири маъруфи чинӣ маҳз бо тахайюлотӣ бебаҳо, образҳои амиқи файласуфона ва равшани даосистҳо дар ашъори худ маъруф гаштааст. Инчунин, қайд карда мешавад, ки услуби эҷоди шоир мураккаб буда, барои ворид шудан ба қалби образҳои табиатеҳӣ саъйю кӯшиширо талаб менамояд, оҳанги шеърҳо нур аз руҳбаландии олиҳимматона аст.

Калидвожаҳо: Адабиёти классикии чинӣ, Ли Бо, назм, номҳои ҷуғрофӣ, жанрҳои адабӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Самадова Гулҷахон – докторант кафедраи филологияи Осиёи Шарқӣ ва Ҷанубии факултети забонҳои Осиёи ДБЗХТ ба номи Сотим Улугзода, тел. (992) 000024608

TRANSLATION OF TOPONYMS IN POETRY LI BO

This article examines the biography and literary work of Li Bo, one of the representatives of classical Chinese literature. The author provides information about the poet's life from childhood to adulthood, tries to show the personality and contribution of the writer, his contribution to the development of Chinese literature and clarify the position of prose and literature of the 8th century and during the reign of Chinese emperors. It is noted that it is through the description and depiction of natural scenes that the characteristics of the seasons are revealed to one degree or another, and the influence of natural events and feelings, the mind and its psychological process is also explored and the famous Chinese poet became famous for his incredible imagination, amazing behavior, deep philosophical and clear images of Taoists in his poems, and also, according to popular legends, for his love of wine. It is also noted that the poet's creative style is complex and requires effort to penetrate into the essence of allegorical images; the tone of the poems is full of great enthusiasm.

Key words: Classical chinese literature, Li Bo, place names, natural poetry, literary genres, poetry, geographical names.

Information about the author: Samadova Guljakhon – doctoral student for the Department of Philology of East and South Asia, Faculty of Asian Languages, TMUFL named after Sotim Uluzoda, тел. (992) 000024608

ТДУ:070.48

ТКБ:481.26

ТЕХНОЛОГИЯҲОИ НАВИ ТЕЛЕВИЗИОНӢ ВА ТАЪСИРИ ОНҲО БА ЖУРНАЛИСТИКАИ РАСОНАӢ

Сафарзода М.Н.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Дар ҷаҳони муосир нақши воситаҳои ахбори омма дар ташаккули ҷомеа ва рушди он хеле бузург аст. ВАО - ин на танҳо манбаи иттилоот, балки омили муҳимми таъсиррасон ба афкори умум, таъмини шаффофият, мубодилаи озои андешаҳо ва таҳкими арзишҳои демократӣ дар ҷомеа мебошад. Бе ВАО ҷомеа наметавонад ба таври комил рушд кунад, чунки ҷомеаи мутамаддин ниёз ба иттилооти босифат, воқеӣ ва саривақтӣ дорад. Аввалин ва муҳимтарин вазифаи ВАО - ин иттилоъ додан ба аҳоли аст. ВАО мардумро бо рӯйдодҳои муҳимми дохилӣ ва байналмилалӣ шинос мекунад, фаҳмиш ва ҷаҳонбинии онҳоро васеъ месозад.

Тавре муҳаққиқ Холов Ф.Ҳ. иброз медорад «Пайдо кардани ҳақиқат дар шароити душвори ҳозира дар дохили кишвар ва махсусан дар арсаи байналмилалӣ кори сахлу осоне нест ва талаботи бузург дорад. Мо имрӯзҳо бо таҳдидҳои зиёде, аз ҷумла «хабарҳои қалбакӣ», «пост-ҳақиқат», пропагандаи беназорат ва хашмгинона рӯ ба рӯ мешавем, ки онҳо ба афкори мардум таъсири манфӣ мерасонанд» [12, с. 259].

Ба қавли Алёшина И.В. «Хабарнигорони ВАО маълумотро чамъ мекунанд, ки одамон наметавонанд аз саросари ҷаҳон барои худ ба даст оранд. Сипас, ин маълумот аз ҷониби хабарнигорон ба созмонҳои ВАО интиқол дода мешавад, ки дар навбати худ барномаҳои телевизионӣ ва радиой ё рӯзномаву маҷаллаҳо ро таҳия мекунанд» [1, с. 110].

ВАО тавассути барномаҳо, мақолаҳо ва таҳлилҳои худ ба ташаккул ва роҳнамоии афкори ҷомеа мусоидат мекунад. Он метавонад ба тарзи фикрронӣ ва ҷаҳонбинии мардум таъсир расонад, онҳоро ба мавқеи мушаххас равона созад. Матбуот ва дигар навиҳои ВАО чун «ҳукумати ҷаҳорум» эътироф шуда, метавонанд фаъолияти мақомоти давлатӣ ва ниҳодҳо ро таҳлил ва танқид кунанд, масъалаҳои рӯзмарраро ба миён гузошта, ба ҳалли онҳо кумак расонанд.

Воситаҳои ахбори омма бо истифода аз шабакаҳои иҷтимоӣ, радио, телевизион, интернет ва ҳамчунин тавассути барномаҳои омӯзишӣ, мақолаҳои илмӣ, баҳсу мусоҳибаҳо, нақши пайвандгар миёни табақаҳои мухталифи ҷомеаро мебозанд. Онҳо дар боло бурдани сатҳи маърифат, фарҳанг, таҳаммулпазирӣ, тафохум ва таҳкими ваҳдати миллӣ саҳми назаррас мегузоранд.

«Ҷазои глобалии иттилоотии ВАО дар иртиботи зич бо рушди илмҳои фалсафӣ, ҷомеашиносӣ ва таҳқиқоти фарҳангиву фарҳангшиносӣ қарор дорад. Ин ҷазо зери таъсири қавии низомҳои нави иртиботии «ҳақиқати маҷозӣ» шакл мегирад ва ташаккул меёбад. Қувваи ҷаҳони виртуалӣ аз рӯи хостори тафаккури инсон, ҷаҳони арзишмандии ӯ, системаи арзишҳо ва муносибатҳои иҷтимоӣ иваз карда мешавад. Тарҳи виртуалӣ системаи равонии инсонро одат мекунонад, ки маълумотро дар шакли ғайритабӣ, тафаккур ва иртибот, на дар шакли сохтори мантиқӣ, балки дар ҳолати эҳсосотӣ ва инергии тавассути сохтори ҳаводис эҷод кунад. Ҳамзамон, ҳаҷми ташаккул ва сатҳи паҳншавии он вобастагии одамо ба ҷомеа, сохторҳои идоракунӣ меафзояд» [10, с. 118].

«Махсусият ва натиҷаи рушди иттилоот аз сабақи солимӣ ва пешниҳоди андешаҳои ниҳодҳои ВАО ба вучуд меоянд. Лозим ба ёдоварист, ки давлатҳо, ширкатҳо, ҷамъиятҳо ва ё созмонҳои гуногун дар саросари олам ба хоҳири муаррифии худ дар сатҳи байналхалқӣ ва ё дар ҷазои иттилоотии кишваре ба наشريҳо ҷопи маводи таълимотӣ фармоиш медиҳанд» [7, с. 292].

Баъзеҳо чунин мешуморанд, ки ба шарофати иттилоот, садсолаҳои нав таҳаввулоти ҷиддие ба амал меояд. Аммо баъзеҳо дар рушди ВАО воридшавии технологияҳои нави иттилоотиро мебинанд. Аз ин рӯ, фаҳмиши мушаххаси ҷаҳонишавӣ нисбати ВАО вазифаи таъҷилӣ мебошад, ки мушаххасоти фаъолияти ниҳодҳои ВАО, интиҳоби сермаҳсулии

жанрӣ ва масъулиятнокиро тақозо менамояд.

«Журналистика бо равишҳои геополитикӣ ғанӣ мегардад ва ҳамзамон худ ба омили геополитикӣ табдил меёбад, яъне ВАО ва журналистика ҳам майдони геополитикӣ мебошанд ва ҳам абзори муҳимми геополитикӣ» [11, с. 32].

Хушбахтона, дар даври соҳибистиклолии кишвар, барои рушди самаранок ва ғайрияти озода воситаҳои ахбори омма заминаҳои зарурии ҳуқуқӣ фароҳам оварда шуда, пайваста тақдир дода мешаванд. Айни замон, ғайрияти ин воситаҳо дар асоси қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ монда шудааст. Аз ҷумла, қонунҳои миллии чун «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма», «Дар бораи телевизион ва радиоишунавонӣ», «Дар бораи таъбу нашр», «Дар бораи иттилоот», «Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот», «Дар бораи ҳифзи иттилоот», «Дар бораи реклама» ва дигар санадҳои меъёри ҳуқуқӣ ин равандро танзим мекунанд.

«Яке аз ҳадафҳои асосии баргузори нишастҳои матбуотӣ, ки тибқи Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вазорату идораҳо, муассисаву ташкилотҳо ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ сола ду маротиба ё ҳангоми зарурати баррасии мавзӯҳои муҳимми ҷорӣ доир мегарданд, ин - таъмини шаффофият ва фароҳам сохтани имконияти бештар барои дастрасии шаҳрвандон ба ВАО ба иттилооти расмӣ мебошад» [7, с. 293].

Дар замони ҷаҳонишавӣ, ки бо воридшавии абзорҳои нав ва технологияҳои ҷадид мутаносиб аст, бо вучуди нақши мусбат, ВАО бояд масъулияти ахлоқии худро ҳамеша дар мадди аввал қарор диҳад.

Дар даври муосир, раванди ҷаҳонишавӣ (глобализатсия) соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеаро фаро мегирад. Дар ин замина, метавон аз тичорати байналмилалӣ, телекоммуникатсия, низомии молии ҷаҳонӣ, ғайрияти ширкатҳои фаромилӣ, ҳамкориҳои илмӣ-техникӣ, мубодилаи фарҳангӣ дар шакли миқёси нав, равандҳои муҳоҷират ва гурезагон, ҳамчунин робитаҳои мутақобилаи давлатҳои доро ва камбизоат ном бурд.

«Табиист, ки дар ин раванд иттилоот, маълумот, шарҳ ва тавзеҳ асбоби асосии ҷаҳонишавӣ ба шумор мераванд. Ба ибораи дигар журналистика як рӯки асосии ҷаҳонишавист. Ҷараёнҳои иттилоотӣ ба маҷроҳои бузург табдил ёфта, акнун фосилаи биебонҳоро укёнуҳоро кӯҳҳо дар дастрасии иттилоот ҳамчун монета аз байн рафтанд» [13, с. 314].

Паҳн кардани хабарҳои бардурӯғ, таҳрифи воқеият ва таҳрик додани ихтилофҳо метавонанд ба нооромӣ ва гумроҳии ҷомеа оварда расонанд. Аз ин рӯ, барои рушди солимии ҷомеа, ғайрияти ВАО бояд бар асоси меъёрҳои касбӣ, ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ сурат гирад. Метавон гуфт, ки ВАО яке аз василаҳои асосии рушди ҷомеа мебошад. Он на танҳо иттилоъ мерасонад, балки ба ташаккули андешаи солим, рушди фарҳанг, тақвияти ҷомеаи шаҳрвандӣ ва тақдими сохторҳои демократӣ мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, дастгирии ВАО-и мустақил ва масъул, инчунин баланд бардоштани савияи маърифати иттилоотии мардум, аз шартҳои муҳимми пешрафти ҷомеа ба ҳисоб меравад.

Ҷойи шубҳа нест, ки дар замони муосир технологияҳои рақамӣ ва интернетӣ ВАО-ро дигаргун кардаанд. Технологияҳои нав ва воситаҳои ахбори омма имрӯз дар ҷаҳони муосир нақши бузург доранд ва якдигарро пурра мекунанд, ки якҷанд нуқтаи муҳимми ҳамкориҳои онҳо оварда мешавад: Интернет ва расонаҳои онлайн, хабаргузориҳо ва рӯзномаҳои, ки пеш дар шакли ҷопӣ буданд, ҳоло вебсайт ва шабакаҳои иҷтимоиро истифода мебаранд ва истифодабарандагон метавонанд хабарҳоро ба воситаи телефонҳои мобилӣ гирифта, дар вақти дилхоҳ бихонанд.

Технологияҳои нави телевизионӣ дар даври муосир нақши муҳимро дар ҳаёти ҳаррӯза ва рушди ҷомеа мебозанд. Бо пешрафти техника ва технологияи иттилоотӣ, телевизион ба воситаи таҷҳизоти нав ва барномаҳои муосир тағйир ёфта, нақши худро дар паҳши иттилоот ва фароғат устувор кардааст. Муҳимияти технологияҳои нави телевизионӣ метавонад дар якҷанд ҷанбаҳо, аз ҷумла дар сифати беҳтарини тасвир ва садо, паҳши иттилооти зуд дақиқ, ғайрият ва фароғат муайян гардад.

Телевизионҳои муосир метавонанд ба интернет пайваст шуда, мундариҷаи гуногун,

аз ҷумла филмҳо, сериалҳо ва барномаҳои таълимии дархостӣ пешниҳод кунанд. Ин ба тамошобин имкон медиҳад, ки вақти тамошо ва мавзуи шавқоварро худаи интихоб намояд. Ин технологияҳои барои таҳкими саноати фароғат ва таълим муҳиманд. Маҳз бо кумаки технологияҳои нав телевизионҳо метавонанд барномаҳои таълимӣ, филмҳои илмӣ ва барномаҳои фарҳангӣ, маҳаллӣ ва байналмилалиро бо сифати баланд ва бо забонҳои гуногун пахш кунанд, ки барои муоширати фарҳангӣ, рушди маънавият ва афкори бехтари мардум мусоидат мекунад.

«Дар ҳақиқат, ВАО дар ҷаҳони имрӯз воситаи тавоноии ташаккул, паҳн гаштан ва умуман инкишофи маданияти оммавӣ гардидааст ва инкишофи шуури ҷамъиятиро бе иштироки фаъоли воситаҳои ахбори умум тасаввур кардан ғайриимкон аст. Ҳамчунин, воситаҳои ахбори умум ба яке аз воситаҳои муҳими инъикоси раванди сиёсӣ табдил ёфтааст» [2, с. 79].

Дар ҷаҳони муосир пешрафтҳои илмӣ ва техникӣ ба ҳар соҳаи зиндагии инсон таъсири амиқ мегузоранд. Яке аз соҳаҳои, ки босуръат рушд мекунад, соҳаи телевизион аст. Агар то чанд даҳсола пеш телевизор танҳо як дастгоҳи оддӣ барои пахши тасвирҳои монохром (сиёҳу сафед) буд, имрӯз он бо баланд шудани қарорнокии тасвир ба маркази фароғатӣ ва иттилоотии пуриқтидор табдил ёфтааст. Ин ҳама ба туфайли ворид шудани технологияҳои нав ба ин соҳа имконпазир шудааст. На фақат технологияҳои нав, балки ба ақидаи муҳаққиқ З.Исмоилзода: «Ҷаҳонишавии босуръат чунин шароитро ба вуҷуд овардааст, ки танҳо ҷомеаҳои маънаван бой дар чунин фазои иттилоърасонии гуногунмазмуну гуногунсамт муваффақ мешаванд. Як падидаи маълуми дигар сарфи назар нест, ки дар шароити таҳриф, ҳангома, дасиса, бӯхтон ва амсоли он аз ҷумлаи он усулҳоест, ки барои мавқеъро аз даст надодан васоити ахбор аз ҳамагуна усул истифода мебарад» [5, с. 21].

Бояд қайд намуд, ки бо пайдоиши телевизион дар нимаи дууми асри XX, на танҳо ҷаҳонбинии одамон тағйир ёфт, балки соҳаҳои мухталифи зиндагӣ, аз ҷумла журналистикаи расонаӣ, шакли нав гирифт. Телевизион бо қудрати визуалӣ ва қобилияти интиқоли ғаврии иттилоот, расонаҳоро водор сохт, ки ба шакл ва муҳтавои пешниҳоди ахбор тағйирот ворид созанд.

«Воситаҳои ахбори омма усулҳои гуногуни паҳнкунии муҳтаво, аз ҷумла бознашр дар гурӯҳҳои, ки дорои фаъолияти баланди қорбарон, оғоз кардани маърақаҳои рекламаи мақсаднок (таргетӣ) ва фиристодан ба паёмнависи мустақим тавассути мессенҷерҳои ғаврӣ барои баланд бардоштани дастрасӣ ва ҳамкорӣ бо аудитория мебошанд, фаъолони таҷриба менамояд. Илова бар ин, аҳамияти мутобик кардани муҳтаво ба манфиатҳо ва афзалиятҳои аудиторияи мақсаднок ба назар гирифта мешавад, ки аз рӯзноманигорон ва мутахассисони SMM талаб мекунад, то хусусиятҳои рафтор, талабот ва интизориҳои пайравони худро амиқ дарк кунанд. Аз ин рӯ, фаъолнокии расонаҳо дар шабақаҳои иҷтимоӣ яке аз шартҳои муҳим ба ҳисоб меравад» [15, с. 332].

Телевизион суръати паҳншавии ахборро чанд маротиба афзун кард. Пештар хабарҳо рӯзҳо лозим буд, то ба мардум расанд, аммо телевизион онҳоро дар вақти воқеӣ ба намоиш гузошт. Ин хусусият талаботи нави касбӣ барои журналистони расонаиро ба миён овард, ки бояд хабарҳоро зуд, дақиқ ва ҳамзамон ҷолиб таҳия кунанд.

Пешниҳоди маводи телевизионӣ журналистикаро маҷбур сохт, ки забони сода ва фаҳмо истифода барад ва хабарҳои телевизионӣ бояд кӯтоҳ, равшан ва барои шунавондаи оддӣ фаҳмо бошанд. Дар натиҷа, услуби анъанавии таҳлили амиқ дар матбуот ҷойи худро ба сабки мухтасар ва визуалӣ дод.

«Телевизион воситаи пурқуввати таъсиррасонӣ мебошад, ки на танҳо вазифаи иттилоотӣ ва коммуникативиро иҷро мекунад, балки инчунин робитаро бо тамоми ҷомеа таъмин менамояд. Дар асри XXI телевизион худро ҳамчун манбаи асосии иттилоот, воситаи фарҳанг ва истироҳат, инчунин ташкилкундаи фароғати оммавии фарҳангӣ муаррифӣ намудааст» [9, с. 117].

Бо яқоя кардани садо ва тасвир, телевизион сатҳи нави имкониятҳои муоширатиро

таъмин менамояд. Масалан, тамошобин метавонад пахши мустақими як рӯйдодро дар вақти воқеӣ мушоҳида намояд. Дар муқоиса бо радио ва матбуот, телевизион қобилияти бештар барои таъсиргузорӣ ва эҷоди эҳсоси «хузури воқеӣ» дорад. Ин таъсирот, ки ба он ҳамчун «муоширати шахсӣ» ишора мешавад, телевизионро ба шаклҳои муоширати байнишахсӣ хеле наздик мегардонад.

Телевизион бо пешкаш кардани барномаҳои гуногун - аз хабару таҳлил то филмҳо ва барномаҳои фароғатӣ - рақобати шадидро дар муҳтавои расонаӣ ба вуҷуд овард. Ҷиҳати ҷалби тамошобин, дигар расонаҳо низ маҷбур шуданд тарзи пешниҳоди худро тағйир диҳанд.

«Яке аз хусусиятҳои муҳимми телевизион дар он ифода меёбад, ки масофа дар он танҳо ҷанбаи фазоӣ дорад, зеро пахши барномаҳо метавонад дар вақти воқеӣ (онлайн) анҷом ёбад. Хусусияти хоси ғайриҷаҳонӣ телевизион – ин ташаккули ҳисси хузури воқеӣ, эътимод ва гуфтугӯи ғайримустақим бо тамошобин мебошад. Аксари бинандагон муоширати телевизионро ҳамчун як навъи муоширати шахсӣ қабул мекунанд, ки ин яке аз афзалиятҳои асосии он ба шумор меравад» [3, с. 253].

Бо вуҷуди таъсири мусбат, телевизион ҳамчунин ба журналистикаи расонаӣ, хусусан дар мавриди якҷониба инъикос кардани хабарҳо, сиёсатзадагӣ ва истифодаи беш аз ҳадди эҳсосот барои ҷалби диққат, мушкилоте низ ба бор овардааст, ки ин масъалаҳо масъулияти ҷиддии ахлоқии журналистикаро тақозо менамоянд.

«Маҷмуи технологияҳо барои коркарди намудҳои маълумот ва ташаккули ёфта қодиранд, ки ба ҳадафҳои мушаххаси сунъӣ, ки аз рӯи танзими онҳо бо таҷҳизоти мушаххаси онҳо бо истифодаи вазифаҳои қаблӣ, ки дар шакли возеҳ муқаррар карда шудаанд, тавсиф карда шаванд» [4, с. 3].

Дар маҷмӯъ, воридшавии бесобиқаи технологияҳои нави муҳобиротии рақамӣ телевизионро акнун ба василаи ҷадид барои паҳн кардани ахбор табдил дода, барои тамоми сохтор ва муҳтавои журналистикаи расонаӣ имкониятҳои нафис фароҳам овард ва ҳам талаботи нафис ба миён гузошт. Имрӯз, бо вуҷуди рушди интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ, телевизион ҳамоно яке аз таъсиргузортарини расонаҳо боқӣ мондааст ва дар ташаккули журналистикаи муосир нақши муҳим мебозад.

Тавре муҳаққиқ Ҳамидиён И.И. иброз медорад «Потенсиали идоракунонда / шавандагии телевизион дар он асос тақвият меёбад, ки вай ба таври сунъӣ фарқ миёни вазифа ва воқеиятро пинҳон мекунад. Аз ин хотир, хабаре, ки аз экрани телевизион ба аудитория расонида мешавад, нисбат ба маводи ҷопӣ афзалият дорад» [14, с. 282].

Воситаҳои ахбори омма имрӯзҳо аз роҳи усулҳои муҳтавоӣ паҳн намудани муҳтавои истифода мебаранд. Аз ҷумла, бознашри мавод дар гурӯҳҳо, ки ғайриҷаҳонӣ ва иштироки баланди корбаронро доранд, оғоз кардани маъракаҳои таблиғотии ҳадафманд (таргетинг), инчунин ирсол иттилоъ тавассути мессенҷерҳои фаврӣ ба таври мустақим, ҳамчун воситаҳои афзоиш додани сатҳи дастрасӣ ва ҳамкориҳои бештар бо аудитория хизмат мекунанд.

Илова бар ин, мутабоқасиҳои муҳтаво ба завқ, талабот ва манфиатҳои гурӯҳҳои мақсадноки бинандагону хонандагон ба як унсури муҳимми стратегияҳои SMM табдил ёфтааст. Ин раванд аз рӯзноманигорон ва мутахассисони шабакаҳои иҷтимоӣ (SMM) тақозо менамояд, ки рафтор, афзалият ва интизориҳои пайравони худро амиқ ва мунтазам таҳлил намоянд. Дар натиҷа, хузури ғайриҷаҳонӣ ва мунтазамии расонаҳо дар платформаҳои иҷтимоӣ ба унсури калидии ғайриҷаҳонӣ муваффақ табдил ёфтааст.

Дар раванди рушди технологияҳои нави телевизионӣ консепсияи фарҳанги муошират дар телевизион таҳким ёфта, назарияи тарбияи барномаҳо ва филмҳои телевизионӣ тамошобинони зиёдро ба воқеият тавассути рӯйдодҳо, аз ҷумла афзоиши эҳсоси хатар ва ғайриҷаҳонӣ нодурусти сатҳи ҳавадиси иҷтимоӣ криминалӣ пешгирӣ намуд. Дар ҷараёни татбиқи журналистикаи расонаӣ интихоби мавзӯ, истехсол, таҳрир ва муошират бо аудитория тавассути чанд пойгоҳи телевизион, вебсайтҳо, шабакаҳои иҷтимоӣ ва дигар шаклҳо амалӣ шуда, бо ин омезиш, барномаҳои телевизионӣ ба аудиторияи дар интернет ҳастамонанд ва вобаста ба платформа таҳия мешаванд.

Ҳаминак, телевизион ва платформаҳои зинда имкон медиҳанд, ки хабарҳо фавран намоиш дода шуда, тавассути интернет ба аудиторияи глобалӣ паҳн шаванд, тасвирҳо, мусоҳибаҳои зинда, таҳрири ҷолиб, эҳсоси бештар ва таъсири ғавқулдда ба тамошобинон ҳарчи бештар ҷомеаро ба дарки меъёрҳои маърифатӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ наздик намуда, афкори мусбати онро ташаккул медиҳад.

Технологияҳои нави телевизионӣ ва интернет ба тамошобин имконият медиҳад, ки бевосита ба барномаҳо рӯ биоранд, шарҳу посух диҳанд ё барномаҳоро паҳн кунанд, ки ин барои журналистика имкониятҳои нави дар як вақт дар муошират бо аудитория буданро фароҳам меорад. «Дар ҳақиқат, мафҳуми асри иттилоотӣ, ки дар раванди ҷаҳонишавӣ бархурдҳои азимро ба вучуд овардааст, ҳеҷ гоҳ берун аз шохаҳои журналистикаи махсуси иттилоотӣ намебошад. Ин фарзияро чанд даҳсола боз мафҳуми «тори анкабут» (паутина) дар таркиби худ хуб нигоҳ доштааст ва дуруст аст, ки соҳибияти бештар ба он як андоза ба раванди «ҳар ки соҳибиттилоот аст, соҳиби ҳокимият аст» бештар мусоидат менамояд» [8, с. 240-241].

Дар ин раванд метавон аз таъсири манфии ин технологияҳо ва журналистикаи расонаӣ ва чандрасонаӣ ҳам гуфт, зеро маълумоти бардурӯғ ва камэътиной ба манбаҳо аз омезиши паҳншавии маълумоти дурӯғ дар шабакаҳои интернетӣ сар зад, таҳқиқоти зиёд нишон медиҳанд, ки сатҳи тафтиши факти хабар паст ва тамоюли посухҳои тасдиқии корбарон бартарӣ доранд. Дар ин ҳолати воридшавии интернет ба телевизион, расонаҳо бештар ба ҷалби аудитория тавассути хангомасозӣ ва эҳсосоти ғайримуқаррарӣ истифода мекунанд, ки ин ба коҳиш ёфтани сифати журналистика оварда мерасонад. Ҳарчанд телевизион аз замони аввал ва ҳоло интернет ҳамчун агенти иҷтимоӣ ҷомеаро дар бораи масъалаҳои иҷтимоӣ, сиёсии глобалӣ ва фарҳангӣ ғайрола оғоҳ намоянд ҳам, аз ҷониби дигар, ин ҳолат тамошобинро аз мавзӯи баррасишаванда дур карда, ӯро ба таҳаммулнопазирии фарҳангӣ, қолабшиканӣ водор намуда, дар маҷмӯъ гуногунандешии ҷомеаро коҳиш медиҳад.

Аммо, дар замони таҳаввулоти азими медиаиндустрия ширкатҳои телевизионӣ аз роҳандозӣ намудани барномаҳои пурмухтаҳои фарҳангӣ, муколамаҳо ва суҳбату дискурси телевизионӣ дар ҷамоаҳои бо онлайн-матнҳо дасти кор мегиранд, ки ин омил метавонад иртиботи байнифарҳангию дарки меъёрҳои иҷтимоӣ-сиёсии муштариёро тақвият бахшад.

Аз мушоҳидаҳои омӯзиши раванди журналистикаи расонаӣ таи солҳои охир бармеояд, ки ҳисси озодбағӣи шаҳрвандон ва қобилияти интиқоди манбаъҳо ва хабарҳо аз ҷониби онҳо зиёд ба ҷашм мерасад.

«Аз нуқтаи назари анъанавӣ, дар он на тартиб ҳасту на ҷобачогузорӣ ва истифодаи иттилоъ пешгӯнашаванда мегардад. Вале маҳз ба туфайли ҳамин хусусият интернетӣ имрӯза чун арсаи эҷод ва инноватсия истифода бурда мешавад» [6, с. 304].

Ҷараёни ҷамоаҳои журналистикаи расонаӣ ва телевизион тавассути шаклҳои нави визуалӣ, суръатнокӣ ва интерактивӣ, ки ин омезиш бо интернет низ амалӣ мегардад, ки журналистикаи муосирро ба як амсилаи дугона (гибрид) табдил додааст, ки ҳамзамон масъулияти иттилоотӣ ва саводнокии расонаи шаҳрвандонро қавитар месозад.

Мусаллам аст, ки имрӯз индустрияи иттилоот ва тафреҳ дар васоити ахбори оммаи саросари ҷаҳон мавқеи муҳимро ишғол менамояд, зеро рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ барои индустрияи телевизионӣ имкониятҳои васеъро таъмин мекунад. Тавре маълум аст, дар ин миён телевизион ҳамчун василаи таъсирбахштарини ВАО танҳо бо паҳши эфирӣ маҳдуд нашуда, ба он акнун телевизиони ноқилӣ, шабакаҳои моҳвора ва инчунин паҳши интернетӣ низ мансуб аст.

Аз ин ҷост, ки истеҳсоли барномаҳои телевизионӣ набояд танҳо ба раванди интиқоли сигнали телевизионӣ маҳдуд шавад. Дар шароити феълӣ, дар он кишварҳое, ки паҳши телевизион тавассути интернет то ҳол ба таври кофӣ рушд наёфтааст, қисми зиёди аҳоли ба шабакаҳои моҳвораи таваҷҷуҳи бештар зоҳир менамоянд. Аз ин рӯ, масъалаи ҷалб ва нигоҳ доштани тамошобинон ба шабакаҳои миллии телевизион бояд мавриди таваҷҷуҳи

қиддӣ қарор гирад.

Бо дарназардошти он ки телевизион яке аз воситаҳои маъмули дастрас ба иттилоот барои омма мебошад, нақши он дар таъмин намудани мардум бо маълумот оид ба вазъи сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва илмӣ кишвар ва ҷаҳон муҳим арзёбӣ мешавад. Аз ин лиҳоз, баррасии аҳамияти ҷаҳонӣ ва фарҳангии иттилоот низ барои рушди ҷомеа хеле зарур мебошад, зеро самтгирии иҷтимоӣ ва рушди ҷомеа бештар тавассути равободати иқтисодӣ ва қарорҳои инноватсионӣ дар бахши хизматрасонии иттилоотӣ муайян карда мешавад.

Дар ин росто, таваҷҷуҳ ба маҳсули эҷодӣ равона мегардад, ки сифатан ба мазмуни эҷодиёти журналистони касбӣ вобаста аст. Бахусус барномаҳои адибон ба мушкилоте бахшида мешавад, ки дар ягон рейтинг, на дар суҳбатҳои сиёсӣ ва на дар барномаҳои фароғатӣ матраҳ нашудаанд. Нигорандагон - журналистон бештар диққати тамошобинонро бо баррасии мавзӯҳои публитсистӣ, аз ҷумла адабиёт, афкори фалсафӣ, худшиносии миллий ва ояндаи халқ ҷалб мекунанд.

Аз ҳамин ҷиҳат, ширкатҳои телевизионӣ ҳамзамон ҳамчун субъектҳои пешниҳодкунанда дар бозори медиавӣ ниҳиҳои истеъмолкунанда ва ҳам ҳамчун талабкунандагон аз таблиғгарон ва истеҳсолкунандагони барномаҳои телевизионӣ фаъолият мекунанд. Манфиатҳои иштирокчиёни равандҳои тамошо аксаран ба ҳам муҳолиф буда, тамошобинон мехоҳанд барномаҳои гуногун ва фарогирро бо миқдори камтарини таблиғ ва нархи дастрас тамошо кунанд. Дар ҳоле ки таъминкунандагони таблиғ ва муаллифони барномаҳо хоҳиши ҷалби таваҷҷуҳи васеъ ба маҳсулоти таблиғшударо доранд.

Дар айни замон, афзоиши миқдори таблиғ дар барномаҳои телевизионӣ метавонад ба паст шудани талабот ба он барномаҳо оварда расонад, ҳарчанд ҳар як воҳиди талабот даромади бештарро фароҳам меорад. Баръакс, агар таблиғ дар барномаҳо камтар намоиш дода шавад, талабот ба онҳо зиёд мегардад, вале даромад аз ҳар воҳиди талабот камтар хоҳад буд.

Технологияҳои нави телевизионӣ шакл ва сифати журналистикаи расонаиро беандоза тағйир дода, бо вучуди имтиёзҳо, таҳдидҳо ва мушкилоти этикӣ бояд баррасӣ шаванд, зеро муҳим он аст, ки ҷомоаи журналистӣ, таълимӣ ва сиёсӣ ин тағйиротро идора намоянд.

Дар асри рушди технологияҳои рақамӣ, телевизион дигар танҳо як муассисаи анъанавӣ маҳсуб намешавад, балки ба як платформаи ҳамгироишудаи технологӣ, иттилоотӣ ва журналистӣ табдил ёфтааст. Ин таҳаввулот на танҳо сифати пахш ва паҳн намудани хабарҳоро такмил медиҳад, балки мушкилот ва ҷолишҳои нав, аз ҷумла масъалаҳои этика ва назорати стандартҳоро низ ба миён меорад.

Қайд намудан зарур аст, ки ҳамгироии рақамӣ дар журналистикаи телевизионӣ замоне шуруъ ёфт, ки радио ва шабакаҳои калон эҳтиёҷ доштанд, ки зудтар, самараноктар ва бо сифати аъло ахборро таҳия кунанд ва дар ин замина, технологияи ҷадид метавонад дар таҳрири автоматикии матн ва тарҷума, таҳлили маълумот, ва генератсияи хабарҳои молиявӣ ва варзишӣ истифода шавад.

Технологияҳои муосир ҳамчун дастгирии муҳим барои рӯзноманигорон нақши муҳимро иҷро намуда, дар масъалаҳои таснифи маълумот, транскрипсия, истифодаи технологияҳои блокчейн ва мониторинги иттилоот барои ҷустуҷӯи матнҳо самаранок мебошанд. Ин ҳолат бо хусусиятҳои журналистикаи мобилӣ, ки ба рӯзноманигорон имкон медиҳад бо истифода аз смартфон ва дигар дастгоҳҳои мобилӣ хабарҳоро сабт, таҳрир ва нашр намоянд, алоқаманд аст.

Таҳқиқот нишон медиҳанд, ки барои тавсеаи журналистикаи мобилӣ ҷанбаҳои асосӣ малакаҳои техникӣ, фикри визуалӣ ва саводнокии ахлоқию ҳуқуқӣ бошанд ҳам, дар давраи омӯзиш журналистон бояд ба таҳрири видео, танзими аудио, рақобату фрейминг ва усулҳои дастраскунанда таваҷҷуҳи бештар зоҳир намоянд, зеро минбаъд ба журналистон кори матннависӣ кори душвор шудан мегирад. Ин навъи журналистика шадидан арзон, зуд ва бо қобилияти таъсиррасонии иҷтимоӣ зиёд аст, аммо ҳамзамон омӯзиши мунтазам ва технологияи муосирро талаб менамояд.

Барои он ки ширкатҳои телевизионӣ мавқеи худро дар бозори телевизионӣ устувор нигоҳ доранд, зарур аст, ки талаботи гуногун ва мухталифи тамошобинонро таҳлил намуда, барномаҳои худро мувофиқи он пешниҳод кунанд. Муҳимтарин омил барои ҳар як шабакаи телевизионӣ ва радиошунавоӣ ҷалби теъдоди бештари аудитория мебошад, ки асоси рақобатпазирӣ ва қомеъии онҳо маҳсуб меёбад.

Масъалаи технологияҳои нави телевизион ва таъсири онҳо ба журналистикаи расонаӣ таҳлил карда мешавад ва метавон гуфт, ки имрӯз мо дар марҳилаи муҳими тағйироти ғайбӣ қарор дорем – марҳилаи конвергенсияи пурқуввати технологияҳои телевизион ва интернет. Ҳама ҷанбаҳои тамошои видео дар ҳама ҷо ва дар вақти дилхоҳ аллакай сатҳи зарурии рушдро гирифтаанд. Шабакаҳои операторони алоқа имконият доранд, маълумотро бо суръати қавӣ барои тамошои босифат интиқол диҳанд, ва дастгоҳҳои муосир тамоми шартҳоро барои دیدан ва истифодаи видеои дархостӣ бо сифати баланд фароҳам меоранд. Дар солҳои охир ҳиссаи видео дар интиқоли иттилоот ба таври назаррас афзоиш ёфтааст ва ин раванд эҳтимолан идома хоҳад кард.

Дар ҳамин замина, ширкатҳои телевизионӣ бо интихоби стратегияи раван рӯбарӯ ҳастанд, зеро бозор бо шумораи зиёди иштирокчиён ва моделҳои мухталиф пур шудааст ва рақобат шиддат мегирад. Дар ҳамин ҳол, истеъмолкунандагон, ки тамошобинони ниҳой ҳастанд, дар интихоби худ мушкилӣ мекашанд ва қарори онҳо ҳар рӯз мураккабтар мешавад. Ҳар шабакаи телевизионӣ одатан бастаи каналҳо ё хидматҳои гуногунро пешниҳод мекунад, ки аксар вақт бо хидматҳои интернет ва телефони мобилӣ муттаҳид шудаанд. Аз сӯи дигар, ширкатҳои телевизионӣ бояд барои ҷалби аудитория бастаҳои хидматӣ ва барномаҳои беназирро таҳия кунанд, зеро таваҷҷуҳи тамошобинон аз телевизион ба самти зеркашии барномаҳо аз интернет меравад, ки ба онҳо имконият медиҳад талаботи гуногунро бо таълиғоти қам ё ҳатто бидуни он қонеъ намоянд.

АДАБИЁТ:

1. Алёшина, И.В. Паблик рилейшенз для менеджеров. Курси лексия / И.В. Алёшина. – Москва: ИКФ «Экмос», 2004. - 478 с
2. Алишери, А., Сафарзода М.Н. Нақши телевизион дар раванди сиёсии ВАО-и муосир / А. Алишери, М.Н. Сафарзода // Нақши ВАО дар таъмини амниятӣ иттилоотӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон: маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ (ш.Кӯлоб, 10 ноябри соли 2023). – Кӯлоб: 2023. – С. 79-81.
3. Гулов С.Н. Истиқлолият ва рушди журналистикаи тоҷик / С.Н. Гулов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – 2018. - №1. - С. 251-256
4. Давыдов, С.Г., Замков А.В., Крашенинникова М.А., Лукина М.М., Использование технологий искусственного интеллекта в российских медиа и журналистик / С.Г. Давыдов и др. // Вестник Московского университета. Серия 10 журналистика. - 2023. - № 5 (48). – С. 3-21
5. Исмоилзода, З.Б. Амниятӣ иттилоотӣ ва нақши ВАО: ҳақиқат ва қиёс / З.Б. Исмоилзода // Нақши ВАО дар таъмини амниятӣ иттилоотӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон: маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ (ш.Кӯлоб, 10 ноябри соли 2023) – Кӯлоб, 2023. – С. 21-24
6. Имомзода, М.С., Саъдуллоев М.Ҷ. Интернет ва ҷамъияти шабакавӣ / М.С. Имомзода, М.Ҷ. Саъдуллоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. - 2020. - №6. - С. 302 - 307.
7. Каримзода, Ҳ.И. Нақши воситаҳои ахбори омма дар раванди демократикунории ҷомеа / Ҳ.И. Каримзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. - 2023. - №3. - С. 292 - 300.
8. Қутбиддинов, А.Ҳ. Омилҳои муосири омӯзиши таҳаввулотӣ фазои иттилоотӣи Тоҷикистон / А.Ҳ. Қутбиддинов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. - 2024. - №1. – С. 240 - 245

9. Сафарзода, М.Н. Пересмотр формы и содержания телевизионных программ в соответствии с проблемами развития общества / М.Н. Сафарзода // Вестник Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Серия: История, педагогика и филология – 2018. – № 1(18). – С. 112-118. – EDN OTRUBF.
10. Сергеев Е.Ю. Средства массовой коммуникации в условиях глобализации/ Е.Ю. Сергеев// Общество. Среда. Развитие (Terra Humana). – 2009. – № 1. – С. 117-126
11. Холназаров Ш.А. Геополитические действия России в освещении таджикских СМИ / Ш.А. Холназаров // Вестник НГУ. Серия: История, филология. Том 11, выпуск 11. Журналистика. - 2012. - №11 (11). - С. 32 - 37
12. Холов Ф.Ҳ. Қойгоҳи барномаҳои муаллифӣ дар ТВ Русия / Ф.Ҳ. Холов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. - 2024. - №4. - С. 255 – 260
13. Ҳошимзода Б., Самадова М. Журналистика дар шароити ҷаҳонишавӣ / Б.Ҳошимзода, М. Самадова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. - 2024. - №4. - С. 314 - 318.
14. Ҳамидиён, И.И. Имиджмейкинг ва нақши телевизион дар шаклири он / И.И. Ҳамидиён // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. - 2017. - №4/5. - С. 280 - 283
15. Ҳамидиён, И.И., Тӯхтаева М.М. Муҳтавои расонаҳои онлайни Тоҷикистон дар шабакаи иҷтимоии фејсбук / И.И. Ҳамидиён, М.М. Тӯхтаева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. - 2024. - №7. - С. 330 - 336

ТЕХНОЛОГИЯҲОИ НАВИ ТЕЛЕВИЗИОНӢ ВА ТАЪСИРИ ОНҲО БА ЖУРНАЛИСТИКАИ РАСОНАӢ

Дар ин мақола оид ба раванди таҳаввулоти ВАО-и муосир, аз ҷумла оид ба технологияҳои нави телевизионӣ ва таъсири онҳо ба журналистикаи расонаӣ таҳқиқот анҷом дода шудааст.

Ба андешаи муаллиф, дар замони муосир технологияҳои рақамӣ ва интернетӣ ВАО-ро дигаргун кардаанд. Технологияҳои нав ва воситаҳои ахбори омма имрӯз дар ҷаҳони муосир нақши бузург доранд ва якдигарро пурра мекунад.

Бо пешрафти техника ва технологияи иттилоотӣ, телевизион ба воситаи таҷҳизоти нав ва барномаҳои муосир тағйир ёфта, нақши худро дар паҳнии иттилоот ва фарогат устувор кардааст. Муҳимияти технологияҳои нави телевизионӣ метавонад дар якҷанд ҷанбаҳо, аз ҷумла дар сифати беҳтарини тасвир ва садо, паҳнии иттилооти зуд дақиқ, фаврият ва фарогат муайян гардад.

Ба ақидаи муаллиф дар даври муосир соҳаи иттилоот ва фарогат дар васоити ахбори оммаи ҷаҳонӣ мақоми муҳимро соҳиб аст, зеро рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ барои саноати телевизион имкониятҳои васеъро фароҳам овардааст. Мавриди назар аст, ки телевизион на танҳо бо паҳнии анъанавии эфирӣ маҳдуд аст, балки акнун телевизиони рақамӣ, шабакаҳои моҳвораӣ ва паҳнии интернетӣ низ дар он ҷо нақши муҳим доранд. Ин таҳаввулот ниёзманд мекунад, ки муассисаҳои ВАО, аз ҷумла телевизион, барои нигоҳ доштани мавқеи худ аз тамоми имкониятҳои дастрас самаранок истифода баранд.

Калидвожаҳо: ВАО, телевизион, технология, рақамикунӣ, барномаҳо, манфиати миллӣ, ташаккули афкор, ҷомеа, тамошобин, расона, журналист.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафарзода Манучеҳри Начот, доктори фалсафа PhD, доктор аз рӯи ихтисоси рӯзноманигорӣ, дотсенти кафедраи журналистикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров – 16. Тел.: 918484405, E-mail. nadzhotzoda@mail.ru

НОВЫЕ ТЕЛЕВИЗИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА МЕДИЙНУЮ ЖУРНАЛИСТИКУ

В данной статье рассматривается процесс трансформации современных средств массовой информации, в частности новые телевизионные технологии и их влияние на медийную журналистику.

По мнению автора, в современную эпоху цифровые и интернет-технологии изменили СМИ. Новые технологии и средства массовой информации играют важную роль в современном мире и

дополняют друг друга.

С развитием техники и информационных технологий телевидение претерпело изменения благодаря новым устройствам и современным программам, сохранив свою устойчивую роль в передаче информации и развлечении, так как значимость новых телевизионных технологий проявляется в таких аспектах, как улучшенное качество изображения и звука, оперативность и точность подачи информации, а также развлекательные функции.

По мнению автора, в современную эпоху сфера информации и развлечений занимает важное место в мировых СМИ, поскольку стремительное развитие информационно-коммуникационных технологий создало огромные возможности для телевизионной индустрии. Стоит отметить, что телевидение не ограничивается традиционным наземным вещанием, но теперь важную роль играют цифровое телевидение, спутниковые сети и интернет-вещание. Эти изменения требуют от медиаинститутов, включая телевидение, эффективного использования всех имеющихся возможностей для сохранения своих позиций.

Ключевые слова: *СМИ, телевидение, технологии, цифровизация, программы, национальные интересы, формирование общественного мнения, общество, зритель, медиа, журналист.*

Сведения об авторе: *Сафарзода Манучехри Наджот, доктор философии (PhD), доктор по специальности журналистики, доцент кафедры журналистики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова - 16. Тел.: 918484405, E-mail. nadzhotzoda@mail.ru*

NEW TELEVISION TECHNOLOGIES AND THEIR IMPACT ON MEDIA JOURNALISM

This article examines the transformation process of modern mass media, particularly the emergence of new television technologies and their influence on media journalism.

According to the author, in the modern era, digital and internet technologies have significantly reshaped the media landscape. New technologies and mass media not only play a critical role in today's world but also complement one another.

With the advancement of equipment and information technologies, television has undergone significant changes due to new devices and modern software, while maintaining its stable role in delivering information and entertainment. The significance of new television technologies is evident in aspects such as improved image and sound quality, the speed and accuracy of information delivery, and their entertainment functions.

According to the author, in the modern era, the sphere of information and entertainment occupies an important place in the world media, since the rapid development of information and communication technologies has created enormous opportunities for the television industry. It is worth noting that television is not limited to traditional terrestrial broadcasting, but now digital television, satellite networks and Internet broadcasting play an important role. These changes require media institutions, including television, to effectively use all available opportunities to maintain their positions.

Keywords: *Massmedia, television, technology, digitalization, programs, national interests, shaping public opinion, society, audience, media, journalist.*

Information about the author: *Safarzoda Manuchehri Nadzhot, Doctor of Philosophy (PhD), doctor in journalism, Associate Professor of the Department of Journalism of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarov street - 16. Tel.: 918484405, E-mail. nadzhotzoda@mail.ru*

УДК: 821.222.1.09

**ҚИТЪА ДАР ТАРКИБИ ДОСТОНИ “ЧАМШЕД ВА ХУРШЕД”-И
САЛМОНИ СОВАЧӢ**

Точизода Ш.Ғ.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Б.Ғафуров

Шеърӣ форсӣ-тоҷикии асрҳои XIV-XV дар муқоиса бо адабиёти садаҳои қаблӣ бо ҷустуҷӯи роҳи равишҳои нави ифодаи ҳадафи муаллиф имтиёз мекунад, ки ин фарқият ҳам дар сатҳи сохторӣ ва ҳам дар сатҳи мазмунӣ қобили мушоҳида аст. Талош барои эҷоди падидаҳои тоза ва дигаргунии фарояндҳои адабӣ нишон медиҳад, ки адибон дар ҳама давру замон ҳамчун шахсиятҳои эҷодкор ба дунболи тозаҷӯӣ ва навгӯӣ мерафтанд. Ин гароиши адабӣ метавонад дар шаклҳои гуногун, аз ҷумла вайронсозии қоидаҳои расмӣ адабиёти суннатӣ, инқори сабки баёни давраҳои пешин, дигаргунсозии низомҳои услубӣ ва омезиши жанрҳои гуногун ва шаклҳои баёни нав, намоён шавад. Дар шароити муайяни таърихӣ ва фарҳангӣ, чунин ҷустуҷӯҳои адабӣ метавонанд ба унвони барангезандаи асосии таҳаввулоти адабӣ амал кунанд.

Яке аз чунин падидаҳои назарраси адабӣ омезиши жанрҳо ва ё воридсозии як жанр дар матни жанри дигар мебошад, ки ин гуна таҷрибаҳои адабӣ дар осори манзум бо равшанӣ мушоҳида мешаванд. Ин раванд, ки ба таҷрибаҳои нави шаклӣ ва мазмунӣ асос ёфтааст, дар адабиёти асрҳои XIV-XV ба унвони як навоари адабӣ зухур намуда, имкониятҳои тозаӣ баёнро барои адибон фароҳам овардааст.

Омезиш ё синтези жанрҳо (“*inter-genre*”, “*genre synthesis*”) мафҳумест, ки тамоюли умумии жанрҳо ба ғанисозӣ ва муттаҳидшавии ҳамдигар инъикос менамояд. Моҳияти ин раванди адабӣ, пеш аз ҳама, ғурез аз суннатҳо ва ҷаҳорҷӯбаи муайяни жанрҳо бошад, аз тарафи дигар, ба миён овардани як навъ танаввуъу навоари шакливу маъноист, ки ҳосили он шаклгирӣ осори омехтажанр мебошад.

Падидаи синтези жанрҳо дар таърихи адабиёти форсу тоҷик боиси зухури осоре гардид, ки бар мабноси таҷрибаи бадеӣ ва сохториву композитсионӣ қолабҳои мухталифи адабӣ шакл гирифтаанд. Ин чараёни таҳаввули жанрӣ, ки ибтидоаш ба нимаи дууми асри XI рост меояд, дар асрҳои XIV-XV ба марҳалаи ниҳии ташаккули худ расид. Маҳз дар ин масири гузори таърихӣ (асри XIV ва нимаи аввали асри XV) маснавиҳое ба риштаи тазм қашида шуданд, ки тавассути ҷазби имконоти ҳунарии дигар жанрҳо, сохтори суннатӣ ин қолаби шеърӣ таҷдид намуда, муҳтаво ва шакли онро густариш доданд.

Дар адабиётшиносии тоҷик омӯзиши дарҳамоии жанрҳо дар маснавиҳо ҳанӯз ба таври густардаву фарогир мавриди таҳлил қарор нагирифтааст. Далели ин амр, ба назари мо ин аст, ки дар адабиётшиносии дохилӣ ва хориҷӣ ба вижаҳои мавзӯиву ғоявӣ ва ҳунариву сабки маснавиҳои форсӣ-тоҷикӣ таваҷҷуҳи бештаре нишон додаанд ва табиист, ки ин ҳавзаи мавзӯӣ мавриди баррасии густардаи пажӯҳишгарон қарор гирифтааст. Ҷои таассуф аст, ки таҳлили ҷузъиёти сохтори маснавиҳо ё омезиши жанрҳо дар ин навъи адабӣ дар таҳқиқоти адабиётшиносии тоҷик хеле кам дида мешавад. Ҳол он ки таҳлили ҷузъиёти асар ва таъини нақши онҳо дар сохтору бофтори матни асари бадеӣ барои таҳлили ҷомеи архитектуронаи асар кӯмак мекунад.

Дар асоси навардозҳои шоирони маснависарои асрҳои XIV- XV марзи жанрҳои адабӣ шикаста шуд, ки дар натиҷа омезиши жанрҳо ба вучуд омад. Жанрҳои нисбатан хурди лирикӣ, аз қабилӣ фард, рубоӣ, дубайтӣ, қитъа, ғазал ба маснавии ин аҳд беш аз пеш роҳ ёфта, аз байни инҳо истифодаи ғазал дар ашъори муздавачаи аҳди мавриди таҳқиқ хеле ҷашмрас аст. Омӯзиши ин масъала нишон медиҳад, ки ҳамгузори рубоиву дубайтӣ танҳо дар як ва фарду қитъа дар ду маснавии ин аҳд ба мушоҳида мерасад [12, с. 60-62]. Ин падидаи адабӣ, ки танҳо дар баъзе мавридҳои хос ва дар дохили ҷаҳорҷӯбаи суннатҳои устувору навардозҳои тозаи адабиёти ин давра ба вуқӯ мепаивандад, эҳтимолан вобаста ба ҳосияту имконоти жанрии маснавӣ бошад, ки шароити фароҳам овардани заминаи имтизоз бо жанрҳои шеърӣ ғиноиро дорад. Аз жанрҳои миёнаи ғиноӣ, танҳо қасида бо як

маснавии ин аҳд синтез шудааст, ки ин як падидаи назаррас ва муҳим дар таҳлили равандҳои жанрии адабиёти классикӣ мебошад. Ин дарҳамой дар бофтор (контекст)-и худ хусусиятҳои вижаи жанрӣ ва тасаввуроти эҷодии муаллифиро муайян мекунад, ки бо таҳаввулоти адабиёт ва амалишавии сохтмони жанрӣ алоқаманд аст.

Дар адабиётшиносии тоҷик масъалаи дарҳамоеи жанрҳо то ҳол камтар тадқиқ гардидааст. Паҳлуҳои алоҳидаи ин зухурот, аз ҷумла **тавбамоии** ғазал дар сохтори маснавӣ, дар таҳқиқоти Р. Худоёров [14, с. 62-68], Ш. Тоҷибоев [9, с. 221-228] ва инчунин дар мулоҳизаҳои илмии А. Афсаҳзод [2, с. 204], С. Начмиев [6], Б. Мақсудов [5] ва Б. Раҳматов [4] мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Муҳаққиқони мазкур бо таъя ба равиши таҳлили амиқи адабиётшиносӣ, ин падидаро дар контексти таҳаввули жанрҳои классикӣ ва қонуниятҳои дигаргуншавии сохтори онҳо арзёбӣ намудаанд. Дар робита ба дарҳамоеи қасида ва рубой дар таркиби маснавӣ, мақолаҳои алоҳидаи муаллифи ин сатрҳо мавҷуд мебошанд [10; с. 11].

Дар мақолаи ҳозир, мо ба таҳлили таъсири дарҳамоеи қитъа дар маснавиҳои асрҳои XIV–XV таваҷҷуҳ хоҳем кард. Дар доираи пажӯҳиш, таваҷҷуҳ ба шеваи дарҳамоеи қитъа ва таъсири он ба мавзӯ ва сохтори маснавиҳое, ки дар асрҳои XIV -XV шакл гирифтаанд, равона хоҳад шуд. Бо истифода аз усули таҳлили адабӣ, мо ба шеваи мантиқии дарҳамоеи қитъа бо маснавӣ ва муносибати он бо мавзӯву мақсадҳои бадеии асар аҳамияти хосса медиҳем. Таъбиқи усулҳои оморӣ ва миқдорӣ (*quantitative analysis*) дар пажӯҳиши мазкур имкон медиҳад, ки таносуби вазнҳои арӯзӣ ва басомади истифодаи қитъаҳои дохилимаснавӣ бо дақиқияти риёзӣ муайян карда шавад. Ин равиш на танҳо сохтори мусиқии асарро ошкор менамояд, балки ҷойгоҳи қорқардӣ (функционалӣ) ва моҳияти айни (объективи)-и ҳар як қитъаро дар низомии жанрии маснавӣ ба таври муstadил нишон медиҳад.

Қитъа яке аз шаклҳои муҳим ва намоёни шеърӣ адабиёти классикии форсу тоҷик ба шумор меравад, ки дар он ягонагии маъно ва мавзӯ нақши меҳварӣ дорад. Дар адабиётшиносии форсу тоҷик **қитъа** ҳамчун яке аз жанрҳои қадимтарин ва муҳимми шеърӣ классикӣ мавриди пажӯҳиши амиқ [3; с. 13] қарор гирифтааст. Аз лиҳози сохторӣ, қитъа бо жанрҳои дигар, ба вижа ғазалу қасида, бо надоштани матлаи муқаффо тафовут дошта, танҳо мисраъҳои ҷуфти он дорои қофияи воҳид мебошанд. Қитъа дар таърихи адабиёт ҳамчун василаи муассири баёни масоили иҷтимоӣ, ахлоқӣ, мадҳӣ ва фалсафӣ шинохта шудааст. Аз нигоҳи миқдорӣ, ҳадди ақалли қитъа аз ду байт иборат аст. Гарчанде дар адабиётшиносӣ барои ҳадди аксари он маҳдудияти қатъӣ таъйин нашудааст, вале он маъмулан дар ҳудуди аз 2 то 15 байт эҷод мешавад.

Аз ин рӯ, қитъа ҳамчун як шакли хурди лирикӣ маҳз ба далели чандирии сохторӣ ва ягонагии мавзӯӣ, дар садаҳои XIV-XV ба таври табиӣ ба таркиби маснавиҳои ин аҳд ворид гардидааст. Ин падида имкон дод, ки шоирон дар баёни суҷа ва ҷузъиёти воқеа фосила гирифта, ҳулосаҳои ахлоқӣ ва ҳақимонаи ҳудро дар қолаби қитъа баён намоянд.

Қитъа дар таркиби ду маснавии давраи таҳқиқи мо “Ҷамшед ва Хуршед”-и Салмони Соваҷӣ ва “Меҳр ва Муштарӣ”-и Ассори Табретӣ ба мушоҳида расид, ки дар ин мақола доир ба маснавии аввал баҳс хоҳем кард.

Дар “Ҷамшед ва Хуршед” 20 қитъа мавҷуд аст (*ниг.ба ҷадвали №1*). Аз 20 қитъае, ки ба таркиби маснавии Салмон ворид шудаанд, 7-тои он дар қисмати муқаддамотии асар ва 12-тои он дар қисмати асосӣ дoston ва 1-тои он дар қисмати хотимаи дoston ҷой гирифтааст. Қитъаҳои қисмати муқаддамотии маснавии мавриди назар аз лиҳози миқдор ва муҳтаво таносуби муназзам ва андешидашударо ташкил медиҳанд, ки аз сохтори устувори матн дарак медиҳад. Ин муқаттаот аз ҷиҳати муҳтаво ба ду гурӯҳи асосӣ ҷудо мегарданд, ки ҳар яке вазифаи муайяни ғоявӣ ва сохториро бар уҳда доранд. Қитъаи нахуст, ки баъд аз баҳши марбут ба тавҳиди Борӣ ҷой гирифтааст, тибқи суннати деринаи адабиёти классикӣ ба ҳамди Парвардигор ва ситоиши зоти поки Ҳақ ихтисос ёфтааст. Чунончӣ:

Эй дар ҳавои маърифати қудратат чу боз

Симурғ чашми бозу хирад чашм дӯхта.

Дар шаҳпари чалоли ту арбоби болро
Парҳои фикр рехтаву бол сӯхта.
Гардун ба тавқи шавқи ту гардан фарохта,
Оташ ба доғи тӯи ту худро фурӯхта.
Лутфат в-гар ба як даму қаҳрат ба як нафас
Боғи биҳишту оташи дӯзах фурӯхта [7, с.4].

Аз назари поэтика, пайванди ин китъа бо матну мазмуни бахши қаблӣ як навъ ҳамгироии маънавию мантиқиро падид меорад, ки дар он унсурҳои ақидавӣ бо оҳанги эҳсосиву ирфонӣ омезиш меёбанд. Муаллиф тавассути ҳамд ва ситоиш, аз як тараф, мавқеи эътиқодии худро мушаххас месозад, аз ҷониби дигар, хонандаро ба фазои маънавии асар ворид менамояд. Дар ин замина, китъаи мазкур нақши гузариш (*transition*)-ро аз қисми ҳамд ба бахши наътро иҷро мекунад. Одатан дар маснавиҳои классикӣ тартиби муайяни **ҳамд – наът – мадҳи султон** риоя мегардад. Ин силсила дар адабиётшиносӣ ҳамчун тартиби суннати муқаддимаи маснавиҳо шинохта шуда, аз замони ташаккули жанри маснавӣ то асрҳои миёна ба меъёри нисбатан устувори сохторӣ табдил ёфтааст. Салмони Соваҷӣ дар “Ҷамшед ва Хуршед” танҳо дар ду бахши ин силсила - ҳамд ва мадҳ аз китъа истифода намудааст. Ба таври мушаххас, дар достони мазкур танҳо як китъаи ибтидоӣ ба ҳамди Ҳақ ихтисос ёфта, шаш китъаи пайвастаи дигар дар қисмати мадҳи султон ҷой гирифтаанд.

Китъаҳои дар бахши мадҳи султон ҷойгирифта мустақиман ба ситоиши ҳокими вақт — Муиззуддин Султон Увайси Ҷалоирӣ бахшида шудаанд, ки ҳомиву ҳаводори Салмон буд. Ин китъаҳо дар сохтори муқаддамотии маснавӣ илова бар вазифаи муайяни ғоявӣ ва сохторӣ боз функцияи иҷтимоӣ-сиёсии хосро иҷро менамоянд ва бозгӯкунандаи муносибати муаллиф бо қудрати сиёсӣ мебошад. Шоир дар ин китъаҳо саъй кардааст, ки симои идеалии ҳокими одилро бар асоси меъёрҳои маъмули адабиёти классикии форсу тоҷик бозсозӣ намояд. Чунончи:

Довари дунё, Муиззуддини ҳақ, Султон Увайс
Офтоби адлпарвар, сояи Парвардигор.
Он шаҳаншоҳе, ки рои ӯ агар хоҳад диҳад
Чун ақолими замин иқлими гардунро фирор [7, с.8].

Саҳаргоҳи азал к-аз пардаи ғайб
Қазо меод нуру сояро арз.
Қадар бинвишт бар атрофи чатраш
Ки “ас-султонун зиллу-ллоҳи фил-арз” [7, с. 9].

Аз ҷиҳати муҳтаво, меҳвари мавзӯии китъаҳо бар таъкиди сифатҳои адолатхоҳӣ, хирадмандӣ ва ҷоҳу чалоли мамдуҳ устувор аст. Ин сифатҳо на танҳо ҳамчун сифатҳои инфиродии шахсияти ҳоким, балки чун унсурҳои зарурии низоми идеалии давлатдорӣ муаррифӣ мегарданд. Дар ин замина, мадҳ бештар хусусияти меъёрӣ (нормативӣ) пайдо мекунад ва симои ҳокимро ба қолаби «шоҳи одил» наздик месозад, ки реша дар анъанаҳои ахлоқӣ-сиёсии адабиёти классикии форсу тоҷик дорад.

Аз нигоҳи бадеӣ, шоир барои таҳкими таъсиргузорию суҳан аз маҷмуи густурдаи санъатҳои лафзӣ маънавӣ, аз қабилӣ ташбеҳ, истиора, муболиға, таносуб ва тазод баҳра гирифтааст. Ин санъатҳо на танҳо барои ороиши зоҳирии матн, балки барои таъкид ва тақвияти мазмун хидмат мекунанд. Ҷалолу азамати ҳоким тавассути образҳои рамзӣ ва истилоҳоти маъмул дар мадҳияҳои классикӣ, монанди нур, офтоб, сояи Худо ва сутуни адолат таҷассум меёбад.

Ба ин тартиб, китъаҳои мадҳавии муқаддимаи асари мавриди таҳлил на танҳо василаи ситоиши фарди мушаххас, балки абзори мустаҳкамсозии пайванди миёни қудрати сиёсӣ ва арзишҳои илоҳию ахлоқӣ мебошанд. Ҳузури ин бахшҳо дар оғози маснавӣ, аз як сӯ, ба суннати жанрии асарҳои классикӣ мувофиқат кунад, аз сӯи дигар, заминаи иҷтимоӣ-таърихӣ эҷоди асарро равшан месозад. Дар маҷмӯъ, ин муқаттаот симои ҳокимро ҳамчун ҳомии адолат ва қабили суботи ҷомеа муаррифӣ намуда, ба матн хусусияти барҷастаи ғоявию таърихӣ мебахшанд.

Чадвали №1.Басомади истифодаи бахрҳои арӯзӣ ва ҳаҷми абёти қитъаот

№ б/т	Оғози қитъаҳо	Адади абёт	Вазн
1.	Эй дар ҳавои маърифати кудратат чу боз	4	Музореи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф
2.	Довари дунё Муиззуддини ҳақ Султон Увайс	2	Рамали мусаммани маҳзуф
3.	Шоҳе, ки дар басити замин ҳукми нофизаш	9	Музореи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф
4.	Саҳаргоҳи азал, к-аз пардаи арз	2	Ҳазаҷи мусаддаси маҳзуф
5.	Ба чуз оташи дароззабон	3	Ҳафифи мусаддаси маҳбун
6.	Рӯзи кусуф ар кунад қасд бидӯзад ба тир	9	Мунсарехи мусаммани матвии макшуф
7.	Товуси рӯз то зи уфуқ чилва мекунад	10	Музореи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф
8.	Ошиқӣ, шамъо, аз он рӯ чун манат	5	Рамали мусаддаси маҳзуф
9.	Аз сари гармӣ ҷавобаш дод шамъ	9	Рамали мусаддаси маҳзуф
10.	Чу бар ҳудуди ёри ҳабиб бигзаштам	7	Мучтасси мусаммани маҳбуни маҳзуф
11.	Шаби дӯшин бути нӯшинлаби ман	4	Ҳазаҷи мусаддаси маҳзуф
12.	Ба вақти субҳ, к-он хуршеди бадмехр	4	Ҳазаҷи мусаддаси маҳзуф
13.	Он шунидастӣ, ки арбоби тичорат гуфтанд	3	Рамали мусаммани маҳзуф
14.	Эй офтоб чуръаи раҳшанда чоми ту	4	Музореи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф
15.	Базме, ки аз навои наволаш ба базми хулд	3	Музореи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф
16.	Рӯзи видоъаш чони гиромӣ	2	Раҷази мураббаи мурафғал
17.	Дар он рӯзи видоъ он моҳи хубон		Ҳазаҷи мусаддаси маҳзуф
18.	Эй пайки сабо, Мисри висолам ба каф омад	2	Ҳазаҷи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф
19.	Чун сари чоҳи бало боз шавад бар Яъқуб	2	Рамали мусаммани маҳбуни аслам
20.	Ба расми ҳазрати султони аҳд шайх Увайс	2	Мучтасси мусаммани маҳбуни маҳзуф

Баррасии чадвали №1 нишон медиҳад, ки шумораи байтҳои қитъаоти дохилимаснавӣ гуногун буда, аз 2 то 10 байтро ташкил медиҳанд. Аз ин миён, қитъаҳои 2-4 байтӣ дар “Ҷамшед ва Хуршед” 14 адад буда, 70 % -и қитъаҳои маснавии мазкурро ташкил медиҳанд. Ба назар мерасад, ки суҳанвар бо мақсади нигоҳ доштани эҷоз ва таъсири ғавриро экспрессивии тасвир, истифодаи қитъаҳои кӯтоҳро бар авлавият қарор додааст, ки ин мантиқан ба ҳифзи расоӣ ва пуёии суҷа кӯмак мекунад.

Қитъаҳо дар бахши асосии дoston ҳамчун як воҳиди мустақил ва ё фаръӣ дар хатти асосии дoston ҷойгир шуда, дорои вазифаҳои услубӣ ва баёни(экспрессивӣ)-и хос мебошанд. Ҳар яке аз қатаоти дохилимаснавӣ вобаста ба мақсади суҳанвар ё хоҳиши илова кардани маъно, пуркуват кардани фикри гуфташуда, баёни таҷаллии возеҳи эҳсосот, ҳолату афкор мавриди истифода қарор гирифтааст. Масалан, дар фасли «Гуфтугӯи Хуршед бо шамъ», ки аз лаҳзаҳои ҳассоси лирикии дoston маҳсуб мешавад, шоир ҷиҳати ифодаи дарди ҷудои Хуршед ва танҳоиву муноҷоти ӯ бо шамъ, аз имконоти жанрии қитъа истифода бурдааст. Ин интиҳоби огоҳонаи жанрӣ имкон медиҳад, ки розҳои ошиқонаи қаҳрамон ва посухҳои рамзии шамъ дар қолаби мунсаҷими қитъа ҷой гирифта, бо таъсирбахшии баланди эҳсосӣ пешкаш гарданд:

Малик танҳо ба кунче рафту биншаст,
Дари хилват ба рӯи ғайр дарбаст,
Ба пеши ҳештан шамъе барафрӯхт,

Ҳадис андар гирифтӯ шамъ месӯхт.
Чу шамъаш буд резон дамъ бар дамъ,
Зи сӯзаш гиря меафтод бар шамъ.
Чу шамъ аз рӯшноӣ ашк меронд,
Ба сӯз ин қитъаро бар шамъ мехонд:

Алқитъа

Ошиқӣ, шамъо, аз он рӯ чун манат,
Чеҳрае аз дасту чашме ашкпош.
В-арна, эӣ ошиқ, чаро беиллате
Ҳар шабе бемориву соҳибфарош.
Одате дорӣ, ки ҳар шаб то ба теғ
Сар набуррандат наёбӣ иртиҳош.
Саркашӣ дар ишқбозӣ мекунӣ,
Рав, ки бар ошиқ ҳаром аст ин маъош.
Ё ба сӯзу гиря биншину бимир,
Ё сари худ гиру ҳоло зинда бош!

Фард

Чу раҳ дод ин ҳикоят шамъ дар шамъ
Сар омад дуди савдо аз сари шамъ.

Алқитъа

Аз сари гармӣ ҷавобаш дод шамъ
Гуфт: то кай сарзаниш кардан маро?
Ошиқам хондӣ, бале, ман ошиқам
Ашқи сурху рӯйи зардам бас гуво.
З-он чӣ гуфтӣ, сарфарозӣ мекунам
Сарфарозӣ нест бар ошиқ раво ?
Сарфарозии ман аз ишқасту бас
Дар ҳавояш сарфарозам доимо.
Он чӣ мегӯӣ, ки биншину бимир
Ё сари худ гиру якчане ба по.
То сарам барҷост, натовонам нишаст
Ман нахоҳам мурдан илло дар ҳаво.
То ба кай гирам сари худ з-он ки ҳаст
Аз сари ман бар сари ман ин бало.
Кори ишқу ошиқӣ сарбозӣ аст
Гар сари ин мочаро дорӣ, биё !
Дар пайи ман шав, ки натавон ёфтан
Раҳравонро беҳтар аз ман пешво [7, с.64-66].

Порчаи болоӣ собит менамояд, ки қитъа дар асари мавриди таҳлил на танҳо як унсури ороишӣ, балки як **ниҳоди сохторсоз** мебошад. Он тавозуни байни эпос (нақл) ва лирика (эҳсос)-ро таъмин намуда, ба асар умқи драмавию психологӣ ва гуногунрангии жанрӣ мебахшад.

Тағйири қолаби маснавӣ ба қитъа ҳамчун як навъ **инқитои суҷа (дисконтинуитет)** дар ҷараёни ривоят хизмат намуда, боиси таваккуфи муваққатии пайвастагии воқеаҳо мегардад. Ин усули бадеӣ ҷиҳати барҷаста намудани лаҳзаҳои ҳаётан муҳим ва ироаи хулосаҳои фалсафию ахлоқӣ истифода мешавад. Аз нигоҳи низомии намоишии асар, қитъа дар ин мақом нақши «**резонанс**» ё ҳамовозии маънавиро иҷро мекунад, ки бо боздоштани суръати ҳаракати воқеаҳо (динамикаи суҷа), таваҷҷуҳи хонандаро ба умқи маъно ва моҳияти падидаҳои тасвиршаванда сафарбар менамояд.

Маснавӣ аз рӯи табиати худ дорои суръати хаттӣ (**linear progression**) аст. Қитъа дар ин ҷо ҳамчун як "полюс" ("филтр") ё "резонанс" амал карда, ҷараёни воқеаҳоро муваққатан мутавакқиф мекунад. Ин таваккуф (retardation) имкон медиҳад, ки хонанда аз сатҳи "чӣ шуд?" (суҷа) ба сатҳи "чаро шуд?" (моҳият) гузарад. Ин ҷо резонанс маъноӣ онро дорад, ки

як ҳодисаи хурд дар қолаби қитъа садои баланди фалсафӣ пайдо мекунад. Қитъа дар ин вазъият на танҳо воқеаро тасвир мекунад, балки **аксулсадои** онро дар шуури қаҳрамон ё муаллиф инъикос менамояд. Ин ҳамон "резонанс"-ест, ки ларзишҳои рӯҳии қаҳрамон дар қолаби қитъа мутамарказ шуда, ба хонанда интиқол меёбанд.

Дар баробари ин ҳама, баррасии порчаи болоӣ нишон медиҳад, ки гузариш аз қолаби маснавӣ ба қитъа одатан нишонаи **авҷи эҳсосот (кулминатсияи лирикӣ)** ё нуқтаи гардиш дар сарнавишти қаҳрамон аст. Аз нигоҳи равонӣ, ин усул вазифаи инъикоси ҳолатҳои истисноии рӯҳиро ба уҳда дорад. Дар ин ҷо қитъа ҳамчун василаи **худназоратӣ ва таҳлили ботинӣ (интроспексия)** зухур мекунад; вақте қаҳрамон ба бухрони маънавӣ ё ҳаяҷони шадид дучор мегардад, баёни эпикӣ ҷои худро ба баёни мутамаркази лирикӣ медиҳад, ки таъсири зебоишиносии асарро чандин баробар меафзояд.

Гузариш ба қитъа дар лаҳзаҳои ҳассос, навъе аз **эстетикаи шокӣ ё ҳайрат**-ро ба вуҷуд меорад. Аз нигоҳи сохторшиносӣ (структурализм), ин "шикастани интизорӣ"-и хонанда аст. Хонанда, ки ба ритми пайваستاи маснавӣ одат кардааст, бо тағйири қофия дар қитъа дучор мешавад, ки ин боиси бедор шудани диққати иловагӣ, таъкиди махсус бар аҳаммияти маънавии ҳамон порча, ҷудо кардани "матн дар дохили матн"(text within a text)-ро ҳамчун як воқиди мустақили фалсафӣ ба миён меорад.

Истифодаи қитъаҳо ҳамчун ҷузъи таркибии суҷаи асар ба аёнсозии воқеаҳо ва афзудани бори эҳсосии калом мусоидат намудааст. Таҳлили фаслҳои "Зории Чамшед дар фироки Хуршед" ва "Дидори Чамшед ва Хуршед" нишон медиҳанд, ки муаллиф барои инъикоси ҳолатҳои мутазоди рӯҳии қаҳрамони эпикӣ, аз қабili изтиробӣ ҳичрону нишоти висол аз иқтидори мавзуйву жанрии қитъа бо маҳорати тамом ва мувофиқи мақсад истифода бурдааст. Ин усул на танҳо динамикаи воқеаҳоро таъмин мекунад, балки иртиботи маънавии хонандаро бо ҷаҳони ботинии қаҳрамони эпикӣ мустаҳкам менамояд.

Лаҳзаи ҷудоии ошиқон яке аз муассиртарин бахшҳои асар ба шумор меравад. Вақте ки Чамшед бо ҳазор машаққат ба висоли Хуршед мерасад, даҳолати модари Хуршед (Афсар) ин шодиро ба ғам табдил медиҳад. Дар фасли «**Зории Чамшед дар фироки Хуршед**», Чамшед пас аз дар банд шудани маҳбубааш ва танҳо мондан дар мулки ғурбат, эҳсосоти худро дар қолаби қитъа баён мекунад:

Аз он ҷониб малик чун холи Хуршед
Бидид аз ҷони худ бардошт умед.
Ба дандон мегазид ангушт чун боз
Кабӯтарвор кард аз сарв парвоз.
Фуруд омад ба бурчи моҳрухсор
Ҳамегардид гирди бурчи дайёр.
Ҳамегардиду хун аз дида меронд
Ба зорӣ бар дайёр ин қитъа мехонд:

Алқитъа:

Чу бар ҳудуди ёри ҳабиб бигаштам,
Ки карда буд харобаш ҷаҳон зи бебоқӣ.
Мучовирони диёри харобро дидам
Дар он харобаи харобу шикаставу боқӣ
Ба хоки роҳгузори ҳабиб мегуфтам,
Ки эй ғуломи ту оби ҳаёт дар поқӣ.
Кучо шудат гули ин боғ, шамъи ин маҷлис
Кучо шуд он тарабу айш в-он тарабноқӣ.
Басе аз ин калимоту ҳадис рафту набуд
Дар он манозили хокӣ ба ҷуз садо ҳоқӣ.
Маро, ки манзили он моҳ буд дар дилу чашм
Накард ҳеч тааллуқ ба манзили хокӣ.
Замон-замон ба дилу чашми хеш мегуфтам:
Аё манозила Салмо ва айна Салмоқӣ [7, с.99].

Ин қитъа дар сохтори композитсионии асар ҳамчун ҳолати амиқи равонии қаҳрамони эпикӣ зухур карда, тазоди миёни ормонҳои гузашта ва воқеияти ғочабори ҳозира(ба банд гирифтӣ шудани Хуршед)-ро дар меҳвари «ҷохи Хуршед» ба намоиш мегузорад. Дар он қаҳрамони эпикӣ аз қолаби суннатии «паҳлавони ҷангҷӯ» берун омада, ба як субъекти ҳассоси лирикӣ табдил меёбад. Ин ҳамгариин жанрӣ, яъне вуруди қитъа (унсури лирикӣ) ба боғти маснавӣ (унсури эпӣ) баёнғари дугонагии фитрии шахсияти Ҷамшед аст, ки симои ӯро аз як типӣ якҷабҳа ба характери мураккаби равонӣ иртиқо мебахшад. Ин таҳаввули жанрӣ имкон медиҳад, ки шахсияти қаҳрамон на танҳо ҳамчун нерӯи амалгузор, балки ба сифати субъекти андешавар дар маркази тасвир қарор гирад.

Мисраи охири қитъаи болоӣ бо забони арабӣ омадааст, ки ин падида дар дигар қитъаҳои дохили маснавӣ [7, с.125, с.153, с.165] низ ба мушоҳида мерасад, ки он на танҳо як ороиши забонӣ, балки чун унсури тақвияти эътибори сухан ва ҳулосаи мантиқӣ хизмат кардааст. Забони арабӣ дар шуури адабии он давр бо матнҳои муқаддас (Қуръон ва ҳадис) иртиботи ногузастанӣ дошт. Тағйири забон дар охири қитъа боиси тақон додани зеҳни хонанда мегардад. Ин усул хонандаро водор мекунад, ки аз ҷараёни қиссаҳои бозистад ва ба маъноӣ амиқи сухан, ки акнун бо «забони илму ҳикмат» баён шудааст, тамаркуз кунад.

Қитъаҳо дар маснавии “Ҷамшед ва Хуршед”-и Салмони Соваҷӣ дорои вазифаи равшани поэтикӣ буда, ҳамчун яке аз унсурҳои сохтори матн, бештар барои таъмини тамаркузи диққат ва тақвияти таъсири эҳсосӣ дар лаҳзаҳои муҳими хатти суҷаи дoston истифода мешаванд. Онҳо ба густариши шиддати драматикии асар мусоидат намуда, дар ҷалби эҳсосоти хонанда ба нуқтаҳои ҳассос ва сарнавиштсози асар нақши муассир доранд. Бо ин васила, қитъаҳо дар маснавии мазкур дар механизми коммуникативии матни адабӣ нақши миёнаравӣ бозида, ҷараёни ривояти бадеиро ғаъол мегардонанд ва таъсири зебоишиносии онро тақвият мебахшанд.

Ҷоизи таъкид аст, ки Салмони Соваҷӣ на танҳо дар бахши муқаддимау қисми асосӣ, балки дар қисмати хотимавии маснавии хеш низ аз қолаби жанрии қитъа истифода намудааст. Қитъаи хотимаӣ на танҳо ҳамчун анҷомбахши сухан, балки ҳамчун як санади тасдиқкунандаи хронологӣ амал мекунад. Салмони Соваҷӣ бо маҳорати ҳоси суханварӣ таърихи иншоӣ асарро дар қолаби қитъа ба назм кашада, онро аз доираи як падидаи бадеӣ ба сатҳи маълумоти дорои хусусияти иттилоотӣ-таърихӣ буда, бардоштааст:

Ба расми ҳазрати султони аҳд шайх Увайс,

Ки аҳди салтанаташ бод муттасил ба давом.

Шуд ин рабеи маъонӣ ҷамодиюссонӣ

Сана салоса ва ситтина сабъамиа тамом [7, с.176].

Шоир дар ин қитъа бо зикри номи ҳокими вақт – Шайх Увайси Ҷалоирӣ ва муайян кардани вақти дақиқӣ анҷоми қор, ба асар хусусияти мустанади таърихӣ бахшидааст. Ду байти охири қитъа замони ниҳонӣ шаклгирии асарро бо ишора ба сол, моҳ ва ҳатто ҳолати маънавии эҷод («рабеи маъонӣ») баён менамоянд. Дар ин қитъа Салмони Соваҷӣ соли анҷоми асарро “салоса ва ситтина сабъамиа” баён кардааст, ки ин соли 763-юми ҳичрии қамарӣ мешавад. Ин усули мустақими баёни таърих дар қолаби шумораҳои арабӣ (на моддаи таърих) дар адабиёти он замон ҳамчун воситаи боэътимод барои пешгирӣ аз таҳрифи замони таълифи асар аз ҷониби қотибони баъдӣ истифода мешуд. Агар 763 ҳичрии қамариро ба солшумории мелодӣ баргардон кунем, ба соли 1362 мутобиқат мекунад. Ин замон ба давраи авҷи қудрати Султон Увайси Ҷалоирӣ ва давраи қамолоти эҷодии Салмони Соваҷӣ рост меояд. Шоир дар ин қитъа асари худро «Рабеи маъонӣ» (“Баҳори маъниҳо”) номидааст, ки ин на танҳо санъати ташбеҳ, балки ишора ба шукуфоии фикрии муаллиф дар лаҳзаи анҷоми асар мебошад. Ин ибора тобиши маъноӣ дигаре ҳам дорад. Азбаски моҳи ҷамодиюссонии соли 763 ҳ.к. ба аввали баҳор(март-апрел)-и соли 1362 мелодӣ рост меомад, шоир байни замони тақвимӣ ва офариниши адабӣ пайванди мантиқӣ эҷод кардааст. Дубора зикр шудани номи Шайх Увайс дар қитъаи хотимаӣ (пас аз қасидаҳои мадҳиявии қисмати муқаддима) сохтори асарро ҳалқашакл (*ring composition*) карда, садоқати шоирро ба хонадони Ҷалоирӣ таъкид менамояд.

Шоёни таъкид аст, ки истифодаи қитъа ҳам дар ибтидо (барои мадҳ), ҳам қисми

асосӣ (барои ҳолатҳои ҳассоси ғиноиву равонӣ) ва ҳам дар интиҳо (барои таърих) ба маснавӣ як навъ мутаносибии композитсионӣ мебахшад. Ин нишон медиҳад, ки Салмон ба сохтори зохирии асар ҳамчун як низоми воҳид таваҷҷуҳи махсус доштааст.

Яке аз хусусиятҳои калидии сохтори бадеии асар дар он зухур меёбад, ки муаллиф дар масири ривояти дoston, пеш аз ироаи қитъа, тавассути «**байти гузор**» (**байти робита**) [7, с.65, с.99, с.124, с.131, с.153] хонандаро аз тағйири сабки баён ва вуруди қитъа огоҳ месозад. Ин байтҳо ҳамчун пули маънавӣ хизмат карда, гузариши муътадилро аз чараёни эпикӣ дoston ба фазои лирикӣ эҳсосии қитъа таъмин менамоянд. Чунин шигирди ҳунарий боиси ҳифзи якпорчагии матн ва пешгирӣ аз гусастии ногаҳонии занҷираи идрок мегардад. Чунончи:

Малик меғуфту об аз дида меронд,

Бар ӯ ин қитъа ҳамчун об мехонд [7, с.153].

Дар ин байт ташбеҳи «ҳамчун об мехонд» на танҳо ба равониву салосати қитъа ишора мекунад, балки ҳамоҳангии суҳанро бо ҳолати равонии қаҳрамон («об аз дида меронд») ба вучуд оварда, иртиботи ногустастии мазмун ва шаклро таҷассум менамояд. Ин тадбири ҳунарий собит менамояд, ки қитъаҳо дар низоми бофтори дoston нақши тасодуфиро иҷро накарда, балки бар мабной як **тарҳи дақиқи сохторӣ (низомии таркибӣ)** ва пайванди **инсичомёфта (рехтустувор)** иншо гардидаанд. Чунин равиши нигориш гувоҳи он аст, ки шоир дар чараёни офариниши асар ба таносуби жанрҳо ва ягонагии ҷузъу кулл таваҷҷуҳи хосса зоҳир намуда, ҳар як воҳиди лирикиро ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи маҷмӯи бадеӣ тарҳрезӣ кардааст.

Ҳамчунин Салмон дар ҷои дигар, гузариш аз маснавӣ ба қитъаро бо чунин байти робита баён кардааст:

Лабаш бусиду ширин қитъае гуфт,

Ба гавҳар қитъаи ёкутро суфт [7, с.124].

Дар ин байт шоир тавассути вожаҳои «**гавҳар**» ва «**ёкут**» ба арзиши баланди ҳунарии қитъа ишора намуда, раванди суҳанвариро ба санъати заргарӣ (суфтани сангҳои қиматбаҳо) шабоҳат додааст. Ибораи «**ширин қитъае гуфт**» заминаи эҳсосии хонандаро барои қабули мазмуни дилпазиру латиф омода месозад. Ин гуна омодасозии бадеӣ таъкид бар он дорад, ки қитъа дар низоми эстетикӣ асар ҳамчун авҷи баёни бадеӣ ва ҳулосаи эҳсосии воқеаҳо хизмат мекунад.

Яке аз нишондиҳандаҳои асосии ваҳдати сохторӣ ва композитсионии достони „Ҷамшед ва Хуршед“ дар он зухур меёбад, ки қитъаоти дохилиманзумаи он дар таркиби девони ашъори Салмони Соваҷӣ ба мушоҳида намерасанд. Ин воқеияти матншиносӣ собит менамояд, ки қитъаҳои мазкур маҳсули лаҳзаҳои ҳоси эҷоди маснавӣ буда, бо ҳадафи таҷассуми амиқтари ҳолатҳои равонии қаҳрамонон ва эҷоди танаввуи мусиқӣ маҳз барои ҳамин асар нигошта шудаанд. Чунин равиши ҳунарий аз муносибати бошууронаи шоир ба таносуби жанрҳои лирикӣ ва эпикӣ дар доираи як манзумаи воҳид шаҳодат медиҳад.

Қобили зикр аст, ки ҳамгироии қитъа бо матн маснавӣ танҳо бо ин достони Салмони Соваҷӣ маҳдуд намешавад, балки дар дигар намунаҳои барҷастаи маснависароии ин давра низ ба таври возеҳ мушоҳида мегардад. Аз ҷумла, маснавии «**Меҳр ва Муштарӣ**»-и Ассори Табретӣ низ далели равшани зухури ҳамин тамоюли сохторӣ услубӣ мебошад. Ин тавъамсозии функционалии қитъа бо маснавӣ на танҳо як падидаи тасодуфӣ, балки гувоҳи шаклирии ҷаҳорҷӯби нави поэтикӣ ва сохторӣ дар адабиёти асрҳои XIV-XV ба шумор меравад.

Қитъа дар асари мавриди таҳлил тадриҷан аз мақоми унсури ҳошиявӣ берун омада, ба сифати як воситаи ғайриифодаи маъно ва эҳсос пазируфта шудааст. Қитъа дар композитсияи асар ҳамчун тақвиятбахши эҳсосӣ ва ҳамзамон абзори муассири дидактикӣ хизмат намуда, ба таҳкими ҷанбаҳои равонӣ, ахлоқӣ ва фалсафии дoston мусоидат мекунад. Аз ҳамин лиҳоз, метавон гуфт, ки қитъа дар маснавӣ раҳбарии ишқии ин аҳд ба унсури ногустастии архитекtonикаи матн табдил ёфта, нақши муҳимро дар ташаккули якпорчагии маъноӣ ва таъсиргузори бадеии асар иҷро намудааст.

Қобили таъкид аст, ки дар баробари омезиши жанрҳо, падидаи дигари суннатсitezй – бисёрвазнӣ (“полиметрия”) дар «Чамшед ва Хуршед» низ ба мушоҳида мерасад. Бисёрвазнӣ ин истифодаи авзони гуногун дар як асар аст, ки дар шеършиносии аврупоӣ бо истилоҳи “полиметрия”(аз юнонии бостон *πολυ-*, *πολύς* - бисёр + *μέτρον*- вазн) маъруф аст [16]. Ин низоми вазнии ғайримаъмул, ки аз меъёрҳои классикии жанри маснавӣ берун меистад, ҳамчун нишонаи навҷуии шоир дар сатҳи шакл ва жанр баррасӣ мешавад ва ба густариши имконоти бадеӣ, тақвияти танаввуи мусиқоии матн ва мураккабгардонии сохтори оҳангии асар мусоидат менамояд.

Ҷадвали №2. Таснифоти омории вазнҳои арӯз дар қитъаҳои достони “Чамшед ва Хуршед”

№ б/г	Номи вазн	Шумораи истифода	Басомад
1	Музореи мусаммани ахраби макфуфи маҳзуф	5	25%
2	Ҳазаҷи мусаддаси маҳзуф	4	20%
3	Рамали мусаммани маҳзуф	2	10%
4	Рамали мусаддаси маҳзуф	2	10%
5	Мучтасси мусаммани маҳбуни маҳзуф	2	10%
6	Хафифи мусаддаси маҳбун	1	5%
7	Мунсарехи мусаммани матвии макшуф	1	5%
8	Раҷази мураббаи мураффал	1	5%
9	Ҳазаҷи мусаммани ахраби макфуфи маҳзуф	1	5%
10	Рамали мусаммани маҳбуни аслам	1	5%

Аз 20 қитъаи дар маснавӣ истифодашуда танҳо 4 қитъа(қитъаҳои №4, 11, 12, 17) бо вазни меҳварии дoston — **ҳазаҷи мусаддаси маҳзуф (мақсур)** мутобиқат мекунад, ки ин 20 % аз маҷмуи қитъаҳои дохилидostonро ташкил медиҳад. Ин нишон медиҳад, ки шоир ҳангоми ворид намудани қитъаот кӯшиш кардааст, ки оҳанги якнавохти маснавиро шикаста, фазои нави эҳсосиро тавассути тағйири вазн эҷод намояд. Аз ҷадвали омории авзони қитъаҳои дoston (*ниг. ба ҷадвали 2*) маълум мешавад, ки онҳо дар 10 вазни арӯзӣ суруда шуда, таносуби истифодаи авзон низ гуногун аст. Ин ҳолат далели он аст, ки муаллиф дар истифодаи авзон ба як қолаби ягона маҳдуд нашуда, балки вобаста ба муҳтаво, мақсади бадеӣ ва таъсири маъноӣ аз имкониятҳои гуногуни низоми арӯзӣ баҳра гирифтааст. Ҳамзамон, таносуби истифодаи ин авзон яқсон нест: баъзе авзон бештар ва баъзеи дигар ба таври маҳдуд истифода шудаанд. Ин нобаробарӣ метавонад ба омилҳои чун аҳаммияти мавзуии қитъаҳо, шиддати эҳсосӣ, ё зарурати таъкиди маъноии баъзе бахшҳои матн вобаста бошад. Ба ин тартиб, гуногунвазнӣ дар қитъаҳои дoston на танҳо хусусияти шаклӣ, балки вазифаи муайяни услубӣ ва маъноӣ низ дорад.

Истифодаи нисбатан фаровони баҳри музореъ (25%) дар қитъаоти дохилиманзума амри тасодуфӣ набуда, дорои заминаи равшани услубӣ маъноист. Ин баҳр дар суннати адабиёти форсӣ-тоҷикӣ асосан ҳамчун қолаби мувофиқ барои ифодаи ҳолатҳои эҳсосии нозук — аз қабилҳои розҳои ошиқона, шиква, нола ва эътирози қаҳрамон нисбат ба фалак ва тақдир - шинохта мешавад. Аз ин ҷиҳат, интиҳоби баҳри музореъ бо хусусияти маънавий ва эҳсосии матни дoston ҳамоҳангии комил дорад.

Мутобиқати ин баҳр бо муҳтаво ва мундариҷаи дoston нишон медиҳад, ки муаллиф дар интиҳоби қолаби арӯзӣ ба масъалаи таносуби шакл ва мазмун аҳаммияти ҷиддӣ додааст. Ба ибораи дигар, баҳри музореъ дар ин ҷо на танҳо нақши танзимкунандаи оҳанги шеърро иҷро менамояд, балки ҳамчун унсури муҳимми бадеӣ дар таҳкими таъсири маъноӣ ва эҳсосии қитъаҳо низ хизмат мекунад ва ба амиқтар шудани таҷрибаи ҳунарии матн мусоидат менамояд.

Ин гуногунвазнӣ далели огоҳона вайрон кардани якнавохтии вазнӣ ва падидаи омадани бисёрвазнӣ ҳамчун шеваи ҳунарии мебошад. Дигаргунсозии вазн дар ин ҷо на танҳо

унсури шаклӣ, балки чузъи асосии созукори маъноофаринии матн ва омили муассир дар тақвияти сохтори баёнии он ба шумор меравад.

Истифодаи вазнҳои гуногун дар қитъаҳои мустафид дар «Чамшед ва Хуршед» василаи муассири **инъикоси талотумҳои руҳӣ** ва таҳаввули эҳсосоти қаҳрамонон маҳсуб меёбад. Дар назми классикии форсу тоҷик вазн танҳо як воҳиди оҳангсоз (ритмикӣ) набуда, балки ҳамчун **манбаи маъноофарин ва муҳаррики эҳсос** зухур мекунад. Тағйири вазн дар ин қитъаҳо имкон медиҳад, ки шоир вазъи равонии персонажҳоро дар лаҳзаҳои гуногуни суҷа - аз ҳаяҷону изтироб то сукуту андеша - бо истифода аз **зарфиятҳои мусиқии калом** бозтоб намояд.

Вазнҳои дигар, ки дар қитъаҳои дохилидостон истифода шудаанд, вазифаи маҳсусе доранд: онҳо метавонанд барои ифодаи эҳсосоти муҳталиф ё муносибатҳои динамикӣ байни қаҳрамонҳо кӯмак кунанд. Масалан, вазнҳои мисли хафиф, мунсарех ва раҷаз танҳо якборӣ истифода шудаанд, ки барои эҷоди гуногунрангии оҳанг хизмат мекунанд.

Ҳамин тариқ, баррасии маводи таҳқиқ нишон медиҳад, ки қитъа ба далели чандирии сохторӣ, фишурдагии маъно ва имконоти баланди ифодаи эҳсосӣ тавонистааст ба таркиби маснавиҳои форсӣ-тоҷикии асрҳои XIV–XV ворид гардад. Ин падида дар натиҷаи таҳаввули жанрӣ ва ҷустуҷӯҳои наоваронаи шоирони ин давра дар фанни маснависароӣ ба зухур омада, қитъа дар достонҳои ин давра аз доираи як шакли хурди ғинӣ берун рафта, ба унсури ғаёли созмони сохторӣ ва маъноӣ табдил ёфтааст.

Таҳлили маснавии «Чамшед ва Хуршед»-и Салмони Савачӣ собит намуд, ки қитъаҳо дар ин асар вазифаҳои хоси услубиву таъсирбахшӣ дошта, нақши муҳимми маъноофаринӣ ва сохторсозиро иҷро менамоянд. Дар маснавии «Чамшед ва Хуршед»-и Салмон қитъа дар бахшҳои муқаддима, баёни суҷа ва хотимаи вазифаҳои гуногун - мадҳавӣ, лирикӣ, драмавӣ, фалсафӣ ва иттилоотӣ-таърихиро иҷро менамояд. Ин қорбурд аз мавҷудияти як тарҳи огоҳона ва мутаносиби композитсионии асар дарак медиҳад.

Қитъа дар достони мазкур ҳамчун абзори боздошти муваққатии ҷараёни суҷа(ретардатсия) амал намуда, бо эҷоди “вақти собит” дар дохили нақли динамикӣ, шароити мусоидро барои тааммули амиқи хонанда ва дарки ҷавҳари равонӣ ва фалсафии воқеаҳо фароҳам меорад. Дар ин замина, қитъа вазифаи тақвиятбахши маъноӣ ва эҳсосиро иҷро карда, лаҳзаҳои авҷи драмавӣ ва лириқиро барҷаста месозад.

Ҳамзамон, таҳқиқ собит намуд, ки воридшавии қитъа ба маснавӣ ба зухури падидаи бисёрвазнӣ (полиметрия) мусоидат намудааст. Тағйири вазн ва қофия дар маснавӣ ба василаи вуруди қитъаҳо руҳ дода, гуногунрангии мусиқии матнро таъмин намудааст.

Дар маҷмӯъ, метавон хулоса кард, ки қитъа дар маснавиҳои асрҳои XIV-XV ба унсури ногурастани архитекtonикаи матн табдил ёфта, ҳамчун василаи ифодаи ҳолатҳои гуногуни руҳӣ, тағйироти драмавӣ ва таъкиди нуқтаҳои калидии суҷа, дар ҳамоҳангии эпос ва лирика, суннат ва наоварӣ нақши муассир бозидааст. Ин падида гувоҳи шаклгирии як ҷаҳорҷӯби нави поэтикӣ ва сохторӣ дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ буда, имкониятҳои таҳлили жанрӣ ва поэтикии маснавиро дар адабиётшиносии муосир густариш медиҳад.

АДАБИЁТ:

1. Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои XII-XIV. Китоби дуюм. – Душанбе: Дониш, 1983.-346с.
2. Афсаҳзод, А. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи дуввуми асри XV. Китоби аввал /А.Афсаҳзод. – Душанбе: Дониш, 1987.-264 с.
3. Ёрмуҳаммадзода, Ш. Р. Мулоҳизаҳо оид ба қитъа ва мафҳуми адабии он / Ш. Р. Ёрмуҳаммадзода // "Номаи донишгоҳ" -и Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров, силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ. – 2020. – № 4(65). – С. 103-106. – EDN LGBKTY.
4. Кирмонӣ, Ҳочу. Ҳамса. Таҳия ва тавзеҳи Б.Раҳматов, О.Оқилов ва Ш.Олимова /Ҳочуи Кирмонӣ. – Хучанд: Хуросон, 2017.- 880 с.

5. Максудов, Б. Фахраддин Ироки и его место в истории персидско-таджикской поэзии: автореф. дисс... д-ра филол. наук: 10.01.03 / Максудов Бадриддин. – Душанбе: 2007. – 52 с.
6. Сайфиев, Н. Достонсарони форсу тоҷик дар асри XIV(иборат аз 2 қисм)/Н.Сайфиев. – Душанбе, 1983.-112с.-1 қ.
7. Соваҷӣ, Салмон.Чамшед ва Хуршед. – Техрон, 1348.-208 с.
8. Соваҷӣ, С. Достони «Чамшед ва Хуршед» / Салмони Соваҷӣ; таҳияи матн ва муқаддима У. Казакова; зери назари К. Саидолим; муҳ. масъул Қ. Саттор. – Душанбе: Нашриёти ДДОТ, 2024. – 222 с
9. Тоҷибоев, Ш. Ғ. Ғазали истилоҳӣ дар таркиби маснавиҳои асри XIV ва нимаи аввали садаи XV / Ш. Ғ. Тоҷибоев // "Номаи донишгоҳ" -и Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров, силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ. – 2023. – № 3(76). – С.221-228. – DOI 10.51844/2077-4990-2023-3-221-228. – EDN WMKPVQ.
10. Тоҷибоев, Ш. Ғ. Рубой дар таркибу сужаи “Чамшед ва Хуршед”-и Салмони Соваҷӣ / Ш. Ғ. Тоҷибоев // "Номаи донишгоҳ" -и Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров, силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ. – 2023. – №4(77). – С.248-256. – DOI 10.51844/2077-4990-2023-4-248-256. – EDN VAVIBR.
11. Тоҷибоев, Ш. Ғ. Қасида дар таркиби маснавӣ / Ш. Ғ. Тоҷибоев // "Номаи донишгоҳ" -и Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров, силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ. – 2024. – №. 4(81). – С. 235-242. – DOI 10.24412/2077-4990-2024-481-235-242. – EDN IGAPFO.
12. Тоҷибоев, Ш. Ғ. Омезиши жанрҳо дар маснавиҳои асрҳои XIV-XV / Ш. Ғ. Тоҷибоев // Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. – 2025. – №. 1(102). – С. 60-72. – DOI 10.24412/3005-849X-2025-I-60-72. – EDN TMLEKJ.
13. Холиқирод, Хусейн. Қитъа ва қитъасарой дар шеърӣ форсӣ/ Хусейн Холиқирод. – Техрон, Илмӣ ва фарҳангӣ, 1375.- 508 с.
14. Худоёров Раджабали Сараевич. Газель в маснави: X - XV вв.: диссертация... кандидата филологических наук : 10.01.03 / Худоёров Раджабали Сараевич; [Место защиты: Ин-т яз. и лит. им. Рудаки. АН Респ. Таджикистан]. – Душанбе, 2010.- 165 с.
15. Худоеров, Р.С.Газел в месневи "Лайли и Меджнун" Абдуррахмана Джами/Р.С.Худоеров//Вестник Курган-тюбинского государственного университета имени Носира Хусрава. ” 2014. ” № 3(29). ” – С. 62-68.
16. [https://ru.wikipedia.org/wiki/Полиметрия_\(поэзия\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Полиметрия_(поэзия))

ҚИТЪА ДАР ТАРКИБИ ДОСТОНИ “ЧАМШЕД ВА ХУРШЕД”-И САЛМОНИ СОВАҶӢ

Мақола ба баррасии масъалаи вуруди қитъа ба маснави “Чамшед ва Хуршед”-и Салмони Соваҷӣ ихтисос ёфтааст. Таъкид шудааст, ки қитъа дар раванди омезиши жанрҳо дар назми асрҳои XIV-XV, ҳамчун як шакли хурди лирикӣ ба далели чандирии сохторӣ ва ягонагии мавзӯӣ, ба таври табиӣ ба таркиби маснавиҳои ин аҳд ворид гардидааст. Зикр гардидааст, ки зӯҳури ин падида ба шоирон имкон додааст, ки дар баёни сужа ва ҷузъиёти воқеа фосила гирифта, афкори мадеҳавӣ, ҳулосаҳои ахлоқӣ ва ҳақимонаи ҳудро дар қолаби қитъа баён намоянд ва таъсири эмотсионалии воқеаро тавассути тағйири қофия ва вазн чандин баробар афзоиш диҳанд. Таҳлили қитъаҳои таркиби “Чамшед ва Хуршед”-и Салмони Соваҷӣ нишон дод, ки онҳо вазифаҳои услубиву экспрессивии хос доранд. Ҳулоса мешавад, ки қитъа дар бофти маснавӣ вазифаи **резонанси маъноиро** иҷро намуда, ҳамчун абзори **ретардатсия (боздошти сужа)** хидмат мекунад, ки ин усул бо эҷоди як вақти статикӣ дар миёни ҷараёни динамикии воқеаҳо, заминаи мусоидро барои тааммули амиқи хонанда ва дарки ҷавҳари фалсафии сужа фароҳам овардааст.

Калидвожаҳо: маснавӣ, қитъа, назми форсӣ- тоҷикии асрҳои XIV-XV, Салмони Соваҷӣ, омезиши жанрҳо, суннат, наоварӣ, бисёрвазнӣ

Тоҷизода Шарифҷон Ғайбулло, н.и.ф., дотсенти кафедраи адабиёти классикии тоҷики МДТ “ДДХ ба номи акад.Б.Ғафуров”(Тоҷикистон, Хучанд)

ЖАНР КИТ’А В КОМПОЗИЦИИ ПОЭМЫ САЛМАНА САВАДЖИ «ДЖАМШИД И ХУРШИД»

Статья посвящена исследованию инкорпорации жанра кит’а в структуру поэмы Салмана Саваджи «Джамшид и Хуршид». Отмечается, что в процессе жанрового синкретизма, характерного для поэзии XIV–XV веков, кит’а как малая лирическая форма органично входила в состав эпических произведений благодаря своей структурной гибкости и тематической целостности. Подчеркивается, что использование кит’а в композиционном строе маснави служило средством преодоления линейности повествования, позволяя облекать морально-этическую рефлексию в концентрированную жанровую форму. Подобные вставки усиливали эмоциональную экспрессию текста за счет смены метрики и динамической перестройки ритмического строя. Анализ фрагментов кит’а в структуре «Джамшида и Хуршида» показал, что они обладают специфическими стилистическими и экспрессивными функциями. Делается вывод о том, что в контексте маснави кит’а выполняет роль «смыслового резонанса» и служит инструментом ретардации. Создавая эффект статического времени внутри динамичного повествования, этот прием формирует условия для глубокого размышления читателя и постижения философской сути произведения.

Ключевые слова: маснави(поэма), кит’а, персидско-таджикская поэзия XIV–XV вв., Салман Саваджи, синтез жанров, традиция, новаторство, полиметрия

Маълумот дар бораи муаллиф: Тоҷизода Шарифҷон Ғайбулло, к.ф.н., доцент кафедри таджикской классической литературы ГОУ “ХГУ имени акад. Б.Ғафурова”(Таджикистан, Худжанд)

THE QIT’A GENRE IN THE COMPOSITION OF SALMAN SAVAJI’S POEM “JAMSHID AND KHURSHID”

The article is devoted to the study of the incorporation of the qit’a genre into the structure of Salman Savaji’s poem, «Jamshid and Khurshid». It is noted that within the process of genre syncretism, characteristic of the poetry of the 14-th and 15-th centuries, the qit’a—as a minor lyrical form—became an organic part of epic works due to its structural flexibility and thematic integrity. The author emphasizes that the use of qit’a within the compositional framework of the masnavi served as a means to overcome narrative linearity, allowing moral and ethical reflections to be encapsulated in a concentrated form. These genre insertions enhanced the emotional expressiveness of the text through shifts in meter and a dynamic restructuring of the rhythmic flow (polymetry). An analysis of the qit’as incorporated into the structure of 'Jamshid and Khurshid' reveals that they possess distinct stylistic and expressive functions. The article concludes that within the context of the masnavi, the qit’a functions as a 'semantic resonance' and a tool of retardation. By creating an effect of static time within a dynamic narrative, this technique fosters a space for the reader’s profound reflection and a deeper comprehension of the work’s philosophical essence.

Keywords: mesnevi, kit’a, Persian-Tajik poetry of the XIV-th—XV-th centuries, Salman Savaji, synthesis of genres, tradition, innovation, polymetry

Tojizoda Sharifjon Gaibullo, Candidate of Philological sciences, Associate Professor of Tajik classic literature the department of SEI “KSU named after acad. B.Gafurov” (Tajikistan, Khujand), E-mail: tsharif@mail.ru

УДК: 821.222.8.09

МАҚОМИ КӢДАКОНУ НАВРАСОН ДАР РОМАНИ “САРОӢИ САНГ”: ТАӢЛИЛИ ОБРАЗӢО ВА АӢАММИЯТИ ТАРБИЯВИИ ОНӢО

Тошмамадзода Ф.С.

Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ

Адабиёти бачагона яке аз бахшҳои асосии адабиёт буда, барои кӯдакону наврасон таълиф мегардад. Ин қисмати адабиёт ба таълиму тарбия, ахлоқ, ҷаҳонбинӣ ва рушди афкори кӯдак таъсири амиқ мерасонад. Адабиёти бачагона мутобиқ ба синну соли онҳо бо забони содаю ҷаҳмо офарида шуда, ба мавзӯҳои дӯстӣ, ҳамдигарфаҳмӣ, ҳурмату эҳтиром

ва орзуву ормонҳои кӯдакона бахшида мешаванд. Нависандае, ки бо ин адабиёт сару кор дорад вай бояд ба дунёи кӯдакон ворид шуда, асарҳоро таълиф намояд. Адабиёти бачагона аз чунин жанрҳои адабӣ иборат аст: афсона, ҳикояҳо, шеърҳо, ривоятҳо, зарбулмасалу мақол ва ҳамсоли инҳо. Ҳамаи ин намуди жанрҳои адабӣ бо мазмуну мӯҳтавои панду ахлоқӣ ва тарбиявӣ офарида мешаванд. Ба ин маънӣ доктори илмҳо филолог Абдулназарзода Абдулназар дар мақолае таҳти унвони “Мотивҳои нахустини пайдоиши адабиёти бачагона дар Бадахшон ва баъзе хусусиятҳои онҳо” чунин андешаро изҳор намудааст:

“Осори тарбиявии шоирони Бадахшон, ки аксарияташон аз нигоҳи забон ва ифода сода ва раवонии худ мансуби адабиёти кӯдакона мебошанд, аслан ба ду гурӯҳ чудо намудан мумкин аст. Аввалан, он осоре, ки бевосита ба насихати фарзанд бахшида шудаанд. Яъне аз байти нахустинаш, ки дар он муаллиф ин назмро дар мухотаб ба фарзандаш ҳусни оғоз мебахшад, насихатӣ будани он возеҳ маълум мегардад. Дар мавридҳои дигар, ҳангоми баррасии ягон масъалаи алоҳида муаллиф бевосита ё бавосита аз номи қаҳрамон ё аз номи ҳудаш ба мавзуи ахлоқӣ-тарбиявии хонандаи хурдсол мегузарад. Насимбек Қурбонзода ва Зебо Алихонӣ дар мақолаи “Дар фазои беғубори кӯдакӣ”, ки ба осори бачагонаи Мирсаид Миршакар бахшидаанд, дар масъалаи наздик будани осори панду ахлоқӣ бо мавзуи тавсифӣ ибрози фикр мекунанд: “Мазомине, ки дар онҳо як нуқтаи ахлоқӣ ё тарбиятӣ бошад, ба дастаи ашъори тарбиятӣ дохил мегардад. Албатта, мумкин аст, мазомини васфӣ ҳам бо нуқтаи ахлоқӣ ё тарбиятӣ ҳамроҳ бошад, аммо чун қасди шеър бештар тавсиф аст, мазмун муқаддамтар аст. Дар ин ҷо низ бар асоси қасди ғолиби шеър онҳо дар ин даста қарор дода шудаанд” [1, с. 63].

Дар осори адибони Бадахшон ба кӯдакону наврасон бахшидашон мавзӯҳои тарбиявӣ ахлоқӣ ва панду андарзӣ зиёд буда, ҷӣ дар осори хаттӣ ва ҷӣ дар осори шифоҳӣ ба назар мерасанд. Ин усул аз даврони пеш сурат гирифта, то замони мо омада расидааст. Яъне барои кӯдакон дар ҳама хонаҳо калонсолон қиссаи ривоятҳои меҳонданд ё нақл мекарданд, ки дар онҳо қаҳрамонони таърихӣ нақши асосиро мебозиданд, ки ҳамеша барои халқу диёри ва ҷомеаашон аз ҷони худ мегузаштанд. Онҳо аксари вақтҳо он афсона ё ривоятҳои нақл мекарданд, ки дар онҳо пирӯзии некӣ бар бадӣ, адолат бар беадолатӣ, ростӣ бар дурӯғгӯӣ, рушанӣ бар торикӣ ва ҳамсоли ин гуна мавзӯҳои меғуфтанду фарзандонашонро бо ин равиш тарбия менамуданд. Барои мисол:

“Масъалаи дигари рӯзгори мардум аз замони хеле қадим, ин саховатмандиву нақорӣ буд, ки дар тамоми дунё бо номи Ҳотами Той пайвастагӣ дошт. Мардуми Бадахшон низ бо вучуди аз маркази тамаддун дар канор буданашон, роҷеъ ба саховатмандӣ, ки бештарашон вобаста ба Ҳотами Той буданд, ривоят меғуфтанд. Ин қабил ривоятҳо фарҳанги гузаштаи халқро нишон медиҳанд” [4, с. 123].

Нақли ривоятҳо, ки қаҳрамонашон Ҳотами Тойро интиҳоб мекарданд, ба кӯдакон саховатмандию нақориро ба кӯдакон меомӯхт. Ё ин ки онро бо мақол барои кӯдакон мисол меоварданд. Чунончӣ: “Ингор муъҷизае рух доду кӯҳҳои сарбагардуну дараҳои бесарубун дар як турфатулайи нопадид ва замин чун дили Ҳотами Той кушод гардида бошад” [10, с. 74-78].

Ҳамаи ин жанрҳои адабӣ дар худ хусусияти панду ахлоқӣ ва тарбиявӣ дошта, барои насли наврас хеле лозиманд. Ва оиди ин масъала ҳамаи адабиётшиносон тадқиқотҳои илмиро гузаронида истодаанд ва алоқамандии адабиёти хаттӣ ва адабиёти шифоҳиро пайваста таъкид менамоянд:

“Адабиёти шифоҳии миллати тоҷик аз қабилҳои афсона, рӯбиёт, панду ҳикмат шоирӣ ва зарбулмасалу мақолҳо дар зиндагии маънавии мардум ҷойгоҳи муҳимме дорад. Ҳар як панду андарз дорои фаслсафайи худ буда, инсонро ба пиндору гуфтору рафтори нек меҳру муҳаббат, инсондӯстӣ, саховатмандӣ ва худшиносӣ раҳнамоӣ мекунад. Зарбулмасалу мақолҳо баёнгари арзишҳои ахлоқӣ ва миллии буда, дар тӯли таърих забону фарҳанги миллиро ривочу раванқ додаанд” [2, с. 10].

Ҳамин гуна осори адибони Бадахшон пайваста барои кӯдакону наврасон таълиф мешаванд, ки яке аз онҳо романи “Саройи санг” – и Ато Мирҳоча мебошад. Романи

“Саройи санг” – и Ато Мирхоҷа дар замони даврони истиқлол ва дар доираи адабии адибони тоҷик яке аз шинохтатарин ва дилбохтатарин асари аҳли ҷомеа пазируфта шуд. Муаллиф дар пайравӣ ба суннату анъанаҳо ва таърихи гузаштаи мардуми Кӯҳистон Бадахшон, ин романи таърихиро ба қалам додааст. Аз як ҷиҳат агар, асар таърихӣ бошад, аз ҷиҳати дигар асари панду ахлоқӣ ва тарбиявӣ мебошад. Дар ин асар нақши наврасону кӯдакон хеле меҳварӣ буда, онҳо ҳамчун ояндаи дурахшони ҷомеа шуморида мешаванд.

Оиди муҳимияти ин асар барои насли наврас доктори илмҳои филологӣ Қаландариён Ҳоким Сафар дар мақолае бо номи “Саройи санги Ато Мирхоҷа- нишон аз ному нанги мо” чунин ибрози ақида намудаанд:

“Бузургии осори бадеӣ дар он аст, ки ба насли наврас ин имконро медиҳад, ки на танҳо гузаштаи худро биёмӯзад, балки яққоя бо қаҳрамонон пастиву баландиро аз сар гузаронанд, ақидаҳо, эҳсосот, характерро ташаккул диҳанд, муҳаббатро ба зебӣ бедор кунанд, омодагии мубориза барои пирӯзии хайру хубиро бедор намоянд. Аз ин рӯ, асари хуб ҳам аз назари хонанда он аст, ки муносибат ба ҳаётро дар вучудааш тағйир медиҳад” [3, с. 4].

Нақши кӯдакону наврасон дар образҳои мусбат офарида шуда, ҳамчун рамзи росткорию ростқавлӣ ва бегуноҳиро дарҷ мекунанд. Кӯдакон ва наврасон дар роман ба воқеаҳои ҷомеа бо нигоҳи кӯдакона, яъне содда ва ҳақиқӣ назар мекунанд. Зеро онҳо ҳанӯз ба мушкилиҳои замони худ сарфаҳм намешуданд, чунки он мушкилоте, ки дар он вақтҳо ба сари мардуми Кӯҳистони Бадахшон мисли жола борида, калонсолон онро ҳазм карда натавонистанду ба фикри кӯдакон вай ғайри қобили қабул буд.

“Мирзоазиз, ки дар болои дарахт тут меҳӯрд, бобояшро дида, фарёд зад:

- Бобочон, омад, чи хубе! – ва худро ба замин партофта, ба пешвозаш давид. – ба ту чӣ шуд, бобочон? – авзои парешон ва қомати якбора ҳамидаи бобо хушҳолии набараро дарзамон нопадид сохт.

Ҷаҳонгир даст ба сари наберааш бурда, онро силакунон гуфт:

- Бачам, бобот пир шуд” [5, с. 6].

Дар мисоли оварда шуда, эҳсосоти кӯдак оварда шудааст. Вақте, ки кӯдак бобояшро аз дур мебинад, аз хушҳолӣ аз болои дарахт паридида ба пешвозаш давид, аммо вақте, ки ҳолаташро мебинад дарҳол ғамгин мешавад. Зеро эҳсосоти кӯдакону наврасон хеле нозук мебошад. Кӯдакон бо атрофиён хушбахтанд, агар атрофиён хушбахтанд ва ғамгинанд, агар атрофиён ғамгинанд. Ва ҳамаи ин ба ҳолати рӯҳии кӯдакону наврасон таъсири манфии худро мерасонад. Гарчанде Мирзоазиз хурд ҳам буд, аммо беҳолии бобояшро дида, рӯзҳои мотами амакаш Маҳмадазизро ба ёд овард ва фикр кард, ки бобояш ҳам мемурад. Ин тарс тамоми бадани кӯдакро фаро гирифт.

“Мирзоазиз аз ҳоли бобояш саҳт тарсида, гумон кард, ки ӯ ҳам мисли падару амакаш мурд. Домани гирияро сар дода буд, ки қозӣ гуфт:

Мирзо, бачам, ғавғо накун, бобот зиндаву саломат аст, зуд об биёр!

Мирзоазиз ҷониби ҷӯй давид ва дар кӯзачае об овард. Қозӣ ба ҳамроҳонаш ишора кард, ки берун бароянд. Вақте ки онҳо айвонро ҳолӣ намуданд, ӯ бо биге(– пиёлаи сафолӣ) ба Ҷаҳонгир об нӯшонд ва нимшунаво ба хондани ояе аз Қуръон шурӯъ кард. Мирзоазиз бо ҷашмони пурашк ба ҷеҳраи аз ғояти пирӣ ҷӯкидаву беранги қозӣ Давруқ нигоҳ карда, манзараи рӯзи ҷанозаи амакаш пеши назар паидид омад” [5, с. 7].

Ҳама вақт воқеаҳои тасвиршудаи роман барои кӯдакону наврасон мувофиқат намекунанд, зеро дар мулк, ки муборизаҳои пай дар пай ва беадолатиҳо бераҳмиҳои замони ҳукмфармо бошанд, он макон барои кӯдакон созгор нест. Дар ҷойе, Ато Мирхоҷа чунин тасвирро нишон додааст:

“Аз замоне Мирзоазиз худро шинохтааст, дар деҳаашон Баҳшор, ки қалъаи Баҳрпанҷа дар он ҷо воқеъ аст, зуд-зуд задухӯрде, бедодгарие, кашмакаше рӯй мебуду падару бобояш дар онҳо иштирок мекарданд. Ақли Мирзоазиз ҳеҷ намегирифт, ки барои ҷӣ одамон ҳамдигарро мезананд, ҳақорату дашном медиҳанд, ҳатто мекушанд. “Ба ин калонсолон ҷӣ намерасад?”, - суол мебуд ба худ кӯдаки дунёбеҳабар ва ҷавобе наёфта, боз аз пайи

машғулиятҳои тифлияш дунёро фаромӯш мекард. [5, с. 9].

Ин мисоли болозикр чизеро нишон медиҳад, ки ба дунёи кӯдакон хеле нофаҳмо ва воҳиманок мебошад. Онҳое, ки бо чунин ҳолатҳо рӯ ба рӯ мегарданд, ба маънои он сарфам нашуда, бо ин гуна саволҳо зехни худро машғул мекунанд, аммо ҷавобашро намедонанд. Ва агар аз калонсолон мепурсиданд, аз сабаби дар ваҳшат наафтодани фарзандони худ бо ҷавобҳои содаву кӯтоҳ ва нопурра ба онҳо посух медоданд.

Дар роман кӯдакон мисли шохидони ҳақиқӣ нақш дошта, баъзе образҳои хурдсол рафтори калонсолонро мушоҳида мекунанд ва бе ягон тарсу ҳарос ҳақиқатро меғӯянд. Яъне кӯдак он чизеро ки мебинад бе ягон шаку шубҳа онро баён менамояд. Ва ин гуна образҳо онро нишон медиҳанд, ки чӣ хел кӯдакон қодир ҳастанд, воқеиятро софу беғараз дарк кунанд. Аксар вақт ба калонсолон саволҳои медиҳанд, ки онҳо аз додани ҷавоби дуруст ба онҳо худдорӣ мекунанд.

“Як рӯз духтари ҳамсояшон – амаки Мирҳазорро ду марди порсигӯ аз хонашон базӯр кашола карда бурданд. Ба саволи ӯ модараш кӯтоҳак чунин ҷавоб дод:

- Гулбегимро барои бадахшиҳо улчакӣ (навдае, ки бо он қадӣ наврасонро чен мекарданд) карданд.

Ва тамом, на шарҳе, на тафсире.

Ин бадахшиҳо кистанд, ки бачаҳои мардумонро бидуни пурсише мебаранд? Мирзоазиз мешунид, ки на танҳо духтарон, балки писаронро ҳам амон намедодаанд. Онҳо бачаҳои мардумро барои чӣ ин қадар ҷамъ мекарда бошанд? Барои чӣ мардҳои бузбалаи деҳаашон пеши роҳи он бедорро намегиранд?” [5, с. 9-10].

Бо чунин ҳодисаҳо рӯ ба рӯ гардидани кӯдакону наврасон хеле даҳшатовар будаанд. Онҳо ба худ саволҳои гуногун медоданду аммо ҷавобашонро ҳеҷ намеёфтанд. Ва агар аз атрофиён ҳам пурсиданд, ҷавоби қанеъкунамдаро нагирифтаанд. Лозим ба гуфтан аст, ки дар асар манзараҳои ҳам тасвир гардидаанд, ки кӯдакон бо қуввату тавонии худ тавонистанд худро муҳофизат намудаанд. Буданд кӯдаконе, ки нерӯи худододӣ доштанд ва аз ҳар душворӣ худро наҷот медоданд. Боре ба ҳамин ҳолат Мирзоазиз ҳам дучор гардид, ки як нафар меҳост ӯро улчакӣ кунад, вале комёб нагардид:

“Мирзоазиз, ки аз ғолиб омадану таъриф шунидан дар пеши бачаҳо шерак шуда буд, ба ҳар нишаст. Мард зуд савор шуду харро давонд. Деҳа ба охир расид. Хар ба дашти беодам баромад, вале мардак гашти онро сушт намекард. Дили Мирзоазиз таҳ кашид. Хост лаҷоми харро бикашад, аммо мард ба дастҳояш заду харро тезтар ронд. Баракс, бачаро ба синаи худ ҷафс кард, ки наҷунбад. Мирзоазиз яқин кард, ки мард ӯро дуздиданист. Хар ду дасташро боло бурду ба гардани мард ҳалқа кард ва аз ҳавли ҷон ҷунон зӯре зад, ки хар ду аз болои хар сарозер шуданд. Мирзоазиз рост болои синаи мард афтид ва зуд бархосту роҳи гурезро пеш гирифт. Ба деҳа расид, ки модару амаки ҳаросон дучораш омаданд.

- О ҷигарам, Мирзои азизам, ҷонам ба қурбонат, туро кучо бурданд?

Мирзоазиз аз шиддати ҳаяҷон ишорае ҷониби дашт кард ва худро ба оғӯши модар зад.

Рӯзи дигар хабар омад, ки он ҳаракӣ барои шох писарону духтарони наврас мечустааст. Ҳангоми аз хар афтидан сараш ба санг зада, аз ҳуш рафтааст” [5, с. 11].

Ин гуна ҷасуриву далериро на ҳар як кӯдак дорад. Аммо Мирзо, ки ҳудаш аз оилаи қаҳрамонони давр буд, чунин ҷуръатро дошт, ки аз дасти он марди дузд роҳи ҳалосиро пайдо намуду аз дасташ фарор кард. Ҳама аз ин кори кардаи ӯ дар ҳайрат монданд, ки чӣ хел як кӯдак марди ба он гундагиро аз хар афтонда худро наҷот дод. Нависанда дар ин лаҳза кӯдаконро ба он раҳнамун месозад, ки аз ҳар мушкилот одам роҳи наҷот дорад ва агар талоши бештареро ба ҳарч диҳад, чораи онро дармеёбад.

Айёми кӯдакӣ яке аз марҳилаҳои хеле ширини ҳар як фард буда, онро бояд дар муҳити солим ва осоишта гузаронд, вале дар замони ҳукмронии шохони қатаған фарзандони мардуми Кӯхистони Бадахшон як рӯзи хушро ҳам, надида будаанд. Баръакс, ҳамеша даргири мушкилот ва беадолатиҳои амалдорон буданд. Подшоҳон ба оқибати корҳои худ фикр ҳам намекарданд. Онҳо ҳатто барои ғайдаю даромади худ кӯдакону наврасони мардумро базӯр гирифта, ё мефурӯхтанд ё барои қатл мефиристоданд. Дар ин

бора дар роман ҳодисаи ба қатл расондани Сарвиноз ва гирифтани духтараш Гулнозро Ношак ба духтархондагӣ. Муаллиф ин ҳодисаро бо як дарду ранҷ тасвир намудааст. Сарвинозу духтарашро бо ҳукми шоҳ бо баҳонаи ба Хуф рафтан, аз дарбор ронда мешаванд ва бояд ҳар дуяшро дар роҳ Ханҷартило ва Ношак ба ҳалокат бирасонанд. Ва онҳо бо маслиҳати ҳамдигар Сарвинозро кушта, духтарашро Ношак ба худ мегирад, чунки вай фарзанддор шуда наметавонист. Ин кори хеле бераҳмона аз тарафи шоҳ ва одамони вай буд. Ин ҳама зулм болои мардум овардан кам набуд, акнун кӯдакро аз модараш ҷудо карда, модари бечораро ба ҷарӣ мепартофтанд. Нависанда ин ҳодисаи талхи ҷудо кардани кӯдак аз модарашро ба таври зайл нақл мекунад:

“Афсару навкар бо ҳамин маслиҳат ба назди Сарвинозу духтараш омаданд. Модар ба Гулноз кулчаву мавиз меҳӯронд. Гулноз сар ба синааш гузошта, бо муҳраҳои гарданаи бозӣ мекард.

- Бародарон, то Сарез чӣ қадар роҳ мондааст? Гулноз бетоқат шудааст.

- Якрӯза роҳ монд, валъамат, - ҷавоб дод Ханҷартилло. – Ҳоло бояд аз парин ба саломат гузарем. Аввал туву Ношак бо аспаш, баъд ману Гулноз бо аспҳои туву ман.

- Не духтарамро бо худ мегирам, вай бе ман метарсад.

- Валъамат, мо намедонем, ки пулҳо дар ҷи ҳоланд. Ҷони кӯдакро ба хатар гузоштан чӣ лозим? Шумо вақти гузаштан пулҳоро месанҷед. Хатаре бошад, ба мо мегӯед. Агар набошад, ману Гулноз ҳам мегузарем.

Сарвиноз дид, ки ҷашмони духтараш аз таъсири хоб мурғак рафтаанд, розӣ шуд:

- Ин хел бошад, ма, дар бағалат бигир. То мо мегузарем, ки каме хоб ҳам мекунад.

Модар Гулнозро ба Ханҷартило доду аз ду ҷашмаш бӯсид.

Гулноз нимбедор гуфт:

- Наник, ту кучо мелавай?

- Ман дур намеравам, ширинакам.

- Дур нал... – духтар давоми гапашро ба забон наоварда, хобаш бурд” [6, с.12-13].

Муаллиф дар ин сюжет, бераҳмии шоҳони қатағанро тасвир намуда аст, ки то чӣ дараҷа бераҳму бешавқат буданд, ки ҳатто ба кӯдакон ҳам раҳм намекарданд. Давоми ин матн боз аз ин ҳам даҳшатовартар аст, яъне дар байни пул Ношак тавре рафтор мекунад, ки Сарвиноз пай мебарад, ки ўро куштанинд, аммо коре карда наметавонад. Ношак бо аспаш коре мекунад, ки Сарвиноз таодулашро аз даст медиҳаду ба он чуқурӣ меафтад. Ин ду нафар бошанд, духтарчаашро гирифта ҷониби Рӯшон раҳсипор мешаванд.

Кӯдакон дар равандҳои гузариш қарор доранд. Яъне аз кӯдакӣ ба давраи наврасӣ ва баъд калонсолӣ. Дар роман бошад, онҳо бо воқеаҳо ва беадолатиҳои даҳшатовар рӯ ба рӯ мешаванд, ки ба ояндаи онҳо таъсири манфӣ мегузорад. Ин сюжетҳо онро нишон медиҳанд, ки чӣ тавр муҳити иҷтимоӣ таъсири худро ба шахсияти онҳо мерасонад. Нависанда ин масъалаҳоро тавре тасвир намудааст, ки бояд аз онҳо хулоса бароварда шаваду барои кӯдакону наврасон муҳити солим ва тарбияи дурустро ба роҳ монем, то ки таъсири ҷомеа ба ояндаи кӯдакону наврасон нарасад. Зеро умеди ояндаи дурахшон дар дасти кӯдакону наврасон аст. Барои ҳамин мақоми онҳо дар романи “Саройи санг” нақши асосӣ доранд, зеро кӯдакону наврасон пайвандгари имрӯзу фардо ва муаррифгари арзишҳои ахлоқии ҷомеа мебошанд. Дар асар ба ҳамаи паҳлуҳои ҳаёти кӯдакон диққат дода шуда, нависанда барои набудани ҷойи бозӣ барояшон чунин сатриҳоро овардааст:

“Бачаҳои масти айёми шабоб ҳам дигар дар деҳа ҷуфтаку частухез зада наметавонистанд. Ба ҷойи онҳо дар киштаву боғ анвоъ-анвоъ ғаллаву алаф, меваву сабзавот хандаву бозӣ мекунанд. Онҳо ба баҳонаи пойдани барра-бузғола ба даштҳо рӯ меоваранд. Дар ин ҷо касе пишакашонро пиш намегӯяд. Ба ҳар тараф, ки дилашон мекашад, медаванд, ба ҳар бозие, ки меҳоҳанд, машғул мегарданд. Вақте аз давидан дар регзорон дурушт хаста мегарданд, меҳезанд ба сояи харсангҳо. Дам мегиранду дар ин ҷо ҳам ором намешинанд: калакбозӣ (бозиест монанд ба “Лелак лелаки бобо”) мекунанд. Ва бачаи бойдодаро парӯ хобонда, муштҳои худро бар тахтапушташ рӯи ҳам гузошта, “Тир чи мутак?” – гӯён

мепурсанд. Бачаи парӯхобида, албатта, аз кучо медонад, ки дар байни чандин мушти болои ҳам ниҳода, мушти кадоме аз рафиқонаш аз ҳама болост. Посухи нодуруст медиҳаду дар боло мекӯнад: бачаҳо, фаразан, мекурсанд: “Пишакро дӯст медорӣ ё мушакро?” Вай агар “пишак” гӯяд, ханҷолаш мекашанд, агар “мушак” гӯяд, дандонаш мезананд; ё мекурсанд, ки “Корди ошро дӯст дорӣ ё хонтахтаро?” Агар “корди ош” гӯяд, “реза-реза” мешаваду агар “хонтахта” гӯяд, дар тахтапушташ “нон рост мекунад”. Ба ҳамин тариқа, то шунидани ҷавоби дуруст ўро ҳай азоб медиҳанду ҳай лаззат мебаранд! Ва гушна ҳам шаванд, бисёрашон ба хона ҳам барнамегарданд” [7; с. 98].

Дар ин давраҳои мудҳиш дар Кӯхистони Бадахшон на ин ки кӯдакон, балки калонсолон ҳам аз ҳаёти солим ва муҳити солим хеле дур буданд. Чунки онҳоро намегузоштанд, ки дар муҳити ором умр ба сар баранд. Аз болои онҳо чӣ қадар зулму ноҳақиҳоро раво медонистанд. Ҳамаи ин ба ҳолати рӯҳӣ ва ҷисмонии кӯдакону наврасон бе таъсир намонд:

“- Ҳамаатон лозимед, гуфт он мард ва амр дод: - Пеш дароед! Зуд бошед!

Навқарон дасти мардонро баста, ба қонуни кӯдакон фармуданд, ки чизу чораи аҳли қорвонро ба аспҳо бор кунанд” [5, с. 314].

Албатта ҳамаи ин ҳодисаҳо ба ҳолати рӯҳии кӯдакону наврасон таъсири амиқ гузошт. Чунки бо ҷашми худ дидани ҷунин ҳодисаҳо барои як кӯдак хеле ваҳмангез буд. Дар баробари ин ҳама зулму ситам, дар пеши кӯдакон онҳоро таъна ба бечорагӣ ноқарандон мезаданд. Ба ҳамаи ин нигоҳ нақарда, онҳо мекушиданд, ки мавқеи худро дар ҷомеа пайдо кунанд.

Яке аз хусусиятҳои дигари роман дар он таҷассум мегагард, ки наврасон дар рафти воқеаҳо ба муқобили бедодгарии шӯҳрон баромада, худ ва атрофиёро ҳимоя мекунад. Ин авзоъ онро аён мекунад, ки наврасон ба қувва ва нерӯи ҷавонии меҳандӯсту меҳанпараст боварӣ дорад. Ва онҳоро бо як маҳорати баланди эҷодкорӣ ва бо истифода аз калом бадеъ тавре тасвир намудааст, ки ҳодиса гӯё дар пеши назаратон рух дода истодааст:

Муаллиф ҳангоми офаридани як романи таърихӣ тамоми паҳлуҳои ҳаёти мардуми Шӯғнонро ҳамаҷаҳади омӯхта, ҳар як сухан ва каломро бо истеъдоди баланди ниғорандагӣ ҷо ба ҷо намудаанд. Асосан вай ба ҳаёт ва рӯзгори кӯдакону наврасон дар замони ин нобасомониҳо ва носозгориҳои замон диққати махсус дода, дар романи мазкур хеле нозуқназарона ва диққатбиниона ба қалам гирифтааст. Дар баробари зиндагии мушкилашон доштан, кӯдакони ин минтақа меҳостанд, соҳиби маълумот ва хатту савод гарданд. Аммо аз сабаби душвориҳо ва монеаҳои беруна нагузоштанд, ки ҳамаи кӯдакон соҳиби илму маърифат гардида, дар оянда як шахси муҳим барои ҷомеа хизмат намоянд. Гарчанде, дар он давра мактаб вуҷуд надошт ва лавозимоти мактабӣ ҳам пайдо кардан хеле душвор буд. Вале нафароне пайдо мешуданд, ки дар хонаҳои барои якҷанд нафар дарс медоданду ҳалос. Яке аз ин шахсони барӯманди ин диёр Мулло Хишол буд, ки дар хонаи худ барои якҷанд нафар аз ҳисоби худаш дарс медод. Вай шогирдонашро бо қоғазу қалам ва китоб таъмин намуда, онҳоро соҳибмаълумот гардонид. Ин қораш яке аз қадриҳои Мулло Хишол буд, ки дар он замон мудҳиш бе ягон тарсу ҳарос барои кӯдакон илми замонро таълим медод:

“Вай танҳо 14–нафар шогирд дошт ва онҳо ҳам синну соли гуногун доштанд. Ў ҳамеша пеш аз ҳозир шудани шогирдонаш маводи дарсии худро омода мекард. Вақте ки шогирдонаш ба наздаш меомаданд, муаллим онҳоро мувофиқи солаш ба гурӯҳҳо ҷудо карда дарс медод. Шогирдони ӯ фарзандони сарватмандон буданд ва онҳо бо лавозимоти дарсӣ таъмин буданд. Ва ин як сабуки барои муаллим буд, зеро давраи мушкилу сангине буд, барои таъмини шогирдон ба қоғазу қалам ва китоб. Қори устод танҳо ба онҳо тарзи хондан ва навиштанро ёд додан буд. Тарзи дарсдиҳии муаллим Мулло Хишол ҷунин буд: «... Дар муддати як сол ба онҳо хондану навиштани ҳуруфро ёд медод. Соли дуюм кӯшиш мекард, ки онҳо навиштану хондани ҳар гуна матнҳои осонфаҳмро, ки худ аз осори Саъдӣ, Фирдавӣ, Атторм, Румӣ, Ҳофиз, Саной ва Носири Ҳусрав интихоб мекард, омӯзонд. Дар соли савум ба «Ҳафтияк» мегузашт ва ду соли дигар шогирдон сураҳои Қуръонро аз бар

мекарданд. Дарси ҳисоб ҳам дошт. Он бо омӯзондани чор амал ба охир мерасид. Дар чор сол мактаб хатм мешуд...» [8, с. 244].

Ба ғайр аз Мулло Хишол ба омӯтани илму дониши замон ба насли наврас яке аз чехраҳои дигари шинохтаи ин сарзамин Сайид Фаррухшоҳ будаанд, ки вай ҳам баҳри соҳибилм ва саводнок кардани фарзандони хеш кӯшишҳои зиёде намудаанд. Аммо онҳо на ҳама касро барои шогирдӣ қабул мекарданд. Бештари шогирдонашон аз аҳли авлоди ҳудашон буданд. Ва онҳо барояшон аз илмҳои илоҳӣ дарс медоданд. Ва ин афкорро нависанда Ато Мирхоча дар романи мазкур чунин тасвир кардааст:

“Маҳз дар ин вазъи сиёсии мулки Шугнон мардум ба чунин раҳнамое мисли пир Сайид Фаррухшоҳи донишманду сиёсатмадор, шоир ва пешвои мазҳабӣ ниёз доштанд. Зеро дар замони ҳукмронии шохони Шугнон чӣ вазъи сиёсӣ ва чӣ вазъи адабии мардум хело душвор буд. Халқ натавонист осуда зиндагӣ кунад ва фарзандонашон мисли дигар манотик натавонистанд ба мактаб раванду соҳиби илм гарданд. Танҳо касоне, ки соҳиби пулу сарват, унвон ва мартабаҳои давлатӣ буданд, тавонистанд фарзандонашро соҳибилм гардонанд. Аммо мардуми одӣ натавонист, чунки шароити муҳайё кардани лавозимоти дарсӣ ҳам надоштанд. Агар ҳуди Сайид Фаррухшоҳро гирем, вай писари калониашро ба хусури худ, ки бо номи Сайидчаъфари донишманду оқиле маъруф буданд, барои таълиму тадрис доданд. Сайидчаъфар ҳар сол дувоздаҳ нафар шогирд мегирифт барои онҳо таълим медод. Дар қатори онҳо писари Сайид Фаррухшоҳ низ дар наздаш илм меомӯхт. Бобояш аз дониш ва маҳоратҳои наберааш хеле қаноатманд буд. Писари хурдиашро бошад ҳуди Сайид Фаррухшоҳ илмҳои замонро таълим медод. Ҳар дуяшон дар илми замон назир надоштанд. Яке аз дигаре олимтару донотар ва волотар сухан мегуфтанд. Боре домоду хусур бо ҳамдигар вохӯрданд ва бо шеър ҳамдигарро хушомадгӯӣ карданд ва пас аз қироати Сайид Фаррухшоҳ, Сайидчаъфар ба Юсуфалишоҳ (писари Сайид Фаррухшоҳ) хитоб кард:

“ - Таваҷҷуҳ кардӣ?

- Оре, - ҷавоб дод писар, - ҳатто дар ёдам нишаст.

- Ку бихон, нобоварона хоҳиш кард падар.

Юсуфалишоҳ ҷашмонашро пӯшида, дақиқае абёти шунидаро дар зехнаш гардон намуд ва айнан, бидуни ғалате, бозгӯфт. Сайид Фаррухшоҳ бо ҳайрат даст бар сараш гузошт ва гуфт:

- Барака ёб, писарам, боракаллоҳ! – Ва ба Сайидчаъфар миннатдорона нигарист. – Дар оҳонӣ аз ман бамаротиб бехтар будай” [9, с.113].

Гарчанде замони душвор буд барои мардум, аммо онҳо аз ояндаи фарзандони худ дар канор нанишастанд. Ба ҳар воситае, ки тавонистанд барои фарзандони худ илми замонро гуфта додаанд.

Нависанда Ато Мирхоча дар асари мазкур муносибати калонсолон бо кӯдакон ва наврасон низ бисёр ҷизҳоро аён мекунад. Муаллиф нишон додааст, ки агар ҷомеа сахтгир бошад, кӯдакон ва наврасон ё шикаст мехӯранд ё ғолиб меоянд. Ва агар дар ҷомеа дигаргуниҳои кулӣ ба амал меоянд, онҳо ба шахсиятҳои қавӣ табдил меёфтанд.

Хулоса, муаллиф Ато Мирхоча дар романи таърихӣ “Саройи санг” ҳаёти иҷтимоӣ ва таърихӣ мардуми Кӯхистони Бадахшонро дар нимаи дуҷуми асри XIX бо маҳорати хеле хуби офарандагӣ ба тасвир кашидааст. Дар романи мазкур кӯдакону наврасон чун сутуни муҳими ҷомеа ва ворисони суннатҳои миллӣ муаррифӣ мешаванд. Нависанда ба воситаи образҳои онҳо муҳити зист ва рӯзгор, душвориҳои зиндагӣ, тарбияи маънавӣ ва ташаккули ҷаҳонбинии насли наврасро нишон медиҳад.

Нақши кӯдакону наврасон дар роман ҳамчун рамзи умед, ояндаи миллат ва ҳифзи арзишҳои фарҳангии миллӣ баромад мекунад. Дар рафти воқеаҳо онҳо таҷрибаи зиндагӣ меомӯзанд, бо мушкилоти замон дучор мешаванд ва марҳила ба марҳила ҳамчун шахсиятҳои мустақил ташаккул меёбанд.

Ҳамин тавр, метавон гуфт, ки образҳои кӯдакону наврасон дар романи «Саройи санг» барои ошкор намудани ғояҳои асосии асар – ватандӯстӣ, озодихоҳӣ, матонат ва

идомаи наслҳо аҳаммияти калон доранд. Муаллиф тавассути онҳо нақши тарбия ва таъсири муҳити иҷтимоиро дар ташаккули инсонии комил нишон дода, арзиши насли ҷавонро дар пешрафти ҷомеа таъкид менамояд.

АДАБИЁТ:

1. Абдулназарзода, А. Мотивҳои нахустини пайдоиши адабиёти бачагона дар Бадахшон ва баъзе хусусиятҳои онҳо / А.Абдулназарзода // Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ. – 2026. № 2. – Стр. 61-70.
2. Давлатмамадов, Ш. Фарҳодов, М. Ҷалолова, Х. Пандномаи мардумии Бадахшон / Ш. Давлатмамадов. М. Фарҳодов. Х. Ҷалолова / Донишгоҳи Осиеи Марказӣ. - 2024. – 76 с.
3. Қаландариён, Ҳ. Саройи санги Ато Мирҳоча – нишон аз ному нанги мо / Ҳ.Қаландариён // Бадахшон. – 2022. № 19. – Стр. 4.
4. Қурбонхонова, Н. Таҳаввули жанри ривоят дар фолклори Бадахшон / Н. Қурбонхонова // Паёми донишгоҳи Хоруғ. – 2025 №2 (02). – Стр. 121 – 125.
5. Мирҳоча, А. Н. Саройи санг (романи таърихӣ, қисми якум) / А. Н. Мирҳоча. – Душанбе: Сухан, 2018. – 360 стр. С. – 314.
6. Мирҳоча, А. Н. Саройи санг (романи таърихӣ, қисми дуюм). / А. Н. Мирҳоча. – Душанбе: Эр-граф, 2019. – 367 стр. С. – 12-13.
7. Мирҳоча, А. Н. Саройи санг (романи таърихӣ, қисми сеюм). / А. Н. Мирҳоча. – Душанбе: Эр-граф, 2020. – 307 стр. С. – 98.
8. Тошмамадова, Ф. Нақши Мулло Хишол ҳамчун қаҳрамони адабӣ дар романи “Саройи санг” - Ато Мирҳоча / Ф. Тошмамадова // Суханшиносӣ. 2025.№4 (53). С.-261-268.
9. Тошмамадова, Ф. Мероси адабии Сайид Фаррухшоҳ ва нақши он дар романи таърихӣ “Саройи санг” – и Ато Мирҳоча / Ф.Тошмамадова // Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ. – 2026. № 2. – Стр. 107-118.
10. Тошмамадова, Ф. Корбурди фразеологизмҳо дар романи “Саройи санг” – и Ато Мирҳоча /Ф.Тошмамадова // Конференсияи “Иқтисодии зехнии минтақаҳои баландкӯҳ: илм, ҷомеа ва моделҳои рушди устувор” (Баҳшида ба 35- солагии истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 75- солагии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ва 35 – солагии Институти илмҳои гуманитарии ба номи Академик Б. Искандаров). – Душанбе: Престиж- Сервис, 2026. – 272 стр. – 74 – 78.

МАҚОМИ КҶДАКОНУ НАВРАСОН ДАР РОМАНИ “САРОЙИ САНГ”: ТАҲЛИЛИ ОБРАЗҶО ВА АҶАММИЯТИ ТАРБИЯВИИ ОНҶО

Дар ин мақола лаҳзаҳои ба кӯдакону наврасон бахшидаи романи “Саройи санг” – и Ато Мирҳоча мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтаанд. Нависанда Ато Мирҳоча дар роман, ба воситаи тасвири ҳаёти кӯдакону наврасон, муҳити фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва маънавии Кӯҳистони Бадахшонро дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX -ро инъикос намудааст. Дар роман кӯдакон ва наврасон, на ин ки шахсони бегуноҳу беҳабар аз замони бад, балки давомдиҳандагони расму оини, арзишҳои ахлоқию фарҳангӣ ва муборизони халқу диёри хеш баромад намудаанд.

Таҳлилҳо гувоҳи он ҳастанд, ки нависанда тавассути тақдир, орзуву андеша ва рафтори қаҳрамонони наврас проблемаҳои муҳими инсонӣ, ба монанди ватандӯстӣ, таълиму тарбия, далерӣ, меҳру муҳаббат ва пос доштани арзишҳои милли ва ахлоқиро ифода намудааст. Ва барои боз ҳам, ҷаззобтар гардондани образҳои ба кӯдакону наврасон марбут бударо, муаллиф кӯдакону наврасонро бо ҳама гуна шароитҳои замон ва носозгориҳои давр рӯ ба рӯ намуда, муборизаи онҳоро барои беҳтар кардани зиндагии хеш ва озодиҳои мулку диёри хеш ба тасвир кашидааст. Мақола дар асоси таҳлили образҳо ва воқеаҳои асар вижагӣҳои суханпардозии адибро дар шаклгирии андеша ва ҷаҳонфаҳмии кӯдакон ва наврасон муайян намуда, моҳияти тарбиявӣ маънавии асарро нишон медиҳад.

Калидвожаҳо: кӯдакону наврасон, Саройи санг, адабиёти бачагона, тарбия, ахлоқ, мубориза, воқеаҳои таърихӣ, ҳолати рӯҳӣ, эҳсосот, жанрҳои адабӣ, нависанда, роман, асар.

Маълумот дар бораи муаллиф: Тошмамадзода Фарзона Сайёдобек – ходими илмии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ: Нишони: ВМКБ, н. Роштанқалъа. Тел.: (+992) 931562891; e – mail: f.toshmamadova@mail.ru.

МЕСТО ДЕТЕЙ И ПОДРОСТКОВ В РОМАНЕ «САРОЙИ САНГ»: АНАЛИЗ ОБРАЗОВ И ИХ ВОСПИТАТЕЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ

В данной статье анализируются моменты, посвященные детям и подросткам, в романе Ато Мирходжа «Саройи санг». В романе писатель Ато Мирходжа, изображая жизнь детей и подростков, отражает культурную, социальную и духовную среду Горно – Бадахшана конца XIX и начала XX веков. В романе дети и подростки предстают не невинным и неведомыми суровым временам, а скорее хоанителями обычев и традиций, моральных и культурных ценностей, борцами за свой народ и родину.

Анализ показывает, что писатель через судьбы, мечты и поступки юных героев, выразил важные человеческие проблемы, такие как патриотизм, воспитание, мужество, любовь и сохранение национальных и нравственных ценностей. Чтобы сделать образы, связанные с детьми и подростками, ещё более привлекательными, автор изобразил детей и подростков, сталкивающихся с различными условиями времени и противоречиями эпохи, а также их борьбу за улучшение своей жизни и свободу собственности и родины. На основе анализа образов и событий произведения в статье выявляются особенности речи автора в формировании мыслей и мировоззрения детей и подростков, а также показывается воспитательно – духовная сущность произведения.

Ключевые слова: дети и подростки, Саройи санг, детская литература, воспитание, мораль, борьба, исторические события, душевное состояние, эмоции, литературные жанры, писатель, роман, произведение.

Информация об авторе: Тошмамадзода Фарзона Сайёдобек – научный сотрудник Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова Национального научно-исследовательского института: Адрес: ГБАО, Рошткалаа. Тел.: (+992) 931562891; эл. почта: f.toshmamadova@mail.ru.

THE STATUS OF CHILDREN AND ADOLESCENTS IN THE NOVEL “SAROYI SANG”: AN ANALYSIS OF LITERARY CHARACTERS AND THEIR EDUCATIONAL SIGNIFICANCE

This article analyzes the scenes devoted to children and adolescent in Ato Mirkhoja`s novel "Saroyi sang" In his depictions of the lives of children and adolescents, Mirkhoja reflects the cultural, social, and spiritual environment of Gorno-Badakhshan in the late 19th and early 20th centuries. In the novel, children and adolescents are not portrayed as innocent and unfamiliar with harsh times, but rather as guardians of customs and traditions, moral and cultural values, and fighters for their people and homeland.

The analysis shows that, through the lives, dreams, thoughts, and actions of the young characters, Mirkhoja expresses important human issues such as patriotism, education, courage, love, and the preservation of national and moral values. To make the images associated with children and adolescents even more appealing, the author depicts children and adolescents facing various conditions and contradictions of the era, as well as their struggle to improve their lives and secure freedom of property and homeland. Based on an analysis of the work's images and events, the article identifies the author's language's influence on the thoughts and worldviews of children and adolescents, and demonstrates the work's educational and spiritual essence.

Keywords: children and adolescents, Saroyi sang, children's literature, education, morality, struggle, historical events, state of mind, emotions, literary genres, writer, novel, research work.

Information about the author: Toshmamadzoda Farzona Sayyodbek – Researcher of the Institute of Humanitarian Sciences named after Academician B. Iskandarov of the National Institute of National Research: Address: GBAO, Roshtkalaa. Tel.: (+992) 931562891; e – mail: f.toshmamadova@mail.ru.

**НАҚШИ ХАБАРНИГОРОНИ РЪЗНОМАҲОИ МИНТАҚАВӢ ДАР ТАЪМИНИ
ТАЛАБОТИ ИТТИЛООТИИ ОММА ДАР МИСОЛИ РЪЗНОМАИ «НАСИМИ
ТЕРАЙ»**

Умедаи Чалил

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Рӯзнамаҳои минтақавӣ дар ташаккули афкори ҷомеа ва қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти иттилоотии аҳоли нақши калидӣ мебозанд. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва ҳукмронии ВАО-и умумимиллӣ, нашрияҳои маҳаллӣ ҳамоно манбаи муҳимми иттилоъ дар бораи ҳаёти як минтақаи мушаххас, мушкilot ва дастовардҳои он боқӣ мемонанд. Журналистони чунин рӯзнамаҳо, ки ба шаҳрвандони одӣ наздиктаранд, имконияти нодир доранд, то манфиатҳо ва ниёзҳои онҳоро инъикос намуда, масъалаҳои мубрамиро матраҳ созанд.

Тавре Джигоев Н. қайд менамояд «Дар шароити рақамикунонӣ ва ҷаҳонишавии фазои иттилоотӣ, рӯзноманигории минтақавӣ дар ҳаёти ҷомеаҳои маҳаллӣ нақши калидӣ мебозад. Он дастрасӣ ба маълумоти дахлдорро таъмин мекунад, ҳувиати маҳаллиро тақвият медиҳад ва ҳамчун платформаи муколамаи ҷамъиятӣ хизмат мекунад. Бо вучуди ин, расонаҳои минтақавӣ бо як қатор мушкilot, аз ҷумла мушкilotи иқтисодӣ, рақобат аз ҷониби шабакаҳои иҷтимоӣ ва фишор аз ҷониби мақомоти маҳаллӣ рӯбарӯ мешаванд. Бо вучуди ин, онҳо ҳамчун воситаи муҳим барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ ва тақвияти иштироки шаҳрвандӣ дар сатҳи маҳаллӣ боқӣ мемонанд» [4, с. 23]

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан пас аз ба даст овардани Истиқлоли давлатӣ, журналистика ба марҳалаи нави рушд ворид гардид. Дар ин раванд матбуоти маҳаллӣ ва фаъолияти хабарнигори маҳаллӣ аҳамияти махсус касб намуда, ҳамчун пули иртиботи миёни ҷомеа ва сохторҳои давлатӣ хизмат менамоянд.

Дар шароити ҷаҳони муосир, ки иттилоот ба унсури асосии рушд ва идоракунии ҷомеа табдил ёфтааст, нақши хабар ва хабарнигори маҳаллӣ ҷиҳати таъмин намудани ҷомеаи шаҳрвандӣ бо иттилоот боз ҳам бештар мегардад.

Минтақаи Кӯлоб – яке аз марказҳои муҳимми иҷтимоӣ фарҳангӣ ва иқтисодии ҷануби Тоҷикистон буда, дар он фаъолияти ВАО ҷиҳати таъмин намудани аҳолии минтақа бо ахбор ва дигар иттилооти зарурӣ ба таври назаррас ба роҳ монда шудааст. Дар ин минтақа, хабарнигори маҳаллӣ на танҳо нақши интиқолдиҳандаи иттилоотро иҷро менамоянд, балки воситаи таҳкими ҳамбастагии иҷтимоӣ, инъикосгари мушкilotи ҷомеа ва давлату ҳукумат мебошанд.

Тавре Гулов С.Н. ва Сафарзода М.Н. қайд менамоянд «Журналистикаи минтақаи Кӯлоб низ баъди соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ташкил ёфтани рӯзнамаҳои нави давлатӣ ва хусусӣ, радиои «Садои Кӯлоб», инчунин Телевизиони Кӯлоб ва телевизиони «Мавҷи озода» хеле ташаккул ёфта, дар минтақа рӯзноманигори касбӣ рӯи кор омаданд» [2, с. 2].

Рӯзнамаи «Насими Терай»-и ноҳияи Шамсиддин Шохин метавонад намунаи равшани таъсири матбуоти минтақавӣ бошад. Ин нашрия, ки ба манфиатҳои сокинони як воҳиди муайяни ҳудудӣ равона шудааст, рӯйдодҳои маҳаллӣ, мушкilotи иҷтимоӣ, масъалаҳои ободонӣ ва фарҳангро фаъолона инъикос менамояд. Журналистони рӯзнама на танҳо хонандагонро бо ахбор таъмин мекунанд, балки ҳамчун воситаи миёнарав байни ҳокимият ва ҷомеа баромад намуда, ба ҳалли мушкilot ва бештар гардидани сифати зиндагӣ мусоидат менамоянд. Ба таҳқиқоти журналистӣ, ки ба ошкор намудани ҳолатҳои фасод ва сӯиистифода равона шудаанд, тавачҷуҳи махсус зоҳир карда мешавад. Нашрияҳое, ки бар пояи меъёрҳои воқеъбинӣ ва бозғиримодӣ таҳия мегарданд, ба афкори ҷомеа таъсири назаррас расонида, дар мубориза бо падидаҳои манфӣ саҳм мегузоранд.

Нақши рӯзнамаи «Насими Терай» дар қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти иттилоотии

аҳоли хеле бузург аст. Ин настрия на танҳо манбаи ахбор, балки минбари муҳимми баҳсу баррасии масъалаҳои муҳим буда, ба ташаккули мавқеи ҷаҳони шахрвандӣ мусоидат мекунад.

Яке аз самтҳои муҳимми ҷаҳонияти журналистони «Насими Терай» равона шудан ба инъикоси дастовардҳои сокинони маҳаллӣ, корхонаҳо ва ташкилотҳо мебошад. Намунаҳои мусбат, қиссаҳо дар бораи ташаббусҳои муваффақ ва навоариҳо ҳисси ифтихор аз минтақаи худро тақвият бахшида, мардумро ба дастовардҳои нав илҳом мебахшанд ва ҳамбастагии иҷтимоиро мустаҳкам менамоянд. Рӯзнома истеъдодҳои маҳаллиро дастгирӣ намуда, дар бораи ходимони фарҳанг, санъат, илм ва варзиш мавод нашр мекунад.

«Насими Терай» ҳамчунин дар ҳифз ва тарғиби мероси фарҳангии минтақа нақши муҳим мебозад. Журналистон рӯйдодҳои таърихиро инъикос намуда, дар бораи анъанаҳо ва расму ойинҳо мавод омода намуда, нашр менамоянд. Ин амал ба таҳкими ҳувияти миллӣ ва интиқоли арзишҳои фарҳангӣ ба насли ҷавон мусоидат мекунад.

Ба андешаи Д. Поттер «Ҳар як самту соҳа барои ҷаҳоният қарданаши дар доираи муайян ба худ ҷорҷӯбаи хос дорад. Ин ҷорҷӯба дар журналистика жанрҳои он аст, ки маҳз тавассути риояи он рӯзноманигор муайян мекунад, ки чи нависад ва чигуна нависад. Агар журналист ин ҷорҷӯбаро риоя накунад, пас ҳангоми навиштани мавод ба ҳадафҳои дар пешгузоштааш ба пуррагӣ расида наметавонад» [3, с. 16]. Ба андешаи профессор И. Усмонов «жанр қолабест, ки дар он фикр, факт рехта мешавад ва ҳар қадам қолаб ҳамон жанреро дода метавонад, ки ба он мувофиқат мекунад. Жанр ба ҳунари эҷодӣ тааллуқ дорад» [9, с. 5]. Профессор Мурод Муродов бар ин назар аст, ки «ҷаҳонияти эҷодии рӯзноманигориро бе жанр тасаввур қардан ғайри имкон аст. Зеро маҳсули эҷоди рӯзноманигор маҳз тавассути жанрҳои гуногун, аз як тараф ба низом медарояд, аз тарафи дигар мавзунӣ ва мушаххасӣ пайдо мекунад, аз паҳлуи дигар ҷамъбасти мегардад» [6, с. 4].

Вазифаи аввалиндараҷаи дилхоҳ васоити ахбори омма ва журналистика ин иттилоъ расонидан ба омма мебошад. Дар ин росто меҳнҳои муайян намоем, ки рӯзноманигорони рӯзномаи «Насими Терай» то қадам андоза аз имкониятҳои жанрҳои хабарӣ истифода мебаранд.

Хабар ҳамчун шакли асосии иттилоотӣ журналисти воқеияти иҷтимоиро инъикос намуда, барои ҷомеа имкони донишҷӯи рӯйдодҳои муҳимми сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангиро фароҳам меорад. Хабар жанри маъмулӣ ва ғаврии ҳама навъи воситаи ахбори омма буда, вазифаи аввалиндараҷааш огоҳ намудани аудитория аз ҳодисаву воқеаҳои нав рухдода иборат мебошад. Ғаврият дар хабар мақоми аввалиндараҷа дорад, аммо дар баробари ин хабар бояд ба як қатор талаботе, ки барои ин жанр муқаррар қарда шудааст, ҷавобгӯ бошад. Муҳаққиқ М. Муродов хабарро «Маълумоти кӯтоҳе, ки аз ҷузъиёти нав саршор аст» [6, с. 11] гуфтааст.

Нав будани иттилоъ, факту рақам ва аниқ будани далел дар хабар низ яке аз унсурҳои асосӣ ба шумор меравад. Аммо на ҳамеша рӯзноманигорон зимни навиштани хабар ба ин унсурҳо диққат медиҳанд.

Дар рӯзномаи «Насими Терай»-и ноҳияи ба номи Шамсиддин Шохин, ки тибқи Ойинномаи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон моҳе имконияти ду ё се бор ва ё вобаста ба ҷашну маросимҳои миллӣ имконияти чор маротиба ҷоп шуданро дорад, маводи хабарӣ қисми муҳимро ташкил медиҳад. Дар шумораҳои ин рӯзнома рӯйдоду ҳавадиси ҳафтаинаи на танҳо маҳал, балки минтақаву вилоятӣ низ ба таъбир мерасанд.

Маврид ба зикр аст, ки асоси жанри хабарро ғаврият ва сарехият ташкил медиҳад. Агар дар хабар ғаврият ва очилият дида нашавад, хабари мазкур муҳтавои худро гум мекунад. Мутаассифона, аксаран хабарҳои, ки дар рӯзномаи «Насими Терай» рӯйи ҷоп меоянд, бинобар дертар ба аудитория расиданашон мавқеъ ва моҳияти зарурияти хешро аз даст медиҳанд. Аммо бо вучуди ин ҳама хабарнигорони маҳаллӣ кӯшиш менамоянд, ки хабарҳои ҷолиб ва аҳамиятнокӣ маҳалро ба саҳми хонандагон хеш расонанд.

Бояд қайд намуд, ки рӯзномаи «Насими Терай» - и ноҳияи ба номи Шамсиддин Шохин (собик Шурообод), сараввал бо номи «Барои колхозӣ болшевикӣ» аз соли 1936

таъсис ёфта буд. Мутаассифона, шумора ва ҳатто дастхатҳои рӯзнома аз соли 1936 то соли 1952 аз ягонҷо дастрас нагардиданд. Танҳо дар шакли китобатшудаи таърихӣ дар бойгонии Китобхонаи миллии Тоҷикистон варақаҳои чопии рӯзномаи «Коммунисти Шӯрообод» аз соли 1953 то 1959 дастраси мо гардиданд, ки барои муҳаққиқони соҳаи рӯзноманигорӣ дар самти омӯзиши таърихи журналистикаи минтақавӣ қиммати баланди илмӣ доранд.

Рӯзнома аз соли 1953 танҳо ду саҳифа рӯй чоп меомад. Дар саҳифаҳои рӯзнома мақолаҳои хурд ва хабарҳои кӯтоҳ ба монанди «Соли ғалабаҳои нав», «Қарори депутатҳои меҳнаткашони райони Шӯрообод», «Муваффақиятҳои аспарварон», «Чорводорони пешқадам», «Саъю кӯшиши колхозчиён», «Спорт дар мактаб», «Кори хуби китобхона» ва ғайраҳо ба таъб мерасиданд. Сармуҳаррири онвақтаи рӯзнома Н. Давлатов бо ҳамроҳии хабарнигорони рӯзнома барои оммаи васеи меҳнаткашон, чорводору боғпарвар, коргару деҳқон хабару гузоришҳои гуногунро, ки барои аҳли заҳмат ҷолиби диққат буданд дар маҷалла ҷой меоданд.

Дар рӯзномаи «Коммунисти Шӯрообод» рӯйдоду ҳаводиси як ё ду ҳафтаинаи ноҳия дар шакли жанри хабар ва баъзан дар қолаби жанри гузориш инъикос меёфтанд. Аммо хабарҳое буданд, ки на муҳимият доштанду на факту рақами аниқ. Барои мисол дар шуморае, ки санаи 23 феввали соли 1953 таҳти №14 (69) ба таъб расид, хабаре нашр шуда буд бо сарлавҳаи «Кори хуби китобхона». Дар ин хабар ягон унсури жанри хабар дида намешуд ва маводи овардашуда танҳо як маълумоти умумӣ ҳасту бас. Масалан: «Китобхонаи назди совети қишлоқи Чилга ҷой дӯстдоштаи колхозчиён ва хонандагони мактаби ҳафтсолаи «Пограничник» мебошад. Дар ин ҷо адабиётҳои гуногуни дарсӣ, бадеӣ, илмӣ, сиёсӣ ва ғайра мавҷуданд, ки деҳқонони ҷавони колхозӣ ва хонандагони мактабӣ аз онҳо бо шавқу ҳаваси калон истифода мебаранд» [1].

Ё ҷойи дигар омадааст «Маврид ба зикр аст, ки дар байни хонандагон рафиқон Назир Мадаминов, Расул Ғуломов, Азиз Муродов ва Шомад Холиқов дар вақтҳои охир 10-12-тоғи китобҳои адабӣ, бадеӣ ва сиёсӣ хондаанд. Дар ин рӯзҳо китобхона бо шарофати интиҳоботи дар пешистодаи Советҳои маҳаллӣ зебу зиннат дода шудааст, ки соати 9-и пагоҳӣ то 12-и шаб кор мекунад» [1].

Дар хабари мазкур гарчанде факту рақам вучуд дошта бошад, аммо маълум нест, ки кай дар кучо рӯзи аниқӣ чорабинӣ зикр ёфта бошад. Муҳаққиқ Д. Поттер оид ба ин мавзӯ зикр намудаанд, ки «маводи хабарӣ хоҳ иттилооти мубрам аст хоҳ суҷаи мавзӯи бояд аниқу дақиқ бошад. Журналистон на танҳо маълумоти барои таҳияи мавод заруриро гирд меоранд, балки онро пеш аз истифода месанҷанд» [3, с. 19].

Тавре мушоҳида намудем хабарнигорони рӯзномаҳои маҳаллӣ на танҳо интиқолдиҳандагони иттилоот, балки омили муҳимми баланд гардидани афкори ҷамъиятӣ ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ дар байни аҳоли мебошанд. Дар рӯзнома давоми солҳои фаъолияташ кормандони зерин: тарроҳ Нуруллоҳи Ориф, ҷонишини муҳаррир Алихон Зарифӣ, ҳуруфчин Амирхон Ашӯров, саҳифабанд, Ҷумахон Сафаров, котиби масъул Нурхон Ҳасанов қору фаъолият намудаанд. Ҳайати эҷодии рӯзномаро Раҳмат Ташрифзода, Раҷабалии Роғӣ, Аслон Исломов, Мираҳмади Амиршо, Қаҳҳор Мӯсо ва кормандони матбаа Раҳмон Раҳимов, Амирхон Ашӯров, Ҷумъахон Сафаров, Нурхон Ҳасанов ташкил меоданд, ки дар тайёр намудану ба нашр расонидани шумораи нахустини рӯзнома саҳми босазо гузоштаанд.

Аз рӯзҳои нахустини фаъолияташ рӯзномаи «Насими Терай» муҳбирони штатӣ ва ғайриштатиро аз шаҳраку ҷамоатҳои дурдасти ноҳия пайваста ба рӯзнома ҷалб менамуд. Муҳбирони ғайриштатӣ чун устодони бомаҳорату собиқадор Суфӣ Сайфиддин, Сиддиқов Муродалӣ, Сешанбе Ғадоев, ҷавонони умедбахш, Сабоҳат Қадамова, Ҳаётбегими Худойназар, Бимой Худойназар, Анисаи Ҷиёнхон аз ҷамоати деҳоти ба номи Нуриддин Маҳмудов. Салим Тураҳон, шоир ва журналисти шинохтаи ҷумҳури Нуруллоҳи Ориф, рӯзноманигорони бомаҳорату шинохтаи ҷумҳурӣ чун Алихон Зарифӣ, Масталӣ Сафаров аз ҷамоати деҳоти Доғистон, Одина Шермад, Ҷумъахони Назрӣ, Рашиди Қодириён, Қаримов Ёрмад бо таҳаллуси (Ёри Роғӣ), Шақари Булбулзод бо таҳаллуси (Мирзошоҳрух), Зувайдуллоҳи Раҳмон собиқ сармуҳаррири рӯзномаи мазкур, Маҷнунов Курбон, Содик

Розиқов ва шойри ширинкаломи роғӣ Латиф Чиёнхон руҳашон шод бод, ҳамзамон навқаламони умедбахш, ки ҳоло дар касби хеш муваффақанду, дар фазои иттилооти боли парвозашон кушода аст, Умедаи Чалил, Барнои Бекмадзода, Моҳпочои Рустам, Мустафоев Ҳорун сармуҳаррири кунунии рӯзнама ва садҳо тан рӯзноманигорон ва қаламкашони асил саҳифаҳои рӯзномаи мазкурро бо маводи зарурии дар жанрҳои гуногун таълифашта пур менамоянд.

Дар рӯзномаи «Насими Терай», ки солҳои охир дар ҳаҷми 8 саҳифа бо теъдоди 1500 нусха рӯй чоп меояд, жанри хабар мавқеи аввалиндараҷа дорад. Хабарҳои рӯзномаро шуруъ аз соли 2020 то 2026 аз назар гузаронидем, ки аксаран хабару гузоришҳои варзишӣ аз ҳаёту фаъолияти варзишгарони ноҳия, ки дар мусобиқаҳои сатҳи вилоятиву ҷумҳуриявӣ қувваозмояи намуда, муваффақ гардидаанд, ташкил медиҳанд.

Масалан: «Рӯзи 14-ноябри соли 2021 чемпионати озодаи шаҳри Душанбе барои дарёфти Ҷоми мураббии шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон Сабур Каримов мусобиқаи Унифайт дар толори варзишии шаҳри Душанбе баргузор гардид. Дар мусобиқаи мазкур варзишгарони ноҳияи Шамсиддин Шоҳин низ маҳорати варзишии хуб нишон дода, сазовори ҷойҳои намунавӣ гардиданд» [2, с. 8].

Дар сархати дуҷуми хабар, ки хонанда мунтазири ин лаҳзот аст, ки қаҳрамон инчӣ муваффақ гаштааст ё на оварда шудааст. «Варзишгардухтари ноҳияи мо Шукронаи Мирзо, дар вазни 42 кг, Сайидов Рустам дар вазни 35 кг ва Одинаев Ҷасур дар вазни 65кг сазовори ҷойҳои дуҷум гаштанд. Мазиёи Зафар дар вазни 30 кг, Ризоҷуллоҳи Фарҳод дар вазни 40 кг, Муродмадзода Алишер дар вазни 70 кг сазовори ҷойҳои сеҷум гаштанд. Ғолибони мусобиқа аз ҷониби Раёсати кор бо ҷавонон ва варзиши шаҳри Душанбе бо медалу ифтихорномаҳо қадрдонӣ карда шуданд» [2, с. 8].

Дар хабари мазкур замон, макон ва рафти ҷорабинӣ инъикос гардидааст. Маълум мешавад, ки хабарнигори рӯзнама Мустафоев Ҳорун зимни навиштани хабар унсурҳои жанрсозро ба пуррагӣ риоя намуда, хабарро хеле мубраму саривактӣ гардонидаст.

Тавре муҳаққиқи соҳаи журналистика Исмоилова Ф. қайд кардааст «Аз сабаби он, ки рӯзномаҳои мо ҳафтае як маротиба нашр мешаванд, аксар вақт дар хабарҳои он муҳиммӣ ва ғаврият аз байн меравад. Аммо дар ин баробар агар рӯзноманигор маҳорати хуби рӯзноманигорӣ дошта бошад, метавонад бо истифода аз малакаи худ хабарҳои дар тули ҳафта рухдодаро бо диди тоза ва шакли нав ба хонанда пешниҳод кунад» [5, с. 24]. Дар хабарҳои рӯзномаи «Насими Терай» ҷолибият ғаврият ва рангорангӣ камтар ба назар мерасад. Бо вуҷуди ин хабар яке аз жанрҳои маъмул ва серхаридор дар рӯзномаи мазкур ба ҳисоб меравад. Маврид ба зикр аст, ки дар рӯзномаи «Насими Терай» мисли бархе аз рӯзномаҳои минтақавӣ ва навоҳии дурдасти Тоҷикистон хабар дар саҳифаҳои гуногун рӯй чоп намеояд, баръакс онҳо дар ҳар шумораи рӯзнама, дар саҳифаи охирин банду баст ва бо як равиши муайян ба таъъ ммерасанд.

Мувофиқ ба рӯйхати кормандони рӯзномаи «Насими Терай» дар соли 2026 дар рӯзнама ҳайати эҷодӣ: Сармуҳаррир, Мустафоев Ҳорун; мудири шӯба; Раҳмонов Зувайдулло, котиби масъул Ҷумъа Назрӣ, муҳбирони доимӣ Карим Нуралӣ ва Назиров Мизробшоҳ мебошанд. Хабарнигорони ғайриштатии рӯзнама Абулқосим Раҳимов аз шаҳри Кӯлоб, Холмуроди Ғиёспур, Шакари Булбулзод ва чанд тани дигар бо рӯзнама алоқаи доимӣ доранд.

Бо вуҷуди ин барои рангоранг шудани мавзӯю мундариҷаи рӯзнама хуб мебуд, ки журналистони ҷавон ба кор ҷалб карда мешуданд, то ки саҳафоти рӯзнама бо маводи тоза, фикрҳои нав пур гардида, ҳамзамон корҳо дар сомонии он ба маҷрои муайян медаромад.

Ба андешаи муҳаққиқ Джиоев Н. «баланд бардоштани сатҳи таҳассусии рӯзноманигорон ва ҷалби мутахассисони ҷавон барои расонаҳои минтақавӣ муҳим аст, зеро онҳо ба беҳтар шудани сифати кори онҳо, афзоиши ҳосилнокӣ ва баланд бардоштани қаноатмандии муштариён мусоидат мекунанд» [4, с. 27]

Дар шароити рушди технологияҳои рақамӣ рӯзномаи «Насими Терай» аз платформаҳои онлайнӣ барои васеъ намудани доираи хонандагон ва баланд бардоштани

суръати интиқоли иттилоъ фаёлона истифода мебарад. Сомонаи расмӣи рӯзнама ва саҳифаҳои он дар шабакаҳои иҷтимоӣ имкон медиҳанд, ки хабару мақолаҳо дар вақти воқеӣ нашр шуда, муоширати интерактивӣ бо хонандагон ба роҳ монда шавад.

Ҳамин тариқ, журналистони рӯзнамаи «Насими Терай» дар қонъ гардонидани эҳтиёҷоти иттилоотии аҳолии минтақа саҳми арзанда мегузоранд ва ба рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ, таҳкими ҳувиёти маҳаллӣ ва беҳтар гардидани сифати зиндагӣ мусоидат менамоянд. Фаёлияти онҳо омили муҳимми субот ва пешрафти минтақа ба ҳисоб меравад.

Яке аз самтҳои муҳимми фаёлияти «Насими Терай» инъикоси масъалаҳои соҳаи тандурустӣ ва тарзи ҳаёти солим мебошад. Журналистон мақолаҳо дар бораи пешгирии бемориҳо, усулҳои муошири табобат ва ғизои солим нашр намуда, маърақаҳои иттилоотиро барои тарғиби тарзи ҳаёти солим ташкил мекунанд.

Рӯзнама дар ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ минтақа низ фаёлона иштирок менамояд. Мавод дар бораи мушкилоти маънубон, нафақахӯрон ва оилаҳои камбизоат нашр шуда, масъулияти иҷтимоӣ ҷомеаро баланд мебардорад.

«Насими Терай» инчунин дар рушди робитаҳои фарҳангӣ ва байниминтақавӣ саҳм мегузорад, ба масъалаҳои иқтисодӣ ва экологӣ диққати ҷиддӣ медиҳад ва дар оянда ният дорад фаёлияти рақамӣ худро боз ҳам густариш диҳад.

Рисолати асосии рӯзнама хидмат ба ҷомеа ва саҳмгузорӣ дар рушди минтақа мебошад. Рӯзнама мекӯшад, ки ҳамеша актуалӣ, ҷолиб ва муфид боқӣ монад ва бо ҷалби журналистони ҷавон, блогерон ва истифодаи шаклҳои нави контент фаёлияти худро тақмил диҳад.

АДАБИЁТ:

1. Вертешин, А.И. Региональная журналистика: особенности взаимодействия с местной властью // Управленческое консультирование. – 2006. – № 2(22). – С. 197-203
2. Гулов, Н.С., Сафарзода М.Н. Нақши ВАО-и минтақаи Кӯлоб дар таъмини амнияти иттилоотии кишвар / С.Н. Гулов, М.Н. Сафарзода // Таҳсилоти журналистӣ дар Тоҷикистон: вазъият, мушкилот ва пешниҳод: маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ (ш. Душанбе, 18 март соли 2022) – Душанбе, 2022. – С. 176-182
3. Дебора Поттер. Рӯзноманигори мустақил (Матн)/ Поттер Дебора –Душанбе: 2011.-148 с.
4. Джигоев, Н. Региональная журналистика и её значимость для местных сообществ/ Н. Джигоев./ матн. Актуальные исследования №19 (46), 10 май 2021 г. – С. 23-28
5. Исмоилова, Ф.Қ. Ҷойгоҳи жанрҳо дар матбуоти минтақа (дар мисоли рӯзнамаҳои «Навиди Кӯлоб» ва «Кулябская правда» солҳои 2017-2021). Ф.Қ. Исмоилова. – Душанбе: 2022. 71с
6. Муродов М. Асосҳои фаёлияти эҷодии журналистика. Қ.2. (матн) М. Муродов. – Душанбе: 2008.- 88с.
7. Сафарзода М.Н., Алишери А., Исмоилова Ф. Аз таърихи пайдоиш ва ташаккули васоити ахбори оммаи минтақаи Кӯлоб. - Кӯлоб., КВД «Матбаа».- 2019, 128 с.
8. Сафарзода, М. Н. Политический медиадискурс в системе СМИ / М. Н. Сафарзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – 2017. – № 4-2. – С. 309-312.
9. Усмонов, И. Жанрҳои публитсистика (матн) И.Усмонов. – Душанбе: 2009. - 139.с.
10. Краснова, Т.И. Региональные СМИ в русле междисциплинарного подхода к анализу // Политическая лингвистика. – 2016. – № 6(60). – С. 272-278.

Манбаъ:

1. Коммунисти Шӯрообод, Типографияи газетаи райони Шӯрообод-кг №00012. 4-саҳ, 18-феврари соли 1059.
2. «Насими Терай» 23.01.2021.№9-10 (2760).

НАҚШИ ХАБАРНИГОРОНИ РӯЗНОМАҲОИ МИНТАҚАВӢ ДАР ТАЪМИНИ ТАЛАБОТИ ИТТИЛООТИИ ОММА ДАР МИСОЛИ РӯЗНОМАИ «НАСИМИ ТЕРАӢ»

Мақолаи мазкур ба масъалаи кору фаъолият ва нақши хабарнигори рӯзномаҳои минтақавӣ дар таъмини талаботи иттилоотии омма бахшида шудааст.

Рӯзноманигори минтақавӣ дар саривақт огоҳонидани омма аз руҳдодҳои нав нақши калидӣ мебозанд ва паҳии маводи онҳо чи дар рӯзнома ва чи дар радиову телевизион дурнамои беназири ҳаётро дар минтақаҳои алоҳидаи кишвар инъикос мекунанд. Онҳо ҳамчун пайванди байни аҳоли ва ҳукумат хизмат менамоянд ва дар маводҳои онҳо масъалаҳои маҳаллӣ, дастовардҳо ва дурнамои рушди маҳал ҷойгоҳи хоса дорад. Бар хилофи ВАО-и ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ, нашрияҳои минтақавӣ ба рӯйдодҳои диққат медиҳанд, ки мустақиман ба ҳаёти мардум дар минтақаи мушаххас таъсиррасон бошанд. Яке аз бартариҳои асосии хабарнигори минтақавӣ наздикии онҳо ба аудиторияи худ аст. Рӯзноманигори, ки дар минтақа зиндагӣ ва кор мекунанд, ниёзҳо ва манфиатҳои сокинони маҳаллиро беҳтар мефаҳманд.

Бо вуҷуди мушкилот, журналистикаи минтақавӣ воситаи муҳим барои рушди ҷомеаи шаҳравандӣ ва тақвияти институтҳои демократӣ дар сатҳи маҳаллӣ боқӣ мемонад. Ин ба ташиқули афкори ҷамъиятӣ мусоидат мекунад, баҳсҳоро дар бораи масъалаҳои муҳим ҳавасманд мекунад ва мақомотро ҳушёр нигоҳ медорад ва онҳоро водор мекунад, ки ба ҳалли мушкилот муносибати масъулиятноктарро пеш баранд.

Калидвожаҳо: хабарнигор, маҳаллӣ, талабот, рӯйдоди нав, минтақа, фаъолият, таъсир, шаҳраванд, ҷомеа, аҳамият, иттилоот, мушкилот, фарҳанг, нақш, инъикос

Маълумот дар бораи муаллиф: Умедаи Ҷалил, докторанти (PhD)-и ихтисоси рӯзноманигории кафедраи телевизион ва радиошунавонии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, ҚТ, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 17, Телефон: 987 67 64 07

РОЛЬ ЖУРНАЛИСТОВ РЕГИОНАЛЬНЫХ ГАЗЕТ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ИНФОРМАЦИОННЫХ ПОТРЕБНОСТЕЙ НАСЕЛЕНИЯ НА ПРИМЕРЕ ГАЗЕТЫ «НАСИМИ ТЕРАӢ»

Данная статья посвящена вопросам деятельности и роли журналистов региональных газет в обеспечении информационных потребностей населения.

Региональные журналисты играют ключевую роль в своевременном информировании общественности о новых событиях, а распространение их материалов как в печатных изданиях, так и по радио и телевидению отражает уникальную картину жизни в отдельных регионах страны. Они служат связующим звеном между населением и властью, и в их материалах особое место занимают местные проблемы, достижения и перспективы развития регионов. В отличие от республиканских и международных СМИ, региональные издания уделяют внимание событиям, которые непосредственно влияют на жизнь людей в конкретном регионе. Одним из основных преимуществ региональных журналистов является их близость к своей аудитории. Журналисты, которые живут и работают в регионе, лучше понимают потребности и интересы местных жителей.

Несмотря на существующие трудности, региональная журналистика остаётся важным инструментом развития гражданского общества и укрепления демократических институтов на местном уровне. Она способствует формированию общественного мнения, стимулирует обсуждение важных вопросов и держит органы власти в тонусе, побуждая их к более ответственному подходу к решению проблем.

Ключевые слова: репортер, местный, спрос, новое событие, регион, деятельность, воздействие, гражданин, общество, важность, информация, проблема, культура, роль, размышление

Сведения об авторе: Умедаи Джалил, докторант (PhD) кафедры журналистики кафедры телевидения и радиовещания Таджикского национального университета. Адрес: 734025, РТ, ш. Душанбе, Рудаки 17, Телефон: 987 67 64 07

**THE ROLE OF REGIONAL NEWSPAPER JOURNALISTS IN MEETING THE
INFORMATION NEEDS OF THE POPULATION, USING THE EXAMPLE OF THE
«NASIMI TERAI» NEWSPAPER**

This article is devoted to the activities and role of journalists of regional newspapers in meeting the information needs of the population.

Regional journalists play a key role in keeping the public informed of new developments, and the dissemination of their materials in print, radio, and television reflects a unique perspective on life in individual regions of the country. They serve as a link between the public and government, and their reporting emphasizes local issues, achievements, and development prospects. Unlike national and international media, regional publications focus on events that directly impact the lives of people in a particular region. One of the main advantages of regional journalists is their proximity to their audience. Journalists who live and work in the region better understand the needs and interests of local residents.

Despite existing difficulties, regional journalism remains an important tool for developing civil society and strengthening democratic institutions at the local level. It contributes to the formation of public opinion, stimulates discussion of important issues, and keeps authorities on their toes, encouraging them to take a more responsible approach to problem-solving.

Keywords: reporter, local, demand, new event, region, activity, impact, citizen, society, importance, information, problem, culture, role, reflection

Information about the author: Umedai Jalil, doctoral student (PhD) of the Department of Journalism, Department of Television and Radio Broadcasting, National University of Tajikistan. Address: 734025, RT, sh. Dushanbe, Rudaki 17, Phone: 987 67 64 07

УДК: 821.222.8.09

УСТОД РӮДАКӢ ВА ШИНОХТИ ҲАҚИҚИИ АСОЛАТИ ТАЪРИХӢ

Файзуллоев А.А., Абдуев Э. С.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Он кас, ки шеър донад, донад, ки дар ҷаҳон,
Соҳибкирони шоирӣ устод Рӯдакист. [1, с. 33].

(Низомии Арӯзии Самарқандӣ)

Таърихи башарӣ дар арсаи мудовиматаш фарзандони фарзонаеро дар оғӯш гирифта, ки аз ҳастии онҳо ва шоистагӣ мероси боқӣ гузошташон оламе доимо лабханд мезанад. Чунин фарзандони равшанҷеҳраву нуронивучуд то он рӯзе, ки болои замин қадам мезаданду имрӯз низ роҳ мераванд, замин аз онҳо меболад, зеро:

Ҷаҳон бо мардумони пок зебост,

Ҷаман бо бӯстону хок зебост.

Хирадмандон ҷароғи рӯзгоранд,

Хирад бо ҳастии идрок зебост (Абдуев Э.С.).

Оре, хирадмандии ҷамону ҷамин хирадмандони идрокшиносеанд, ки то ба ин соатҳо мо аз тоҷикию тоҷдор буданамон сари боло дорему бо худ менозем.

Осмони адабии тоҷик дар доманаи ҳештан ситорагони тобноку дурахшонеро дар таҷаллӣ гузошту ғунҷонида истодааст, ки ҷамарӯза боиси равшании ҷашмону раҳшандагии ҷеҳраи ҳар яке аз мо, тоҷикону форсибабонон гардида истодааст.

Яке аз он хирадмандони идрокшинос ситораи тобноки олами шоиронаи адаби тоҷику форс Абӯабдуллоҳ Ҷаъфар ибни Муҳаммади Рӯдакӣ ва дар замони мо чунин фарзанди қадршиносу садоқатпешаи миллати тоҷик Пешвои муаззами миллат, ки гузаштаро бо арҷгузори баъдзина кадр карда чунин фармудаанд: “Воқеан, шинохти ҳақиқии асолати таърихӣ моро водор месозад, ки барои рушду пешрафти кишварамон аз осори гаронбаҳои аҷдодамон сабақ гирем ва роҳи минбаъдаи давлатдорӣ навини тоҷиконро муайян созем. Ва танҳо дар шароити соҳибистикдолӣ ва соҳибхитӣ Тоҷикистон мо имкон пайдо кардем, ки ба қору пайкори абармандони илму адаб, таъриху фарҳанги оламшумули гузаштаи худ арҷ гузошта, номашонро зинда нигоҳ дорем, ки дар садри онҳо устод Рӯдакӣ қарор

дорад. Зеро устод Рӯдакӣ на танҳо поягузори адабиёти тоҷику форс, одамуш-шуаро, султони шоирон, қофиласолори шеър ва соҳибқирони шоирӣ, балки рамзи бедориву худшиносӣ ва истиқлолхоҳӣ, инчунин рамзи ҷовидонаи адаб ва фарҳанги миллати куҳанбунёди тоҷик мебошад” [2, с. 211].

Дарвоқеъ Абӯабдуллоҳ Ҷаъфар ибни Муҳаммади Рӯдакӣ на танҳо бузургтарини аз шоирони давраи Сомониён, балки нахустин ва баргузидаи шоирони Эронзамин ва падари шеъри форсӣ аст. Мақому манзалати устод Рӯдакӣ дар шеър адаби тоҷику форс то бар он зинае рафта расидааст, ки дигар шоирон ва бузургон бартарӣ ва улӯвияти пойгоҳи ўро дар шеър шоирӣ сутуда ва вайро “султони шоирон” ва “нигини шоирони классик” номидаанд ва ин маврид сазовор аст, бигӯям ки:

Рӯдакӣ соҳибқирони аср, ҳам устод буд,
Базми шеърар дар замона ҳар кучо обод буд.
Дарди миллат дар вучудаш ҳузн буд, андӯх буд,
Дар суруру шодияш лабханд мезад, шод буд (Абдуев Э. С.).

Таърихи ҳазору садсолаи адабиёти тоҷик, ки давоми бевоситаи адабиёти қадими он аст, бо номи асосгузори он устод Рӯдакӣ вобаста мебошад. Дар давоми ҳамаи айёму асрҳое, ки адабиёти арзишманди форсиву тоҷикӣ арзи ҳастӣ мекунад, анъанаҳои Рӯдакӣ ҳамеша зиндаву ҷовид боқӣ мондаанд. Имрӯз ҳарчи бо қалами устод Рӯдакӣ нақш гирифта буди мавҷуд аст, шуҳраи оламгирӣ ҷаҳониён гардидаанд. Аз ин рӯ ҳамаи аҳли адаби баъдӣ васфи устодро бо ифтихор ба фазои назм пайваستاанд. Аз ҷумла шоири маъруфу машҳур Рашидии Самарқандӣ (асри XII) микдори осори Рӯдакиро чунин тасвир мекунад:

Гар сарӣ ёбад ба олам кас ба некӯшоирӣ,
Рӯдакиро бар сари он шоирон зебад сарӣ.
Шеъри ўро баршумурдам сездар раҳ сад ҳазор,
Ҳам фузун ояд, агар чунонки бояд бишмарӣ.

Оварда шудааст, ки Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ пурмахсултарин эҷодкори даврони худ будааст. Сарчашмаҳои таърихӣ микдори ашъорашро то як миллиону 300 ҳазор мисраъ доништа, маҳсули адабии ўро сад чилд нишон додаанд.

Ҳамчуноне, ки **Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон фармудаанд: “Мо таърихи гузаштаамон, яъне асри тиллоии давлати Сомониёнро, ки як қатор нобиғаҳои сатҳи ҷаҳониро ба майдон овардааст, бо ифтихор ба ёд меорем. Замоне, ки Рӯдакӣ қадам ба арсаи ҳастӣ ниҳод, аз давраҳои дурахшони таърихи халқи тоҷик мебошад”**

Санаҳои **858 ва 941** моро бо ёди шахсияти воқеие мебарад, ки бо қадам гузоштани дар олами шеър адаб шуълаҳои маънавиеро фурӯзон кард, ки то ба имрӯз рушноии хираду маърифати тоҷдорони ҷаҳонро таъмин месозад. Ў асосгузори адабиёти классикии тоҷик, сарвари тамоми шоирони форсу тоҷик устод Абӯабдуллоҳи Ҷаъфар ибни Муҳаммади Рӯдакӣ аст. Ҷаъфар номи аслии ўст, ки падару модар ба ў гузоштаанд ва Абӯабдулло номи эҳтиромии ўст. Дар замонае, ки устод умр ба сар мебуданд, ин гуна ном барои одамони боэътибору баобрӯ, ба хусус олимону шоирон баъди ба камол расидан ва шӯҳрат ёфтани онҳо гузошта мешуд. Сабаб он буд, ки мардум бо як ном ном бурдани шахсиятҳои соҳибэҳтиромро аз рӯи одоб наметонистанд. Рӯдакӣ ҳануз дар аёми хурдсолӣ осори истеъдод ва табиати шоирона зоҳир мекунад. Манобеи зиёде оид ба тезфаҳмиву заковат, хушзабониву латофат, самимият ва маҳорати ў ривоят шудаанд. Муҳаммад Авфӣ мефармояд: Ў “чунон заққӣ ва тезфаҳм буд, ки дар ҳаштсолагӣ Каломро ба тамомияш ҳифз кард ва қироат биомӯхт ва шеър мегуфту маонии дақиқ баён мекард, чунон ки халқ бар вай иқбол намуданд ва рағбати ў зиёдтар шуд” [1, с. 35].

Аз ин ҷост, ки Рӯдакӣ дар бачагӣ саводи комил барои худ кашф карда ва дар синни ҳаштсолагӣ нақши қаламаш бо шеърҳои мазмунбаёну ҷаззоб болои авроқ тасвир ёфтанд. Шоир бо сеҳри сухан ва мутаассироти порчаҳои назмӣ ба қалби мардум роҳ ёфта, дӯстдори

аҳли хирад гардида будааст. Албатта сухан он хангоме ба қалбҳои мардум рафта мерасад, ки аз дил берун шуда бошад. Барои он, ки аз дил сухани мутаасир ба фазои гуфтор бипайвандад, он дил бояд поку оинасон бошад, зеро қалби ғализ ҳақиқату воқеиятро намениносад. Агар қалбе, ки ғубори ғалозат дошта башад, ба дигар аъзоҳои вучуд ҳам сирояти манфӣ мегузорад ва дар натиҷа ғӯшҳо низ дар шунидани сухани ҳақ гаронӣ мегиранду чашм нобино мегардад. Зеро зулумотро равшанӣ бахшидан, заҳмат меҷаҳад, агар он ҳам муяссаршаванда бошад. Дили инсон арзи ҳастии ўст ва ба ҳамаи узвҳои дигар пайвандии муқарраб дорад, инчунин бар онҳо улувияти роҳнамоӣ дорад. Барои ҳамин ҳам покиву таъсирбахшии забон аз сафои қалб пайдост. Забон, агар ба қавоиди сарфияш бингарем арзишмандтарин воситае мебошад, ки на танҳо тавассути ӯ фикри касеро фаҳм менамоем, балки кӣ будани ўро метавонем мушаххас намоем. Махсусан шеър дар олами ҳастӣ мақомеро тай кардааст, ки қудрати ӯ инсонро аз қолабе ба қолаби дигар талқин карда, дар вучуди он мунавваротеро эҳё мекунад ва ба мавриди дигар боис мегардад, то одамият ҳақро аз ботил шинохта тавонад. Ҳамин хусусияти эҷодӣ устод атрофияну хонандагони шеърро водор сохт, то дар вучудашон рағбат нисбати шеърӯ шеърсароён афзун шавад. Ҳамаи ин мақбулияту писандиданҳои мардум шабеҳи шамъе шуд, то қалби Рӯдакиро шуълавар созад ва ишқро дар ниҳодаш нисбати шеърӯ шоирӣ эҳдо кунад.

Рӯдакӣ ишқро ҳамчун ҳиссиёти пур аз ҳаяҷон, талотум, мочаро ва дар айнаи замон роҳатбахши инсонӣ медонад ва чунон ки дар шеъри боло бо эҳтироми баланд тараннум ёфтааст, зиндагӣ бе он мушкӣ аст:

Чашмам зи ғамат ба ҳар ақиқе ки бисуфт,
Бар чеҳра ҳазор гул зи розам бишукуфт.
Розе, ки дилам зи ҷон ҳамедошт нухуфт,
Ашкам ба забони ҳол бо халк бигуфт [5, с. 287].

Аз рӯи ақидаи Рӯдакӣ ишқ динҳо, фарқи халқҳо, миллатҳо ва қавму қабилаҳоро эътироф намекунад, чӣ тавре ки ҳудӣ Рӯдакиро ишқи духтари насоро ба худ мафтун кардааст. Ин маъниро рубоие, ки бо мисраи «Аз Қабъа калисонишинам кардӣ» оғоз меёбад, тасдиқ менамояд [6, с. 44].

Рӯдакӣ бо истеъдоди ғавқулодаи шоиронааш аз қабили шоиронест, ки дар адабиёти ҷаҳонӣ тавонист саҳми беназири хешро гузорад. Агар ба эҷодияти ӯ бингарем, асоси эҷодияташро панду ҳикмат ташкил медиҳад, ки ин нишоне аз хирадмандиву бузургии ўст. “Назми устод Рӯдакӣ аз ҷиҳати мундариҷа пурра ва аз лиҳози шакл расо буда, тамоми масъалаҳои зиндагии иҷтимоии замони шоир ва орзую омоли халқро инъикос намуда, дониши он давраро таҷассум менамояд ва бо мазмунҳои наҷиби умумии инсонӣ орошта шудааст” [1, с. 2].

Масалан намунае аз мисраҳои панду ахлоқии устод, ки мазмунаш барои ибратомӯзӣ қимати боло дорад:

Вочиб набувад ба кас бар афзолу қарам,
Вочиб бошад, ҳар ойнаи шукри ниям,
Тақсир нақард хоҷа дар новочиб,
Ман дар вочиб чӣ гуна тақсир кунам?!

Бо осори қиматбаҳои адабӣ, бо маҳорати шоиронаву шоирияти нотақдор, суханпардозихову тозаэҷодӣ, ватандӯстиву халқпарварӣ, ҳувияти миллий, идроки баланду одамият ва бузургвории хештан то ба имрӯз номи пурифтихори устод Рӯдакӣ дар забонҳои ва зиндаву ҷовид хоҳад монд.

Рӯҳи тоҷик тоза аз эҷодӣ ўст,
Ўст, оне панду ахлоқаш нақўст.
Дафтараи сардафтари шеърӯ адаб,
Акси овози сухан фарёди ўст.
Қош фарёдаш расад дар ғӯшҳо,
Ирс бурдан, ҷалби рӯҳи поки ўст (Абдуев Э.С.).

АДАБИЁТ:

1. Абдуманнони Насриддин. Куллиёти осор. Дар ҳафт мучаллад. Чилди якум / Н. Абдуманнон. – Хучанд: Хуросон, 2013. – 608 с.
2. Эмомалӣ Раҳмон. Чехраҳои мондагор. – Душанбе: ЭР-граф. – 2016. – 364 саҳ.
3. А. Т. Тагирджанов. Рудаки. – Ленинград, – 1968.
4. Абдулғанӣ Мирзоев. Рӯдакӣ. – Сталинобод, – 1958.
5. Мирзозода Холиқ Таърихи адабиёти тоҷик: (Аз давраи қадим то асри XII I). – Душанбе: Маориф. – 1987. Ҷитоби 1 (I).
6. Садриддин Айний. Устод Рӯдакӣ. – Сталинобод, – 1940.

УСТОД РӮДАКӢ ВА ШИНОХТИ ҲАҚИҚИИ АСОЛАТИ ТАЪРИХӢ

Дар мақола сухан дар бораи яке аз он хирадмандони идрокинонос ситораи тоҷноки олами шоиронаи адаби тоҷику форс асосгузори адабиёти классикии тоҷик Абӯабдуллоҳ Ҷаъфар ибни Муҳаммади Рӯдакӣ меравад.

Чуноне, Пешиои муаззами миллат, ки гузаштаро бо арҷгузори баландзина қадр карда чунин фармудаанд: “Устод Рӯдакӣ на танҳо поягузори адабиёти тоҷику форс, одамуи-шуаро, султони шоирон, қофиласолори шеър ва соҳибқирони шоирӣ, балки рамзи бедориву ҳудиносии ва истиқлолхоҳӣ, инчунин рамзи ҷовидонаи адаб ва фарҳанги миллати куҳанбунёди тоҷик мебошад”

Ҳамчунин дар мақолаи мазкур оиди мақому тавони шеър ва ҳунари ҷалби шунаванда бо тариқи эҷоди ҷаззоб аз тарафи шоир оварда шудааст, ки дар чунин мазмун аст: Шеър дар олами ҳастӣ мақомро тай кардааст, ки қудрати ӯ инсонро аз қолабе ба қолаби дигар талқин карда, дар вучуди он мунавваротеро эҳё мекунад ва ба мавриди дигар боис мегардад, то одамият ҳақро аз ботил шинохта тавонад. Ҳамин хусусиёти эҷоди устод атрофиёну хонандагони шеърашро водор сохт, то дар вучудашон рағбат нисбати шеъру шеърсароён афзун шавад. Ҳамаи ин мақбулияту писандиданҳои мардум шабеҳи шамъе шуд, то қалби Рӯдакиро шуълавар созад ва шиқро дар ниҳодаш нисбати шеъру шоирӣ эҳдо кунад.

Шоир бо сеҳри сухан ва мутаассироти порчаҳои назмӣ ба қалби мардум роҳ ёфта, дӯстдори аҳли хирад гардида будааст. Имрӯз ҳарчи бо қалами устод Рӯдакӣ нақш гирифта буди мавҷуд аст, шуҳраи оламгирӣ ҷаҳониён гардидаанд. Аз ин рӯ ҳамаи аҳли адаби баъдӣ васфи устодро бо ифтихор ба фазои назм пайвастанд.

Бо осори қиматбаҳои адабӣ, бо маҳорати шоиронаву шоирияти нотақдор, суханпардозихову тозаэҷодӣ, ватандӯстиву халқпарварӣ, ҳувияти миллӣ, идроки баланду одамият ва бузургвориҳои ҳештан то ба имрӯз номи пурифтихори устод Рӯдакӣ дар забонҳост ва зиндаву ҷовид хоҳад монд. Своим дорогостоящим творчеством и мастерством, неповторимым поэтическим умением, заботой о родине и народа, индивидуальности, особым чувством и своим величеством имя его звучит на каждом языке и останется вечно живым и незабываем.

Калидвожаҳо: *Шоир, асосгузор, хирадманд, садоқатпеша, султони шоирон, адаб, фарҳанг, тезфаҳм, заковат, ҳушзабон, латофат, самимият, маҳорат, ватандӯстӣ, халқпарварӣ, ҳувияти миллӣ, идроки баланд, одамият.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Файзуллоев Абдурозиқ Абдулҳакимович – номзоди илмҳои филологӣ, муаллими калони кафедраи забони тоҷики Донишгоҳи давлатии Дангара. Email: abduroziq.1995@mail.ru / Тел: (+ 992) 900389392.*

Абдуев Эмом Субҳонович – номзоди илмҳои филологӣ, саромӯзгори кафедраи забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Дангара. Тел: 200-12-10-12.

УСТОД РУДАКИ И ИСТИННЕЕ ПОЗНАНИЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ РЕАЛЬНОСТИ

В статье речь идёт об одном из восприимчивым мудрецом, звезде сияющей в поэтическом мире литературы, основоположнике таджикской классической литературы Абуабдуллах Рудаки.

Великий Лидер таджикской нации с особым уважением к прошлому, говорил: “Восприимчивый мудрец Рудаки является не только основатель таджико-персидской литературы, правитель поэтов, предводитель поэзии, но и явился символом бдительности, самопознания и суверенитета, в том числе вечным символом образованности национальной исторической культуры нации”.

Также в данной статье говорится о роли, могущества стихотворения и пленительного сотворения со стороны поэта к слушателью. В мире существования стихотворения занимает такое место, что его могущества может по разному в сердце человека различные чувства и

дарить сияние. Стихотворение по своему содержанию отдаёт человеку понятие различать правду от неправды, что хорошо, а что плохо. Эти особенности творчество поэта, породили стремления и привлекательность к тем окружающим кто имеет понятие к поэзии.

Поэт волшебством речи и влиянием своего творения нашел себе места в сердцах людей и стал любимым среди любителей поэзии. Сегодня то, что является творением перо поэта, стало мировой славой самого поэта и его любителей. Поэтому все его последователи со славой распространяют и воспевают его описание.

Своим дорогостоящим творчеством и мастерством, неповторимым поэтическим умением, заботой о родине и народа, индивидуальности, особым чувством и своим величием имя его звучит на каждом языке и останется вечно живым и незабываемым.

Ключевые слова: *Поэт, основатель, благоразумный, преданный, султан поэтов, поведение, культура, понятливый, одарённость, красноречивый, изысканность, верность, мастерства, любовь к родине, индивидуальность, великое осознание, человечность.*

Сведения об авторе: *Файзуллоев Абдурузиқ Абдулҳакимович – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры таджикского языка Дангаринского государственного университета. Email: abduroziq.1995@mail.ru//Тел.: (+992) 900 389 392.*

Абдуев Эмом Субҳонович – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры таджикского языка и литературы Дангаринского государственного университета. Тел.: 200-12-10-12.

USTAD RUDAKI AND THE TRUE UNDERSTANDING OF HISTORICAL AUTHENTICITY

The article discusses one of the most perceptive sages, a shining star in the poetic world of literature, and the founder of Tajik classical literature, Abu Abdulla Rudaki.

The great Leader of the Tajik nation, showing special respect for the past, stated: “The wise Rudaki is not only the founder of Tajik-Persian literature, the ruler of poets, and the leader of poetry, but also a symbol of vigilance, self-awareness, and sovereignty, as well as an eternal symbol of the educational and historical-cultural identity of the nation.”

The article also addresses the role and power of poetry and the poet’s captivating creative influence on the listener. Poetry occupies such a place in the world of human existence that its power can evoke various feelings in the human heart and bestow inner illumination. Through its content, poetry enables a person to distinguish truth from falsehood, good from evil.

These characteristics of the poet’s creativity gave rise to aspiration and attraction among those who understand and appreciate poetry. Through the magic of language and the influence of his works, the poet found a place in people’s hearts and became beloved among lovers of poetry.

Today, what was created by the poet’s pen has become the source of his worldwide fame and that of his admirers. Therefore, all his followers proudly disseminate and celebrate his legacy.

Through his invaluable creative heritage, masterful skill, unique poetic talent, devotion to his homeland and people, individuality, and greatness, his name resounds in many languages and will remain eternally alive and unforgettable.

Keywords: *Poet, founder, prudent, devoted, sultan of poets, behavior, culture, perceptive, giftedness, eloquent, refinement, loyalty, mastery, love for the homeland, individuality, great awareness, humanity.*

Information about the authors: *Faizulloev Abduroziq Abdulhakimovich – Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer at the Department of Tajik Language, Dangara State University. Email: abduroziq.1995@mail.ru//Tel.: (+992) 900 389 392.*

Abduev Emom Subhonovich – Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer at the Department of Tajik Language and Literature, Dangara State University. Tel.: 200-12-10-12

УДК 811.222.8'373.421

КОРБУРДИ ВОЖАҲОИ МУРОДИФӢ ДАР АШӢОРИ ЛОИҚ ШЕРАЛӢ

Холиқназарова С.Х.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев

Осори бою гаронбаҳо ва пурарзиши адибону олимони фарзонаи форсу тоҷик дар баробари ба олами ботинии инсоният ғизои маънавӣ бахшидан, ҳамчунин бобати ба арши аъло расонидани мақоми забони тоҷикӣ саҳми муносиб гузоштаанд.

Дар ин қатор метавон мероси адабии яке аз суҳанварони мумтоз ва маҳбубтарини халқи тоҷик – Лоиқ Шералиро ном бурд, ки ашӢори беназири ӯ инъикосгари тамоми бойгариву ғановати забони адабии муосири тоҷик ба шумор рафта, кӯшишу заматҳои ӯ дар роҳи поксозӣ ва ғанигардонии ин забон, мақому манзалати шоиста гирифтани он дар ҷомеаи муосир ва зиндаву маъмул нигоҳ доштани лафзи тоҷикӣ аз касе пушида нест. Забони ашӢори устод Лоиқ хеле ғанӣ, ҷаззоб ва хоно буда, тақрибан тамоми ҷиҳатҳо, лаҳзаҳо, пастиву баландиҳо, печуби зиндагии ҷомеаро дар бар кардааст, ки бо дурахшу рангорангӣ ва муҳтавои ҳаётиву инсонии худ хонандаро мафтун месозад. Ғаму шодӣ, ҳаяҷону изтироб, дарду алам, марому орзу, омолу ормони халқи мо аз ғаҳвораву пистони модар то гуру лаҳад дар ашӢори Лоиқ акс ёфтааст, ки бисёр моҳирона ба риштаи назм кашида шуда, аз дониши амиқ, завқи баланд ва ҳисси нозуки суҳанофаринии шоир дарак медиҳад.

Бояд тазаққур дод, ки шоир дар ашӢораш ҳини ба риштаи назм кашидани тасвирҳои хеш аз имконоти бепоёнӣ забонӣ ба пуррагӣ истифода намудааст ва бо мақсади пурра, равшан, дақиқ ифода намудани фикр ва пуробурангу таъсирбахш гаштани тасвир ва гурез аз такрори ночову пайи ҳам дар баробари дигар воҳидҳои забонӣ муродифот низ васеъ ба кор бурда, аз тобишҳои маъноиву услубии онҳо моҳирона истифода кардааст, ки чанд намунае аз назми шоир акси онанд:

Лабрези ҳавасҳои, саршори таманной,

Дар сина намеғунҷи аз шавқи дилорое [2, с. 46];

Тугъни дигар дорӣ, ҷавлони дигар дорӣ,

Сар мезанӣ дар сина, тӯфони дигар дорӣ [2, с. 46];

Ғурурат, шухратат, нангат кучо шуд?

Шукӯҳат, шавкатат, ҳангат кучо шуд? [2, с. 385];

Тавлид шавам агар дубора,

Бо шӯру ҷунуни шоирона [1, с. 170];

Бо ин ҳама рамзоиной,

Бо ин ҳама нағмаю тарона [1, с. 170].

Аз абёти боло равшан мегардад, ки адиб бо истифодаи калимаҳои саҳеҳу пурмаъно, хушоҳангу шинаяи нияти эҷодии хешро ба хубӣ ифода намудааст. Пас маълум мегардад, ки муродифҳо натавонанд нишондиҳандаи аввалини бойгарии забонанд, балки инъикосгари санъату маҳорати суҳанварии волеи шоир мебошанд.

Яке аз хусусиятҳои муҳимтарини муродифот дар эҷодиёти Лоиқ Шералӣ ин аст, ки дар он шакли таркибҳои ҷуфти муродифӣ ба таври фаровон ба кор рафтаанд ва аксар баҳри саҳеҳӣ, равшанӣ, афзоиши таъсири суҳан, таъкиди маънову таъмини қувваи бадеии гуфтор мусоидат намудаанд ва асосан бо ҳам тавассути пайвандҳои пайвасткунандаи ва -у, -ю алоқаманд шуда, як воҳиди луғавиро ташкил менамоянд. Муҳаққиқон дар хусуси ҷуфтсинонимҳо чунин қайд мекунанд “Калимаҳое, ки пай дар пай омада, барои пурра ифода намудани маъно ёрӣ мерасонанд, синонимҳои ҷуфт меноманд. Онҳо ба воситаи пайвандҳои пайиҳам “ва, -у, -ю” сохта мешаванд [4, с. 43-45]. Таркибҳои *дилу ҷон, меҳру муҳаббат, бузургию мақомат, ранҷу озор, дашту биёбон, нақӯкорию эҳсон, сулҳу амонӣ, сӯзу соз, савту суруд, оҳангу наво, қаду боло, сӯзу соз, савту суруд, оҳангу наво, оҳу воҳ,*

чангу ҷидол, оҷизу помол, дилу ҷон, огӯшу канор, доду ғигон, ғамгину дилозурда, андешаю хирад ва амсоли инҳо аз қабилу ин навъи муродифотанд:

*Гуфтӣ: ваҳ, ошиқи ӯям, хабараи нест аз ин,
Меҳраи андар дилу ҷон сӯзи ниҳонам дода [1, с. 20];*

*Ба дили сӯхтаи меҳру муҳаббат орӣ,
Ҷои навумедӣ бузургию мақомат орӣ [1, с. 21];*

*Пас, чаро ҷои чунин марҳамат, эй ёри азиз,
Ранҷу озор раво дорӣ ба дилдори азиз? [1, с. 21];*

*Имрӯз зи ту хонаи ҳар деҳа мунаввар,
Шодобу зарафишон шуда ҳар дашту биёбон [1, с. 17];*

*Хоҳам, ки ба мислат ба раҳи умр давида,
Ибрат зи наққорию эҳсони ту гирам [1, с. 17];*

*Хоҳам, ки ба ҳар ташиналаби сулҳу амонӣ,
Чун оби ту соф оби амонӣ бирасонам [1, с. 17];*

*Ҳиссаи поки дилбариву сӯзу сози зиндагӣ,
Акс гардидаст дар овозу дар оҳанги тез [1, с. 18];*

*Гӯш кун, дилдодани муштоқ, ин савту сӯруд,
Баҳри амният садои хеш боло мекунад [1, с. 18].*

Рафти таҳлилу тадқиқи ашъори Лоик Шералӣ маълум гардид, ки дар эҷодиёти ӯ ба ҷуз муродифоти ҷуфти дучуза боз муродифоти сечуза ва ҳамчунин чорчуза низ фаровон ба ҷашм мерасанд. Адиб ин навъ муродифотро бештар барои пуртаъсирии сухан, ҷолибияти тасвир ва мавзунии калом истифода намуда, бо мақсади бештару равшантар зоҳир сохтани вижагиҳои ашъу ҳодисаҳо ба кор бурдааст.

Бояд қайд кард, ки ин навъи муродифот ҳодисаи нави забонӣ набуда таърихи куҳан доштаанд. Дар ин бора С.М.Сабзаев ҳангоми таҳлилу муқоиса қарор додани синонимҳои ҷуфти шоирони маорифпарвар қайд мекунад, ки: "таркибҳои синонимии сечуза нисбати таркибҳои синонимии дучуза (дар асоси маводи осори маорифпарварон -К.З.) камистеъмоланд. Гоҳо якчанд таркиби синонимӣ дар паҳлуи ҳамдигар силсилавор истифода мегарданд ва объекти тасвирро пурратар тавзеҳ карда, ғасоҳату баҳоғати каломро бештар таъмин менамоянд" [6, с. 24].

*Нолаи най илтиҷои пургудоzi ошиқ аст,
Илтиҷову лобаву зорӣ ба дилори азиз [1, с. 18];*

*Аммо мани то ҳол ғами ишқ надида,
Дилбохтаву волаву шайдои ту ғаштам [1, с. 19];*

*Осмоно, хориям меояд, эй дод, аз ҷӣ рӯ,
Нотавону ночавону ноҷасур афтодаем ??? [1, с. 414];*

*Аз ту, эй шердilu сафдару бебок, афсус,
Нараҳидӣ ту ҳам аз зарбати афлок, афсус [1, с. 415];*

*Нишони сармадӣ ҷустам, нишони тир шудам,
Ғарибу бекасу бечораву фақир шудам [1, с. 419];*

*Чи суд аз дарду андӯху ғаму ох,
Қи хокистар зи нав отаи нағашта [1, с. 39];*

*Ту будӣ кӯдаки бадбахти модар,
Ки танҳою ғарибу бекасе буд [1, с. 65];*

*Ба пиндору хаёлу орзуҳо,
Ҳаёти хешро обод созад [1, с. 33];*

*Дар он соат, ки ҳайкалҳои барқад,
Ҳамӯшу безабону нурсукутанд [1, с. 61].*

Чуноне ки мушоҳида мекунем дар байтҳои мазкур муродифоти сечуза ва чорчуза чиҳати баланд гаштани ҳусну маънӣ ва фасоҳату балоғати шеър мавриди истифодаи шоир қарор гирифтаанд. Онҳо аз ду ҷиҳа калимаи ҳаммаъно ҷиҳа наздикмаъно таркиб ёфта, чузҳои сонӣ дар онҳо барои бештар намудани таъсири чузӣ пешин хизмат мекунанд.

Таҳлилу таҳқиқӣ маводи гирдомада нишон медиҳад, ки муродифоти ашъори Лоик Шералӣ аз дидгоҳи мансубияташон ба шоҳаҳои гуногуни услуби забон мансубанд буда, навҳои зеринро ташкил медиҳанд:

1. Муродифоти чуфти умумистеъмолӣ. Ин навъ таркибҳо маъмул ва серистеъмол буда, ҳам дар забони гуфтугӯӣ ва ҳам дар забони китобӣ дар истеъмоланд. Муродифоти чуфти умумистеъмолиро устод Лоик низ барои баёни андеша ва образҳои сухану мавзунии калом фаровон ба кор бурдааст. Таркибҳои *молу мулк, ишқу ҳавас, дашту биёбон, меҳру муҳаббат, ҳашму ғазаб, доду ғизон, ҳазлу шухӣ, хору зор, меҳру вафо, айшу нӯш, оғӯшу канор, сокиту ором, қадру қимат, симу зар, дилу ҷон, рангу бор, бусу канор, дуру дароз* ва амсоли инҳо аз зумраи ин гуруҳи муродифҳо ба ҳисоб мераванд, ки барои кушодани ҳадафу мароми шоир моҳирона ва ҳунармандона ба кор рафтаанд:

*То надудад молу мулки ҳеч касро ҳеч кас,
Фикр карда мардумон, пас қулфу дарбон ёфтанд [1, с. 17];*

*Хотири худ чамъ бинмуда, паи ишқу ҳавас,
В-аз паи рӯзӣ ба роҳи зиндагӣ биштофтанд [1, с. 17];*

*Имрӯз зи ту хонаи ҳар деҳа мунаввар,
Шодобу зарафишон шуда ҳар дашту биёбон [1, с. 17];*

*Ба дили сӯхтае меҳру муҳаббат оӣ,
Ҷони навмедӣ бузургию мақомат оӣ [1, с. 21];*

*Пас, чаро ҷои чунин марҳамат, эй ёри азиз,
Ранҷу озор раво дорӣ ба дилдори азиз [1, с. 21];*

*Оҳ, рафтӣ, бурди айшу нӯшо,
Ман кунун дар зиндагӣ ноумед.*

*Хайр, боре аз сари меҳру вафо,
Ёд кун аз он ҷавони дилсафед [1, с. 26];*

*Лаззати нӯшлаби дилбару оғӯшу канор,
Аззати хандаи тифлу гап он нодида [1, с. 20];*

*Ҳама хомӯш гарданду ба ҳасрат,
Зарафишон сокиту ором истад [1, с. 33];*

Чуноне ки мебинем, таркибҳои мазкур дар якҷоягӣ ба муассирии тасвир ва муҳтавои ашъор таъсири амиқ дорад ва қариб ба ҳамон як маъно далолат мекунанд. Аз ҷумла дар фарҳанги забони тоҷикӣ вожаҳои оғӯшу канор, сокиту ором, ранҷу озор бо як маъно тафсир ёфтаанд.

2. Муродифоти чуфти китобӣ. Дар ашъори Лоик Шералӣ ин навъи муродифоти чуфтистеъмол нисбат ба дигар навҳои чуфти муродифӣ бештар ба кор рафтаанд. Муродифоти чуфти ҳазлу шухӣ, *ору нанг, поку мусаффо, таъну маломат, ранҷу қоҳиш, рушду камол, хобу ҳаёл, ҳусну ҷамол, бурду бохт, сарвату ганҷ, ҳамдаму ғамхор, сарвару сардор, хору ҳас, қилу қол, ёру диёр, ғарибу бекас, лутфу меҳрубонӣ, бисинону бекамон, суду зиён, ҳашму ғазаб, сӯзу гудоз, исёну ғурур, ошӯфтаву афғор, бурду бохт, баҳру бар, мазҳабу оин, хорию зиллат, бебаҳру бар, ҳарбу зарб, бечурму беозор, пуришуру пурғавго, зиллату хорӣ, ғарибу бекас, рушду камол, ақлу фитрат* ва ба монанди инҳо аз вожаҳои адабӣ созмон ёфта, дар маънисозиву образфаринӣ дар ашъори адиб зиёд ба кор рафтаанд:

Гарчи меҳроҳам бихандам бовиқор,

Лек ҳазлу шуҳии ондавра нест [1, с. 22];

*Бо ору нанаг мардӣ карду танҳо,
Ба зикри хок умри ҷовидон ёфт [1, с. 60];*

*Битобӣ дар шуои зарфишонаш,
Чу симинҳайкале поку мусаффо [1, с. 63];*

*Надода хушкноне, ронда ӯро,
Ба сад таъну маломат, ранчу коҳиш [1, с. 66];*

*Фасли рушду камол мегузарад,
Ҳамчу хобу хаёл мегузарад [1, с. 92];*

*Қадри хусну чамол мегузарад,
Ошиқӣ ҳам пир мешавад афсус [1, с. 92];*

*Аз ҳама бурду бохтҳои ишқ,
Ошиқ он аст, ки дил розист [1, с. 94].*

3. Муродифоти чуфти гуфтугӯӣ. Ин қабати лексика дар ашъори шоир ба касрат мушоҳида гардида, асосан таркибҳои чуфти зарбу лат [2, с. 191], оҳу шеван [2, 163], дӯғу дағо [2, с. 164], жулидаеву хайрон [1, 89], молу ҷиз [1, с. 505], чоҳу чола [1, 95], бесару бун [1, с. 426] зоғу заған [2, с. 238], касифу қачдил [1, с. 476], қӯру қачал [1, 502], чоҳу гӯр [1, с. 511], ҳамдӯшу ҳамоғӯш [1, с. 536], бечизу нодор [1, с. 31], макру фанд [1, 63] тӯю сур, [1, с. 93], зору низор [1, 25], лофу газоф [1, с. 35], озурдаву пажмурда [2, с. 233] ва амсоли инҳоро дар бар мегирад. Ин қабил таркибҳои шоир дар қолаби воҳидҳои забони шевагӣ ва умумихалқӣ оварда шуда, баҳре аз онҳо ҷиҳати ҳамкوفия буданаш (*дӯғу дағо, зоғу заған, зору низор, лофу газоф, дурӯғу даранг*) дар шеър ба кор рафтаанд, ки ба ин васила манзумии каломи мавзунро таъмин кардаанд:

*Басе хурдаем зарбу лат аз хоҷадавлатон,
То ҳолия ба давлати сармад расидаем [2, с. 191];*

*Ҳайфи умри мард, агар дар бистари зан бигзарад,
Ҳайфи умри зан, агар бо оҳу шеван бигзарад [2, с. 163];*

*Ман бар асари дӯғу дағои ту нанозам,
То ҳаст ба дилҳо асароти асари ман [2, с. 164];*

*Кони савол ҳар як жӯлидаеву хайрон,
Олударанг дасту нӯки забону лабҳо [1, с. 89];*

*Шумо ҳоло шарифеду азизед,
Калиду қулфи муште молу чизед [1, с. 505];*

*Дар ин даҳри палиди пурзабола,
Ки дар ҳар гом дорад чоҳу чола [1, с. 476];*

*Нақди гарони қисмат аз баҳри нася харҷ аст,
Моро зим о бичӯед, на аз ғану ақида [1, с. 41].*

4. Муродифоти чуфти эҷоди шоир. Ба ин гурӯҳи муродифот он таркибҳое шомиланд, ки маҳсули тахайюлу эҷоди ҳуди шоир буда, то имрӯз ба шакли чуфтҳои муродифӣ маъмул набудаанд, ё камтар мавриди истифода қарор гирифтаанд. Забону услуби баёни шоир, ки бо андешаву мулоҳизаҳо ва навиву тозагии хеш ҷолиб буда, ҷиҳати ғанӣ гаштани фонди луғавии забони тоҷикӣ аз сарчашмаҳои муҳим маҳсуб меёбад, бемуҳобо ин навъ муродифҳо дар ашъораш зиёд ба кор рафтаанд. Дар ин бора муҳаққиқ Олимҷон Қосимов қайд мекунам, ки «сарнавишти вожаҳо ба дасти аҳли суҳан аст. Дар раванди эҷод ба рӯҳия, ба таъбу муҳити андешаи суҳанвар вобаста аст, ки чи калимае корбаст мешавад, кадом маънии вожа ба зеҳни ӯ созгор меояд, дар хотири ӯ кадом вожае аз силсилаи калимаҳои

ҳаммаънӣ зоҳир мешавад. Агар ҳеҷ калимае ўро писанд наояд, барои ифодаи чизе ё падидае агар вожае пайдо нагардад, билохира чӣ чизе эҷод хоҳад кард» [8, с. 125]. Таркибҳои чуфти *нимчону нимзинда* [1, с. 422], *покчону покимон* [1, с. 422], *ғаҳвораю тобут* [1, с. 33], *пурбардору пурсабр* [1, с. 61], *батамкину бабардошт* [1, с. 111], *ҳамсолу ҳамбол* [1, с. 114], *тармиму таҷаддуд* [1, с. 115], *якрангу якнавохт* [1, с. 178], *сеҳру эҷоз* [1, с. 242], *хастаю гамнок* [1, с. 243], *бетадбиру бепир* [1, с. 249], *бебоку далеру қаҳрамон* [1, с. 263], *покбозу покимон* [2, с. 127], *сангмизочу муҳкам* [2, с. 126], *буҳтону хусумат* [2, с. 137], *хусну рангу бор* [2, с. 196], *обрӯю иззату иқром* [2, 181], *дилрезаву ҷонреза* [2, с. 178], *дарегу дод* [2, с. 179], *пуришуру талотум* [2, с. 144], *бурҷу бора* [2, 79], *шахсару бебок* [2, с. 43], *пуришӯру бедиранг* [1, с. 40], *бечурму беозор* [1, с. 196], *касифу қачдилӣ* [1, с. 476], *тимору озор* [1, с. 462] ва амсоли инҳо аз қабилӣ ин навъ лексика мебошанд:

*Мондаӣ гар нимчону нимзинда то ба ҳол,
Бо суруди Рӯдакӣ, бо тибби Сино мондаӣ* [1, с. 422];

*Мондаӣ гар покчону покимон то ҳанӯз,
Бо китоби Ҳофизу осори Мавло мондӣ* [1, с. 422];
*Дар ин дуне, дар ин ғаҳвораю тобути инсонӣ,
Забони ростӣ будам, шафақ будум, шарар будам* [1, с. 33];

*Ба мисли хок пурбардору пурсабр,
Ба мисли хок умре беқиёс аст* [1, с. 61];

*Кунун бо роҳу расми рӯзгорон,
Шудем он сон батамкину бабардошт* [1, с. 111];

*Эй паровар дӯстон – ҳамсолу ҳамболони ман,
Бинам андар дарсхона вақти дарс* [1, с. 114].

Аз намунаҳои боло маълум мегардад, ки навоварии шоир дар аксар мавридҳо дар заминаи шаклу қолабҳои таркибҳои маъмулӣ сураат гирифтааст. Истифодаи ин навъ таркибҳо дар ашъори шоир далели он аст, ки воситаҳои мавҷудаи забон дар бисёр мавридҳо аз ягон ҷиҳат мақсади эҷодии санъаткорро рӯйи кор бароварда натавонистанд.

Аз ҷиҳати таркиб ва тарзи шаклгирӣ ин навъ муродифоти ашъори адибро метавон чунин гуруҳбандӣ : 1. Муродифоти чуфти нав, яъне шоир аз ду вожаи ҳаммаъно муродифи чуфте месозад, ки то имрӯз дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ истеъмоли нашудааст ва тарзҳои усулҳои тозаеро дар муродифсозӣ ба бор овардааст, ба мисли: *мураккабу раҳгум* [1, с. 31], *беқайду сабукруҳ* [1, с. 48], *иқтоъдору моликон* [1, с. 166], *беҳадду поён* [1, с. 166], *шоҳу мирон* [1, 166], *қавлу паймон* [1, с. 166], *ҷонқоҳию тоқат* [1, с. 166], *босавганду паймон* [1, с. 167], *пурсӯзу пурэхсос* [1, с. 167], *жӯлидаву побанд* [1, с. 168], *имону вичдон* [1, с. 168], *рутбаю унвон* [1, с. 168], *тиру тег* [1, с. 18], *ворису ҳамсогар* [2, с. 17], *ҷому сабӯ* [2, с. 18], *маҷмуъаву девон* [2, с. 26];

2. Муродифоти чуфти маъмуле, ки таркибан иваз шудаанд. Баъзан адиб дар ашъораш яке аз ҷузъҳои муродифи чуфти маъмули забонро бо калимаи дигари ҳаммаъно иваз мекунад ва муродифи чуфте месозад, ки то ин дам ба чунин шакл истеъмоли нашуда буд ё агар шуда бошад ҳам, доираи истеъмоли танг дошт. Бо риояи қонуну қоидаи сохташавии муродифоти чуфт ба воситаи ҷойивазкунии ҷузъҳои чунин ифодаҳо шакли нави таркибҳои чуфти ҳаммаъно эҷод мешаванд, ки бо якдигар алоқаи зичи семантикӣ доранд: *ишқу ҳавас* [1, 17], *ишқу умед* [1, с. 21], *оҳангу наво* [1, с. 18], *оҳу воҳ* [1, с. 18], *тӯю ид* [1, с. 21], *ранҷу озор* [1, с. 23], *айшу нишот* [1, с. 23], *андуху дард* [1, с. 26], *шаъну шавкат* [1, с. 27], *хастаю маъюс* [1, с. 33], *пиндору ҳаёлу орзу* [1, 33], *андуху гаму оҳ* [1, с. 39], *зебу оро* [1, с. 28], *меҳру садоқат* [1, с. 29], *нангу нузҳат* [1, с. 30], *осудаю бароҳат* [1, с. 50], *шурату пайғом* [1, с. 51], *торику зулмонӣ* [2, с. 13], *андуху гам* [2, с. 13], *пуришуру савдо* [2, с. 18], *ниёзу ноз* [2, с. 20], *нолаю афғон* [2, с. 44], *меҳру дӯстӣ* [2, с. 45], *шӯру мағал* [2, с. 55] ва монанди инҳо аз ин шуморанд, ки аксар ба хотири таъмини таъсир ва савтиёти сухан, хушоҳангиву равонии муродифоти мазкур ба кор рафтаанд.

Аз тарафи дигар, дар таркиби муродифоти чуфти ашъор падидаи дигаре низ ба назар мерасад, ки нависанда муродифоти чуфтро бо ҳамроҳ кардани пасванд ва ё пешванд, ё ин ки пайвандакҳо тағйир медиҳад ва бо ин васила чуфти муродифи навро месозад. Масалан, *беёдгору беасар, беаҳду бепаймон, бехуду беёд, бетабу тоб, досгару чаккушсоз, хиёбонҳову гулгаиш, аз меҳнату аз дард, бо ҳусну бо малоҳат ва зайраҳо*. Ин навъи муродифоти чуфт дар ашъори шоир гуруҳҳои зерин эҷод намудаанд: а) пешванду пасванду пайвандак бо як чузъи муродифоти чуфт ҳамроҳ шуда, муродифи чуфти нав месозанд, ба монанди: *бе+кас+у танҳо* [2, с. 35], *бе+чилва+ю ранг* [2, с. 68], *бе+таб+у тоб* [2, с. 140], *бе+барг+у бар* [2, с. 143], *бе+нола+ву фарёд* [2, с. 146], *бе+дард+у ғам* [2, с. 169], *бе+кас+у танҳо* [2, с. 35], *пуриӯру бе+диранг* [2, с. 40], *би+икуфтам+у болидам* [2, с. 232], *бе+бок+у далер* [2, с. 12], *ворис+у ҳам+соғар* [2, с. 17], *ҳам+по+ю рӯбарӯ* [1,50], *ба+сузу ғам+гин, рангзард+у но+тоб* [1, с. 77], *торику зулмон+ӣ* [2, с. 13], *меҳру дуст+ӣ* [2,44], *бар+хурдану би+ишакстан* [1,79], *шуру маст+ӣ*, [2,56] *ростиву ҳамвор+ӣ* [1, с. 114];

Бачагиям бекасу танҳо гузаиш,

Бо дарав, бо хӯшачиниҳо гузаиш [2, с. 35];

Чунки бечилваю рангем, амон аз ману ту,

Мисли як пукафишангем, амон аз ману ту! [2, с. 68].

б) пешванду пасвандҳову пайвандак ба ҳар ду чузъи муродифоти чуфт ҳамроҳ шуда, муродифи чуфти нав месозанд, ба мисли *бе+руҳ+у бе+ҷон* [2, с. 56], *бе+аҳду бе+паймон*; *бе+меҳру бе+имон* [2, с. 142], *бе+касу бе+пайванд* [2, с. 289], *бе+кораю бе+чора* 32, *бе+касу бе+ошно* [2, с.44], *но+хушу но+тоб* [2, с. 373], *бе+худу бе+ёд* [1, с. 47], *ҳам+дастию ҳам+кор+ӣ* [1, с. 87], *бе+худию бе+хаба+рӯ* [1, с. 102], *ба+тамкину ба+бардоиш* [1, с. 111], *бе+ёдгору бе+асар* [1, с. 112], *бе+ҷурму бе+озор* [1, с. 384], *ҳамдӯшу ҳамогӯш* [1, с. 536].

Пеши ҷонон чунки ҷон афшондаам,

Қолаби берӯху бечон мондаам [2, с. 56];

Ту, эй беаҳду бепаймон, маро бигзоиштӣ, рафтӣ,

Ту, эй бемеҳру беимон, маро бигзоиштӣ, рафтӣ [2, с. 142].

в) дар баъзе мавридҳо шоир хини баёни ҳадаф аз муродифоти чуфти маъмулӣ муродифоти таркибӣ месозад. Масалан, *бо ҳусну бо малоҳат* [2, с. 34], *на синчеву на болор* [2, с. 27], *дар навбату дар интизор* [2, с. 161], *аз ин дунёи баттолу аз ин айёми қаттол* [2, с. 71], *сад оҳу сад фиғон* [2, с. 51], *бо ҳиммату бо ҳикмат* [1, с. 105], *сад чилваю сад ранг, ҳар тепнаву ҳар кӯҳе* [1, с. 137] ва монанди инҳо:

Сад даъвату хитобаю сад оҳу сад фиғон,

Аз он касони ҷисмашон нобуд бишнавам [2, с. 51];

Ишқ бошад, меҳр бошад, ҳам амонӣ дар ҷаҳон,

Завқ бошад, ханда бошад, ҳам вафои дӯстон [1, с. 18].

Маҳорати бамавқеъ истифода кардани муродифот дар ашъор яке аз нишонаҳои маданияти баланди нутқ ва забондонии адиб маҳсуб ёфта, баҳри аниқ, фаҳмо, равшан ифода намудани фикр аҳаммияти муҳим доранд ва бо мақсади дучанд гардидани таъсири тасвир дар хонанда, ҳамчуни тарғибу ташвиқи ҳадафу масоили матраҳгардидаи адиб хизмат мекунад. Дар ин бора забоншиноси рус А. Б. Шапиро қайд мекунад: «Муродифҳо ба гуфтор тобишҳои эмотсионалӣ дода, суханро таъсирбахш мекунад. Ба ягон чихати маҳсули мафҳум диққати шунавандаро ҷалб мекунад. Ба мафҳум тобишҳои муайяни услубӣ илова мекунад. Такрорро рафъ карда, ба фикр, гуфтор ҳусни тоза зам мекунад». Ба ин васила аксар мавридҳо шоир чихати пурқувват намудани таъсирнокии сухан ва оҳанги баён якҷанд калимаи муродифиро дар як мисраъ пайи ҳам силсилавор истифода мекунад.

Дуое, сачдае, зикре худоро,

Ба ин ду қуббаи хоки Бухоро [1, с. 536];

Осафо, додо, дарезо, ҳасрато,

Ки ин замоне бо ту қисмат доштам [2, с. 153];

Ғурурат, шухратат, нангати кучо шуд?

Шукӯҳат, шавкатат, ҳангати кучо шуд? [1, с. 508].

Дар назми шоир мисолҳои зиёде қорбаст гардидаанд, ки шаклан ба таркибҳои муродифӣ шабоҳат доранд ҳам, аммо аз ҷиҳати семантикаи ҷузъҳо аз ҳам фарқ мекунад. Яъне, агар маънои ҷузъҳои таркибии онҳоро дар алоҳидагӣ муоина намоем, онҳо бо ҳам муносибати муродифӣ надоранд, бинобар ин онҳоро таркибҳои ҷуфти ғайримуродифӣ номидан мумкин аст. Ин навъ таркибҳо танҳо дар ашъори шоир маънои умумӣ пайдо кардаанд: *хоку хун* [2, с. 34], *илму фарҳанг* [2, с. 31], *гулу сабза* [1, с. 24], *сангу гуҳар* [1, с. 50], *сарфарозию мардӣ* [1, 57], *тапончаю камон* [1, 80], *хобу хаел* [1, 92], *ҷилою сафо* [1, с. 93], *шеърӯ оҳанг* [1, с. 106], *бесинону бекамон* [1, с. 438], *коху гил* [1, с. 510], *расму роҳ*, *сағдилию сангӯи*, *хоболуду махмур* [1, с. 504], *дарду иллат* [1, 494], *бедарду бесавод* [1, с. 485], *дидору овоз* [1, с. 148], *бекаманду безанҷир* [1, с. 147], *туҳмату қасд* [1, с. 147], *сарду бемехр* [1, с. 144], *шеърӯ газалу достон* [1, с. 141], *соғару ҷом* [1, с. 56].

Муродифоти ҷуфт дар ташаккули лексикаи забони тоҷикӣ басо муҳим буда, таркиби онҳо асосан аз ҷузъҳои тоҷикӣ-тоҷикӣ, тоҷикӣ-арабӣ, арабӣ-тоҷикӣ ва арабӣ-арабӣ иборат мебошанд. Забоншинос С.Ҳалимов дар робита ба муродифҳои ҷуфти арабиву тоҷикӣ дар забони тоҷикӣ чунин андешаронӣ мекунад: «*Калимаҳои арабӣ дар забонамон қатори нави синонимҳоро ба вуҷуд овардаанд ва ҷуфтҳои синонимӣ захираи услубии забонамонро бой гардониданд*» [7, 115]. Бояд таъкид кард, ки ҷузъҳои таркибҳои ҷуфти муродифии ашъори шоир низ мухталиф буда, аз ҷиҳати мансубияти забониашон аз вожаҳои аслии забони тоҷикӣ, омехтаи тоҷикию арабӣ ва ё баракс, ё ин ки худ забони арабӣ шакл гирифтаанд:

Муродифҳои ҷуфте, ки ҳар ду ҷузъашон тоҷикиянд:

Зиндагонӣ бурд аз назадат маро,

Бурд бо сад роҳҳои печу ҳам [1, с. 32];

Марҳабо, воситаи хушдишу хуррам шуданам,

Марҳабо, панди сабабгори мукаррам шудаам [1, с. 32];

Чунин тобу тавон бар вай кӣ додаст?

Зи номи тобноки устод аст! [1, с. 32];

Ҳама хомӯш гарданду ба ҳасрат,

Зарафшон сокину ором истад [1, с. 33];

Раҳрави роҳи бисе дуру дароз,

Раҳрави роҳи нур аз шебу фароз [1, 34];

Ту бо ҳукми дили бекинаю пок,

Дили бедоғу ноолудани худ [1, с. 38];

Обшор аз бари ӯ нош шуда,

Чониби дашту биёбон ҷорист [1, с. 59];

Зи қарри солҳои даргузашта,

Ба огушам нолаю фарёдам омад [1, с. 65];

Надода хушкноне ронда ӯро,

Ба сад таъну маломат, ранҷу қоҳиш [1, с. 66].

Муродифҳои ҷуфте, ки ҷузъи аввалашон тоҷикӣ ва дуюмашон арабӣ:

Парешон хастаю маъюс гардад,

Тамоми зиндагӣ кобус гардад [1, с. 33];

Намирам аз аҷал ночору очиз,

Фақат аз ор ё аз кор мирам! [1, с. 60];

*Битобӣ дар шуои зарфишонаш,
Чу симинҳайкале **поку мусаффо** [1, с. 61].*

Муродифҳои чуфте, ки аз ҷузъҳои арабӣ+тоҷикӣ таркиб ёфтаанд:

*Ҷавонӣ, ошиқӣ, ҷичрону дидор,
Ҳаминҳа ёдгорӣ дора(д) ошиқ [1, с. 33];*

*Дар фузунаш **ғаму озор**е ҳаст,
Дар камаш лаззати бисере аст [1, с. 34];*

*Ту мегуфтӣ муҳаббат **макру фанд** аст,
Дурӯғи бофурӯғу ҳарфи пурроз [1, 63].*

Муродифҳои чуфте, ки ҳар ду ҷузъашон ба забони арабӣ мансубанд:

*Баъди як лаҳза **роҳату айшаи**,
Рӯҳсиёҳи абад шавад охир [1, с. 36];*

*Надода хушкноне ронда ўро,
Ба сад **таъну маломат**, ранҷу қоҳиш [1, с. 66].*

Ҳамин тариқ, таҳлилу баррасии маводи забонӣ нишон медиҳад, ки муродифот дар ашъори шоир ҷиҳати пуррасозӣ ва шарҳу эзоҳи мазмун, қувват бахшидани таъсири тасвир, обуранги баён, дурӣ аз такрор ва вусъати савтиёт хизмат карда, ҷаҳонбинӣ, фикру таҳайюл ва тавону истеъдоди волои шоирро дар интиҳобу истеъмоли ин навъ воҳидҳои забонӣ - ҳамчун нозуктарин тобишҳои фикр таъкид мекунанд.

Шоир аз ин воҳидҳои луғавӣ ба пуррагӣ истифода бурда, баҳри ғанӣ гардонидани таркиби луғавии забони адабии ҳозираи тоҷикӣ кӯшишҳои судманде намудааст ва дар офариниши тасвирҳо тозақориҳоеро анҷом медиҳад, ки дар ҳамбастагии қавии муҳтавои мазмун ва диди хоси шоиронааш хеле барҷаста инъикос гардида, аз устои бузурги суҳан буданаш шаҳодат медиҳанд.

АДАБИЁТ:

1. Забони адабии Ҳозираи тоҷик (Лексикология, фонетика, морфология). – Душанбе, Маориф, 1983.
2. Лоик, Шералӣ. Девони замон / Л. Шералӣ. – Душанбе: Адиб, 2011. – 399 с.
3. Лоик, Шералӣ. Куллиёт. Ҷилди 1. Ашъор / Л. Шералӣ. – Душанбе: Адиб, 2008. – 559 с.
4. Муҳаммадиев, М., Талбаков, Ҳ., Нурмуҳаммадов, Ю. Лексикаи забони адабии тоҷик / М. Муҳаммадиев, Ҳ. Талбаков, Ю. Нурмуҳаммадов. – Душанбе, – 1977. – 132 с.
5. Сабзаев, С.М. Забон ва услуби шоирони маорифпарвар / С.М. Сабзаев. – Душанбе: Маориф, 1991. -80 с.
6. Сиёев, Б. Таърихи воҳидҳои чуфт дар забони адабии тоҷик // Б. Сиёев // Мактаби Советӣ. - Душанбе, 1969. - №9. - С.26-36.
7. Ҷобиров, А.Б. Вижагиҳои забонии китоби «Баҳше аз тафсири кӯҳан». Дисс. канд. фил. наук. – Душанбе, 2019. – 188 с.
8. Юсупов, М.Д. Муродифҳои чуфт дар асарҳои Баҳманёр // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Баҳши илмҳои филологӣ. – 2019. – №5. – С. 122-128.

КОРБУРДИ МУРОДИФОТ ДАР АШЪОРИ ЛОИҚ ШЕРАЛӢ

Муродифот яке масъалаҳои муҳими забонишиносӣ ба шумор мераванд, зеро онҳо аз бисёр ҷиҳат боигарии забони миллий, ҳамчунин ғановати забон ва услуби ниғориши адибонро муайян менамояд. Дар мақолаи мазкур корбасти муродифот дар ашъори Лоик Шералӣ мавриди омӯзишу баррасӣ қарор гирифтааст.

Бояд тазаккурдод, ки муродифот дар ашъори шоир ҷиҳати пуррасозӣ ва шарҳу эзоҳи мазмун, қувват бахшидани таъсири тасвир, обуранги баён, дурӣ аз такрор ва вусъати савтиёт

хидмат карда, ҷаҳонбинӣ, фикру тахайюл ва тавону истеъдоди волои шоирро дар интихоби истеъмоли ин навъ воҳидҳои забонӣ ҳамчун нозуктарин тобишҳои фикр таъкид мекунад.

Вожаҳои калидӣ: муродифот, ҷуфтҳои муродифӣ, ашъор, муродифоти ҷуфти китобӣ, таркибҳои сечуза ва чорҷуза, муродифоти гуфтугӯӣ, муродифоти умумистеъмоли.

Маълумот дар бораи муаллиф: Холиқназарова Сакина Хуҷаназаровна – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев. Тел: 992 93 156 90 25

УПОТРЕБЛЕНИЕ СИНОНИМОВ В ПОЭЗИИ ЛОИКА ШЕРАЛИ

Синонимы – одна из важнейших проблем языкознания, поскольку во многом определяют богатство национального языка, а также богатство языка, стиля и манеры письма писателей. Целью работы является исследование употребления синонимов в поэзии Лоика Шерали.

Следует отметить, что синонимы в поэзии поэта служат для завершения и пояснения содержания, усиления эффекта образа, избегания повторов, точнее передавать тонкие оттенки значения и делать текст более образным и выразительным, а также подчеркивают мировоззрение поэта, его богатое воображение и высокую способность, и талант в выборе и использовании данных языковых единиц, как тончайших оттенков мысли.

Ключевые слова: Лоик Шерали, поэзия, синонимы, синонимические пары, художественные синонимы, трёхсоставные и четырёхсоставные композиции, разговорные синонимы, общие синонимы.

Информация об авторах: Холиқназарова Сакина Худжаназаровна кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка Хорогского государственного университета имени М.назаршоев. Тел: 992 93 156 90 25

THE USEGE OF SYNONYMS IN THE LOIC SHERALI'S POETRY

Synonyms are one of the most important problems in linguistics, as they largely determine the richness of a national language, as well as the richness of language, style, and writing style of writers. The aim of this paper is to examine the use of synonyms in the poetry of Loic Sherali.

It should be note, that synonyms in the poet's poetry serve to complete and clarify the content, enhance the effect of imagery, avoid repetition, more accurately convey subtle shades of meaning, and make the text more figurative and expressive. They also highlight the poet's worldview, rich imagination, and high ability and talent in selecting and using these linguistic units as the subtlest shades of thought.

Keywords: Loic Sherali, poetry, synonyms, synonymous pairs, poetry, fiction synonyms, three- and four-part compositions, colloquial synonyms, common synonyms.

About the authours: Kholiqnazarova Sakina – condidate of philological, associtate professor of the tajik language department of Khorog State university M.Nazarshoev. Tel: 992 93 156 90 25

УДК 821.512.133 – 1.

МУШАХХАСОТИ ҒАЗАЛИЁТИ САҲБО

Шарифзода Ё.Ш.

Донишқадаи энергетикии Тоҷикистон

Муқаддима. Ғазал дар таърихи адабиёти форсу тоҷик яке аз жанрҳои серистеъмол ва пурнуфуз ба шумор меравад, ки дар тӯли асрҳо ҳамчун воситаи ифодаи эҳсосоти инсонӣ ва андешаҳои бадеӣ хидмат кардааст. Ин нави шеър на танҳо барои тасвири муҳаббат ва ҳолатҳои ошиқона, балки барои инъикоси масъалаҳои иҷтимоӣ, ахлоқӣ, ғалсафӣ ва ирфонӣ низ имкони фарох фароҳам овардааст. Аз ҳамин ҷиҳат омӯзиши хусусиятҳои жанрии ғазал дар осори шоирони адоҳида барои муайян намудани равандҳои адабӣ ва сабки даврҳои гуногуни адабиёт аҳамияти муҳим дорад.

Дар нимаи дууми асри XIX дар муҳити адабии Бухоро як қатор адибони соҳибистеъдод ғазолият намудаанд, ки идомадиҳандагони анъанаҳои классикӣ адабиёти тоҷику форс маҳсуб меёбанд. Мирзо Ҳайити Саҳбо аз ҷумлаи чунин шоирон буда, ҳамчун шоири зулҳисонайн бо ду забон, тоҷикӣ ва ўзбекӣ эҷод кардааст. Осори ӯ, бахусус ғазалҳояш, дорои арзиши баланди адабӣ буда, аз нигоҳи мазмун, шакл ва сабк қобили таҳқиқ мебошанд. Девони ӯ, ки бо номи “Соғари Саҳбо” ба таъби расидааст, намунаҳои

гуногуни ғазалро фаро гирифта, аз ҷиҳати мазмун, сохтор ва сабк арзиши баланди адабӣ дорад..

Таҳқиқи ғазалиёти Саҳбо нишон медиҳад, ки ӯ дар эҷоди осори худ бештар ба суннатҳои сабки ироқӣ таъя намудааст. Дар аини замон, дар баъзе ғазалҳои шоир унсурҳои сабки ҳиндӣ, аз ҷумла мазмунсозии печида, ҳаёлотӣ тоза ва муносибатҳои мураккаби маъноӣ низ мушоҳида мешаванд. Омезиши ин ду равияи адабӣ ба ғазалиёти ӯ ранги хос бахшидааст.

Аз ҷиҳати мавзӯ низ ғазалҳои Саҳбо гуногунмазмун мебошанд. Гарчанде қисми асосии онҳоро мавзӯи ишқу ошиқӣ ташкил медиҳад, дар онҳо масъалаҳои ахлоқӣ, иҷтимоӣ, танқиди муҳит ва ҳатто унсурҳои маишӣ низ инъикос ёфтаанд. Ҳамин гуногунпаҳлуии мавзӯҳо ба арзиши бадеии осори шоир таъсири мусбат расонидааст.

Ҳамчунин, дар ғазалҳои шоир ҳолатҳои рӯҳии қаҳрамони лирикӣ, аз қабилӣ дарду ранҷи ишқ, ҳичрон, интизорӣ, шиква аз бевафои маъшуқа ва танқиди рақиб ба таври возеҳ тасвир ёфтаанд. Ин вижагӣҳо ғазалҳои Саҳборо ба анъанаҳои классикии ғазалсароӣ наздик месозанд.

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло, метавон хулоса кард, ки таҳқиқи ғазалиёти Мирзо Ҳайити Саҳбо барои муайян намудани хусусиятҳои жанрии ғазал, равандҳои адабии асри XIX ва ҷойгоҳи шоир дар таърихи адабиёти тоҷик аҳамияти назаррас дорад. Аз ин рӯ, омӯзиши мушаххасоти ғазалҳои ӯ яке аз масъалаҳои муҳими адабиётшиносии муосир ба ҳисоб меравад.

Мубрамияти мавзӯи таҳқиқ. Аҳамияти илмӣ маавзӯ дар он зоҳир мегардад, ки осори ғазалии Мирзо Ҳайити Саҳбо то имрӯз ба таври фарогир ва мунтазам мавриди омӯзиши илмӣ қарор нагирифтааст. Гарчанде дар баъзе осори адабиётшиносон оид ба ҳаёт ва фаъолияти ӯ маълумотҳои умумӣ оварда шудаанд, таҳқиқи ҳамаҷонибаи хусусиятҳои мавзӯи, сохторӣ ва сабкии ғазалҳои шоир ҳанӯз ба анҷом нарасидааст.

Аз ҷониби дигар, омӯзиши осори Саҳбо барои муайян намудани хусусиятҳои адабии нимаи дууми асри XIX ва ибтидои асри XX низ муҳим мебошад. Ғазалҳои шоир вазъи маънаӣ, ахлоқӣ ва иҷтимоии муҳити замони ӯро инъикос намуда, ҳамзамон идомаи суннатҳои адабии пешинро нишон медиҳанд. Тавре ки муҳаққиқон таъкид намудаанд, ғазал метавонад мавзӯҳои гуногунро дар бар гирад ва ин хусусият дар осори шоирони асрҳои гуногун мушоҳида мешавад[2, с. 19]. Аз ин рӯ, таҳқиқи мушаххасоти ғазалҳои Саҳбо на танҳо барои омӯзиши эҷодиёти як шоир, балки барои дарки равандҳои умумии адабиёти тоҷик низ муҳим мебошад.

Ҳадаф ва вазифаҳои мақола. Ҳадафи асосии мақола муайян намудани хусусиятҳои муҳими ғазалиёти Мирзо Ҳайити Саҳбо мебошад. Барои амалӣ гардидани ин ҳадаф вазифаҳои зерин мавриди назар қарор гирифтаанд:

- таҳлили сохтор ва ҳаҷми ғазалҳои шоир;
- муайян намудани доираи мавзӯҳои ғазалиёт;
- баррасии хусусиятҳои сабки ироқӣ ва ҳиндӣ дар ашъори шоир;
- таҳқиқи нақши таҳаллус дар ғазалҳо;
- муайян намудани симои қаҳрамони лирикӣ;
- арзёбии ҷойгоҳи Саҳбо дар анъанаи ғазалсароии тоҷик.

Дарачаи омӯзиши мавзӯ. Масъалаи ғазал ва хусусиятҳои жанрии он дар адабиётшиносии тоҷик ва форс аз ҷониби муҳаққиқони зиёде мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Осори Садриддин Айнӣ, Абдулғанӣ Мирзоев, Холиқ Мирзозода, Т. Самадов ва Сируси Шомисо дар омӯзиши таърихи ғазал ва равандҳои сабкшиносӣ аҳамияти муҳим доранд [1; 2;3].

Абулғанӣ Мирзоев доир ба фарогирӣ мавзӯҳои ғазал чунин менависад: “Дар ғазал одатан дар баробари маонии ишқу ошиқӣ масъалаҳои ахлоқ, фалсафа, тасаввуф, панду мавъизат ва ҳатто сиёсат низ мавқеи муҳим доранд”[2, с. 19]. Сируси Шомисо бошад, асоси сабки ҳиндро дар мазмунёбӣ ва тозагии робитаи маъноӣ байни мисраъҳо медонад [7, с. 181].

Бо вучуди ин, эҷодиёти Мирзо Ҳайити Саҳбо махсусан аз нуқтаи назари таҳлили сохторӣ ва сабқшиносӣ кам таҳқиқ шудааст. Аз ин рӯ, омӯзиши ғазалиёти ӯ метавонад барои такмили донишҳои адабиётшиносӣ ва муайян намудани хусусиятҳои адабии асри XIX мусоидат намояд.

Қисми асосӣ. Мирзо Ҳайити Саҳбо (1848-1918) аз ҷумлаи шоирони маъруфи муҳити адабии Бухоро ба шумор меравад. Ӯ ҳамчун шоири зуллистонайн ҳам бо забони тоҷикӣ ва ҳам ба забони ўзбекӣ шеър гуфтааст. Осори ӯ нишон медиҳад, ки шоир дар офаридани шеъри ғиной ва иҷтимоӣ маҳорати баланди эҷодӣ доштааст.

Дар девони «Соғари Саҳбо» (– Душанбе, 2018) 191 ғазал ҷой гирифтааст. Ғазалҳои шоир ҳафтбайтӣ ва нӯхбайтӣ буда, ин хусусият онҳоро ба анъанаҳои сабки ироқӣ наздик менамояд. Дар муқоиса бо ғазалҳои Бедил, ғазалҳои Саҳбо кӯтоҳтар, равонтар ва содафаҳмтар мебошанд.

Устод Садриддин Айни дар тадқиқоти оид ба ғазалҳои Мирзо Абдулқодири Бедил анҷомдодааш роҷеъ ба ҳудуди абёти ғазалҳои шоир чунин гуфтааст: «Иқтидори шеърӣ Бедил бисёр баланд ва таъби ӯ дар шеърӣ аз ҳад зиёд раво ва дар маҳсулдеҳӣ ҳиммати ӯ олист. Агар дар ғазал ҳадди миёнаи шоирони дигар ҳафт байт ва бисёраш 9 байт бошад, Бедил ғазалҳои 9-байтӣ кам дорад ва бештарини ғазалҳои ӯ 15-байтӣ аст» [1, с.104].

Баррасии муҳтавои ғазалҳои шоир собит месозад, ки бахши асосии онҳо дар атрофи мавзӯи ишқу муҳаббат шакл гирифтааст. Дар онҳо ҳолатҳои гуногуни рӯҳии ошиқ – дарду ҳичрон, интизорӣ, шиква аз бевафои маъшуқа, васфи ҳусну ҷамоли ёр ва танқиди рақиб ба тасвир омадаанд. Чунончи, аз 191 ғазали шоир ба ғайр аз мавзӯи ишқӣ-анъанавӣ, инчунин 5-то шиквой, 1-то дар васфи ҳӯроквориҳо, 2-то панду андарзӣ, 1-то баҳория, 1-то идона ва 2 ғазали маснӯӣ барои нишон додани маҳорати шоирӣ ва ҳамчунин чанд ғазали риндона низ мавҷуданд, ки дар мавзӯи май омехта бо ишқ суруда шудаанд. Аз ин бармеояд, ки Мирзо Ҳайити Саҳбо қариб 90 фоизи ғазалҳояшро дар мавзӯи ишқу ошиқӣ ва 10 фоизи онҳоро дар мавзӯҳои дигар суруда будааст. Таҳлили мавзӯии ғазалҳои шоир нишон медиҳад, ки қисми асосии онҳо ба мавзӯи ишқу муҳаббат бахшида шудаард. Дар ин гуна ғазалҳо ҳолатҳои гуногуни рӯҳии ошиқ, аз ҷумла ҳичрон, дарду алам, интизорӣ, шикоят ва танқиди рақиб тасвир ёфтаанд:

“Аз ту расми бевафоӣҳо ба олам мондааст,
Аз мани зори ҳазин як чашми пурнам мондааст” [5, с. 57].

Дар ин байт шоир бо истифода аз лаҳни ҳасрат эҳсоси маҳрумӣ ва ранҷи қаҳрамони лирикиро ифода кардааст. Дар ғазалҳои Саҳбо баробари мавзӯи ишқ масъалаҳои иҷтимоӣ ва ахлоқӣ низ ба назар мерасанд. Шоир аз ноадолатҳои муҳити иҷтимоӣ, аз муносибати номуносиби аҳли замона ва аз ранҷу мушкilotи зиндагӣ шикоят мекунад:

“Ҷаҳон, ки бо ҳама вусъат ба чашми танг аст,
Ки зиндагӣ ба чунин ҳол бас маро нанг аст” [5, с. 58].

Ин гуна байтҳо нишон медиҳанд, ки шоир нисбат ба мушкilotи ҷомеа бетараф набудааст.

Дар миёни ғазалҳои шоир баъзан ғазалҳое ба назар мерасанд, ки дар онҳо мавзӯҳои гуногун бо ҳам дар шакли маҳлут омадаанд. Агар якҷанд байти чунин ғазалҳо баёнгарӣ зебоии маъшуқа бошанд, байтҳои дигарӣ он мавзӯҳои ҳамла бар зуҳҳод, панду андарзӣ, тавсифи маю майгусорӣ, хушгузаронии умр, бевафо ва даргузар будани дунёи дун ва ғайраро низ дар бар гирифтаанд. Чунончи:

Ба он сарви сикӣ гуфтам: «Ба ман бинмоя қоматро»,
«Ҷаро, – гуфто, ки – барпо мекунӣ шӯри қиёматро?»
Мазан бар рағми риндон, эй муаззин, наъраи қомат,
Биё, дар маҷлиси риндон, бубин ин қадду қоматро...
Ҳазар кун, эй рақиб, аз тири оҳам, хез аз кӯяш,
Мадеҳ беҳуда аз каф домани амну саломатро.

Кунӣ дар пойи он бут сачда, худро боз нашносӣ,
Ту, эй зоҳид, бубинӣ он шукӯҳу он шаҳоматро.
Агар ворастагӣ хоҳӣ зи ранҷу кулфати даврон,
Мадеҳ зинҳор, эй Саҳбо, зи каф чоми давоматро [5, с.32]

Ин ҷо гуфтаҳои Абдулғанӣ Мирзоев низ пеши назар меояд, ки доир ба рангорангии мавзуи ғазал ибраз доштааст: «Дар ғазал одатан дар баробари маонии ишқу ошиқӣ – васфи зебоии маҳбӯб, тавсифи рафтору кирдори ӯ, нолиш аз дарду ғам, сӯзу гудоз, оху нолаи ишқ, шикоят аз рақиб, тақдир, тасвири манзараҳои табиат, васфи май, қадаҳ, сабуҳӣ, тасвири ҳоли гӯянда ва амсоли инҳо агар, аз як тараф, акс ёбад, аз тарафи дигар, масъалаҳои ахлоқ, фалсафа, тасаввуф, панду мавъизат, шикояту бадбин будан аз муҳити мавҷуда ва ҳатто сиёсат аз мулоҳизоти ғазалсароён низ дар канор намондааст» [2, с.19].

Аз гуфтаи А. Мирзоев бармеояд, ки ғазал метавонад мавзӯҳои гуногунро дар бар гирад ва чунин рангорангии мавзӯҳоро мо дар ғазалҳои Мирзо Ҳайити Саҳбо низ дида метавонем. Ғазалҳои Саҳбо бар зами дарбаргирии мавзӯҳои анъанавии ишқ ва воридоти он, инчунин мавзӯҳои тавсифи хӯроқиҳо, сиёсат, бадбинӣ нисбат ба ҳокимони замон, пазмонӣ ба дидори ёру дӯстон, бемехрии рафиқону дӯстон ва ғайраро низ фаро гирифтаанд.

Дар баъзе абёти ғазалиёти Саҳбо мавзӯҳои ҳасбиҳолии шоир низ дарҷ гардидаанд. Бояд қайд кард, ки дар ҳар як давра замон аҳли илму дониш аз дасти одамони чоҳилу гумроҳ, соҳибмансабон, ҳокимони маҳал ва дигар табақаи ашрофзодаҳо зулму озор дидаанд. Мирзо Ҳайити Саҳбо низ аз дасти чунин афроди золими гумроҳ зулму ситамҳои зиёд дидааст. Бар зами ин шоир ҳолати руҳии худро дар баъзе абёти ғазалҳояш возеҳан ба қалам додааст ва аз қироати онҳо пай мебарем, ки Саҳбо бо вучуди ҳамнишини амир Абдулаҳад буданаш аз дарду ғами халқ бепарво набуда, пайваста аз ноадолатҳои иҷтимоии замона ранҷ мекашидааст. Аз ин ҷост, ки ғазалиёти Саҳбо танҳо ба ишқу ошиқӣ маҳдуд намешавад. Дар онҳо масъалаҳои иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва танқиди муҳит низ ҷойгоҳи муайян доранд. Шоир аз ноадолатҳои иҷтимоӣ ва носипосиҳои аҳли замон шикоят намуда меғӯяд:

Чаҳон, ки бо ҳама вусъат ба чашми ман танг аст,
Ки зиндагӣ ба чунин ҳол бас маро нанг аст.
Кашидаанд зи ман ёру дӯстонам дом,
Ба роҳи омадушуд пояшон кунун ланг аст.
Намуда ахтари масъуд рух зи ман пинҳон,
Ки бахти гашта ба ман умрҳост дар ҷанг аст.
Ба зарби путки ҳаводис нагаштаам фонӣ,
Магар, ки пайкарам аз оҳан асту аз санг аст.
Либоси толеи ман аз ҳаводиси фалак,
Ки ҳар дақиқа ба як сурат асту якранг аст.
Ба асли гавҳари худ гарчи гавҳаре дорам,
Вале чӣ суд, ки теғам фасонаи занг аст [5, с.58].

Ин ғазал аз ранҷу алами ботинии шоир ва муносибати интиқодии ӯ ба муҳити иҷтимоӣ дарак медиҳад. Шоир аз дасти чунин афроди бадтинат на танҳо дар абёти ҷудогонаи шеърҳояш гилаву шикоят мекунад, балки ғазалу муҳаммасҳои пурраи худро низ ба ин мавзӯ бахшидааст. Дар ғазали дигар Саҳбо афроди золим ва бадтинатро мазаммат карда, чунин меғӯяд:

Дорам уммед аз Худо чаҳкан шавад дар зери чаҳ,
Дам ба дам ҳолаш шавад аз кулфати даврон табаҳ.
Гардад аз теғи чафо ҷону дили ӯ реш-реш,
Синаи ӯ хун шавад аз ранҷу меҳнат таҳ ба таҳ.
Косаи айшу нишоташ пур шавад аз захри ғам,
Рӯзгори ӯ шавад аз зулмати ҳичрон сияҳ.
Дур гардад доимо аз бӯстони хуррамӣ,
Дар бисоти шодию ишрат наёбад ҳеч раҳ.
Боғи ҳоли ӯ зи ошуби фано гардад хазон,
Ҷисми ӯ дар оташи ҳасрат гудозад ҳамчу каҳ.

Дар гулистони ҷаҳон гардад ҳамеша хору зор,
Чун гадо ҳаргиз наёбад рутбае он рӯсияҳ.
Пайкари ӯ реза-реза гардад аз тири алам,
Нолаю фарёди ӯ сар баркашад то сақфи маҳ.
Соясон фарши раҳи безътиборихо шавад,
Пойкӯби аҳли олам гардад ӯ чун хоки раҳ [5, с.58].

Ин гуна ғазалҳо нишон медиҳанд, ки шоир нисбат ба мушкилоти замон бетафовут набудааст.

Қисми зиёди ғазалҳои Мирзо Ҳайити Саҳбо дар рӯҳияи сабки ироқӣ эҷод шудаанд. Барои ин сабк содагии баён, равонии забон, мусикияти шеър ва возеҳии мазмун хос мебошад. Масалан:

“Маро бошад ҳазорон дида, то аз шавқ бинмоям,
Тамошо сафҳаи рухсори рашки офтобтро” [5, с. 28].

Дар ин байт образи “рухсори рашки офтоб” ба анъанаҳои маъмули сабки ироқӣ мувофиқат мекунад.

Таҳқиқи ғазалҳои Саҳбо аён месозад, ки ӯ аксарияти онҳоро дар сабки ироқӣ гуфтааст, вале барои санҷиши таъби худ гоҳ-гоҳе дар пайравии шоирони сабки ҳиндӣ низ ғазалҳо сурудааст. Саҳбо вақте, ки дар сабки ироқӣ шеър мегӯяд, мазмуну муҳтавои он гуна шеърҳо басо осонфаҳму содабаёнанд, вале ҳангоме дар пайравии шоирони сабки ҳиндӣ ғазал месарояд, хонанда бидуни фикрронии амиқ ба кунҳи мазмуни онҳо яқбора сарфаҳм намеравад. Барои сабки ҳиндӣ мазмунсозӣ, тозагии ҳаёл ва мураккабии муносибатҳои маъноӣ хос мебошад. Барои мисол дар поён яке аз ғазалҳои дар сабки ҳиндӣ эҷодкардаи шоирро намуна меорем:

То ба сайри гулшан он сарви сиҳиболо гузашт,
Нолаи кумрӣ ҳам аз ин чархи сандалсо гузашт.
Баҳри побӯсаш ба ҳар сӯ баски кардам изтироб,
Аз ҳучуми шавқ ҳар соат сарам аз по гузашт.
Он қадар аз яъси матлаб оби хичлат рехтам,
Оби рӯям, к-аз шитоби рафтан аз дарё гузашт.
Сояи боли ҳумо бар фарқи ҳар ноаҳл нест,
Кори укбо мекунад он кас, ки аз дунё гузашт...
Дар ҳучуми яъс фикри роҳату меҳнат кучост?
Нест тадбир он замон об аз сари Саҳбо гузашт [5, с.46].

Дар ин гуна ғазалҳо муносибати байни тасвирҳо ва мафҳумҳо нисбатан печида буда, хонанда барои дарки мазмун ба тааммули бештар ниёз пайдо мекунад.

Доктор Сирусӣ Шамисо дар китоби «Сайри ғазал дар шеъри форсӣ» дар фасли «Мазмуни ғазали ҳиндӣ» доир ба мазмуну муҳтавои ғазалҳои дар сабки ҳиндӣ эҷодгардида чунин ақида рондааст: «Дар ғазали сабки ҳиндӣ тақия асосӣ бар мазмунёбӣ аст ва ҳамин тақия бар мазмунёбист, ки андак-андак корро ба ифрот (ва албатта на ба ибтизол) мекашонад ва мазомини аҷиб ва ғариберо вориди шеър мекунад, ки фаҳми он гоҳ бисёр мушкил ва мавқуф бар муморасати зиёд дар дақиқаи ин сабк аст ва аз ин роҳ, гоҳе ҳатто шеърро муаммо дар ҳам омехта шудаанд. Ба иборати дигар иртиботи байни ду мисраъ бояд тоза бошад. Матлаби маъқул метавонад такрорӣ бошад, аммо он мисраъ маҳсускунада ва рабти он бо мисраи дигар бояд нав бошад. Бад-ин тартиб фаҳми робитаи байни ду мисраъ гоҳе душвор мешавад» [7, с.181].

Агар гуфтаҳои болоро ба ғазалҳои Мирзо Ҳайити Саҳбо низ нисбат диҳем, ҳеҷ ҷойи шакку шубҳае намеронад, зеро ӯ ҳам бар замми пайравии ғазалҳои шоирони сабки ҳиндӣ карданад, аксарияти шеърҳои худро дар сабки ироқӣ сурудааст.

Мирзо Ҳайити Саҳбо дар аксари ғазалҳояш маъшуқаи зеборо васф карда, ҳолати зору низори ошиқӣ бечораро низ ба тасвир гирифтааст. Барои исботи ин нукта дар поён аз ғазалҳои шоир чанд байтеро намуна меорем:

Маро бошад ҳазорон дида, то аз шавқ бинмоям.

Тамошо сафҳаи рухсори рашки офтобатро [5, с.28].

Ё ин ки:

Аз ту расми бевафоиҳо ба олам мондааст,

Аз мани зори ҳазин як чашми пурнам мондааст [5, с.57].

Ҳамчунон Саҳбо дар баъзе абёти ғазалҳои худ зоҳиду шайху муфтий ва дигар мухолифонашро мухотаб қарор дода, суҳанони онҳоро беарзишу беҳуда ва ҳамзамон суҳану раъи худро дурусту саҳеҳ мешуморад:

Мекунӣ, албатта, тарки зухду тақову вараъ,

Гар ту, эй зоҳид, бидонӣ кешу ойини маро [5, с.24].

Кунӣ дар пойи он бут сачда, худро боз нашноӣ,

Ту, эй зоҳид, бубинӣ он шукӯҳу он шаҳоматро [5, с.32].

Мирзо Ҳайити Саҳбо шоири басо эҷодкор ва навоар буда, кӯшиш намудааст, ки шеъраш аз ҳар ҷиҳат пурмазмун ва хонданбоб барояд. Ҳатто ӯ дар гуфтани шаҳрошӯб (шеърҳо дар мавзуи хӯрокворихо) низ таъби худро санҷидааст. Тарғиби касбу ҳунар ва санъаткориву ҳунаремандӣ ҳанӯз дар осори шуарои пешин маъруфият пайдо карда буд. Абдулғанӣ Мирзоев дар мақолаи бо номи «Сайфии Бухорӣ ва мавқеи ӯ дар таърихи адабиёти доираҳои ҳунаремандӣ» навиштааш ин мавзӯро дақиқат омӯхта, аз ҷумла ҷунин овардааст: «Муносибати шеърҳои ҳунаремандии Сайфӣ бо тамоми шеърҳои, ки дар таърихи адабиёти мо унвони Шаҳрошӯбро гирифтаанд, як хел нест. Агар аз ҷиҳати ба хонанда ҳаяҷон ба вуҷуд овардан ва дар байни аҳолии шаҳр ғулғула андохтани онҳо ба масъала наздик шавем, шеърҳои ҳунаремандии Сайфӣ, гарчанде дар рамкаи ғазал воқеъ шудаанд, бо муҳаммас – Шаҳрошӯби Озарӣ, қасида-шаҳрошӯб (ҳаҷвия)-ҳои Мирмуҳаммад Ҳошим, Ҷалолиддин Муҳаммад Илоҳӣ ва «Шаҳрошӯб»-и Сайиди Насафӣ ва амсоли он беумносибат намебошанд» [2, с.287].

Аз иқтибоси дар боло овардаамон бармеояд, ки шаҳрошӯбнависӣ дар таърихи адабиёти тоҷикӣ форс ҳанӯз аз асрҳои пеш шуруъ гардида, то асрҳои XIX ва XX идома кардааст ва Саҳбо низ аз ривочи ин навъи шеър нек боҳабар буда, ба ин мавзӯ (хӯрокворихо) фақат як маротиба барои санҷиши таъби рӯй овардааст.

Адабиётшиноси маъруфи тоҷик Холиқ Мирзозода дар китоби «Материалҳо аз таърихи адабиёти тоҷик» вазъи адабиёти асри XIX-ро мавриди тадқиқ қарор дода, сабабҳои ба навгӯй пардохтани шоирони суннатгароро ҷунин ба қалам додааст, ки ин матлаб ба эҷодиёти Мирзо Ҳайити Саҳбо низ мутааллиқ аст: «Азбаски дар услуби эҷодии шоирони пайрави адабиёти классикӣ ҳам шакл ва ҳам мазмун куҳна шуда буд, намояндагони ин услуб кӯшиш мекарданд, ки ба худ роҳи наҷот ёбанд. Як қисми ин гурӯҳ шоирон роҳи ҳалосиро дар мазмунҳои нави замонавӣ медиданд, ки адабиёт ва афкори иҷтимоиро ба сӯи тараққиёти фикрӣ-иҷтимоӣ мебард. Гурӯҳи дигар (ва баъзе маорифпарварон ҳам) роҳи ҳалосиро дар он медиданд, ки дар мавзӯҳои маишӣ бо ибораҳои ифодаҳои шавқовари ҳалқӣ суҳан ронанд. Масалан, дар мавзуи хӯрокиҳо, бозии қимор, маҳбубаҳои гунгу қару кӯру қал ва ғайра. Дар ин роҳ маҳорати Савдо, Шохин, Ҳайрат ва ғайра хеле қалон аст» [3, с.66-67]. Саҳбо низ аз ҷунин раванди адабӣ боҳабар буд ва вобаста ба талаби замон ӯ низ ғазале эҷод кардааст.

Саҳбо дар баъзе ғазалҳои худ ба мавзӯҳои ғайрианъанавӣ низ рӯй овардааст. Аз ҷумла, ӯ ғазале дар мавзуи хӯрокворихо эҷод намудааст, ки дар он исми 21 таому меваҳои ба монанди уғро, шӯрбо, мураббо, қалаву қоча, дунба, гипо, мошоба, умоч, қалав, тушбера, санбӯса, қашмак, бақоба, нишалло, яхнӣ, баррабирён, мурғ, мусаммо, шафтолу, хурморо номбар қарда, бад-ин васила шавқу завқӣ хонандаро ба қироати давоми ғазали хеш бедор намудааст. Дар поён матлаи ин ғазалро намуна меоварем:

Боз қил андешаи ҳесуи уғро мекунад,

Иштиҳо таъби маро қарван зи шӯрбо мекунад [5, с.89].

Ин навъи шеърҳо аз завқӣ таҷрибақорӣ ва навҷӯии шоир қарак медеҳад.

Инчунин Саҳбо нух ғазали худро дар санъати мувашшаҳ суруда, дар ҳарфҳои аввали абёти онҳо номи шахсони барояш азизу қадрдонро ҷойгузин намудааст. Саҳбо дар ғазалҳояш ба маъшукаи хеш бо калимаву ибораҳои шоирона муроҷиат карда, ўро бо сифатҳои неку бадаш ёд мекунад. Аз ин бармеояд, ки маъшука бо вучуди ҳислатҳои бевафоиву бераҳмӣ, золимиву кофиркешӣ доштаниаш дар ҷашми қаҳрамони лирикии шоир ҳамоно маъшукаи дӯстдору маҳбубу азиз боқӣ мемонад. Дар поён ду байтеро намуна меорем, ки дар яке номехрубонӣ ва дар дигаре бути ширинлиқо будани маъшука инъикос ёфтааст:

Он чӣ бар ҷони ман аз тири нигоҳат рафтааст,
Як дам, эй номехрубон, кун он ҳама бедод ёд [5, с.76].

* * *

Ба чарх ояд гар аз шӯҳӣ бути ширинлиқои ман,
Дар атрофаш чу дилҳо чини домон мекунад бозӣ [5, с.162].

Қаҳрамони лирикӣ дар ғазалҳои Саҳбо бештар ҳамчун ошиқи ранҷкашида ва маҳзун тасвир шудааст. Ў аз бевафоии маъшука, саҳтиҳои рӯзгор ва дарди ҳичрон азият мекашад. Шоир қаҳрамони худро бо вожаҳои «бемор», «сӯхта»-ву «озор»-дида, «хуни дил»-хӯрдаву доим бо «дидаи тар», мубталои «ғаму андӯху ситам», кашандаи «бори ҷафо», ҳамеша «ҳазин»-у «маҳзун», «носабур»-у «дилхаста», бо «ҷашми ашқфишон»-у монанди «нақши по» гардидаву аз ғаму дард «фаноғаштаи афгор» тасвир менамояд. Дар поён барои мисол, аз абёти ҷудогонаи шоир байтеро, ки баёнгари ҳоли қаҳрамони лирикист, намуна меорем:

Бо ғами дурӣ чӣ сон бошам мани маҳзун сабур?
Мекунам чун булбули ошиқ ба рӯзу шаб наво [5, с.37].

Ташбеҳи қаҳрамони лирикӣ ба булбул аз суннатҳои маъмули адабиёти классикӣ ба шумор меравад.

Гарчанде қисми зиёди ғазалҳои Саҳбо бесюжетанд, дар девони ӯ ғазалҳои сюжетдор низ ба назар мерасанд. Шоирони классикӣ тоҷику форс асосан ғазалҳои худро бесюжет эҷод кардаанд ва ғазалҳои сюжетдорро ба нудрат мегуфтанд. Ҳамин бесюжетии ғазалҳо боис шуда буд, ки ҳанӯз дар асри XIV Шоҳ Шучоъ барои ҳимояи «каромот»-и пираш Имоди фақеҳи Кирмонӣ ба Ҳофизи Шерозӣ дарафтода, барои ғазалҳои гуногунмавзуаш ўро маломат карда, рангорангии мавзуи ғазалҳоро аз уюби шоирӣ доништа, ба рӯяш гуфтааст: «Ҳеч як аз ғазалиёти шумо пояи саҳеҳе надошта, ибтидо, аз ишқ, баъд, аз висол, сипас, аз фироқ сухан ронда, он гоҳ ба тасаввуф пардохта, билфосила дар сифати шароб шеър гуфта, пас аз он ба зуҳҳод ҳамла карда, билохира аз бевафоии дунё сухбат медоред, ин талаввун дар шоирӣ писандида набуда ва дур аз қонуни фасоҳат аст. Ғазали хуб он аст, ки аз ибтидо то интиҳо дар як мавзӯе воҳид, вале бо рангомезии гуногун сохта шавад» [6, с.5].

Саҳбо ҳамчун идомадиҳандаи анъанаи гузаштагон ғазалҳои худро асосан бесюжет эҷод кардааст, вале баъзан побанди ин анъана нашуда, ғазалҳои сюжетдор ҳам сурудааст. Дар миёни ғазалҳои Саҳбо баъзан ба ғазалҳое дучор мешавем, ки сюжети муайян доранд, ки теъдоди онҳо дар дохили девони шоир хеле каманд. Дар поён яке аз ғазалҳои сюжетдори Саҳборо намуна меорем:

Муждае аз ман бибар, эй пайк, андар кӯйи дӯст,
Руқъаи беҳосили моро расон бар сӯйи дӯст.
Бӯса зан бар остонаш бо ҳазор умеду бим,
Баъд аз он шав бо ҳазор одоб рӯ бар рӯйи дӯст.
Номаи моро расону арзи ҳоли мо бикун,
Гар ту худ ҷо ёфтӣ бар сухбати дилҷӯйи дӯст.
Гӯ, ки ҳоли зори ӯ аз бекасӣ мачруҳ шуд,
Рӯзу шаб хун меҳӯрад дар орзӯйи бӯйи дӯст...
...Оҷизҳои туро, Саҳбо, магар наштидаанд,
То ки бифристанд сӯят руқъае аз сӯйи дӯст [5, с.56].

Дар ин ғазал риштаи воқеа аз аввал то охир нигоҳ дошта шуда, мазмуни ягонаи

интизори паём аз дӯст инкишоф меёбад.

Мадҳ дар ғазалиёти Саҳбо чандон мавқеи устувор надорад ва ӯ ҳамагӣ як маротиба дар мақтаи яке аз ғазалҳои худ онро бидуни зикри мамдуҳ овардааст. Аз байти мадҳиявӣ аниқ карда намешавад, ки шоир онро барои кӣ гуфта бошад, вале аз рӯзгори басарбурдаи Саҳбо ошкор мегардад, ки ӯ ашъори мадҳиявии худро ба амир Абдулаҳад бахшидааст:

Туро, ки ҳаст дуо дар забону дил, Саҳбо,

Макун ту сарф ба ҳар кас, ба шахриёр хуш аст [5, с.51].

Умуман мадҳро дар қолаби ғазал гуфтан ҳанӯз дар осори шоирони гузаштаи форсу тоҷик ривоч дошт ва дар ин хусус Т. Самадов дар рисолаи «Анварӣ ва ғазалиёти ӯ» ҳангоми тадқиқи ғазалҳои мадҳии шоир чунин овардааст: «Мадҳ дар ғазалҳои Анварӣ хеле кам ва ҳамагӣ дар ҳашт ғазали шоир ифода ёфтааст... Дар асрҳои XI – XII шоирон мадҳро на танҳо дар қасида, балки инчунин дар қитъаву ғазал ва рубой низ меоварданд, ки дар натиҷа ғазалҳои мадҳиявӣ ба вучуд меомадаанд» [4, с.79].

Баъдан ӯ доир ба тафовути ғазалҳои мадҳиявӣ ошиқона чунин ибрози ақида намудааст: «Фарқи ғазалҳои мадҳиявӣ аз ғазалҳои ошиқона дар он аст, ки дар охири онҳо на таҳаллуси муаллиф, балки номи ин ва ё он мамдуҳ оварда мешавад. Сабаби дар охири ғазал овардани номи мамдуҳ ҳамоно таъсири қасида аст, ки дар он шоир ҳангоми аз қисми насиб ба мадҳ гузаштан номи мамдуҳро меовараду сипас ба мадҳ мегузарад» [4, с.79-80].

Ҳамчунин Саҳбо дар ғазалиёти лирикии худ ба мавзуи умумии ишқу ошиқӣ дахл карда, зимнан ғазалҳои ҷудогонаеро ба тавсифи абру ва кокули ёр низ бахшидааст, ки дар поён матлаи ин гуна ғазалҳоро нишон медиҳем:

Бастаам дилро ман, эй маҳваш, ба тори кокулат,

Накди ҷонро мекунам акнун нисори кокулат [5, с.49].

* * *

Метапад ҷони ман аз бими камони абруят,

З-он ки бар дил мерасад ҳар дам синони абруят [5, с.50].

Таҳаллус ҳамчун яке аз ҷузъҳои ғазал ба ҳисоб рафта, шоирон онро асосан дар байти мақтаи ғазалҳои хеш овардаанд. Таҳаллус дар ғазалҳои Саҳбо мавқеи муҳим дорад. Аз 191 ғазали таҳқиқишуда, аниқ гардид, ки дар 177 ғазал таҳаллус мавҷуд буда, фақат дар 12-тои он таҳаллус ба назар намерасад. Саҳбо асосан таҳаллуси худро дар байти мақтаъ ҷой додааст. Ӯ дар 165 ғазал таҳаллуси худро дар байти мақтаъ оварда, фақат дар як ғазал таҳаллусро дар байти дуҷуми пеш аз мақтаъ гузоштааст:

Маяфкан ту аз дида, Саҳбо, худ ўро,

Ки ҳарчанд нолоиқу ганда бошад.

Маро кард ишқи ту охир қаландар,

Кунун ҷома андар танам чанда бошад.

Бинозам ба чашмони сеҳрофаринат,

Ҳам ошиқкушу ҳам фиребанда бошад [5, с.130].

Аз таҳқиқи 11 ғазали бетаҳаллуси шоир аён мегардад, ки 5 ғазал аз лиҳози кам будани абёташон (аз 3 то 6 байт) ғазалҳои нотамодро мемонанд.

Дар баъзе мавридҳо Саҳбо таҳаллуси худро на танҳо ҳамчун номи адабӣ, балки ба маънои луғавӣ он низ истифода намудааст:

Фурсати умрро ғанимат дон,

Хезу пур кун ту соғари Саҳбо [5, с.25].

* * *

Тоза гардад пайкари афсурдаам,

Гар диҳад ӯ соғари Саҳбо маро [5, с.33].

Дар ин ҷо таҳаллус ҳам ба сифати номи адабӣ ва ҳам ба маънои луғавӣ “ҷоми шароб” истифода шудааст.

Ҳамчунин аз таҳқиқи абёти таҳаллусдори ғазалҳои шоир равшан гардид, ки Саҳбо дар се байт мазмуни фахриявиро низ ҷой додааст:

Умрҳо шуд маҳфилорои маонӣ гаштаам,

Ғам махӯр, Саҳбо, ки охир чашм бар ман мекунад [5, с.66].

* * *

Нест дар майхонаи ишқат сазо ҳар беҳунар,
Чӯшише пайдо кунад он кас, ки то Саҳбо шавад [5, с.67].

* * *

Дар васфи руҳи ту килки Саҳбо,
Дар сафҳаи даҳр тарҷумон шуд [5, с.94].

Аҷиб он аст, ки дар миёни ғазалҳои шоир мо ба абёте рӯ ба рӯ мешавем, ки дар онҳо қаҳрамони лирикӣ ба зоҳиду муфти ва муаззин хитоб кардааст ва ин гуна абёт дар ғазалҳои Саҳбо чандон зиёд нестанд. Аз ин бармеояд, ки дар замони Саҳбо ба сухани зоҳиду муфти, муҳтасиб, воизу муддаи аҳли илму адаб чандон тавачҷуҳ зоҳир намекардаанд.

Хулоса. Таҳқиқи ғазалиёти Мирзо Ҳайити Саҳбо нишон медиҳад, ки ӯ яке аз шоирони соҳибистеъдоди нимаи дуҷуми асри XIX ва ибтидои асри XX буда, дар идомаи суннатҳои адабиёти классикии форсу тоҷик саҳми назаррас гузоштааст.

Ғазалҳои Саҳбо аз лиҳози мавзӯ гуногун буда, баробари ишқу ошиқӣ масъалаҳои иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва фалсафиро низ фаро гирифтаанд. Қисми асосии ғазалҳои ӯ дар доираи сабки ироқӣ эҷод шудаанд, аммо дар баъзе шеърҳо таъсири сабки ҳиндӣ низ мушоҳида мегардад.

Ҳамчунин, истифодаи унсурҳои навоҷарона, ғазалҳои сюжетдор, ҷойгоҳи таҳаллус ва омезиши сабкҳои адабӣ аз хусусиятҳои муҳими ғазалиёти Саҳбо ба шумор мераванд. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки Мирзо Ҳайити Саҳбо дар рушди ғазалсароии адабиёти тоҷик ҷойгоҳи муҳим дошта, осори ӯ барои омӯзиши равандҳои адабии асри XIX аҳамияти назаррас дорад.

АДАБИЁТ:

1. Айнӣ, С. Мирзо Абдулқодир Бедил. – Сталинобод: «Нашриёти давлатии Тоҷикистон», 1954. – 340 саҳ.
2. Мирзоев Абдулғанӣ. Сздаҳ мақола (Аз таърихи адабиёти асрҳои X-XV форсу тоҷик). //Абдулғанӣ Мирзоев. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 288 саҳ.
3. Мирзозода, Х. Материалҳо аз таърихи адабиёти тоҷик. – Душанбе: Нашриёти давлатии адабиёти таълимӣ-педагогии Вазорати маорифи РСС Тоҷикистон, 1962. – 135 саҳ.
4. Самадов, Т. Анварӣ ва ғазалиёти ӯ. – Душанбе: Дониш, 1988. – 164 саҳ.
5. Саҳбо. Соғари Саҳбо. (Девон иборат аз 2 ҷилд). Ҷилди 1. – Душанбе: Адиб, 2018. – 416 саҳ.
6. Ҳофизи Шерозӣ. Куллийт. Мураттиби китоб ва муаллифи сарсухан Ҷамшед Шанбезда. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 672 саҳ.
7. Шамисо Сирӯс. Сайри ғазал дар шеъри форсӣ.// Сирӯси Шамисо. – Техрон: Ромин, 1376. – 312 саҳ.

МУШАХХАСОТИ ҒАЗАЛИЁТИ САҲБО

Дар мақолаи мазкур мушаххасоти ғазалиёти Мирзо Ҳайити Саҳбо мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Муаллиф бо таъки ба девони ашъори шоир ва сарҷаишҳои илмӣ хусусиятҳои шаклӣ, мазмунӣ ва сабкии ғазалҳои ӯро таҳлил намудааст. Муайян гардидааст, ки Саҳбо ҳамчун шоири зулусонайн бештар дар доираи анъанаҳои сабки ироқӣ эҷод намуда, ҳамзамон дар баъзе мавридҳо аз унсурҳои сабки ҳиндӣ низ истифода кардааст. Ғазалҳои шоир асосан дар мавзӯи ишқу ошиқӣ суруда шуда бошанд ҳам, онҳо масъалаҳои ахлоқӣ, иҷтимоӣ ва рӯзгориро низ фаро мегиранд. Дар натиҷа ҷойгоҳи шоир дар рушди ғазалсароии адабиёти тоҷик муайян карда мешавад.

Калидвожаҳо. Саҳбо, ғазал, сабки ироқӣ, сабки ҳиндӣ, мазмун, шакл, адабиёти тоҷик, шоир, эҷодиёт, таҳаллус.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифзода Ёрмуҳаммад Шариф, номзади илмҳои филологӣ, мудири кафедраи фанҳои гуманитарӣ ва рушди нерӯи инсонии Донишқадаи энергетикӣ Тоҷикистон. Суроға: 735162, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, ноҳияи Кӯшонӣён, Ҷамоати деҳоти Бохтариён, кӯчаи Носири Хусрав 73. Донишқадаи энергетикӣ

Тоҷикистон. Web: www.det.tj, E-mail: det-tj@mail.ru E-mail: sharifzoda121974@mail.ru Тел: 902122159

ОСОБЕННОСТИ ГАЗЕЛЕЙ МИРЗО ХАЙИТИ САХБО

В данной статье рассматриваются особенности газелей Мирзо Хайита Сахбо. Автор, опираясь на диван поэта и научные источники, анализирует структурные, содержательные и стилиевые характеристики его газелей. Установлено, что Сахбо как двуязычный поэт в основном следовал традициям иракского стиля, однако в ряде случаев использовал элементы индийского стиля. Несмотря на преобладание любовной тематики, в его газелях также отражены нравственные, социальные и бытовые вопросы. В результате определяется место поэта в развитии жанра газели в таджикской литературе.

Ключевые слова. Сахбо, газель, иракский стиль, индийский стиль, содержание, форма, таджикская литература, поэт, творчество, псевдоним.

Информация об авторе: Шарифзода Ёрмухаммад Шариф, кандидат филологических наук, заведующий кафедрой гуманитарных дисциплин и развитие человеческого интеллекта Института энергетики Таджикистана. Адрес: 735162, Республика Таджикистан, Хатлонская область, Кушаниянский район, село Бахтариён, улица Носира Хусрава 73. Институт энергетики Таджикистан. Web: www.det.tj, E-mail: det-tj@mail.ru E-mail: sharifzoda121974@mail.ru Тел: 902122159

PECULIARITIES OF THE GHAZALS OF MIRZO KHAYIT SAHBO

This article examines the distinctive features of the ghazals of Mirzo Khayit Sahbo. Drawing on the poet's Divan and relevant scholarly sources, the author analyzes the structural, thematic, and stylistic characteristics of his ghazals. The study reveals that Sahbo, as a bilingual poet, predominantly followed the traditions of the Iraqi style, while in certain cases incorporating elements of the Indian style. Although love constitutes the dominant theme of his ghazals, they also address moral, social, and everyday issues. As a result, the article determines the poet's place and contribution to the development of the ghazal genre in Tajik literature.

Keywords: Sahbo, ghazal, Iraqi style, Indian style, content, form, Tajik literature, poet, творчество, pen name.

Information about the authors: Sharifzoda Yormukhammad Sharif, candidate of philological sciences, senior lecturer at the department of humanities and development of human intelligence at the Institute of energy of Tajikistan. Address: 735162, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Kushanian district, Bakhtariyon village, Nosiri Khusrav street 73, Institute of energy of Tajikistan Web: www.det.tj, E-mail: det-tj@mail.ru E-mail: sharifzoda121974@mail.ru Tel: 902122159.

МУНДАРИҶА - СОДЕРЖАНИЕ

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ - ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

<i>Сайфуллоева О.А.</i> ЦИФРОВИЗАЦИЯ И ТРАНСФОРМАЦИЯ РЫНКА ТРУДА: ФОРМИРОВАНИЕ НОВЫХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ТРАЕКТОРИЙ И КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩЕГО.....	3
<i>Симоилбек А.М.</i> ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫЙ ТУРИЗМ КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ГОРНЫХ ТЕРРИТОРИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.....	12
<i>Умарова З.Ш.</i> СЕЛЬСКИЙ ТУРИЗМ КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.....	17
<i>Файзуллоев М.К.</i> СИЁСАТИ ҚАРЗӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА РАВАНДИ ҒАЪОЛИЯТИ БОНКҲОИ ТИҚОРАТӢ.....	21
<i>Шоидарвозова М.С.</i> СОВРЕМЕННЫЙ РЫНОК ТРУДА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ: ПЕРСПЕКТИВЫ И УГРОЗЫ.....	32

ИЛМҲОИ ТАЪРИХӢ ВА БОСТОНШИНОСӢ –
ИСТОРИЧЕСКИЕ И АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

<i>Азизмамадова М.М.</i> ТАҲЛИЛИ ИЛМИИ САРЧАШМАҲОИ ТАЪРИХӢ ОИДИ ТАЪРИХИ БАДАХШОН ТО АВВАЛИ АСРИ XX.....	40
<i>Алишоев М.М., Вистобатшоева Я.Ш.</i> ВИЛОЯТИ МУХТОРИ КӢҲИСТОНИ БАДАХШОН - ДАСТОВАРДҲОИ МАРҲАЛАИ НАВИ РУШДИ ОН.....	44
<i>Ҳоҷибеков Э.Ҳ., Наврузбекова Ҳ.Д.</i> ҲАЁТ ВА ҒАЪОЛИЯТИ ПРОФЕССОР ҲАМЗА КАМОЛ (КАМОЛОВ ҲАМЗАҲОН ШАРИФОВИЧ).....	49

ИЛМҲОИ ФИЛОЛОГӢ - ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

<i>Абдуев Э.С., Файзуллоев А.А.</i> НУҒУЗ ВА ҚОЙҒОҲИ ШЕЪР ДАР ОЛАМИ ҲАСТӢ.....	54
<i>Абдуллоева П.С.</i> ТАСВИРИ ШОИРОНАИ ИНСОН ДАР ҒАЗАЛИЁТИ МАЗМУНИ ЗАРОБОДӢ.....	58
<i>Абдурахмонова Ш.У.</i> ВОЖАҲОИ АТРИБУТӢ: МАТОЪ ВА ОРОИШОТИ ЛИБОСИ ЗАНОНА ВА МАРДОНА ДАР ЗАБОНҲОИ ШУҒНОНӢ ВА АНГЛИСӢ.....	66
<i>Алимададишоева С.Д.</i> ВОСИТАҲОИ ТАСВИРӢ ВА ИҒОДАВӢ ДАР СОҲТОРИ ЗАБОНИ ЧИНӢ.....	77
<i>Бехрӯзи Забехулло</i> ТАҲАВВУЛИ МАҒҲУМИ ҲУВИЯТ ДАР ШЕЪРИ САДРИДДИН АЙНӢ.....	84
<i>Содиқов Ё., Гийева Т.И.</i> ҚОЙҒОҲИ ҒАЗАЛ ДАР АШЪОРИ ХАЙРАНДЕШ.....	91
<i>Давруков Ш.Х.</i> ПАЖУҲИШЕ ДАР МЕРОСИ АДАБИИ ИБРОН БАР БУНЁДИ НУСҲАҲОИ ХАТТӢ: ТАҲЛИЛИ МАТНШИНОХТӢ ВА МАСОИЛИ ТАҒСИР (аз Ганчинаи дастхатҳои Маркази мероси хаттии АМИТ).....	96
<i>Давлатшозода А.</i> САҲМИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР РУШДИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ.....	103
<i>Dustambaeva G.J.</i> PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE FIELD OF EDUCATION: A LINGUISTIC AND CULTURAL ANALYSIS.....	108

Исмоилова Ф.Қ. МАРҲИЛАҲОИ РУШДИ НАШРИЯИ «НАВИДИ КҶҮЛОБ» ВА БАРХҶҮРДИ АНДЕША ДОИР БА НАШРИ ШУМОРАИ АВВАЛИ ИН РҶЗНОМА.....	112
Каримова М.Д. ИСТОЧНИКИ ФОРМИРОВАНИЯ СУДЕБНО-МЕДИЦИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА.....	118
Қамбаров Н.Ч. БАРАССИИ ҶАНБАҲОИ АХЛОҚӢ-ТАРБИЯВӢ ДАР МАСНАВИИ “РАВЗАТ-УЛ-АНВОР”- И ХОҶУИ КИРМОНӢ БО ТАӢСИРПАЗИРӢ АЗ ПАЁМАДҲОИ “МАХЗАН-УЛ-АСРОР”- И НИЗОМИИ ГАНҶАВӢ.....	125
Қодиров Д.С. АЗ ТАӢРИХИ ТАДВИНИ «ФАРҶАНГИ МУХТАСАРИ «ШОҶНОМА».....	137
Қурбонхонова Н. НАҚШИ БОӢГОНӢ ВА МАХЗАНҲОИ РАҚАМӢ ДАР ҶИФЗ ВА РУШДИ МЕРОСИ ФОЛКЛОРӢ.....	141
Маъмурзода Н.М., Хайрзода Р.А. ПУБЛИЦИСТИКА КАК ИНСТРУМЕНТ ОБЩЕСТВЕННОГО ДИАЛОГА В СИСТЕМЕ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЖУРНАЛИСТИКИ ТАДЖИКИСТАНА.....	148
Мирзомуродов С.Б. ЖУРНАЛИСТИКАИ ЭКОЛОӢ ДАР ПАЖӢҶИШҲОИ ИЛМӢ.....	158
Муродов А.А. ХУСУСИЯТҲОИ СОҶТОРИИ ҚАСОИДИ УРҶИИ ШЕРОЗӢ АЗ НИГОҶИ ФАРОГИРИИ БАӢТ.....	164
Назаров М.Н. БАӢЗЕ ВИЖАГИҲОИ КАЛИМАСОЗИИ ВОЖАИ “ТУЛ” ДАР ЗАБОНИ ҶАЗАЛИЁТИ КАМОЛИ ХУҶАНДӢ.....	170
Неъматзода М.Х. ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ И ПРЕЦЕДЕНТНЫЕ ЕДИНИЦЫ В ПОЭЗИИ ФАРЗОНЫ ХУДЖАНДИ.....	176
Неъматова Б.М. СОҶТИ ЭРГАТИВӢ ДАР ҶОНИШИНҲОИ ЗАБОНИ ВАХОНӢ.....	182
Рахматуллоева Г.А. МЕСТО И РОЛЬ ОБРЯДА ПРОРЕЗЫВАНИЯ ЗУБОВ В ТРАДИЦИОННОЙ КУЛЬТУРЕ БАДАХШАНА.....	188
Саидова Манзура НАЗЕРЕ БА ТАҶАВВУЛ ВА ТАШАККУЛИ ЗАБОНШИНОСӢ ДАР ЧИНИ ҚАДИМ.....	194
Самадова Г. ПЕРЕВОД ТОПОНИМОВ В ПОЭЗИИ ЛИ БО.....	202
Сафарзода М.Н. ТЕХНОЛОГИЯҲОИ НАВИ ТЕЛЕВИЗИОНӢ ВА ТАӢСИРИ ОНҶО БА ЖУРНАЛИСТИКАИ РАСОНАӢ.....	207
Тоҷизода Ш.Ғ. ҚИТӢА ДАР ТАРКИБИ ДОСТОНИ “ҶАМШЕД ВА ХУРШЕД”-И САЛМОНИ СОВАҶӢ.....	216
Тошмамадзода Ф.С. МАҚОМИ КӢДАКОНУ НАВРАСОН ДАР РОМАНИ “САРОӢИ САНГ”: ТАҶЛИЛИ ОБРАЗҶО ВА АҶАММИЯТИ ТАРБИЯВИИ ОНҶО.....	227
Умедаи Ҷалил НАҚШИ ХАБАРНИГОРОНИ РҶЗНОМАҲОИ МИНТАҚАВӢ ДАР ТАӢМИНИ ТАЛАБОТИ ИТТИЛООТИИ ОММА ДАР МИСОЛИ РҶЗНОМАИ «НАСИМИ ТЕРАӢ».....	236
Файзуллоев А.А., Абдуев Э. С. УСТОД РӢДАКӢ ВА ШИНОХТИ ҶАҚИҚИИ АСОЛАТИ ТАӢРИХӢ.....	242
Холиқназарова С.Х. КОРБҮРДИ ВОЖАҲОИ МУРОДИФӢ ДАР АШӢОРИ ЛОИҚ ШЕРАЛӢ.....	247
Шарифзода Ё.Ш. МУШАХХАСОТИ ҶАЗАЛИЁТИ САҶБО.....	255

ҚОИДАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОНИ МАЧАЛЛАИ НАЗАРИЯВӢ ВА ИЛМИЮ ИСТЕҲСОЛИИ «ПАЕМИ ДОНИШГОҲИ ХОРУҒ» (БАХШИ ИЛМӢИ ГУМАНИТАРӢ)

Мақолаҳои илмие, ки барои нашр ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмии маҷалла мувофиқат намояд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

-матни мақола бояд дар формати Microsoft Word омода ва бо ҳуруфи Times New Roman таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 12, ҳошияҳо 2,0 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,15 мм бошад.

-формулаҳо, аломатҳо ва нишонаҳои ҳарфҳои бузургҳои формулаи Microsoft Equation ва ё Math Type (ҳуруфи 12) ҳуруфчинӣ карда шаванд. Танҳо он формулаҳо, ки ба он истинод оварда шудаанд, рақамгузорӣ карда мешаванд.

-нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд ва инчунин, онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд. Ҳаҷми мақола бо формати A4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 8 то 10 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Соҳтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

1. Индекси ТДУ барои мақола;
2. Номи мақола;
3. Насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Раҳимов С.Х.);
4. Номи муассисае, ки дар он муаллиф (он) қору ғайолият менамояд;
5. Матни асосии мақола;
6. Рӯйхати адабиёти истифодашуда (на бештар аз 10 номгӯӣ);
7. Номи мақола, аннотатсия ва калимаҳои калидӣ (бо се забон: забони тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
8. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 6-7 сатр ва калимаҳои калидӣ аз 8 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шаванд.
9. Маълумот дар бораи муаллифони бо се забон (пурра ном, насаб ва номи падар пурра, ҷойи қор, вазифа, унвони илмӣ,

суроғаи ҷойи қор, почтаи электронӣ, телефон).

Ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳорқунча нишон дода шаванд. Намуна [4, с.15], яъне адабиёти №4, саҳифаи 15.

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОГО ЖУРНАЛА «ВЕСТНИК ХОРОГСКОГО УНИВЕРСИТЕТА» (СЕРИЯ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК)

Научные статьи, представленные для публикации в журнале, должны соответствовать следующим требованиям: а) научная статья должна быть подготовлена в соответствии с требованиями, установленными журналом; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) тема статьи должна соответствовать одному из научных направлений журнала.

Требования к оформлению научных статей:

-текст статьи должен быть подготовлен в формате Microsoft Word и шрифтом Times New Roman, кегль 12, поля 2,0 см со всех сторон, интервал 1,15 мм.

-формулы, символы и буквенные обозначения величин должны быть набраны в редакторе формул Microsoft Equation или Math Type (шрифт 12). Нумеруются лишь те формулы, на которые имеются ссылки.

-таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать, а также, они должны иметь название.

-объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 8 до 10 страниц в формате A4. Статья должна иметь следующую структуру:

1. Индекс УДК на статью можно получить в любой научной библиотеке;
2. Название статьи;
3. Фамилия и инициалы автора (пример: Рахимов С.Х.);
4. Название организации;
5. Основной текст статьи;
6. Список использованной литературы (не более 10 наименований);
7. Название статьи, аннотация и ключевые слова (на таджикском, на русском и английском языках);
8. Аннотация оформляется в объеме не менее 6-7 строк, ключевые слова от 8 до 10 слов или словосочетаний;
9. Информация об авторе на трех языках (полные ФИО, должность, ученая степень, место работы, адрес места работы,

электронная почта, телефон).

При цитировании конкретного материала, ссылки указываются в квадратных скобках. Образец: [4, с.15], т.е., литература №4, страница 15.

RULES FOR THE AUTHORS THEORETIC AND SCIENTIFIC PRACTICAL MAGAZINE «BULLETIN OF THE KHOROG UNIVERSITY» (HUMANITIES SERIES)

Scientific articles submitted for publication in correspond must the following requirements: a) the scientific article must be prepared in accordance with the requirements established by the journal; b) the article must be the result of scientific research; c) the topic of the article must correspond to one of the scientific directions of the journal.

Requirements of typography of the scientific articles:

-the text of the article should be prepared in Microsoft Word format and Times New Roman font, size - 12, fields - 2.0 cm from all sides, interval - 1.15.

-formulas, symbols and letter designations of quantities must be typed in the formula editor Microsoft Equation or Math Type (font 12). Only those formulas to which there are references are numbered.

-tables, diagrams and figures must be grouped and numbered, and also, they must have a name.

-the volume of the article (including annotation and bibliography) should be in the range of 8 to 10 pages of A4 format. The article should have the following structure:

1. UDC index per article;
2. Title of the article;
3. Surname and initials of the author (example: Rahimov S.H.);
4. The name of the organization in which the author (s) of the article works, the postal address of the organization, city, country;
5. The main text of the article;
6. List of used literature (no less than 6 and no more than 7 titles of scientific literature).
7. Title of the article, annotation and keywords (in Tajik, English, and Russian).
8. Annotation is drawn up in the amount of at least 6-7 lines, keywords from 8 to 10 words or phrases;
9. Information about the author in three languages (full name, position, academic degree, place of work, address of the place of work,

E-mail, telephone) When citing specific material, links are indicated in square parenthesis. Example: [4, p.15], and etc., literature No.4, page 15.

Ба чоп 20.06.2026 супорида шуд.
Андозаи 60x84 1/8. Чопи офсетӣ.
Ҷузъи чопӣ **33,5**. Теъдод 100 нусха.
Дар матбааи “ДДХ” чоп шудааст.